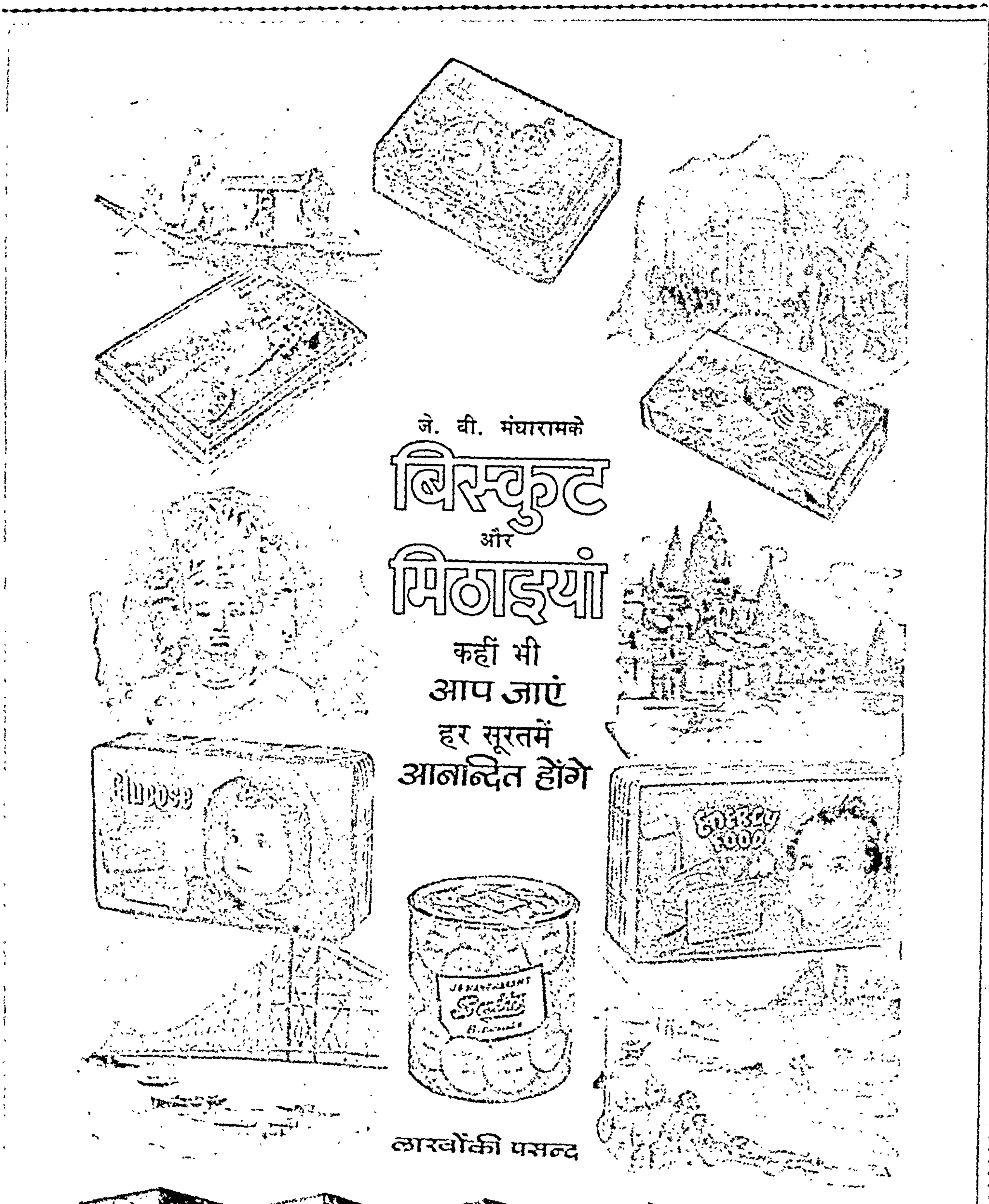
जे. वी. मंघारामके
बिस्कुट
और
मिठाइयां
कहीं भी
आप जाएं
हर सूरतमें
आनन्दित होंगे
लाखोंकी पसन्द

If there is no greed there would be no occasion for armaments.

— Mahatma Gandhi

Space Donated by

SIKRI & GROVER

United Bank of India Bldg., 6th Floor, Sir P. M. Road,
P. O. Box 1840, BOMBAY-1.

Exclusive Representatives of Witco Chemical Co. Inc.
Sonneborn Products Deptt.

Medical And Technical White Oils, Sulphonates,
Petrolatum & Other Specialities
Importers And Indentors For Quality Transformer Oils From U. S. A.
Exporters of Spices, Seeds, Mushrooms & Manufactured Goods

Tel: 317632-256949 Grams: NEROLIN

AGENCIES WORLD WIDE

On D. G. S. & D. contracts for lubricants and petroleum specialities for Defence and other Government Departments

There is no limit to extending our services to our neighbours.

— *Mahatma Gandhi*

INSTITUTIONS MANAGED

BY

The Hyderabad (Sind) National Collegiate Board BOMBAY-1.

Name of the Institution	Year of starting
1. Rishi Dayaram National College, Bandra	June 1949
2. Kishinchand Chellaram College, Bombay-1.	June 1954
3. Kishinchand Chellaram Law College, Bombay-1.	June 1955
4. Hassaram Rijhumal College of Commerce & Economics, Bombay-1.	June 1960
5. The Bombay College of Journalism, Bombay-1.	June 1960
6. Smt. Mithibai Motiram Kundnani College of Commerce & Economics, Bandra.	June 1961
7. Diploma in Industrial & Labour Laws, Bombay-1.	June 1963
8. Diploma in Marketing & Advertising, Bombay-1.	June 1964
9. Smt. Chandibai Himathmal Mansukhani College, Ulhasnagar.	June 1965
10. Training College for Teachers, Colaba, Bombay-1.	

Mr. H. G. Advani
President

Principal K. M. Kundnani
Secretary

गांधी ग्रंथ

GANDHI GRANTHA

(CENTENARY PRESENT FROM THE "BHARATVASI")

EDITOR:
BALDEV T. GAJRA

THE BHARAT PRAKASHAN MANDAL
36-38, AGIARY LANE, OFF BAZARGATE STREET, FORT, BOMBAY 1.
Phones: 263547 & 264766

Contents

English

1. One Who Did Walk Upon This Earth — *Editorial*

Devanagri

अ.	जीवन गाथा	गुमनाम	१
१.	महात्मा की महानता		२
२.	कुटुम्ब की शान्तिवन		५
३.	माला या फूल		६
४.	के. विनिमय गाथा		८
५.	जीवन कहानी		११

Editorially Speaking

One who DID walk upon this earth!

In this Birth-Centenary of Bapuji, let us, *at the outset*, pay our humble Homage to *the Great Master*, the Father of our Nation, Mahatma Gandhi.

One of the most touching tributes, paid to Gandhiji, was by that Scientist-Philosopher, Albert Einstein, who said:

"Generations to come, it may be, will scarcely believe that such a one as this ever in flesh and blood walked upon this earth!"

What is it that made Einstein say this?

It is perhaps because he felt that the achievements of that "Politician-turned-Saint" or a "Saint-turned-Politician" were of a magnitude that to future generations would appear to be such great deeds of prowess and valour as could be performed only by some godhead. And yet, we all know that this is not the truth; for, we have witnessed, with our own eyes, the Great Seer doing what our kith and kin tomorrow would perhaps call Miracles.

One of the most outstanding features of Bapuji's life is that it is an open book, which, he who runs, may read. There is nothing secret or hidden about it, no *mystery attached* or esoterism involved. *Gandhiji* was no born genius, no infant *prodigy*. *His is the life-story of* a most ordinary person, endowed with mediocre *intellect, without any pretensions* to extraordinary intellectual calibre or brilliance attained or inherited. It is the story of a person groping his way through the meandering and wayward paths of the world, yet a person possessed of a rare determination and a rarer zeal for attaining his goal, once it appeared crystal clear before his mind's eye.

He was not a great philosopher or a thinker, nor a revolutionary of the type we come across the pages of history of France or Russia. And yet, when he wrote or spoke, every word that fell from his lips or came from his pen, was pregnant with deep thought. And, without seeming to burn with the fire of a revolutionary, he

The method of passive resistance is the clearest and safest.
— *Mahatma Gandhi*

silently wrought a bloodless revolution, the like of which is not known in the annals of human history—liberation of an unarmed nation from the thraldom of an empire over which the Sun never set.

He was a politician who brought politics into the realm of religion, and he was a religious teacher who not only preached but also proved by example that religion is not something merely enshrined in sacred scriptures or confined within the narrow precincts of a temple or a church, but it is a way of life, the foundation and basis of all that we think, say or do. And, what was the secret of his success? He was not a Yogi who practised Hatha Yoga or Rajya Yoga, nor a Sanyasi who retired into the Caves of the Himalayas to attain wisdom or prowess. "I carry the cave within me", he once observed, when someone suggested to him that his proper place was a cave or mountain where he could lead a life of meditation.

His armoury was simple, he fought all his battles with the twin weapon of Truth and Non-Violence—TRUTH as end and Non-Violence as means. To him, God also appeared to be a manifestation of Truth, and no prayer was more potent than the service of humanity.

Gandhiji's life is an inspiration and a challenge to every Indian, nay to every man born, a challenge that achieving godhead or Mahatmahood is not the exclusive privilege of a few chosen ones, that every person with the most mediocre attainments can, by sheer dint of faith and action, scale "the heights by great men reached and kept".

Pandit Jawaharlal Nehru, while pouring out his heart in grief at the passing away of the Mahatma, said crying "The light has gone out of life". How true these words, and yet how untrue; as he himself soon corrected himself for, while Gandhiji cannot guide and mould our lives as he did when he lived and walked amongst us, his life will, however, act as a Light-House for generations to come, at all times and in all climes, beckoning the groping humanity on to the path of Truth, of Wisdom, of Happiness, of Selfless devotion and dedication, of Eternal Peace.

B. T. G.

[This article was originally written by the writer for a souvenir for the Seva Mandli Sindhunagar].

We must be content to die if we cannot live
as free men and women.

—Mahatma Gandhi

जीवन गाथा

(कविता में)

मुहागु

जदहिं थी धर्म जी हाणी वधी वियो ज़ुलिमु भारत में,
    जकिहिंजी देसु वियो ग़ुरिबत, ऐं बेकारीअ, जहालत में ।
जदहिं टेटीह कोटी भारती बेवस् बणी बांदी,
    गुज़ारिनि पिया हयाती मुफ़लसीअ में हाइ हेकांदी ॥
जदहिं हरि ॾह वरिहें दुश्काल थे कयो देश खे मांदो,
    कुटल फिरंगीअ सन्दें चाल्युनि तिरियुनि भरि मुल्क खे आदो ।
जदहिं हिक वेल सांधे लइ थे तड़िपिया ग़रिबा अबहम,
    न हो पर कौन कोई जो लगाए तिनि मथां मरहम ॥
जदहिं बेरह वर्तमानि जूं न हो हाहू कुथग वारो,
    मिसलि हिक क़ैद खाने जे वियो बणिजी मुल्कु हो सारो ।
जदहिं विन अंग भिटिकिया दरिबदरि थे नंग उघु पंहिंजा,
    मगरि ग़ैरत मंझां थे कौन रूंगट थिया खड़ा कंहिंजा ॥
जदहिं रोटीअ जे टुकिरे ते कुता माण्हुनि सां थे झगिड़िया,
    जदहिं हिक लीड लइ वतुनी थे अक्सरि पग में रगिड़िया ।
जदहिं थी देस जी कारीगिरी नाबूदु कुलु सारी,
    कयो मुहताजु धारियनि, कासिबी, कोरीं ऐं पिणु हारी ॥
जदहिं मर्दानिगीअ मटिजी हो कायरता खे अपिनायो,
    भुली अहिंसा वियो ज़िलत, ग़ुलामीअ जो को पियो साये ।
जदहिं सीनो, कशे छाती, हलणु मुश्किलि बणियो भारी,
    मुहबत मुल्क लइ मरिणी, जदहिं तोबह थे पई जारी ॥
जदहिं स्वाधीनता सां गद् विया हरमन, ख़ुदी, स्वमानु,
    पराधिन्ता जे कारण मोकिलाए वियो हलियो ईमानु ।
जदहिं थियो शब्दु "आज़ादीअ" जो होठनि ते खणणु मुश्किलि,
    हिमथ वई, होसिलो वियो वीरता वेई हली बिल्कुल ॥
ग़ुलामीअ जे जदहिं सूख्यम ज़हर बे मुर्ति कयो आलमु,
    जदहिं बे-दर्द, बे-दिलि, बे-रहमु, बे-धमु बणियो ज़ालिमु ।

हरिको पंहिंजे धरमि जो पालनु करे त को दुःखी न थींदो।

— ॻुर

जडहिं लोहीं ज़ंजीरुनि में ग़ुलामत हिन्दवरी मनुड़ी,
न कहमत देशवास्युनि ज्ञु ही धारिए राहु जी पुरती ॥
जडहिं पीड़िनि थी भारत मात बुधाए कई फ़र्याद,
त गीता में बुधायलु कौलु कृष्ण खे डियारियो यादि ।
तडहिं आयो वरी अवतार मोहन जो करे धारणु,
अनादी काल खां प्रभुअ डिनल पहिंजे वचन कारण ॥
बनाई फ़ौज नेंहिं न्यारी, अनोखी सत्य आग्रहियुनि जी,
अहिंसक वीर, सैनिक, वृध, बालक ऐं छा नारुनि जी ।
वधाए मर्द निर्भय जो हिन्दीअ में जानि फूकियाई,
वड़ायो ज्ञु माथे पंहिंजो, वहाडु डियनि जो रोकियाई ॥
हुकूमत चकर खे एकदमि हलाए चकर चरिखे जो,
अहिंसक सत डेंगनि खां बनाई कारु गोलनि जो ।
निमक सत्याग्रह मंझां पैदा कयाई वीर नामानी,
अहिंसा खे बणि आज़ादी वरी स्वराज जा बानी ॥
डिनो नेंहिं हिकु नवों नारो करो तो या मरो लड़ाई,
थिए आज़ादु भारत माता सदा अहिंसा हणी नगरी ।
सत्याग्रह मात जा मंझिहि ग्हो डीअ थिये युद्ध जारी,
मगरि का पल न नेंहिं थीवे हिमथ हरगिज़ि कडहिं हारी ॥
चरिन्दो कुल्तनत अहिंसा न मुम्कु थे नधो कंहिं रमु,
किथीं ऐं पहि अचो पंइ वद्धो तंहिंजो कुलो नेंहिं रमु ।
थी जड़ जइकार गांधीअ जी, अहिंसा जी थी भरि मारी,
कुल्म, हिंसा ऐं नाहक़ खे लगी हुयु चोट कारी ॥
कंट हिन वन्द माता जा नई हिक गह चालिलाई
महात्मा जी वरी बींहर अनोखी शक्ति जतिलाई ।
सफल जीवन जो थियो पूरो सफलु थी ज़िन्दगी आता,
लिखियो भारत जे ओतुनि में अमरु ओतु पढ़ु वाता ॥
परीक्षा थी थी पूरी, भविष्य-वाणी जा डिन डोली,
अज़ावत, रंज, ग़म वारा, अची सीने में नेंहिं गोली ।
चई "हे राम" थियो गुम नो अमृता जी गती पाए,
शहीदी ताजु सिर ते "गोडसे" खां पाण पहिराए ॥
कहर थी पाप, थियो अमुतु डेई संसार खे गांधी,
सनातन ते सदैवि ज्यारा हुन्दा जा दिया कंदा पांधी ।
हुके अदा मंझां थो ओहु अजु हरि मारनी "गुमनामु",
थो गूंजे हरि घटे कुंजे अनादी नादु जो हे राम ! ॥

— गुमनामु

गोडसे — महात्मा जो ख़ूनी.

जो मनुष्य दुखियनि जो सोचींदो आहे सो पहिंजो कोन सोचींदो आहे।

— बापू

संखेप जीवन चरितर

[१] महात्मा जी महानता

भारत भुमि हिक पुण्य भुमि आहे जिते समय समय ते महान आतिमाऊं, महापुरुष, रिषी, मुनी, योगीराज जनिमिया आहिनि जिनि हिन महान देश जो नालो जग प्रसिधि कयो आहे, न लड़ायुनि ऐं जंगुनि जीतण मां, न मुल्किनि खटिण मां, न वदयूं मारियूं मन्दिरनूं ऐं महलमाड़ियूं स्थापनि करिण मां, पर संसार खे रूहानियत जो पाठु पढ़ाइण मां, आतमवाद जो अमृतु पियारण मां।

जेसीं जगत में सिजु ऐं चंडु उभिरंदा रहंदा, जेसीं सितारा आकाश मां रोशिनी दींदा रहंदा, जेसीं सुंढुनि जो चकरु हलंदो रहंदो तेसीं राम ऐं कृष्ण, बुद्ध ऐं शंकर, विवेकानंद ऐं दयानंद ऐं बियनि अनेक भारती महान पुरिषनि जो नालो गाइबो रहिबो।

अहिड़ो हिकु महान पुरुषु हिन भारत भुमीअ में हिन युग में पैदा थियो जंहिजो नालो न रुगो भारत जे ४० किरोड़ जनता (हाणे ५५ किरोड़) में घर घर में प्रसिध थियो पर जंहिंजे जीवन कार्य जी सुगंधि सजे संसार में फहिलिजी वेई। इहो हिन युग जो महा पुरुषु हो महात्मा मोहनदास करमचन्द गांधी जंहिंजी जन्म शताब्दी हिन वक़्त न रुगो सजे भारत में मगरि दुनिया भरि में मल्हाई वञे थी।

महात्मा गांधीअ जे जीवन जो मुख्यु में मुख्यु ध्येउ त हो हिन देश खे अंग्रेज़ी राज जे गुलामीअ मां आज़ादी वठी दियणु। पर इहो ध्येउ हिन सिरफ़ हिक राजनीती मक़्सदु करे न सोचियो या अपिनायो हो। ही असांजो देशु २०० वरिहि अंग्रेज़नि जे गुलामीअ हेठि रही अति कंगालु, निर्बलु ऐं पोणो पट्टो थियो हो। ३३ किरोड़ आदमु जणु अधु बुखियो, अधु नंगो गुज़ारींदो हो। गोठनि में जे करोड़हा भारतवासी रहंदा हुआ उन्हनि जो जीवन ढोरनि जे बराबरि गुज़िरंदो हुई। अध खां वधीक गोठाणनि खे ब वेला पेटु भरे खाधो न मिलंदो हो। मरिद अंग उघाड़ा हूंदा हुआ ऐं घर में सभिनी ज़ालुनि खे हिक माड़ी मुश्किल मां हूंदी हुई जा वारे सां घर जूं देवियूं ओढे करे ब़ाहिरि निकिरंदियूं हुयूं। गोठनि में बेकारीअ ऐं बेरोज़गारीअ जी हुकूमत हुई ऐं इनकरे बे इल्मी, बीमारी ऐं ब़ियूं अनेक मुसीबतूं सदाई गोठाणनि मथां नाज़ुलु हूंदियूं हुयूं।

महात्मा गांधीअ इहो सभु कुझु ड़िठो ऐं हुन इहो बि महिसूसि कयो त असांजे देश जी इहा दुर्गती कारिए राज करे थी आहे छो त अंग्रेज़नि ई हिन देश खे दुखी कंगालु बणायो हो, पंहिंजे मुल्क खे साऊ ऐं समृद्धु बणाइण लाइ हिन देश जा हुनर नाशु करे देश खे मुहिताजु बणायो हो ऐं देशवासियुनि खां हथियार फ़्रेश करे हुननि खे निर्बलु, कमिज़ोर ऐं कायर करे छदियो हो। महात्मा गांधीअ समुझियो त जेसताईं हिन देश जो उधार करिणो आहे, जेकडहिं देश जे ३३ किरोड़ जनता खे कंगालीअ, मुफ़्लसीअ जिहालत, बेकारीअ ऐं बीमारीअ जे चंबनि मां आज़ादु कराइणो आहे त इन जो हिकिड़ोई इलाजु आहे ऐं इहो आहे देश खे अंग्रेज़नि जे गुलामीअ मां रिहा करणु। महात्मा हिक लंदा चयो :

मुंहिंजो त जनमु ई थियो आहे भारत वर्ष खे अंग्रेज़नि जे गुलामीअ खां आज़ो कराइण लाइ।

१९३० में लूण जे सत्याग्रह लाइ डांडी मार्चि जे दौरे लाइ उसहन्दे पंहिंजे आश्रम वासियुनि खे चयाईं :

मां स्वराज वठी वरंदुसि या मुंहिंजो मड़हु समुंड ते लुड़हंदो डि़संदा।

पर इहा मजलन जंहिंजा, अंग्रेज़ चक्कर में पवंदो हो त मुर्खु अस्तु ई कोन थींदो आहे, जंहिं वटि असंख्य फ़ौज, अत्याचार बारूदु ऐं बिया अनेक प्रकारनि जा अस्त्र शस्त्र मौजूदु आहिनि उनमां हिकु निहथियार देशु कीअं नहीं मचंदो, कीअं आज़ादी हासिल करे सघंदो! पथर मां मथो टकिराइण मां मथो फाटंदो, पथर कोन भजंदो।

स्वार्थी माण्हुअ जो पतनु ज़रूर थींदो। मेघा कंदड़ लाइ हरदम किरण जो वधणु ई किये।

— मनु

पर महात्मा गांधीअ हिकु जादू करे देखारियो, हिकु [illegible], हिकु [illegible]; जो हिक निहथियार, डिनल, हासियल [illegible] जो मेहिदारु बणिजी हुन इन दुनिया जे [illegible] सल्तनत सां टक्कर साधो। उन जे फ़ौज [illegible] बेकार बणाए छदियो अँ [illegible] जे लंबीअ जदवजहदि खां पोइ देश खे आज़ादी वठी दिनी।

इन [illegible] में महात्मा गांधीअ हिकु नओं अँ अनोखो [illegible] जंहिंखे हिन सत्याग्रह जो नालो दिनो [illegible] अंग्रेज़नि जा सभु हथियार नाकाम साबितु [illegible]। इन हथियार जो बियो नालो आहे अहिंसिकि [illegible]। महात्मा गांधीअ जो चवणु हो त सतनि समुंडनि [illegible] अंग्रेज़ असांते इनकरे राजु था करे [illegible] न असां मुदे हुननि सां सहिकारु था कयूं। [illegible] असांजी. [illegible] कारोबारु हलाइंदड़ अमलिदार [illegible] वकील असांजा; इहे सभु जेकदहिं अंग्रेज़ सरिकारि [illegible] न कनि त हू हिकिड़ो दींहुं बि हिते राजु करे न [illegible]। इनकरे हिन भारतवासियुनि खे सलाह दिनी त [illegible] सरिकारि सां पूरीअ रीति असहिकारु करियो। सरिकारी [illegible] नौकिरी न कनि, विद्यार्थी सरिकारी स्कूलनि में न [illegible], वकील अँ अपील कोर्टुनि में न वञनि वग़ैरह वग़ैरह: इनजो नालो आहे असहिकारु।

[illegible] आहे त सरिकारि सां जे इएं असहिकारु [illegible] त सरिकारि चिड़ंदी, सख़्तियूं कंदी, माण्हुनि खे जेल में [illegible], [illegible] दंडं, गोल्यूं बि वसाइंदी। महात्मा गांधीअ जो [illegible] हुओ त सरिकारि जे बि सख़्तियूं [illegible] सबुर सां सहिणियूं आहिनि, कुछिणो कोन्हे, मोट में [illegible] न हणिणो आहे; मतिलबु त हरिको कष्टु पाण ते [illegible] करिणो आहे पर मुख़ालिफ़ खे मोट में धक जो [illegible] न हणिणो आहे। इनकरे इन तहिरक जो नालो पियो अहिंसिकि असहिकारु।

महात्मा चयो त हिक [illegible] साणु साणु बियो बि [illegible] आहे। पंहिंजे देश जी कंगाली दूर करण लाइ [illegible] [illegible] हुनर वगै़रह जियारिणा आहिनि, पंहिंजे देश जो [illegible] आहे अँ हरि चीज़ पंहिंजे देश जी [illegible] आहे। इन तहिरक जो नालो थियो स्वदेशी तहिरकु।

तहिं सवाइ सरिकारि जा जे जुल्मी या नीति अँ इन्साफ़ विरुधि क़ानून आहिनि तिनि जे मञण खां इन्कारु करिणो आहे अँ इन भञिकड़ीअ लाइ जा बि सज़ा मिले उहा ख़ुशीअ सां सहन करिणी आहे। यानी त सत्य जो आग्रहु करे या पलउ पकिड़े उनते मुहकम एरादे सां पुख़्तो थी बीहणो आहे। इनकरे महात्मा गांधीअ पंहिंजे आज़ादीअ जे युधि खे सत्याग्रह जो नालो दिनो। सत्यु अँ अहिंसा इन युधि जा ब बुन्यादी थंभा बणिया।

इएं दिसिबो त महात्मा गांधीअ पंहिंजी सजी युधि जिस्मानी सितह ते न पर रूहानी या आत्मिक सितह ते हलाई। हुन पंहिंजे अदभुद सिख्याउनि सां न फ़क़ति मिड़ीअ मां सरिद बणाया पर राजनीतीअ खे दस्तूरी अँ वहिवारी वातावरण मां कढी हुन धर्मी अँ रूहानी रंग में रङियो। सचु त हिन हिकु नओं सिधान्तु पेशि कयो या हिक विसारियल प्राचीन सिधान्त खे वरी असांजे अगियां नएं रूप में रखियो। सो इहो त धर्मु अँ वहिवारु ब निराल्यूं अँ अलहदियूं चीज़ूं न आहिनि। धर्मु जेको वहिवार में कतबि अची न थो सघे सो धर्मु न आहे अँ वहिवारु जेको धर्म रहित या धर्म जे विरुध आहे सो दिसण में भलि कशिश कंदड़ु अचे पर उहो पोलो अँ खोटो आहे अँ इन करे अपिनाइण योग्य कोन्हे।

महात्मा गांधीअ जे पंहिंजे ऊचे अँ आला रहिणीअ अँ हुनजे उत्साह दियारींदड़ अँ मथे खंचींदड़ सिख्याउनि देश जी काया पल्ट करे छदी अँ माण्हू गाइण लगा:

भारत न रह सकेगा हरिगिज़ ग़ुलामख़ाना,
आज़ाद होगा-होगा, आता है वो ज़माना।
अब भेड़ और बकरी हरिगिज़ न बन रहेंगे,
कर देंगे ज़ालिमों का हम बंद ज़ुल्म ढाना।
परवा नहीं है हमको इस जेल और दमन की,
इक खेल हो रहा है फांसी पे झूल जाना।

महात्मा गांधीअ जे हिन अनोखे आंदोलन सजीअ दुनिया जो ध्यानु छिकायो छाकाणि त दुनिया लाइ इहो हिकु नओं प्रयोगु हो जो हिकु ग़ुलामु देशु हीअं बिना जंगि युधि जे आज़ादी हासुलि करण लाइ कोशिश वठे। इनकरे इन प्रयोग जे कामियाबीअ दुनिया खे हैरानु करे छदियो।

मनुष्य जी सची पहचाण संदुसि निम्रता मां थींदी आहे।

— बापू

योरप जे प्रसिध विद्वान ईंमटिनि महात्मा गाधीअ लाइ ही श्रधा भरिया शब्द चया :

दुनिया जूं ईंदड़ पीढ़ियूं शायद इ विश्वासु कंदियूं त अहिड़ो को शख़्सु सचु पचु मास ऐं हडि़युनि जे ढांचे में हिन पृथ्वीअ ते कद॒हिं घुमियो हो।

३० जनवरी १९४८ ते जद॒हिं महात्मा गांधी स्वर्गवासि थी वियो तद॒हिं दिलि जे बिल्कुलि गहिरे दु.ख मां ऐं घुटिजंदड़ गले मां पंडित जवाहरलाल नेहरूअ आकाशवाणीअ तां दुनिया खे बुधायो :

"अजु असांजे जीवन मां उजालो हलियो वियो।"

[२] बापूअ जी शख़्सियत

महात्मा गांधीअ जी हिक अनोखी शख़्सियत हुई। हिक अहमु ग॒ाल्हि संदुसि शख़्सियत जी इहा आहे त किनि पेग़ंबरनि या अवतारनि ज्यां हुन के करामतूं कीन देखारियूं।

हुनजे जीवन में का वि अहिड़ी ग॒ाल्हि कान्हे जा लिखियल हुजे, त्रा समुड्र में न बचे, जंहिं लाइ चवणो पवे त हू त अवतारु हुओ इनकरे इएं करे सघियो। असीं ससारी जीव कीअ करे सघंदासूं। संदुसि जीवनु हिकु बिलिकुलि ई खुल्यलु किताबु आहे जो हरिको शख़्सु चाहे त पढ़ी सघे थो।

मज़ेदारि ग॒ाल्हि त इहा आहे त हू को ज॒मंदे ज॒ामु भी कोन हो नकी वरी को तमाम तेजु दिमाग़ी कूअत रखंदड़ु या लासानी ज़िहनी काबिल्यत जो धणी हो। हू हिकु साधारण दिमाग़ी लियाकत ऐं पूरी पुनी ज़िहनी काबिल्यत जो मालिकु हो, ऐं नंढे हूंदे चइजे त कुझु कुझु मोंगे सरीखो वि हो। स्कूल में इनकरे हू को चिमतकारी विद्यार्थियुनि मा कोन हो। विचें वर्ग जो व्यक्ति हो ऐं मंझिसि आतम् विश्वासु वि घटि हो। नंढे हूंदे त डिजिणो पिणु हो।

हिन जी जीवन कहाणी देखारे थी त कीअं हिकु साधारण मनुष्यु भी पुरुशार्थ वसीले महानता जे चोटीअ ते रसी सघे थो।

इहा महात्मा जी पदवी हुन कीअं हासिलु कई ? हिन जे मानसिक बनावत में हिकु ब अन्मोल गुण हुआ जिनि जे करे ई वदे हूंदे हू महात्मा जे पद से वनी रसियो। हिकिड़ो संदुसि वदे में वडो गुणु हो सचाई ऐं कूड़ लाइ नफ़रत। इन हिकिड़े गुण में ई संदुसि महान्ता जो बुनियादु समायलु आहे। महात्मा जो फ़रिमूदो आहे त सत्य खां पासे करण मंझाई केतिरा पाप फुटनि था। हुन जो अक़ीदो आहे त, जो इन्सानु सत्य जो व्रतु धारन कंदो उहो कद॒हिं पापु कंदो ई कोन छो त खेसि इन ग॒ाल्हि जी मदाई ढपु रहंदो त पाप खे लिकाइण लाइ कूड़ जी ओट वठिणी पवंदी ऐं हिकिड़े कूड़ खे लिकाइण लाइ दह कूड़ बिया ग॒ाल्हाइणा पवंदा। सत्य ते महात्मा पंहिंजे जीवन में एतिरे कदुर ज़ोरु दिनो आहे जो संदुसि चवणु आहे त ईश्वरु सत्यु आहे ऐं सत्यु ईश्वरु।

इहो सत्य जो संसिकारु मंझिसि ज॒ाए जुग खां हुओ तंहिंजो दर्शनु असांखे संदुसि विद्यार्थी जीवन में ई मिले थो। हिक दफ़ा जद॒हिं हू स्कूल में पढ़ंदो हो त इंस्पेक्टर परीक्षा वठण आयो ऐं शागिर्दनि खे कुझु शब्द लिखण लाइ दिनाई जिनि में हिकिड़ो हुयो Kettle जो नंढिड़े मोहन ग़लति लिखियो। संदुसि उस्ताद खेसि पेर सां इशारो दिनो त भरिसां वारे शागिर्द खां दिसी दुरुस्तु करि पर मोहन इएं न कयो जो संदुसि विवेक खेसि ठगी करण खां रोकियो।

सत्यवादी राजा हरिश्चंद्र जे खेल दिसण ऐं रामायण ऐं महाभारत जे कथाउनि जे बुधण करे इन सत्य वारे संस्कार खे पाणी मिल्यो जहिंकरे इहो संदुसि हृदय अंदरि हिकु पको पुख्तो पोदो बणिजी वियो।

महात्मा किनि दोस्तनि जे गुमराह करण ते त मास खाइण सां शरीरु मज़बूतु थींदो आहे लिकी छिपी गोश्तु खाइण लगो पर पोइ इनकरे इनजो त्यागु कयाईं जो इन लाइ घर में रोज़ कूड़ ग॒ाल्हाइणो थे पियो। सत्य जे संस्कार खेसि इन ग़लति कार्य खां रोके छिदो।

संदुसि चारित्र जो बियो हिकु गुणु जो सत्यु त सत्य जे विश्वास माई फुटे थो सो आहे वचन पालना। महात्मा

ईश्वर जो को बि कार्यु बिना मतिलब जे न थींदो आहे।

हिकु दफ़ो वचनु कयो त उनतां हटंदो कीन। हू जदुहिं विलायत विद्या वठण लाइ वञी रहियो हो त संदुसि माउ खेसि इजाज़त न थे दिनी पर जदुहिं हिन माता खे वचनु दिनो त मां मास, मदिरा ऐं पर इस्त्रीअ खां किनारो कंदुसि तदुहिं ई संदुसि माता खेसि वञण जी इजाज़त दिनी ऐं महात्मा पंहिंजो वचनु पूरनि रीति सां पालियो जेतोणीकि केतिरनि मोकनि ते वचन भंग करण लाइ संदुसि मनु ललिचाइबो वि हो।

सत्य में विश्वास मां वचन पालिना जो गुणु फुटो ऐं इन गुण मां वरी हिकु बियो लक्शणु फुटी निक्तिो, सो इहो त कहिणीअ ऐं करिणीअ में को भेदु न रखिणो। हू जेकी बियनि खे करण लाइ चवंदो सो पाण कंदो, या अञा भी बियनि खे चवण खां अगु पाण करे देखारींदो। हिक लब्बा पंहिंजे धर्मपतिनी कस्तूरबा खे कंहिं बीमारीअ जे कारणि लूणु न खाइण लाइ चयाईं। कस्तूरबा चयुसि त मूंखे त चओ था पर पाण त लूणु छदे देखारियो। इन ते महात्मा लूण जो त्याग करे छदियो।

महात्मा गांधीअ जो जीवन धर्म पणीयता जो मुजसिमु रूपु हो। महात्मा जी धर्म जी कल्पना साधारण जन कल्पना खां अनोखी ऐं निराली हुई। हुनजे लाइ धर्मु रुगो टिकाणनि ऐं मंदिरनि जे दीवारुनि अंदरि क़ैदु थियलु न हो नकी वरी शास्त्रनि या धर्म ग्रंथनि अंदरि बंदि थियलु हो। महात्मा जो फ़र्मूदो आहे त गीता जो हिकिड़ो आऊंमु अमलु हिक टन अभ्यास खां वधीक मुल्हाइतो आहे।

महात्मा जो ईश्वर जे हस्तीअ में अटल विश्वासु हो पर हुन ईश्वर जो दर्शनु दरिद्र नारायण में कयो, ग़रीबनि ऐं पीड़ितनि में कयो, सतायलनि ऐं मज़लूमनि में कयो। दरिद्र नारायण जी सेवा में ई ईश्वर जी भक्ति समायल आहे इहो महात्मा जो दि्ढु विश्वासु हो। पंहिंजे जीवन जे शाम में नोआखालीअ जे दौरे में हिन पंहिंजे इन अक़ीदे जो इज़हारु हिनिनि चुभंदड़ शब्दनि में कयो त मां हरि दुखी जीव जा गोढ़ा सुकाइणु थो चाहियां।

महात्मा जे धर्ममय जीवन ऐं संदुसि ईश्वर में विश्वासु दिसी कंहिं मित्र हिक लब्बा खेसि चयो त तव्हां कंहिं ग़ुफ़ा में छो कीन था वञी विहो, त महात्मा खेसि वरंदी दिनी :

ग़ुफ़ा त मां सदाईं पाण सां खणी थो घुमां। मां ईश्वर खे इन्सानजाति जे सेवा में प्रापति करण जो यतनु थो करियां, छो त मूंखे ख़बर आहे त ईश्वरु न मथे आकाश में आहे ऐं न हेठि पाताल में, पर हू हर कंहिं प्राणीअ अंदरि व्यापकु आहे।

इन ग़रीबनि जे सेवा जे लक्श महात्मा गांधीअ जे जीवन कार्य खे विस्तृत वि बनायो ऐं गूनागून वि। को जीवन जो पहिलू न आहे जहिंजे बारे में महात्मा गांधीअ पंहिंजा पका पुख़्ता ऐं दिलि उथारींदड़ वीचार न दिना ऐं ज़िंदगीअ जो को खेतरु न आहे जंहिंखे महात्मा पंहिंजे पुण्यमय सेवा कार्य सां ऊजलु न कयो।

संदुसि हरीजन उधार, गोठाणनि हुनरनि खे जियारणु, खाधी, बुन्यादी तालीम, क़ुदिरती इलाज, गऊ रक्षा, मिड़नि ई तहिरिकनि जो सर्चिश्मो हिकिड़ोई हो — दरीद्र नारायण जी सेवा।

[२] श्रधा जा फूल

महात्मा गांधी उन्हनि थोरनि महापुरुषनि मां आहे जिनिखे संदुनि जीवन में लासानी मान्यता हासुलु थी आहे ऐं जिनिखे मृत्युअ वइदि अण विसिरंदड़ श्रधान्जली अर्पिनि कई वेई आहे।

महात्मा जी शख़्सियत ऐं संदसि जीवन कार्य ते दुनिया भरि जे जुदा जुदा मुदविरनि ऐं आला हस्तियुनि जे श्रधा जा फूल चढ़ाया आहिनि तिनि मां के चूंड हेठि दरिजु कजनि था :

सत्यु अची खड़ो थियो.

महात्मा गांधी आयो ऐं भारत जे किरोड़हा कंगाल जनता जे झूपिड़ीअ बाहिरां अची खड़ो थियो, साणुनि जियां अधु अंग ओढियल ऐं संदनि भाषा में साणुनि गाल्हाइण लगो। साख्याति सत्यु अची प्रकटु थियो हो ऐं न रुगो कंहिं ग्रन्थ मां महज़ु हवालो। खेसि जो महात्मा जो पदु अता कयो वियो आहे सोई संदुसि सचो नालो आहे। बियो केरु आहे जो महात्मा जियां भारत जे जुदा जुदा माण्हुनि खे पंहिंजो

कोमियत जे भावना धारण धारां अन्तर राष्ट्रपिणो अची न सघंदो।

— बापू

हद अैं मास करे समुझो थो। सत्य जे छुहाअ सां ई आत्मा जे अंदरि दबायल शक्तियुनि जो संचारु थियो पवे। जीअं ई सत्यु अचो भारत जे दरिवाज़े ते चौधो तीअं ई दरिवाज़ो खुली पियो, हिचक अैं रुकिजी बीहणु गुमु थी वियो; सत्य सत्य खे जागायो।

—कवी टैगोर

निराली ज्योति

महात्मा गांधीअ जे मृत्यूअ ते आकाशवाणीअ तां पढ़ित जवाहरलाल नेहरूअ दर्द भरीअ दिलि मां हेठियां शब्द चया।

अजु असांजे जीवन मां रोशिनी हली वेई आहे अैं चौधारी कंदहि अंधिकारु आहे। पर न मां भुल्यो होसि।

हिन देश में जा ज्योति जगंदी रही सा का रवाजी ज्योति कान हुई। हज़ार वर्षनि खां पोइ बि इहा ज्योति हिन देश में जगंदी दिसिबी। दुनिया इहा ज्योति दिसंदी रहंदी अैं इहा ज्योति हज़ारनि आत्माउनि खे संतोष दींदी रहंदी।

जिएं बापू मृत्यु थींदो थे वियो, संदुसि शरीरु संदुसि अंदरि जा महान शक्तिवारी आत्मा हुई उनजो वाहणु बनो रही। हुनखे बुधंदे या हुन दांहुं निहारींदे हुनजे शरीर खे त भुलिजी वनिवो हो। इनकरे जिते हू वेठो थे उहा जगह मंदिरु बणिजी थे पेई अैं जंहिं हंध तां हू हल्यो थे उहो तीर्थ स्थानु थे थी पियो। संदुसि मृत्यूअ में भी जणु महानता अैं अतिकला समायल हुई। हरि दृष्टि बिंदूअ खां इहो मृत्यू उन महान पुरुष अैं संदुसि ज़िंदगीअ जो जणु छदु हुओ। सचु त इन मृत्यूअ संदुसि सिख्या खे जणु वधीक रोशनु बणायो।

हुनजे स्वर्गवास थियण वक़्त संदुसि समेई शक्तियूं सालिमु हुयूं, अैं संदुसि मृत्यु अहिंसाअ रीति आयो जीअं हू चाहींदो हो, यानी प्रार्थना जे घड़ीअ में। हू एकता जे उदेश लाइ ई शहीदु कयो वियो। हुनजी सजी ज़िंदगी इन उदेश लाइ अर्पिति कयल हुई अैं इन उदेश जे हासिल्यत लाइ हू सजी जीवन पाणु पतोईंदो रहियो खासु तोरि ते पंहिंजे हयातीअ जा पोयां साल। संदुसि बारे में असांजूं यादिगीरियूं थींदियूं हिक गुरूअ जूं जंहिंजा कदम पछाड़ीअ ताईं हलिका हुआ, जंहिंजी मुश्क विचिरंदड़ हुई अैं जंहिंजा नेण सदाईं हंसीअ सां पुरि हुआ।

—जवाहरलाल नेहरू

शांतीअ जो राजु

बदन में छोटो, दुबिरो, जंहिं बटि हिक कोडी कान हुई, जंहिंखे शरीर ढकिण लाइ पूरो कपिड़ो बि कोन हो, जो मुईअ जे मोक जेतिरी ज़र्मान जो बि धणी कोन हो, अहिड़ो ही महात्मा कहिड़ीअ रीति हंसिंदे शक्तियुनि खां वधीक बलिवानु, मुल्तिनतुनि खां वधीक ताकतवर, अैं दुनिया जे जंगी फ़ौजुनि खां वधीक शक्तिशाली बणियो। कहिड़े कारणि ही नंढिड़ो शरीर धारी, ही तिंदुरो मरिदु, हीउ हिक बालक जे मनिदार वारे बदन जो मालिकु, तपस्या जी जीवनु गुज़ारींदड़ु, जो जाणी वाणी ज़रे घटि सुख ते गुज़िरानु कंदो हो, इन लाइ त जीअं गरीबनि जियां ज़िंदगी बसरि करे, अहिड़ो शख्सु वीअ दुनिया खे, खेसि इनन दींदड़ या खेसि धिकारींदड़ किन्हीं ते, अहिड़ी शक्ती हलाए सघियो अहिड़ो शहनशाह बि न हलाए सघनि।

इहो इन करे थी सघियो जो हुन खे न उस्तनीअ जो चाहु हो एं न मिला जी परिवाह हुई। हुन खे रुगो हक अैं इनसाफ़ जी परिवाह हुई। हिन खे जीवन जे उन्हनि आदर्शनि जी परिवाह हुई जिनि जो हुन प्रचारु थे कयो।

हिंसा अैं मनुष्य जे लोभ जे कारण थियल कहिरनि जे विचमें, जदहिं संसार जे दुरउपयोग जो जणु सुर्दह पननि ज्यां या जंगी मैदान ते मुरझायल गुलनि ज्यां ढेर मथां ढेरु करे बणायो थो वञे, तदहिं बि महात्मा जो अहिंसा में विश्वासु न लुढियो। हुन जो अकीदो हो न सजो संसारु खणी पंहिंजो कतलु करे अैं भली मजी दुनिया जो खूनु वहायो वञे, "अहिंसा ई नईं संस्कृतीअ जो बुनियादु थी रहंदी अैं संदुसि इहो भी अकीदो हो त जो पंहिंजी हयाती तलिबींदो सो हयाती गोल्हींदो अैं जो पंहिंजो जीवनु कुरिबानु कंदो सो ज़िंदगी हासुलु कंदो।

असीं महात्मा जी ज़िंदह निशानी आहियूं। असीं संदुसि सोलिजर आहियूं। असीं जंगि जड़ संसार लाइ संदुसि झंडो खणी हलंदड़ आहियूं। सत्यु असांजो झंडो आहे एं अहिंसा असांजी ज़िरह। असांजी तलिवार रूहानियत जी तलिवार आहे, जा खूनु वहाइण खां सवाइ जीते थी।

—सरोजनी नाइडू

जेकदहिं कार्य शुभु आहे त आत्मा दोषी कीन थींदी।

— म

वीरनि में वीरु

को वि भारतवासी कदुहिं वि, हिते या भारतवासियुनि जे कंहिं वि मजिलस में, महात्मा गांधीअ जो नालो ऊन्हे उमंग ऐं गौरव खां सवाइ खणी न सघंदो। गांधीजीअ खां वधीक पवित्रु, वधीक आला, वधीक बहादुर, वधीक ऊंच आत्मा कदुहिं वि हिन पृथिवीअ ते कोन घुमी आहे। सादी ऐं तपस्या जी जीवन व्यतीत कंदे, ऐं सत्य, न्याय ऐं भ्रातीगण लाइ प्रेमु धारण जे ऊच आदिर्शनि लाइ पंहिंजी ज़िंदगी अरिपतु कंदे, महात्मा देश जे ग़रीब ऐं कमिज़ोर जनता जे नेणनि खे हिकु जादूगर ज्यां आकृपित कयो आहे ऐं हुननि लाइ हिन हिकु नओं कल्पना खेतरु खोले छदियो आहे। हू मनुष्यनि में मनुष्यु आहे, वीरनि में वीरु, देश भक्तनि में देश भक्तु, ऐं असीं वखूबी चई सघूं था त हिन जे शख़्सियत में भारती मानवता ऊंचे में ऊंची शिखरि ते रसी आहे।

—गोपाल कृष्ण गोकले

जदुहिं हथ साड़ींदो

महात्मा गांधी जदुहिं पहिरीं भारत जे राजिनीती खेत्र में क़दमु धरियो तदुहिं हुन अञां अंग्रेज़नि मां विश्वासु कीन विञायो हो। लोकमान्य तिलक इन ते चयो:

"महात्मा गांधीअ अञां हिते भारत में अंग्रेज़नि सां संपर्क में अची पंहिंजा हथ न साड़िया आहिनि। खेसि दुखिण आफ्रीका जी ई ज़ाण आहे। जदुहिं महात्मा हिते दोखो खाईंदो तदुहिं गांधीजी सरिकारि जो मूंखां वि वधीक विरोधी वणिजी पवंदो।"

—लोकमान्य तिलक

लोकमान्य जी इहा अगकथी १०० सेकड़ो सही साबितु थी।

वदे में वदी देन

गांधीजीअ जी वदे में वदी दीन कहिड़ी हुई? अवलि अवलि त हिन भारतवास्युनि में कांइरता खे हकाले वीरता आंदी; आज़ादीअ तलिविण जी ज़ुरियत। पर सभ खां वदी वस्तू जा हिन न फ़क़ति भारत खे पर सारे संसार खे दिनी सा आहे अहिंसा जी सिख्या। आज़ादी महात्मा गांधीअ जे कारण ई आई। महात्मा जी अहिंसा कांइरनि जी अहिंसा न मगरि वीरनि जी अहिंसा हुई।

—खानु अब्दुल्ग़फ़ार खान

महान शिक्शकु

को महान शिक्शकु युगनि में पैदा थींदो आहे। केतिरियूं सदियूं शायदि गुज़िरी वञनि ऐं अहिड़ो उस्तादु शायदि न पहुचे। संदसि जीवन ई वस्तू आहे जंहिंजे ज़रीए हिनजी सुञाणप थिए थी। अहिड़ो महा पुरुषु वियनि खे कुझु चवण खां अगु पाण उहो करे थो जीअं बिया संदसि क़दिमनि ते हली सघनि।

गांधीजीअ जी जीवन भारत जे धार्मिक परम्परा ते वधल हुई, ऐं उन में सत्य जे खोजना ते ज़ोरु दिनलु आहे, जीवन लाइ ऊन्हो सन्मानु, मोह-त्यागु जो आदिर्शु ऐं ईश्वर जे प्राप्तीअ लाई सभु कुझु कुरबानु करण लाइ त्यारु रहणु। हिन पंहिंजी सजी जीवन सत्य जे अनादी खोज में व्यतीतु कई।

—सर्वपली राधाकृष्ण

इन्सानन‍ि जे विचमें सुलितानु

जनिरल सिमिट्स जो दुखिण आफ्रीका जी गोरी सरिकारि जो प्रमुखु हो ऐं जंहिंसां महात्मा गांधीअ शुरूआती चकिरी खाधी तंहिंखे महात्मा गांधीअ लाइ एदी श्रधा हुई जो हुन खेसि इन्साननि जे विचमें सुलितानु कोठियो ऐं हिन आज़ादीअ वइदि हिंदु सरिकारि खे महात्मा गांधीअ जो चम्पलु भेट कयो जो महात्मा दुखिण आफ्रीका जे जेल में पाईंदो हो ऐं जो जनिरल सिमिट्स् पंहिंजी अमुल्हु मिलिकियत करे सांढींदो हो। जनिरल सिमिट्स् चयो, मां इन्हीअ चम्पल में पेर विझण जे योग्य न आहियां।

वियो कुस्त

श्रीमति पर्ल बकि हिक अमेरीकनि लेखिका महात्मा गांधीअ जे शहादत ते श्रधांजली अरिपींदे चयो त हिक विए कुस्त खे सलेब ते चाढ़ियो वियो आहे।

समाजिक हथियारु

गांधीजी इतहास में पहिरियों शख़्सु आहे जंहिं जीसज जे प्रेम जे नीतीअ खे व्यक्तगति परस्पर क्रया खेत्र मां मथे खेंचे शाही पैमाने ते शक्तिशाली ऐं असिराइते समाजिक हथ्यारु करे कतवि आंदो।

—डा. मार्टनि ल्यूथर किंग्

आदर्श विना इन्सानु इएं आहे जीएं वंझ विना वेड़ो।

— बापू

(४) महात्मा जे जीवन जा के दिलिचस्प वाक़िआ

महात्मा गांधीअ जे जीवन जो हिकु अनोखो पहिलू हो संदुसि मन जो हलिको हुअणु, ख़ोशु या बार जे अहिसास जी अदम मौजूदगी। जीअं जो गीता जे फ़र्मूदे मूजिबु हू हरिको कार्यु ईश्वर निमिति ई थंदो हो इनकरे संदुसि मनु सदा अनासक्त रहंदो हो यानी त मोह जे बंधन खां आजो रहंदो हो। इनकरे ई हू सजे भारत जे ३३ किरोड़ आदम जे चङ भलाईअ लाइ पाणु पतोड़ींदे बि, ऐं देश जे आज़ादीअ जे महान यग्य खे सिर ते हमवार करण बावजूद खिलमुखु ऐं ख़ुशिमिज़ाजु रही सघंदो हो। इनकरे हू बालिकनि सां बालिकनि जहिड़ीअ मासूमियत सां गाल्हियूं करे सघंदो हो ऐं अक्सिरि पंहिंजनि साथियुनि सां अजीब ग़रीब चर्चा करे पाण बि टहिक डींदो हो त खेनि बि टहिक डियारींदो हो।

पंहिंजे चरिचाई स्वभाव जे बारे में महात्मा गांधीअ पाण हींअं चयो आहे:

"मूं में जेकदहिं मज़ाक़ जो गुणु न हुजे हा त पोइ मूंते जे हेतिरा हमिला थिया आहिनि, उन्हनि विचे हिन खां घणो अगु मरी वञां हा... मां उन्हनि सां बि खिली सघंदो आहियां जे मूंते खिलंदा आहिनि। इहाई चीज़ आहे जा मूंखे ज़िंदह रखंदी अचे थी। जदहिं जीवन संगीत ज्यां हलंदो हुजे तदहिं मुरकणु आसानु आहे, पर लायकु इन्सानु त उहो आहे जो उन घड़ीअ बि मुरकी सघे जदहिं सभु कुझु उलिटो हलंदो हुजे।"

सागी वक़्ति महात्मा इन्तज़ाम ऐं नियमित जीवन ते अहिड़ो पुख़्तो हो जो का थोरी गाल्हि हेठि मथे थी वेई त हू इहा वदिइंतज़ामी बर्दाशित करे न सघंदो हो।

सिंधु जे दौरे में सखर में जदहिं श्री चोइथराम वलेचा जे घरि संदसि अनेक संदासि संदुलीअ ते दस्तूरी जगह ते खेसि रखियल न मिली ऐं गोरसां हिक दरीअ ता लधी वेई त महात्मा इन गाल्हि जी समुझाणी घुरी। हुन जे मन में इहो मूंझारो पैदा थियो त किथे मूंखां त ग़फ़िलत कान थी आहे जो दस्तूरी जगह ते न रखी हिक जो बे हंधि रखी छदियामि ऐं वरी वेसरि खां मुंहिंजी वियुसि त किथे रखी अथमि। आख़िरि जदहिं हिक बालक अची बुधायो त जदहिं मां अव्हांजो दर्शनु करण आयुसि ऐं अव्हांखे निंड में डिठुमि तदहिं मां लुचाई करे इहा ऐनक दरीअ ते रखी हुई, तदहिं महात्मा जे दिलि खे शांति आई ऐं मीज़बाननि जी चिंता मिटी।

महात्मा जे हिक अंग्रेज भगित्याणीअ मीरा बेनि (असुलि मिस् सिलेड – हिक अंग्रेज़ी वाला आफ़ीसर सामूंडी फ़ौजी ऐडिमिरल जी धीउ) हिकु वियो अहिड़ो मिसालु दिनो आहे। चे हिक लड़ा महात्मा जे पेन्सिल जो टुकिड़ो गुमु थी वियो। दाढी उन जी गोल्हा कयाऊं पर लधे न। कंहिं नईं पेन्सिल आणे दिनसि पर न वरिताईं। चे मूंखे पंहिंजो नंढो टुकिड़ो घुरिजे। हिक बे मित्र खेसि हिक बीअ पेन्सिलि जो टुकिड़ो आणे दिनो पर त बि महात्मा राज़ी न थियो। हुन चयो जेसदहिं तुंहिंजो बालकु गुमु थी वञे ऐं को बियो बालकु तोखे दिनो वञे तूं राज़ी थींदें। इन ते वधीक तिखी तलाश कई वेई ऐं जदहिं संदुसि असुलोको पेन्सिल जो टुकिड़ो खेसि आणे दिनाऊं तदहिं मुरकी इहो वरिताईं।

हिक लड़ा कस्तूरबा साबरमती आश्रम में मिठाई विराहे रही हुई। हुन पंहिंजनि पोटनि डोहिटनि खे कुझु हिसे खां वधीक दिनो। गांधीअ पोइ खेनि इन लाइ टोकियो त तो पंहिंजनि ऐं बियनि बारनि जे विच में फ़र्कु छो कयो।

हिक लड़ा गांधीजी हिक स्कूल में वियो। बालिकनि खेसि शाही आजियानु दिनी। हुन जे शरीर ते रुगो गोढि हुई। हिक विद्यार्थीअ खांउसि पुछियो त तव्हां अञां बागुरु क़मीस छो कोन पाती आहे। चयाऊंमि तव्हां हुकुमु कयों त मां पंहिंजे माता खां अव्हांखे क़मीस आणे दियां। बापूअ खेसि जवाब में चयो त मां त क़मीस पाइण लाइ तैयारु आहियां पर मां अकेलो थोरोई आहियां। मुंहिंजा त ४० किरोड़ भाउर आहिनि जिनि वटि क़मीस आहेई कान। तुंहिंजी माउ असां सभिनी खे क़मीस वठी देई सघंदी?

गांधीजीअ हिक लड़ा पंहिंजे पोटे कांतीलाल खां वञ्रु

पुछियो। हुन जवाबु दिनो त ५ लगा आहिनि। महात्मा जी का संदुसि घड़ीअ ते नजर पइजी वेई ऐं दिठाईं त अना हिकु मिन्टु पियो हो। महात्मा पोटे खे चयो त जे वक़्त जो तोखे क़दुरु कोन्हे त वाच छा लाइ रखी अथेई। जे भारत जी टीह किरोड़ जनता, सभु हिकिड़ो हिकिड़ो मिन्टु अजायो विञाईनि त पोइ त इलाही वक़्तु वैरथु हलियो वेंदो।

गांधीजीअ जा चर्चा निहायति खिलाईंदड़ ऐं अक्सरि सिख्यादायक वि हूंदा हुआ।

हिक दफ़े महात्मा गांधीअ जे जन्म दिन ते सरोजनी नाइडू संदसि निरिड़ ते सिंधुर जो तिलकु लगलु दिसी चयो: "गांधीजी तव्हीं त अजु घोट ज्यां था दिसिजो।"

गांधीजीअ झटि खेसि चई दिनो: "हाओ, तो जहिड़ीअ कुंवारि सां।"

१९३१ में गांधीजीअ खां हिक अख़बार नवीस पुछियो: "छा कांग्रेसि वज़िरातूं क़बूलि कंदी।" महात्मा खेसि इएं चई मुंझाए छदियो त: "छो तूं वज़ीरु थियणु थो चाहीं छा!"

हिक लभा डाक्टर महात्मा खे चयो त मां तव्हांखे पेन्सिलीनि जी सुई थो हणां जिअं ३ दींहनि में चाकु थी पओ, न त हालत में ३ महीना लगी वेंदा।

महात्मा चयुसि फ़िकुरु नाहे, भली ३ महीना लगनि। मूंखे का तकड़ि कान्हे।

डाक्टर चयुसि, "पर तव्हां मां को वियो फासी सघे थो।"

"महात्मा दाढी मासूमियत मां खेसि चयो: पोइ त उन्हनि खे पेन्सिलीनि जूं सुयूं हणो न। मूंखे छो"!

हिक लभा महात्मा फ्रांस में कस्टम आफ़ीसर आदो पंहिंजे माल जी पधिराई कंदे चयो:

"मां हिकु ग़रीबु घुमंदडु दरवेशु आहियां। मुंहिंजी कुलु जाइदाद आहे हिकु चरिख़ो, जेल जूं थाल्हयूं, बकिरीअ जे खीर जो हिकु दबो, हथ जा उण्यल लंगोट ऐं टुवाल, ऐं मुंहिंजो नामूसु जंहिंजी का घणी क़ीमत कान्हे।"

साहितीअ जे हिक गोठ ठारूशाह में महात्मा गांधीअ हिक कम कंदड़ खे चयो त मूंखे मथे खुद ते उसमें छो कीन था विहारियो। उन कम कंदड़ खेसि चयो त मथे ज़ालुनि लाइ बंदोबस्तु कयलु आहे। गांधीजीअ गंभीरता सां चयो त मां बि त स्त्री ई आहियां।

महात्मा खे मथे विहारियाऊं त उते बि हुन ज़ालुनि खां दाबु वरितो। पोइ हेठि अची उन कम कंदड़ खे चयाऊं "दिसु मां कहिड़ो न पको वाण्यो आहियां, हीउ दिसु कीअं जेवर ज़ालुनि खां फुरे आयो आहियां।"

महात्मा गांधी जदहिं आग़ाख़ान महल मां रिहा कयो वियो तदहिं पंडित मदन मोहन मालवियाअ खेसि तार कई:

"आशा आहे त ईश्वरु तव्हांखे १०० वरिह जिंदह रखंदो जीअं मातृभूमीअ ऐं मनुष्य मात्र जी सेवा कंदा रहो।"

गांधीजी जो सदाईं चवंदो हो त मूंखे १२५ वरिह जियण जी आशा आहे सो मालवीजीअ खे तार कयाईं:

"अव्हां हिक धक सां मुंहिंजा २५ वरिह कटे छदिया आहिनि। चङो इहे २५ वरिह पंहिंजे हयातीअ में गंढे छदिजो।"

महाराज विष्णू शर्मा पंहिंजनि आजमूदनि में लिखियो आहे त मां जदहिं महात्मा गांधीअ जे आश्रम में पहिरियों दफ़ो वियुसि त थधि जे कारण वदो शाही बिस्तिरो खणी वियो होसि। आश्रम में पंहुतुसि त हिकु गोदि बघलु शख़्सु मिल्यो जंहिं मुंहिंजो बिस्तिरो खणी अंदरि आश्रम में पहुचायो। मां जदहिं पुछा कई त महात्मा गांधी किथे आहे त मूंखे बुधायाऊं त इहोई त महात्मा आहे जंहिं तुंहिंजो बिस्तिरो खंयो हो। तदहिं, महाराजु चवे थो त मां दाढो लज़ी थियुसि ऐं बापूअजे पेरनि ते किरी पियुसि ऐं खांउसि माफ़ी वरितमि।

कवि टैगोर खे महात्मा संदुसि ८० जन्म दिन ते तार कई:

"ईश्वरु करे पूरियूं ५ कोरियूं सालनि जूं माणीं।"

रवी बाबूअ जवाब में लिखियुसि:

"४ कोरियूं साल जियणु बेअदिबी आहे, ५ कोरियूं त सहण खां बाहिरि थी पवंदो।"

जेको ईश्वर हज़ारनि शरणागत्युनि जी सहायता थो करे सो तोखे कीअं छदे दींदो।

— बापू

(५) जीवन कहाणी

मोहनदास करमचन्द गांधीअ जो जनमु २ आक्टोबर १८६९ ते काठयावार में सुधामापुरी (पोरबन्दर) जे नगर में थियो। संदुसि पिता राजस्थानिक कोरटि में दीवानु हो अैं संदुसि माता हिक निहायत ही धर्म परायन, व्रित नेम धारण वारी देवी हुई।

महात्मा गांधीअ जो दादो उतमचंदु गांधी पोरबंदर जे महाराजा वटि मुख्यु दीवानु हो। पोइ दरबारि जे चुगलखोरीअ करे खेसि जूनागढ़ह जी शरन वठिणी पेई। जदहिं दरबारि में वियो त उते जे नवाब खे सलामु खाबे हथ सां कयाऊं। चयाई त सजो हथु त मुंहिंजो पोरबंदर जे महाराजा खे अरिपियलु आहे।

गांधीजीअ स्कूली विद्या पोरबंदर में हासुलु कई, मैट्रिक राजकोट जे काठियावार हाइ स्कूल मां दिनाई अैं कालेजी विद्या लाइ सामलदास कालेज भावनगर में दाखिलि थियो पर जल्दुई पोइ छदे आयो।

गांधीजी १८८३ में कस्तूरबा सां विवाहु कयो अैं हूअ सजी ज़िंदगी सांणुसि संदुसि जीवन कार्य में साथिणि थी रही तां जो आग़ाखान महिल में महात्मा जे नज़रबंदीअ वारे अरिसे में २२ फर्वरी १९४४ ते हूअ स्वर्गवासु थी।

गांधीजीअ जो पिता १८८५ में गुज़ारे वियो। मोहनदास जे भाउरनि जी खेसि विलायत दांह बैरिस्टरी पास करण लाइ मोकिलण ते मर्ज़ी थी। संदुसि माता तदहिं मोहनदास खे परदेसि वञण जी इजाज़त दिनी जदहिं हुन प्रतिज्ञा कई त विलायत में न मासु मदिरा वापिराईंदुसि अैं न पर स्त्रीअ जेई वेझो वेंदुसि।

गांधीजी १८८८ में लंडनि में हिक होटेल में वञी लथो जो तमामु महांगो हो। हिकु सिंधी मित्रु जो लंडनि में ईंदो वेंदो हो तंहिं खेसि रहण लाइ हिकु सस्तो कमिरो वठी दिनो। गांधीजी १० जूनि १८९१ ते बैरिस्टर बणियो। लंडन में रहंदे पहिरीं गांधीजीअ जी यूरपी नमूने रहण करणि ते दाढी दिलि थी पर जल्दु ई संदुसि जीवन जो इहो दौर पूरो थियो अैं पोइ संदुसि मनु धर्म दांहु वधीक वञण लगो। हिन उते गीता ऐं बुद्ध चरित्र जो अभ्यासु कयो अैं इस्लाम अैं क्रिस्त धर्म जो पिणि अभियासु कयो।

विलायत मां मोटी गांधीजीअ राजकोट में अची वकालत जो धन्धो चालू कयो अैं पो वञी बम्बई हाइ कोरटि में बि वकालत करण जी कोशिश कयाईं। अञां संदुसि पेर धन्धे में खुलाई कोन त खेसि आफ़्रीका दांहु वञण लाइ नोतो मिल्यो, जो पोरबंदर जे हिक वापारीअ दादा अब्दुल्लाह खेसि आफ़्रीका जे वकीलनि जे आदो संदुसि केस रखण लाइ खेसि ओदांहुं मोकिलिणो कयो। हुन पंहिंजे हिक अज़ीज़ हाजी तैबखां मजीद ते दावा कई हुई।

गांधीजी आफ़्रीका में पंहुतो त खेसि मालूमु थियो त उते हिंदुस्तानियुनि सां तमामु बे इज़तीअ जो वहिंवारु कयो थो वञे। संदुनि लाइ उते भेदी कानून हुआ। तंहिंखां सवाइ उते जा गोरा हिंदुस्तानियुनि सां तमामु ज़ुल्मी हलति हलंदा हुआ। खेनि फुटपाथ तां हलणु न दियनि। रेलवे गाडियुनि में खेनि फ़र्स्टि क्लास में विहणु कोन मिलंदो हो, होटिलनि में खेनि अचणु न दिनो वेंदो हो वग़ैरह। महात्मा गांधीअ जी दिलि हमिवतिनियुनि ते इहे ज़ुल्म थींदा दिसी दुःखी थियण लगी अैं हुन फ़ैसिलो करे छदियो त हिन ज़ुल्म जो मुकाबिलो कयो वेंदो। इएं महात्मा गांधीअ जे सार्वजनक जीवन जो आरंभु थियो अैं पोइ त हिन पंहिंजी समूरी ज़िंदगी जनता जे सेवा लाइ अरिपनि करे छदी।

गांधीजी आफ़्रीका में १८९३ में वयो। जदहिं कोरटि में वियो त जज खेसि पगिड़ी लाहिण लाइ चयो जा हिन पंहिंजी बे इज़ती समुझी अैं इनकरे कोरटि मां निकिरी आयो। इन गाल्हि जो इख़िबारनि में वदो चोवोलो भी थियो। इख़िबारनि गांधीजीअ खे कूली बैरिस्टर करे लिखियो।

गांधीजी अब्दुल्लाह जे केस सां फ़र्स्ट क्लास जी टिकेट वठी प्रेटोरिया दांहुं रवानो थियो त रस्ते ते हिक स्टेशन ते हिक गोरे अची खेसि ज़ोरीअ टिकेट हूंदे भी फ़र्स्ट क्लास गादे मां लाहे छदियो अैं खेसि राति थिन्ढ में स्टेशनि ते गुज़ारिणी पेई। खेसि रेलवे अमलदारनि बीअ गादीअ में चाढ़े रवानो कयो। चार्लिस टाउन तां लही खेसि कोच में

गुनाह माफ करिणु ताकत जी निशानी आहे।

— बाप

चढ़िणो हो। खेसि कोच में अंदरि वेहणु न डि्नो वियो, चे कूली अंदरि वेही न सघंदा। खेसि पहिरीं सइस सां गदु वेहण लाइ चयाऊं मगरि पोइ उतां वि उथण लाइ चयाऊंसि अें न मञिण ते मथिसि मारकुट कयाऊं। गांधीजी जहांस्वर्ग में पहुची ग्रांड नैशनल होटिल में रहण लाइ चिरियो त खेसि गोरो न हुअण करे दाखिला न मिली।

महात्मा गांधीअ इन क़िसिम जे वे इज़तीअ जे वंहवार ख़िलाफ़ु तहिरक हलाइण लाइ हिंदुस्तानियुनि जी हिक ऐसोसीएशनि ठाही।

गांधीजी जंहिं मुक़दिमे लाइ उते आयो हो तंहिंमें हिन बिन्ही धुरियुनि जो ठाहु करायो। हू वापसि भारत दांहुं मोटी अचण लाइ तैयारी करे रहियो हो त उते नेंटाल सरिकारि हिकु कानून पासि करिण जो सोचे रही हुई जंहि हेठि हिंदुस्तानियुनि खां चूंड में वोट डि्यणजो हकु खसियो थे वियो। उन कानून जो मुक़ाबिलो करिण लाइ गांधीजी उते तरिस्यो ऐं १८६४ में इन लाइ नेटाल में इन्डियन नेशनल कांग्रेसि जी स्थापना कई।

गांधीजी ३ साल इएं आफ़्रीका में रही सरिकारि सां जंगि जोटी। १८६६ में महात्मा ब्रारनि खे वठी वञण लाइ हिंदुस्तान में आयो ऐं ब्रारनि खे वठी वापसि दु॒खण आफ़्रीका में आगो।

एतिरे में अंग्रेज़नि ऐं बोअरनि (डचनि) जे विचमें अची जंगि छिड़ी जंहि में गांधीजी ११०० हिंदुस्तानी वालन्टीअरनि जी टोली ठाहे जंगिजे मैदान ते फटियलनि जी सेवा करिण वियो। इन कार्य महात्मा जो ऐं हिंदुस्तान जो नालो रोशन कयो।

बोअर लड़ाई ख़तमु थी त सरिकारि जंगि में उखिड़ियलनि खे वरी वसाइण लाइ अमलिदार मुकिररु कया। हिंदुस्तानी लोकनि खे वसाइण लाइ जेके अमलिदार मुकिररु थिया से सहायता करण बदिरां रश्वतूं वठी खीसनि भरिण खे लगी विया।

१६०६ ई. में ट्रंस्वाल सरिकारि एश्या वासियुनि सां हिकु कानूनु लगाइणो कयो हो जंहि मूजिबु ज़ालुनि तोड़े मरिदनि खे रिजिस्टर कराइणो थे पियो। पिणि खेनि आङुरनि जा निशान डि्यणा हुआ ऐं रिजिस्टर न कराईंदड़ खे दंडु ऐं जेल जी सज़ा मिली सघी थे।

इहो कानूनु न फ़क़ति उते रहंदड़ हिंदुस्तानियुनि जे लाइ बेइज़तीअ वारो हो पर खुदि भारत लाइ बेहुरिमतीअ वारो बणिजिणो हो। इन करे गांधीजीअ इन कानूनु जो मुक़ाबिलो करिण लाई भारतवासियुनि खे तैयार कयो ऐं सत्याग्रह जो आंदोलनु शुरू कयो जंहि में हिकु सिंधी के. एन्. दादलाणी बि शरीकु थियो। १३ हज़ार भारतवासियुनि मां रुगो ५११ कानून जी पेरवी कई। सरिकारि गांधीजी ऐं संदुसि २२ साथियुनि खे गिरिफ़्तारु कयो। गांधीजीअ पंहिंजे लाइ सख़्त में सख़्तु सज़ा घुरी पर कोरटि खेसि २ महीना कैदु डि्नो। माण्हु विना लेसन धंदो कंदा रहिया ऐं १५० खनु वधीक हिंदुस्तानी कैद थिया। गांधीजीअ खे वर वर पकिड़े, खेसि अकेली कोठीअ में थे रखियो वियो। राजिनीती हकनि हासुलि करिण लाइ महात्मा गांधीअ जो ही अनोखो रस्तो डि्सी ऐं वुधी दुनिया हैरान थी वेई। योरप जे प्रसिध लेखक ऋषी टालिसिटाइ महात्मा खे आशीर्वाद मोकिली।

१६१० में गांधीजीअ खे भारत मां सरि रतन टाटा २५ हज़ार रुपया मोकिलिया जंहिंमां गांधीजीअ टालिस्टाय फ़ार्म स्थापन् कई जिति सत्याग्रही तपस्या वारी जीवन गुज़ारींदा हुआ। सभु कमु पंहिंजे हथनि सां कंदा हुआ वेंदे भंगीअ जो कमु पिणि।

हिंदुस्तान जो मशहूरु अगि॒वानु श्री गोपाल कृष्ण गोकले १६१२ में दु॒खण हिंदुस्तान में आयो ऐं सरिकारि जे वज़ीरनि जनरल स्मट्स ऐं जनरल बोथा सां गडि्यो ऐं गांधीजीअ खे वुधायाई त हिननि कबूल कयो आहे त एश्याटिकि रिजिस्ट्रेशन वारो कानूनु रदि कयो वेंदो अें हरिहिक हिंदुस्तानीअ खे जो सालियानो ३ पाऊंड टल डि्यणी हुई सा रदि कई वेन्दी। दुखिण आफ़्रीका सरिकारि गोकले जी मरहबा त शानदार कई पर संदुसि मोटी वञण बादि हिकु बि सुख़नु कोन पाड़ियो। इनकरे गांधीजी १६१३ में टालिस्टाइ आश्रमु बंदि करे सत्याग्रह जी तैयारी कई।

वरी १६१३ में बि॒यो मामिलो खड़ो थियो। मार्च १६१२ में सुप्रीम कोरटि फ़ैसिलो डि्नो त हिन्दुस्तान में कयल शादियूं बहाल न आहिनि यानी त हिन्दुस्तानीअ जी ज़ाल

उपवास जो धमिकीअ जे रूप में उपयोगु करणु ग़लति ग़ाल्हि आहे।

कनून मूजिबु संदुनि स्त्री करे न गुनिदी ऐं न औलाद खे पीउ जे वरिसे जो हकु रहंदो। इनकरे गांधीजीअ आहूनि खे बि ललिकार कई त सत्याग्रह में निरी पओ।

गांधीजीअ जी धर्मपत्नी कस्तूरबा ऐं तिरूं बि केतिरियूं स्त्रियूं इन सत्याग्रह में निरी पेयूं। उन्हनि मां ६ से त चार हुआ। सभिनी खे ३ महीना जेल जी सजा आई। हिक उमा मेग जंहिजे जेल में पानिकु बुखारु थी निदो तंहिखां गांधीजीअ पुछिरो त अरिमानु त कोन अथेई त चयाई मातृभूमीअ सदिके केरु न मरणु चाहींदो। धीरानि दींहनि बादि हूअ गुजारे वेई। मेनरानि जे कैद में वञण करे मजदूर भरिजी उथिया ऐं स्ट्राइक करे अची टूंस्वाल दांह वेदइ सत्याग्रहिनि सां मिल्या।

६ नवम्बर १६१३ ते २ हजार मरिद, १२७ जलूं ऐं १० वार रोजानो २५ मेल पंध जे अनोखी यात्रा ते रवाना थिया। गांधीजी पाण बुहारी खणी सफाई करण ऐं काकूम मेडण लाइ नि त्यारु हूंदो हुओ। अहिड़ी यात्रा अगु न दिठी न बुधी। हिकिड़ी स्त्री वाट ते थधि लगण करे मरी वेई पर बियूं न घबिरायूं, हलंदियूं हलियूं। बी हिक मेग जो बारु वाट ते नाले में किरी पियो अँ मरी वियो पर तदुहिं बि हुननि यात्रा में हलणु चालू रखियो।

१ नवम्बर १६१३ ते महात्मा गांधी गिरफ्तारि कयो वियो ऐं यात्रा जो अगिवानु हिकु अंग्रेजु मिस्टर पोलक बण्यो। गांधीजीअ खे ६ महीना कैद जी सजा मिली। सांणुनि गडु जेल में हिकु ७५ वरिहयनि जो बुढिरिगु सिखु सरिदारु हरबन्सिंघु बि हो जंहिं जेल अंदरि प्रान दियणु वधीक पसंदि कयो, पर हलियो कीन। महात्मा हुन खे घणो चयो त तूं बाहिरि वञु पर हुन चयो त हिक दींहुं मरिणो ई आहे, पोइ हपु छाजो।

सत्याग्रहु चालू रहियो अँ आखिरि में सरिकारि १८ डिसंबर १६१३ ते महात्मा खे कैद मां आजादु कयो अँ जनरल स्मट्सि गांधीजीअ सां ठाहु कयो जंहिं मूजिबु ३ पाऊंडनि वारी ढल रदि थी अँ हिंदुस्तानियुनि जूं शादियूं बि बहालु कयूं वेयूं।

अहिड़ीअ तरह महात्मा गांधीअ जो पहिरियों सत्याग्रहु सफलु थियो। जनरल स्मट्सि गांधीजीअ जो जेल में कमि आंदलु चंपलु सन्दे रखी छडिनो। चवंई मां गांधीजीअ जे बुजुर्ग में पेर पाइण लाइकु त न आहियां पर संदुसि बुनी छांडिन देन्द त आहियां।

भारत में वापसि।

१६१५ में महात्मा गांधी भारत में वापसि आयो। जिते किथे संदुसि आलीशान मरहबा कई वेई। हुन अचण सां भारत जे उन समे जे अगिवाननि सां मुलाकातूं करिणु शुरू कयूं ऐं खासि करे तिनि नेताउनि सां हू गडिजी कियो दादाभाई नौरोजी, लोकमान्य तिलक ऐं गोपाल कृष्ण गोखले। गोखले सेसि तिन्हीं में वधीक कशशि कई ऐं महात्मा हुनखे पंहिंजो राजिनीती गुरू करे चूंडियो आहे। गोखले गांधीजीअ खे सलाह दिनी त १२ महीना सजे देश जो रटनु करे हालतुनि जो अभियासु करे पोइ ई कुझु विधान मां कुछिजि। महात्मा संदुसि हिदायत जी पेरवी कई।

गांधीजीअ पहिरियों सार्वजनिक कार्यु जो हथ में रख्यो सो हो हिंदुस्तानी मजदूरनि जे शर्तिनूं दस्तावेज हेठि देश सां बाहिरि मोकिलिण ते बंदिश विझणु। भारती मजदूर जे दखन आफ्रीका वगैरह दांहुं मोकिल्या वेंदा हुआ तिनिखां हिकु दस्तावेजु सही करायो वेंदो हो त हू मुकिररि साल जरूर पंहिंजे मालिक वटि नौकिरी कंदा अँ जे हुन जे इजाजत खां सवाइ खेसि छडे वेंदा त मथिनि दंडु पवंदो अँ जेलु भी अची सघंदो। इन किस्म जे दस्तावेज सही करण करे आफ्रीका में भारती मजदूरनि जी हालत गुलामनि जहिड़ी थिणजी पवंदी हुई जा हकीकत महात्मा दखन आफ्रीका में दिठी हुई। इनकरे भारत में मोटिण सां महात्मा पहिरियों कार्यु इहो तिर ते रख्यो अँ इन किस्म जे दस्तूर ते कानूनी बंदिश विझण लाइ हलिचालि हलाई अँ इन बारे में कराची, कलिकते अँ बियनि मुख्य शहरनि में वियो जिते आमु मेड़ करे इन तलब जे पुठिभराईअ में ठहिराअ पास कराया। महात्मा अहिड़े कानून पासि कराइण में कामियाबु थियो।

१६१६ में लखिनऊ कांग्रेस इजलास ते महात्मा खे बुधायो वियो त बिहार जे चम्पारन जिले में नीर जे खेतनि जा यूरपी मालिक कुड़िमियुनि सां सख्तु जुल्म करे रहिया

आहिनि। महात्मा गांधी चम्पारनि में वियो। महात्मा भारत अंदरि चंपारनि में पहिरियों दफ़ो पंहिंजे आफ़्रीका में आज़िमायल सत्याग्रह जे हथियार जो उपयोगु कयो। आचार्य जीवतराम कृपालानी जो बिहार में प्रोफ़ेसर हो उहो सदुसि साथी बणियो। बाबू राजेंद्र प्रसादु बि तदहिं ई बापूअ जे संपर्क में आयो ऐं जीवन भरि लाइ बापूअ जो भक्तु बणिजी वियो।

कलेक्टर महात्मा गांधीअ खे नोटीस दिनो त चम्पारन छदे वञु पर महात्मा उन हुकुम खे ठोकर हंई। मथिसि कोरटि में केसु हलायो वियो। महात्मा दोहु कबूल कंदे चयो त मां त हिते नीर जे गोरनि जमींदारनि जे ज़ुलम बाबति जाच करिण आयो आहियां ऐं इहो कार्यु छदे मां हलियो कोन वेंदुसि। कोरटि भलि सज़ा दिए।

हीअ हिक नई गाल्हि हुई जो को शख़्सु बचाउ न दिए ऐं दोहु कबूल करे। मुल्क में इन करे बिजुली फहिलिजी वेई। सरिकारि बि मुंझी पेई। महात्मा खे सज़ा कोन दिनाऊं उटिलंदो सरिकारि पांण जाच कमेटी विहारिण जी पधिराई कई ऐं नतीजे रूप कुड़िमियुनि तां आज़ारु डिरो थियो। महात्मा गांधीअ जे नएं तरीके जी पहिरीं सोभ थी।

चम्पारनि में ई महात्मा हुओ त गुजरात जे खेड़ा ज़िले मां खेसि सदु थियो जो उते बरिसाति न पवण करे फ़सुलु न लथो हुओ पर अमलदार ढल जी माफ़ी न पिया दियनि। गांधीजीअ सरिकारि खे अमीनु मुंकिरहु करिण लाइ चयो त बि सरिकारि क़बूल न कयो। महात्मा इन ते पटेदारनि खे सत्याग्रह करिण जी सलाह दिनी ऐं हुनिनि ढल दियण खां इन्कारु कयो। सरिकारि सख़्ती कई, किनि पटेदारनि जा फ़सुल खणी वेई ऐं किनि खे जेल में बि मोकिल्यो पर हलिचलि खतम न थी ऐं सरिकारि ठाहु कयो त जे सहंदीअ वारा पटेदार ढल भरे दींदा त सरिकारि ग़रीबनि खां वसूली मह्मिलु कंदी।

१९१४ में योरप में अंग्रेज़नि ऐं जरिमनीअ जे विच में महाभारी लड़ाई लगी। अंग्रेज़नि ऐलानु कयो त हू इहा जंगि नंढियुनि ऐं गुलामु कौमुनि जे आज़ादी घरिकरारि रखण लाइ लड़ी रहिया आहिनि। महात्मा भारतवासियुनि खे जंगि में अंग्रेज़नि खे मदद करिण लाइ अपील कई ऐं पाण खुदि फ़ौज में माण्हू भरिती करिण लाइ देश जे दौरे ते निकिरी पियो जेतोणीकि लोकमान्य तिलकु बिना शर्ते शुरूअ जे मदद करिण जे खिलाफ़ हो।

१९१८ में जदहिं जंगि बंदि थी तदहिं देश जे नेताउनि खे उमेद हुई त ब्रितान्या सरिकारि हिंदुस्तान जे आज़ादीअ जो ऐलानु कंदी मगरि अंग्रेज़नि उटिलंदो रोलट कानून पासि करिण जी तैयारी करे रही हुई जो निहायति ई हिकु ज़ुल्मी कानून हो। गांधीजीअ इन ते सजे देश में सत्याग्रह चालू करिण जो फ़ैसिलो कयो। ३० मार्च १९१९ सजे हिंदुस्तान में हड़िताल करिण ऐं उपवासु रखण जो दींहु करे मुकिररु कयो वियो। पर पोइ तारीख बदिलाए ६ अप्रेल कई वेई जंहि दींहु जिते किथे हड़िताल थी ऐं लोकनि नदीअ जे किनारे प्रार्थना करे उपवासु छोड़ियो। सरिकारि गांधीअ खे दहलीअ दांहु वेंदे गिरफ्तारु कयो तंहिंकरे अहिमदाबाद ऐं किनि बियनि हंधनि ते मिलि मज़दूरनि कुझु हिंसिकि कारिवायूं कयूं जंहिकरे महात्मा १२ अप्रेल वारो सत्याग्रहु मह्मिलु कयो।

१३ अप्रेल ते अमृतसर में जलियानवाला बाग़ में आम मेड़ लाइ कठे थियल माणिहुनि जे मथां गोली हलाई वेई जंहि में ४०० माण्हू शहीद थिया ऐं हज़ारु बु फटिजी पिया। इहो वाक़िओ "जल्यानवाला बाग़ जो कोसु" जे नाले सां प्रसिधि आहे ऐं अंग्रेज़नि जे राज ते हिकु कारो कलंकु आहे।

असहकार आंदोलन

१९१९ में अंग्रेज़ सरिकार सुधारा दिना जे मान्टेगु-चेम्सफ़ोरड सुधारा करे प्रसिधि आहिनि। उन्हनि सुधारनि हेठि प्रांतनि में बिटो हुकूमत जो सिरश्तो (Diarchy) जारी कयो वियो जहिं मुजिब प्रांतिक सरिकारियुनि में के खाता मिसिलनि तालीम, मकानी खुद हुकूमत वगैरह आमु माण्हुनि जे चूंडियल ऐविज़ियुनि जे हथ में दिना विया जिनि खे वज़ीर कोठियो वियो ऐं के वधीक अहम खाता मिसिलनि क़ायदो ऐं अमन अमान अञा बि गोरी सरिकारि जे हथ ठोकियनि अमलदारनि जे हथ में ई रहिया जिनि खे कारोबारी कौंसलि जा मेम्बर करे कोठियो वियो। बाकी मरिकज़ यानी देहली सरिकारि में त ताकत वरी बि सरिकारि पंहिंजे ई हथनि में रखिणी कई।

असांखे इन्सान जी शिकिलि पै बुधी हैवानियत खां बाहिरि निकिरण लाइ ई मिल्या आहिनि।

— बापू

देश अगियां हिकु अहमु सवालु आयो त इहे सुधारा कबूल कजनि या न कजनि। लोकमान्य बाल गंगाधर तिलकु जो Responsive Co-operation जवाबी सहिकार जे सिधांत जो हामी हो उनजो वीचार हो त सुधारा कबूल कजनि ऐं जेकी मिले उन जो उपयोग करे अंदरि विड़ी वोड़ वधीक लाइ धुर कजे। महात्मा गांधी इन वीचार जो हो त जिएं जो अंग्रेज सरिकारि इंजाम शकिनी कई आहे जो जंगि पूरे थियण ते भी भारत खे आज़ादी न दिनी आहे, तंहिकरे सुधारा कबूल न कजनि ऐं सरिकारि खिलाफ़ अहिंसिक असहकार जो तहिरकु जारी कजे। महात्मा गांधीअ साम्हूं बक इहो बि सवालु हुयो त अंग्रेज सरिकारि मुसलमाननि सां बि दोखो कयो आहे जो कयल इंजाम तां फिरी तुर्कीअ जे टुकर टुकर करे खिलाफ़त खे ख़तम करे छदियो आहे। इन करे मुसलमाननि सां हमदर्दी देखारिण लाइ हिंदुस्तान खे खिलाफ़त हलचलि में बि मदद करिणु घुरिजे।

लोकमान्य तिलक ऐं महात्मा गांधीअ जो कांग्रेसि में शायद सहकार असहकार जे सुवाल ते टकरु लगे हा। पर ईश्वर खे कुझु बियो मंज़ूर हो। लोकमान्य तिलक १ आगस्ट १९२० ते स्वर्गवास थी वयो जंहिकरे कांग्रेसि ऐं देश जी अगिवानी कुली तोरि महात्मा गांधीअ जे हथनि में अची वेई ऐं चइजे सघी त महात्मा जे मृत्युअ ताईं लगभग २७ साल संदुसिईं हथनि में रही। खुदि लोकमान्य मरण वक्ति महात्मा खे ऐं संदुसि असहकार तहिरक खे आशीर्वाद दिनो।

सेप्टंबर १९२० में कलिकते में कांग्रेस जे ख़ासि इजलास में असहकार जो ठहिरावु पहास कयो वियो जो वरी नागपुर जे दस्तूरी साल्याने इजलास में दुहिरायो वियो। महात्मा गांधी इन तहिरक जो मुंहिदार थियो ऐं हिन सजे देश जो गश्तु कयो। जिते किथे शागिर्द स्कूल ऐं कालेज छदे आया, वकीलनि वकालत छदी, केतिरनि सरिकारी नौकिरनि नौकिरियूं छदियूं। जिते किथे कौमी स्कूल बरिपा थी विया। गुजरात में हिक शाही विद्यापीठ स्थापन कई वेई। बनारस विश्व विद्यालय कौमी बणायो वियो। कौंसलियुनि जूं चूंडूं थियूं त माण्हुनि उन्हिनि जो बहिष्कारु कयो। जिते के उमेदवार बिठु करे बदे माण्हू थियण या सरिकारि मां मुरब्बूं थियण लाइ उमेदवार थी बीठा रहिया त जनता उन्हिन जे साम्हूं भंगी ऐं चोल्ही बीहारे उन्हिनि खे शिकस्त दिनी। देश जे जुदा जुदा प्रांतनि मां अटिकल २० हज़ारे माण्हू जेलनि में विया।

महात्मा गांधीअ देश अगियां हिकु प्रोग्रामु रखियो। १ किरोड़ कांग्रेसि जा मेंबर करणु, १ किरोड़ रुपया तिलक स्वराज फंड लाइ गदा करिणु ऐं १० लख चरिखा चालू करिणु, जो प्रोग्रामु वक्त अंदरि पूरो कयो वियो। विलायती कपिड़े जो बहिष्कार बियो मुख्यु हिसो हो जंहि मुजिबु जिते किथे विलायती कपिड़े जी होली कई वेई।

१७ नवेंबर १९२१ ते प्रिंसि आव वेल्सि बंबई पहुतो। संदुसि बहिष्कार जे सिलसिले में कुझु हिंसकि वाक़आ थिया। सरिकारि पं. मोतीलाल नेहरू, जवाहरलाल नेहरू, लाला लाजपतराय, श्री. चितरंजनदास खे कैद कयो। ठाह जूं गाल्हियूं हलियूं पर नाकामियाबु थियूं। अहिमदाबाद में कांग्रेस अजिलासु थियो जिते सत्याग्रह शुरू करिण जो फ़ैसिलो कयो वियो ऐं गांधीजीअ खे उन जो मुंहिदार मुक़िरर कयो वियो। जदहिं उत्साहु चोट ते पहुतो त ओचितो उतर प्रदेश जे चौरी चोरा गोठ में हिकु ख़राब हिंसिकि वाक़िओ थियो जो माण्हुनिजो अंबोहु हिक पोलीस थाणे ते काहे वियो ऐं हिक सब् इंस्पेक्टर ऐं २१ सिपाहियुनि खे जलाए छदियाऊं। गांधीजी इन ते सत्याग्रहु मुल्तिवु करिण जो फ़ैसिलो कयो जंहि फ़ैसले मुल्क में सख्तु निरासाई ऐं नाराज़िपो पैदा कयो। सरिकारि बि गांधीजीअ खे बंदि करिण लाइ इहो मोक़िओ ग़नीमत समुझियो। खेसि बग़ावत जे दोह हेठि ६ साल कैदु दिनाऊं।

महात्मा जे गिरफ़्तारीअ सां पोइ हलिचलि माठी थी वेई। पर आमेरीका जे हिक पादिरी होमिस अहवालु कयो त हिन युग जो श्रेष्ठ माण्हू आहे महात्मा गांधी, जो साव्यातु यसूह मसीह जो स्वरूपु आहे जंहि खे महूदियनि सलेब ते चाढ़ियो। बृटिश सरिकारि सागियो नाहकु भतु महात्मा गांधीअ सां कयो आहे।

अमल बिना वीचार कहिड़ा बि सुंदर हुजनि उन्हनि खे खोटा मोती समिझणु घुरिजे।

— बापू

आहिनि। महात्मा गांधी चम्पारनि में वियो। महात्मा भारत अंदरि चंपारनि में पहिरियों दफ़ो पंहिजे आफ़्रीका में आज़िमायल सत्याग्रह जे हथियार जो उपयोगु कयो। आचार्य जीवतराम कृपालानी जो बिहार में प्रोफ़ेसर हो उहों सदुसि साथी वणियो। बाबू राजेंद्र प्रसादु बि तदँहि ई बापूअ जे संपर्क में आयो ऐं जीवन भरि लाइ बापूअ जो भक्तु वणिजी वियो।

कलेक्टर महात्मा गांधीअ खे नोटीस दिनो त चम्पारन छदे वञु पर महात्मा उन हुकुम खे ठोकर हंई। मथिसि कोरटि में केसु हलायो वियो। महात्मा दोहु कबूल कंदे चयो त मां त हिते नीर जे गोरनि ज़मीदारनि जे ज़ुल्म बाबति जाच करिण आयो आहियां ऐं इहो कार्यु छदे मां हलियो कोन वेंदुसि। कोरटि भलि सज़ा दिए।

हीअ हिक नईं गाल्हि हुई जो को शख़्सु बचाउ न दिए ऐं दोहु कबूल करे। मुल्क में इन करे बिजुली फहिलिजी वेई। सरिकारि बि मुंझी पेई। महात्मा खे सज़ा कोन दिनाऊं उटिलंदो सरिकारि पांण जाच कमेटी बिहारिण जी पधिराई कई ऐं नतीजे रूप कुड़िमियुनि तां आज़ारु ढिरो थियो। महात्मा गांधीअ जे नएं तरीक़े जी पहिरीं सोभ थी।

चम्पारनि में ई महात्मा हुओ त गुजरात जे खेड़ा ज़िले मां खेसि सदु थियो जो उते वरिसाति न पवण करे फ़सुल न लथो हुओ पर अमलदार ढल जी माफ़ी न पिया दियनि। गांधीजीअ सरिकारि खे अमीनु मुक़िरर करिण लाइ चयो त बि सरिकारि क़बूल न कयो। महात्मा इन ते पटेदारनि खे सत्याग्रह करिण जी सलाह दिनी ऐं हुनिनि ढल दियण खां इन्कारु कयो। सरिकारि सख़्ती कई, किनि पटेदारनि जा फ़सुल खणी वेई ऐं किनि खे जेल में बि मोकिल्यो पर हलिचलि ख़तम न थी ऐं सरिकारि ठाहु कयो त जे सहंदीअ वारा पटेदार ढल भरे दींदा त सरिकारि ग़रीबनि खां वसूली मल्तिवी कंदी।

१९१४ में योरप में अंग्रेज़नि ऐं जरिमनीअ जे विच में महाभारी लड़ाई लगी। अंग्रेज़नि ऐलानु कयो त हू इहा जंगि नंढियुनि ऐं गुलामु कौमुनि जे आज़ादी धरिकारारि रखण लाइ लड़ी रहिया आहिनि। महात्मा भारतवासियुनि खे जंगि में अंग्रेज़नि खे मदद करिण लाइ अपील कई ऐं पाण खुदि फ़ौज में माण्हु भरिती करिण लाई देश जे दौरे ते निकिरी पियो जेतोणीकि लोकमान्य तिलकु बिना शर्तें शुरूत जे मदद करिण जे ख़िलाफ़ हो।

१९१८ में जदँहि जंगि बंदि थी तदँहि देश जे नेताउनि खे उमेद हुई त ब्रितान्या सरिकारि हिंदुस्तान जे आज़ादीअ जो ऐलानु कंदी मगरि अंग्रेज़नि उटिलंदो रोलटि कानून पासि करिण जी तैयारी करे रही हुई जो निहायति ई हिकु ज़ुल्मी क़ानून हो। गांधीजीअ इन ते सजे देश में सत्याग्रह चालू करिण जो फ़ैसिलो कयो। ३० मार्च १९१९ सजे हिंदुस्तान में हड़िताल करिण ऐं उपवासु रखण जो दींह करे मुक़िरर कयो वियो। पर पोइ तारीख़ बदिलाए ६ अप्रेल कई वेई जंहि दींहु जिते किथे हड़िताल थी ऐं लोकनि नदीअ जे किनारे प्रार्थना करे उपवासु छोड़ियो। सरिकारि गांधीअ खे दहलीअ दांहु वेंदे गिरफ्तारु कयो तंहिंकरे अहिमदाबाद ऐं किनि बियनि हंधनि ते मिलि मज़दूरनि कुझु हिंसिकि कारिवायूं कयूं जंहिकरे महात्मा १२ अप्रेल वारो सत्याग्रहु मल्तिवी कयो।

१३ अप्रेल ते अमृतसर में जलियानवाला बाग़ में आम मेड़ लाइ कठे थियल माणिहुनि जे मथां गोली हलाई वेई जंहि में ४०० माण्हू शहीद थिया ऐं हज़ारु बि फटिजी पिया। इहो वाक़िओ "जल्यानवाला बाग़ जो कोसु" जे नाले सां प्रसिधि आहे ऐं अंग्रेज़नि जे राजु ते हिकु कारो कलंकु आहे।

असहकार आंदोलन

१९१९ में अंग्रेज सरिकार सुधारा दिना जे मान्टेगु-चेम्सफ़ोर्ड सुधारा करे प्रसिधि आहिनि। उन्हनि सुधारनि हेठि प्रांतनि में बिटो हुकूमत जो सिरश्तो (Diarchy) जारी कयो वियो जंहि मुजिब प्रांतिक सरिकारियुनि में के खाता मिसिलनि तालीम, मकानी ख़ुद हुकूमत वग़ैरह आम माण्हुनि जे चूंडियल ऐविज़ियुनि जे हथ में दिना विया जिनि खे वज़ीर कोठियो वियो ऐं के वधीक अहम खाता मिसिलनि क़ायदो ऐं अमन अमान अञा बि गोरी सरिकारि जे हथ ठोकियनि अमलदारनि जे हथ में ई रहिया जिनि खे कारोबारी कौंसलि जा मेम्बर करे कोठियो वियो। बाक़ी मरिकज़ यानी देहली सरिकारि में त ताक़त बरी बि सरिकारि पंहिजे ई हथनि में रखिणी कई।

असांखे इन्सान जी शिकिलि में बुधी हैवानियत खां बाहिरि निकिरण लाइ ई मिल्या आहिनि।

— बापू

देश अगियां हिकु अहमु सवालु आयो त इहे सुधारा कबूल कजनि या न कजनि। लोकमान्य बाल गंगाधर तिलक जो Responsive Co-operation जवाबी सहिकार जे सिधांत जो हामी हो उनजो वीचार हो त सुधारा कबूल कजनि ऐं जेकी मिले उन जो उपयोग करे अंदरि घिड़ी पोइ वधीक लाइ घुर कजे। महात्मा गांधी इन वीचार जो हो त जिएं जो अंग्रेज सरिकारि इंजाम शकिनी कई आहे जो जंगि पूरे थियण ते भी भारत खे आज़ादी न दिनी आहे, तंहिकरे सुधारा कबूल न कजनि ऐं सरिकारि खिलाफ़ अहिंसिक असहकार जो तहिरिकु जारी कजे। महात्मा गांधीअ सागे वक्त इहो वि सवालु खंयो त अंग्रेज सरिकारि मुसलमाननि सां वि दोखो कयो आहे जो कयल इंजाम तां फिरी तुर्कीअ जे टुकर टुकर करे खिलाफ़त खे खतम करे छदियो आहे। इन करे मुसलिमाननि सां हमदरिदी देखारिण लाइ हिंदुस्तान खे खिलाफ़त हलिचलि में वि मदद करिणु घुरिजे।

लोकमान्य तिलक ऐं महात्मा गांधीअ जो कांग्रेसि में शायद सहकार असहकार जे सुवाल ते टक्कु लगे हा। पर ईश्वर खे कुझु बियो मंजूर हो। लोकमान्य तिलक १ आगस्ट १९२० ते स्वर्गवास थी वयो जंहिकरे कांग्रेसि ऐं देश जी अगुवानी कुली तोरि महात्मा गांधीअ जे हथनि में अची वेई ऐं चइजे खणी त महात्मा जे मृत्युअ ताईं लगभग २७ साल संदुसिईं हथनि में रही। खुदि लोकमान्य मरण वक्ति महात्मा खे ऐं संदुसि असहकार तहिरक खे आशीर्वाद दिनो।

सेप्टंबर १९२० में कलिकते में कांग्रेस से खासि इजलास में असहकार जो ठहिरावु बहाल कयो वियो जो पोइ नागपुर जे दस्तूरी साल्याने इजलास में दुहिरायो वियो। महात्मा गांधी इन तहिरक जो मंहिदार बणियो ऐं हिन सजे देश जो गश्तु कयो। जिते किथे शागिर्द स्कूल ऐं कालेज छदे आया, वकीलनि वकालत छदी, केतिरनि सरिकारी नौकिरनि नौकिरियूं छदियूं। जिते किथे कौमी स्कूल बरिपा थी विया। गुजरात में हिक ख़ासी विद्यापीठ स्थापन कई वेई। बनारस विश्व विद्यालय कौमी बणायो वियो। कौंसलियुनि जूं चूंडूं थियूं त माण्हुनि उन्हिनि जो बहिष्कार कयो। जिते के उमेदवार बिठु करे बदे माण्हू थियण या सरिकारि सां सुरखरू थियण लाइ उमेदवार थी बीठा रहिया त जनता उन्हिन जे सामहूं भंगी ऐं कोल्ही बीहारे उन्हिनि खे शिकस्त दिनी। देश जे जुदा जुदा प्रांतनि मां अटिकल २० हजारें माण्हू जेलनि में विया।

महात्मा गांधीअ देश अगियां हिकु प्रोग्रामु रखियो। १ किरोड़ कांग्रेसि जा मेंबर करणु, १ किरोड़ रुपया तिलक स्वराज फंड लाइ कठा करिणु ऐं १० लख चरिखा चालू करिणु, जो प्रोग्रामु वक्त अंदरि पूरो कयो वियो। विलायती कपिड़े जो बहिष्कार वियो मुख्यु इसिमु हो जंहि मुजिबु जिते किथे विलायती कपिड़े जी होली कई वेई।

१७ नवेंबर १९२१ ते प्रिंसि आव वेलिस बंबई पहुतो। संदुसि बहिष्कार जे सिलिसिले में घणु हिंसकि कारवाई थिया। सरिकारि पं. मोतीलाल नेहरू, जवाहरलाल नेहरू, लाला लाजपतराय, श्री. चितरंजनदास खे कैद कयो। ठाह जूं गाल्हियूं हलियूं पर नाकामियाबु थियूं। अहिमदाबाद में कांग्रेस अजिलासु थियो जिते सत्याग्रह शुरू करिण जो फ़ैसिलो कयो वियो ऐं गांधीजीअ खे उन जो मंहिदार मुकिरर कयो वियो। जदहिं उत्साहु चोटि ते पहुतो त ओचितो उत्तर प्रदेश जे चौरी चौरा गोठ में हिकु उगिरो हिंसिकि वाकिओ थियो जो माण्हुनिजो अंबोहु हिक पोलीस थाणे ते काहे वियो ऐं हिक सब् इंस्पेक्टर ऐं २१ सिपाहियुनि खे जलाए छदियाऊं। गांधीजी इन ते सत्याग्रहु मुल्तवी करिण जो फ़ैसिलो कयो जंहि फ़ैसले मुल्क में सख्तु निरासाई ऐं नाराज़िपो पैदा कयो। सरिकारि बि गांधीजीअ खे बंदि करिण लाइ इहो मोकिओ ग़नीमत समुझियो। खेसि बग़ावत जे दोह हेठि ६ साल कैदु दिनाऊं।

महात्मा जे गिरिफ़्तारीअ खां पोइ हलिचलि माठी थी वेई। पर आमेरीका जे हिक पादिरी होमिस अइलानु कयो त हिन युग जो श्रेष्ठु माण्हू आहे महात्मा गांधी, जो साख्यातु यसूह मसीह जो स्वरूपु आहे जंहिं खे यहूदियनि सलेब ते चाढ़ियो। बृटिशि सरिकारि सागियो नाहकु भतु महात्मा गांधीअ सां कयो आहे।

निमक सत्याग्रहु

महात्मा गांधीअ खे ६ सालनि जे सज़ा मिलण वेदि असहिकार तहिरक जो ज़ोरु टुटी पियो। महात्मा खे कुझु अरिसे खां पोइ जेल में बीमारु पवण करे आज़ादु कयो वियो। महात्मा अहिमदाबाद में साबरमती आश्रम में अची देरो कयो। कांग्रेसि में हिक नईं स्वराज पार्टी टही जंहिं कौंसलिनि अंदरि घिड़ी करे माण्हुनि में उत्साहु फूकिण ऐं सरिकारि खे तंगि करिण जो तरीको अखितियारु कयो।

१९२८ में साइमनि कमीशनि हिंदुस्तान में आई, जाच करिण लाइ त १९१९ में जे सुधारा हिंदुस्तान खे दिना विया से केतिरे कदुरु सफल थिया आहिनि ऐं बी कहिड़ी किदित भारतवासियुनि खे दिनी वञे। सजे हिंदुस्तान इन कमीशन जो बहिश्कार करिण जो फ़ैसिलो कयो जो उन कमीशनि ते हिकिड़ो बि हिंदुस्तानी कोन रखियो वियो हुयो। लाहोर में जो साइमन् बाइकाट जलूस निकितो उनजी महिंदारी लाला लजिपतराय कई जंहिंते पोलीस लठियुनि जी बरिसाति वसाई जंहिं में लाला लजिपतराय खे सख़्त जख़म रसिया जिनि जे करे लालाजी स्वर्गवासु थी वियो। लालाजीअ जे क़ुर्बानीअ करे सजे देस में नईं जागि्रिता अची वेई।

महात्मा गांधीअ लाला लजिपतराय जे स्मार्क स्थापन करिण लाजि सजे देश जो भ्रमणु कयो ऐं पैसा कठा कया। डिसंबर १९२९ में लाहोर में कांग्रेस जो अधीवेशन थियो जिते पूरण स्वराज हासलि करण लाइ ठहिराउ पासि कयो वियो। २६ जनवरी १९३० सजे देश में आज़ादी दींहु करे मल्हायो वियो ऐं जिते किथे आज़ादीअ जो प्रतिज्ञा पत्रु पढ़ियो वियो। महात्मा गांधीअ सत्याग्रह तहिरकु जारी करिण जो ऐलानु कयो।

१२ मार्च १९३० ते महात्मा गांधीअ पंहिंजी इतहासिक डांडी मार्चि जो आरंभु कयो। सजे देश में विजुली फहिलिजी वेई। महात्मा ऐलानु कयो "मां या त स्वराजु वठी वापसि मोटंदुसि या मुंहिंजो मढु समुंड में लुढंदो दिसंदा।"

६ अप्रेल ते महात्मा गांधीअ समुंड जे पाणीअ मां लूणु ठाहे लूण जो काइदो टोढ़ियो। देश में जिते किथे माण्हू लूण जो काइदो टोढिण खे लगी विया। सिंधु में १३ अप्रेल ते काइदो टोढ़ियो वियो। १६ अप्रेल अगिवाननि ते कोरटि में केस हली रहियो हुओ त किनि माण्हुनि पोलीस ते पत्थर उछिलाया जंहिं ते पोलीस गोली वाज़ी कई जंहिं में २ स्वराज जा नव जवान सिपाही शहीद थी विया — दत्ताराम ऐं मेंघिराज, ऐं श्री जयरामदास खे गोली लगी।

सत्याग्रह तहिरकु वधीक ज़ोरु पकिड़ींदो वियो। श्रीमती सरोजनी नायडू २००० वालंटीअरि वठी धारासना जे लूण गुदाम ते चढ़ाई कई।

४ मई ते महात्मा गांधी ग्रिफ़्तार कयो वियो। संदुसि पकिड़िजण खां पोइ बि हलिचलि वेई तेज़ थींदी। लख खां वधीक माण्हू सजे हिंदुस्तान में पकिड़िया विया। जवितूं, लठी वाज़ी ऐं गोली वाज़ीअ जो दौरु शुरू थी वियो मगरि देशु न हटियो। लूण जे सत्याग्रह सां गदु शराब ऐं विदेशी कपिड़े जे बहिश्कार जा बि तहिरक हलाया विया।

सरिकारि डिज़ी वेई। २५ जनवरी १९३१ ते सरिकारि महात्मा गांधीअ खे जेल मां आज़ादु कयो। ४ मार्च ते सरिकारि कांग्रेसि सां ठाहु कयो ऐं उन दींहुं गांधी अरिविनि उहिदनामे ते सही विधी वेई। मार्च में कराचीअ में खुशीअ ऐं ग़म जे वायू मंडल में कांग्रेसि अजिलासु थियो। कांग्रेसि बी गोलु मेज़ कांफ्रेंसि में महात्मा गांधीअ खे कांग्रेसि जो अकेलो एवज़ी करे मोकिलण जो फ़ैसिलो कयो। ग़म जो कारणु हो सरिकारि जो भगतसिंह जी फ़ांसी रदि करिण खां इन्कारु।

महात्मा गांधी बी गोल मेज़ कांफ्रेंसि तां निरासु थी मोटियो जो उते हिन दिठो त अंग्रेज़ हिंदुस्तान खे आज़ादी दियण लाइ तैयारु न आहिनि उटिलंदो हिंदुनि ऐं मुसलमाननि खे हिक बे सां वेढ़ाइणु था चाहीनि।

महात्मा गांधी मोटे ई मोटे तंहिं खां अगुई हिंदु सरिकारि पंडित जवाहरलाल नेहरू, खां अब्दुल ग़फ़ार खां खे ग्रिफ़्तारु करे छदियो। महात्मा हिंदुस्तान में पहुंचण सां महिसूसु कयो त सरिकारि ठाहु टोढिणु थी घुरे।

सत्य जे मुकाबले में काबि चीज़ रखंदा त सत्य ई वधीक वज़नदार साबितु थींदो।

— बापू

लार्ड अरिविनि जे जगहि ते लार्ड विलिंगडन आयो हुयो। हुन दबाअ जो नओं दौरु शुरू करे छदियो। महात्मा गांधीअ वाइसराय सां मुलाकात घुरी पर हुन इन्कारु करे छदियो। कांग्रेसि इन करे मजिबूरि थी वंदि कयलु सत्याग्रहु वरी जारी करिण जो ऐलानु कयों। सरिकारि महात्मा खे ४ जनवरी १९३२ ते राति जो गिरफ्तारु कयो।

सजे देश भरि में कांग्रेसि कामेटियूं ऐं बियूं अनेक कौमी ऐं समाजिकि संस्थाऊं बे काइदे ज़ाहिरि थियूं वयूं। थोड़े ई अरिसे में ६० हज़ार भारतवासी जेलनि में ठूंसिया विया। गोलीबाज़ी ऐं बिया अनेक अत्याचारि थी विया।

१२ आगस्ट ते बृतान्या जे वदे वज़ीर सरि रामसे मैक्डोनाल्ड हिक जातीवार फ़ैसिलो दिनो जंहिं हेठि पुठिते पियल जातियुनि लाइ जुदा चूंडक रखिया विया हुआ। महात्मा गांधीअ दिठो त हीअ अंग्रेजनि जी हिक राजनीति चालाकी आहे, ७ किरोड़ हरीजननि खे हिंदुनि खां अलगि करण लाइ। इनकरे महात्मा २० सप्टंबर १९३२ ते जेल में इन जातीवार फ़ैसिले खिलाफ़ प्राणत्यागु उपवासु जारी कयो। महात्मा जे इन अज़ीम कुरिबानीअ हरीजनि अगिवाननि तोड़े सुवर्न जातियुनि जे अगिवाननि जे दिलियुनि खे मिज़ाए छदियो। बिन्ही जे विच में ठाहु थी वियो जंहिं मूजिबु सुवर्न जातियुनि हरिजननि सां न्याय करिण जी प्रतिज्ञा कई ऐं हरीजनि अगिवाननि जुदा चूंडकनि तां हथु खंयो।

ब्रितान्या सरिकारि जे वदे वज़ीर इहो ठाहु मंजूरु कयो ऐं फ़ारिकेवार फ़ैसिलो रदि कयो।

पर आज़ादीअ जी हलिचलि ढिली थी वेई। महात्मा गांधीअ हरीजनि उधार लाइ ८ मई १९३३ ते २१ दींहनि जो उपवासु रखियो। सरिकारि महात्मा खे आज़ाद करे छदियो। ११ आगस्ट १९३३ ते महात्मा शख़्सी सत्याग्रहु कयो। सरिकारि महात्मा खे बंदशि जो हुकुमु टोड़िण लाइ हिक साल लाइ जेल जी सज़ा दिनी। महात्मा कैदखाने मां बि हरिजननि जो सेवा कार्यु करणु थे घुरियो। सरिकारि तरफ़ां इजाज़त न मिलण करे महात्मा १६ आगस्ट ते वरी उपवासु रखियो। २३ आगस्ट ते सरिकारि महात्मा खे आज़ाद करे छदियो।

महात्मा गांधी पोइ पंहिजे जीवनकी कार्य में लगी वियो, हरीजन उधार, गोठ सुधार वग़ैरह। हिकु साल त महात्मा सजे देश जो दौरो करे हरिजन कार्य लाइ पैसा कठा कया।

तंहिं विचमें बिया सुधारा आया। १९३५ में ब्रितान्या सरिकारि हिकु इंडिया ऐक्टु पासि कयो जंहिं हेठि प्रांतिक खुद-हुकूमत जो सिरिश्तो भांदो वियो। १९३७ जे चूंडनि में कांग्रेसि भागु वरितो ऐं ८ प्रांतनि में कांग्रेसि वज़ारतूं ठहियूं। वज़िरातूं वठी कांग्रेसि हिक तरफ़ि देश जे [illegible] जो सरिकारी मिशीनरीअ ज़रीए उधार करण जी कोशिश कंदी रही, बे तरफ़ि देश खे टी आज़ादीअ जे जुधि [illegible] तैयार करण लगी।

भारत छदे वञो

कवीअ जो गुफ़्तो आहे त आज़ादीअ जी जुधि जदंहिं हिक दफ़े शुरू थींदी आहे तदंहिं पुट पहाथींदड़ पिता खां पुट खे वारिसे में मिलंदी आहे ऐं भलि कितिरा दफ़ा बि हार मिले, लेकिन आख़िरि में अवसि सोभारी थींदी आहे।

ठीकु इन तरह महात्मा गांधीअ जी आज़ादीअ जी जुधि १९१९ में जारी कई सा लहिरूं लोडा खाई आख़िरि १९४७ में अची कामियाबु थी ऐं भारतु आज़ादु थियो।

१९३९ में योरप में ब्री महाभारी जुधि शुरू थी। महात्मा गांधीअ ऐलानु कयो त मुंहिंजी हमदर्दी इंगलंड सां आहे पर तलब कई त अंग्रेज़ सरिकारि हिंदुस्तान खे आज़ाद करे त पोइ देशु वदे उत्साह सां इंगलंड जी मदद करे [illegible] अंग्रेज़ सरिकारि अहिड़ो सियासत जो [illegible] अपिनाए। महात्मा वाईसराय सां [illegible] वापसि आयो। वाईसराय [illegible] थियण सां पोइ ई ब्रिटिश सरिकार [illegible] हुकूमत जो वीचारु करे

अंग्रेज़ सरिकारि [illegible] गांधीअ जे सलाह [illegible] दियारी।

[illegible] मुलाकात [illegible]

जे शख़्स रिश्वत था वठनि से पाप खां उघे [illegible]

महात्मा एलानु कयो त जंगि में कोबि भारतवासी मदद न दिए।

महात्मा गांधीअ चयो त जेहिं हालत में अंग्रेज सरिकारि *हिंदुस्तान* जे *मर्ज़ीता खां सवाइ* हिंदुस्तान खे जंगि में फासायो आहे इन करे हिंदुस्तानु जंगि में मदद न कंदो। महात्मा अवलि शख्सी सत्याग्रह शुरू कयो जंहिं मूजिबु सजे हिंदुस्तान जे चूंड कांग्रेसि सेविकनि खे जंगि में मदद खिलाफ़ प्रचार करण सां सत्याग्रहु करिणो हो। इन यादाश्त में पहिरियों नंबरु दिनाई श्री विनोबा भावे खे अं बियो नंबरु दिनाई पंडित जवाहरलाल नेहरूअ खे। पंडितजीअ खे ४ साल जेल जी सज़ा दिनी वेई अं विनोबा खे ३ महीना।

जंगि वधंदी हली। जपानु बि जंगि में जरिमनीअ सां शरीकु थियो। जपानी फ़ौज सींगापुर वटी *बरिमा* ते काहे आई, अंग्रेज़ बिना मुकाबिले जे हटंदा विया। भारत लाइ वदो खतिरो पैदा थी वियो हो। महात्मा गांधीअ अं देश जे बियनि मुदबिरनि महसूसु कयो त भारती जनता खामोश थी वेही दिसंदी त देश लाइ खतिरो आहे। ८ आगस्ट १९४२ ते बम्बईअ जे गवाल्या टैंक मैदान ते कांग्रेसि *Quit India*—भारत छदे वञो जो ठहिराउ पासि कयो। राति जो ई महात्मा गांधीअ खे सरिकारि गिरफ़्तारु कयो अं सजे देश जे कांग्रेसि नेताउनि खे हिक ई वक्ति जेल में उमाण्यो वियो।

पर भारत छदे वञो जो तहिरकु सारे देश में बाहि वांगुरु पखिड़िजी वियो। करेंगे या मरेंगे जो मन्तरु महात्मा लोकनि खे दिनो अं जनता करे बि देखारियो अं मरी बि देखारियो।

महात्मा लोकनि खे आदेशु कयो त अगिवाननि जे गिरफ़्तार थियण बादि हरिको पहिंजो अगिवानु पाण थी वञे। थियो बि इएं। केतिरनि हंधनि ते माण्हुनि पोलीस थाणनि ते या सरिकारि जे कारोबारी आफ़ीसुनि ते वञी कब्जो कयो। अंग्रेज़ सरिकारि महसूसु कयो त राजु हलाइणु मुश्किलि थींदो पियो वञे। सरिकारि हद सां वधीक दबाउ कयो पर *माण्हुनि मां दुरु निकिरी वियो हो*। जेल, लाठियूं, गोलियूं इहे रोज़ाना *कारिनामा थी पिया*। इन हलिचलि में सिंधु जे हिक नौजवान शहीद हेमूं कालाणी पिणु पंहिंजी जीवन आहूती दिनी। हू फ़ौजी गादीअ जे अचण खां अगु रेल जा पटा विगाड़ींदे पकिड़ियो वियो अं मिलीटरी कोर्ट खेसि फासीअ जी सज़ा दिनी। इन सज़ा खिलाफु घणियूं अपीलूं कयूं वयूं मगरि सभु कोशिशूं निष्फल वयूं।

इहो समूरो अरिसो महात्मा गांधी आग़ाखान जे महिलात में नज़रबंदि हो। हुन इन लंबे अरिसे में पंहिंजा ब बिलिकुल प्यारा साथी विञाया, संदुसि प्यारो मंत्री महादेव देसाई अं जीवन साथिणि कस्तूरबा गांधी।

६ मै १९४४ ते सरिकारि सारे देश जी तलिब करण ते महात्मा गांधीअ खे संदुसि बीमारीअ कारण आज़ाद कयो। ५ जून १९४५ ते कांग्रेस वर्किंग कामेटीअ जे मेंबरनि खे रिहा कयाऊं। मै १९४५ में जरिमनीअ जंगि में हार कबूलु कई। अंग्रेज़ सरिकारि ऐलानु कयो त हू हिंदुस्तान छदे हलिया वेंदा जीअं भलि भारतवासी पंहिंजो राजु *पाण संभालीनि*। १५ आगस्ट १९४७ ते ब्रितान्या सरिकारि *बिनि आज़ादु हुकूमतुनि जी स्थापना कई*— हिंदुस्तानु अं पाकिस्तानु। इएं देश जी लंबी आज़ादीअ जी लड़ाई कामियाबु थी।

आज़ादी त मिली पर वेंदे वेंदे अंग्रेज़ु देश खे आगि लगाए वियो। यके अं अखंड हिंदुस्तान खे भञी ब टुकिरा कयाईं। हिंदुस्तान जे नेताउनि इन आशा में देश जो विरहाङो कबूल कयो त मुसिलिम लीग जी किटि फिटि हमेशह लाइ छुटी वेंदी अं भारत देशु पोइ यकिमनो थी विकास कार्य खे लगी वेंदो। महात्मा गांधी पाण विरहाङे जे *खिलाफ़* हो। हुन खे खातिरी कान हुई त को विरहाङे सां फ़ारिकेवार मिसैलो हलि थी वेंदो। पर महात्मा दिठो त सभिनी मुख्यु नेताउनि जी राइ विरहाङे कबूलु करण जे फ़ाइदे में आहे सो हुन पंहिंजे एतराज़ ते घणो ज़ोरु न लगायो।

नतीजो आशाउनि जे उबतड़ निकितो। पाकिस्तानु अञां वण्यो ई कोन हो त *हिंदू मुलसमान* फ़साद शुरू थी विया, खासि तोर पंजाब अं बंगाल में। लखें माण्हू पंहिंजा घर बथाण छदे परिदेसि भजण लगा। पाकिस्तान जा हिन्दुस्तान दांहुं अं हिन्दुस्तान जा पाकिस्तान दांहुं।

आत्म रख्या करणु हरिकंहिजो जनमु सिधु हकु आहे। मां हिंदुस्तान में हिकिड़ो बि कांअरि दिसणु न थो घुरां।

— बापू

अंतिम शहादत

चवनि था महात्मा गांधीअ खे कंहिं जोतिशीअ चुधायो हो त तव्हां जो मृत्यू हिक सूरिमे जो मृत्यु थिदण वारो आहे। मित्र खां पुछियाईं त सूरिमे जो मृत्यू कहिड़ो थी सघे थो।

"फासीअ ते लटिकणु" संदुसि मित्र चयो।

"न" गांधीजीअ वरागियो। "सूरिमे जो मृत्यू आहे कंहिं जे गोलीअ जो निशानो बणिजणु।"

१६ जनवरी १६४८ ते दिहिलीअ में महात्मा जे प्रार्थना वारे मेड़ में कंहिं हिकु बमु उछिलाए महात्मा जी हयाती वठणु थे घुरी। महात्मा बिए डींहुं प्रार्थना में चयो:

"बम छुटण ते मां अचलु रहियुसि तंहिं लाइ मूंखे वाधायुनि जूं तारूं आयूं आहिनि। पर मां वाखाणि योग्य न आहियां। वाखाणि लाइकु मां तदहिं थींदुसि जदहिं बम लगण करे किरी पवां त बि मुख ते मुरिक रहे ऐं बम उछिलाईंदड़ लाइ दिलि में द्वेषु न रहे।"

२८ जनिवरीअ ते राजकुमारी अमृत कौर महात्मा गांधीअ खां शोक भरियल दिलि सां पुछियो: बापू अजु प्रार्थना सभा में गोड़ु थियो हो छा? महात्मा खेसि चयो: "न। पर तूं मुंहिंजे लाइ गाणती थी करीं छा, जे मूंखे कंहिं पागल जे गोलीअ सां मारणो आहे त मूंखे मुरिकंदे मरणु घुरिजे, अंदर में को गुसो न हुअणु घुरिजे। ईश्वर जो नालो ई मुंहिंजे चपनि ते हुअणु घुरिजे।"

शहादत खां हिकु डींहु अगु महात्मा हिक साथीअ खे चयो: "जे मुंहिंजो मृत्यू चुरन्दे चीकंदे थिए, न न, खणी फुरिड़ीअ या मोहींअड़े करे बि मौतु थिए त तूं ऐलानु करे दुनिया खे बुधाइजि त गांधी जेको को चवंदो हुयो सो हू ईश्वर भगतु न हो, भलो त माण्हू तोते दुमरु कनि। इएं चवंदे त मुंहिंजे आत्मा खे शांति मिलंदी। ऐं हो बि लिखी छदि त जेकदहिं को गोली हणी मुंहिंजे जीवति खे खतमु करिणु घुरे जिएं तंहिं डींहुं बम गोले सां मूंखे मारिण जी कोशिश कई वेई ऐं मां इहा गोली बिना किझण जे हमवार करे वनां ऐं ईश्वर जो नालो खणंदे प्राण दियां त पोइ मञिजो त मां ईश्वर भगतु साबितु थियुसि।"

महात्मा जी भविष्य वाणी सची निकिती। ३० जनवरी १६४८ ते हुन हिक फ़िरिकेपरस्त जनूनीअ जे हथां गोली खाई मुख मां "हे राम" उचारींदे पंहिंजा प्राण त्यागिया ऐं इएं अज़ीम शहादत जो पदु प्राप्त कयो।

महात्मा पंहिंजो जीवन देश जे आज़ादीअ हासुलु करण में सर्फ़ु कई ऐं मृत्यू फ़िरिकेवार एकता कायमु करण लाइ यतन कंदे प्राप्त कयो।

जदहिं देश जा अगुवान दिहिलीअ में १५ आगस्ट ते आज़ादीअ जा जशन मल्हाए रहिया हुआ तदहिं महात्मा गांधी कलिकते में हिन्दू मुसिलिम साज़ी आणिण में मशगूलु हुओ।

देश जे विरहाङे खां तुरितु अगु ऐं तुरितु पोइ जा देश में फ़िरिकेवारि धाड़ि भंभटु करे वरी उनखे उझाइण जो वापूअ संकिलपु कयो। ओल्ह बंगाल जे नौखालीअ में मुसलिमाननि जे कयल कहिरनि जूं वहागियूं महात्मा बुधियूं तदहिं हिन झोराइ उसिहदे चयो: मां हारि दुखी इन्सान जे गलनि जा गोढ़ा उकाइणु थो चाहियां।

महात्मा कलिकते ऐं नौखालीअ में जेकी कुझु करे देखारियो सो संदुसि जीवन जो वियो मोचिज़ो हो, पहिरियों हो बिनि हथियार अहिंसिक सत्याग्रह जे ज़रीए उन शहनशाहित खां आज़ादी हासुलि करिण जंहिं मथां सूर्य कदहिं अस्त न थींदो हो।

कलिकते में हिंदू मुसिलिम फ़सादनि खे रोकिण लाइ महात्मा उते वञी उपवासु रखियो जादू थी वियो। हज़ारनि हिंदुनि ऐं मुसलमाननि पंहिंजा पंहिंजा हथियार अची महात्मा जे चरिननि में रखिया ऐं कलिकतो हिंदू मुसिलिम इतहाद जो हिकु आदर्शी निज़ारो पेशि करिण लगो। १५ आगस्ट आज़ादीअ जे डींहं हज़ारें हिन्दू ऐं मुसलमान गडिजी खुशियूं मनाए रहिया हुआ।

गांधीअ जे करामत जो लार्ड माउंटबेटिनि भारत जे आखरीनि वाइसराय हिननि शब्दनि में वर्णनु कयो आहे:

"पंजाब में पंजाह हज़ार लशिकर मौजूदो अथसि तदहिं बि उते फ़साद लगा पिया आहिनि पर बंगाल में अकेले गांधीअ जे करे अमनु अमानु वरिपा थी वियो आहे।"

कलिकते जे हिन मौजिज़े खां अगु महात्मा गांधी नवंबर १६४६ में नौखालीअ दौरो कियो। उते बि हिन

असांजे अज्ञान ऐं आलिस्य कारण हज़ारें ढोर रोज़ानो कतल थियनि था।

— बापू

करामत करे देखारी। मुसलमान जिनि में महात्मा गांधीअ लाइ मुसिलिम लीग पंहिंजे ज़हिरीले प्रचार ज़रीए धिकार पैदा कई हुई अँ जे महात्मा जे ओदो अचण खां ढिरिक्या थे, से धीरे धीरे संदुसि भाषण अँ संदुसि वर्ताउ दिसी संदुसि श्रधालू बणिजण लगा।

महात्मा गांधीअ जी प्रबलु इछा हुई त बंगाल खां पोइ मां ओलह पाकिस्तान में वञां। हू कलिकते मां पंजाब दांह वञण लाइ रवानो थियो मगरि दिहिली स्टेशन ते पहुतो त खेसि बुधायो वियो त दिहिली फ़रिके परस्तीअ जो शिकारु थी रही आहे अँ मुसलमान पाणखे सलामति न था समुझनि। हू दिहिलीअ में रहिजी पियो इन लाइ त दिहिलीअ में ठापरि आणे पोइ पंजाब दांह वञां पर महात्मा जी इहा ख़्वाहिश पूरी थी न सघी। दिहिलीअ में रही हुन राजधानीअ खे फ़रिकेवार बाहि खां बचाइण लाइ हिक दफ़ो वरी पंहिंजे जानि जी बाज़ी लगाई ऐं प्रान त्याग उपवासु रखियो ऐं सजी दुनिया में इन्तज़ारी फहिलिजी वेई। पंडित जवाहरलाल नेहरूअ चयो: "गांधी विसामोसु त देश जो रूहु वेन्दो हलियो।"

१८ जनवरीअ ते जुदा जुदा संस्थाउनि जा नेताऊं महात्मा सां गदिया ऐं खेसि लिखी दिनाऊं त सभेई जातियूं हिते हिक ब्रिए सां मुहब्बत में रहंदियूं। हिंदु सरिकारि बि पाकिस्तान खे ५५ किरोड़ रुपया संदुनि हिसो दियणु कबूलु कयो। तदुहिं महात्मा पंहिंजो उपवासु टोड़ियो।

१८ जनवरीअ ते इहो समुझोतो थियो त १९ जनवरीअ ते कंहिं धर्मी जनून में वरितल शख़्स महात्मा गांधीअ जे प्रार्थना सभा ते बमु फिटो कयो। खुशिनसीबी बमु महात्मा खे न लगो। महात्मा बिलिकुल ही अचल रहियो ऐं माण्हुनि खे पाण इस्तदुआ कयाई त शांति करे विहो।

महात्मा दिहिलीअ में बाकी रहियल कार्य पूरा करे पंजाब, सिंधु ऐं सरहद प्रांत दांह वञण जो सोचे ई रहियो हो त हिक धर्मी जनून में वरितल शख़्स ३० जनवरीअ ते जिएं बापू प्रार्थना मेड़ में घिड़ी रहियो हो त ३ गोलियूं हलाए महात्मा जी जीवन ज्योति वुझाए छदी।

३० जनवरी अंतिम दिन महात्मा जे रवशि मां इएं पे लगो जणु खेसि पंहिंजे अंत जा पिरूं पइजी रहिया आहिनि।

उन दींहुं काठियावार जा व मित्र सांणुसि गदिजण आया। खेनि चवाए मोकिलियाई त मां अव्हां सां प्रार्थना खां पोइ गदिबुसि जेकदुहिं हयातु हूंदुसि।

उन दींहुं किशोरीलाल मशिरूवाला खे लिखी मोकिलियाई त हाणे हिते मुंहिंजे रहण जो ज़रूरु कोन थींदो, इनजो फ़ैसिलो सुभाणे थींदो अँ इहा सुभां आई ई कान।

इन्हीअ दींहं ते सिंधियुनि जी हिक सिफ़ारत महात्मा सां गदी हुई।

उन दींहुं पंडित जवाहरलाल नेहरू, सरदार वल्लभ भाई पटेल अँ मौलाना आज़ाद बि सांणुसि गदिजण आया हुआ जणु सांणुसि आखिरीनि मुलाकात करिणी हुयनि।

राति जो पंडित जवाहरलाल नेहरूअ घुटिजंदड़ गले सां संसार खे आकाशवाणीअ तां बुधायो:

"असांजे जीवन मां रोशिनी हली वेई ऐं चौधारी ऊंदह अंधिकार आहे।"

दुनिया भरि जे राजनीति मुदबरनि, हाकिमनि, फ़ेलसूफ़नि, राज्य कर्मचारियुनि ऐं महा पुरिषनि जे श्रधा जा फूल महात्मा गांधीअ खे भेट कया तिनि जो संसार जे इतहास में सानी मिलणु मुशिकिलि आहे।

महात्मा गांधीअ जो जहिड़ो सन्मानु संदुसि हयातीअ जे दौरान में थियो ऐं जे श्रधांजल्यूं संदुसि मृत्यूअ ते खेसि अरिपनि कयूं वेयूं, अहिड़ो को बियो मिसालु दुनिया में कीन थियो आहे।

चुक करिण खराबु गाल्हि आहे, उन लाइ शर्मु थियणु घुरिजे पर न भुल लाइ माफ़ी घुरण में।

— बापू

यादिगारु

दि॒सां थो मां
राजघाट
ऐं उनजूं संगमरमर जूं चार दीवारियूं
उनजे विच में
विशाल अर्थी
विराट जिस्मी

ओह !
हीउ यादिगारु
उनजे मथां
कुझु गुलाब जा गुल
हिक तेज दृष्टि
हे राम !

न, कदहिं न
गोया ! कुझु थियो आहे
हा, आयो यादि आयो
हिक तेजस्वी
हिक तपस्वी आत्मा जी
न, न
हिक महात्मा जी
पवित्र अर्थी
या
पवित्र समाधी।

—परसराम भागचंदानी (पिया)

बापूअ दरि !

१

दरि सन्दुइ तोम्हां इहाई थो पिनां पात्र पिना,
शाह तुंहिंजीअ ते रहां राज़ी भटल वारिदारि पिना।

२

सनु सत्या सीने सन्दुमि अन्दरां को शल अहिंसो उपे,
बाप भारत में टिहां जिअं पुष्पु थी अह्मर पिना।

३

सौ हज़ारनि तेग़ तलवारनि, विद्रा मां बीह थी,
पाग सां हरिदमु हुजे, हिकु अहिंसा-शस्त्रु पिना।

४

अर्गो-दुनिया को ककर किथि कंहिं ककर लाहो दि॒सा,
बुन बु॒द्धीअ मां मेघु, थी मित्र-सी ध्या हमसह पिना।

५

मधु मुहब्बत मन मंदा, अहिंसो उथे जिअं को दि॒से,
दोस्तु या दुश्मनु हुजे, तंहिंजो ठरे हृदय पिना।

६

ख़्वाब में भी कौन थींदुसि प्रग पंहिंजे सां परे,
भलु अची बीहे मथां तोडे करे महुराज पिना।

—कृष्णलाल पञाज ('प्रदीप')

कावड़ जा दुश्मन ग्रजु दोस्त थी सघनि था जे पंहिंजी गलिती महिसूसु कनि।

— बापू

महात्मा गान्धी

१

आज़ादीअ जे शमुअ मथां तो पंहिंजी जानि जलाई,
सूर अं सख़्तियूं सहंदे बापू चिल तो अगिते वधाई।

२

क़ुर्बानीअ जो मन्त्रु फूके सुतलनि खे जागायो तो,
मुहिब-वतन सत्याग्रह जी कई तो शुरू लड़ाई।

३

सागर में तूफ़ानु उथियो, छा लहिरुनि शोरु मचायो,
देश जे आज़ादीअ जी कश्ती तो ई पारि पुजाई।

४

राजनीती रुहानी रहबरु हुएं तूं हिन्दुस्तान जो,
सत्य प्रेम अहिंसा जी बापू तो ई राह बताई।

५

कृष्ण ज्यां तूं कर्मयोगी थी कर्म जो पाठु पढ़ायो,
गीता-ज्ञानु देई हिन्दियुनि खे तो रोशन राह चलाई।

६

देश-पिता गांधीजी तोखे वारि वारि प्रणामु,
अर्पे पंहिंजो तनु, मनु, धनु तो मात जी प्यास वुझाई।

७

जुगु जुगु रहंदो जिन्दह तुंहिंजो गांधी नांउ सदाई,
जलन्दी रहन्दी 'आशा' वारी तो जा जोति जगाई।

—दयाल 'आशा'

तोखे प्रणामु बापू

१

हरि दिलि में चाहु तो लइ, आदरु अथाहु तो लइ,
भारत जे हरि बशर जो, तड़िफे थो साहु तो लइ,
तो लइ सिकनि था नंढिड़ा, बुढिड़ा जवान बापू।
श्रद्धा सां अजु करियूं था, तोखे प्रणामु बापू।

२

तुंहिंजी वतन-परस्ती, सर्सी सभिनि खां सर्सी,
तो वटि रही न का शइ, जा देश लइ न अर्पी,
दिलि अैं दिमाग़ु तुंहिंजो, पुणि जिन्दु अैं जानि बापू।
श्रद्धा सां अजु करियूं था, तोखे प्रणामु बापू।

३

दुनिया सजी दुखी थी, पई ज़ोर सां पुकारे,
तुंहिंजे ई नक्श क़दिमनि, दांहं गोर सां निहारे,
समुझे थी हाणि पंहिंजो, इन में कल्याणु बापू।
श्रद्धा सां अजु करियूं था, तोखे प्रणामु बापू।

४

तुंहिंजो सदा जनमदिनु, इन रीति शल मल्हायूं,
जा राह तो बताई, तंहिंते क़दमु वधायूं,
शल 'दास' आणियूं इन में, पूरो ईमानु बापू।
श्रद्धा सां अजु करियूं था, तोखे प्रणामु बापू।

—दौलतराम 'दासु'

गुसो अचे त ख़ामोश रहणु पें रामु नामु चई उनखे कढी छदिणु घुरिजे।

— बापू

गान्धी

(१)

सदियुनि बाद दुनिया जी बदली ही सूरत,
नसीबनि सां इन्सानु पैदा थियो हो।
मिली वियो मुफ़लसीअ खे इज़्ज़त जो दर्जो,
ग़रीबनि जो भगवानु पैदा थियो हो॥

दिलियूं जिनि जूं बंजर कयूं हुं ज़माने,
उन्हनि में बि अरमानु पैदा थियो हो।
भरियल हा मुहोब्बत सां जंहिंजा भण्डारा,
अनोखो सो सुल्तानु पैदा थियो हो॥

कदूरत जा वख-पन उड़ाए छदिया जंहिं,
सो बेमिस्लि तूफ़ानु पैदा थियो हो।
निगाहुनि में जंहिंजे समिनि लइ ही ममता,
निरालो निगहबानु पैदा थियो हो॥

युगनि ताईं तंहिंते कंदी फ़ख़ुरु दुनिया,
असां वटि उहो शानु पैदा थियो हो।
उदी जंहिं मां इन्सानियत वारी ख़ुशबू,
हिते सो गुल्स्तानु पैदा थियो हो॥

(२)

छुटियूं छोह मां के जे पिस्टल मां गोलियूं,
उन्हीअ ख़ून जू खेदियूं गांधीअ सां होलियूं।
अहिंसा जे सीने में सोराख़ थी पिया,
शहीदीअ जा गुलशन खिज़ां में टिड़ी पिया॥

चवनि था खणी राम जो नांउ गांधीअ,
वसायो वञी राम जो गांउ गांधीअ।
सफ़रु पंहिंजो हू शान सां तइ करे वियो,
ज़माने खे मातम सां लेकिन मरे वियो॥

भारतवासी

थे धरितीअ रुनो आस्मान दे निहारे,
रुनो थे दिशाउनि वि सौ गोढ़ा गारे -
जो संसार में हो सो इन्सान हलियो वियो,
अहिंसा संदो जणुकि अवतारु हलियो वियो ॥

सजीअ दुनिया रोई मनायो थे मातमु,
दुखनि अें दुखियनि खे वि दाढो हुयो ग़मु ।
दुखनि अें दुखियनि लइ दुखी केरु थींदो,
त हाणे दुखियुनि लइ दुखी केरु थींदो,
अबोझनि खे सिक प्यारु हुव केरु डींदो ॥

हुआ सभई हैरान त हालत ही थी कीअं -
त हिक पल में हीअं खूनी प्रलय मर्ती कीअं ?
टिढ़ियलु हो जो चेहरो सो मुरझाइजी वियो,
कंवलु ओचितो कीअं कुमाइजी वियो ।

छदे वियो हू भारत खे कंहिंजे हवाले ?
किथे आ सा माता संदुसि वार पाले ?

— मनोहर आजिदा (वेदी)

राम जी मर्यादा तो में कृष्ण जो हो करम योग,
तो खंयो भगवान बुद्ध खां हो अहिंसा जो प्रयोग ।
वसि विधाता जे खज़ाने में रहियो कुझु वियो न भोगु,
सदिकु तंहिं सीरत बणाइण लइ कयो तिनि जो संजोग ।

— गुमनामु

... गुनाह माण्हुनि जी मुसीबत सहण सां ई दुनिया वहितरि वणिजंदी आहे ।

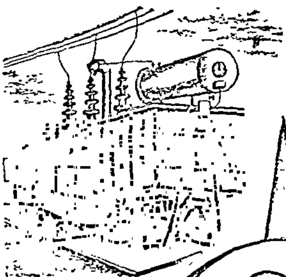

POWER TRANSFORMERS—
HEAVY ELECTRICALS (INDIA) LTD. BHOPAL.
PAINT—SHALIMAR

INDIA'S
PREMIER MANUFACTURER
OF
INDUSTRIAL SURFACE COATINGS
AND
DECORATIVE FINISHES

SHALIMAR
PAINTS LTD.

A MEMBER OF THE COURTAULDS GROUP

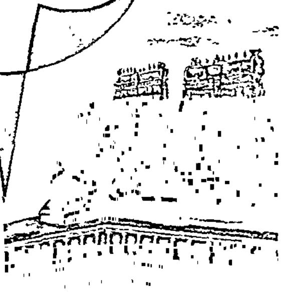

Self-government depends entirely upon our own internal strength.

— *Mahatma Gandhi*

Space Donated by:

HARIRAM KESHAVDAS & CO.

BANKERS

35, Shankershet Smarti, 380, J. Shankershet Road,
BOMBAY-2.

Phone Office: 311543

Phone Resi. 452446

Space Donated By

Ishwardas H. Bhatia

Commerce House, Medows Street,
FORT, BOMBAY-1.

Phone: 2 5 0 0 2 2

I do not believe in the doctrine of the greatest good for the greatest numbers.

— *Mahatma Gandhi*

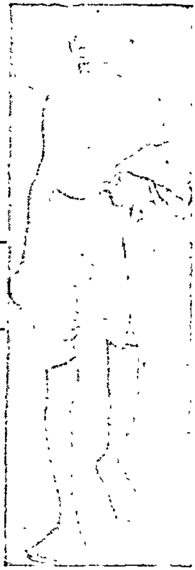

Space Donated by

N. VIRWANI

Commerce House, Medows Street,
FORT, BOMBAY-1.

Phone: 256372 & 298656

With Best Compliments From

KAMLESH ENGINEERING WORKS

Block No. 207, 2nd Floor, Wadala Udyog Bhavan,
(Formerly Hind Rajasthan Industrial Estate),
Naigaum Cross Road, Wadala,
BOMBAY-31.

Phone : 445918

Manufacturers of :

1. Precision turned components on Centre lathes, Capstan lathes & Automatic lathes.
2. Centreless grinding and milling of above components.
3. Components made from woollen felt sheets.
4. Components moulded from plastic material including nylon.
5. Components manufactured from ferrous & non-ferrous sheets on press machines.
6. Shafts, Spindles, rolls etc., turned on our shaft turning lathe.

Capacity 3" dia in ferrous metals and length 15".

The state represents violence in a concentrated and organized form.

— *Mahatma Gandhi*

For Circlips — All Types & All Sizes

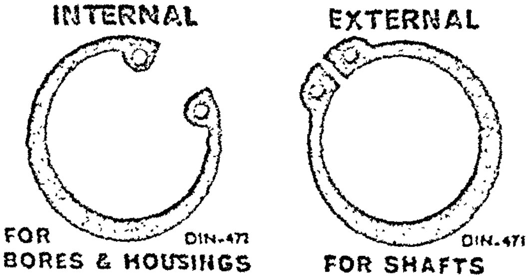

Please Contact :

PRECISION COMPONENTS

Block No. 1, First Floor,
7/10, Botawala Bldg., Horniman Circle,
BOMBAY-1.

Phone : 290207

CENTRAL BANK OF INDIA

(Largest of the Nationalised Banks)

* * *

As per our Branch Expansion Programme

We have the pleasure to announce that our "ULHASNAGAR" Branch has been opened on 14th November 1969 at Main Road, Ulhasnagar No. 3.

* * *

Safe Deposit Lockers are available at the Branch

* * *

CURRENT – SAVINGS – RECURRING FIXED DEPOSITS

Advances For Agriculture, Small Scale Industries available.

Please enquire about our
"Personal Loan" Scheme & "Pension Benefit Scheme"

Mahatma Gandhi Road,
Fort, BOMBAY-1.

V. C. PATEL,
Custodian.

Difference of opinion should never mean hostility.

— *Mahatma Gandhi*

Space Donated by

Hemraj Devji Dedeya

Kirana Merchant

SHAHAD, ULHASNAGAR-1.

Space Donated by

AARAM STEEL FURNITURE WORKS

Manufacturers & Dealer

111-A, Furniture Bazar
ULHASNAGAR-2

Phone Fact : 543

Phone Shop : 157

WITH BEST COMPLIMENTS FROM

CANARA BANK

Head Office: BANGALORE.

OVER:- 360 BRANCHES THROUGHOUT INDIA | CORRESPONDENTS WORLD WIDE

SERVING TO GROW

GROWING TO SERVE

Space Donated by

M/s. K. K. RAMCHANDANI

Government Contractors

89, NEHRU CHOWK,
ULHASNAGAR-2.
(KALYAN)

Phone: 1 5 4

A leader is useless when he acts against the promptings of his own conscience.

— *Mahatma Gandhi*

Space Donated by

SANGAM ART EMBROIDERS

Best Specialists in:

Embroidery on Baba Suits, Frocks, Kashmiri Coats etc.

New Shop No. 51, 25 Section,
ULHASNAGAR-4.
BOMBAY.

Space Donated by

M/s. HARESH INDUSTRIES

Manufacturers of

all kinds of Tin Containers Plain & Printed.

FIRST TIN FACTORY IN ULHASNAGAR

38, Industrial Area, ULHASNAGAR-4.
(Bombay).

True democracy or swaraj can never come through untruthful and violent means.

— *Mahatma Gandhi*

Space Donated by

A WELL WISHER

[illegible] & S Through R. T. G

The true source of rights is duty. If we all discharge our duties, rights will not be far to seek.

— *Mahatma Gandhi*

Space Donated by:

The Sind Model High School

Kennedy Bridge, BOMBAY-7.

(3 5 2 9 8 6)

&

The Girls Model High School

opposite Dadar Station, Western Rly., BOMBAY-28.

(4 5 4 3 3 8)

the secret of his attraction ...

dark sleek hair ▫ clean healthy hair ▫ well groomed all day ▫ and the secret ▫▫▫ because they have been set with PEARLINE LAVENDER BRILLIANTINE—the ideal hair dressing ▫▫▫

PEARLINE LAVENDER BRILLIANTINE

ALSO AVAILABLE IN HANDY DECORATIVE TIN PACKING

Grams: "GARIBDASJI"

Phone: 323373, 321120, 324589, 327275

LIVE AND LET LIVE

THE SINDHI CHAMBER OF COMMERCE & INDUSTRY

दी सिंधी चैम्बर आॅफ कॉमर्स एण्ड इन्डस्ट्री

PROGRESS THROUGH CO-OPERATION,
COMMERCE & INDUSTRY.

GOD IS OUR GUIDE

SINDHI CHAMBER OF COMMERCE & INDUSTRY

DAYADWAR GARIBGHAR SHEWA NIKETAN, TOP FLOOR, PINJARI STREET, BOMBAY-3 (INDIA)

What BAPUJI said about Tyranny & Injustice

Leaders' views communicated to

SHRI DAYARAM H GARIBDAS

(Then President Sindhi Evacuee Merchants Association, Bombay)

President

The International Sindhi Chamber of Commerce & Industry

No.D-1077/56

20, Aktar Road,
New Delhi, May 1 [illegible]

Dear Shri Dayaramji,

Yours of 24th April Many thanks for the very kind way in which you have referred to me You wish me to state to you my views on the opinion expressed by Bapu on the question of "tyranny" I think it would be presumptuous and impertinent on my part to express any opinion of what Bapu has said You can easily appreciate my position I can only say what I think about it

I think tyranny and injustice are the products of the social system Unfortunately, in our society you find injustice and suppression at every stage Even in a family the father, for example, hardly realises that his wife and children always feel suppressed and barely get any justice. I do not mean to say that the father has no desire to do justice, but he is unconscious What you find in the family, you also find in society in the various relations between men and men

As a result people are accustomed to submit to whatever happens attributing everything to fate, or to something done by them in the past-birth In such an atmosphere it is very difficult to get rid of tyranny and injustice What Bapu says about the person who suffers and bears tyranny in silence is perfectly true, but I am not prepared to hold the sufferer more guilty His guilt to my mind is much less than that of those who commit tyranny and injustice, because of the peculiar circumstances of our social structure as set out by me Instead of holding the sufferer guilty, I should prefer to sympathise with him and give him all strength I can by encouraging him to resist tyranny and injustice The difficulty really is that most of us are not prepared to suffer for justice or maintenance of our liberties. Our task is very heavy and I believe it is

2

therefore upto every one of us to so conduct ourselves that, whatever others do we at least, are not guilty of tyranny or injustice

With best wishes.

Yours sincerely,

(G.V Mavalankar)

Shri Dayaram H Garibdas
The Sindhi Evacuee Merchants Association,
Kuzar Mansion, S-2,
Near Radio Club, Arthur Bunder Road
Colaba BOMBAY 5.

MADRAS GOVERNOR'S CAMP

April 25, 1956.

Dear [illegible],

I have your letter of April 2[illegible] for which I thank you. [illegible] tyranny [illegible] Gandhiji [illegible] subject.

Thankful as I am for your kindly [illegible] and writing to me, I [illegible] I am unable to understand exactly what you would like from me. [illegible] the opinion of Gandhiji, it would be impertinence for anyone else to venture to say anything more. [illegible] what he says and what you have quoted is absolutely correct.

The only difficulty in this world, however, is that whatever is correct in principle [illegible] exactly [illegible] [illegible]

I do hope [illegible] I have not made the matter much more foggy than it was, by writing in the way that I have done. I thank you again for your courtesy in referring a philosophic difficulty to me. I wish I could solve it more satisfactorily.

Hoping all is well,

I am,
Yours sincerely,

Sri Prakasa

Shri Dayaram H Garibdas
Pres. of.,
The Sindhi Evacuee Merchants Association,
[illegible], Bom.

VICE-PRESIDENT'S SECRETARIAT
NEW DELHI

7th May, 1954.

Dear Sir,

Thank you for your letter of the 5th inst.

What he means is that when there is corruption or tyranny both parties are equally responsible.

Yours faithfully,

(S.Radhakrishnan).

Shri Dayaram H.Garibdas,
C/O The Sindhi Evacuee
Merchants Association,
Kamal Mansion, B-2.
Near Radio Club,
Arthur Bunder Road,
Colaba, Bombay-5.

New Delhi,
25th April 1954.

Dear Dayaramji,

I am in receipt of your letter dated the 22nd instant. Revered Bapuji, like our Rishis of old, expressed for our benefit many great truths. Their exposition without reference, to what I may call the context, may be a hazardous undertaking and we must know the facts before the task of application is to be discharged.

Yours sincerely,

K N Katju

Shri Dayaram H. Garibdas,
The Sindhi Evacuee Merchants Association,
Kamal Mansion, B-2,
Colaba,
Bombay 5.

CHIEF MINISTER
Mysore State

Camp: [illegible],
May 12, 1954.

Dear Shri Dayaram,

Your letter of 5th May, 1954.

You have quoted from Bapu's writings. What views can I have except those which have been so aptly expressed by Bapu ?

Yours sincerely,

(K.Hanumanthaiya)

Shri Dayaram H.Garibdas,
President, Sindhi Evacuee
Merchants Association,
Kamal Mansion, B-2,
Arthur Bunder Road,
Colaba, Bombay-5.

No 1614/Hm PLG
Planning Commission
New Delhi
June 22, 1954

My dear Shri Daya Ram,

You wrote to me on the 24th April. I am grateful to you for your kind reference to my association with Bapu. You have asked me about my interpretation of Bapu's views on 'Tyranny' as quoted by you. I am afraid, I am not in a position to take on that responsibility. Bapu's teachings are the heritage of the whole nation and are available to everyone in the country to be put to the best use.

Yours sincerely

(G.L.Nanda)

Shri Dayaram H.Garibdas,
The Sindhi Evacuee Merchants Association,
Near Radio Club,
Arthur Bunder Road,
Colaba, Bombay-5.

[illegible]

No. 992/54/CH

Hyderabad Deccan,
8th May 1954.

Dear Shri Dayaramji,

Your letter dated 1st May 1954 has surprised me beyond expression. I had the privilege of meeting Bapuji several times, but my contact with him was not so intimate as to entitle me to give you an authoritative interpretation of his sayings. However, from the extract that you have given in your letter, I find the sentence quoted as perfectly consistent with his well-known views about *satyagraha*. Apart from the context in which he wrote to you, it was his belief that a person who meekly suffers injustice and is not capable of expressing moral indignation or, to go a little further, of offering *satyagraha*, is more guilty than the tyrant who commits injustice. This view can be appreciated in the context of his faith in *satyagraha* as a moral weapon for fighting untruth and injustice. It means, according to Bapuji, one who cannot feel indignant at injustice and tyranny and one who meekly surrenders to it without fighting, is more guilty than the tyrant himself. I do not think it requires any greater explanation. Bapuji felt that the strength of mind which makes a man recoil spontaneously [illegible] and injustice in the manner in which he [illegible] was a basic source of spiritual strength. Few [illegible] are capable of offering so much resistance, but it was the ideal of Bapuji that all his followers should accumulate that spiritual strength in them.

I am [illegible] by your request to enlighten you about my personal views on this [illegible]. But I am sure I cannot offer any personal views different from what Bapuji held, though I must confess that few [illegible] rising to those heights. I do not know [illegible] addressing this letter to me, but I take it that you were prompted by the sincerest motives to seek my help in understanding the views of Bapuji.

With kind regards,

Yours sincerely,

(B. Ramakrishna Rao)

Shri [illegible]
President, [illegible]
Merchants Association,
Kamal Mansion, 6-2
Near [illegible], Arthur Bunder Road,
[illegible] 5 [illegible]

BOMBAY PRADESH CONGRESS COMMITTEE [illegible]
CONGRESS [illegible] [illegible]
PATEL ROAD BOMBAY [illegible]

24th May 1954.

Dear Dayaldas,

I am sorry for the delay in replying to [illegible] letter of the 19th ult.

Who will disagree with Bapu's views whether they be on Tyranny and Injustice or on any other subject? [illegible] bear injustice and tyranny is a sign of weakness. Toleration is alright if what is imposed is just and proper. The moment one feels that it is unjust, he should immediately take steps to correct the same. Of course, in some cases, this will [illegible] governed by the circumstances.

Yours sincerely,

(S. K. PATIL.)

Raj Bhavan,
[illegible]
[illegible] Sept. 1954

Dear friend,

I fully agree with the opinion expressed by Mahatma Gandhi about "Tyranny". He opined as you quote "One who commits tyranny and injustice [illegible] [illegible] the person who suffers and bears the tyranny and injustice in silence is more guilty". How this statement may be interpreted [illegible] [illegible]

Yours sincerely,

Shri Dayaram [illegible]
[illegible]

RAJ BHAVAN
SHILLONG

April 26, 1954.

My dear Dayaram,

I have received your letter of the 21st April. Who am I to interpret Bapu's views? The person who can correctly interpret and explain them is Acharya Vinoba Bhave.

Yours sincerely,

(Jairamdas Doulatram)

Shri Dayaram M. Garibdas,
President, Sindhi Evacuee Merchants Assn.,
Kamal Mansion, C-2,
Near Radio Club,
Arthur Bunder Rd.,
Colaba, Bombay.

No. [illegible]
MINISTER OF HEALTH
INDIA
New Delhi,
27th April, 1954.

Dear Shri Garibdas,

I have your letter. Please remember that when Gandhiji wrote to you we were all engaged in the freedom struggle which was a struggle for human liberty. Gandhiji looked upon foreign domination as tyranny and injustice and his intention in writing as he did was that those who bore any sort or kind of tyranny or injustice without raising their voices against it were really not doing their duty by mankind. What Gandhiji always stood for was non-cooperation with evil and in his mind those who did not non-cooperate with evil when that evil was in front of them were guilty of untruth. I do not know what you wrote to him and in what context this reply was sent to you. But the meaning is absolutely clear and I do not know what further light you would like me to throw on it. If you have any difficulty in understanding please let me know and I shall try my humble best to enlighten you so far as I am capable of doing so

Yours sincerely
Amrit Kaur

Shri Dayaram M Garibdas,

Secretariat, Bombay 1.
9th February 1954.

Dear Mr Dayaram,

Please refer to your letter dated the 3rd February 1954.

2. I have some recollection of what Bapu had said about "tyranny and injustice" that one who suffers tyranny or injustice in silence helps to perpetuate it. I do not see why you want my view about it.

Yours sincerely,

(Morarji Desai).

Shri Dayaram M. Garibdas,
President,
Sindhi Evacuee Merchants Association,
Kamal Mansion, C-2,
Near Radio Club, Arthur Bunder Road,
Colaba, Bombay 5.

CHIEF MINISTER
WEST BENGAL

CALCUTTA

[illegible] 29th April, 1954

Dear Sir,

Your letter of 22nd April.

I think the quotation of Gandhiji aptly expresses his views on Non-Violence. If you suffer tyranny to exist, the tyranny becomes an act of violence to personal liberty. On the other hand, if you use violence to remove tyranny violence involving in tyranny, you simply increase the violence.

Yours truly,

B.C.R.

Shri Dayaram M. Garibdas
President, The Sindhi Evacuee Merchants Assocn.,
Kamal Mansion, C-2
Near Radio Club
Arthur Bunder Road
Colaba,
Bombay 5.

No. C 1215/54/PA

MINISTER FOR AGRICULTURE
GOVERNMENT OF INDIA

18, Akbar Road,
New Delhi, May 1, 1954.

My dear Dayaram Ji,

It was very good of you to have done me the honour of asking for an interpretation of one of Mahatmaji's exhortations to the people. I am rather intrigued how out of the thousands of things that Mahatmaji said and had to say during his entire life you have chosen this particular sentence for interpretation. I would not attempt to fathom your motives behind it whether they are good or bad, because many of the things Mahatmaji said can be used both ways. Instances of this sort are available in everyday of [illegible]. There are many unscrupulous people who live by his name. Generally they hide their selfish [illegible] behind something which Mahatmaji said sometime. I have no doubt your intentions may be the noblest. All the same, in the present context of things in India, there should not be many occasions to resort to this particular advice of Mahatmaji. If, however, a person renounces all the benefits and comforts of life, and [illegible] to fight for any oppressed people or against any tyranny then I am sure Mahatmaji's advice would be fruitfully adopted. But I despise the idea of doing hundreds of things against the advice of Mahatmaji and choose one sentence from somewhere [illegible] particular [illegible]. This would not be respecting the spirit of Mahatmaji's philosophy.

I have put these thoughts down as they came to me and I hope you will understand [illegible] what they are [illegible].

Yours sincerely,
P. S. Deshmukh

Shri Dayaram R. Garibdas
[illegible] Mansion, 3rd
Near Radio Club,
Arthur Bunder Road
Colaba, Bombay 5

[illegible]

[illegible]
[illegible]
Bombay [illegible]

The [illegible] May 1954

Dear Sir,

The Governor has [illegible] your letter of [illegible] April. He does not profess to be an [illegible] on Gandhiji's writings. In his view, [illegible] part of the quotation [illegible] the second part, namely [illegible]

Yours truly,

[illegible]
Secretary to the Governor

Shri Dayaram [illegible]
c/o The Sindhi [illegible] Association,
[illegible] Mansion, 3rd Near Radio Club,
Arthur Bunder Road
Colaba, Bombay 5

RAJ BHAVAN
SIMLA

May 20, 1954

Dear Sir,

I have received your letter. You have asked about my personal view regarding the opinion expressed by Gandhiji about tyranny. No thinking person can differ from what interpretation Mahatmaji put on this word 'tyranny'. Tyranny is one of the worst enemies of the noble character of humanity. To tolerate it in silence is to accept it, and therefore it becomes a sin.

I am glad to know that you have been taking good deal of interest in the resettlement of refugees.

Yours sincerely,

Shri Dayaram R.Garibdas,
President, The Sindhi [illegible]
Merchants Association,
[illegible] Mansion, 3,F.Near Radio Club,
Arthur Bunder Road,
Colaba, Bombay-5.

India's salvation depends on the sacrifice and enlightenment of her women

Mahatma Gandhi

WITH COMPLIMENTS AND
BEST WISHES FROM

ASSOCIATED APPAREL PVT. LTD.

MAKERS OF

Liberty

INDIA'S ‸NEST LINE OF MEN'S WEAR

هر قسم جي بئنڪنگ
سيوا لاءِ

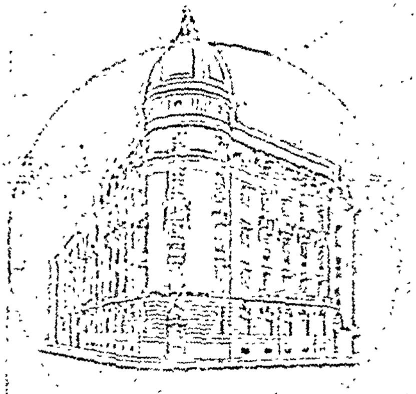

سينٽرل بئنڪ آف انڊيا

رجسٽرڊ آفيس:

مهاتما گانڌي روڊ، بمبئي - ۱.

وي. سي. پٽيل - چيئرمين

We can all become messengers of God if we cease to fear.

[illegible]

Space Donated by

HARCHANDRAI SONS

Agents

"FAG" & "DURKOPP" German, "SRO" Swiss,

"SEALMASTER" U.S.A., "R & M" England and "OVR" Italian Bearings

[illegible]

[illegible]

Phone : 320321 (2 lines)

The forms are many but the
informing spirt is one.

— *Mahatma Gandhi*

Space Donated by

HUNDALDAS NARAINDAS

SILK MERCHANTS

OFFICE:
[illegible], 3RD FLOOR, [illegible] GALLI,
BOMBAY-2.

Phone [illegible]

SHOP:
[illegible] GALLI, M. J. MARKET,
BOMBAY-2.

Phone: 315506

Grams 'DHANROOP'

To me political power is not an end but one of the means of enabling people to better their condition in every department of life.

— *Mahatma Gandhi*

For
Delicious Cooking
Use
MALTI VANASPATI

Manufactured By

MALWA VANASPATI & CHEMICAL CO. LTD.
MOHATTA NAGAR,
INDORE.

Space Donated By

Metalloy Corporation

133, North Brook Street, BOMBAY-4.

Dealers in :
NON-FERROUS, TUBES, SOLIDS,
SECTIONS, SHEET AND STRIPS

Phone : 33719

The millions who have to go without two meals a day, To them God can only appear as bread and butter.

— *Mahatma Gandhi*

Space Donated by :

SHAMA FIREWORKS INDUSTRIES

Manufacturers of
Fancy Fireworks Which BEAT THE BEST
Our Brands: SWAN, SHAMA, BABA, ETC., ETC.
Always Use
SHAMA'S FIREWORKS FOR
JOYOUS FESTIVITY

H. O:
Acharya Kripalani Road,
P. O. Box No: 39; Jalgaon (M.S.)
Tele { Phone: 193 & 500
{ Gram : "SHAMA."

B. O:
142-Samuel Street,
Bombay-9 (BR)
Tele { Phone: 325521
{ Gram : 'PHULJHARI'.

Space Donated by

General Spares Industries Pvt. Limited

[illegible]
BOMBAY [illegible]

God created man to work for his food
and said that those who eat
without work were thieves.

Mahatma Gandhi

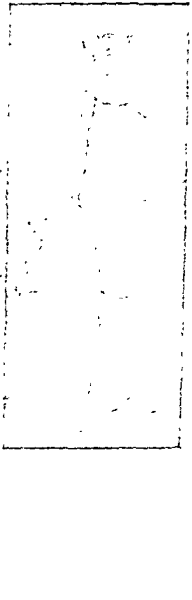

Space Donated by

SAI INDUSTRIES

Manufacturers of
COPPER BRASS, ALUMINIUM
TUBES SOLID & SECTIONS
By Cold Drawing Process

[illegible] Andheri Kurla Road, [illegible] B Nagar Andheri East,
BOMBAY-59

Phone [illegible]

Space Donated by

Shoorjee Vallabhdas

Darabshaw House, Ballard Estate,

BOMBAY-1.

Phones: 262625 & 263443

Capital as such is not evil, it is its wrong use that is evil.

— *Mahatma Gandhi*

Space Donated By

A WELL WISHER

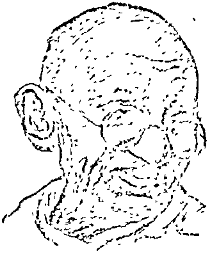

In God's house there are many mansions
and they are all holy.

– *Mahatma Gandhi*

Space Donated by

General & Timber Products

Manufacturers of

G. T. P. FLUSH DOOR

239, Frere Road, Fort, BOMBAY-1

Telephone [illegible] Telegram "GETIP[illegible]"

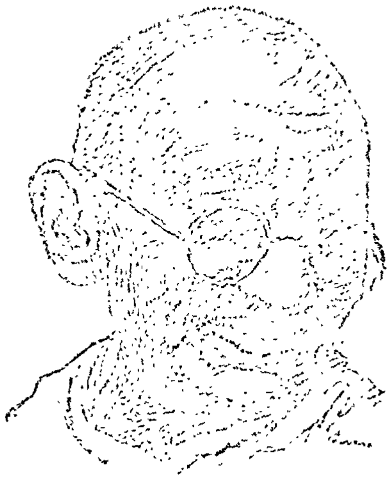

Politics bereft of religion are absolute
dust, ever to be shunned.

— *Mahatma Gandhi*

Space Donated by :

BALL BEARING & MACHINERY CORPORATION

Specialists :

Ball, Roller and Taper Roller Bearings.

[illegible]-74 [illegible]AGDE STREET,
[illegible],

Phone : 320321 (2 lines)

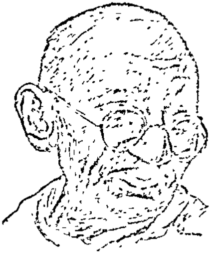

That economics is untrue which ignores
or disregards moral values

— *Mahatma Gandhi*

with unrivalled modern amenities
Ideal Investment & Self Occupation

"JALDARSHAN"

...nay-6

...tails contact :

R. & G. Advani & Co.

ESTATE AGENTS

Sindhu House
3,5, Nanabhoy Lane,
Flora Fountain BOMBAY-
Phone . **251521**

"Est...
...-C C...
CALCUT...
Phone 441438

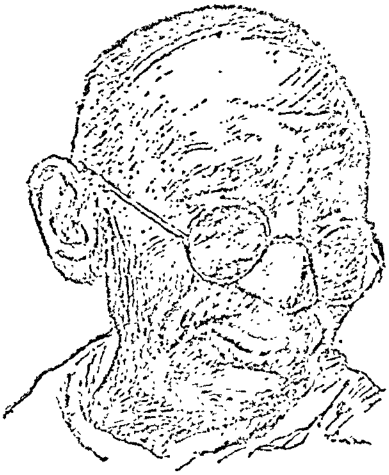

Religions are different roads
converging to the same point.

— *Mahatma Gandhi*

Space Donated by :

ATUR INDIA PRIVATE LIMITED

CIVIL ENGINEERS

BUILDING DESIGNS & CONSTRUCTION

Atur House, Wellesley Road,
POONA-1.
Phone: 22556

H.O. 311, Mirabelle,
New Marine Lines, BOMBAY-1.
Phone: 291656

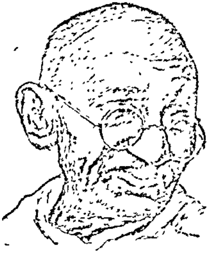

There is an indefinable mysterious Power that pervades everything. I feel it though I do not see it.

— *Mahatma Gandhi*

Space Donated by

THE EAST INDIA PAPER CO. LTD.

5A 5B, Court Chambers, 35, New Marine Lines,

BOMBAY-20

Divine knowledge is not to be borrowed from books.
It has to be realized in oneself.

— *Mahatma Gandhi*

Space Donated by :

Dr. Laxmichand Panjwani

206, Jawahar Marg, INDORE-2. (M.P.)

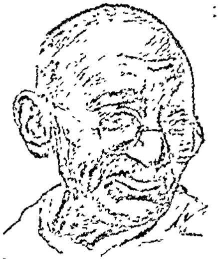

I am endeavouring to see God
through service of humanity.

— Mahatma Gandhi

In Sacred Memory of

Late Shri Ram B Molwani

**whose humanitarian work at Larkana Sind
Gandhiji saw and appreciated**

I have nothing new to teach the world. Truth & Non-violence are as old as the hills.

—*Mahatma Gandhi*

Space Donated by

GANDHI SEVA MANDAL

BOMBAY

It is my certain conviction that no man loses his freedom except through his own weakness

— *Mahatma Gandhi*

Space Donated by

Tolani Private Limited

ENGINEERS, CONTRACTORS, SHIPOWNERS

Registered Office.
[illegible] ROAD [illegible]

Grams:	Telex	Telephones:
"COTOLAN[illegible]	[illegible]	[illegible]

There is no bravery greater than a resolute refusal to bend the knee to an earthly power.

— *Mahatma Gandhi*

Space Donated by

VIJAY BAKELITE TRADING CO.

Manufacturers of

CAPS AND STOPPERS PLASTIC BAKELITE RUBBER

Office :
8, Chakla Street, BOMBAY-3.

Factory :
Industrial Area, ULHASNAGAR-4.

Phone Office: 323149 Cable: "BESTCAP" Phone Factory: 185

As food is indispensable for body so is prayer indispensable for soul

— *Mahatma Gandhi*

Space Donated by

EXPRESS INDUSTRIES

Manufacturers, Importers & Exporters of

Electric Appliances and Self-Adhesive Tapes

Office
3173, Abdul Rehman Street,
BOMBAY-3

Phone [illegible]

Factory
Pawal Chowk,
ULHASNAGAR 3

Phone [illegible]

Phones: Office 320601
592032
Resi. 581676

FATEH INDUSTRIES & STORES

MANUFACTURERS, IMPORTERS, EXPORTERS,
OF QUALITY CANDLES & WAX PRODUCTS
AND PETROLEUM JELLY.

175, Samuel Street, Khoja Galli,
BOMBAY 9-BR.

In matter of conscience the law of majority has no place.

— *Mahatma Gandhi*

FOR YOUR REQUIREMENTS OF

CARD & CORRUGATED BOARD BOXES OF ALL TYPES

PLEASE CONTACT

Paradise Paper Products

Office:
78-A, Princess Street.
BOMBAY-2.

Phone: 310616

Factory:
Mahendra Industrial Estate,
Road No. 29, Plot No. 109-D.
Sion East, BOMBAY-22.

Phone: 471135-475395

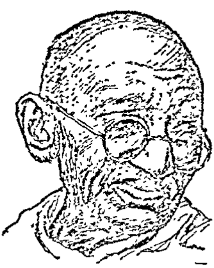

Democracy disciplined and enlightened
is the finest thing in the world.

— *Mahatma Gandhi*

Space Donated by

MASAND
RUBBER MFG. CO.

Manufacturers of:

Rubber Bushing Kits, Steering Seal Racks, Universal Joint Coupling Break Washers Etc, For Automobiles

Plot No. A-2, Chemical Zone,
AMBERNATH (C. Rly.)

Phone: 58 Ambernath. Gram. MASAND BROS.

مسند ربــرز مئنيوفئڪچرنگ ڪمپني

پلاٽ نمبر اي - ٢، ڪيميڪل زون، امبرناٿ (سينٽرل ريلوي)

Space Donated By

BHAGSON TRADING COMPANY

76, Mahomeali Road,
BOMBAY-3.

Phone: 3 2 4 4 8 1

No man ever loses his freedom
except through his own weakness.

— *Mahatma Gandhi*

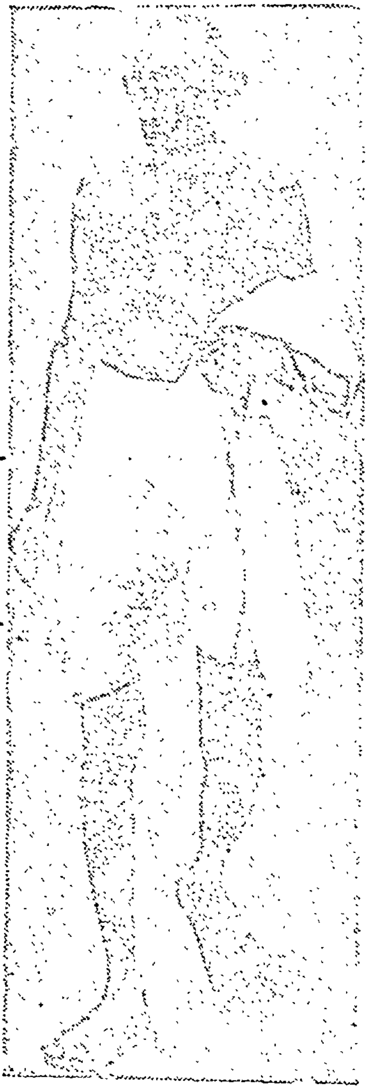

WITH BEST COMPLIMENTS FROM

Pahlajrai Radhakishin

CLOTH MERCHANT

9, Madhavji Cloth Market,
Kalbadevi Road,
BOMBAY-2.

Phone: 3 1 3 3 9 3

Space Donated by

J. B. TRADING CORPORATION

32, Silk House, 630, Girgaum Road,
P.O. Box 2465, BOMBAY-2. (India)

Exporters of:

Handicrafts, Jewellery, Silk Piece Goods and Scarves

Office Tel: 313659 Cable: SOCIAL'

Branches

Mian Sahib Gali,
MORADABAD

5A/23, Ansari Road,
Daryaganj, DELHI-6.

Space Donated by

VAPS LABORATORIES

MANUFACTURING CHEMISTS

20, Lokmanya Tilak Marg,
BOMBAY-3.

Factory:

9, ULHASNAGAR-1, (Bombay)

Telephone: 232

I would risk violence a thousand tim
than the emasculation of a whole rac

— *Mahatma Gan*

Space Donated by

SWASTIK Art Printers

A TO Z, PRINTERS & BOOK BINDERS

Manufacturers of

'SWASTIK DIARY'

Shop No. 563, Press Bazar,
Ulhasnagar-3 (Bombay)

Prop Sukhdev C Kishinchandani
Manager Deepchand M Thakur

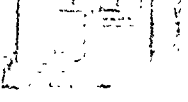

The Jai Hind Co-operative Bank Ltd.

108, Medows Street, Fort, BOMBAY.

The first and the only Bank started by Sindhis in Bombay.

Every kind of Banking business transacted.

Deposits for 3 to 12 months received at attractive rate of interest. Loans are being granted preferably fcr Small Industries, Business, Housing, Domestic appliances and furniture etc.

SAVINGS BANK

Rate of interest on Savings account is FOUR percent per annum

BOARD OF DIRECTORS

Shri Hotchand G. Advani *Chairman*
Shri Kundandas Rewachand *Vice-Chairman*
Shri Mathradas Topandas
Shri Lachiram J Kripalani
Shri P. D. Aswani
Shri H. P. Hira
Shri T. M. Jagtiani
Shri S. C. Israni *M.L.A.* **J. P.** *Managing Director*

Shri Sajandas K. Advancy
Manager.

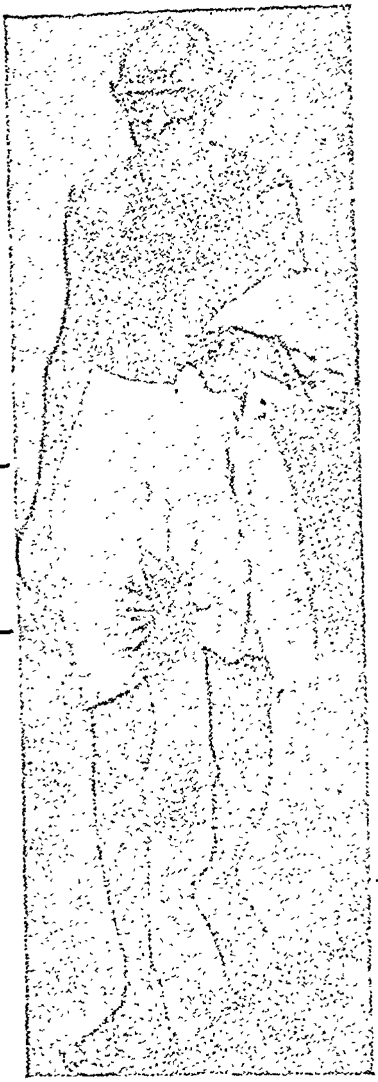

A born democrat is a disciplinarian.

— *Mahatma Gandhi*

Shakuntala Publishing House

PRINTERS & PUBLISHERS

10, Garden Homes, 1st Road, Khar, Bombay-52.

(in Collaboration with Horst Erdmann Verlag, West Germany) take great pleasu e in offering you the following interesting books:—

MAHATMA GANDHI AS GERMANS SEE HIM
Contributions by famous German Indologists for the Gandhi Year Celebration. Edited by Dr. Heimo Rau, Director of the Max Mueller Bhavan, Bombay. 196 Pages, Hard bound Rs 15 00

CLASSICAL READINGS FROM GERMAN LITERATURE
(From the Middle Ages to the Present Day)
This 400 page volume comprises texts by Lessing, Herder, Goethe, Schiller, Kleist, Heine, Storm Hauptmann, Kafka, Brech and Mann. A very interesting and instructive collection. Rs. 21 00

GERMAN INDOLOGY (Past and Present)
A servey of German Indology through the ages Very informative. 36 Pages Rs. 2 00

IN LOVE WITH THE NEWSPAPER
(Random Thoughts on Journalism) Edited by Hermann Ziock
A very interesting Book for young and old Journalists, written by Journalists for Journalists. Rs. 4 00

MEMSAHIB IN SUNDERNAGAR (German)
Die Erinnerungen einer deutschen Frau an ihre ersten Jahre in Indien. A very suitable Reader for advanced students of the German Language. 160 pages Beatifully illustrated. Rs. 12 00

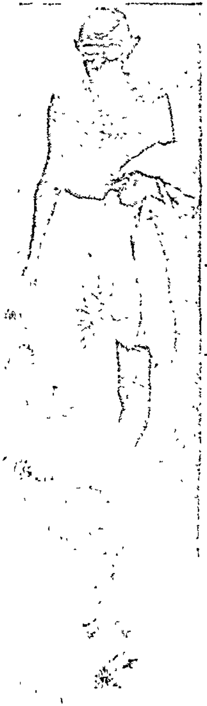

Space Donated By

Trade & Traders

108, Lokmanya Tilak Marg
R No. 17, First Floor,
BOMBAY-2

Service can have no meaning unless one takes pleasure in it.

— *Mahatma Gandhi*

Space Donated by

SONI THAKUR

104-107, Green House, Green Street,
Opp. Old Custome House,
Fort, BOMBAY-1

e: 256987 Grams WEDCARDS

We must content to die if we can not live as free men and women.

— *Mahatma Gandhi*

Space Donated by

AKAY INDUSTRIES

Shiv Sagar Estate, A Block, 8th Floor,
Dr. Annie Besant Road, Worli,
BOMBAY-18.

Manufacturers of :

Centrifugal Pumps, Valves etc. in Corrossion Resistant Metals for Chemical Industries.

Space Donated By

Trade & Traders

193, Lokmanya Tilak Marg
R. No. 17, First Floor,
BOMBAY-2.

Service can have no meaning unless one takes pleasure in it.

— Mahatma Gandhi

Space Donated by

SONI THAKUR

104-107, Green House, Green Street,
Opp. Old Custome House,
Fort, BOMBAY-1

Phone: 256987 Grams WEDCARDS

Space Donated by

THE WEST END HOTEL

45, Marine Lines, BOMBAY-1.

Phone : 299121

Political life must be an echo of private life and there cannot be any divorce between the two.

— *Mahatma Gandhi*

Space Donated by

HARILELAS

Harilela House, Mint Road, P. O. Box 583, Fort, BOMBAY-1.

Head Office :

KOWLOON (HONG KONG).

Branches :

LONDON—YOKOHAMA—FRANKFURT—OKINAWA—BANGKOK

INDIA'S FOREMOST EXPORTERS OF HANDICRAFTS & HANDLOOMS

SUCH AS

BRASSWARE CARPETS RAWSILKS TUSSAR SILKS
BANARAS SCARVES STOLES SAREES
ZARI EMBROIDERIES IVORY & WOOD C VINGS

My goal is friendship with the whole world.

— *Mahatma Gandhi*

Space Donated by

Beekay Enterprise

MANUFACTURERS OF SAREES

Gram: BEEKAYSARI

103/105, OLD HANUMAN LANE, 1st FLOOR, KALBADEVI ROAD, BOMBAY-2.

For Everything in Civil and Steel Structural Construction

Remember

Madhavdas S. Khurana

ENGINEERS & CONTRACTORS

Head Office :
304/A, NEEL KANTH, 98, MARINE DRIVE,
BOMBAY-2.

Phone : **244129**

Phone : **3314**	Phone : **621372**	Phone : **71972**
17, Sindhi Colony,	D 62, N D.S.E.I.	14/8, Shrenik Society,
Bhopal.	**New Delhi-3.**	Naranpura, **Ahmedabad-13**

Ahimsa and Truth are so intertwined that it is practically impossible to disentangle and separate them

— *Mahatma Gandhi*

Space Donated by

Vishindas Assardas

Importers & Exporters

Hosiery, Sundries & General Merchants
79, CHAKLA STREET,
BOMBAY-3.

Phone : 322982 Telegram : "VISHINASAR"

Space Donated by

DEEPAK TRADING CO.

Manufacturers of :
READYMADE GARMENTS
Specialists in :
BABY FROCKS & BABA SUITS
49, CHAKLA STREET,
BOMBAY-3.

Phone : 322982 Gram : VISHINASAR

بابو وجيدڙ

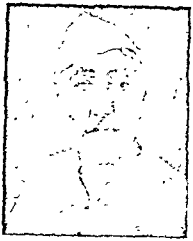

دشواسن کی اح گانڌيءَ جي سکيائن تي عمل
ڪرڻ ڪئي ۽ بابوءَ جي آدرشي جيون مان ڪجھ
پرائيڻ ڪئي.

آفيس:	٦٣١٦-٧٧٣٨	اسٿاپنا - سال ١٩٦٠
فئڪٽري:		لسار - ڦٽاڪي والا
مکرلي	٥١٢٩	
نواس	٦٨٢٦	

اساجي ڪارخاني جون راجو ۽ اشوڪ رجسٽرڊ
ٽريڊ مارڪ ڦلجھڙيون ۽ عاليشان ڦٽاڪا اچ ساري ڀارت ۾
مشهور آهن.

ڪيما انڊسٽريز
٣٦ دولت گنج، گلی نمبر ٣- اندور-٢

In the unity of my concep
there is perfect unity in the pluralit
of desig

– *Mahatma Gand*

ٺدمر مرجنٽس، سا مل اوٽرس
ائسو سئيشن الهاس نگر

اسين گانڌي گرمت لاءِ سڀ اپائون
ظاهر ڪندي بيحد سيني گراهڪن، ڦرب
وارن وون، همدرد دوستن کي هن شب
موقعي تي واڌايون ڏيون.

شبوا ۾

دوارڪاداس بجاج
(پريزيڊنٽ)

شري وسنٽ مل
(سيڪريٽري)

S. A. Mehmood Present

A Story of a Vergin Mother

Film Field Production's

"Aaja Sanam"

★ing ★Feroz Khan ★Tanuja ★Shabnam ★Muk
★Jal Kajaria ★S. N. Bannerjee ★Sulochana Chatter
★Jenious ★Shiv Raj ★Meenakshi ★Sushma
★S. A. Baker & ★Deven Verma

Written & Directed By Yusuf Naqvi
Produced By S. A. Mehmood
Music Usha Khann

Photography S. A. Saeed
Lyrics By Indiver – M. K. Javed & Kafeel Aza

Edited By I. M. Kunnu
Art Abdul Rahim
P. R. O Deep Saga

مهاتما جي شهادت جي ڏينهن شل باپوءَ جي وچنن جي
پالنا ڪري اسين صحيح معنيٰ ۾ کيس شرڌانجلي ارپڻ ڪريون.

نبو سنڌ ويونگ فئڪٽري
الهاس نگر-۴

ٽرسٽي يا رکيڪ کي سونپيل ڌن جو بهترين اپيوڳ
ڪرڻ گهرجي.
- باپو

گهنشامداس نانڪرام
ايسنس ڊيلرس
نئون روڊ، دڪان نمبر ١٧، نهرو چونڪ،
الهاس نگر ٢.

هميشه واپرايو "ٽري برڊ برئنڊ ايسنس اينڊ
ڪلرس" بسڪوٽ، ڪنفيڪشنري، مٺائي، سوڊا
ليمن ۽ آئسڪينڊي واسطي.
اسان وٽان (پرفيوم) راجا ۽ مهاراجا ۽ سوپ ڪمپائونڊ
پڻ ملي سگهندا.

Ghanshamdas Nanikram
New Road, Nehru Chowk, ULHASNAGAR-2 (Phone 299)

Always Use
Maharaja & Raja Brand Perfumes, Three Birds Brand
Essence & Colours, Motor Brand Sachhrin,
Asian Makes Good Flavours,
Asian Makes Good Perfumes.

ڪوڙهي اهو آهي جنهن جي نظرن ۾ گندگي آهي ۽
جو ايشور جي ڀڄن جي شروعات ڪرڻ بدران دشمن
جو الياس تو ٻڌي. - باپو

سڄي هندستان ۾ سنڌونگر وڏي ۾ وڏو سنڌين جو شهر آهي

گجانند بلڊرس ڪمپنيءَ واران

گجانند مارڪيٽ جهڙي بلڊنگ ابراڻي سنڌين جو ساڻ اوهو ڪم آهي
۽ سونهن سوڀيا پڻ وڌائي آهي

- ڀيرن مارڪي ۾ سنڌي اسڪول
- ٻي مارڪي ۾ شاندار گهرن لاءِ جڳهيون
- عمدان ڪپڙي جو شاهي گجانند مارڪيٽ

گـــجـانـــنـــد مـــارڪـــيـــٽ

ڀائيوارن جا نالا

1- شري هيرانند ۽ اندرلعل سيٺ ڪڪومل آهوجا
2- شري ٺڪورمل پربداس واڌواڻي
3- شري داشارام جمناند درهداڻي
4- شري دولچند ۽ شري پرسرام

منهنجو هڪ هڪ منٽ، ايشور لاءِ، ايشور جي ڪار لاءِ، سيوا لاءِ محفوظ ڪرڻ گهرجي. - باپو

شري ڪاچومل بدلداس اچريه

(اڳيون پريزيڊنٽ ميونسپالٽي الهاسنگر ۽ آنري ماجسٽريٽ)

گانڌي گرنٽ جي ادگهاٽن جي موقع تي پارتواسيءَ جي پاڪن ڪي، نگرواسي پائرن ڪي، مترن ۽ قرب وارن همدرد دوستن ڪي ۽ سيني سنڌين ڪي لک لک واڌايون ٿو ڏئي.

دهلي آلر هندستان جي واپار جو دڳ آهي. اوترا وڏا دهليءَ جي واپار ۾ داو پيچ ۾ آهن. دهليءَ جا واپاري اڪثر ڪارخاندارن کي ڌڪو ۾ وجهو ڇڏين. دهلي مارڪيٽ لي ضابطو لڳ معدولي سڄي آلر هندستان (يو-پي، پنجاب، راجستان، مڌيہ پرديش، ڪشمير، هماچل پرديش ۽ هيرياڻا) جي مارڪيٽن لي لسہ ضابطو. ڏورالهين ڪارخاندار لاءِ ته دهلي مارڪيٽ وڏو مٽي جو سور آهي. جزوي ڪو ڪارخاندار هن مارڪيٽ کي ضابطي ۾ رکي لو سگهي.

اسان ٢١ سال هن مارڪيٽ جي ڏن ۾ گذاريا آهن ۽ رڳو رڳو جي حاڪ اٿون. پهرين ايجنسن جا ڪمال خوبہ پکڙيا، هلايا ۽ مشهور ڪيا اٿون، لنهن ڪري هن مارڪيٽ کي ضابطي ۾ هلائڻ اسالاءِ ڪو مسئلو لي نہ آهي.

اساجي شاندار آفيس (١٤٠٠ فوٽ ايراضي) لوڪ واپار جي مکہ لتي صدر ۾ آهي. نهين ڪمپنين ۾ عملي ٦٥ کي ڪرمچاري آهن.

سنڌي ڪارخاندار اسان جي ووستا ۽ آزمودن جو فائدو ولي سگهن ٿا. انجيءَ لاءِ لکڻ اساجي مرڪزي آفيس دهليءَ سان ڪرڻ گهرجي.

پرپا تيل	آسنداس گروپ	سال ١٩٣٢

اي - داس ۽ ڪمپني

دهلي: 74 صدر بزار، دهلي - 6
فون: 226583، 582708، 581423
جلندر سٽي: بزار سخان، فون 3727، 5521
الله آباد: 308، شاهہ گنج، فون 5355
لشڪر (گوالدار): فون 2269
السور: خوب سرڪس
اوگلبوازي: (ڏکڻ هندستان) ڪلباٽي بلڊنگ
آدپور (ڪانڊيلا - ڪچ): DAZ-37 فون 6100

اي - داس ۽ ڪمپني (1940)

ڪانپور: مولگنج ڪراسنگ، فون 63910، 64721
لکنو: ٦، امين آباد پارڪ، فون 24583
ولوڪ (دسٽريبيوٽرس):

١. سرو شري جي. بي. مگهارام ۽ ڪمپني
٢. اوگلي گلاس ورڪس لميٽيڊ
٣. ڪنملن پراليويٽ لميٽيڊ
٤. ڪنڊيري فراء (انڊيا) پرائيويٽ لميٽيڊ
٥. ايشن ڪيميڪل ورڪس
٦. جي - جي فروٽ پروڊڪشن فيڪٽري
٧. ڪارشيلڊ انڊسٽريز
٨. راجستان هيئي لئبارٽري.

آسنداس گروپ

٣٠ جنوري ١٩٧٠

ڀارت جي انوکي

مهان آتما گانڌيجيءَ جي شهادت جي ڏڻ تي

سندس چرڻن ۾ هڪ سؤ وار اسانجا پرڻام

ڀارت جي آزادي

صدين جي غلام ڀارت جي آزاديءَ ۽ سڄي جڳت جي صلح ۽ شانتيءَ لاءِ اسان کي اهنسا ۽ ستيہ جا انوکا پاٺ ويهي پڙهايائين ۽ انهن جي ٻل ٻربوک سان اڄڪر سلطنتشاهي جي چنبي مان ڀارت آزاد ڪرائي ڏنائين، پنهنجي هٿن واري لٺ به ڪڏهن اپي نه ڪيائين. اڄ سڄو جڳت صلح ۽ شانتيءَ لاءِ تڙقي رهيو آهي ۽ مهاتماجيءَ جو سنديش اپنائڻ لاءِ جاڳي اٿيو آهي، جو سندس شتابدي ديسان ديس ملهائي پئي وڃي.

سنڌين لاءِ وطن

اسان سنڌين سان ته آڳي قدم ٻري جيڪو اپڪار ڪيو اُنس سو قيام ڪين ڀلباسين. جڏهن ديس جي ورهاڱي اسان سنڌين کي لاوطن بڻايو تڏهن تتڪال ١٥٫٥٢٩ ايڪڙ زمين ڪنڊلا بندر لئي سنڌين لاءِ نئون وطن ۽ ڪراچيءَ جهڙو بندر اڏڻ لاءِ، ڪڇ جي مهاراءَ کان مفت (گرانٽ) وٺي سرڳواسي ڀائي پرتاب کي سپرد ڪيائين. ٣٠ جنوري ١٩٤٨، جنهن ڏينهن سندس هتيا ڪانڊ دهليءَ ۾ ٿيو ان ساڳي ڏينهن صبوح جو ڪڇ جي ديوان وٽان تار پهتي هئي ته زمين ڀائي صاحب کي گرانٽ ڪئي ويئي آهي. ان زمين تي اڄ سندس آمر ناليِ سان گانڌيڌام، ڀريت مان بوستان جو روپ وٺي رهيو آهي ۽ سندس قولن سان رمڻيڪ سماڌي نه رڳو اسان سنڌين لاءِ بر سڄيءَ گجرات لاءِ تيرٿ آستان بڻجي پيو آهي.

شيوا ۾ - شونائي خوشحال ٽرسٽ

ٻابو وڃهنڊ ڙ چيئرمن

آسنداس خوشالداس

سرڳواسي ڊاڪٽر چوئٿرام گدواڻي

جنهن آزاديءَ جي تحرڪ ۾ سنڌ جي مهنداري ڪئي.

سرڳواسي ارجن هيارام

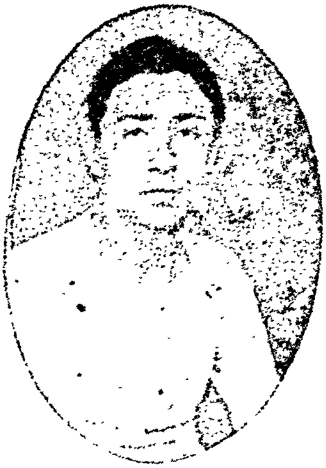

ديهانت	جنم
۵ جنوري ۱۹۵۸	۱۴ آڪٽوبر ۱۹۴۱

Full many a gem of purest ray serene,
The dark unfathomed caves of ocean bear,
Full many a flower is born to blush unseen,
And waste its sweatness on the desert air.

سمنڊ جي اونهي عمق ۾ لعل موتي بيشمار
بن ليي رهجيو وڃن
۽ بيابانن ۾ سهڻا ڦول ڦُر - خوشبو هزار
بن ڏني مرجهيو وڃن

[illegible] گيشامداس راجپال

[illegible] ڪگريس سيوڪن مان هو جنهن شري

[illegible] سوسپار سان گڏ شڪار پور ۾

[illegible] وڌو.

شڪارپور جو نگر نائڪ سرڳواسي
سيٺ لطيداسنگهه بجاج

جنهن وت گهڻو تڻو سيٺي ڪانگريسي
ليڊر اچي مهمان ٿيندا هئا ۽ جو هر
قومي ۽ سماجڪ ڪاريه ۾ ساٿ
ڏيندو هو.

هڪ قوم: هڪ جنتا

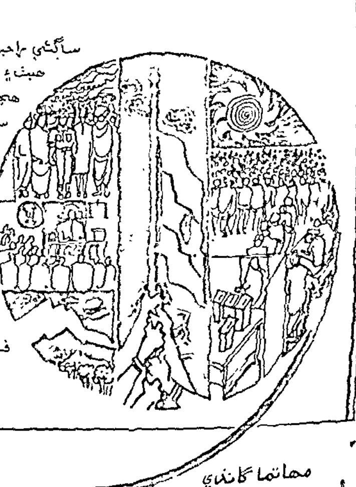

ساڳئي راڄ ۾، ساڳئي جھنڊي
هيٺ ۽ ان ڏانهن يڪمشت فرمانبرداري
هجڻ ۾ ماڻهن جي وچ ۾ ٻيائي نه
سمائتا آهي... جو جھجھو ڀارت ۾
هڪ قوم جي روپ ۾ وشواس
آهي انهن لاءِ تورائتي ڀاڱائي
جو سوال نئي نٿو سگهي سيٺي
هڪجهڙن فائدن، هڪجهڙي
هلت جا حقدار آهن...
اسانجي ويچار ۾ جو راڄ
سيڪيولر، لوڪشاهي راڄ
سڀ ڌرمن جي جڻن ۾ الڳ الڳ
فرقن ۾ پورو ميل ميلاپ هوندي.

مهاتما گاندي

کليل مڪان

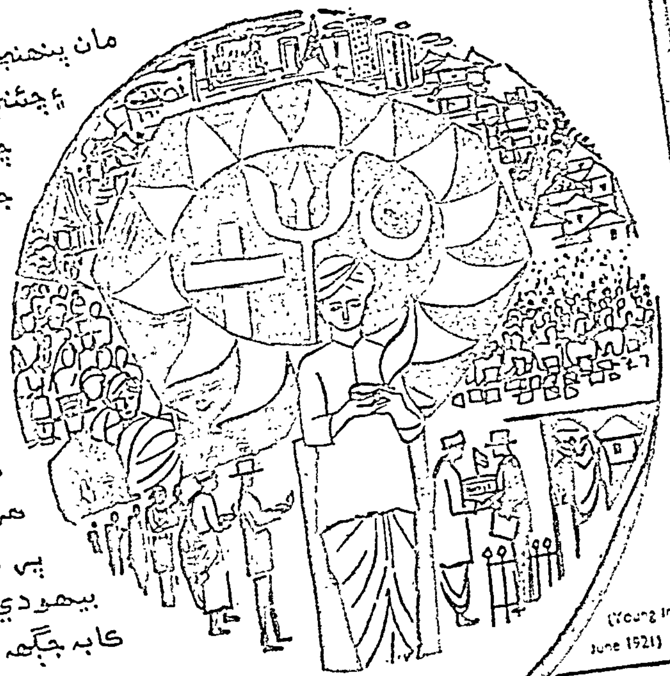

مان پنهنجو گهر ڀوسائيل ڏسڻ
۽ چئني طرفن کان پٽيل ۽ جڪڙيل نٿو
چاهيان. مان چاهيان ٿو ته سڀني ملڪن
جون سڀيتائون منهنجي گهر جي
چوڌاري جيتري قدر ممڪن ٿي
سگهي اوتري آزاديءَ سان ڦرن.
پر ڪير منهنجي پيرن کي ڦيرائي
اڇلائي اهو قبول نه ڪندس.
منهنجو ڌرم قيد خاني جو ڌرم
ڪونهي؛ هن ۾ ايشور جي خلقيل
هر پراڻيءَ لاءِ جڳهه آهي،
پر جاتي، ڌرم يا رنگ جي
بيهودي گهمنڊ لاءِ هن ۾
ڪا به جڳهه ڪانهي.

(Young India, June 1921)

مهاتما گانڌي

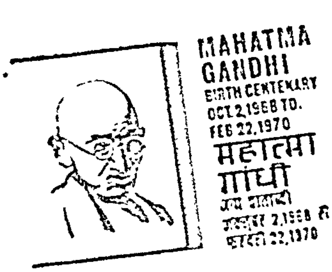

دنيا جو اوتار

مهاتما گانڌي ڀڳوان ٻڌ کان پوءِ دنيا جو اوتار هو، آتمڪ انقلاب جو پيغمبر هو. لوڪ سنگره ۽ ڀڳتي ۽ ڀاونائون مهاتما جي جيون مان ٽمڪي پيون. گانڌي رڳو هڪ راجنيتي هستي نه هو، هو آتمسروار جي آدرش جو حامي هو. سندس دل جي اونهائيءَ ۾ انسانن ڪال جو دوار کليل

ٻيو ڪرسٽ

شريمتي پرل بڪ هڪ آمريڪن ليکڪا مهاتما گانڌيءَ جي شهادت کي شرڌانجلي

سماجڪ هٿيار

گانڌيجي اتهاس ۾ پهريون شخص آهي جنهن جسم جي هر لوم جي ليڪيءَ کي وياڪتي ڪم بوس ڪريا ڪنتو مان مٿي

اعتبار ڪو نه ڪندا هون

"ايندڙ پيڙهيون شايد ئي ان ڳالهه تي اعتبار ڪنديون ته اهڙو ڪو هون ۽

— ساڌو واسواڻي

هو. گانڌيجي ۽ گانڌيجيءَ جي ڌرتيءَ پارسه سنسار جي جيون ۾ مهان ٿيو.

[١٩٢٠ ۾ جڏهن مهاتما گانڌي سنڌ ۾ آيو ڏٺو هو ڪراچيءَ جي ميٽ ۾ ساڌو واسواڻي سڀاپتي هو ۽ هن مهاتما گانڌيءَ جي اسهڪار جي ٺهراو جي زوردار تائيد ڪري عمرڪ مخالفت باوجود ٺهراءُ پاس ڪرائي ڏنو.]

— پرل بڪ

ارپنڊي جو نه هڪ ٻئي ڪرسٽ کي عليب تي چاڙهيو ويو آهي.

— ڊاڪٽر مارٽن لوٿر ڪنگ

ڪنهن شاهي پرماڻ تي شخص شالي ۽ اڻانتو سماجڪ هٿيار ڪري ڪتب آندو.

— آلبرٽ آئنسٽائن

ماس وارو شخص ڪڏهن هن ڌرتيءَ تي گهميو هوندو."

گرديو ٽئگور ۽ مهاتما گانڌي

منهنجو هڪ هڪ ملت، ايشور لاءِ، ايشور جي ڪارڻ لاءِ، سيوا لاءِ محفوظ ڪرڻ گهرجي.

— باپو

جڏهن هٿ ساڙيندو

مهاتما گانڌي جڏهن پهرين ڀارت جي راجنيتي کيتر ۾ قدم ڌريو تڏهن هن اڃا انگريزن مان وشواس کين وڃايو هو. لوڪمانيه تلڪ اِنتي چيو:

”مهاتما گانڌيءَ اڃا هتي ڀارت ۾ انگريزن سان سمپرڪ ۾ اچي پنهنجا هٿ نه ساڙيا آهن. کيس ڏکڻ آفريڪا جي ئي ڄاڻ آهي. جڏهن مهاتما هتي ڌوکو کائيندو تڏهن گانڌيجي سرڪار جو مونکان به وڌيڪ وروڌي بڻجي پوندو“

لوڪمانيه جي اِها اڳڪٿي ١٠٠ سيڪڙو صحيح ثابت ٿي.

— لوڪمانيه تلڪ

ويرن ۾ وير

ڪو به ڀارتواسي ڪڏهن به، هتي يا ڀارتواسين جي ڪنهن به مجلس ۾، مهاتما گانڌيءَ جو نالو اونهي اُمنگ ۽ ڳوڙهن کان سواءِ کڻي نه سگهندو. گانڌيجيءَ کان وڌيڪ پوتر، وڌيڪ اعلاڀي، وڌيڪ بهادر، وڌيڪ اوچ آتما ڪڏهن به هن ڌرتيءَ تي ڪونه گهميو آهي. سادي ۽ تپسيا جي جيون وتيت ڪندي، ۽ ستيه، نياءَ ۽ ڀرائي گڻ لاءِ ڀريم ڌارڻ جي اوچ آدرش لاءِ پنهنجي زندگي ارپڻ ڪندي، مهاتما ديش جي غريب ڪمزور جنتا جي نيڻن کي هڪ جادوگر جيان آڪرشت ڪيو آهي، ۽ هنن لاءِ هڪ نئون ڪلپنا کيتر کولي ڇڏيو آهي. هو منشين ۾ منش آهي، ويرن ۾ وير، ديش ڀڳتن ۾ ديش ڀڳت، ۽ اسين اِهو چئي سگهون ٿا ته هنجي شخصيت ۾ ڀارتي مانوتا اوچي ۾ اوچي شکر تي رسي آهي.

— گوپال ڪرشن گوکلي

وڏي ۾ وڏي دين

گانڌيجيءَ جي وڏي ۾ وڏي دين ڪهڙي هئي؟ اول اول ته هن ڀارتواسين ۾ ڪائرتا کي هڪالي ويرتا آندي ۽ آزادي طلبڻ جي جرئت. پر سڀ کان وڏي وستو جا هن نه فقط ڀارت کي پر ساري سنسار کي ڏني سا آهي اهنسا جي سکيا. آزادي مهاتما گانڌيءَ جي ڪارڻ ئي آئي. مهاتما جي اهنسا ڪائرن جي اهنسا نه مگر ويرن جي اهنسا هئي.

— خان عبدالغفار خان

انسانن جي وچ ۾ سلطان

جنرل سمٽس جو ڏکڻ آفريڪا جي گوري سرڪار جو پرمک هو ۽ جنهن سان مهاتما گانڌيءَ شروعاتي ڇڪري کاڌي تنهنکي مهاتما گانڌيءَ لاءِ ايڏي شرڌا هئي جو هن کيس انسانن جي وچ ۾ سلطان ڪوٺيو ۽ هن آزاديءَ بعد هند سرڪار کي مهاتما گانڌيءَ جو چمپل ڀيٽ ڪيو جو مهاتما ڏکڻ آفريڪا جي جيل ۾ پائيندو هو ۽ جو جنرل سمٽس پنهنجي املهه ملڪيت ڪري سانڍيندو هو. جنرل سمٽس چيو مان انهيءَ چمپل ۾ پير وجهڻ جي لائق نه آهيان، پر گهمت ۾ ٻاڻ وت رکي نه سگهيانٿو.

— جنرل سمٽس

بي گناهه ماڻهن جي مصيبتن سهڻ سان ئي دنيا بهتر بڻجندي آهي.
— باپو

ستيہ اچي ڪٿڙو ٿيو

مھاتما گانڌي آيو ۽ ڀارت جي ڪروڙھا ڪنگال عنتا جي ھوندڙن ڀاڳوان اچي ڪٿڙو ٿيو، ساڻس جيان اڌ الڪ اوريال ۽ ستدن ڀاشا ۾ ساڻن ڳالھائڻ لڳو. ساڪاسه سچ اچي پرڪھت ٿيو ۽ ڏ رڳو ڪنھن ڪولت مان محض سوالو. ڪس جو مھاتما جو پد عطا ڪيو ويو آھي سو لي ستدس سچو نالو آھي. ھو ڪير آھي جو مھاتما جيان ڀارت جي جدا جدا ماڻھن کي پنھنجو ھڏ ۽ ماس ڪري سمجھي ٿو! ستيہ جي چھاء سان ئي آتما جي اندر دٻايل شڪتين جو سنچار ٿيو پوي. جيئن ئي ستيہ اچي ڀارت جي دروازي تي بيٺو ليئن ئي دروازو کلي پيو، ھچڪ ۽ رڪجي سمجھ ڪر ٿي ويا ۽ سنه ستيہ کي جاڳايو.

— رابندرناٿ ٽئگور

شڪتيءَ جو راز

بدن ۾ چونو، ڏٻرو، جنھن وٽ ھڪ ڪوڏي ڪونہ ھئي، جنھن کي شرير ڍڪڻ لاءِ پورو ڪپڙو بہ ڪونہ ھو، جو سٺيءَ جي لوڪ جيترو زمين جو بہ ڌڻي ڪونہ ھئو اھڙو ھيءُ مھاتما ڪھڙيءَ رسم ھڪ شڪتين کان وڌيڪ بلوان، سلطنتن کان وڌيڪ طاقتور، ۽ دنيا جي جنگي فوجن کان وڌيڪ شڪتي شالي ھئو؟ ڪھڙي ڪارڻ ھيءُ ننڍڙو شرير ڌاري، ھيءُ ننڍڙو مرد، ھيءُ ھڪ ٻالڪ جي مقدار واري بدن جو مالڪ، لھسيا جي جنون گذاريندڙ، جو جاڙي واري ڌري کھٽ بہ ئي گذران ڪندو ھو، ان لاءِ نہ جنھن عريبن جيان زندگي بسر ڪري، اھڙو شخص ڪيئن دنيا تي، ڪس عرصه ڏيندڙ يا ڪيس ڏڪاريندڙ ٻنهي تي، اھڙي شڪتي ھلائي سگھيو جھڙي شھنشاه بہ نہ ھلائي سگھن؟

اھو انڪري تہ سگھيو جو ھنکي نہ استيءَ جو چاه ھو ۽ نہ ڪنا جي پرواه ھئي. ھنکي رڳو حق ۽ انصاف جي پرواه ھئي. ھنکي جيون جي انھن آدرشن جي پرواه ھئي جنھن جو پرچار ئي ڪيو.

ھنسا ۽ ماڻھن جي لوڀ جي ڪارڻ ٿيل ڦھرن جي وچ، جڏھن سنسار جي دراھوڳ جو چٽ مرده پئي جيان يا جنگي ميدان تي مرجھايل گلن جيان دٻيو ميدان دٻيو ڪري ڇڏيو ٿو وڃي، تڏھن بہ مھاتما جو اھنسا ۾ وشواش نہ ڏٺيو. ھندو عقيدو ھو تہ سچو سنسار ڪٿي پنھنجو قتل ڪري ۽ ٻئي سچي دنيا جو خون وھايو وڃي، اھنسا تي ٽڪيل سنسڪرتيءَ جو بنياد تي رھندي ۽ ستدس اھو بہ عقيدو ھو تہ جو پنھنجي حياتي طلبيندو ھو سو حياتي ڪوھيندو ۽ جو پنھنجو جيون قربان ڪندو سو زندگي حاصل ڪندو.

اسين مھاتما جي زنده نشاني آھيون. اسين ستدس سولجر آھيون. اسين جنگ جوءِ سنسار لاءِ ستدس جھنڊو کڻي ھلندڙ آھيون. ستيہ اسان جو جھنڊو آھي ۽ اھنسا اسانجي زره. اسانجي تلوار روحانيت جي تلوار آھي، جا خون وھائڻ کانسواءِ جيتي ٿي.

— سروجني نائيڊو

استريءَ جو ڌرم آھي ماتا جو پد ڌارڻ ڪرڻ. ماتا ٻالڪ کان ڏجندي ھجي تہ پوءِ ٿي پتيءَ کان ڏجي.

— باپو

شرڌا جا قول

نرالي جوت

— جواهرلعل نهرو

مهاتما گانڌيءَ جي مرتيوءَ تي آڪاش واڻيءَ تان پنڊت جواهرلعل نهروءَ دردڀريءَ دل مان هيٺيان شبد چيا:

اڄ اسانجي جيون مان روشني هلي ويئي آهي ۽ چوڌاري اونده انڌڪار آهي. پر نه مان ڀليو هوس.

هن ديش ۾ جا جوت جڳندي رهي آهي سا ڪا رواجي جوت ڪانه هئي. هزار ورهن کانپوءِ به اها جوت هن ديش ۾ جڳندي ڏسبي. دنيا اها جوت ڏسندي رهندي ۽ اها جوت هزارن آتمائن کي سنتوش ڏيندي رهندي.

جيئن پاپو برڏ ٿيندو ٿي ويو، سندس شرير، سندس اندر جا مهان شڪتيءَ واري آتما هئي اُنجو واهڻ وڃي رهي، هنکي بڌندي يا هن ڏانهن نهاريندي هنجي شرير کي نه ڀلجي وڃبو هئو. انکري جتي هو وينو تي اُها جڳهه مندر بڻجي ٿي پيئي ۽ جنهن هنڌ تان هو هليو تي اُهو تيرٿ آستان ٿي ٿي پيو.

سندس مرتيوءَ پر به جڻ مهانتا ۽ اتي ڪلا سمايل هئي. هر درشٽي بندوءَ کان اهو مرتيو هن مهان پرش ۽ سندس زندگيءَ جو جڻ چٽ هئو. سچ ته ان مرتيوءَ سندس سکيا کي جڻ وڌيڪ روشن بڻايو.

هنجي سرڳواس ٿيڻ وقت سندس سيئي شڪتيون سالم هيون ۽ سندس مرتيو اهڙيءَ ريت آيو جيئن هو شايد چاهي ها، يعني پرارٿنا جي گهڙيءَ ۾. هو ايڪتا جي اُديش لاءِ ٿي شهيد ڪيو ويو. هنجي سڄي زندگي ان اُديش لاءِ ارپڻ ڪيل هئي ۽ ان اُديش جي حاصليت لاءِ هو سڄي جيون ڀاڻ پتوڙيندو رهيو خاص طور تي پنهنجي حياتيءَ جا پويان سال. سندس باري ۾ اسان جون يادگيريون ٿينديون هڪ گروءَ جون جنهن جا قدم پياريءَ تائين هلڪا هئا، جنهنجي مشڪ وڻندڙ هئي ۽ جنهن جا نيڻ سدائين هسيءَ سان پور هئا.

مهان شخص

— سروپلي راڌاڪرشنن

ڪو مهان شخص يگن ۾ پيدا ٿيندو آهي. ڪيترين صديون شايد گذري وڃن ۽ اهڙو اُستاد شايد نه پهچي. سندس جيون نئي وستو آهي جنهنجي ذريعي هنجي سڃاڻپ ٿئي ٿي. اهڙو مهاپرش ٻين کي ڪجهه چوڻ کان اڳ پاڻ اُهو ڪري ٿو جيئن ٻيا سندس قدمن تي هلي سگهن.

گانڌيجيءَ جي جيون پارس جي ڌارمڪ پرمپرا تي ٻڌل هئي ۽ ان ۾ ستيه جي کوجنا تي زور ڏنل آهي، جيون لاءِ اونچو سنمان، موه - تياڳ جو آدرش ۽ ايشور جي پراپتي لاءِ هر ڪنهن کي سڀ ڪجهه قربان ڪرڻ لاءِ تيار رهڻ. هن پنهنجي سڄي جيون ستيه جي ازادي کوج ۾ وتيت ڪئي.

ڀڳوان جو درشن ڪٿي ملندو سين. پنهنجو فرض ڀڳيم سمجهي پورو ڪريون ته ايشور جي سڃاڻپ ٿي ويندي.
— باپو

شري نيوندرام ۽ ٻيا

1941 جي زماني ۾ جڏهن شخصي ستياگره شروع ٿيو ۽ سنڌ کي شخصي ستياگره ڪرڻ جي اجازت هاءِ ڪمانڊ کان ڏني تڏهن سنڌ مان هڪ ٻن ڄڻن جي سفارش مهاتما گانڌيءَ سان گڏجڻ لاءِ سيواگرام چاڙهي وئي. ان ۾ شري نيولدرام وشنداس، شري پرسرام ٽهلراماڻي، سوامي ڪرشنانند، پروفيسر گهنشيام ۽ سرگواسي آر. ڪي. سڌوا هوا.

مهاتما گانڌيءَ کين چيو ته سنڌ جي ٻاري ۾ ته مولانا آزاد کي ئي فيصلو ڪرڻو آهي. مان ان ۾ دخل ڏيڻ ڪونه چاهيندس. پر کين چيائين ته مهنجو شري جيرامداس جي ڳالهيءَ ۾ پورو وشواس آهي ۽ اوهين ان سان وڃي صلاح ڪريو ۽ جيئن هو چوي تيئن ڪريو.

شري جيرامداس ان وقت ناچاق هو ۽ ڪراچيءَ ۾ رهيو پيو هو.

ڊاڪٽر ڪشنچند ٻولچنداڻي

ڊاڪٽر ڪشنچند ٻولچنداڻي جنهن شڪارپور ۾ اڇوتن هريجن ڪالوني ٺهرائي ۽ شڪارپور هريجن سنگهه جو ڪيترا سال پريزيڊنٽ ٿي رهيو تنهن جو به گانڌيءَ سان ٻه دفع سمپرڪ ٿيو هو.

هن ٻڌايو ته شڪارپور ۾ جڏهن 1921 جي دوري ۾ مهاتما آيو هئو تڏهن هو شڪارپور ۾ سمورو وقت ساڻس گڏ هو. مڙم ۾ باپوءَ کي تار آئي جنهن ۾ سندس ڪنهن ٻالڪل ويجهي عزيز ٻالڪ جي مرڻ جي خبر درج ٿيل هئي. جيائين مهاتما تي ان جو ڪجهه اثر ڪونه ٿيو. هن ماڻهن سامهون ۾ تار پڙهي رکي ڇڏي ۽ پنهنجو ڪار ئي جاري رکيو.

ڊاڪٽر ڪشنچند ٻڌايو ته سنڌ ۾ کهڙي - الهه بخش وزارت واري جهڳڙي بسبب به هو دهليءَ ۾ مهاتما گانڌيءَ سان ڳالهيون ڪرڻ ويو هو.

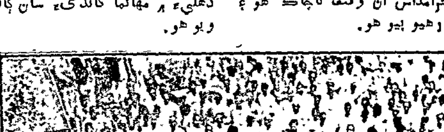

ڪراچيءَ ۾ شهيد دتارام جي شو ياترا

جو پاڻکي ٻين کان اونچو ٿو سمجهي سو پنهنجو پتن ٿو ڪري. جو پاڻ کي سڀني کان جوڙو ٿو سمجهي سو پاڻکي متي ٿو کڻي — باپو

خوش ٿي چيائين ته اُٺ ٻه پاڻ نه. مونکي نه گرنجوئيت ڪوڙي گھرجي. تون گرنجوئيت آهين ۽ سنڌي به. سنڌي شوقين ٿيندا آهن سو تون ڪوڙي ٿيءُ.

اُتي چار مهينا رهي ڪپهه ٽاڻڻ، پيڃڻ، ڪتڻ ۽ اُڻڻ جو ڪم سکيس. باپوءَ تڏهن آگيا ڪئي ته هاڻي سنڌ ۾ وڃي منهنجو دوت ٿي ڪم ڪر. کاڌي پيدائش ۽ پرچار رچنانمڪ ڪاريه ۽ هريجن اُڌار لاءِ ڪاريه پنهنجي خاص جوابداري سمجهج.

باپوءَ سان سمپرڪ جو ٻيو خاص موقع جو درج ڪرڻ يوڳيه آهي سو هو دهليءَ ۾ ٣ يا ۴ جنوري ١٩۴٨ ۾ جڏهن مون کيس پنهنجو انگريزيءَ ۾ لکيل پستڪ سنڌ مان لڏ پلاڻ ڇو (Why the Exodus from Sind?) وڃي ڏنو. مون کيس چيو ته جت ڪٿ جوابدار ماڻهو پيا اسان کان پڇن ته اوهين سنڌ مان ڇو نٿا اچو. ڇا اوهانجو به اهو خيال آهي ۽ ائين چوندي منهنجي اکين مان بي اختيار ڳوڙها ڳڙڻ لڳا.

گانڌيجيءَ چيو:

”تون روئين ٿو، روئڻ ڪمزوريءَ جي نشاني آهي.“

پوءِ چيائين:

”ديش جي ورهاڱي جي وقت سمان گوڙهي ڳيتيسون ته هاڻي هيءَ آدم جي اٿاهه اٿل پٿل ٿي اچي. ڪشٽ ضرور ٿو ٿئي اهو سوچيندي ته ڇا پاڪستان جي ڪنهن به پرڳڻي ۾ هندو ڪين رهندا.“

مون چيو: ”پر هڪ مذهبي راڄيه هيٺ هندو ڇو رهن؟“

باپوءَ چيو:

”مذهبي راڄيه هيٺ هندو ته نه، پر مسلمان به يا ٻيا به ڪير ڇو رهن؟ مذهبي راڄ ڀرپا ٿيڻ ئي ڇو ڏجي؟ پاڪستان جي مالڪ اُتانجي جنتا آهي. هندن ۽ مسلمانن کي گڏجي اُتي مذهبي راڄ کڙي ٿيڻ جو ورود ڪرڻ گهرجي.“

مان: ”پر سنڌ جي هندن ۾ ايتري طاقت ڪانهي. مورڳو ٿي اُتي اسانکي ذليل زندگي گذارڻي پوندي.“

گانڌيجي:

”ڪائر ٿي ذليل زندگي گذارڻ يا گونڌاگري سهڻ ۽ رهڻ کان ته لڏي اچڻ بهتر آهي. مونکي ڏک اهو ڪونه ٿو ٿئي ته اوهين هندستان ۾ ٿا اچو ۽ ڀلي اچو. توهان جو وطن آهي. پر ڏک اهو ٿو ٿئي ته ڇا سنڌ ديش ۽ سنڌوءَ جو ڪنارو هندن کان بلڪل خالي رهندو؟ سنڌ پارسجي پراچين سڀيتا جي اوائلي ستان ۾، هندو عدم پيدا هوندا؟“

ڊاڪٽر چوئٿرام ۽ سنڌ جا ٻيا اڳوان به وقت به وقت گانڌيجيءَ سان گڏجندا رهندا هوا ۽ هنن به کيس ٻڌايو هو ته سنڌ جي هندن لاءِ سنڌ ۾ رهڻ ناممڪن آهي ۽ طلب ڪئي هئي ته سرڪاري سطح تي ۽ سرڪار جي بندوبست هيٺ ئي سنڌ مان هندن کي لڏائڻ جو پربند ڪيو وڃي. ان ڪري ئي باپوءَ جي هدايت هيٺ هند سرڪار سنڌ جي هاءِ ڪمشنر شري سري پرڪاش کي سنڌ مان لڏيندڙ هندن کي سرڪاري سطح تي سنڌ مان لڏڻ لاءِ ضروري سهوليتون ونڻي ڏيڻ جي هدايت ڪئي هئي.

اهنسا ۾ ڪڏهن ڀل نه ٿيندي آهي. ناڪاميابيءَ جي حالت ۾ اهنسا جي اپيوگ ڪندڙ کي پاڻ ۾ چوڪ ڳولڻ گهرجي.
— باپو

ياد ڪرڻ گهرجي. هو جنهن وٽ ”شراب
خلاف هلچل جاري رکڻ ۽ پڪي پالڻ کي
مدد ڪندا رهجو. هن کان وڌ ڪ سندر
سنديش ڪهڙو ليندو؟ اسان جيڪڏهن
شراب کي بند ڪري سگهياسون ۽ پڪيءَ
جو درجو وڌائي ڀاڻ جهڙو ڪس ٺاهيسون
جو ته آهي گهٽ ني - ته سوراج کي سولو
لهنداسون.

سنڌ سرڪار ته پنهنجو دماغ وڃائي ويٺي آهي. حڪم ڪيو ويو آهي ته ڪهڙن رستن تان نه لنگهو يا لنگهو. تعجب ڪونهي ته يوروپي لوڪ به سمهه وڃائي ويٺا آهن جو هو ٿورا آهن ...... پر پروفيسر واسواڻيءَ ان واقعي تي دک جو خط مسٽر پرائيس کي لکيو آهي. پر مسٽر پرائيس اجا ڇڙ ۾ آهي. پروفيسر واسواڻيءَ جو خط Calm & Dignified يعني ٿڌو وارو ۽ شانائتو آهي ۽ هڪ اسهيوگيءَ جي عقيدي جو بخوبي اظهار ٿو ڪري.“

ياد رهي ته سوامي ڪرشنانند اصل هڪ انقلابي هو ۽ آمريڪا ۾ ويو هو. هن جو ڪيترن انقلابي جوانن سان گهاٽو سمبرڪ هو. هو پوليس کي گهربي ڏيئي پڇي وڃي لڪو. مٿس مهاتما گانڌيءَ جو گهرو اثر ٿيو. پوءِ جڏهن ۱۹۱۶ ۾ مهاتما گانڌي سنڌ ۾ آيو تڏهن سواميءَ ان جي باري ۾ پڙهو. پوءِ ۱۹۱۷ ۾ هن سابرمتي آشرم ۾ هنجو درشن ڪيو. آخر ۱۹۱۹ ۾ امرتسر ڪانگريس ۾ مٿس وڌ ۾ وڌ پرڀاءُ پيو ۽ هو ڪانگريس ۾ شريڪ ٿيو ۽ آخرين طور هنسا جي وات جي ويچار جو تسوڪ ڪري اهنسڪ ستياگرهه جي واٽ اختيار ڪرڻ جو فيصلو ڪيائين.

(۲۳) شري پرسرام ٽهلراماڻي

شري پرسرام لکي ٿو:

الين ته گانڌيجيءَ سان مان گهٽبتي دفع سمبرڪ ۾ آيس. سندس گهٽو واجهو ٻه هوس پر ٻه ٽي موقعا خاص اهميت وارا آهن جي هتي درج ڪريان ٿو.

۱۹۱۵ ۽ ۱۹۱۶ ۾ جڏهن فرگوسن ڪاليج پوني ۾ بي. اي. ڪلاس ۾ پڙهندو هوس تڏهن ونڪيشن ٽائي سنڌ ڏانهن موٽندي ۽ ورندي پوني ڏانهن ويندي وات تي احمدآباد ۾ لهي گانڌيجيءَ سان سندس ستياگره آشرم ۾ ٽي پيرا گڏيو هوس ۽ پيري پيري سان پنهنجي ايراد و ڪيم ته مان پنهنجي جيون ڪيس ارپڻ ڪندس.

۱۹۲۱ جي شروعات ۾ قطع تعلقات هلچل شروع ٿي تڏهن مان بنارس ۾ وومينس نئشنل ڪاليج ۾ پروفيسر هوس. ۱۵-۱۶ فيبروريءَ تي گانڌيجي بنارس هندو يونيورسٽي جي آلسو لاءِ آئي پڌار يو ته مون سائنس گڏجي پنهنجي ابلاڪا پرڪٽ ڪئي. باپوءَ پنيءَ ليري مولڪي پنهنجي آشرم ۾ ڪجهه وقت لاءِ رهي رچنامڪ ڪارج سکڻ لاءِ ٿولو ڏٺو.

۳۱ مارچ ۱۹۲۱ تي مون ڪاليج مان استعيفا ڏني. اپريل ۾ پنهنجي پتنيءَ سميت وڃي گانڌيجيءَ وٽ پهتس ۽ باپوءَ پنهنجي ٽي ڪٽبا لاڳيتو اسانکي رهايو.

مان ۽ منهنجي استري تڏهن ٽي ڏيسي ڪپڙا پائيندا هئاسون پر پوءِ باپوءَ کي جسم ته اسين اڳتي کادي پهرينداسون ۽ سا به پنهنجي هٿ جي ڪتيل سٽ مان ۽ سال ۾ ڏگو چتن وڻن مان گذاران ڪنداسون.

هر ديش ۾ سکيا اهڙي ڏجي جا ديش کي ترقيءَ جي راهه تي وٺي هلي.
— باپو

(٢٣) سوامي ڪرشنانند

سوامي ڪرشنانند سنڌ جو هڪ نهايت ئي لوڪ پريه سيوڪ هو جو هن وقت هماچل پرديس ۾ پنهنجي اسلوڪي شهر منديءَ ۾ وڃي گهر ڪري ويٺو آهي. جولاءِ ١٩٢١ ۾ سوامي ڪرشنانند کي ڪراچيءَ جي پوليس گرفتار ڪري مٿس ڪيس هلايو ۽ ڪيس جيل جي سزا ڏني. ان تي ٤ آگسٽ ١٩٢١ تي مهاتما گانڌيءَ پنهنجي ينگ انڊيا ۾ Bad Of Karachi جي سري سان هيٺيون ليک لکيو:

"سوامي ڪرشنانند کي قيد جي سزا ڏني وئي ان تي ماڻهو ڏاڍو اچي چڙيا ۽ ڪن ماڻهن يوروپينس تي ڪراچي ۾ پٿر اُڇلايا، اُن بابت جيڪي اخبارن ۾ آيو آهي سو مون ڪين پڙهيو آهي پر جيڪي ڪجهه سنڌ جي مترن کان ان باري ۾ ٻڌو اٿم تنهن مان ائين قبول ڪرڻو پوندو تہ پٿر اڇلائڻ سان جنهن ڪاريه سان لوڪن کي پيار آهي انکي ئي ڌڪ هنيو اٿن.

اهنسا جي پرتگيا ٽوڙڻ سان ماڻهن سوامي ڪرشنانند جي عزت گهٽ ڪئي آهي. سوامي بيشڪ هڪ ئي ڏاڍو ۽ خلق جو پيارو ڪاريه ڪرتا آهي. هن شراب جي پڪيٽنگ اهڙيءَ پر هلائي جو شراب وڪڻندڙن جو نفعو گهٽجڻ لڳو. هن تي ڪوڙي تهمت ۽ هنئي ويئي تہ حملو ڪيو اٿس. انهن سڀني ڳالهين باوجود جنتا جو فرض آهي تہ پاڻ تي پورو پورو ضابطو رکي. پوليس غلط طور مقدمو داخل ڪيو يا مئجسٽريٽ سزا ڏيڻ ۾ غلطي ڪئي تنهن ڪري بي ڏوهي يورپي لوڪن تي حملو ڪرڻ هڪ بي سمجهي جو قدم آهي. اهڙا واقع ستياگرهه جو جاري رکڻ ناممڪن نہ تہ مشڪل ضرور بڻائين ٿا. ڪراچيءَ ۾ جنهن خلق ائين غلط ڪارروائي ڪئي تنهن کي سوامي ڪرشنانند جي عزت ڪرڻي آهي تہ اهو ولائتي ڪپڙي جي بهشڪار ڪرڻ ۽ چرخي ڪتڻ ۽ ڪپڙي اڻڻ جي رستي ڪرڻ گهرجي."

٢٥ آگسٽ تي مهاتما گانڌيءَ A Mock Trial "فارس جهڙو ڪيس" جي سري سان "ينگ انڊيا" ۾ لکيو:

"سوامي ڪرشنانند ماڻهن جو پيارو پرچارڪ، سماج سڌارڪ ۽ پڪيٽنگ هلچل جو روح روان تنهن کي گرفتار ڪري مٿس مقدمو هلائي ۽ ٻارهن مهينا قيد جي سزا ڏيڻ جو کيل ٽن ڪلاڪن ۾ سرڪار پورو ڪيو. ڪورٽ ٻاهران چوڌاري ملٽري ڪڙي ڪيل هئي ۽ دروازا بند ڪري ڪورٽ اندر دربور دربار ۾ مقدمو هلايو ويو. سواميءَ کي ٢٠ تاريخ گرفتار ڪيو ويو هئو پر ڪلاڪ بعد ڪيس ڇڏيو ويو. وري ٢٥ تاريخ ڪيس ساڳيءَ تهمت هيٺ گرفتار ڪيو ويو. هن کي پوليس واري جي ڊيوٽي ۾ دخل ڏيڻ جي ڏوهه هيٺ گرفتار ڪيو ويو.

پروفيسر واسواڻيءَ (پوءِ ساڌو واسواڻي) ۽ ٻين پختن ڪاريه ڪرتائن لوڪن جي جوش کي روڪڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ گهڻي قدر ڪامياب ٿيا ... جيسين لوڪ سنير واري سپاهه وانگر هلت ڪرڻ نہ سکندا تيسين ستياگرهه ڪري نہ سگهبو.

سواميءَ جو موڪلائڻ وقت ڏال سنديش

منهنجي شرڌا مريادا کان مٿي آهي، مان سمجهان ٿو تہ گيت وڏ سڀ ايشور ٿو ڪرائي.

— باپو

(۲۰) شري پيسومل چالدواڻي

شري پيسومل چالدواڻي، جو ٽرسٽ ڊار ورمين ۽ چلڊرين جو بابو وڃهڙو آهي سو اصل رهاڪو ٻروڙي آفيسريءَ جي پد لي هو. ٻيهن ورهين بعد هو آل انڊيا ڪانگريس ڪاميٽيءَ جي آفيس ۾ اچي آچاريہ ڪرپالاڻيءَ وٽ هڪ سوابر سيوڪ ٿي ڪم ڪرڻ لڳو. ڪجهہ وقت پوءِ مهاتما گانڌيءَ جي سوا ۾ وڃي پاڻ ارپيائين.

شري چالدواڻيءَ جو چوڻ آهي تہ مهاتما سفر ۽ انتظام جسو ڏاڍو ڪڙڪ هو. هڪ لڳا مهاتما گانڌيءَ شري چالدواڻيءَ ٻي ڪم رکيو تہ اخبارن پڙهي مکيہ مکيہ خبرون مختصر طور کيس ٻڌائي.

انهي پاڪستان ليگ جون خبرون ڪنهن فائل ۾ لاهي رکڻ لاءِ گانڌيجيءَ کيس چيو. ڪجهہ ڏينهن بعد مولانا ابوالڪلام آزاد گانڌيجيءَ سان ملڻ آيو. ان وقت اهو فائل آڻڻ لاءِ گانڌيجيءَ شري چالدواڻي کي چيو.

جنهن تہ هنهن پئي وسيو انگريڪ سامهون ڪمري مان فائل ڪڍڻ لاءِ ڀساڻ ڪين ويو پر انسان ٿي ٻهي ڪري پريان ڪنهنکي سڏي فائل ڪٽي اچڻ لاءِ چيائين.

گانڌيجيءَ ۽ مولانا اڳيان فائل رکي ويٺو آهي ڪاني رکيل خبرون گولهڻ، پر خبرون لڀن ئي ڪين. ڏٺائين تہ ٻار، فائل هڪ جو ٻيو اچي ويو آهي. پوءِ تہ پاڻ وڃي درست فائل ڪٺي آيو پر مهاتما کي ڏاڍو ناراضپو ٿيو جنهن کيس چيو تہ مولانا جا ه مٽ اجايا ضايع ڪري ڇڏيئہ.

شري چالدواڻيءَ معافي وٺندي چيو تہ سرڪاري نوڪريءَ جي ٽيهن سالن واري عادت، ڪاغذ فائل کان ٻاهر مڪمل چلڻ ڏيئي ٿي، جنهن لوڙ ڪي وقت ۾ ڪيئن سڌرائي؟

شري پيسومل وڌي ڪيو آهي تہ جڏهن گانڌيجيءَ وٽ پهريون ڏينهن آيس تہ ٻاپوءَ پڇيو هندي ايندي اٿئي؟ جڏهن مون کيس چيو تہ هندي ڪانہ ايندي اٿم تڏهن چيائين تہ مان توکي سيکاريندس ۽ روز هنديءَ جو پاٺ ڏيندو هو ۽ لکڻ ۾ چوڪون پاڻ درست ڪندو هو.

ٻاپوءَ چيو تہ مان توکي ٻيون ڏهن ڳالهيون سيکاريندس مثلن پيکي ٺڄڻ، لسون مون سان سيرا گرام هلڻ. پر افسوس تہ سيواگرام هلڻ کان اڳ ئي ٻاپو شهيد ٿي ويو، سندس ٿي اڪين آڏو!

(۲۱) شري ديو ناناڻي

شري ديو ناناڻي لکي ٿو تہ ۱۹۴۵-۴۶ ۾ جڏهن هو ڊي. جي. سنڌ ڪاليج ۾ پڙهندو هو تڏهن بمبئي ۾ هڪ مهيني جي شاگردن جي هڪ ڪئمپ لڳائي وئي هئي جنهن ۾ انهن کي اولو هو جن آزاديءَ جي پڌ ۾ ڀاڳ ورتو هو. ڪئمپ پوري ٿيڻ بعد هو ۽ هڪ ٻيو سندس ساٿي پنچ گنيءَ ۾ مهاتما جو درشن ڪرڻ ويا. اتي شري جئرامداس جي مدد سان کيس گانڌيجيءَ سان ملاقات ملي ۽ ٻاپوءَ سان گڏجي گهمڻ ويا جتي مهاتما کانئس سنڌ ۾ شاگردن جي اترڪ وغيره بابت ڳالهيون پڇيون. ٻہ ڏينهن اتي رهيا ۽ شام جي پرارٿنا جو لطف بہ ورتائون ۽ ٻاپوءَ جي دنڪ جون هو بہ اليڙ حاصل ڪيائون.

اُتر واد کان سواءِ پوتڪ واد مرتبو آهي ۽ پوتڪ واد کان سواءِ آتم واد جرڪ نٿو سگهي.

— ٻاپو

(١٩) پروفيسر رام پنجواڻي

پروفيسر رام پنجواڻي پنهنجو سمپرڪ پاڻ هيٺين شبدن ۾ قلم بند ڪيو آهي جو سندس ئي شبدن ۾ ڏجي ٿو:

مهاتما سان منهن جي ٻه دفعا ملاقات ٿي. ياد آهن اُهي گهڙيون؛ سا عمر ياد رهنديون. راڳ ٻڌائي آٽوگراف گهريو مانس. آٽوگراف لاءِ گيت ڪافي نه هو. ڪاڌي پائڻ جي ٻرلگيا ڪرايائين. چاليهه سال ٿيا ته ساٿس ڪيل سوڳند پاڙيندو اچان. انهيءَ لاءِ خوشي اٿم نه فخر به.

ٻيو دفعو به سندس حضوري ۾ اچڻ جو موقعو مليو؛ هڪ راڳيءَ جي حيثيت ۾. وڏ ڀاڳي آهي جن کي هن يگ جي اوتار اوڏو اچڻ جو اوسر پراپت ٿيو. وڏ ڀاڳي اهي جن ترتيا ۾ شري رامچندر جو درشن ڪيو، دواپور ۾ شري ڪرشن کي ڏٺو ۽ ڪلجڳ ۾ موهن گانڌيءَ جو ديدار ڪيو. راڳ ٻڌايو مانس، ڪرتارت ٿي ويس.

”آيو آهيان تو اڳيان ساجن ڳائڻ راڳ
جاءِ ماڻ جو ڀاڳ، سيا ۾ تنهنجي ٿيو.“

ڏاڍي محبت سان هندستانيءَ ۾ گيت تيار ڪري هن جي ڪچهريءَ ۾ آيس. ٻه سٽون ڳاير ته همت سان اشارو ڪيائين. مون راڳ بند ڪيو. مرڪي پڇيائين ”توکي سنڌي راڳ ڪونه ايندو آهي؟“

مان اچا ڪجهه چوان تنهن کان اڳ چيائين ”توکي ياد نه هجي ته مان ٻڌايانءِ.“

واڻن وانگر سندس منهن ۾ نهاريم. هن چيو ”ڳاءِ، جت ڪت وسين ٻه تون.“

اهو گيت سندس چوٽيءَ ۾ لکيل هو ۽ عجب جي حد نه رهي جڏهن گنگنائيندي صحيح سر ۾ سٽ ٻڌايائين. مون اهو راڳ وڏي شوق ۽ شرڌا سان ڳايو ۽ اڄ ڏينهن تائين باپوءَ کي ياد ڪري ڳائيندو آهيان. جڏهن به ڳائيندو آهيان تڏهن سندس موهيندڙ لفظ به ياد ايندا آهن:

”راڳ اٿيئي رام کي رجهائڻ جو وسيلو. ۽ رام راضي تڏهن ٿيندءِ جڏهن انهيءَ راڳ سان پرجا کي رجهائي سنگيت جو پورو اپيوگ ڪندين.“

تنهن ڏينهن اهو پڇي پاراٽو ويا يون ۽ ڳاير ته ڊاڪٽر سشيلا نائر جي اکين ۾ آنسون ڏٺم. گيت پورو ڪيم نه هوءَ پيار مان اچي مون سان ملي، اکيون اگهندي چيائين:

”باپو اکين آڏو اچي پيو جڏهن تو اهو راڳ ڳايو. گرديال ملڪ به اهو گيت ڏاڍي امنگ مان اچاريندو آهي. منڪي ٿي سي موج مچي ويئي. باپوءَ کي اهو راڳ ڏاڍو وڻندو هو.“

سشيلا جو پيار ۽ شرڌا ڏسي منهن جو من پرجي آيو. ڏيمي آواز ۾ وڏيءَ عزت سان منهنجي منهن مان اکر نڪتا: ”جڏهن ڳائيندو آهيان اهو راڳ، مونکي به ياد ايندو آهي مهاتما.“

سنڌي ٻوليءَ لاءِ چاهه حقيقت ۾ انهيءَ ڏينهن کان پوءِ وڌيم. ڪافيون، بيت، ڏوهيڙا، لوليون، اوراڻا ۽ لاڏا انهيءَ ملاقات کان پوءِ ڪٺا ڪيم. سائين ”بيوس“ جا وڏا احسان جنهن سنڌي ٻولي لاءِ پيار جو ٻج منهنجي اندر ۾ ڇٽيو ۽ اوترو ئي احسان مهاتما گانڌيءَ جو جنهن جي ٻرابرتا ۽ امنگ سان سنڌي ٻوليءَ لاءِ شرڌا ۽ جنون پيدا ٿيو.

جو شخص ڪو هڪڙو ڪاريه پختي ارادي سان ڪري ٿو تنهن ۾ هر ڪاريه ڪرڻ جي شڪتي اچي وڃي ٿي
— باپو

(۱۷) سري سيوڪرام ڪرمچند

مهاتما گانڌي جڏهن ۱۹۳۴ع ۾ قيد مان
آزاد ٿيو تڏهن ڪستوربا ٽرسٽ ۾ گڏ ٿيل
ناڻو ڪيئن ڪتب آڻجي ان لاءِ مهاتما کم
ڪندڙن جو ميڙ ڪوٺايو شيواگرام ۾. سنڌ
مان شري سيوڪرام انهي ويل هئو.
انهي گانڌيجيءَ سان سوال جواب ٿي ويا.
سيوڪرام خود باپوءَ کان هڪ سوال ڪيو
جنهنجو ورنن هن ٻاڻ هن طرح ڪيو آهي.
سوال: ”باپو جي، جي اوهين پرانت ۾
ڪستوربا ٽرسٽ جا پرانتڪ سيڪريٽري
مقرر ڪيو ته جيڪر اوهين ڪم ڪهڙي نموني
۾ شروع ڪريو؟“

باپوءَ ٿورو ترسي جواب ڏنو ”مان ته جيڪر
پرانت کي ۽ ساري چڙهان (ٽڪرو). مان
هڪ ڳوٺ کي جيڪر ڪٺان ۽ انهي راڄن ۽
ٻارن لاءِ مرڪز شروع ڪريان. ان مرڪز
کي آدرشي بڻايان. پوءِ پاڻيهي ان هڪ
مرڪز جي خوشبوءِ ساري پرانت ۾ ڦهلجي
ويندي ۽ سڄي پرانت ۾ ڪم زور وٺندو.
مڌ ۾ ڪم جيڪر لورو شروع ڪريان پر
تمام چڱيءَ طرح شروع ڪريان. پوءِ پاڻيهي
ڦهلبو ويندو.“

شري سيوڪرام پوءِ لکي ٿو: اڄ ۾ سنڌس
هو جواب مون کي ياد آهي. ان ۾ ڪيڏي
معنيٰ ڀري آهي. جو ڄڪي ڪم ڪندڙن
. ان مان سبق سکڻ کپي.

(سري سيوڪرام هن وقت دهليءَ ۾
[illegible] جو سيڪريٽري آهي.)
احتراء جي شروع ڪيل لوڪ سيوڪ

(۱۸) شري جي. جي. ماکيجاڻي

شري جي. جي. ماکيجاڻي هڪ
شرڌا جو اليو لکي موڪليو آهي. هو
جي عليحدگي وقت جيل مان آزاد ٿيڻ بعد
۾ سبج لڳڻ ڪري ڪراچي اسپتال ۾ د
هو. سنڌس ڏسڻ ڪتاب پڇاڻڻ جو
لن ڏيهين مهاتما گانڌي هريجن سهايتا
دوري جي سلسلي ۾ ڪراچي ۾ آيو. سنڌس
دل هئي ته مهاتما گانڌيءَ جو درشن ڪريان
پر پٽ جي آپريشن وارو بيمار اسپتال مان
ٻاهر ڪيئن نڪري؟ آخر هن ۽ ڪن ٻين
اسپتال جي بيمارن هڪ چٺي لکي هڪ
موڪلي جنهن ۾ لکيل هو ته اسانکي اسپتال
ٻڌوح جي هيٺان مهاتما گانڌيءَ کي
۾ درشن ڏيو ته ته اسين اهواس ڪنداسون.
هيلان صحيح ڪيائون: ”آپريشن وارڊ درشن
جا ابلاکي.“

چٺي اها لڪر بابا جي هٿ ۾ ته وڃي
پهتي پر مهاتما گانڌيءَ کي شهر اندر گهٽڻي
مبنگون رکيل هئون تنهن ڪري گانڌيجي
ايندو يا ته سا پڪ ڪانه هئي. ته به هو اوسڙو
ڪري رهيا هئا.

اٿري ۾ او چتو هڪ نرس آواز ڪيو ته
مهاتما گانڌي اچي رهيو آهي. ڪيئن ڪيس
لکيو هو؟ گانڌيجي ته رڳو آپريشن وارڊ وارن
وٽ ويو پر اسپتال جي سڀني وارڊن ۾
وڃي بيمارن کان پڇيائين. هڪڙو ٻيڙو
ٻالڪ جو سڙيل هو سو ان وقت ٻڌ ۾ هو
ته مهاتما چيو ته جاڳي ته موکي سڏ ڪجو
۽ اسپتال جو چڪر ڏيئي وري اچي هيڪي
ڏٺائين.
اٿرو هو باپوءَ جو بيمارن سان قرب!

ضابطو انسانيت جو قانون آهي. او نچي ۾ او نچي ڪماليت
۾ او نچي ضابطي کانسواءِ ناممڪن آهي

(١٦) ڊاڪٽر چمنداس

مهاتما گانڌيءَ کي کاديءَ جي پرچار جو وڏو اونو هو. انڪري ١٩٢٠ ۾ جڏهن ڊاڪٽر چمنداس بمبئي ۾ مهاتما گانڌي سان گڏجڻ آيو ته گانڌيجيءَ کيس هٿ جي ڪتيل سٽ جو هٿ جي اڻاٽي تي اڻيل ڪپڙو ورتائڻ جي پرتگيا ڪرڻ لاءِ چيو.

”مان حياتي ڀر کادي واپرائڻ جو وچن ڪيئن ڏيان؟ کادي بزار ۾ گهرج ويل ملندي الاجي نه“ ڊاڪٽر چمنداس پنهنجي من جي دبدبا باپوءَ کي ٻڌائي.

گانڌيجيءَ کيس چيو: جڏهن ٻه تون طلب ڪندين تڏهن آءٌ توکي پهچائيندس.

ڊاڪٽر چمنداس تنهن تي چيو: ولايت وڃان ته اُتي کادي ڪٿان ايندي؟

”ڀلو تون شرط وجهي کادي پائڻ جي پرتگيا لکي ڏي“، باپوءَ چيو.

”پر جوراب ته کاديءَ جا ملي ني ڪونه سگهندا ۽ مونکي ته کاديءَ جي ٽوپي ٻه ڪين ٿي وڻي،“ ڊاڪٽر ٿورو اعتراض اُٿاريو.

پر گانڌيجيءَ کي ٻه ڊاڪٽر کي ڇڏڻو ڪونه هو. انڪري هن پنهنجي هٿن سان انگريزي ۽ هنديءَ ۾ پرتگيا لکي:

”مان اڄ کان پرتگيا ٿو ڪريان ته مان حياتي ڀر هٿ جي ڪتيل سٽ مان هٿ سان اڻيل کدر جو ڪپڙو پهريندس پر ٽوپي ۽ جورابن سان اهو بندن نه لڳندو.“

گانڌيجيءَ جي ان پرتگيا پتر تي ٣١ آگسٽ ١٩٢٠ تي ڊاڪٽر چمنداس پنهنجي صحيح وڌي ۽ هن سان گڏ ٻين ڇهن ڀائرن ۽ ڀينرن جدا جدا تاريخن تي صحيحون وڌيون.

ڊاڪٽر چمنداس اسهيوگ جي هلچل وقت نوڪري ڇڏي آيو ته گانڌيجيءَ چيس ته سنڌ ۾ وڃي سٽ ڪتڻ جي ڪم ڪي لڳي وڃ.

ڊاڪٽر چمنداس جڏهن سرڪاري نوڪري ڇڏي تڏهن ساڻس گڏ ڪن ڊاڪٽري ڪاليج جي شاگردن ٻه نوڪري ڇڏي جن ۾ هڪڙو هو لاڙڪاڻه جو ڊاڪٽر (سرڳواسي) عالمچند جيٺاڻي جنهنجي پوئين سال جي امتحان ۾ مس ڪي مهينا باقي هئا. هن مٿين کادي پائڻ جي پرتگيا تي ٻه صحيح وڌي.

مهاتما گانڌيءَ تي جڏهن ١٩٢٢ ۾ بغاوت جي ڏوهه هيٺ مقدمو هليو تڏهن ڊاڪٽر چمنداس احمدآباد وڃي پهتو ۽ ڪورٽ ۾ حاضر هو. ماجسٽريٽ ٦ سالن جي سزا جي فتوي ڏني تڏهن حاضرين جون اکين ۾ لڙڪ اچي ويا ۽ گانڌيجي مرڪندو ٿي رهيو. ڊاڪٽر چمنداس نمسڪار ڪيس ته باپوءَ چيس: ”تون ۽ پرسرام سنڌ ۾ کدر جي ڪارج کي لڳا رهجو.“

ڊاڪٽر چمنداس جي دل ۾ باپوءَ لاءِ جا شرڌا قائم آهي تنهن ڪيس ”باپو“ پستڪ لکڻ لاءِ پريرنا ڪئي جنهن ۾ گانڌيءَ جي جيون جا واقعا دلچسپ نموني درج ڪيل آهن.

ڀائس وشني جڳتياڻيءَ وري ”گانڌي سوتر“ پستڪ جو سنڌيءَ ۾ انواد ڪيو آهي جنهن ۾ گانڌيجي جا جدا جدا وشين تي ويچار قلم بند ڪيل آهن. گانڌي سوتر اصل سنسڪرت شلوڪن ۾ گانڌيءَ جي جيون جا سدانت ورنن ڪن ٿا.

ترقي ڪرڻ چاهيون ته اسانکي اتهاس دهرائڻ نه گهرجي پر اتهاس جوڙڻ گهرجي.
— باپو

(۱۴) شري ماڌوداس شوالو مل

شري ماڌوداس شوالومل ۱۹۴۵ سال جي ٽاڻي تي ڪري ملڻ گانڌيجي بمبئي ۾ برلا هائوس ۾ ٽڪيل هئو. نوجوان ماڌوداس ڪانئس سنڌ جي نوجوانن لاءِ سنديش گهرڻ لاءِ ويو هئو. گانڌيجيءَ جي نيم انوسار سنديش جي مطلب سان گڏ هريجن سهايتا فنڊ لاءِ پڻ ۽ نشانيءَ ۾ رجهي ڪجهي ورتو هئو.

مهاتما گانڌي هڪ ننڍي سلپ ڪاغذ جي ورتي ۽ جواهر جيڪٽ اندريان ناڙوڪي جوان ڏانهن اهاري سنديش لکي نشانيءَ ۾ وجهي ڪيس ڏنو. ماڌوداس لکي آيو ته سنديش هئو ان لفظن ۾:

”هممهه ڪالا ڪرو. بابو.“

پر اهو سنديش ڪيس آڙيو لڳو.

گانڌيجيءَ منهن مان ٻرڪي ڪئي سوال ڪيو:

”ڇا ٿيو؟ سنديش ڏکيو ٿو لڳيئي؟“

ماڌوداس نمرتا سان جواب ڏنو: براپسر ڄولسا، ڪجهه موڪان سگهيو ڪين تنهنڪري ان کي ٽوڙ بابا ۽ ڏکڪ ڏکيو.

گانڌيجيءَ يڪدم چئي ڏنو:

”مون ته سنڌي نوجوانن لاءِ سنديش ڏنو، هن سنديش کي سمجهڻ ۽ کيرائيءَ سان سوچيندا ته نوجوانن ۾ گهڻو سنديش يا گنجائش ڪين رهندي.“

شري ماڌوداس لکي ٿو ته پوئين ڪئي ۾ مون پنهنجي شڪتا جو سمادان پاتو. سوچيندي سمجهيم ته موڪلي جيڪو وڌيڪ چڪر جي لهري لي ڪم رڳو مدت ڪئي جو منتر ڏنو ويو آهي.

پاڪستان جي اسرڻ جهڙيءَ جي اسرڻ چڪر ۾ گانڌيجيءَ جو سنديش آڌار جهڙو ئي سمايل آهي.

(۱۵) پروفيسر اجواڻي

پروفيسر لعلسنگهه اجواڻيءَ کي پنهنجي شاگرديءَ جي سمي ۾ مهاتما سان سمبرڪ جو هڪ ٻه پرسنگ ياد آهن. ۱۹۱۶ع ۾ جڏهن مهاتما گانڌي پهرين دوري لي سنڌ ۾ آيو تڏهن شاگردن سان سندس خاص گڏجاڻي ٿي. ان گڏجاڻيءَ جي دوران ۾ پروفيسر اجواڻيءَ مهاتما گانڌيءَ کان پڇيو:

”اوهين سوديشي ڀاڪي ٿا جٽو اهو ڪولي پڌايو.“

ان تي گانڌيجيءَ جواب ۾ چيو:

”مان احمدآباد ۾ ٿو رهان. موڪي هتيءَ وٽ جي ضرورت پوڪ ٿي. منهنجو سوديشي ڌرم موڪي اهين ٿو چئي ته آءٌ احمدآباد جي ٺهيل جٽي وڙابان. پنهنجي نگر، پنهنجي پرانت ۽ پنهنجي ديس جون ٺهيل چيزون واپرائڻ ۽ ڌاريون اصل نه، انهيءَ ۾ آهي منهنجو سوديشي پڻو.“

پروفيسر اجواڻي ۲۱-۱۹۲۰ ۾ احمدآباد جي سرڪاري ڪاليج ۾ اسسٽنٽ پروفيسر هو. هڪ ڀيرا گانڌيجيءَ جي ستياگره آشرم ۾ پنهنجي متر شري لعلچند آڏواڻيءَ سان گڏجي ويو. مهاتما ان وقت آڏواڻيءَ کي هڪ ليک لکارائي رهيو هو جنهن ۾ هڪ انگريزي شبد 'اسڪني' ڪم آندائين. گانڌيجيءَ کي گمان ٿيو ته اهو شبد آڏواڻيءَ الاجي درست لکيو آهي الاجي غلط. آڏواڻيءَ کان پڇو وٺي پاڻ پڙهيائين. ڏٺائين ته آڏواڻيءَ ان Uncanny لفظ لکڻ ۾ چڪ ڪئي هئي جو ٿي اين جي بدران ڪي هڪري ايس لکي هئائين. گانڌيجيءَ کي صحيح هجي لکڻ جو انترو اولو هوندو هو.

اداڻگي لوڪن جي راءِ تي منحصر نه هئڻ گهرجي.

— بابو

(۱۲) شري ميٺارام ڪلناڻي

مهاتما گانڌي ۱۹۲۸ ۾ سنڌ جو جيڪو پنهنجو دورو لالا لاجپتراءِ يادگار فنڊ گڏ ڪرڻ لاءِ ڪيو تنهن ۾ ساڻس گڏ جي ايراضيءَ ۾ شري ميٺارام هرومل ڪلناڻي ساڻس هو ۽ هن ڪي دلچسپ نڪتا ان دوري بابت لکيا آهن.

شري ميٺارام ان دوري ۾ ڪجهه ڏنگائي ڪئي جو موٽر ڪار جيئن پريس شهر کي ويجهو پهتي تيئن سڌو مهاتما لاءِ مقرر ڪيل رهڻ جي جاءِ تي اکي وٺي وڃڻ بدران ڊرائيور کي اشارو ڏيئي چڪايائين ته بزار اندران هلائج. سندن من ۾ ابلاڪا هئي ته شهر جون پيئرون گهرن ۾ مٿان بهي باپوءَ جو درشن ڪن. مهاتما ڊرائيور تي تمام ناراض ٿي پيو ته توکي ڪنهن چيو ته بازار مان هل، پر جواب ۾ جهڙو ڊرائيور ڪجهه تهڙو ميٺارام. پڻ بت. ميٺارام ته هو مست نعرن هڻڻ ۽ هڻائڻ ۾.

وري جڏهن گانڌيجيءَ کي جڳهه تي وٺي آيا ته مهاتما ڏٺو ته سندس رهڻ واري ڪمري ۾ قيمت غاليچا ۽ مٿان وري ڪرسيون ۽ پلنگ رکيا هئا. گانڌيجيءَ اهو ڏسي چيو:

"مان ڪو راجا آهيان جا جو مون لاءِ اهڙا انتظام ڪيا اٿو؟ مونکي ڪٿي اُس ۾ تڏو وجهي ڏيو ته لکه پڙهه به ڪريان ۽ اُس به جهليان."

ميٺارام چوي ٿو ته مقرر وقت تي مهاتما گانڌيءَ شهر جي ماڻهن کي تقرير ڪئي جنهن ۾ هڪڙو جملو هن اهڙو بوليو جو حياتيءَ ۾ وسرڻ جو نه آهي.

"جيسين سوراج نه مليو آهي تيسين آءُ ني چئن ٿي رهندس ۽ پنهنجي ٻي کي به ٻي چئن ٻڌائيندس."

"اهي لفظ ٻڌي"، ميٺارام چوي ٿو "منهنجي اکين مان لڙڪ وهي آيا."

ميٺارام لکي ٿو ته مهاتما گانڌيءَ جي چرچن جي به ڪهڙي ڳالهه ڪجي. ناروشاهه ۾ نارنگين جو ٽوڪرو ونس کڻي آيا. مهاتما هڪڙي ڀاڱ ورتائي، باقي ونلن ۾ ورهايون ويون. انتي گانڌيجيءَ کلي چيو:

ناروشاهه جا ماڻهو ڏاڍا ڪي سياڻا ٿا ڏسجن. مونکي هڪڙي نارنگي ڏيئي چوندا ته گانڌيجيءَ کي ٽوڪرو ڏنوسون، ڪانسي ويندا پاڻ.

(۱۳) ڊاڪٽر گوبندرام دادلاڻي

ڊاڪٽر گوبندرام دادلاڻي لکي ٿو ته هو سملي ۾ پنهنجي چاچي وٽ لئل هو ته مهاتما گانڌي اُتي وائسراءِ سان رائونڊ ٽيبل ڪانفرنس تي وڃڻ بابت گهيرڳالهين ڪرڻ لاءِ آيل هو. شام جي پرارٿنا اُنو ۾ شري دادلاڻي به وڃي پهتو. پرارٿنا بعد مهاتما گانڌي وينو اخبارنويسن سان ڳالهيون ڪرڻ ۽ ساڻئي وقت چرخو ڪتڻ. گانڌيجيءَ پڇڙهن سوالن جا جواب ڏيندي هڪ پرديسي اخبارنويس ڏانهن اشارو ڪري هندستاني نيگرين کان پڇيو ته هن کي ڪير سڃاڻي ٿو؟ ڪنهن چيو ته جرمن جوان آهي ڪنهن چيو ته انگريز آهي. آخر هڪ چيو ته ڪڙا مڙدا ٿا اٿس پر آهي ته ڪا ڇوڪري!

"تو صحيح سڃاتو".

گانڌيجي اڻين چئي ٽهڪ ڏنا ۽ ٻيا به سڀئي کلڻ ۾ چڙڪيا.

بدترين ۾ بدترين ڪوڙهه آهي فرقيوار نفرت.

— بابو

(11) شري آنند هنگوراڻي

مهاتما گانڌيءَ ڏانڊي مارچ لاءِ پاڻ سان جي ٧٩ ستياگرهي ساڻ کنيا هئا، تن ۾ هڪڙو سنڌي مترُ هو آنند هنگوراڻي. شري هنگوراڻيءَ جو گانڌي جيءَ سان چڱو ڳهاٽو ناتو ٿي ويو ۽ هن مهاتما جا ڪيترا واقعا، جدا جدا وشين تي الڳ الڳ ڪري، ڪتا ڪري شرڌي شايع ڪيا آهن.

هڪ لڀا شري مهادو ديسائي ۽ شري پياري لعل ٻئي مهاتما گانڌيءَ سان گڏ ڪونه هئا، تنهن ڪري گانڌي جيءَ آنند کان سيڪريٽريءَ جو ڪم ورتي رهيو هئو. شري هنگوراڻي ڪجهه نوان فائيل بزار مان خريد ڪري ڪاغذ جدا جدا فائيلن ۾ ورهائي وجهي رهيو هو. پاليائين ته باپو شاباس ڏيندو. پر گانڌي جي پاڻ سائس ناراضپو ڏيکاريو ته نون فائيلن جي خريد ڪرڻ لاءِ پبلڪ جو پئسو ڇو برباد ڪيو؟ فائيل ته پراڻين اخبارن جي پنن مان ٺاهي سگهجن ٿا. اسان آفريڪا ۾ به ائين ڪندا هئاسون.

گانڌي جي عام پبلڪ جي ڪارڻ لاءِ لک گڏ ڪيا، پر خرچ لاءِ ائين ايترو ضابطو رکندو هو!

شري هنگوراڻيءَ جي ڌرم پتنيءَ جو سرڳواس ٿيو ته مهاتما گانڌي ته سال سالانه روز کيس شانتي ڏيڻ لاءِ ڪجهه وچن لکي موڪليندو هو، ايترو سائس قرب هوس. شري هنگوراڻي اهي وچن سانڍيندو ويو ۽ جڏهن ڇپائڻ لاءِ مهاتما کان اجازت گهريائين تڏهن مهاتما کيس ناڪار ڪئي، چي:

"اهڙا گنتا ڪنهن جي هيتري نه ڇپائنا آهن. مرڻ بعد ڀلي ائين ڪري سگهجي ٿو پر سو به ان شرط تي ته جنهنجا وچن آهن سو پنهنجي جيوت ۾ لوڻ ٿاڻن انهن جي انڪرل رهڻي رهيو هجي."

مهاتما گانڌي نوکاليءَ کان ٿي جڏهن دهليءَ ۾ وائسراءِ سان گڏجڻ آيو ته الله آباد ۾ آنند ۽ سندس ڌرم پتني ٻئي سائس ستيشن تي گڏجڻ آيا. آنند پڇيس:

"طبيعت ڪيئن الو؟"

گانڌي جيءَ ورهاڱي ويل هندو مسلم فسادن ۾ خونن ڏانهن اشارو ڪندي چيو:

"جنهنجي ٻچڙن سان هڙئي ويدن ٿي هوندي تنهن ماءُ جو ڪهڙو حال هوندو؟ ڪهڙي به نڪري ۾ ڪي رهيا پيا هجن، پر آهن ته منهنجا ٻچا ٻار. هاڻ اکين ۾ لڙڪ نه رهيا آهن. ليڪ خون ڳاڙي رهيا آهن."

اهڙي هئي مهاتما گانڌيءَ جي من جي پيڙا!

آنند جڏهن ٻوڙاڻ جي علاج ڪرڻ لاءِ آمريڪا وڃڻ جو ويچار ڪري رهيو هئو ته گانڌي جيءَ چيس ته جڏهن ٻين سون هزارن کي آمريڪا وڃي علاج ڪرائڻ جي طاقت نه آهي تڏهن توکي به نه وڃڻ گهرجي. ايشور جو ڏنل ڪشٽ سهڻ ڪري ڀوڳ. پاڻ ان کي ايشور جي مهر ڪري سمجهه. منهنجا ٽي گرو (ٽن باندرن جون مورتون) ڏنون اٿئي جي سکيا ڏين ٿا "پاپ نه بول، پاپ نه ڏس، پاپ نه ٻڌ." تون اجائي ڪبتري ڳالهين ٻڌڻ کان بچين. ڪا ضروري ۽ ڪارائتي ڳالهه هوندي ته پاڻهي متر ڪئن به ڪري وڏي واڪي توکي ٻڌائي سگهندا.

ستيہ ڪنهن ۾ هڪڙي ڌرم جي هڪ هٿي نه آهي.

— باپو

(۱۰) شري سچانند ڦيرومل

شري سچانند ڦيرومل پهرين گانڌيءَ جي اڌيت ڪارن ۾ جي پرشنسا لاالچپتراءِ کان ٻڌڪيان ۾ ٻڌي جو هو ۱۹۱۳ واري انڊين نيشنل ڪانگريس جي ڪراچي اجلاس تي آيو هو ۽ حيدرآباد ۾ پنهنجي شيرن واري گرجنا ڪندي ٻڌايائين ته ڪيئن گانڌيءَ ڏکڻ آفريڪا جي گوري سرڪار کي نوائي ڏيکاريو آهي. مهاتما گانڌي سنڌ ۾ آيو ته ڀائي سچانند حيرآباد جي ٻين مترن، ڊاڪٽر چوئٿرام گدواڻي ۽ درگداس آڏواڻيءَ سان اسٽيشن تي اچي بمبئي ميل ۾ فرسٽ ڪلاس گاڏي ۾ پيو گانڌيءَ کي ڳولي. ۽ کيس حيرت لڳي جڏهن ڏٺائين ته مهاتما ته ڪاٺياواڙي پٽڪي ۽ انگرکي (جامي) ۾ ٿرڊ ڪلاس گاڏي مان لٿو!

اسهيوگ هلچل بعد سچانند جو ناتي خالچند رامڪياڻي سابرمتي آشرم ۾ رنگ جو ڪم سکڻ ويو تڏهن ڀائي سچانند موٽڻ وقت ستياگره آشرم جو درشن ڪرڻ آيو. اُتي سچانند چرخو ڪتي ست جي ڏيري گانڌيءَ کي ڀيٽ ڪئي.

گانڌيءَ چيس:

”چرخي ۾ هٿ وڌو اٿئي ته جيستائين ان کي ڇاڻ کان پري نه ڪج.“

ان آگيا موجب ڀائي سچانند اڄ تائين نيم سان ست ڪتيندو رهي ٿو.

سال ۱۹۳۴ع ۾ مهاتما گانڌي جڏهن هريجن دوري لي سنڌ ۾ آيو تڏهن سچانند بهاولپور ۾ ڊيره نواب ۾ هيو. گانڌيجي لاهور وڃڻو هئو ۽ ڀائي سچانند ڊيره نواب جي اسٽيشن ماستر سان سٽ ڪيو ته ميل ڊرائيور ريل کي ڏهه منٽ اول آڻي ۽ وري ڏهه منٽ پوءِ ني روانو ٿئي. مهاتما جو گاڏو انجڻ کان ٽيون نمبر هئو. انگريزي بنه گاڏي جي پوسان پليٽفارم تي ساري خلق کي وهاريو ويو هئو. ريل آئي ۽ گاڏو به مقرر جاءِ تي اچي بيٺو ۽ لوڪن مهاتما گانڌيءَ جي جئه جئه ڪار جا نعرا بلند ڪيا. ڀائي سچانند گانڌيءَ کي وينتي ڪئي ته لوڪن کي درشن ڏيئي ٻه چار وچن چئو. گانڌيءَ وراڻيو:

”مان ٿڪو آهيان. ڀڪو واڻيو. اول هريجن فنڊ لاءِ ڪجهه وٺان پوءِ وات مان ڪجهه چوان!“

سچانند تڏهن چيو:

”زر نهين بي زر هون سر مانگو تو حاضر هون“

۽ گانڌيءَ وراڻيو:

”سر تو ديتا نهي هو ليڪن زر ڀي چاهيئي“

ائين سيٺي ماڻهو گانڌيءَ کي ڪجهه نه ڪجهه ناڻو ڏيڻ لڳا. آخر ۾ ڀائي سچانند پنهنجي ڪتيل ست جي مالها گانڌيءَ جي گلي ۾ وڌي. لهاري گانڌيءَ چيس ته تون خالچند جو سهرو نه آهين؟ ڇا ته گانڌيءَ جي يادگيري!

گانڌيءَ جي وڃڻ کان پوءِ سچانند چيو:

هم تڙپتي رهه گئي
وو مسڪرا کي چلديئي

ڀائي سچانند جو ڪٽنب ڇهين سنڌ جو ٿيو ڪٽنب هئو جنهن ۾ ڀاڻ سچانند ۽ سندس پٽ، نيرون، ڏيئو، جانا به آزاديءَ جي هلچل ۾ قيد ۾ ويا.

جنهن صحبت ۾ اپورڻتا محسوس ٿئي اُتان ۾ پورڻتا حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪرڻ پنهنجو ڌرم آهي.
— بابو

(٨) درگداس آڏواڻي ۽ (٩) ماڙيوالا

سرگواسي شري درگداس آڏواڻي شرڌمتي
اُني بيسنٽ جي انڊين هوم رول ليگ جو
مکيہ سرڪردو هو ۽ هن ڪراچيءَ ۾ ليگ
جي ڪار لاءِ زبردست مرڪز کڙو ڪيو.
سالس شري هرچندرام ماڙيوالا ساڻي هو. آڏواڻيءَ
جي گانڌيجيءَ سان لکپڙھ چالو هئي. ١٩١٦ ۾
جڏهن مهاتما گانڌي پهريائين سنڌ ۾ آيو
تڏهن شري درگداس حيدرآباد ۾ اچي
کيس ڪراچيءَ وٺي ويو ۽ ڪراچيءَ ۾
سندس مرحبا جو پربنڌ ڪيائين.
گانڌيجي وري ١٩١٧ ۾ ڪراچيءَ ۾ آيو
هو گرمٽيا مزدورن جي قانون خلاف آندولن
هلائڻ لاءِ. ان مڙ جو پربنڌ بہ شري درگداس
آڏواڻيءَ جي ڪوشش سان ڪيو ويو.
١٩١٩ ۾ جڏهن رولٽ ائڪٽ ڪاري
قانون خلاف مهاتما گانڌيءَ ستياگرھ چالو ڪيو
تہ ان جا ڪراچيءَ ۾ شري درگاداس آڏواڻي
۽ شري هرچندرام ماڙيوالا مهندار هئا. شري
ماڙيوالا هڪ چوپڙي "لوڪال" شري آڏواڻيءَ
جي پريس مان ڇپائي جنهن ۾ رولٽ ائڪٽ
خلاف ۽ گانڌيجيءَ جي ستياگرھ جي
پٺڀرائي ۾ مضمون لکيل هئا. ٻنهي تي
سرڪار بغاوت جي قلم هيٺ ڪيس هلايو.
...بچاءَ لاءِ بمبئي کان بهترين بئريسٽر
گهرايا ويا تہ بہ ڪورٽ شري ماڙيوالا کي
... سال ۽ شري درگاداس کي ١٢ مهينا
...يل جي سزا ڏني.
مهاتما گانڌيءَ ٣ ڊسمبر ١٩١٩ جي ينگ
...يا ۾ لکيو تہ "لوڪال" چوپڙيءَ ۾
... هڪڙو ڪجهہ بہ لکيل نہ آهي ۽ ڪورٽ
سزا ڏيڻ ۾ ڀل ڪئي آهي.
شري درگداس جي لاءِ گانڌيجيءَ ...
لکيو:
”منهنجو جن تہ ڪم ڪندڙن سان ...
هو پاڻ بہ بيٺو آهي تن ۾ درگداس آڏوا...
هڪ بهترين ڪم ڪندڙ آهي. جيئن ئي ما...
١٩١٥ع ۾ مونکي ڀارت ورش ۾ آيس تڏهن
کان ئي مون سان سندس لکپڙھ چالو رهي
آهي. ڪس ڀارين مهينن جي سزا ڏني
قيد ڪيو ويو آهي. ڪورٽ جي فتوا لبڪ
نہ آهي. "لوڪال" چوپڙي کي راجدروهي
لکڻي ڪري شمار ڪرڻ ۾ ڪورٽ غلطي
ڪئي آهي.... مون کي معلوم ٿيو آهي تہ
الهيءَ مقدمي ۾ بچاءَ لي ١٥ هزار رپيہ خرچ
اچي ويو. اها رقم ڪنهن ڪارائتي ڪار ۾
لي لڳائڻ گهربي هئي.“
شري ماڙيوالا جي باري ۾ هڪ ...
دلچسپ ڳالهہ هتي لکي ڇڏجي. ١٩٣٠
جي لوڻ ستياگرھ جي دور ۾ شري ماڙيوالا
سنڌي ستياگرهين جي هڪ ٽولي ڌاراسنا
واري سرڪاري لوڻ جي ڍيري تي ستياگره
ڪرڻ لاءِ وٺي ويو هو. ان زماني ۾ ئي
هو ڪراچيءَ جي ستياگرھ ڪائونسل جو
ڊڪٽيٽر هو ۽ ان حيثيت ۾ پڪيٽنگ
جي باري ۾ هو مهاتما گانڌيءَ جي هدايتن
جي اکر بہ اکر پيروي ڪندو هو ۽ اسپتالين
جو واليٽئر ناراض بہ ٿي ويندا هوا. هو چوندو
هو تہ واليٽئرن کي اهنسا جي سڌانت جي
پوري پوري پيروي ڪرڻي آهي ۽ رکو
هٿ جوڙي وينتي ڪرڻي آهي ۽ ڪابہ
زور زبردستي ڪانہ ڪرڻي آهي.

زانم امرت پيئڻ ايترو مٺو نہ لڳندو آهي جيترو زهر جي پيالي پيئڻ
کانپوءِ امرت جون ٻہ بوندون.

(۱۰) شري سچانند ڦيرومل

شري سچانند ڦيرومل پهرين گانڌيجيءَ جي اڏيت ڪاريه جي پرشنسا لالاچپتراءِ کان وياکيان ۾ ٻڌي جو سنه ۱۹۱۳ واري انڊين نئشنل ڪانگريس جي ڪراچي اجلاس تي آيو هو ۽ حيدرآباد ۾ پنهنجي شيرن واري گرجنا ڪندي ٻڌايائين ته ڪيئن گانڌيجيءَ ڏکڻ آفريڪا جي گوري سرڪار کي نوائي ڏيکاريو آهي. مهاتما گانڌي سنڌ ۾ آيو ته ڀائي سچانند هيرآباد جي ٻين مترن، ڊاڪٽر چوئٿرام گدواڻي ۽ دُرگداس آڏواڻيءَ سان اسٽيشن تي اچي بمبئي ميل ۾ فرسٽ ڪلاس گاڏي ۾ پيو گانڌيجيءَ کي ڳولي. ۽ کيس حيرت لڳي جڏهن ڏٺائين ته مهاتما ته ڪاٺياواڙي پٽڪي ۽ انگرکي (جامي) ۾ ٿرڊ ڪلاس گاڏي مان لٿو!

اسهيوگ هلچل بعد سچانند جو نالي خالچند رامڪياڻي سابرمتي آشرم ۾ رنگ جو ڪم سکڻ ويو ته ڀائي سچانند موٽ وٺي ستياگره آشرم جو درشن ڪرڻ آيو. اُتي سچانند چرخو ڪتي سٽ جي پيري گانڌيجيءَ کي پيش ڪئي.

گانڌيءَ چيس:

”چرخي ۾ هٿ وڌو اٿئي ته جيوسن تائين ان کي ڇاڏڻ کان پري نه ڪج.“

ان آگيا موجب ڀائي سچانند اڄ تائين نيم سان سٽ ڪتيندو رهي ٿو.

سال ۱۹۳۴ع ۾ مهاتما گانڌي جڏهن هريجن دوري لئي سنڌ ۾ آيو تڏهن سچانند ٻهاولپور ۾ ديره نواب ۾ هيو. گانڌيجي لاهور وڃڻو هئو ۽ ڀائي سچانند ديره نواب جي اسٽيشن ماستر سان سڱ ڪيو ته ميل ڊرائيور ريل کي ڏهه منٽ اول آڻي ۽ ورڻي ڏهه منٽ پوءِ ئي روانو ٿئي. مهاتما جو گاڏي ۾ اچڻ کان ٽيون نمبر هئو. الڪري ٻنهي گاڏي جي پرسان پليٽفارم تي ساري خلق کي وهاريو ويو هئو. ريل آئي ۽ گاڏي مقرر جاءِ تي اچي بيٺو ۽ لوڪن مهاتما گانڌيءَ جي جئه جئه ڪار جا نعرا بلند ڪيا. ڀائي سچانند گانڌيجيءَ کي وينتي ڪئي ته لوڪن کي درشن ڏيئي ۽ چار وچن چئو.

گانڌيجيءَ وراڻيو:

”مان واڻيو آهيان. ڪو واڻيو. اول هريجن فنڊ لاءِ ڪجهه وٺان پوءِ واٽ مان ڪجهه چوان!“

سچانند تڏهن چيو:

”زر نهين بي زر هون سر مانگو تو حاضر هون“

۽ گانڌيجيءَ وراڻيو:

”سر تو ديتا نهي هٿ ليڪن زر هي چاهيئي“

ائين سيٺي ماڻهو گانڌيجيءَ کي ڪجهه نه ڪجهه ناڻو ڏيڻ لڳا. آخر ۾ ڀائي سچانند پنهنجي ڪتيل سٽ جي مالها گانڌيجيءَ جي ڳلي ۾ وڌي. تهاري گانڌيجيءَ چيس ته تون خالچند جو سهرو نه آهين؟ چا اسي گانڌيجيءَ جي ياد گيري!

گانڌيجيءَ جي وڃڻ کانپوءِ سچانند چيو:

هم اڙتي رهه گئي
وو مسڪراتي چلدي

ڀائي سچانند جو ڪٽنب چئجي ته سنڌ جو لهروڪٽنب هئو جنهن ۾ ڀاڳ سچانند ۽ سندس پٽ، لهرون، ڌيئر، جانا به آزاديءَ جي هلچل ۾ قيد ۾ ويا.

جنهن صحبت ۾ اپورٽتا محسوس ٿئي اُتان به پورٽتا حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪرڻ پنهنجو ڌرم آهي.
— ٻاپو

(٨) درگداس آڏواڻي ۽ (٩) ماڙيوالا

سرڳواسي شري درگداس آڏواڻي شريمتي اينيءَ بيسنٽ جي انڊين هوم رول ليگ جو مکيه سرڪردو هو ۽ هن ڪراچيءَ ۾ ليگ جي ڪار ۾ لاءِ زبردست مرڪز کڙو ڪيو. ساڻس شري هربرام ماڙيوالا ساٿي هو. آڏواڻيءَ جي گانڌيجيءَ سان لکپڙهه چالو هئي. ١٩١٦ ۾ جڏهن مهاتما گانڌي پهرياين سنڌ ۾ آيو تڏهن شري درگداس حيدرآباد ۾ اچي کيس ڪراچيءَ وٺي ويو ۽ ڪراچيءَ ۾ سندس مرحبا جو پربند ڪيائين.

گانڌيجي وري ١٩١٧ ۾ ڪراچيءَ ۾ آيو هو گرمٽيا مزدورن جي قانون خلاف آندولن هلائڻ لاءِ. ان مهڙ جو پربند به شري درگداس آڏواڻيءَ جي ڪوشش سان ڪيو ويو.

١٩١٩ ۾ جڏهن رولٽ ائڪٽ ڪاري قانون خلاف مهاتما گانڌيءَ ستياگرهه چالو ڪيو ته ان جا ڪراچيءَ ۾ شري درگاداس آڏواڻي ۽ شري هربرام ماڙيوالا مهندار هئا. شري ماڙيوالا هڪ چوپڙي "لوڪال" شري آڏواڻيءَ جي پريس مان ڇپائي جنهن ۾ رولٽ ائڪٽ خلاف ۽ گانڌيجيءَ جي ستياگرهه جي پٺڀرائي ۾ مضمون لکيل هئا. پوءِ تي سرڪار بغاوت جي ڏوهه هيٺ ڪيس هلايو. جيتوڻيڪ بچاءُ لاءِ بمبئي کان اهڙين بيرسٽر گهرايا ويا ته به ڪورٽ شري ماڙيوالا کي ڏيڍ سال ۽ شري درگاداس کي ١٢ مهنا جيل جي سزا ڏني.

مهاتما گانڌيءَ ٣ ڊسمبر ١٩١٩ جي ينگ انڊيا ۾ لکيو ته "لوڪال" چوپڙيءَ ۾ گناهه جهڙو ڪجهه به لکيل نه آهي ۽ ڪورٽ سزا ڏيڻ ۾ ڀل ڪئي آهي.

شري درگداس جي لاءِ گانڌيجيءَ هيئن لکيو:

"منهنجو جن به ڪم ڪندڙن سان ملڻ جو ڀاڳ پيو آهي تن ۾ درگداس آڏواڻي هڪ بهترين ڪم ڪندڙ آهي. جيئن ئي مان ١٩١٥ع ۾ موٽي ڀارت ورش ۾ آيس تڏهن کان ئي مون سان سندس لکپڙهه چالو رهي آهي. کيس ٻارهن مهينن جي سزا ڏيئي قيد ڪيو ويو آهي. ڪورٽ جي فتوا ٺيڪ نه آهي. "لوڪال" چوپڙي کي راجدروهي لکڻي ڪري شمار ڪرڻ ۾ ڪورٽ غلطي ڪئي آهي.... مون کي معلوم ٿيو آهي ته انهيءَ مقدمي ۾ بچاءَ تي ١٥ هزار روپيه خرچ اچي ويو. اها رقم ڪنهن ڪارائتي ڪار ۾ تي لڳائڻ گهربي هئي."

شري ماڙيوالا جي ڀاري ۾ هڪ ٻي دلچسپ ڳالهه هتي لکجي ٿي. ١٩٣٠ جي لوڻ ستياگرهه جي دور ۾ شري ماڙيوالا سنڌي ستياگرهين جي هڪ ٽولي ڌاراسنا واري سرڪاري لوڻ جي ڍيريءَ تي ستياگرهه ڪرڻ لاءِ وٺي ويو هو. پڻ ان زماني ۾ ئي هو ڪراچيءَ جي ستياگرهه ڪائونسل جو پريزيڊنٽ هو ۽ ان حيثيت ۾ پڪيٽنگ جي ڀاري ۾ هو مهاتما گانڌيءَ جي هدايتن جي اکر به اکر پيروي ڪندو هو. اسپتالن جو والنٽيئر ناراض به ٿي ويندا هوا. هو چوندو هو ته والنٽيئرن کي اهنسا جي سڌانت جي پوري پوري پيروي ڪرڻي آهي ۽ رڳو هٿ جوڙي وينتي ڪرڻي آهي ۽ ڪا به زور زبردستي ڪانه ڪرڻي آهي.

روزانه امرت پيئڻ ايترو مٺو نه لڳندو آهي جيترو زهر جي پيالي پيئڻ کانپوءِ امرت جون ٻه بوندون.
— بابو

(٧) شري جيٺمل پرسرام

سرڳواسي شري جيٺمل پرسرام پنهنجي شڪتي شالي قلم سان "هندواسي" اخبار ذريعي ۽ پنهنجي پرٻل وياکيانن دوارا شريمتي انيءَ بيسنٽ جو هوم رول جو سنديش سنڌ ۾ پهچايو ۽ سڄي سنڌ کي جاڳرت ڪيو.

رولٽ ائڪٽ خلاف گانڌيجيءَ ستياگرهه شروع ڪيو ته اُن ۾ ٻه اُتساهه سان ٽپي پيو.

گانڌيجيءَ ان ستياگرهه جي سلسلي ۾ هڪ ڏينهن هڙتال ڪرڻ ۽ اپواس رکڻ جو آديش ڏنو.

مهاتما گانڌيءَ جي حڪم موجب هڙتال تمام ڪامياب ٿي. سوامي شردانند دهليءَ ۾ بندوق باز پوليس جي ٽوليءَ کي ٻي ڏڙڪ ڇٽي ڏنو:

گولي چلائو ۽ هم سينا کول کي کڙي هئن ۽ هرگز نه هٽينگي.

شري جيٺمل ان بنسبت هڪ زبردست ليک لکيو ته ڪيئن ماڻهو قربان ٿيڻ لاءِ تيار آهن. ان ليک ۾ شاهه جو هڪ بيت لکيائين:

اڳيان اڏن وٽ، پوين سر سنباهيا
ڪلال کي هٽ، ڪسڻ جو ڪوپ وهي.

انگريز سرڪار شري جيٺمل پرسرام تي انهيءَ ليک لاءِ بغاوت جي ڏوهه هيٺ ڪيس هلايو ۽ کيس ڏيڍ سال سزا ملي. مئجسٽريٽ فتوئي ۾ لکيو ته ستياگرهه خبر نه آهي ته ڪهڙي هلچل آهي. ان تي پوني جي مرهٽا اخبار لکيو ته مئجسٽريٽ کي سزا ڏيڻ کان اڳ پڇا ڪرڻ کپندي هئي ته ستياگرهه ڇا آهي ۽ قانون هيٺ ڏوهه آهي ڇا؟ گانڌيجي کيس سمجهائي.

ان تي مهاتما گانڌيءَ ينگ انڊيا ۾ هڪ ليک ۾ طلب ڪئي ته جيٺمل جي سزا رد ڪئي وڃي ڇاڪاڻ ته ستياگرهه جي معنيٰ ئي آهي اهنسا تي ثابت قدم رهي سول نافرماني ڪرڻ.

هڪ مزيدار ڳالهه ان اوائلي زماني جي ۽ ١٩٢١ کان اڳ واري زماني جي هيءَ آهي ته انهن ڏينهن ۾ ڪيسن ۾ بچاءُ ڏنو ويندو هو. مثلن مٿين ڪيس ۾ ڪيتري دليلبازي ڪئي وئي ته ڪسڻ ۽ ڪوپ جي معنيٰ ڇا آهي.

گانڌيجي ١٩١٦ ۾ سنڌ جي دوري تي آيو ۽ وري ١٩١٧ ۾ ڪراچيءَ ۾ آيو. ان موقع تي شري جيٺمل جي مهاتما گانڌيءَ سان هوم رول ليگ آفيس ۾ چڱي چوکي واد وواد ٿي ۽ گانڌيجيءَ آفريڪا جي اُلهڙ جا مثال ڏيئي ستياگرهه جي ڪاريه جي ڏانءُ کان شري جيٺمل کي واقف ڪيو.

مهاتما جڏهن خلافت جي سوال تي هلچل هلائي تڏهن شري جيٺمل کانئس ڪيترا سوال پڇيا جن جا گانڌيجيءَ کيس جواب ڏنا.

گانڌيجيءَ ٢٥ مئي ١٩٢١ جي ينگ انڊيا ۾ لکيو:

"سنڌ مان ڪو به اڪته چيني ڪري ته اها ڳالهه مونکي خوشي ڏيندي آهي. شري جيٺمل ته منهنجو ستياگرهه جو اوائلي ۾ اوائلي ساٿي هئو ۽ مونکي خبر آهي ته جن جو ڪو اوهي واهي ڪونهي تن جي مدد لاءِ آواز اٿارڻ وارو جيٺمل آهي."

ستياگرهيءَ کي ڪليءَ طرح سوچڻ گهرجي. سنڌس من ۾ ڇا آهي اُنجي دنيا کي ڄاڻ هجڻ ضروري آهي.
— ٻاٻو

(٦) آچاريه گدواڻي

آچاريه آسودومل ٽيڪچند گدواڻي مهاتما گانڌيءَ جي انتهائي ويجهو هو جو کيس مهاتما پنهنجي گجرات قومي وديا پيٺ جو مکيه آچاريه ۽ پرنسپال ڪري رکيو هو.

مهاتما گانڌي ١٩١٩ع ۾ رولٽ ايڪٽ برخلاف ستياگرهه جي سلسلي ۾ ٨ اپريل تي بمبئيءَ مان دهليءَ روانو ٿيو جو سوامي شرڌانند کيس ڪوٺ ڪئي هئي. جڏهن مترا جي اسٽيشن پار ڪيائون تڏهن آچاريه گدواڻيءَ مهاتما کي ٻڌايو ته سرڪار توهان کي دهلي وڃڻ کان ڏيندي اول ئي گرفتار ڪري ڇڏيندي. ٿيو به ائين. سرڪار گانڌيجيءَ کي پالوال اسٽيشن تي پنجاب ۾ نه گهڙڻ جو حڪم ڏنو ۽ کيس آخر زوريءَ ريل گاڏيءَ مان لاهي واپس بمبئي ڏي ويندڙ گاڏي ۾ چاڙهي وٺي هليا.

مهاتما گانڌيءَ جڏهن ١٩٢٠ع ۾ اڻسهڪار جي هلچل شروع ڪئي تڏهن آچاريه گدواڻي اچي مهاتما گانڌيءَ سان گڏيو ۽ مهاتما کيس گجرات وديا پيٺ جي پرنسپال جو ڪاربار سپرد ڪيو. گجرات وديا پيٺ جي ستاپنا سوراج جي ٻڌ ۾ هڪ مهتو پورو قدم چائي ان جي مهورت جي ڏينهن ١٥ نومبر ١٩٢٠ تي گانڌيجيءَ هڪ نهايت گنڀير تقرير جي دوران ۾ چيو ته آچاريه جي ولايت مان حاصل ڪيل وڏين ڊگرين کي نه ڏسو پر سندس سرشٽ آچار جو گورو محسوس ڪريو.

"سنڌ مان، مهاراشٽر مان ۽ گجرات مان جو اهڙا اعليٰ آدرشي جيون وارا آچاريه هن ڪاليج ۾ اچي گڏ ٿيا آهن. انهيءَ سنگم ڪري هي اسٿان هڪ تيرٿ اسٿان بڻيو آهي."....

مهاتما گانڌيءَ جي آشا سڦلي ڪئي ۽ شاندار حد تائين. آچاريه گدواڻي پاڻ، سندس ڌرمپتني گنگا ديوي، سندس ڀاءُ شري عالم گدواڻي ۽ سندس ڀيڻ ڪماري پاربتي گدواڻي سڀئي سوراج جي لڙائي جا بانڪا سپاهي ٿي رهيا ۽ قيد ڪاٽيائون.

١٥ جون ١٩٢١ تي گانڌيجيءَ ينگ انڊيا ۾ آچاريه گدواڻيءَ جي باري ۾ هيئن دستور لکيو:

"برطانيه سرڪار جي راڄ جو سرشتو ڪيڏو نه بيهودو ۽ بي شانائتو dishonourable آهي تنهن بابت مثال ڏيان ٿو. گجرات وديا پيٺ جي وائيس چانسلر آچاريه گدواڻيءَ کي مدراس مان ڪورٽ جو سمن آيو آهي ته راجدروهه جي ڏوهه هيٺ مقدمي جي شنوائيءَ تي اچي حاضر ٿيو، جو سزاوارا ۾ نه مهينا اڳ ڪيل تقرير بابت توهان مٿان ڪيس ڪيو ويو آهي.

هاڻ خود چارج مان ئي ڏسجي ٿو ته هنسا لاءِ چڙ چاڙ جو هڪ اشارو به ڪونهي. سرڪار لاءِ نفرت disaffection جيڪا آچاريه جي تقرير اڀاري ٿي سا ته علي ڀائر هر روز اڀاري رهيا آهن. هن سرڪار خلاف جيڪا نفرت مان جاڳائي رهيو آهيان تنهن ۾ مون کان ڪو گهٽ ڪو ڪونهي. پر هاڻ جڏهن سرڪار اها ڳالهه قبول ڪئي آهي ته هنسا لاءِ چڙ چاڙ نه هوندي ته سرڪار تقريرن لاءِ راجدروهه لاءِ مقدمو نه هلائيندي ته پوءِ ڇاڪاڻ اهي مقدما ڪڍيا نه ٿا وڃن؟"

آرسٽي ۾ ڪي بلڪل ساواڌان ٿيڻو آهي. سونهيل سمپتيءَ جو جڳيءَ طرح اپيوگ ڪرڻ گهرجي.
— بابو

(٥) سوامي گووندا نند

سوامي گووندا نند جڏهن اڃا جوهرمل طوطيرام منسکاڻي نالي سان ڪاليج ۾ اڌياپڪ هئو تڏهن ئي هو آزاديءَ جو هڪ لڙاڪو هئو "ڪوماگاتا مارو" نالي وارو هڪ جهاز بابا گردت سنگهه پاڙي ڪيو ۽ ان ۾ هندستاني محب وطن چاڙهي ڪئنيڊا وڃي رهيو هئو. سرڪار کين ڪئنيڊا ۾ اچڻ نه ڏنو ۽ جهاز هندستان موٽايو ويو. ان جهاز جي مسافرن ۾ پروفيسر جوهرمل به هئو. جهاز لنگر هنيو ته سرڪار اڳوانن کي گرفتار ڪرڻ شروع ڪيو. بابا گردت سنگهه پڇي عدم پتا ٿي ويو. سوامي گووندا نند گرفتار ڪيو ويو ۽ جنگي وقت جي چالو ڊفينس ائڪٽ هيٺ قيد ۾ بند رکيو ويو. جنگ ختم ٿيڻ کان ڪيترو وقت پوءِ کيس آزاد ڪيو ويو ۽ ڪجهه وقت پوءِ ٻه نظربند رکيو ويو. جڏهن مهاتما گانڌي اسهيوگ جي هلچل چالو ڪئي تڏهن سوامي گووندا نند پنهنجي تقريرن سان سنڌ ۾ آڳ ٻاري ڇڏي ڇو ته خود ئي باهه جو الو هئو. سرڪار هن کي راجدروهه واري ١٢٤ الف قلم هيٺ پنج سال قيد جي سزا ڏني. سنڌ ۾ ايڏي وڏي سزا يعني ٥ سال اڳ ١٩٠٩ع ۾ ١٢٤ الف قلم هيٺ ئي شڪارپور جي مهراج گورڌن شرما کي سوديشي کنڊ جي فائدي ۾ ڪتاب لکڻ لاءِ ڏني وئي هئي ۽ ان ڪتاب جي پڌري ڪرڻ لاءِ سيٺ چيتومل کي ٻه سال ۽ ڪتاب ڇاپڻ لاءِ شري ويرومل بيگراج کي به ٻه سال قيد جي سزا ڏني وئي هئي.

مهاتما گانڌيءَ سوامي گووندا نند جي پرشنسا ۾ هيٺين ريت لکيو:

"سوامي گووندا نند کي پنج سال قيد ۽ ديش نيڪالي جي سزا ڏني وئي آهي. اڃا به سواميءَ ڪيترا ڊنع ٻيا مقدمي جي سزائون سٺيون آهن ۽ ڪيترن ئي قيدخانن ۾ ساڻس عقوبتون ڪيون ويون آهن.

سندس تقرير پرهنسا جي ڇيڙ ڇاڙ ڪانهي. سرڪار لاءِ ڏڪار سا آهي پر ان لاءِ مان ٻه اهڙوئي ڏوهاري آهيان، جهڙو گووندا نند."

(ينگ انڊيا ١١ مئي ١٩٢١)

"نوجيون" اخبار ۾ ٥ جنوري ١٩٢٥ تي مهاديو ديسائي هڪ دلچسپ گفتگو لکيو آهي:

بيلگام ڪانگريس اجلاس جي وشيه وچارڻي ڪاميٽيءَ ۾ جڏهن قومي اسڪولن ۾ چرخو ڪتڻ وديارٿين لاءِ لازمي ڪرڻ جي سوال تي وچار ٿي رهيو هئو تڏهن سوامي گووندا نند چڙ مان اٿي چيو ته "مان آهيان ته برخلاف پر تڏهن به چرخو نه ڪتيندو نه رهندس."

تنهنتي گانڌيجيءَ کانئس پڇيو:

"ڪتيندين ته پوءِ ست ڪنهن کي ڏيندين؟"

سوامي گووندا نند تڏو ئي چيو:

"دان ڪندس."

"مونکي ئي ته دان ڪندين نه؟"

گانڌيجيءَ جو اهو سوال ٻڌي سڀئي کلڻ ۾ پئجي ويا.

سواميءَ چيو:

"ها توهان کي ئي دان ڪندس."

"اهو سمجهو ته مونکي منظور آهي،" گانڌيجيءَ چيو "ڀلي ووٽ نه ڏجو، ست مونکي ڏجو."

اهنسڪ هئڻ ڪري دک ڏسي ٻڌي مان روئڻ جي عادت ڇڏي دل کي ڪٺور بڻائڻ جي عادت حاصل ڪئي آهي جيئن دکن جو مقابلو ڪري سگهان. — باپو

سنڌ جي ڪانگريس نيتائن جو ويچار هو ته سنڌ ۾ لوڻ جو ستياگره نه ڪجي ۽ سنڌ مان والنٽيئر گجرات ڏانهن موڪلجن جتي وڃي هو ستياگره ڪن. اهو سنڌ ۾ ان ڪري پيدا ٿيو هو جو ڪجهه وقت اڳ سنڌ ۾ ٿورقيوار فساد ٿيا هئا ان ڪري ڊپ هو ته متان وري ڪو فساد ڀڙڪو کائي اٿي. هڪ سنڌين جي سفارت ڊاڪٽر چوئٿرام جي اڳواڻيءَ هيٺ مهاتما گانڌيءَ سان ٻروچ ۾ ملڻ وئي. گانڌيجيءَ کي سنڌ جي حالتن کان واقف ڪيائون ۽ پنهنجو گمان ڪيس ٻڌايائون.

گانڌيجيءَ ڪڏم ڇڪي ڏنو "ڊاڪٽر صاحب ميرا تو ويچار هئه ڪه سنڌ ستياگره کي ليئي تيار هئه، سارا ديش تيار هئه اور سنڌ ڀي تيار هئه. آپ جاڪي ستياگره چالو ڪرو."

مهاتما جي گفتي ۾ ڪا ايتري پختائي ۽ وشواس ڀريل هو جو شڪ مٽي ويو ۽ ڊاڪٽر چوئٿرام سنڌ ۾ اچي ستياگره جاري ڪرايو ۽ ڏنو ته واقعي سنڌ تيار هئي.

پاڪستان ٺهڻ کانپوءِ به ڊاڪٽر چوئٿرام مهاتما گانڌيءَ سان سنڌ ۽ سنڌين جي باري ۾ اڪثر چرچا ڪندو هو ۽ مهاتما جي شهادت جي ڏينهن به ڊاڪٽر مهاتما وٽ ويو هو ۽ سنڌين جي مسئلن جي باري ۾ ساڻس ڳالهيون ڪيون هيون.

مهاتما ڊاڪٽر لاءِ هڪ لڳا چيو:

"مان ڊاڪٽر چوئٿرام کي زميدار ماڻهو سمجهندو آهيان. هن جي ڪالني ۾ ديرگهه ڪال جي اکنڊ ديش سيوا جمع آهي. هن ديش لاءِ فقيري اختيار ڪئي آهي."

(۴) پروفيسر اين. آر. ملڪاڻي

پروفيسر نارائڻداس رتنمل ملڪاڻي هڪ پيو پوسٽ سنڌي ڪانگريسي نيتا آهي جنهن جو گانڌيجيءَ سان تمام گهرو سمبرڪ رهيو.

جنهن ته هڪڙي ئي گفتي سان گانڌيجيءَ پروفيسر ملڪاڻيءَ کي گهائي وڌو. ۱۹۲۰ع ڊسمبر ۾ گانڌيجي مظفرپور بهار ۾ آيو ۽ ۵ بجي شام جي ميٽنگ لاءِ اٽڪل ٽڪر ۽ پنڌ وڃي رهيو هئو ته پروفيسر ملڪاڻيءَ کي سامهون ڏٺائين. ملڪاڻيءَ چيو ته ميٽنگ ۾ اوهانکي ٻڌڻ آيو آهيان. گانڌيجيءَ مرڪي چيس:

"Professor, what next?

"وڌيڪ ڇا ڪندين؟

ميٽنگ تان موٽيو ته ملڪاڻيءَ کي ننڊ نه آئي. پرڀاتي جو نوڪريءَ جي استيفا لکي وڃي پرنسيپال ڪوسلا کي هٿ ۾ ڏنائين. هن گهڻوئي سمجهايس ته ائين نه ڪر؛ پراونشل سروس ٿي سون ورهين جي پگهار واري پڪي نوڪري ايئن ۾ نه ڇڏ. پر ملڪاڻيءَ نه ٻڌو.

عشق ائين ڪري
جئن چارو چام ڪاڙهي ڪيو.

پروفيسر ملڪاڻيءَ پوءِ گانڌيجيءَ جي پٺ ورتي. پٽنا ۾ وديا پيٺ کليو، ڪاشيءَ ۾ وديا پيٺ کليو ۽ آخر بمبئيءَ ۾ قومي مها وديالي کليو جتي پروفيسر ملڪاڻي وائيس پرنسيپال ڪري رکيو ويو. هڪ لڳا پروفيسر ملڪاڻيءَ گانڌيجيءَ کان ڪاليج جي ودپارٿين لاءِ ٦ اپريل قومي ڏينهن ملهائڻ لاءِ سنديش گهريو. مهاتما ڇني ٽڪري لي

جو اُپواس ٿو رکي سو ايشور جو عيوضي آهي ۽ ايشور جي عيوضيءَ
کي ڪن ۾ مئل رکڻو نه آهي.

(٣) ڊاڪٽر چوئٿرام گدواڻي

سرگواسي ڊاڪٽر چوئٿرام پرتابراءِ گدواڻي، جنهن کي لوڪن شردا منجهان 'سنڌو پتي' جو خطاب عطا ڪيو، سو اصل انقلابي وچارن جو هو مگر مهاتما گانڌيءَ جي جادوءَ ڪيس سنڌ جو پڪو سپاهي بڻائي ڇڏيو.

جيئن جيئن مهاتما گانڌي پارس ورش جي راڄنيتي ميدان ۾ اڳرو ٿيندو ويو تيئن گانڌيءَ جي جدا جدا لهرن ۾ ڊاڪٽر گدواڻيءَ پورو پورو ڀاڱو وٺندو رهيو. رولٽ ايڪٽ خلاف ١٩١٩ جي ستياگرهه کان وٺي هندستان ڇڏي وڃو جي لهر تائين جن سڀني لهرن ۾ نه رڳو بلڪل ٻيو ڀيرو ورتو پر سڄي نه سنڌ ۾ انهن سڀني لهرن جو سرڪردو ۽ مهندار ڊاڪٽر چوئٿرام هو.

ڊاڪٽر چوئٿرام نه بلڪل اوائلي قومي لهرن جي زماني ۾ حيدرآباد سنڌ ۾ برهمچاريه آشرم ستاپن ڪيو جو پوري معنيٰ ۾ پارس جي آزادي سنگرام ۾ انقلابي پوڌن جو اڏو هو.

مهاتما گانڌي جيئن ئي آفريڪا مان واپس هندستان ۾ آيو تيئن ئي ڊاڪٽر گدواڻي جي من ۾ ساڻس ملڻ لاءِ پرٻل اڪانڪا پيدا ٿي. ڊاڪٽر صاحب پاڻ لکيو آهي:

”ورهين کان پئي واجهايم ته ڪڏهن اهو وڏو ڏينهن ايندو جڏهن ملڪ جي مترن ۽ محبوب لوڪمانيه تلڪ ۽ مهاتما گانڌيءَ جي درشن ۽ ديدار جو ڪو موقعو ملندو. آخر سندم آس ساڻ پڄاڻان پوري ٿي. سن ١٩١٥ جي پڇاڙيءَ ۾ ڪن ساٿين سان گڏجي سنڌ ڇڏي وڃڻ جڏهن مارواڙ جي ريگستان مان مسافري ڪندي اچي احمدآباد ۾ منزل ڪئي سون. احمدآباد تائين سفر ڪندي اندر ۾ اهڙي اڪير هئم جهڙي ڪنهن شرڌالو تيرٿ ياتريءَ کي تيرٿ ستان جي يترا ڪرڻ جي يا ڪنهن حاجيءَ کي حج جي زيارت ڪرڻ لاءِ ٿيندي آهي.“

ڊاڪٽر چوئٿرام اها رات احمدآباد ۾ مهاتما گانڌيءَ جي آشرم ۾ گذاري ۽ ٻئي ڏينهن بمبئيءَ طرف روانو ٿيو جو گانڌيجي بمبئي انڊين نيشنل ڪانگريس اجلاس ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ روانو ٿي ويو هو. گانڌيجي بمبئيءَ ۾ ٻين اڳواڻن جيان ڪنهن هوٽل ۾ ٽڪيل ڪين هئو، پر ...

”هيءُ مسڪينن ۽ مفلسن جو مددگار ۽ هيڻن جو همدرد ۽ حامي، مارواڙي وديالي هال ۾ پنهنجن همدردن سميت، فقيرن جيان ترپال تي آسڻ لڳايو ويٺو هو.

سندس چرڻن ۾ سيس نوائي پنهنجي پياس بجهايم. پوءِ نه منهنجي لاءِ مارواڙي وديالي مندر ئي پيو. جيڪي ڏينهن آئي هوس سي ڏينهن ڏهاڙي اچي ويندو هوس. منجهس ڪهڙي مٺيا هئي تنهن جي پروڙ اچي پيم.“

آخر ۾ ڊاڪٽر چوئٿرام لکي ٿو:

”مون ڪيترن اڳواڻن سان مقابلو ڪيو آهي، ڪيترن سنتن ۽ ڌرم گروڻ کي ڏٺو پر انهن سڀني کان گانڌي ئي پنهنجو مت پاڻ آهي.“

مهاتما گانڌيءَ جو ڊاڪٽر چوئٿرام تي ڪيترو جادوئي اثر هو تنهن بابت ۾ هڪ ٻيو پرسنگ ملي ٿو. ١٩٣٠ ۾ جڏهن مهاتما گانڌيءَ لوڻ جو ستياگرهه جاري ڪرڻ لاءِ

آتم رڪيا ڪرڻ هرڪنهن جو جنم سڌ حق آهي. مان هندستان ۾ هڪڙو به ڪانئر ڏسڻ نه ٿو گهران
— باپو

مونتي ڪو بيو بوجو ڪونهي.''

آچاريہ وڏيڪ گانڌيجيءَ کي چيو تہ جيڪڏهن آفريڪا وارا ستياگره جا طريقا اوهين هتي ڪتب آڻيندا تہ نرم ڌرم وارا تہ اوهان جو وروڌ ڪندا باقي اوهان کي جيڪڏهن ڪي ستياگرهي ملندا تہ اُهي لوڪمانيہ تلڪ جا پوئلڳ ئي هوندا ۽ واقعي سنڌ مان جيڪي ڪاريہ ڪرتا مهاتما کي مليا سي لوڪمانيہ تلڪ جا ئي پوئلڳ هئا جهڙوڪ ڊاڪٽر چوئٿرام گدواڻي، ڀائي سچانند قيرومل، مهاراج لوڪرام ۽ مهاراج وشنو نشارام شرما.

مهاتما گانڌيءَ آرٽ تي پروفيسر ڪرپالاڻيءَ کي سيوا لاءِ سڏ ڪيو. چمپارڻ ۾ نيل جي کيتي جي ڪڙمين تي گورن زميندارن جي ظلم برخلاف جاچ ۾ ڪرپالاڻي اچي سندس ساٿي بڻجي بيٺو. ايتري قدر جو پروفيسر پاڻ بہ گانڌيجيءَ جي سادي رهڻي اختيار ڪري ڇڏي ۽ روٽي بہ پاڻ هٿن سان تيار ڪرڻ لڳو جا گانڌيجيءَ سان گڏ جي کائيندو هو. انهن ڏيڍ سال کن پروفيسر چمپارڻ ۾ ڪاريہ ڪيو. هن تي بي پرواهيءَ سان گهوڙي سواري ڪرڻ جي ڪوڙي ڏوهہ هيٺ سرڪار ڪيس ڪيو. گانڌيجيءَ پاڻ لکيو آهي تہ سرڪار اهو مقدمو انهيءَ مراد سان ڪيو جئن گانڌيجيءَ جي چمپارڻ ۾ هلايل هلچل اتي جي ڪڙمين جي اکين اڳيان بدنام ٿئي. مهاتما چيو تہ منهنجي ساٿيءَ کي ستائڻ سان سرڪار گورن زميندارن کي راضي ڪرڻ ٿي گهري، تنهن ڪري ضروري هئو تہ پروفيسر ثابت ڪري تہ هو ڪهڙيءَ ڪانيءَ جو ٺهيل آهي. ڪڙمي تہ قيد جا ڊنل ئي هئا. ڪين بي ڊپ بڻائڻ جو موقع مليو ويو سو وري ڪٿان وڃانجي! پروفيسر کي اڻ منگي سونهري ساعت ملي ويئي سا وڃائي تہ مورکتا ڇئجي. ستياگره جي معنيٰ بہ تہ اهائي آهي تہ انياءَ جي آڏو مٿابو ڪجي. ڪورٽ جو فيصلو بلڪل بي انصافيءَ جو هئو. پروفيسر مرڪندي سزا قبول ڪري قيد ۾ ويٺو سان هي ستياگره ڪيو. ستياگرهي اپيل ڇا جي لاءِ ڪندو؟

جڏهن ڊسمبر ١٩٢١ ۾ پروفيسر ڪرپالاڻيءَ کي اسهڪار هلچل ڪري گرفتار ڪيو ويو تڏهن مهاتما گانڌيءَ هن طرح لکيو:

''پروفيسر ڪرپالاڻي ۽ سندس آشرم جي ٻين ڪيترن ساٿين کي سرڪار گرفتار ڪيو آهي. بي گناهن جي قرباني (ٻيٺا) وڌندي رهي آهي... آچاريہ ڪرپالاڻي پاڻ کي فقير تن بڻائي ڇڏيو آهي. گهرجون گهٽائي وجي جن مانو ڪري پنهنجي ودياٿين سان گڏ رهي شيوا ڪندو رهي ٿو. اهڙين ٻولر دلين وارا شيوڪ ٿين ۽ قيد پون.''

٢٩ ڊسمبر ١٩٢١ جي ''ينگ انڊيا'' ۾ گانڌيجيءَ لکيو تہ پروفيسر ڪرپالاڻي ۽ ۽ سندس ساٿين کي هڙتال ڪرائڻ جي ڏوهہ هيٺ گرفتار ڪري، پوليس ٿاڻي تي ڪيس هلائي، جيل جي سزا ڏيئي، رسي سان ٻڌي جيل ڏانهن اماڻيو ۽ قيد ۾ بہ وردي کادو وغيره ڏيڻ ۽ خراب هلت هلي ٿي وڃي.

١٩ جنوري ١٩٢٤ع جي ''ينگ انڊيا'' ۾ گانڌيجي آچاريہ ڪرپالاڻي لاءِ لکيو تہ ڪيس اها عجيب شڪتي آهي جو ودياٿين کي پنهنجو ڪري ڇڏي.

عمل بنا ويچار ڪهڙا بہ سنڌ رهڻ انهن کي ڪوڙا موتي سمجهڻ گهرجي.
— بابو

(٢) آچاريه ڪرپالاڻي

آچاريه جيوترام ڀڳوانداس ڪرپالاڻي مهاتما گانڌيءَ سان پهرين ملاقات ڪرڻ ويو جڏهن هو ڏکڻ آفريڪا مان هندستان ۾ پهتو هو ۽ ڪوي رابندر ناٿ ٽئگور جي آشرم، شانتينڪيتن ۾، ڪويءَ سان ملاقات ڪرڻ ويو هو. آچاريه ڪرپالاڻي تڏهن کان ئي هڪ انقلابي ويچارن جو نوجوان هو ۽ هن جو انقلابين سان چڱو چوکو سمبنڌ هو. پر آچاريه ان سمي هڪ پراسرار ۽ ناامنديءَ جي مانسڪ پرستٿيءَ ۾ هو ڇاڪاڻ ته سرڪار ڪيترن ئي انقلابين کي گرفتار ڪري ڇڏيو هو ۽ آچاريه سوچ ۾ هو ته ڪهڙي دستور ديش کي آزاد ڪرائڻ لاءِ ڪوششون ڪامياب ٿي سگهنديون. ان مانسڪ پرستٿيءَ ۾ هن جڏهن مهاتما گانڌيءَ جي هندستان ۾ اچڻ جو ٻڌو تڏهن سندس من ۾ آيو ته ان نئين ليڊر کي وڃي ڏسان ۽ معلوم ڪريان ته هن ڏکڻ آفريڪا ۾ ڪهڙي دستور گوريءَ سرڪار سان ٽڪري کاڌي هئي ۽ اهو ستياگره جو ڪهڙو نئون هٿيار گانڌيءَ ڪڍيو آهي.

آچاريه جي دل ۾ اها به هڪ شنڪا هئي ته ڪيئن الياس جي شاهديءَ خلاف مهاتما گانڌي دعويٰ ٿو ڪري ته قومي هلچل اهنسڪ عنبدي لئي هلائي سگهجي ٿي ۽ ڪهڙي بنياد تي هو چوي ٿو ته راڄنيتيءَ جو آڌار اخلاق آهي. گانڌيءَ جي دلالي (ڪاڪا ڪاليلڪر، جو بدلي ٿي هينئر شانتينڪيتن ۾ رهيل هو) اول ئي ٻڌايو هو ته آچاريه ڪرپالاڻي هڪ ناڪي ۽ درٻي ديش پر ٻيهر جوان هو.

آچاريه جي مهاتما گانڌيءَ سان اها ملاقات مارچ ١٩١٥ ۾ ٿي. آچاريه هڪ هفتو مهاتما سان گڏ رهيو ۽ ان عرصي اندر هن جون مهاتما گانڌيءَ سان قومي تحريڪ جي ان نئين طريقي جي باري ۾ ڳالهيون ٿيون. مهاتما کيس پنهنجو ستيه ۽ اهنسا جو طريقو سمجهايو ۽ ڏکڻ آفريڪا جا ڪي انڀو ٻڌايا.

آچاريه ڪرپالاڻيءَ ٻاپوءَ کي چيو ته مون کي هن انگريزي واپاري قوم لئي ڪو وشواس ڪونهي. جيائين ته مان سمجهان ٿو ته هندستان کي آزاد ڪرڻ لاءِ هنسا جو سهارو وٺڻو ئي پوندو، يا فوج تيار ڪري ٻيا ٻاهران ڪا فوجي مدد اچي جنهن سان ملڪ ۾ ٿيو آهي.

آچاريه ڪرپالاڻيءَ انهن ڏينهن ۾ مهاتما گانڌيءَ جو اثر وٺڻ، گهڻو گهٽ ڏٺو ته هو ڪيئن ڪڏهن ۽ جو ئي ڪائي مشڪندو ٿو رهي. هن اهڙو ليڊر ٻيو ڪونه ڏٺو هو. پروفيسر ڪرپالاڻيءَ جي من تي هن پهرين ملاقات جو جيڪو اثر ٿيو سو آچاريه پاڻ هن ريت ظاهر ڪيو آهي:

"پهرين ئي ڏينهن ۾ منهنجي من تي اثر ويٺو ته هو هڪ سچار وڪتي آهي."

مهاتما گانڌيءَ جي سنگ جو آس اهڙو اثر ٿيو جو موڪلائڻ کان اڳ کيس چيائين:

"راڄنيتي ڪاريه ٻلي ٻيا دلين جي ڪاريه ٻلي يا ڪوبه ٻيو ڪاريه جنهن لاءِ ارهين واجب سمجهيو منهنجون شرطون ڪٿ آڻي سگهو ٿا. مان سنتٽر آهيان ۽

ورتي ذاتيءَ لاءِ ستيه تي هلڻ رکو ڪا انڪل نه آهي. ستيه-چرن ته منهنجو اٽين انگ ٿي ويندو آهي جنهن شرير سان ڪا لڳل وستو. — ٻاپو

اڳوائن کي ايذاءَ رسندا تڏهن ئي نه موڪ ڏيندو. قربانيءَ جو قانون دنيا ۾ ساڳيو ئي قائم آهي. سڀ کان سريسشت، نرمل، پوتر ۽ بهادرن جي قرباني ئي اثر ڪري ٿي. جئرامداس سيني ۾ وڌيڪ بهادر ۽ صاف cleanest آهي تنهن ڪري جئرامداس کي رسيل گهاءُ جو ٻڌي مان تار ڪرڻ کان پاڻکي روڪي ڪين سگهيس ته ”ستر ۾ (پاسيري) جو گهاءُ قيد وڃڻ کان بهتر آهي ۽ دل ۾ گهاءُ ان کان گهڻو سرس آهي؟

مان ٻن بهادر جوانن جي عزيزن سان همدردي ڪريان ٿو ۽ منهنجي دل چوي ٿي ته ڪين سنڌ نيگرن جي لاثاني شهيديءَ لاءِ مبارڪون ڏيان جي قبول ڪن. لڙاڪ پوڻن جو موعد ڪڏهن به دک ڪرڻ جو موقع نه آهي ۽ وري ستياگرهي پوڏي جو موت ته ڇا چئجي! آزاديءَ جي پياسي قوم کي هڪ سبق جيڪو اول سکڻو آهي سو آهي جدا جدا ڊپ ڪڍي ڇڏڻ - لقب (عزت) وڃائڻ جو خوف، دولت وڃائڻ جو ڊپ، قيد جو ڀؤ، شرير کي ايذائن جو ڊر ۽ ٻڻ موت جو ڀؤ.

پارت ورش مان آيل احوال ماڻهن ۾ بي ڊپائي جي وڌڻ جون خبرون ڏيئي رهيا آهن.“

١۴ اپريل ١٩٣٠ جي ”ينگ انڊيا“ ۾ مهاديو ديسائيءَ نوٽ لکيو:

”ڪراچيءَ ۾ خلق تي گولي هلائڻ لاءِ ڪو به سبب ڪو نه هو. سڀ ڪنهن هند جڏهن اڳوان گرفتار ڪيا وڃن ٿا يا انهن تي مقدمو هلايو وڃي ٿو تڏهن ڪورٽ جي اڳيان هشام ماڻهن جا اڇي مڙندا ئي آهن. اختياري وارن کي صلح سانت سچ پچ کپي ته ڪين ڪنهن چترائيءَ سان هلڻ گهرجي. ڪراچيءَ ۾ عملدارن ڏاڍو پري هلت ڪاڏ ورتي. خلق تي گولي مار ڪرڻ الڪري به غير واجب هئو جو عملدارن کي سڌ هئي ته جئرامداس ۽ ملڪاڻي والنٽيئرن جي جٿي ساڻ اتي اڇي لوڪن کي سانت ڪرائڻ جي پوري پوري ڪوشش ڪري رهيا هئا.

شري جئرامداس لکي ٿو: ماڻهو پٿر اڇلي رهيا هئا. جيڪي ماڻهو رستي جي هن طرف بيٺل هئا تن وٽان نه پر جيڪي رستي جي پرئين پاسي کان بيٺل هئا تن وٽان ئي پٿر آيا. سو مون هنن وٽ وڃي ڪين پٿر اڇلائڻ کان جهلڻ پئي چاهيو. مان اجا دروازي کان چار پنج قدم مس اڳتي وڌيس ته بنا چتاءُ ڏيڻ جي گوليون هلايون ويون. هاڻ ڪجهه به ڪري ڪين ٿي سگهياسون، سو آءُ مونڊڻ لڳس ۽ ان مهل مونکي گولي لڳي. اڳيان والنٽيئر بيٺا هئا. انهن ۾ هئا ڏاتاربه ۽ مينگهراج جن شانتي رکڻ خاطر جان ڏني.

والنٽيئر ۽ اڳوان اڳين اڳيان هئا. اهو ڏسي عملدارن کي ڪين شانت ڪرائڻ جو موقعو ڏيڻ کپندو هئو پر ڏسجي ٿو ته عملدارن هلت اهڙي ورتي جو جڻ هنسا پيدا ڪرڻ سندن مراد هئي.

... هن هلچل اڳيئن ١٩٢١ واري هلچل کان ڦيرايل روپ ورتو آهي. اڄ بهادر والنٽيئر پنهنجي قربانين ڏيڻ ۽ ستر سهڻ سان اتهاس جو نئون ورق ورائي رهيا آهن.“

الڳ الڳ بوندون ناس ٿي وينديون آهن، پر انهن جي ميلاپ سان ساگر ٺهي پوندو آهي.
— بابو

پيش ڪيو جو پوءِ ڪي قبول پيو ۽ ڊيليگيشن
اوڙي حاضرين ۾ اهڙي ته اڻ حد خوشيءَ
جي لهر اچي وئي. گانڌيءَ جي الهيءَ
سمجهاڻي لاءِ جس شري ڄيرامداس کي ڏنو.

مهاتما گانڌي ١٩٢١ع ۾ اسهيوگ جي هلچل
هلائي ته شري ڄيرامداس ڊاڪٽر چوئٿرام
سان گڏجي پوري ذمي سان ان ۾ ڪاهي پيو.

ڊسمبر ١٩٢١ ۾ شري ڄيرامداس کي سرڪار
بغاوت جي ڏوهه هيٺ گرفتار ڪيو. شري
ڄيرامداس گرفتار ٿيڻ تي مهاتما گانڌيءَ کي
تار ڪئي جا مهاتما پنهنجي ينگ انڊيا ۾
شايع ڪئي ۽ ان تي پنهنجي آلوچنا به
ڪئي. ٢٢ ڊسمبر ١٩٢١ جي ينگ انڊيا ۾
مهاتما شري ڄيرامداس جي تار جا لفظ
دهرايا:

”پوليس مونکي سيڪشن ١٢٤ الف تحت
هيٺ گرفتار ڪيو آهي. ديس لاءِ جن لفظن
سوا لاءِ ايشور جا شڪرانا. ڀارت جي
آزادي خاطر سياڻپ ۽ پڪي نشچي سان
پنهنجو فرض پالڻ جي پاورنا ڌاري قيد ڏانهن
وڃان ٿو ۽ دل ۾ ڪنهن به ڪا پاورنا
ڪانه اٿم.“

ان وقت تائين سندس ماءُ ۽ ٻه ڀيڻ کي
ڪنڊڙن کي سرڪار گرفتار ڪري چڪي
هئي. گانڌيءَ لکيو: ”ڄيرامداس جي قرباني
پوتر (بي داغ spotless) آهي. مونکي ڄاڻ
آهي ته جسم کي عيال ۾ به ڪنهن (ڪريش
پاورنا) نه آهي. ڪڏهن به اهي نه ڇڏي سگهيو.
ڄيرامداس ڏاڍي ڪٺن گهڙين سان generously
سڌائين سچو ۽ آتم نياڳي self-sufficing ٿي جي
رهيو آهي. سرڪار کي هر شيءِ ڄيرامداس جي ته

ڄيرامداس ڪڏهن به هنسا جو وچار ڪرڻ
وارو نه آهي ۽ نه ان کي همٿائڻ وارو آهي.
هو نه سڌاليءَ ديس جا قانون مڃيندو رهيو
آهي ۽ ننهن ڪري ڪيس سول نافرماني جي
معنيٰ جي ڄاڻ آهي. پر سرڪار ڄيرامداس
جهڙي ماڻهو کان ڪم اهڙو ٿي ٿي وٺي
سگهي يعني کيس قيد ۾ رکڻ. اهڙي قسم
جي قيد بالڪل تي سوراج کي سچي ڌرم
الڪول معنيٰ ۾ ويجهو ٿي آڻي.“

١٩٣٠ ۾ مهاتما گانڌيءَ جڏهن لوڻ جو
ستياگرهه چالو ڪيو ته ان سلسلي ۾ ڪراچيءَ
۾ اڳواڻن تي ڪيس هلندي هزار ماڻهن جا
ڪراچيءَ جي ڪورٽ ٻاهران اچي ڪٺا ٿيا.
اتي پوليس گولي هلائي جنهن ۾ ٻه نوجوان
شري دناڻو ۽ شري ميگهراج ٿلا شهيد ٿيا.

ان موقع تي پوليس جي هڪ گولي
شري ڄيرامداس کي به لڳي ۽ سندس ساٿر
مان آرپار لڪري وئي. مهاتما گانڌيءَ کي
جڏهن اها خبر ملي ته هن يڪدم شري
ڄيرامداس ڏانهن هڪ تار موڪلي جنهن جو
ذڪر مهاتما پنهنجي ٢٤ اپريل ١٩٣٠ جي
”ينگ انڊيا“ جي ليک ۾ ڪيو آهي. مهاتما
لکيو:

”ٻه نوجوان دناڻو ۽ مائي بهادر Athelete
کيڏڻي جو اٿي ماڻهن کي شانت ڪرائڻ
وٺو هو تنهن کي گولي لڳي. ميگهراج
ريواچند ١٢ سالن جو ڇوڪرو به گوليءَ جي
گهاءَ کان مري ويو. اهڙيءَ طرح سان ڄڻا
جن ۾ شري ڄيرامداس به آهي تن کي گولين
جا گهاءُ رسيا. ڄيرامداس کي گهاءُ رسيو
اٿيءَ شمر مونکي ليچ unmixed خوشي ڏني.

جي شخص رشوت ٿا وٺن سي پاڻ سان توڙي ديش سان ناحق
ٿا ڪن.
— باپو

(ب) سنڌ جي برک شخصيتن سان سمپرڪ

(ا) شري ڄئرامداس دولترام

اهو چوڻ تمام مشڪل آهي تہ سنڌي ڪانگريسي نيتائن ۽ سارو جنڪ سيوڪن ۾ ڪير باپوءَ کي سيني کان وڌيڪ ويجهو هو. آچاريہ ڪرپالاڻي ٻهريون سارو جنڪ سنڌي سيوڪ آهي جنهنجو مهاتما گانڌيءَ سان اوائلي سمپرڪ ٿيو. آچاريہ جو ڪاريہ ڪيتر سنڌ کان وڌيڪ سنڌ کان ٻاهر رهيو ۽ سندس جيون جو چڱو حصو جوڙجڪي ڪاريہ ۾ رهيو خاص طور تي کاڌي اُپجن ڪاريہ ۾. راڄنيتي سنگهرش ۾ سنڌي نيتائن ۾ جنهجو ڪاريہ ڪيتر سنڌ ۾ ئي ٻڌيو رهيو تن ۾ شري ڄئرامداس سان شايد باپوءَ جو گهاٽي ۾ گهاٽو سنبنڌ رهيو.

٢١ فبروري ١٩٢٩ تي گانڌيجيءَ شري ڄئرامداس جي باري ۾ هيٺيان لفظ لکيا:

”ڄئرامداس سو ٽڪو سون جيان ديس جو لائق سيوڪ آهي.“

شري ڄئرامداس ۽ باپوءَ سان جيان تيان شروعاتي عرصي ۾ ئي سمپرڪ ۾ آيو ۽ سندن وچ ۾ گهاٽو سنبنڌ ٿي ويو؛ ايتري قدر جو ٢ مئيءَ ١٩١٩ع تي گانڌيجي رولٽ ائڪٽ واري ڪاري قانون برخلاف ستياگره جي جي وستار بابت صلاح ڪرڻ لاءِ جيڪو ميڙ ڪوٺائڻو ڪيو هو تنهن لاءِ پنهنجي پنهنجي پرانت مان عيوضي موڪلڻ لاءِ گانڌيجي جن کي خط موڪليا سي هئا سوامي شردانند، حسن امام، سندر لعل، ڪستوري رنگا آينگر، ڄئرامداس دولترام ۽ ولڀ ڀائي پٽيل. سنڌ ۾ ٻئي رولٽ ائڪٽ برخلاف ستياگره ڪراچي ۽ حيدرآباد ۾ ڪيو ويو هئو جنهن ۾ ڄئرامداس مک پارٽ ورتو هو.

شري ڄئرامداس کي سندس قابليت ۽ قربانين ڪري انڊين نيشنل ڪانگريس جي ورڪنگ ڪاميٽيءَ تي کنيو ويو. شري ڄئرامداس ڪو عرصو آل انڊيا ڪانگريس ڪاميٽيءَ جو جنرل سيڪريٽري ٿي بہ رهيو ۽ ٻئي وديشي ڪپڙي بهشڪار ڪاميٽيءَ جو سيڪريٽري هو. انڪري سندس گانڌيجيءَ سان گهري ۽ گهرو سمپرڪ ٿيو.

١٩١٩ع جي پڇاڙيءَ ۾ جليانوالا باغ جي شهيدي ڪانڊ بعد جيڪو انڊين نيشنل ڪانگريس اجلاس امرتسر ۾ ٿيو انهي مانٽيگو چيمسفورڊ سڌارن جي رد باري ۾ رٿيل ٺهراءَ تي وڏي چڪري لڳي. هڪ طرف هئا لوڪمانيہ بال گنگادر تلڪ ۽ ديش بندو چترنجنداس ۽ ٻئي طرف هئا پنڊت مدن موهن مالوي ۽ گانڌيجي. لوڪمانيہ چوي تہ سڌارا نااميديءَ جهڙا آهن؛ گانڌيجي چوي تہ سڌارا ٺڪرائڻ لائق ناهن. انهيءَ چڪريءَ حاضرين ۾ وڏي انتشاري پيدا ڪئي ۾ شري ڄئرامداس انهي هڪ مسودو لکي

اسانکي انسان جي شڪل ۽ ٻڌي حيوانيت کان ٻاهر نڪرڻ لاءِ ئي مليا آهن.

— باپو

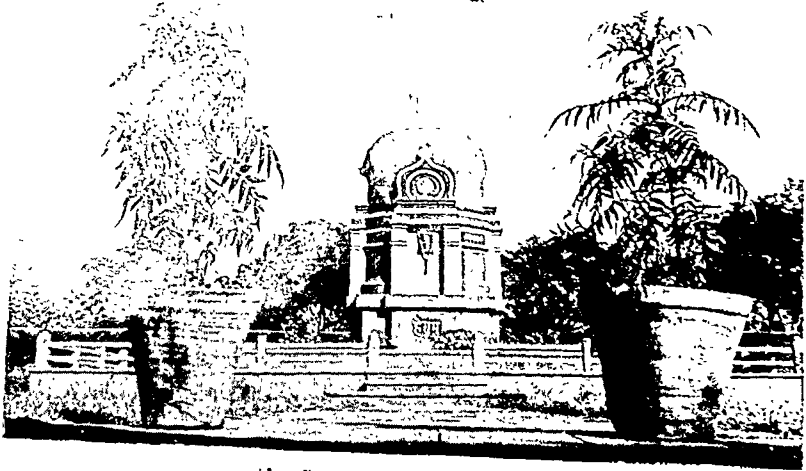

गांधीधाम में बापूअ जे अस्थीअ मथां अदियल गांधी समाधि

كان وڌيڪ سختيءَ وارو آهي. انهيءَ حڪم
موجب ۱۴ سالن سميت گرنٿ جي ڇاپڻ ۽
پڙهڻ ڪرڻ تي بندش هئي؛ ننهن بندش
جو حڪم ستيارٿ پرڪاش پاڻ وٽ رکڻ
ڏوهه ٺهرايو. هي ڪم نهايت عقليءَ جو آهي
۽ دنيا جي آريه سماجين جي پوئلڳن کي
ڏکوئيندڙ آهي. چاليهه لک آريه سماجين
وٽ ستيارٿ پرڪاش جو قدر اهڙو ئي
آهي جيترو مسلمانن ۾ قرآن لاءِ، ڪرستانن ۾
انجيل لاءِ. چالو معاملن لاءِ اڪيچيتي تي
بندش وجهڻ جي ڳالهه سمجهي سگهجي ٿي
پر هن زماني ۾ لوڪ سرڪارن اهڙو قدم
کڻڻ کان پاڻ هٽڪن لهون. پر ڌرمي گرنٿ
تي بندش وجهڻ ڏنگائي جو قدم آهي.
مان ان ڪري سنڌ سرڪار کي چوندس
ته ورتل بندش واپس وٺي. ستيارٿ پرڪاش
جو سنڌيءَ ۾ ترجمو ڇپائڻ پڻ ڪا نئين
ڳالهه نه آهي. جنهن پستڪ جا ڪيئن ڇاپا
هن وقت تائين ايڪٽي پڌرا ٿيا آهن ۽ دنيا
جي گهڻن ئي ٻولين ۾ ترجما ڪيا ويا آهن
ان ڪتاب ۾ اهڙي لکيل آهي جا جدا جدا
قومن ۾ نفرت ۽ دشمني جو پاڻ پيدا ڪري
سگهي ٿي سو هاڻ چوڻ عبث آهي. هڪ ٻئي
ڏانهن سهنشيلتا جو گڻ بلڪل ضروري
آهي خاص ڪري ڌرمي معاملن ۾. ڌرم
بابت ويچارن ۾ الڳ الڳ ڌارائون ته دنيا
جي انت تائين رهنديون ايندڙيون تنهنڪري
سهنشيلتا جي گڻ سان ئي لوڪ جدا جدا
ڌرمن ۽ ورڻن جا هوندي به هڪ ٻئي سان
مترن ۽ ڀائيچاري وارا ناڙيون لئي رهي
سگهندا. ڪنهن به ڌرم تي ڪو واجب يا
غير واجب نڪتيچيني ڪري ان ڪري اهڙي
ڌرم جي هاڃي ڪار ثابت آهي. ڌرم جي
نه ڪنهن هاڃي ٿئي ٿي جڏهن ان جا پوئلڳ
ڌرم کان بي پرواهه يا گمراهه ٿا ٿين."

ليو دهلي ۲۶ آڪٽوبر ۱۹۴۶

(ب) ڦٽڪا

۲۳ اپريل ۱۹۳۲ تي ڪراچي جيل ۾
ستياگرهي قيدين کي نعرن هڻڻ لاءِ ڦٽڪا
لڳايا ويا. ان تي شري مهاديو ديسائي ۲۴
اپريل ۱۹۳۲ تي هيٺين دستور لکيو:

"ڪالهه ڪراچي جيل جي ستياگرهي
قيدين کي جو راشٽريه ڌوڄي نعرا هڻڻ ڪري
ڦٽڪا لڳايا ويا، تنهن جي نياءَ ۾ ڪراچيءَ
جي ضلع مئجسٽريٽ جي ڪڍيل بيان پڙهڻ
تي مهاتما گانڌيءَ کي سخت ڏک ٿيو."

(ج) هڪ ديويءَ سان سختي

۳۱-۳-۱۹۳۲ تي مهاديو ديسائيءَ جي
ڊائريءَ ۾ هيءَ داخلا آهي:

ڪراچيءَ ۾ هڪ اسي ورهين جي ديويءَ
کي گرفتار ڪري ڪيس 'سي' ڪلاس ۾
رکيو ويو هو ۽ پوءِ بدلي ڪري ڪيس 'اي'
ڪلاس ۾ موڪليو ويو. ان تي مهاتما
گانڌيءَ مهاديو ديسائي کي چيو ته هند
سيڪريٽري سر سئميوئل هور لاءِ لنڊن جي
ٽائيمز ليڊر اخبار کي جيڪي لکيو آهي
سو برابر ٿو لڳي ته جڏهن هندستان ۾ هي
(لٺ ڏنڊ) جو راڄ هلي رهيو آهي تڏهن
سر سئميوئل هور اسڪيٽنگ (Skating)
يعني برف تي چڪر مارڻ جي راند ۾
مست آهي.

**اسانکي پونجي ٻئي ورڳ ختم ڪرڻو آهي پر ان لاءِ ڪين مارڻ
ضروري نه آهي. سنڌن ڏن ۽ شڪتي جو جنتا لاءِ اپيوڳ ڪرڻو آهي. — باپو**

١٩٣٨ تي ڪراچيءَ ۾ هندن جا سوين گهر ڦريا ويا.

پاڪستان جي انهن حالتن تي مهاتما گانڌيءَ دهليءَ ۾ پرارٿنا جي ميڙ ۾ ٻه ٽي دفعا اشارو ڪيو.

١٥ سيپٽمبر ١٩٣٧ تي دهليءَ ۾ گانڌيجيءَ چيو:

”جيڪڏهن پاڪستان غلط ڪارروايون ڪندو رهندو ته آوس هندستان ۽ پاڪستان جي وچ ۾ لڙائي ڇڙي پوندي. پاڪستان ۾ رهيل هندن ۽ سکن جي سلامتيءَ جو بار هند سرڪار تي آهي. ڇو نه تا پاڪستان وارا آئي جي هندن ۽ سکن کي سمجهائين ته لڏي ٿا وڃو ۽ سندن سلامتيءَ جو ليڪ پربند رکن ۽ ساڳيءَ طرح هندستان سرڪار هر هڪ مسلمان لاءِ ائين ٿي ڪري؟“

وري ١٧ سيپٽمبر ١٩٣٧ع تي چيائين:

”واجب ته ائين آهي ته هندستان ۽ پاڪستان پاڻ ۾ ويهي کليل دل سان ڳالهيون ڪن ۽ فيصلا ڪن. جنهن ڳالهه ۾ هڪ راءِ نه ٿين ان جو امين هٿان فيصلو ڪرائين. ٻيو هڪ جو جهنگلي رستو آهي سو آهي لڙائي ڪرڻ جو. مولڪي ته ان جو خيال نٿو وٺي پر لڙائيءَ بنا چارو ڪونهي. شل اهو ڏينهن نه ڏسڻو پوي.“

وري ٢٦ سيپٽمبر ١٩٣٧ع تي به مهاتما چيو:

”دهليءَ ۾ سڀ امن امان ٿي ويو ته مان اولهه پاڪستان ويندس. لاهور، راولپنڊي شيخوپورا ويندس ۽ اتر اولهه سرحدي پرڳڻي ۾ ۽ سنڌ ۾ ويندس. مان سيني جو شيوڪ آهيان، مولڪي ڪو به اچڻ جي روڪ نه ڪندو. مان لشڪري پهرو ساڻ نه کڻندس مان پنهنجو پاڻ لوڪن جي سهاري ڇڏي ڏيندس. جن به هندن ۽ سکن کي پاڪستان مان لڏايو ويو آهي تنکي عزت ۽ شان سان موٽي پنهنجي گهر وڃي وهاريسان ايسين آرام نه ڪندس.

مون سدائين لڙائيءَ جي مخالفت ڪئي آهي پر جيڪڏهن پاڪستان کان انصاف حاصل ڪرڻ جو ٻيو ڪو حل نه آهي ۽ پاڪستان سرڪار پنهنجي غلطي محسوس ڪرڻ لاءِ تيار نه آهي ته هند سرڪار کي پاڪستان سان لڙائي ڪرڻي ٿي پوندي. لڙائي ڪا مسخريءَ جي ڳالهه نه آهي. ان ۾ بربادي آهي پر بي انصافي سهي ڪري وهڻ جي آءٌ صلاح ڪين ڏيئي سگهندس.“

مطفرقہ - (الف) ستيارٿ پرڪاش

سنڌ سرڪار سنڌي ستيارٿ پرڪاش تي بندش وڌي هئي. سڄي هندستان ۾ آريہ سماجين ان بندش خلاف آواز اٿاريو هئو ۽ بندش لاهڻ لاءِ طلب ڪئي هئي. پهرين بندش ڪجهہ مقرر عرصي لاءِ هئي ۽ اهو عرصو پورو ٿيو ته سرڪار وري نئون حڪم بندش جو جاري ڪيو، اڳئين کان وڌيڪ سخت ۽ وڌيڪ وسيع.

مهاتما گانڌيءَ ان بندش جي حڪم جي باري ۾ هريجن جي ٣ نومبر ١٩٣٦ع جي پرچي ۾ هيٺين دستور لکيو:

”ائين پئي سمجهيو ويو ته ستيارٿ پرڪاش تي بندش جو مدو پورو ٿيو ته وري ان کي وڌايو نه ويندو. پر اميد غلط نڪتي جو وري بندش دهرائي وئي آهي.

سنڌ سرڪار جو تازو حڪم اڳئين حڪم

ٽرسٽيشپ ڪا عارضي وسٽو ڪانہ آهي. اها خود ۾ آدرش آهي.

لعلن ۽ جنتي لـــه سرڪاري راڄ ختم ٿي ويو آهي......

سرڪار کولي حرن کي ٻا لڪي وڃڻ هر مهندارن کي نه ٻڪڙي ٿي سگهي ۽ نه ڳولهي ٿي سگهي......"

مهاتما گانڌي ان تي لکيو:

"سرڪاري بندوبست نه ظاهر آهي نه اصل ٺهيو آهي. ان جو پورو پورو real علاج هي آهي ته ڪانگريس ميمبر اسيمبليءَ مان نڪري اچن ۽ خان بهادر الله بخش ۽ سنڌ جي وزيروزارت مان استعيفا ڏين. پوءِ دو شاتي جيتو لاهي وڃي حرن جي وڃ واسو ڪن ۽ انهيءَ طرح پهنجي ڀلمل د ڀشواسن کي گناهه جي ڪمن کان پري رهڻ جي سکيا ڏين.

پير پاڳاري جي وانف ڪار سڄڻن جي هڪ ٽولي پير پاڳاري سان ڪڏهن جي ڪانفس بيان ڪندا آهن ۽ حرن کي صاف صاف هدايت هئي نه خونخواريءَ جي ڪمن کان باز اچن. انهيءَ هدايت ڪرڻ لاءِ پير کي قيد مان آزاد ڪرڻ جو شرط نه ڳالهه ڪرڻ گهرجي. پير کي ڪا شڪايت آهي ته ان جي جاچ ٿيڻ گهرجي. سرڪار کي گهرجي نه عام جنتا کي اهي ڳالهيون کولي ٻڌائي. هي چيو وڃي ته اهي ڳالهيون نه ڪانگريس ميمبرن جي نڪري اچڻ کان سواءِ ۽ وزيرن جي استعيفا ڏيڻ کان سواءِ نه ٿي سگهجن. لوڪ نه سمجهن جو جواب آهي ته ميمبرن ۽ وزيرن جي استعيفا ڏيڻ سنڌ صلح لاءِ اهڙا جي ثابتي ٿيندي. اسيمبليءَ ۾ رهندا ايندا ته هو ڪري شخصي نه ڀالا ڏيئي نه سگهندا. وڏو سبب هي به آهي نه ان مان ثابت ٿيندو نه اسيمبلي رستي بغاوت کي بند ڪري ڪين سگهبو. پر نه ٻين ڪنهن وجهه مسلسل جي اسيمبليءَ ۽ وزيريءَ طريقي بغاوت بند ڪري ڏيکارڻ چاهين ٿا. استعيفائون عام لوڪن تي سٺو اثر ڇڏينديون. سنڌن قرباني ۽ دليري ٻين ڏانهن وڌنديون ۽ ٻيا به اچي ساڻن شامل ٿيندا. سيٺ سيتلداس جو حرن ٻوان مان ٻن ميمبرن کي الساهه اچڻ گهرجي جو حرن جي وچ ۾ وڃي ڪين ڪرن ۽ وحشاڻي ڏوهاري ڪارين کان باز اچڻ جي ڪوشش ڪندي حرن ٻڌڻ لاءِ پاڻ پيش ڪن."

واردا ڏانهن ويندي ١٨- مئي ١٩٤٢

پاڪستان کانپوءِ

١٥ آگسٽ ١٩٤٧ تي هندستان جو ورهاڱو ٿيو ۽ پاڪستان هڪ الڳ ديس الڳ حڪومت سان ستاپن ڪيو ويو. جيترو ٺيڪ رٿيو ائين ويو هو ته پاڪستان ۾ رهندڙ هندو پاڪستان ۾ ٿي رهندا ۽ هندستان ۾ رهندڙ مسلمان هندستان ۾ رهندا ۽ آدم جي متاستا ڪاله ڪئي ويندي ته ۾ حالتن جي مجبوريءَ هيٺ شاهي پهالي تي متاستا ٿي ٿي وڃي.

سنڌ ۾ حالتون اڳ ٿي تمام خراب هيون. پاڪستان جي وجود ۾ اچڻ ڪري حالتون وڌيڪ بگڙي ويون ۽ هندو پاڻکي وڌيڪ بي سلامت سمجهڻ لڳا. هندن لاءِ ريل ۾ سفر ڪرڻ ڏکيو ٿي پيو ۽ ڪيترا واقعا هندو مسافرن کي ريل مان قتل ڪرڻ جا پيا ٿيندا هوا. نواب شاهه پرسان هڪ مسافرن جي گاڏي لٽي وئي هئي ۽ ٦ جنوري

مرتبوءَ بعد سنڌ ۾ پرش ۽ استري ۾ ڇٽا نه لڳندا آهن، انڪري شرير سان موهه نه رکڻ گهرجي

...گانڌي گرنـ

لهندا اهو چو نو سوال آهي.

هن اتاهہ پارٽ ڊيس ۾ ڪي هزار ماڻهو
وسائڻ ۾ دير نہ لڳندي. پر سنڌي نہ
enterprising حوصلي وارا آهن. ساري دنيا
۾ پکڙيا پيا آهن. انهن کي وسائڻ لاءِ جنتا
کي مدد لاءِ چوڻو ڪونہ پوندو.... سؤمان
جي بچاءَ جي صدقي اختيار ڪيل غريبيءَ
مان بہ خوشي آنند ايندو آهي. پر اهڃاڻ
ڏسجن پيا تہ هندو مسلم مذہر امن امان
آڻڻ جي ڪوشش ڪري رهيا آهن ۽ ماڻهن
کي گانڌو لڏڻا نہ پوندا."

٦ آڪٽوبر ١٩٤٠ع جي "هريجن" ۾ شري
شامداس گدواڻي جو خط ڇاپي ان هيٺيان
گانڌي جيءَ هيٺين دستور لکيو:

"شري شامداس گدواڻيءَ جي خط اچڻ
کان پوءِ اخبارن ۾ خبر آئي آهي تہ سنڌ
جي هڪ ڳوٺ ۾ پنج هندو جي پنهنجي
رواجي ڪارڪرت ۾ لڳا پيا هئا تن کي ڪليو
ڪلاڙو ڪولي هٿي ماريو ويو ۽ اڃا تائين پوليس
ڪنهن ڏوهيءَ کي گرفتار ڪين ڪيو آهي.
ڇا هيءَ ڪا موجب تجويز بڻائي ويئي آهي
جنهن هندن کي سنڌ مان لوڏيو ۽ ڪڍيو
وڃي؟"

وڌيڪ لکيائين: "شامداس گدواڻيءَ کي
گهرجي تہ جنهن رستي ۾ ڪيس وشواس
آهي يعني هنسا ۾ ان جي سکيا پاڻ وٺي
۽ اگري پين سنڌ جي هندن کي بہ اهڙا
...سيکاري. سنڌ جا هندو ٻاهر پين ڏي واهر
...ءِ نہ نهارين. لکڻ بعد ڪري پوري ڏيان
...ن پنهنجي لاءِ عمل جو سنڌ گهرڻ ۽ هنسا
...اهنسا تي بدل جيڪي فيصلو ڪن ۽ ان

...لي پڳيءَ طرح ۽ بهادريءَ سان عمل ڪن.
سنڌ جي جوابدار مسلمان اڳواڻن کي ب...
چوندس تہ توهان جي عزت reputation
خطري ۾ آهي. جي هن طرح بي گناهہ ماڻهن
جي بي سمجهيءَ جي خون خواري بند نہ
ڪري سگهندا تہ ڪير اوهان تي اعتبار ڪندو
تہ اوهين پاڻ لاچار آهيو ۽ هن بدمعاشيءَ
mischief کي بند نہ ڪري سگهو.
خوني جنهن جاتيءَ جا آهن انهن جي
مات پري ميتا ۽ واهر بنا هيءَ خوني
ڪاروائي ڪرڻ مشڪل Impossible آهي."

سملا ٢٨ سيپٽمبر ١٩٤٠

حرن جو مسئلو

مٿين سري سان مهاتما گانڌيءَ ٢٤ مئي
١٩٤٢ جي هريجن پرچي ۾ هيٺيون ليک
لکيو:

"پروفيسر گهنشيام، هڪ ٿرپارڪر جي
ڪاريہ ڪرتا شري آسنداس جي مدد سان،
جن اپراضين تي حرن جي ودروه (بغاوت) جو
اثر پيو آهي تن کي گهمي هڪ رپورٽ تيار
ڪئي آهي ۽ انجي ڪاپي موڪلي موڪلي
آهي. حر آهن پير پاڳاري جا مريد. پير پاڳاري
کي سرڪار قيد ڪيو آهي ۽ سندس مريدن
سان هن کي ملاقات ڪرڻ نٿا ڏين. پير
جي سانگهڙ واري بنگلي جي تلاش ڪئي
ويئي ۽ پير وارا پون جهوپڙيون جن ۾ مريد
اچي رهندا هئا تن کي پوليس جلائي ڇڏيو.
تنهن ڪري پير جي مريدن يعني حرن سرڪار
سان بغاوت ڪئي آهي. هو پوليس آفيسرن
کي خون ڪن ٿا ۽ پوليس کي خبرون
پهچائڻ وارن کي بہ خون ٿا ڪن. ڪيترن

...ر چيز جو پوتر ۽ اُچت موقعي تي اپيوگ ڪرڻ گهرجي.

ـــ يان

سلامت تنا سمجهن ته پوءِ هن ڳوٺن ۾ رهڻ محال آهي سي ڇڏي اچن."

سيڪاڳو ۲۸ نومبر ۱۹۳۹ع

٦ جنوري ۱۹۴۰ جي هريجن اخبار ۾ گانڌيجيءَ "سنڌ جي دکيتا" Sindh Tragedy جي سري سان ليک لکيو:

"سکر ۽ شڪارپور ۾ گهڻائي ڪانگريسي جوان آهن پر اهنسڪ لوڪلي منظم ليل non-violently organized نه آهن. اهو سندن ڏوهه نه آهي، ڪين ان جي پرک نه آهي. مون ور ور ڪري اهي چيو آهي ته اسان جي اهنسا وير وارن اهنسا نه آهي، ڪمزور ماڻهو اوچتو ويتر شڪتي ڪين ڏيکاري سگهندو. ان لاءِ ڪا دوا جي پڙي مون وٽ ڪانهي. مون وٽ جيڪو نسخو آهي سو ڪي لوڪن کي ڏسيان ٿو ته ورتي ويا اهنسا ٿي هلو. جيسين ڪامياب ٿيو ليسين ڪوشش ڪندا رهو. پر سچي بهادري لاءِ دل ۾ نه دويش (نفرت)، نه ڪڙ، نه بي وشواسي ۽ نه شرير کي ايذاءُ رسڻ يا موت جو ڪو ڊر هئڻ گهرجي. جن ۾ اهي گڻ نه آهن انهن لاءِ اهنسا جو رستو ناهي. اهنسڪ وير جيس هوندا اهي هيڻن کي بچاءُ ڏيئي سگهندا جي هو سندن آسرو وٺندا.

هيڻن ماڻهن کي پنهنجي هٿيارن لاءِ ڀاڙڻ نه گهرجي. ان مان ڀاڙ وڌيڪ ڪمزور ٿيندا. جي اهنسا ٿي ايهڙا جي ڪين قوت ڪانهي ته ڪين پنهنجي بچاءُ ڪرڻ جو هنر سکڻ گهرجي. ان لاءِ سگهاري بدن جي ضرورت نه آهي پر مضبوط دل جي ضرورت آهي. جن کي پنهنجي بچاءُ ڪرڻ جي تربيت سکڻي آهي تن لاءِ ڀڄڻ وارن سبق آهي ته ايذاءُ اچي وڃي يا موت ان جو خوف نه رکڻو آهي...

... قوم جي ڪوشش ۾ ڪانئرتا جو لفظ ئي نه هئڻ گهرجي ...... لاچار هجرت ڪجي ان ۾ اهڙ ڪولهي، نه ڪا بي عزتي آهي نه ڪانئرتا. ڀارت ورش وشال ديس آهي، غريب آهي تڏهن به هڪ ڀاڱي جا ماڻهو ٻئي ۾ وڃي وسي سگهن ٿا خاص ڪري هوشيار محنتي ۽ ايماندار لوڪ. سکر شڪارپور جي ماڻهن ۾ اهي ئبشي گڻ نه آهن ڇا. سنڌ سرڪار کان امن امان رکڻ جي طلب ڪن، ٿو ڀلا هندو مسلمان مدد ۾ گڏجي واٽ ڪڍن. پر جيڪڏهن هو ڪو رستو نه لهي سگهن ۽ ڀاڙ ۾ پنهنجي ملڪيت ۽ جان جو اهنسا يا هنسا ڪنهن به وسيلي بچاءُ نه ڪري سگهن ته بلاشڪ ڪانءِ خالي ڪري اچن جتي ڪين سڌالين جان ۽ استرين جي عزت وڃڻ جي خطري ۾ رهڻو ٿو پوي.

شيڪاڳو ۱ جنوري ۱۹۴۰

وري ۳ فيبروري جي هريجن ۾ مهاتما لکيو:

"مون سنڌي هندن کي اهين ٿي چيو آهي ته ٿوري هوندي به جيڪڏهن ڪين پنهنجي بچاءُ ڪرڻ جي همت آهي ته جتي وسيا ويٺا آهن ان ڳوٺ مان نه نڪرن. پر جيڪي بي عزتي سهڻ لئا گهرن ۽ ساڳئي وقت بچاءُ لاءِ اهنسا اختيار ڪرڻ يا هنسا طريقي ڏکي جو ڏڪ هڻڻ جيسي سگهه تنا ساڻن تن لاءِ ڳوٺ ڇڏڻ جي واٽ ٿي آهي. باقي جيڪي ڳوٺ ڇڏيندا سي ڪڏهن ڪين

ذرم ڪرم ڪانڊ ۾ سمايل ڪيتري مگر اونچي ۾ اونچي ورتين موجب هلت هلڻ ۾...

— بابو

سنڌ جا فساد

در حقيقت ١٩٣٩ کان ١٩٤٢ وارو عرصو سنڌ جي هندن لاءِ وڏو هيبت جو عرصو هو. ان عرصي اندر ئي سکر منزل گاهه جا فساد ٿيا۽ سکر تعلقه اندر هندن جا شاهي پيماني تي خون ٿيا، رڳو هڪ گوسرجي ڳوٺ ۾ اٽڪل ٽيهارو هندو ڳوناٽا يا قتل ڪيا ويا هئا يا باهه ۾ جلايا ويا هوا. منزل گاهه سکر ساڌ ٻيلي جي سامهون هڪ شاهي ميدان هئو جنهن لاءِ مسلمانن جي دعويٰ هئي ته اتي اصل هڪ مسجد هئي ۽ انڪري اهو ميدان مسلمانن کي ڏنو وڃي، هو ڏانهن هندن جو چوڻ هو ته منزل گاهه ۾ ڪا به مسجد ڪانه هئي، اهو رڳو فوج جي پڙاءُ جو ميدان هئو ۽ اهو مسلمانن کي نه ڏيڻ گهرجي ڇو هندن جي تيرٿ آستان ساڌ ٻيلي جي سامهون هئڻ ڪري امن امان ۾ خطري پوڻ جو امڪان آهي. مسلم ليگ ان منزل گاهه جي هٿ ڪرڻ لاءِ شاهي ستياگرهه ڪيو ۽ ان بدولت فرقيوار فساد سڄي اپر سنڌ ۽ خاص طور سکر ضلع اندر ٿيا جنهن ۾ ڪيترا هندو قتل ڪيا ويا. سنڌ جي سنت پگت ڪنور رام جن جي شهادت به ان عرصي ۾ ٿي ٿي هئي.

٢ ڊسمبر ١٩٣٩ واري هريجن ۾ مهاتما گانڌيءَ انهن فسادن جي باري ۾ هيٺين دستور لکيو:

”سنڌ ۾ فسادن جو احوال ڏک سان پئي پڙهيو اٿم.... منهنجو مکيه ڪارڻ آهي لوڪن کي پاڻ ئي پنهنجي واهر ڪرڻ جي وات سيکاريان. شڪارپور جي پنچايت هيٺين تار ڪئي آهي:

’فساد، قرمار، باهيون. سکر ضلع جي ڳانون جي هندن کي بي قياسي سان قتل ڪيو ويو آهي. زالن ۽ ڪنيائن سان بلاتڪار ڪيو ويو ۽ ڦريون ويون آهن. هندن جي ملڪيت سلامت ناهي، حالت نهايت خطرناڪ آهي، سرڪار جي نيتي مضبوط ڪين آهي. ڪرپا ڪري اوهين پاڻ ڏسو يا جاچ ڪرڻ لاءِ ڪنهن کي موڪليو.

پريزيڊنٽ هندو جنرل پنچايت.‘

ٻه تارون اڳ به آيون آهن. حالت کي معين ڏيڻ لاءِ کهڙو اپاءُ وٺجي ان تي ويچار ۾ هوس. ڪانگريس اپنا اهنسا جي پرايوگ جي ايتري شڪتي حاصل ڪين ڪئي آهي جو فسادن وغيره کي منهن ڏيئي سگهي. ڪانگريس کي پنهنجي ڪارڀت رکڻي آهي ته اهڙي شڪتي پيدا ڪرڻ گهرجيس.

.... سنڌ سرڪار کي لوڪن جي جان ۽ ملڪيت بچائڻ جو ٻلو ڪرڻ ئي گهرجي. پر ڏسجي ٿو ته حالتون سنڌ سرڪار جي قبضي کان ٻاهر نڪري ويون آهن....

... اڄ جنهن ڪارگر نموني ۾ سنڌين کي مدد ڪري سگهان ٿو سو ته آهي اهنسا جو. سو به هڪ ڏينهن ۾ نه ڪين سکي سگهبو. ٻيو رستو اهو ئي آهي جيڪو سنسار ۾ سڀڪو هن وقت تائين وٺندو آيو آهي يعني جان ۽ ملڪيت جي بچاءَ لاءِ هٿيارن جو اپيوگ. ايشور انهن کي مدد ڪندو آهي جي پنهنجي پاڻ کي مدد ڪن ٿا. سنڌي ٻيارا نه ڪين آهن. کين ڦورن، ڌاڙيلن وغيره کان پنهنجي بچاءَ جو هنر سکڻو ئي آهي. پر جيڪڏهن انهيءَ ڪرڻ کان به نبل آهن ۽ اتي رهڻ

> چرخو سنيم جو جزو آهي انڪري مان انکي ايشور جو روپ ڪري سمجهندو آهيان.
> — ٻاپو

پروفيسر گهنشام شوداسانيءَ سان گڏ ڪيا آهن.

حيدرآباد تعلقي جي ۴۲ ڳوٺن مان ۱۷ ڳوٺ اهڙي حالت ۾ آهن جن ۾ فقط هڪ ۾ هندو ڪٽنب لڳو رهي. سڀ لڏي ويا آهن. ٻين ڳوٺن مان اڌ جيترا هندو ڪٽنب هلي ويا آهن. ڪيترن ڳوٺن ۾ باقي مالڪ بيٺو هڪ اڌ هندو رهيل آهي؟

خط لکندڙ اهو به رمارڪ لکيو آهي ته ٻڌندڙن کي ياد ڪرڻ گهرجي ته سنڌ ۾ حيدرآباد وچ ۾ آهي ۽ تعلقي جا ڳوٺ ضلع هيڊ ڪوارٽر کي نزديڪ آهن. پورب جو رڻ ۽ پڇم جي ٻهاڙي حد بلڪل پري آهن. پراڻي جي اهڙي سلامت نڪري ۾ جڏهن اها حالت آهي ته باقي دادو، جيڪب آباد، لاڙڪاڻو ۽ سکر ضلع ۾ حالتون ڪيڏيون هونديون؟ سکر ضلع ۾ ته تازو عقوبتون لئي گذريون آهن؟."

مهاتما گانڌي پوءِ لکي ٿو:

"مٿين خط مان وڌيڪ مضمون هتي ڇاپڻ جو ضرور نه آهي. اهي هندن لئي جا آفت calamity پري آئي آهي ان جو dignified and dispassionate ڊسڪرپشن وارو ۽ واسطو ورڻ ڪيو ويو آهي. وڌيڪ اهو به لکيو ويو آهي ته انهن حالتن جو اثر مسلمانن تي به پوڻ شروع ٿيو آهي. سنڌ جا هندو ساهس وارا enterprising آهن ۽ مسلمان ڪسان هنن گهرجن کين ميسر ڪري ڏين ٿا جنهن ڪري ٻئي هڪ ٻئي ۾ سڙهيا ڳنڍيا پيا آهن. طوفاني لٽاڻ جي هوا ته ڄاڻي هلڻ لڳي آهي. بدامني گهٽ ڪرڻ وارو پورو آهي ۽ سڀني کي کائي ٿو، آزاري ٿو، جيڪي پوس اٿارين ٿا تن کي پڻ.

خط لکندڙن جي گهڻو برابر آهي ته سنڌين لئي اهو سڄي ديس جو سوال آهي. هن حالت کي ليڪ لوڙي منهن ڏيڻ لاءِ ڪانگريس جو اهڙو ئي فرض آهي جهڙو مسلم ليگ جو ۽ هندو مهاسڀا جو. سنڌ جي سرڪار جي اها ڳالهه ته ان ۾ ٿي آهي ته ڪيئن ٿي هن حالت جو مقابلو ڪري. مرڪزي سرڪار کي به لاپرواهيءَ سان ڏسڻو نه آهي ته پڻ هندستان جو هڪ ڀاڱو، اهو ڀاڱو جنهن مان سنڌو درياهه وهي رهيو آهي، جنهن ۾ ديش جي ڪروڙ پراڻي براهمڻ الهاس جون نشانيون آهن سو انهن بدامنيءَ ڪري اجڙ ٿيندو وڃي. اها بدامني روڪي نه وئي ته اوس تي سنڌ حد کان پري وڃي ويندي. جيڪو لڳو جيڪي هندستان جي هڪ ڀاڱي ۾ لڳي ٿو سو پڻ ساري ديش لئي اثر جهڙي ٿو."

بمبئي ڏانهن ويندي

ريل گاڏيءَ ۾ ۱۹۴۰-۹-۱۱

مٿين مسئلن جي باري ۾ پروفيسر ٽاراچند ڳاجرا هڪ دفعو روبرو به وارتا ۾ وڃي مهاتما گانڌيءَ سان مليو. مهاتما گانڌي بلڪل قرب سان ساڻس ڳالهايو ۽ سندس ڳالهيون بلڪل ڌيان سان ٻڌائين. ان بدامنيءَ کي منهن ڏيڻ لاءِ مهاتما جو طريقو هڪڙو ئي هئو: اهنسڪ مقابلو ۽ جي اهنسا سان مقابلو نه ٿي سگهي ته هنسا ذريعي خود بچاءُ. ان باري ۾ مهاتما ڪيترن موقعن تي وري وري لکيو.

اسانجو ديش ڪروڙپتين جو نه مگر غريبن جو آهي.
— باپو

اڳواٽ ڏانهن ۽ اخبارن ڏانهن موڪليندا هوا جيئن انهن کي سنڌ جي حالتن جي باري ۾ صحيح تصوير ملي.

انهن نوٽن جي آڌار تي ڪيترين اخبارون سنڌ جي حالتن تي آلوچنا ڪنديون هيون ۽ سنڌ ۾ هندن جي سلامتيءَ جي باري ۾ انتظاري ڏيکارينديون هيون. انهن نوٽن جو ايترو تہ اثر ٿيو جو حالتن جي بگڙي وڃڻ ڪري، جڏهن مرحوم خان بهادر الله بخش مکيہ وزير ٿيو ۽ هن بہ سکر ۾ اچي سنڌ جي اٽڪل ١٠٠ کن چونڊ هندن کي گهرائي انهن کي چيو تہ سنڌ جي هندن کي مان صلاح ڏيندس تہ ننڍن ننڍن واهڻن مان نڪري اچي وڏن وڏن ڳوٺن يا شهرن ۾ رهن تہ سندس ان بيان تي هندستان ڀر جي اخبارن آلوچنا ڪئي ۽ ڪن اخبارن تہ ائين بہ لکيو تہ جيڪڏهن خان بهادر الله بخش هندن جو بچاءُ نٿو ڪري سگهي تہ بهتر آهي تہ وزارت جي استيفا ڏئي ڇڏي. پر اهڙي استثني پيدا ڪرڻ لاءِ سچ تہ ڪائونسل اڳ واري مسلم ليگ وزارت جوابدار هئي جن چڻ مسلم گونڊن کي ڇيڪ ڇڏي ڏنو هو ۽ ڳوٺن ۾ ڏري گهٽ انڌ تہ نڌ پيدا ٿي ويو هئو.

انهن نوٽن جي سلسلي ۾ مهاتما گانڌيءَ ١٥ سيپٽمبر ١٩٣٠ تي هريجن ۾ هيٺيون مضمون لکيو:

"شري ٽاراچند گاجرا ۽ شري سي. ٽي. وليچا هيٺيون سرڪيولر موڪليو آهي:

'اُميد تہ اسان جو اڳيون پترو سنڌ جي هاڻوڪي بدامنيءَ جي استثنيءَ تي اوهانکي مليو هوندو. هن ڳنڍ بيو هڪ پترو - سنڌ ۾ بدامنيءَ ڪري آرٿڪ بربادي - اوهان ڏانهن موڪليون ٿا. هيءَ دک ڀري ڪهاڻي آهي انهن جي خاموش بيڙا جي، جي سرڪار يا پبلڪ جي ڪنهن بہ سياسيتا بنا ڳوٺن مان لڏي رهيا آهن. ٻئي ڪنهن نڪري ۾ اهڙي حالت بڻجي ها تہ ساري ديس مان انهن کي سهارو ۽ ناڻي جي مدد ڏني وڃي ها. آشا اٿئون تہ اوهين اسان جي پرانت جي حالت ۾ چاهہ وٺندا؟

انهيءَ خط ۾ سنڌ جي حالتن بابت هيٺين لکيل آهي:

'سنڌ ۾ هن بدامنيءَ ڪري آرٿڪ سرشتي کي وڏو ڌڪ رسي رهيو آهي. ڳوٺن ۾ رهڻ تہ لڳ ڀڳ ختم ٿي ٿيڻ تي آهي. مال جي چوري بي حد وڌي وئي آهي جنهن ڪري ڪڙمي جن جي ملڪيت ئي آهي رڳو ڏاند ۽ کير ڏيندڙ جانور تن جا ڍڳا ۽ ڍور چور چورائي پيا وڃن. ڪڙميءَ ويچاري جو حال اهو وڃي رهيو آهي جو سندس ڏينهن سخت پورهئي ۾ تو گذري ۽ رات اوجاڳي ۾ He passes the day of toil followed by a night of vigil.

ڳوٺن ۾ رهندڙ هندو تہ چورن ۽ ڌاڙيلن جي مقابلي ڪرڻ جي سمرٿي نٿا رکن. ان ڪري هندو ننڍن ڳوٺن مان نڪري وڏن ڳوٺن ۾ وڃي رهڻ لڳا آهن ۽ وڏن ڳوٺن جا هندو اتان نڪري شهرن ڏي ٿا وڃن. پر هندن کي لڏ پلاڻ جي اندازي ڏيڻ لاءِ سنڌ جي ٦١ تعلقن مان هڪ تعلقي حيدرآباد سنڌ جي ڪانگريس ا.ر. ايل.

ايشور اسانجي شبدن يا پوڄا جي وڏيءَ ڏانهن نہ ٿو نهاري، هو اسان جي ڪرمن ڏانهن ٿو نهاري.
— بابو

پوءِ ۽ رولڻو جو ڪري ڪي چرڪائڻو.... لارڊ ويولڪ جي هوشياري ۽ اهليءَ بر ڏني ولي جو پنجاب جو (پڌ) نامياري عملدار مسٽر ٿامس ٽينهن کي اعانو ڏنو آهي ۽ اعانو قبول ڪرڻ جي هن مهرباني ڏيکاري آهي. سر جارج لائڊ جهڙا پاڻ رهبر و جاچ ڪئي آهي الي هو ڏاڍو سان مڙئي جڙي هليو پئي آهي. لارڊ ويولڪ وري پيسا ٽرميءَ جا رستا palliatives وٺي چاٺي. پر سنڌ جو ڪمشنر چوي ٿو ته مان بمبئي جي گورنر جهڙو ني آهيان ٿينهن ڪري سر لانسلٽ جارج استعفا ڪين ڏيندو. ملڪ جا عملدار ۽ وائسراءِ جي انصاف لي علڻ جي ڳالهين لئي ڪاي رهيا آهن. ان ڪري لارڊ ريڊنگ استعفا ڏ ڪو ڏ ڏيندو. پئي انهن کا ايمانداري سان سمجهن ته هي ته هجن ها ته حالتون پاڻ وڌيڪ خراب ٿين ها. اسهيوڪ مان حيڪي جاڻن ٿا ان کي جاڻ پوندي ته برائيءَ سان ساڻه ڏيئي بيهڻ مان ڀلائي پيدا ڪين ٿيندي آهي. جڏهن بنياد ني پاپ لي آهي ته ان مٿان جيڪي ڪجهه چڱو ڏرو سو به پاپ کي ني پختو ڪندو ويندو. انهن عملدارن کي ڪاميابه ته ليڻ ڪري ڏوهه ڏيڻ اجايو آهي جو ته سعدن چڱي پاونان هرلدي ته هو ڏهي ٿا پون. اسانجي اسهيوڪ سان سنڌ جي اکيون کليون ته ڪيتري اوٿهي خرابي هن سرشتي ۾ پيل آهي ۽ پسر اهو نتيجو نڪرندو جڏهن اسهي سرشتي ۽ عملدارن جي وجهه تي ڊوهه محسوس ڪنداسون جو ته جڪي ته سيپئي عملدار ته خراب ڪين ٿهيو.

سنڌ جي سنتالن کي سرڪاري سرشتي بابت هي اهڙو خير ڪو آلس ڏيندو. هن مشڪل حالتن هيٺ سنڌن همت ۽ صبر لاءِ مان کين کيرون اوڏيان. جيڪڏهن بهادري ۽ صبر سان سختيون سهندا ايندا ته هن بي لغام ۽ بي حيائيءَ جي آزار ڪري سرڪاري سرشتي جو آلس پاڻ جلدي ايندو. اسان جا ديسي پاڻ جي غلطي ۾ اچي سرڪاري بي اصول عملدارن جو هٿ وٺي رهيا آهن تنکي پنهنجي قربانيءَ ۽ سختين سهڻ جي وسيلي پاڻ ڏي چڪڻ گهرجي. هوريان هوريان سنڌ ۾ به، جيئن ٻين ايراضين ۾ لهو آهي، ڳرانا عملدارن جو دب ڇڏيندا ويندا ۽ ڪانگريس ۽ خلافتي ڪم ڪندڙن کي پنهنجا سچا متر ۽ آزادي ڏيندڙ Deliverers راڪا ڪري سمجهندا. اسان کي وشواس هوندو ته ٿوري ني وقت ۾ اهڙي حالت پئيدي جو هو هندو مسلمان کي هڪ ٻي برخلاف ويڙهائڻ جي رالد هلي ڪين سگهندا".

٤- بي سلامتيءَ جو دور

سنڌ جي جدا ٿيڻ کانپوءِ ۽ خاص طور تي سنڌ ۾ مسلم ليگ وزارت جي ٺهڻ کانپوءِ کانپوءِ سنڌ جي هندن لاءِ هڪ بي سلامتيءَ جو دور شروع ٿيو هو ۽ سنڌ جا هندو ڳوٺن مان لڏي شهرن ۾ اچي رهڻ لڳا. نتيجي روپ سڄو آرٿڪ سرشتو ٽٽڻ لڳو هو.

شڪارپور منجهان ٽي متر، مسٽر ولس ٽاراچند ڪاهرا، شري چوٿرام ولڀجا ۽ شري بلديو ڪاهرا ان زماني ۾ بدامنيءَ جي باري ۾ مشيتون ۽ انگ اکر گڏ ڪري انگريزيءَ ۾ پترا تيار ڪري سڄي هندستان جي مک

جو شخص ڪٽر و ڪاريه ايڪاگرتا سان ڪري ٿو تنهن ۾ ڪاريه ڪرڻ جي شڪتي لڇي وڃي ٿي.
— بابو

سرڪاري عملدارن جي هزار حيلن ڪندي به ماڻهو صلح ۾ رهيا. (محمد چنل مکيه ڪر ڪندڙ هئو جنهن ڪانفرنس ڪامياب ڪئي).

موٽڻ لاءِ به گهوڙي گاڏيءَ وارن سوراجين کي چاڙهڻ کان انڪار ڪيو. سوراجي موٽندي ميرپور ماٿيلي اسٽيشن تي لٿا ۽ اتي ميڙ ۾ تقريرون ڪيائون. اتي به پوليس عملدار مولوي تاج محمد جي تقرير ۾ وگهن وڌا ۽ ڪيس گهڻ وڌ ڳالهايو. پر ماڻهن صبر قائم رکيو. ڪانفرنس ٿيڻ کان پوءِ مختيارڪار اُتي ڪليو ڪلايو هندن کي ڀڙڪاري رهيا آهن ته اسهيوگ هلچل کي ساٿ ڏيندا ته مسلمان توهانجي گهرن جون چوريون ڪندا.

هڪ ڳاٺ ۾ ڪانگريسي ٽولي اتي جي مڙهي (مندر) ۾ وڃي رهي. ترت ئي قريب ٽيهه مسلمان لٺين ۽ لوڙهين سان مڙهيءَ کي چوڌاري وڪڙي ويا ۽ چوڻ لڳا ته وياکيان ڪندڙن کي ماريندا سون. آخر مڙهيءَ وارن سوراجي ٽوليءَ کي پٺي در کان ٻاهر روانو ڪيو. سکر ضلع ڪانگريس ڪاميٽي جو نوجوان سيڪريٽري شري چوئٿرام وليچا گهوٽڪيءَ ۾ جڏهن آيو ته ٽيهه چاليهه مسلمان لٺين سان ڪيس گهيرو ڪري ويا. شري وليچا لٺين سهڻ لاءِ صبر ساهي بيٺو رهيو. ان تي ڳوٺ جا ڪي هندو لڪري اچي شري وليچا جي پر ۾ ساڻس گڏ وڃي رهيا. آخر شهر جي پنچات پنهنجا ماڻهو شري وليچا ۽ سندس ساٿين ڏانهن موڪليا. شري وليچا پنچات جي سڏ تي ساٿين سميت ويو ۽ اتي ٽيهه چاليهه لٺين وارا مسلمان به سندن پٺيان ويا ۽ چيائون ته اسين وليچا سان مارڪٽ ڪنداسون. پنچات شري وليچا کي وينتي ڪئي ته هنن حالتن ۾ بهتر آهي ته توهين ڳوٺ مان روانا ٿيو ۽ وڃو پر شري وليچا ورائي ڏني ته جنهن ڪارڻ لاءِ آءٌ آيو آهيان سو پورو ڪرڻ بعد ئي واپس وينداس. شري وليچا کي اهڙو پختي ارادي وارو ڏسي پنچات انهن مسلمانن کي هٽي وڃڻ لاءِ چيو پر هو پنچات تي حملو ڪرڻ لڳا ۽ ميڙ مان لڪري وڃڻ کان انڪار ڪيائون.

اهڙيءَ طرح پنچاس ڪلاڪ پورو لوسي لوسي بيهو ڪو رستو نه ڏسي شري وليچا کي چيو ته توهين ئي مڙو. چاليهارو هندو پوءِ شري وليچا کي اسٽيشن تي ڇڏڻ ويا.

ڪانگريس جو سنديش ڳوٺن ۾ پهچائڻ کي روڪڻ لاءِ هنن هن طرح ڏاڍي زبردستي ۽ دڙڪا ڏيڻ جا رستا ورتا آهن تن جي برخلاف بالا عملدارن اڳيان ٿيون ته ڪجهه به ڪين ڪيو آهي. ڇا اهي رستا وني (وائسراء) لارڊ ريڊنگ ۽ (بمبئيءَ جو گورنر) سر جارج لائڊ هن هلچل کي مٽهن ڏيندا؟"

گانڌيجي ان تي لکي ٿو:

"پوئين جملو مون ڏانهن اشارو آهي جو مون لارڊ ريڊنگ ۽ سر جارج لائڊ جي ڪجهه پرشنسا ڪئي آهي. انهن ڳالهين جي اوکيڙ ٿيڻ بعد به مان هنن جي ڪيل واکاڻ قائم ٿو رکان. انهيءَ مان پاڻ ثابت ٿو ٿئي ته سرڪار جو سرشتو ئي اهڙو جڏو آهي جو بهتر ماڻهن حاڪم به چڱائي ڪرڻ ۾ اسمرٿ ٿيو پون. سر جارج جي شايد سنڌ جي ڪمشنر تي ايتري هلندي مس آهي جيتري ڪنهن رولو بار تي؛ هن کي ڪمشنر کان ئي ڇرڪڻو ٿو

اندر ۾ واسو ڪندڙ ايشور کي جاڳائڻ لاءِ يمن ۽ نيمن جي تلوار جي ڌار تي هلڻو پوندو.
— ٻاٻو

Young India جي پرچي ۾ Afflicted Sind "ستايل سنڌ" جي سري هيٺ هيٺيون مضمون لکيو:

"سنڌ ۾ سرڪاري آزار جو هيٺيون نقش ليل graphic ورڻن هڪ مترَ لکيو آهي.

سنڌ جي ڪمشنر هڪ ڳجهو سرڪيولر مختيارڪارن ڏي موڪليو آهي ته اهڙيءَ هلچل جي برخلاف لوڪن ۾ پرچار ڪريو. ڪن هنڌن اهي مختيارڪار قطع تعلقات جي هلچل کي روڪڻ لاءِ عجيب وغريب رستا وٺي رهيا آهن. ڪليل برخلافي ته ڪن ٿا پر ڪن هنڌ انهي جي پنچائتن کي مختيارڪار چون ٿا ته اهڙيءَ سوراج لاءِ پرچار ڪندڙن کي پاڻ وٽ رهڻ نه ڏيو ۽ ماڻهن کي سندن وياڪياڻ ٻڌڻ لاءِ وڃڻ کان روڪ ڪريو. بدين ۾ هڪ واقعو ٿيو ته هڪ شخص وٽ سوراج جو ڪو ڪاريه ڪرتا رهڻ لڳو ته پوءِ لاچار هن کي گهر مان نڪرو وڃڻ لاءِ چوڻو پيس. ٽوبارڪو ۾ کهڙو شهر ڏي ايندڙ سوراجي ڪاريه ڪرتا کي ڪنهن ميمڻ وڪيل ماڻهو اوچتو حملو ڪري انهن سان ڪراڙي وڌو ۽ لٺين سان مار ڪٽ ڪئي. هن تان قومي جهنڊو به کسيو ويو. باقي واچ ۽ ناڻو لٺين کي هٿ ڪين لڳايائون. اهو سوراجي تي حملو هڪ سرڪاري عملدار جي چوڻ سان ٿيو، جو جنهن ته پوليس جو چوڪيداري هراس پيدا ڪري ڇڏيو آهي، ليڪن ڪري ڪو عملدار جو نالو ڪليو ڪلابو نه لوٽيو. سکر ضلع ۾ ته ان کان به بدتر حالت آهي. ٿي هفتا ڪن ٿا ته سکر ضلع ڪانفرنس اباوڙي ۾ ٿيڻي جو رهلوي اسٽيشن کان ڏهه ميل پري آهي. انهي ڪري ڊپٽي ڪليڪٽر حڪم ڪري گهوڙي گاڏيءَ وارن کي گانڌي ٽوپي پائيندڙن کي گهوڙي گاڏيءَ ۾ چاڙهڻ کان منع ڪري ڇڏي. ڊپٽي ڪليڪٽر جي خوف کان گاڏيءَ وارا ڇرڪي ويا. شري ويرومل بيگراج سمپلن جو پريذيڊنٽ، ديوان مولچند قطع تعلقات ڪميٽي وڪيل ۽ ٻيا سکر مان سائين جڏهن اسٽيشن تي لٿا ته گهوڙي گاڏيءَ وارا ڪين ٿي چاڙهين. آخر هڪ ڏاڍ گاڏيءَ واري پريزيڊنٽ ۽ سندس سائين کي چاڙهي وٺي هلڻ قبول ڪيو، پر پوليس ڏاڍ گاڏيءَ واري تي مار ڪٽ ڪئي سو هوءِ ٺليو ويو. مي جون جي تتوڙ اس ۾ منجهند جي مهل شري ويرومل ۽ سندس ٻيا سائين سٺڪ تي پيرين پنڌ پيا. آخر ميل کن پري ڳوٺ جي پنچن سواري هٿ ڪري شري ويرومل ۽ ٻين بزرگن کي اباوڙي پهچايو. اباوڙي ۾ وري انهي جي رهواسين کي دڙڪو ڏنو ويو هئو ته ڪانفرنس ۾ ماڻهو ويندا ته پوءِ سندن گهرن جي قرقي ويندي. ان ڪري ڪانفرنس وارن شهر ۾ پيري ڏيڻ لاءِ پنهنجا والنٽيئر شموا ڏاري موڪليا جن شهرواسي ڪانفرنس ۾ اچي سگهن. ڪانفرنس چالو ٿي ته هڪ مسلمان سي. آءِ. ڊي. پوليس جي سپاهيءَ ٿي ڪانفرنس جي ڪاريه ڪرتائن کي ڪچيون ۽ ڪيون گاريون ڏيڻ لڳو، جنهن ڪري جهيڙو مچي پيو. وري هو سرڪاري چاڙهو ٻيا ڪنهن ڪارڻ جي وٺل ماڻهن تي لٺين مار ڪرڻ لڳو. ماڻهن صبر سان ٿي سٺو.

اپاهجن جي سيوا ڪرڻ هڪ ڌرم آهي. ايشور اسانکي اپاهجن جي روپ ۾ ٿي درشن ڏئي ٿو.

— باپو

سرڪاري عملدارن جي هزار حيلن ڪندي به ماڻهو صلح ۾ رهيا. (محمد چٽل مکيه ڪم ڪندڙ هئو جنهن ڪانفرنس ڪامياب ڪئي).

موٽڻ لاءِ به گهوڙي گاڏيءَ وارن سوراجين کي چاڙهڻ کان انڪار ڪيو. سوراجي موٽندي ميرپور ماٿيلي اسٽيشن تي لٿا ۽ اتي ميڙ ۾ تقريرون ڪيائون. اتي به پوليس عملدار مولوي تاج محمد جي تقرير ۾ وگهن وڌا ۽ ڪيس گهٽ وڌ ڳالهايو. پر ماڻهن صبر قائم رکيو. ڪانفرنس ٿيڻ کان پوءِ مختيارڪار اُتي ڪليو ڪلايو هندن کي ٻڌاري رهيا آهن ته اسهيوگ هلچل کي ساٿ ڏيندا ته مسلمان توهانجي گهرن جون چوريون ڪندا.

هڪ ڳاٺ ۾ ڪانگريسي ٽولي اتي جي مڙهي (مندر) ۾ وڃي رهي. ڪن تي ڪريب ٽيهه مسلمان لٺين ۽ لوڙهين سان مڙهيءَ کي چوڌاري ويڙهي ويا ۽ چوڻ لڳا ته وياڪيان ڪندڙن کي ماريندا سون. آخر مڙهيءَ وارن سوراجي ٽوليءَ کي پي در کان ٻاهر روانو ڪيو. سکر ضلع ڪانگريس ڪاميٽي جو نوجوان سيڪريٽري شري چوئٿرام وليچا گهوٽڪيءَ ۾ جڏهن آيو ته ٽيهه چاليهه مسلمان لٺين سان ڪيس گهيرو ڪري ويا. شري وليچا لٺين سهڻ لاءِ صبر ساهي بيٺو رهيو. ان تي ڳوٺ جا ڪي هندو لڪري اچي شري وليچا جي پر ۾ ساٿس گڏ وڃي رهيا. آخر شهر جي پنچائت پهنجا ماڻهو شري وليچا ۽ سندس ساٿين ڏانهن موڪليا. شري وليچا پنچائت جي سڏ تي ساٿين سميت ويو ۽ اتي ٽيهه چاليهه لٺين وارا مسلمان به سندن پٺيان ويا ۽ چيائون ته اسين وليچا اسي مارڪٽ ڪنداسون. پنچائت شري وليچا کي وينتي ڪئي ته هنن حالتن ۾ بهتر آهي ته توهين ڳوٺ مان روانا ٿي وڃو پر شري وليچا وراڻي ڏني ته جنهن ڪار بہ لاءِ آئي آهيو آهيان سو پورو ڪرڻ بعد ئي واپس ويندس. شري وليچا کي اهڙو پختي ارادي وارو ڏسي پنچائت انهن مسلمانن کي هٽي وڃڻ لاءِ چيو پر هو پنچائت تي حمله ڪرڻ لڳا ۽ ميڙ مان لڪري وڃڻ کان انڪار ڪيائون.

اهڙيءَ طرح پنچائت ڪلاڪ پريو ترسي ترسي پيو ڪو رستو نه ڏسي شري وليچا کي چيو ته توهين ئي مڙو. چاليهارو هندو پوءِ شري وليچا کي اسٽيشن تي ڇڏڻ ويا.

ڪانگريس جو سنديش ڳوٺن ۾ پهچائڻ کي روڪڻ لاءِ هنن هن طرح ڏاڍي زبردستي ۽ دڙڪا ڏيڻ جا رستا ورتا آهن تن جي برخلاف بالا عملدارن اجا ڪاٿين نه ڪڏهن به ڪين ڪيو آهي. جا اهي رستا وٺي (وائسراءِ) لارڊ ريڊنگ ۽ (بمبئيءَ جو گورنر) سر جارج لائڊ هن هلچل کي مٿهن ڏيندا؟"

گانڌيجي ان تي لکي ٿو:

"پوئون جملو مون ڏانهن اشارو آهي جو مون لارڊ ريڊنگ ۽ سر جارج لائڊ جي ڪجهه پرشنسا ڪئي آهي. انهن ڳالهين جي اوگهڙ ٿيڻ بعد به مان هنن جي ڪيل واڪاڻ قائم ٿو رکان. انهيءَ مان پاڻ ثابت ٿو ٿئي ته سرڪار جو سرشتو ئي اهڙو جڏو آهي جو بهترين حاڪم به چڱائي ڪرڻ ۾ اسمرٿ ٿيو پون. سر جارج جي شايد سنڌ جي ڪمشنر تي اهتري هلندي مس آهي جيتري ڪنهن رولو بار تي؛ هن کي ڪمشنر کان ئي چرڪٽو ٿو

اندر ۾ واسو ڪندڙ ايشور کي جاڳائڻ لاءِ يمن ۽ نيمن جي تلوار جي ڌار تي هلڻو پوندو.

— ٻاٻو

Young India جي ايڊيٽر Afflicted Sind "ستايل سنڌ" جي سري هيٺ هيٺيون مضمون لکيو:

"سنڌ ۾ سرڪاري آزار جو هيٺيون نقش لِبل graphic ورڻن هڪ مترَ لکيو آهي.

سنڌ جي ڪمشنر هڪ ڳجهو سرڪيولر مختيارڪارن ڏي موڪليو آهي ته اسهيوگ هلچل جي برخلاف لوڪن پنهنجو پرچار ڪرايو. ڪن هنڌن انهيءَ مختيارڪار قطع تعلقات جي هلچل کي روڪڻ لاءِ عجيب وغريب رستا ورتا رهيا آهن. ڪليل برخلافي لاءِ ڪن ٽا پر ڪن هنڌ انهيءَ جي پنچايتن کي مختيارڪار چون ٿا ته اسهيوگ ۽ سوراج لاءِ پرچار ڪندڙن کي پاڻ وٽ رهڻ نه ڏيو ۽ ماڻهن کي سنڌن وياڪياڻ ٻڌڻ لاءِ وڃڻ کي روڪ ڪريو. ٻدين ۾ هڪ واقعو ٿيو ته هڪ شخص وٽ سوراج جو ڪو ڪاريه ڪرتا رهڻ لڳو پر پوءِ لاچار هن کي گهر مان هليو وڃڻ لاءِ چوڻو پيس. ٿرپارڪر ۾ ڪپرو شهر ڏي ايندڙ سوراجي ڪاريه ڪرتا کي ڪنهن منهن ڪيل ماڻهو اوچتو حملو ڪري اُن سان ڪرائي وڌو ۽ لٺين سان مار ڪٽ ڪئي. هن ڪان قومي جهنڊو به کسيو ويو. باقي راڄ ۽ ماڻهو لٺين کي هٿ ڪين لڳايائون. انهيءَ سوراجي تي حملو هڪ سرڪاري عملدار جي چرچ سان ٿيو، پر جڏهن ته پوليس جو چوڪيدار هن راس پيدا ڪري چڏيو آهي، تنهن ڪري ڪو عملدار جو نالو ڪليو ڪلايو نه ٿو ٺهي. سکر ضلع ۾ به ان ڪان به بدتر حالت آهي. ٿي ڏسڻ ڪن ٿا ته سکر ضلع ڪانگريس اپاوڙي ۾ انهيءَ جو رپورٽ

اسٽيشن ڪان ڏهه ميل پري آهي. اُتي جي ڊپٽي ڪليڪٽر حڪم ڪري گهوڙي گاڏيءَ وارن کي ڪانگريس ٽوپي پائيندڙن کي گهوڙي گاڏيءَ ۾ چاڙهڻ کان منع ڪري ڇڏي. ڊپٽي ڪليڪٽر جي خوف کان گاڏيءَ وارا ڇرڪي ويا. شري ويرومل بيگراج سمملن جو پريزيڊنٽ، ديوان مولچند قطع تعلقات ڪيل وڪيل ۽ ٻيا سکر مان ساٿي جڏهن اسٽيشن تي لٿا ته گهوڙي گاڏيءَ وارا ڪين ٿا چاڙهين. آخر هڪ ڏاڍ گاڏيءَ واري پريزيڊنٽ ۽ سندس سائين کي چاڙهي وٺي هلڻ قبول ڪيو، پر پوليس ڏاڍ گاڏيءَ واري تي مارڪٽ ڪئي سو هو به هليو ويو. مي جون جي لٺهڻ اس ۾ منجهند جي مهل شري ويرومل ۽ سندس ٻيا ساٿي سٽڪَ تي پيرين پنڌ پيا. آخر ميل ڪن پري ڳوٺ جي پنچن سواري هٿ ڪري شري ويرومل ۽ ٻين بزرگن کي اپاوڙي پهچايو. اپاوڙي ۾ ورڪ انهيءَ جي رهواسين کي دڙڪو ڏنو ويو هيو ته ڪانفرنس ۾ ماڻهو ويندا ته پرپٺ سندن گهرن جي ڦر ڪئي ويندي. ان ڪري ڪانفرنس وارن شهر ۾ پيري ڏيڻ لاءِ پهچايا والنٽيئر شموا ڏاري موڪليا جنهن شهرواسي ڪانفرنس ۾ اچي سگهن. ڪانفرنس چالو ٿي ته هڪ مسلمان سي. آءِ. ڊي. پوليس جهڙي حشيءَ ٿي ڪانفرنس جي ڪاريه ڪرتائن کي ڪڇيو ۽ ڪيئن گاريون ڏيڻ لڳو، جنهن ڪو جهيڙو مچي پوي. ورڪ پيو سرڪاري جاڙتو ٻيا ڪنهن ڪارڻ جي وٺل ماڻهن تي لٺين مار ڪرڻ لڳو. ماڻهن صبر سان تي سٺو.

اپاهجن جي سيوا ڪرڻ هڪ ڌرم آهي. ايشور اسانکي اپاهجن جي روپ ۾ ئي درشن ڏئي ٿو.
— باپو

نتي ڏنو. مهاتما گانڌيءَ سندن سوال اعليٰ سطح تي کنيو. هو مڪاني اختياري وارن سان ڳڏيو، گورنر سان ڳڏيو ۽ آخر ۾ ۲۲ فيبروريءَ تي هن ڪلونل سيڪريٽريءَ کي لنڊن ۾ تار موڪلي ته هڪ سنڌي فرم سي. لڇيرام وارن جا ست ڄڻا هندستان مان روانا ٿيا آهن جن مان ٻه سندن ڊربان واري ڪوٺيءَ تي ۽ ۵ کيپ ٽائون جي ڪوٺيءَ تي رهڻا آهن. اهي ست ئي ڄڻا ڊيلاگاو ۾ روڪيا ويا آهن جو جهاز جون ڪمپنيون کين چاڙهڻ کان انڪار ٿيون ڪن. انڪري اوهين دخل ڏيئي جهازران ڪمپنيءَ کي هدايت ڪريو ته کين جهاز ۾ کڻن ۽ کين خاطري ڏيو ته هنن جي جهاز تي هئڻ ڪري جهاز ڪوارنٽائين ۾ روڪيو ڪونه ويندو.

۱۹۰۱ ۾ مهاتما گانڌيءَ وٽ هڪ ٻي سنڌي پاڻ ڪئي. هونداامل جو سوال آيو جنهن کي هڪ طرف سرڪار ليسن ڏيڻ کان گس ڪساءِ ڪيو ۽ ٻئي طرف وري متس ليسن نه وٺڻ لاءِ مقدمو ڪيو. حقيقت هيءَ هئي ته ڪي هونداامل وارن جو ڊربان جي شاهي بازار گري سٽريٽ ۾ سلڪ جو دڪان هو. اها بازار گورن دڪاندارن لاءِ محفوظ رکڻ لاءِ سرڪار کيس اتان دڪان ڪڍي وڃڻ لاءِ حڪم ڪيو. هن لنهن ڪري ٻيءَ هڪ بزار، ويسٽ اسٽريٽ ۾ دڪان ورتو ۽ ليسن لاءِ درخواست ڪئي ۽ جيسين ليسن مليس تيسين اصلوڪو دڪان هلائيندو رهيو. ليسن آفيسر ضد ڪيو ته اهو اڳيون دڪان بند ڪر ته توکي ليسن ملي ۽ آخر متس بنا ليسن دڪان هلائڻ لاءِ ڪيس ٿيو جنهن ۾ ڪورٽ متس ۲۰ پائونڊ ڏنڊ وڌو. اپيل ۾ دڪاندار کٽيو مگر هنجو ڪيترو سارو خرچ اچي ويو.

مهاتما گانڌيءَ سندس سوال پنهنجي اخبار انڊين اوپينين (Indian Opinion) جي ۸ آڪٽوبر ۽ ۲۵ نومبر ۱۹۰۴ جي پرچن ۾ کنيو ۽ انڊين نيٽال ڪانگريس کان هونداامل کي ۵۰ پائونڊ امدادي وٺي ڏني. پر ڏکڻ آفريڪا سرڪار خاموش نه رهي. هنن هيٺينءَ ڪورٽ جي فيصلي خلاف اپيل ڪئي ۽ فتوي هونداامل جي خلاف وٺي.

مهاتما گانڌيءَ ان تي ۱۱ فيبروري ۱۹۰۵ جي انڊين اوپينين ۾ لکيو ته هي ڀاري سوال ٻڌجي پيو آهي ۽ ان سوال تي اسانکي جبري جنگ ڪرڻ گهرجي، نه ڪنداسون ته پوءِ پڇتائينداسون. وري ۲۳ سيپٽمبر ۱۹۰۵ جي پرچي ۾ لکيائين ته هن سوال تي برطانيه سرڪار جي انڊيا آفيس کي ڪوشش وٺي ڏکڻ آفريڪا سرڪار کان انصاف ڪرائڻ گهرجي. آخر انڊيا آفيس ان باري ۾ نيٽال سرڪار کي لکيو ۽ نيٽال سرڪار لايسنس اختياريءَ وارن کي لکيو ته قانون همدرديءَ سان عمل ۾ آندو وڃي نه ته قانون ۾ بدل سدل ڪئي ويندي. انهن گانڌيجيءَ ان سوال کي حل ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو رهيو.

۳- پوليس جي ظلم خلاف آواز

۱۹۲۱ واري تحريڪ ۾ سنڌ ۾ ڪيترن هنڌن تي پوليس جي ڪانگريس سيوڪن سان ظلم ۽ ڏاڍ ڪيا تن جو احوال اڄ به ٻڌي ۽ پڙهي لڱ ڪانڊارجن. مهاتما گانڌيءَ ۱۵ جون ۱۹۲۱ع جي ينگ انڊيا

اپواس جو ڌمڪيءَ جي روپ ۾ اپيوگ ڪرڻ غلط ڳالهه آهي.
— بابو

پارٽي ماحول ۾ سنڌ ۾ پوليس جي ظلم جي
بارش ۾ لکيائين، شري جيرامداس ڪسي
ڳالهه لکائي ان هڪ دل الاوبند ۽ سنڌ
۾ مڪانيو، شري ارڇ، ڏکي، مارڪ والا، شري
دولتداس آڏواڻي ۽ شري ڄيٺمل پرسرام تي
ٻڌڻ شروع شروع ۾ رڪاوٽ جي ڏوهه ۾
سزا ملي، ته ان تي سزا خلاف آواز اٿاريائين.
۱۹۳۲-۱۹۳۳ ۾ جڏهن سنڌ ۾ لسڊن
پاڪستان ۽ شاگردن تي ڦٽڪن لڳائڻ جي
سزا ڏني وئي، ته ان ڪسي دک جو اظهار
ڪيائين. ۱۹۳۹-۱۹۴۰ ۾ سنڌ ۾ جڏهن بدامني
ٿي هئي، تڏهن "هندواڻي" ۾ لوڪ لکيائين،
"پاڪستان" سٿاپن لئي ڪاهوڙ سنڌ ۾ جڏهن
هندن جي جان ۽ ملڪيت جي سلامتي نه
رهي، تڏهن ڪيترائي ڏڻا عن ان معاملي
ذاتي اشارو ڪيو ۽ پاڪستان سرڪار کي
ڀاڳين تي ٿوڙائي، واڙي حالي ۽ وارن جو
ڀاڳ ڪيو ۽ اوڻائي لاءِ هڪ ڪسوٽي آهي.

ڏسندي پو ٽرام اڪثر پولڊو ۽ ڪو لسه
مهاتما ڳاندي هڪ لٺ الڪ به چوڻ لسه
ڀيٽڪائي ڪسڊ سرڪار ڪنهن جي سوال
ڪي، پاڪستان مان ڏاڙهي ڪري سگهي ٿي
ته سنڌ جي سوال تي به ڪيم.
پاڪستان ٺهڻ بعد سنڌ ۾ هندو ڪيتري
عرصي تائين رهيا هئا ته پيشيور علائقن
ڇڏيا هئا نه ڀڄي ته سنڌ ۾ هندو
عرصي ۾ سرڪاري ملازمتن ۾ رهي سگهيا نه
هئا ته پڻ آهي ته هندستاني ڏاڍي علبا
آهي ته ڪڏهن ڳالهيون هندستاني سرڪار ٿي
هئي ته سنڌ جي حق ۾ سرڪاري سطح
تي سنڌ مان هندن ۾ سرحد پار بعد ڪسي،

سرڪار هندن کي سنڌ مان ڪڍڻ جو
بندوبست ڪيو.
ڏکي ۽ ڏکي ڏينهن جيا سنڌين کي
مهاتما گانڌي ملي سا آهي گانڌيڄام جو لڳو
پيو ته مهاتما گانڌي ۽ ڪان پريوار حاصل ڪري
لي ڪڇ جي مهاراڄ اها شاهي اجازت
سنڌين جي پرواس لاءِ ڏني جتي پاڻي
پوناپ پهچي ٿي لڳڀڳ قابليت سان هڪ
سنڌو ۽ رناڻو لڳرائيو. گانڌيڄام اسان
سنڌين لاءِ باپوءَ جو مجسم ۽ زنده يادگار
لئي رهندو.

۳- ڀارت کان ٻاهر سمپرڪ

مهاتما گانڌي جڏهن بئريسٽري پڙهڻ لاءِ
لنڊن ويو تڏهن هو پهرين وڃي هڪ هوٽل
۾ رهيو هئو پر جلدئي کيس محسوس ٿيو ته
هوٽل ۾ رهڻ هن لاءِ تمام مهانگو ۽ مشڪل
ٿيندو. تڏهن کيس هڪ سنڌي مترا
مڪان ڳولي ڏنو ۽ کيس ٺاهيڪو ڪري
ڇڏيو.

۱۸۹۳ ۾ مهاتما گانڌي ڏکڻ آفريڪا ۾
ويو. اتي هندستانين کان ووٽ جي حق
کسجڻ خلاف هلچل چالو ڪرڻ لاءِ ۱۸۹۴ ۾
جڏهن هن نيٽال انڊين نيشنل ڪانگريس
ٺاهي، تڏهن ان سارو جهڙا ڪاروبار ۾ هڪ
سنڌي واپاري ڄڻڄڻو ٿالو سي. لڇيرام
ڪري ڏوج ڪيو واو آهي، سنڌس ساٿي
ٿيو.

۱۸۹۹ ۾ سنڌ جا واپارين جو هڪ مشهور
ادي نگر ڳرو جو حڪيم مسعود آبادي سنڌ جا
واپاري سنڌ مان ڏکڻ آفريڪا ۾ ايجي
وهيا ڪيا سگهو ارڄهاري وارن تن اندر ٽيزڻ

... پاڪستان جي ... ٿولي اوتا ڪسر مان انڊيا کي چڏي
... ڪيئي ... ۾ ... ڀڄوار ... ،
— بابو

سنڌين سان سمپرڪ

(الف) سنڌين جا مسئلا

> مهاتما گانڌيءَ جو سنڌين سان تمام گهاٽو ناتو هو. گانڌيجيءَ پاڻ ان سمپرڪ جو هنن شبدن ۾ ورنن ڪيو آهي:
> ”جڏهن مان پهريون دفعو سنڌ ۾ ويس تڏهن کان سنڌين ۽ منهنجي وچ ۾ هڪ اٽوٽ ڳنڍ ٻڌجي وئي.“ (ينگ انڊيا ٢١-٢-١٩٢٩).

١- جهلڪ

مهاتما گانڌيءَ سان جڏهن سنڌين جي سمپرڪ جو ٿو سوچجي ته هڪ عجيب، حيرت انگيز ۽ دل اٿاريندڙ گهٽنائن جي مالها اچيو من جي ليترن اڳيان ڪتري ٿي. مهاتما گانڌي جڏهن لنڊن ۾ بئريسٽريءَ لاءِ پڙهڻ ويو تڏهن هڪ سنڌيءَ ڪيس جاءِ وٺي ڏني؛ جڏهن ڏکڻ آفريڪا ۾ هو پهرين پبلڪ جيون ۾ گهڙيو تڏهن به هڪ سنڌي مسٽر سائٽس ان ستياگره ۾ شريڪ ٿيو ۽ سزا ڪاٽي، ست سنڌي واپاري جي ڏکڻ آفريڪا ۾ واپار لاءِ آيا هوا ۽ سرڪار انهن کي داخلا نه ٿي ڏني ته مهاتما ٿي سندن لاءِ لڙي کين ديس اندر داخلا وٺي ڏني؛ جن نينال ۾ ڪانگريس برپا ڪئي ته ان ۾ هڪ سنڌي شريڪ ٿيو هو جڏهن هندستان ۾ آيو ۽ ڪوي ٽئگور جي شانتينڪيتن ۾ ڪويءَ سان ملاقات ڪرڻ ويو ته اسانجو سنڌي ليتا آچاريه جيوترام ڪرپالاڻي ان اوائليءَ ۾ اوائلي زماني ۾ سائٽس گڏيو ۽ گهرو تاثير ڪڍي موٽيو، ايتري قدر جو چمپارڻ ستياگره ۾ آچاريه ڪرپالاڻي پهريون پارٽي هو جنهن جي باري ۾ مهاتما گانڌي ڪورٽ اڳيان پنهنجو نئون دستور آزمايو يعني بچاءُ نه ڏيڻ، وڪيل نه ڪرڻ، ڏوهه کان انڪار ڪندي نه سزا خوشيءَ سان همراز ڪرڻ. ١٩٢١، ١٩٣٠، ١٩٣٢، ١٩٤٢ سڀني آزاديءَ جي تحريڪن ۾ سنڌين وڏيءَ دل سان ڀاڱ ورتو ۽ هر هڪ تحريڪ جي دوران ۾ ڪي نه ڪي سنڌي سيوڪ مهاتما سان گهاٽيءَ لڳ وچڙ ۾ آيا.

مهاتما گانڌيءَ سنڌ ۾ ست دورا ڪيا ۽ سنڌ جا ڪيترائي ننڍا ۽ وڏا شهر ڏٺا ۽ ڪم ڪندڙن جي همت ۽ ڪاريه کي ڏسي کين مبارڪون ڏنيون.

مهاتما جي شهادت جي ڏينهن ٣٠ جنوري ١٩٤٨ لي هڪ سفارش ڊاڪٽر چوئٿرام جي اڳواڻي هيٺ مهاتما سان گڏي ۽ سنڌ ۾ رهيل سنڌين جي باري ۾ ڪانفرنس صلاح ورتي.

سنڌ جي حالتن لي مهاتما گانڌيءَ وقت به وقت پنهنجين اخبارن ۾ ليک لکيا. ١٩٢١

بي واجبي هڙتال ڪامياب نه ٿي سگهندي آهي ڇاڪاڻ ته ان سان جنتا جي سهانيوتي ڪانه ٿيندي آهي. — باپو

گانڌيجيءَ جا سڪ الله آباد ۾ تروبڻيءَ ۾ پرواهه لاءِ آڻڻ

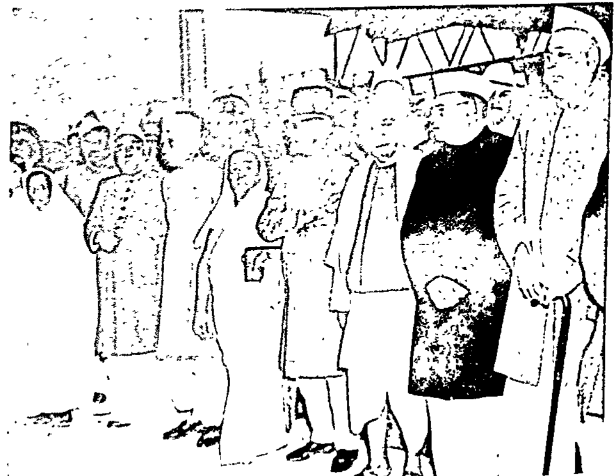

بارهين جا بوسٽ اسٽانون انتظار ۾ کڙا، ساڄي کان سو نمبر شري جئرامداس دولترام.
ساڄي کان شري گووند ولڀ پنت، شري جئرامداس، سردار ولڀ ڀائي پٽيل، مولانا آزاد،
شريمتي سروجني نائڊو، پنڊت جواهرلعل نهرو، شري رفيع احمد قدوائي، مني پيڙهءِ ببا.

سنڌين سان سمپرڪ

(الف) سنڌين جا مسئلا

> مهاتما گانڌيءَ جو سنڌين سان تمام گهاٽو ناتو هو. گانڌيجيءَ پاڻ ان سمپرڪ جو هنن شبدن ۾ ورنن ڪيو آهي:
> ”جڏهن مان ڀارت جو دورو ڪري سنڌ ۾ ويس تڏهن کان سنڌين ۽ منهنجي وچ ۾ هڪ اٽوٽ ڳنڍ ٻڌجي وئي.“ (ينگ انڊيا ٢١-٢-١٩٢٩).

١- جهلڪ

مهاتما گانڌيءَ سان جڏهن سنڌين جي سمپرڪ جو ٿو سوچجي ته هڪ عجيب، حيرت انگيز ۽ دل ٺاريندڙ گهٽنائن جي مالها اچيو من جي ليترن اڳيان ڦري ٿي. مهاتما گانڌي جڏهن لنڊن ۾ بئريسٽريءَ لاءِ پڙهڻ ويو تڏهن هڪ سنڌيءَ کيس جاءِ وٺي ڏني ۽ جڏهن ڏکڻ آفريڪا ۾ هو پهرين پبلڪ جيون ۾ گهڙيو تڏهن ٻه هڪ سنڌي مسٽر سائٽس ان ستياگرهه ۾ شريڪ ٿيو ۽ سزا کاڌي، ست سنڌي واپاري جي ڏکڻ آفريڪا ۾ واپار لاءِ آيا هوا ۽ سرڪار انهن کي داخلا نه ٿي ڏني ته مهاتما ٿي سندن لاءِ لڙي کين ديس اندر داخلا وٺي ڏني ۽ هن نيٽال ۾ ڪانگريس ٻڌي ته ان ۾ هڪ سنڌي شريڪ ٿيو هو جڏهن هندستان ۾ آيو ۽ ڪوي ٽئگور جي شانتينڪيتن ۾ ڪويءَ سان ملاقات ڪرڻ ويو ته اسانجو سنڌي ليتا آچاريه جيوترام ڪرپالاڻي ان اوائليءَ ۾ اوائلي زماني ۾ ساڻس گڏيو ۽ گهرو تاثير ڪٽي موٽيو، ايتري قدر جو چمپارن ستياگرهه ۾ آچاريه ڪرپالاڻي ڀرپور پارٽي هو جنهن جي باري ۾ مهاتما گانڌي ڪورٽ اڳيان پنهنجو نئون دستور آزمايو يعني بچاءُ نه ڏيڻ، وڪيل نه ڪرڻ، ۽ ڏوهه کان انڪار ڪندي نه سزا خوشيءَ سان همواري ڪرڻ. ١٩٢١، ١٩٣٠، ١٩٣٢، ١٩٤٢ سيني آزاديءَ جي تحرڪن ۾ سنڌين وڏيءَ دل سان ڀاڱو ورتو ۽ هر هڪ تحرڪ جي دوران ۾ ڪي نه ڪي سنڌي سيوڪ مهاتما سان گهاٽيءَ لهه وچڙ ۾ آيا.

مهاتما گانڌيءَ سنڌ ۾ ست دورا ڪيا ۽ سنڌ جا ڪيترائي ننڍا ۽ وڏا شهر ڏٺا ۽ ڪم ڪندڙن جي همت ۽ ڪارن کي ڏسي کين مبارڪون ڏنيون.

مهاتما جي شهادت جي ڏينهن ٣٠ جنوري ١٩٤٨ تي هڪ سنڌي ڊاڪٽر چوئٿرام جي اڳواڻي هيٺ مهاتما سان گڏي ۽ سنڌ ۾ رهيل سنڌين جي باري ۾ ڪانفرنس صلاح ڪئي.

سنڌ جي حالتن تي مهاتما گانڌيءَ وقت به وقت پنهنجين اخبارن ۾ ليک لکيا. ١٩٢١

بي واجبي هڙتال ڪامياب نه ٿي سگهندي آهي ڇاڪاڻ ته ان سان جنتا جي سهانيوتي ڪانه ٿيندي آهي.
— باپو

١٠- گانڌي!

(پروفيسر موتيلال جوتواڻي)

تنهنجي آکاڻي
طويل تمثيل جيان
نت پاڻکي نئين ڪندي رهي ٿي
۽ پوءِ هر زماني جي پڙهندڙ و ڏسندڙ جي
ذهن ۾
نيون معنائون اجاري ٿي، نوان مقصد اڀاري ٿي.
تقدير جي ناٽڪ ۾
تضاد سورمو آهي -
سورمو،
جو ڌير وير آهي ۽ دک-انت پائي ٿو،
۽ ڪهاڻي
پڙهندڙ و ڏسندڙ ۾ "ڪئٿارسس" آڻي ٿي.
هڪ جي پيڙا
جڳ جي پيڙا مٽائي سگهي،
هڪ شهادت
سمورو ملڪ جياري سگهي،
تو وانگي ڳالهه ختم ٿئي
ائين ئي ڳالهه اننتر، اروڪ، سڀاوڪ
وڪاس پائي ٿي.

गांधी !

(प्रो. मोतीलाल जोतवाणी)

तुंहिंजी अखाणी
तवील तमसील जियां
नितु पाणखे नईं कंदी रहे थी
ऐं पोइ हर जमाने जे पढंदड़ व दिसंदड़ जे ज़िहन में
नयूं मानाऊं उजारे थी, नवां मक़सद उभारे थी।
तक़्दीर जे नाटक में
तज़ादु सूरिमो आहे—
सूरिमो,
जो धीर वीर आहे ऐं दुख-अंत पाए थो,
ऐं कहाणी
पढ़ंदड़ व दिसंदड़ में "कैथार्सिस" आणे थी।
हिक जी पीड़ा
जगु जी पीड़ा मिटाए सघे,
हिक शहादत
समूरो मुल्क जियारे सघे,
तो वांगे गाल्हि खतमु थिए
इएं ई गाल्हि अनन्तर, अरोक, सुभावीक विकास पाए थी।

جو فرض نه ٿو پالي ان کي ڪو اڌڪار نه آهي. سمورا اڌڪار فرض مان ئي پيدا ٿين ٿا.
— باپو

ڏکي چاهہ، چرخي جو منتر جپايو،
ڪتڻ جو تو! پيغام گهر گهر پڄايو،
سوديشيءَ جو سڪ سان سنيهو سڻايو،
سڀ راهہ سمجهي سين سڏ اونايو،
ڪيئي مال ڏاريو بهشڪار باپو!
ڪري ياد تو توکي سنسار باپو!!

(٨)

ٻٽيئين ٻي ڌ ٻهو شير بالڪو سپاهي،
ڏنو چا نہ ٻل توکي قدرت الاهي،
چيءَ هند آزاد ٿئي ٻن تباهي،
غضب جي الهيءَ لاءِ تو توج لاهي،
اهنسا ۾ جنهنجو اعتبار باپو!
ڪري ياد توکي تو سنسار باپو!!

(٩)

اُجهل جوش جذبو هئي حب وطن جي،
اٽل هو ارادو اُچل چا نہ من جي،
سنا ظلم، برسات گولن بمن جي،
جوانن ڪئي کين پرواهہ تن جي،
ڻيون کين ڪنهن ڪو ۾ هٿيار باپو!
ڪري ياد توکي تو سنسار باپو!!

(١٠)

چار شڪتي ڏنيءَ آتما ٻل،
ي خون ڏارا ملي ليڪ منزل،
وتل گورن ڪيا خوب چل ول،
گول بستر بڇائي پڳا ڪل،
هيءَ تنهنجو چمتڪار باپو!
ياد توکي تو سنسار باپو!!

(١١)

سکهون کين احسان تنهنجو پلائي،
ٿيا آڄيون آزاد ۽ ر غم ستائي،
ٻڌي دانهن ڪنهنجي نہ ڪو دک گهٽائي،
هجي ڪير جو جوس سچ جي جڳائي،
پيا گل ٿي افسوس اڄ خار بابو!
ڪري ياد توکي تو سنسار بابو!!

(١٢)

ڪتي تنهنجي ڪاڏي ۽ چرخو پيارو،
غريبن کي روزي ڏني جو سهارو،
رهي ديش ڀڳتي رکو ٻولڳ سارو،
ڪٿي آهہ ورتاءَ انصاف وارو،
سوارٿ جو ڪل آهہ وهنوار باپو!
ڪري ياد توکي تو سنسار باپو!!

(١٣)

اڇي ڏس نہ اڄ راڄ ڪوڙو هلي ٿو،
رکو ڪوڙ يا سچ سکهي ڪو سلي ٿو؟
عجب ايڪتا ۾ سچو جڳ جلي ٿو،
ڪري ڪجهہ ٻہ ڪو، کين ڪنهنکي جهلي ٿو،
مٿانئج اُچي هيءَ الڌڪار بابو!
ڪري ياد توکي تو سنسار باپو!!

(١۴)

دکي ديس مانا اچا ٿي ٻڪاري،
"لماٽا" ڪٽي ليڻ تو ڏي لتاري،
وڏي قوت گهر جي وڏو آهي ماري،
هجي ڪو تتل هيانءَ ٽاري جباري،
سٽي سڏ ولي آءَ اوتار باپو!
ڪري ياد توکي تو سنسار بابو!!

ي هقابلي ۾ ڪابہ چيز رکندا تہ سنيمہ ئي وڏيڪ وزندار ثابت ٿيندو.

— بابو

٩- ڪري ياد توکي......

(پرسرام روهڙا، ”نمانو“)

(١)

هتي ديش جي دردشا درد واري،
متل ملڪ ۾ چوطرف بيقراري،
فرنگين، فريبن جي حرفت هوشياري،
ڏسي تنهنجي دل کي لڳي چوٽ ڪاري،
سهڻ سور لوڪان ٿيو دشوار بابو!
ڪري ياد توکي ٿو سنسار بابو!!

(٢)

ڏکن جي ڪمائيءَ ۾ ڪپڙو ڪفن آهي،
جيءَ ان ڪفن کان ته بهتر مرڻ آهي،
غلاميءَ جو سر تي ٽڪو بار ڄڻ آهي،
اهو بار سر تي نه واجب سهڻ آهي،
اهي تو ڪئي لال للڪار بابو!
ڪري ياد توکي ٿو سنسار بابو!!

(٣)

اهو عدم واسي سمو آهي آيو،
ڏسو گهر ۾ ڌارين کپڙي گهر ڦٽايو،
اڳيون اوج عظمت اسانجو وڃايو،
وڌي ٽوڪ، فرقا ٽاڻي لڙايو،
لڳي حيا نه ڌاريا وفادار بابو!
ڪري ياد توکي ٿو سنسار بابو!!

(٤)

اشاري تي تنهنجي اٿيو ديش سارو،
وڇايو پرديسي، پار هر هنڌ نيارو،
وڃو هاڻ ڌاريا نه چلندو ڪو چارو،
ڪيو ملڪ آزاد پنهنجو پيارو،
ڏيڻ خون تنهن لاءِ ٿيا تيار بابو!
ڪري ياد توکي ٿو سنسار بابو!!

(٥)

وطن جو بڻي روح- رهبر، فدائي،
هئي مست مجنوءَ جيان رت سڪائي،
ڇڏي تو اميري، فقيري ڪمائي،
ڪٽي آس جي لٺ لنگوٽي لڳائي،
ڪيءَ خوب گهر گهر ۾ پرچار بابو!
ڪري ياد توکي ٿو سنسار بابو!

(٦)

ڏسو پالڻو چانڊ آباد پيارس،
هتو چوطرف، هر طرح شاد پيارس،
سهي سو ڇو گورن جو بيداد يارس،
ڪرايو! فرنگين کان آزاد يارس،
ولو ملڪ پنهنجي تي اعتبار بابو!
ڪري ياد توکي ٿو سنسار بابو!!

لوڪ راڄ جو مطلب اهو آهي ته هر شخص کي مانسڪ وڪاس لاءِ موقعو ملي.
— بابو

٨- ٻاپو......!

(ڊاڪٽر لڪميچند، ”پريم“)

(١)

ظلمتن ۾ تــو اَهنسا سان اَجالو آندو،
هڪ نئين راهہ تو پارس کي ٻتائي گانڌي!
چوڻ اڄ ديش سڄو تنهنجي مٿان ناز ڪري!
جوت گمراهہ دلين ۾ تو جڳائي گانڌي!

(۴)

تنهنجي ساهس سان ستمگر جو ٻہ سينو ٿي سيو،
سالن تنهنجيءَ ۾ سمايل هئا طوفان سوين،
تنهنجي هڪڙي ئي اِشاري تي ٿيا ڪيئي شهيد،
تنهنجي واٽيءَ سان ئي رڪجي ويا گهمسان سوين.

(۳)

تنهنجي جولان ئي زنجير غلامي ٽوڙي،
تنهنجي نعري ئي ڏ ٿر قوت فرنگين ۾ وڌي.
گلستان ديش جو ڌارين هو ڇڏي مرجهائي،
خون پنهنجو ڏيئي خوشبوءِ تو مکڙن ۾ وڌي.

(۲)

هاءِ افسوس! رهيو تنهنجو محض نالو آ،
کي ويا تنهنجون ٻتايل سب راهون ڀاڄي.
ڪيئي دولت جي ۽ طاقت جي نشي ۾ ٻہ ويا،
”پريم“ اتحاد، اَهنسا جون صلاحون ڀاڄي.

ظلمتن= اونداهين. فرنگين= انگريزن. محض= فقط. اتحاد= ميلاپ. ستمگر= ظالم.

اڇو ٽيڙو يڪتي توڙين ديا ۽ پريم جي ڀاونائن جي ورڌ آهي.
— باپو

۷- ديش پتا جي چرڻ ڪمان ۾

(گوبند ايل. پاٺنا)

(۱)

رهم وساري- ليمه وساري،
برهمه سندي برليمه وساري،
پنهنجي لئي هابي هتل سان،
بيءَ جهڙو سين پنهنجو ماري!
هاهاڪار مچي ويو هر جا!!
پترن جا بي لڙڪ لڙي پيا!!!

(۲)

ستيه اهنسا جو هو ڀالي،
ڪوليءَ جو ڪيتن پٽيو نشاني،
انسان، قسري حيوان پٽيو،
ڪيتن ڪار ڪري هيءَ شيطاني،
سچي ۾ ڪولي، مک ۾ رام،
بابو سڏاريو سرڪب- سمع ڌام.

(۳)

ڪيڏا هن ڪالدي، ڪيڏا هن ڪولي،
هڪ- ٻئي کان سان ڪولي هولي؟
هماءِ وڏا تا- تنهنجي ٻولي،
ڪين ساڳ جي لاءِ لي سولي،
ڪوليءَ جا ۾ ني وار ليا،
ڪيتن منصور، مٺا سنگهسار ٿيا.

(۴)

ڪالدي ڪين ڪلهين بي مرلدو،
جيسين آب ۾، سج آبرلدو،
اوللهه ۾ بي روشن رهندو،
ٻاڻ حلي جالنڌ جڏهندو.
ٻج ڌرڻ ڌرو جو ٿارو،
اوحل ٻاڻ ۽ ڪب- آميارو.

(۵)

مڪ پر آه هلڻ جو پتلو،
لٺ ڪٺي هو آه ڪٽرو،
سوچ- سمهرو- لن لي لچلو،
موڻ- لبڻ- لوراني جلوو،
سالمه سندس ۾ ڪرالمه پري آه،
هن جي اهنسا انمر ڪان وڌ آه.

(۶)

ماتا ڪي انجام ڏ تالين،
ڪلهين ڏ ڪوڙ قول ڪيائين،
ورس ڏ پنهنجو ٻنگ ڪپائين،
ڌرم ڪرم جي لاج رکائين.
ڪهٽي لي رهٽيءَ سان ٿاب،
ڏ ڏ ڏ لسورو آهي دولاب.

(۷)

ٻاڻ ڪجي پوءِ بس ڪي چنجي،
سڪتو جو پرپوڏ ڏجي،
سولي وات سلي آهه ٻاپهوءِ،
ڪرم ڪري ڪو ڪامل ٿجي،
هبڪر هيءَ جي هنر هنڌابون،
پارس جو جا شان وڌايون.

(۸)

سابرمتي جا سنت سلام،
شيڪالو جا سنت پرڻام،
شتابديءَ جو سؤ پرڻام،
اج پرڻام- پرڻام سدام.
تنهنجي مهما جڳ جڳ ڳايون،
هيءَ پارس- هيءَ وشو مڃايون.

صاف هوا، صاف پاڻي، سادو ڀوڄن ۽ پوتر ويچار، ايشور سان ميلاپ جا اهي چار نيم آهن.

— بابو

٦- هند جو هيرو

(شري ڪيشلداس بيگواڻي، "فاني")

(۱)

هند جو هيرو تون گانڌي ملڪ جو منٺار تون!
هندواسين جي دلين جو پيار تون دلدار تون
ڪين ماٺا تي سهي سورهه سکڻين آزار تون
ظلم کي آئين ٽوڙڻ لئه ولي اوتار تون
تنهنجي دل پڙڪي اٿي ڪڙڪي پيئي ظالم مٿان
هڪ نئون هٿيار دنيا کي مليو تنهنجي هٿان

(۲)

تيز تر روشن مناري جي مٿان طوفان ٿيا
تنهنجي پختي پير تي دشمن مگر حيران ٿيا
تنهنجي قربانيءَ جي منتر کان نبل بلوان ٿيا
شمع - آزاديءَ تسان پروانا ڪيئي قربان ٿيا
تنهنجي همت سان جبل جيڏي حڪومت وني هلي
سمنڊ کاري مان مٺل اَمرت جي آزادي ملي

(۳)

جاڳندي رهندي جڳايل جوت تنهنجي جڳ اندر
مختلف قومن ۾ پيدا پيار ٿيندو پرسپر
خون جا ڪيئن داغ ڌوبي خون سان مٽندا مگر
ڏسُ براٺيءَ سان ڀلائيءَ جو ڏسيو تو مختصر
ڪوڙ جو پالڻو تو هنسا اهنسا کان پڳي
هن نئين هٿيار تي سنسار کي حيرت لڳي

مهاڀارت منشيہ جاتيءَ جو سناتن اتهاس آهي. اهو رتنن جي کاڻ آهي.
—باپو

(۴)

مٺا لهوي، سدا اهنسا جو پوجاري،
ڪلڪ ۾ ليجوي ٽولن جان ڪلڪاري،
ڪومل دل وارو ۽ سدا دنيالو دالسا،
دنيا جو هر منش هتو جنهن لاءِ برالسا.
حولي جڳ ۾ ٽرمراح جان صاف سچارو،
ازي وڏاڻا، آهه ڪٿي سو ديس دلارو؟

(۵)

ليز ڪمن ۽ ٿهوري ٿهوري ڪڙڪاڻن مان،
بارش جي حملن ۽ پياري طوفان مان،
ٻڌي ناڪئو ڪنهن ٻڪ ٻڪ لي سهي ڏکياڻي،
آزاديءَ جي لڏ لڏڙ پيڙي پار لنگهاڻي؟
ڪمن وهمو سو پيارس جو آڌار سهارو،
ازي وڏاڻا، آهه ڪٿي سو ديس دلارو؟

(۶)

ڪنهنکي هاڻي "بابو بابو" چئي پڪاريون؟
ڪنهن جي مهر ميا سان من مان وسارون؟
ڪنهنکي هاڻي بيڪس دل جا درد سڻايون؟
ڪنهن جي سيتل ڇانا ۾ سارا سک پايون؟
هاءِ! "پاولي" دور هليو ويو گاڌي پيارو،
ازي وڏاڻا، آهه ڪٿي سو ديس دلارو؟

پليلجي ڪاريہ ۾ اسانکي سدائين آتم وشواس هئڻ گهرجي
— ٻا

٥ گانڌي پيارو

(گوردن محبوباڻي، ”پارني“)

(١)

پارٿ جي من - موهيندڙ، سرسبز چمن ۾،
دلڪش ڦولن سان پرپور مست گلشن ۾،
هير ٿڌيءَ جي جهونڪن سان جيلندڙ ٽاريءَ ۾،
خوشبودار ڦوبل ڦوليل تنهن گلزاري ۾،

آه ڪٿي اڄ هاء هاء! سو پشپ سونيارو؟
اڙي وڏاتا! آه ڪٿي سو ديس دلارو؟

(٢)

چمڪ چمڪ سان چمڪيلي تنهن گگن منڊل مان،
تارن جي تنهن تيز قافلي جي هلچل مان،
آسمان جي بي روشن گرهن جي وچمان،
هن ڌرتيءَ جي اونداهن ٽڪرن جي وچمان،

ڪٿي اُلهي ويو، اهو اڪيلو روشن تارو؟
اڙي وڏاتا، آه ڪٿي سو ديس دلارو؟

(٣)

نيل بدن هولدي پارٿ جو سنت سپاهي،
نيڪيءَ ۽ واداري جي مارگ جو راهي،
فاقن ورتن ۾ تي ويٺو بڻيو سگهارو،
حاڪم هوبي تاج، گرچه هو انگ اگهاڙو.

پارٿ ماتا جو سو لعل لنگوٽيءَ وارو،
اڙي وڏاتا، آه ڪٿي سو ديس دلارو؟

جيڪڏهن مون وٽ چوريءَ جو مال پيو هوندو ته بيا چور لٽي وڃن ته
اِن ۾ ڪهڙي اچرج جي ڳالهه آهي.
— بابو

ڪينيا

۴- توکي تي دل پڪاري!

(گورڊن محوپالي، "پارلي")

اکڙين مان آب هاري
توکي تي دل پڪاري
ساٿي مٺيءَ جا سنت! سدا ساهه تو سپاري،
توکي تي دل پڪاري ......

(۱)

تنهنجي، صبر، سچائي ۽ سادگي ڏني تو،
توکي ڏني آهنسا، آزادگي ڏني تو،
هن ديس جي تو صورت، سيرت چڙهي سواري
توکي تي دل پڪاري......

(۲)

توکي تنل دلين کي جذبو ۽ جوش بخشيو،
بيهوش قوم کي ئي توکي ته هوش بخشيو،
مُردن کي او مسيحا! توکي چڙهيو خماري،
توکي تي دل پڪاري......

(۳)

مجبور آدمين جو دک درد تو سڃاتو،
هيٺن هوڀجن سان توکي ته نينهن لاتو،
وسران جهوپڙين ۾ پٽ تو ڏنو گذاري،
توکي تي دل پڪاري......

(۴)

جيسين زمين رهندي ۽ آسمان رهندو،
ليسين دلين ۾ تنهنجو نام و نشان رهندو،
احسان تنهنجا سگهندو نه ڪو وساري،
توکي تي دل :ڪاري......

سچ ڪنهن هڪڙي ڌرمي گرنٿ جي اڪيلي ملڪيت نه آهي.
— بابو

تو ٽڪي تنهنجي تحرڪ تي مٿان شمس و قمر،
تنهنجي هل چل تي ٽڪري ٿي خاص دنيا جي نظر،
آه آئينده تي هن تي آزمودي جو اثر،
سوڀ تنهنجي سڀڪنڊڙ سنسار خاطر خوش خبر،

جنگجو فطرت جو ليڊو آه ان مان خاتمو،
ڪابه شاهي ڪين ڪٽندي خون - ناحق جو ذمو.

تنهنجي همت جي اڳيان مشڪل نه پهچڻ ڪوه قاف،
تنهنجو خاموشي طريقو خونريزيءَ جي خلاف،
تنهنجي پاسي پريم ۽ پاڪيزگي، انصاف صاف،
تنهنجي سائين جي صفائي آه شيشي کان شفاف،

چوڻ تنهنجي ناه ڪنهن ٻيي خاص سان يا عام سان،
تو لڙين اعليٰ اصولن تي سرشتي خام سان.

پنهنجي آگر جو اشارو ڪر سنڀالي غور سان،
آه هي تنهنجو اشارو خاص غيبي زور سان،
جي هلي ويو حڪم هيڪر ڪنهن مخالف طور سان،
هند ساگر ۽ هماليه ٽڪرندا شه زور سان،

هن اشاري ڏي ڏسن ٿيون اڄ اکيون چاهت ڪروڙ،
هن اشاري تي کڻن ٻانهون سڄيون چاهت ڪروڙ.

جنهنجي روحاني رهت ۾ آه بيوس سادگي،
جنهنجي چهري جي چمڪ مان آه تابان تازگي،
جنهنجي خلقت ۾ نه ڪنهن لاءِ لڙني ناراضگي،
آه تنهن سابرمتيءَ جي سنت جي آزادگي،

تاج آ[illegible]ي پارت پڪڙ تنهنجي مٿان،
[illegible] اڄ لاڏ لانگوٽي مٿان.

٣- سابرمتيءَ جو سنت

(شري ڪشنچند تيرٿداس کتري، 'بيوس')

ٽيهه ڪروڙن هندواسين جي زبان هئي زبان،
تنهنجي خاموشي بڻائي تيز طوفاني بيان،
مرڪ ۾ تنهنجي سمايل سرس دردن داستان،
تنهنجي پيشانيءَ مٿيهان ٿا ٻهڪن سچائيءَ جا نشان،

ھاڻ ٿي پرکيا ولي ٻوءِ کي ٻه کٺيءَ سان کهن،
سو چوڻ چاهن نه ٿي ڪي جو نه خود رهڻيءَ رهن.

وير قرباني سندر ۾ درد جي ديويءَ اڳيان،
چاڙهي ڇڏيا ٽڪري تو شوق ۽ شرڌا مٿيهان،
دل، دماغ ۽ ٻل، هڏي، جند جان چاڙهيءَ چاهه سان،
مال ملڪيت، ۽ ڪٽنب پروار ملڪي پيار تان،

آدرش اوڏو امل هرو حياتيءَ جو رکي،
تو سچا تان شهادت جي مٺي ماکي چکي.

تو ڌڪي ڇاڇيو غلاميءَ جي مٿهين تصوير کي،
ڪارگر ڄاتو نه ڪي شمشير يا تقرير کي،
مات سان ميٽڻ گهريو تدبير سان تقدير کي،
رمز سان ٽوڙڻ گهريو هن ظلم جي زنجير کي،

زور جسماني ڇڏي تو راز روحاني سکيو،
۽ اهنسا جو نئون هٿيار حيراني سکيو.

مغربي دنيا رلي ٿي جنگ جون سختيون سهيو،
ٿير ليڙن مان وهيو ٿي، خون زخمن مان وهيو،
جن جتا ٿي جنگ کي ٻاڙان ٻنهي لِئه ٿي پهرو،
اوچتو آواز هي ڪن تي اچي ٿن جي رهيو،
"ڪاميابيءَ لاءِ ڪيڏي خون هارڻ جو ضرور
تير توپن سان مرڻ جو ۽ نه مارڻ جو ضرور."

مان جيڪي ڪجهه روز چوان ٿو سو سڀ پرارٿنا ٿي آهي، پرارٿنا جو حصو ٿي آهي ۽ اهو سڀ ڪجهه ايشور لاءِ ٿي آهي. — باپو

گانڌي ڪر

”سرِ بسر سمورو سيٺي ڪين ڍڪن جيسين
مان به پيريان ڪين ڪي ڪپڙا پورا تيسين.“
گوڏن تائين ڪپڙو ۽ هو بدن نگو سارو
تياڳي وني تياڳ رهيو توکن کان نيارو
سردي گرمي ۾ اهوني وستر پيريانين
سور غريبن جا وجي سڀ سان سليائين
”ڌرم هيٺن هنن کي اڇوت سڏيو آهي
يوءِ ڏيئي پانڀي مان ڪڍي ڇڏيو آهي
بونر ۽ بيا ديس جي توکي ڪپت سمجهن
عجب ڪپڙو شودر سمجهي توکان نثرع ڪن
برهمڻ کتري ونش ۽ شودر آهن هڪ سمان
پيد نه جاتي تو ڏٺي پيد رکي انسان
سيرت جنهن جي اعليٰ سڏبو منش اهوئي جاتي
آهه مياتما لاءِ نه ضروري جاتي پاڪ ڪماتي
ڪرڻ ۽ ڪبر جي هريجن جو ڪڏهن به نرادر
گندي ڪر لاءِ بوگيه آهن، سوچڻ پاپ سراسر
هريجن جو ڀلو ڪرڻ ئي آهي ڌرم اسانجو
ديس جي انتيءِ لاءِ اهوئي بيتر ڪرم اسانجو
پرن ڪريون هيءَ مظلومن لئي ڪبو ۽ اپاچار
ديش ۽ ديئن جو تڏهن ئي سگهبو ڪري اڌار
مندر چاهي وديالي ۾ تن جو ٿي ستڪار
جن کان پري ڀڄون تا تن جو ڪريون ستڪار.“
ڪسان جي حالت جو پو باپوءِ ڪيو بيان:
”هارين نارين جي دکڙن ڏي ڪونه ڏيو تا ڌيان
تن جي غربت کي ٽارڻ لاءِ چرخو آهه وسيلو
يار ٽواسي اتي ڪريو سڀ ست ڪتڻ جو ميلو
ڇڏي سوارت رهو سيئي ڌرم متي انيي قائم
آهي ڌرم سچو اهوئي رهت رهو اُن دائم
نيڊو هجي يا وڏو هجي ۽ اُرڏن يا ڏيوان
سمدرشتي داتا جي آڏو آهن هڪ سمان.
سنسڪرت تان!

...اري ويچارن کان پاڻ بچائڻ جو هڪڙوئي اڻ گس اُپاءُ آهي رام نام،
پر اهو هرديه مان نڪرڻ گهرجي.
— بابو

٢- مهاتما ۽ شودر

(پروفيسر رام پنجواڻي)

ڏکڻ جي هڪ ڳوٺ ۾ پهتو مهاتما
نانءُ نه ماڻهوءَ جو جتي ڳوٺ هو جل ٻان
اُتيءَ سڄي ڳوٺ ۾ هڪ شودر ڏٺائين
گندي ميري دين دکي، لوڀل لتائين
هن جي اهڙي حال تي دکي ٿيو ڏاڍو
هن جو ميرو روپ ڏسي من ۾ وياڪل ٿيو
دکي دل سان پيار وچان هن پڇيو "مائي!
ڪهڙي ڪارڻ تو ۾ ٿي هيءَ ڏسجي ميرائي؟"
لڄ ۾ اکيون هيٺ ڪري ديويءَ چيو هيئن:
"ديهن جا دکڙا ڀلا ڏٺي سمجهن ڪيئن؟
ورهين کان هيءَ هڪ وڳو پالو مون آهي
پاڻيءَ جي ناس ڪري ڌوتلو مون ناهي
پاڻي جي ملندو الڳ کڏهن پاڳن سان
ڪپڙي جي اڌ کي نٽ ڌوئندي آهيان مان
سڪندو ڪپڙي جو جڏهن آهي اڌ اهو
اوڍي سو ٽڪرو وري ڌوئندي آهيان ٻيو
اڌ ننگا ۽ اڌ بکيا ڪيئي مون جهڙا
ڪروڙن اڌيين جا حال ٿيا ههڙا."
شودر ناريءَ جو ٻڌي دک ڀريو احوال
ڪلهن تان لاهي ڏنس گانڌيجيءَ دوشال
حيرت ۾ پيل ناريءَ کي گانڌيءَ فرمايو:
"توهانجو ليڊو پلو جي چرخو هلايو."
ديهه دکيءَ جي حال تي دکي ٻاڻ ٿيو
اُهن جي ٿي اولي ۾ هو رات سڄي جاڳيو
گانڌيءَ هيءَ حالت ڏسي اکو پرڻ ڪيو
ٻئين جي اڻل ازادي سان اجهو هتي چيو:

هندستان جي پشودن جي سنڀال ڪرڻ آزادي حاصل ڪرڻ کان گهٽ
اهم ڪيلهي.
— باپو

سنڌي شاعرن جي قلم مان

شرڌانجلي

١- تنهنجي اهنسا جو آواز

(هوندراج ليلارام، ”دکايل“)

تنهنجي اهنسا جو آواز مون ته جهوپڙين ۾ ٻڌو
هرڪو ڪاهيندو ڏٺي ونيو
ڪاهيندو ڏٺي ونيو- ڏيسرا نهاهيندو ڏٺي وڌيو

تنهنجي اهنسا جو آواز مون ته آشرم ۾ ٻڌو
چرخو چاهه مان ڏٺي ڪتيو
چاهه مان ڏٺي ڪتيو - هرڪو چوريندو ڏٺي ونيو

تنهنجي کاڌيءَ جو آواز - مون ته ڳوٺڙن ۾ ٻڌو
هرڪو پائيندو ڏٺي ونيو
پائيندو ڏٺي ونيو - ڳڻ ڳائيندو ڏٺي ونيو

تنهنجي اهنسا جو راز - دنيا دور دور ٻڌو
حيرت کائيندو ڏٺي ونيو
حيرت کائيندو ڏٺي ونيو - ساراهيندو ڏٺي ونيو

تنهنجي ايڪتا جو راز هندو مسلمان ٻڌو
ساري هندستان ٻڌو
هرڪو چاهيندو ڏٺي ونيو - پاڻ پائيندو ڏٺي ونيو

تنهنجو هريجن آواز - مون ته مندرن ۾ ٻڌو
ليوت پاترين ۾ ٻڌو
هرڪو ڳائيندو ڏٺي ونيو - ڳلي لائيندو ڏٺي ونيو

تنهنجي روحانيت جو راز - مون ته تپسيا ۾ ٻڌو
آتم ڪٿا مان مون ٻڌو
هرڪو هنڊائيندو ونيو - ڳائي ڳارائيندو ونيو

مون ته گانڌي تنهنجو ناءُ - چوٽ منارن تان ٻڌو
تارن ستارن تان ٻڌو
هرڪو اُچاريندو ونيو - لوڪ سنڀاريندو ونيو

جيڪڏهن اوهان استريءَ کي ڪام واسنا لاءِ ڦقط قبول ڪريو ته پوءِ
اوهان وڏي ۾ وڏو پاپ ٿا ڪريو.
— باپو

هنا جهڙي جتي لاءِ جو ڪم سيکاريو ٿي ويو ۽ ٽن سالن جو ڪورس هو. سيٺ شورلن مهتا ان وقت هرچنڊ شوڪ سنگهه جي سنڌ جي پرانتڪ سڀا جو پريزيڊنٽ هو. مهاتما گانڌي هر هنڌ پرچار يا ترا جي دوران ۾ ساڙا پنجويهه هزار ميل سفر ڪيو ۽ اٽڪل ٿيا ڪيا.

ڪي دلچسپ واقعا

مهاتما گانڌيءَ جي سنڌ جي انهن جدا جدا گشتن جي دوران ۾ ڪي دلچسپ واقعا ٿيا.

سکر ۾ جڏهن مهاتما شري ورڪا جي گهر ۾ ٽڪيل هو تڏهن هڪ وقت سندس عينڪ اُن صندليءَ تي ڪا رکي هئي جتي لاءِ رکي هوائين. چوڪيداري تلاش ڪئي وئي ۽ آخر هڪ دريءَ تي عينڪ ملي. مهاتما سوال پڇيو ته عينڪ اُتي دريءَ تي ڪيئن وئي، گويا باغ ٻل کان دستوري جڳهه جي بدران ٻئي هنڌ رکي هئائين ۽ پوءِ وسري ڪري پلٽي ويو هو يا ڪنهن ٻي. عينڪ هڪ هنڌان کڻي ٻئي هنڌ رکي هئي. آخر هڪ ٻالڪ مليو جنهن ٻڌايو ته جڏهن مهاتما لڪ ۾ هو تڏهن هن عينڪ صندليءَ تان کڻي دريءَ تي رکي هئي. ان بعد ئي مهاتما کي سنتوش آيو.

١٩٢٨ واري دوري ۾ جڏهن نوابشاهه ۾ مهاتما کي مقرر ڪيل ٻيٺڪ تي وٺي ويا تڏهن ڪم ڪندڙن کي چيائين ته مونکي ڪٿي آس ۾ وٺي هلو. چيائونس ته متي زالن لاءِ بندوبست رکيل آهي. چيائين ته مان ورتي جا ۾ زال نه آهيان. ڪيس متي وٺي ويا، ڪندون تل پيرن کي خوب ولڙايائين ۽ ڪالهن ڏيڊو ۾ ٽري آيو ۽ پوءِ ڏيمڪ اچي ڪم ڪندڙن کي چيائين ته ڏسو مان ڪيڏو واپار ڪري آيو آهيان.

ان دوري ۾ پاڻي سچاڻند ۽ شري مبارام چيلارام پرٻا رود سٽيشن تان مهاتما کي وٺي ويا. رستي ۾ کاڌي پيداوار جي سوال تي چرچا ٿي. مبارام بابوءَ کي چيو ته هڪ ڪوري روز ٦ وال ڪپڙو اُڻي ته مهني ۾ ١٨٠ وال اُڻندو. هرهڪ ماڻهو سال ۾ ٦ وڳا پائي ته ڇهه وال وڳي جي حساب سان ٣٦ وال کپائيندو، يعني هرهڪ مهني ڪوريءَ جي پيداش لاءِ ٥ واپرائيندڙ ڪپڙا جا گاڻهه گوت ۾ ممڪن ڪاڻ ٿيندي.

پاءِ سچاڻند بابوءَ کي چيو ته اوهان ڪو مبارام تي جادو ڪيو آهي. مهاتما ٽهڪ ڏيئي چيو ته جي انهن جادو اثر ڪري ته پوءِ مان هيٺين موٽرن ۾ چڙهيو آهيان ته پوءِ ته سڀ کاڌي پوش ٿي وڃن.

پرٻا، نوابشاهه ۽ نوشهري جو چڪر ڏيئي صبوح جو پڊعيدن لاءِ نڪتا. پهريائين مل ڏيڻ پنڊ ۽ پوءِ موٽر ۾. پنڌ ڪندي مٽيءَ ۽ واريءَ سان مهاتما جا پير ۽ چپل پرجي ويا. سو هنن مترن سچاڻند ۽ مبارام باپوءَ کي چيو ته چوڙ اوجائي پيرن ۽ چپل جي مٽي گڏ ڪري نيلام ڪريون.

مهاتما ٽهڪ ڏيندي ڪن چيو پوءِ ته فقط ڪلي ڪرڻ جو ضرور ٿي ڪرڻ رهندو.

ڪراچي ڪانگريس جي موقع تي جڏهن شري ميارام مهاتما گانڌي کان سنديش گهريو ته کيس چيائين "هم ٻي چُپ هئي، اوروں کو ٻي چُپ کرنيکي."

ڪنهن به بيماريءَ جو ٿيڻ انسان لاءِ شرم جي وارتا آهي. جنهن جو تن ۽ من تندرست آهي انکي بيمار ٿيڻ ئي نه گهرجي. — باپو

کي وڏي آواز ۾ سڻائي. گانڌيجيءَ چيو ته ميونسپل کي هريجن لاءِ گهر اڏڻا سنا نمونا گهرجن جي ڪراچيءَ جهڙي وڏي ۾ وڏن ماڻهن جي رهڻ لائق هجن. ميونسپل جي چونڊن ۾ هريجن اميدوارن کي پاڻ ۾ وڙهڻ نه گهرجي. ميمبر ٿيڻ وڏائي نه سمجهڻ گهرجي پر سيوا ڪرڻ جو موقع سمجهڻ گهرجي. هريجن لاءِ نوڪرين ۾ حصو مقرر ڪرڻ جي طلب لاءِ گانڌيجيءَ چيو ته جملي نوڪريون ڪي لک مس آهن انهن مان ڪيترن کي نوڪريون ملي سگهنديون ۽ پنج ڪروڙ هريجن کي ان مان ڪيترو لاڀ ملي سگهندو؟ تنهن ڪري خاص نوڪرين ۾ حصو گهرڻ بدران لائقيءَ تي پاڙيو.

ڏيارام جيٺمل سنڌ ڪاليج ۾ گانڌيجيءَ ونلڀ ڀائي پٽيل جي تصوير جو اُدگهاٽن ڪندي شاگردن کي دردلي تقرير جي دوران ۾ چيو:

”هريجن هلچل جي مراد آهي ڪروڙها هندن جي دلين ۾ ڦيرو آڻڻ جو ته ڪنهن کي اڇوت نه سمجهڻ سڻائو ڪم نه آهي. اهو ته ڀڳوان پاڻ اچي ڪري. منش پنهنجي قرباني ۽ پورتائيءَ سان محنت ڪندو ۽ ايشور جو هٿيو بڻجندو. ايڏو ڪارج ڏسي مون کي لماڻو شيوڪ ٿي رهڻو پوي ٿو. اوهين شاگرد پنهنجي وديا ۽ لياقت رکو پنهنجي غرض بلسي ڪم آڻڻ بدران لوڪن جي شيوا ۾ لڳائڻ چاهيو ته اوهان کي لمرتا جو گڻ اول سکڻو پوندو. توهان ۾ ڪيترا بلڪل هوشيار چمڪندڙ شاگرد آهن پر تنهن مان جا غريب جنتا آهي، گانون ۾ رهندڙ لوڪ، تن لاءِ ڇا ورڀو؟ هٿ پير پيٽ قوت ڪمائڻ لاءِ آهن پر ويچار ۽ دماغ لوڪن جي شيوا ڪرڻ لاءِ مليل آهي. پراچين ڪال ۾ ودوان صلاح لاءِ ڪجهه ڪين وٺندا هئا. تلڪ صاحب بڻجڻ مان ڪجهه ڪين ورندو؟ ايهي مغربي رستا ڇڏي ڏيو. ڏيتي ليتي جا ڏوڪر نه گهرو. ياد ڪريو ته توهانجي ديس جي هر هڪ جي سراسري ڪمائي لارڊ ڪرزن جي ڪٿ موجب رڳو چاليهه رپيا سال آهي! هريجن جي سيوا ڪريو، انهن جا گهر ۽ ڪاڪوس توهين پاڻ وڃي ميڙيو. پر هنن ملڪ جي سوٽن سان اوهين اهو ڪم ڪيئن ڪري سگهندا؟

ونلڀ ڀائي پٽيل جي بهادري سادگي ۽ تياڳ ۽ قرباني اوهان کي گرهڻ ڪرڻ گهرجي. هو وڪالت ڪري ها ته لک ڪمائي ها پر هن سيوا مارگ ورتو ۽ غريبي ۾ گذاري ويو.“

زالن جي ميٽنگ ساڳي ڏينهن سانجهيءَ جو ٿي. زالن پنهنجا مٺيا منڊيون ۽ ناڻو پريم سان ڏنو.

مهاتما گانڌيءَ جي اپواس وقت ڪراچي ۾ ٢٢ هزار ۽ حيدرآباد ۾ ١٢ هزار گڏ ڪيا ويا هوا جن مان ڪراچيءَ ۽ حيدرآباد ۾ هريجن لاءِ گانڌي نگر ناهيا ويا. سکر ۾ ميونسپالٽيءَ ويهه پڪا گهر هريجن لاءِ ناهيا هئا. روهڙيءَ ۾ گانڌي نگر اڃي تيار ٿيو هو. ڪراچيءَ ۾ هريجن هنري هٿ ڪارب ڪيندر لاءِ سيٺ شورلن موهنا پنجاهه هزار رپيا ڏنا

چرخو ستيه جو انش آهي- انڪري مان انکي ڀڳوان جي هڪ مورتي سمجهندو آهيان.

— بابو

شاه ي ٻلي	۱۰۱-۰-۰
ـسس آباد	۱۲۵-۰-۰
ميرپور ماٿي	۳۶۹-۱۰-۳

حيدرآباد ۾ جڏهن ته گانڌيءَ جي ٻدلي
ي ۽ ڪالي وقت ٿورڙو ٿيو لنبن ڪري
لي عام جلسي مڃڙ پٽ ٿيو ۽ اتي ماڻهن مان
۳۶۳۱-۱۴-۰ وڃيا جهوليءَ ۾ آيا. حيثيت ۾
ندڙ ۾ جڏهن جڏهن اسٽيشن تي ريل بيٺي
ي، وڃدي جيسين گانڌي جي سنڌ مان
لهامت روانو ٿي ويو اتي ماڻهو اچي تي
ڙيا ۽ گانڌي ته جاڙ رهين لوڪن کي چيا
ي. اهڙيءَ طرح:

ڪوٽڙي	۱۴۰-۱۴-۳
جنگشاهي	۷۳-۱۴-۰

مولڪا رقم

حيدرآباد	۸۶-۹-۶
شهدادپور	۱۸۹-۲-۳
روهڙي	۹۸۸-۵-۲

ڪراچيءَ ۾ مهاتما گانڌي هريجن ڪالوني
ڏسڻ ويو. گجراتي ورڻيا ڪنيا شالا، شاردا
مندر، مهڙ سدل ۾ پڻ ويو. هو هند ڪيس
هريجن فنڊ ته ڏوڙ ڏو لي ويو.
۽ حولي جيجاءِ تي ڪراچي ميونسپالٽي
مڃتا کي مانپتر ڏنو.
۽ حولي ڪراچيءَ ۾ سنڌ جي هريجن
ڪر ڪري ٿا مان ڏنو. اتي [illegible]
هريجن جي پٽ سود ڪوڙ [illegible]
[illegible]

ڪيسون ٻون وڃسن ۽ هو ٻي زمين مزدور
ٿيڻ رهيا آهن.

گانڌيجيءَ ڪم ڪندڙن کي چيو ته ڪي
شيواڌاري وڃي پيلن ۽ مينگهواڙن جي وچ
رهن ۽ سندن زمين جي مالڪي ٻچائين.

ڪراچيءَ ۾ هندي واپارين جي انسوسئيشن
حڪم جو بنيادي پٿر گانڌيجيءَ وڌو. واپارين
کي چيائين:

”لوهان کي ڏنڊو اڻڙو مور ته ڪرڻ
گهرجي جنهن مان دربدر ناراڻ لوڪن کي
حق ته ملي. شاهوڪارن کي پنهنجي
ملڪيت غربن جي ڀلي لاءِ ٽرسٽ ڪري
ڇڏڻ گهرجي. ڪاٺو ڦٽو آهي ۽ ان مان گڏ
ڪيائڻ ته ڪرڙو آهي. جيڪي رکو ڪاڌي
پيتي جي شراڪ ۾ لڳا پيا آهن تن کي
جيوت جي رهيب جو پتو ڪين پوندو.“

مهاتما گانڌي پوءِ ڪراچي ميونسپالٽيءَ
جي ناعيل ڀڪي ڪالوني، ناراڻ پور، ڏسڻ
ويو جا ناراڻداس آنندجي جي ٻشارت سان
ڪئي تي هئي. اتيءَ هند سهڪاري قرض
بئنڪ، پستڪالي، راتري شالا، سهڪاري اناج
دڪان هن ڏٺا. سيٺ جمشيد نسروانجي
پرپز ٻدلت هريجن لاءِ ميونسپل ڪسان ۱۴
اسڪول چالو ڪرايا هئا. پوءِ گانڌيجيءَ
رامدي چالي ڏني جنهن سبب شورنس مهتا
هريجن لاءِ هاءِ اسڪول چالو ڪيو هو.

ڪراچيءَ جي عام ميڙ ۾ ٽيهه هزار ماڻهو
آيا هئا جن ۾ پنج هزار استريون هيون. ميڙ
۾ گانڌيجيءَ کي ۱۱ هزار رپيا ٿورڙي ڏني
وئي. لاتود اسپيڪر جي خراب لبڻ ڪري
سوامي ڪرشانند گانڌيجيءَ جي تقرير لوڪن

[illegible] ايشوري سنگيت ٻڌن ٿا.
— باپو

لکيو ته ڪانگريس پاران رڳو هڪ اڪيلو ڪيس ٿي عيوضي ڪري ولائت موڪلڻ جو نهرائءِ ان ڪري ڪيو ويو جيئن رڳو هڪ ئي ڳالهه ڪانگريس پاران اتي چئي وڃي.

گانڌيجيءَ ورڪنگ ڪاميٽيءَ کي صاف چيو ته جيڪي اُتي ڪانفرنس ۾ چيو ويندو ان جي آڌار تي ملڪ کي سوراج جي طاقت ڪين ملندي ۽ جيڪا هندستان اندر اسين شڪتي پرگهٽ ڪنداسون ان جي آڌار تي اتي ڪجهه ملندو. ڪانگريس عيوضين جي ڳالهائڻ مان ڪا حاصليت ڪانه ٿيندي پر ڪانگريس عيوضين جي پٺ ۾ ڪيتري شڪتي آهي ان جي آڌار تي ئي ڪجهه ملڻو آهي. تنهن ڪري نيتا ڀارت اندر ئي رهن ۽ ملڪ جي قوت وڌائيندا رهن.

ستون دورو

مهاتما گانڌيءَ هڪ لڳا ڌرم جو ذڪر ڪندي چيو "هندو ڌرم جو مان سيني ڌرمن کان وڌيڪ ملهه ٿو ڪريان." هندو ڌرم جي وڌي ۾ وڌي خدمت جا مهاتما گانڌيءَ ڪئي سا هئي برطانيه سرڪار طرفان هريجنن کي جدا چونڊ ڏيئي ۷ ڪروڙ هريجنن کي هندن کان جدا ڪرڻ جي ڪوشش جو ڪامياب مقابلو.

مهاتما ان حرڪت کي روڪڻ لاءِ سر جي سٽ ڏيئي انگريز سرڪار جو ورود ڪيو. هاڻ هن اهو ڪار ۽ هموار ڪيو ته هندو پنهنجي روش ۽ هلت سڌارين ۽ هريجنن کي پاڻ ڪري ڳڻين. تنهن ڪري جنهن نئي برٽش سرڪار مهاتما گانڌيءَ کي قيد مان آزاد ڪيو تيئن مهاتما گانڌي ڀارت ورش جي چڪر تي نڪتو خاص ڪري انهن پرديشن ۾ جت ڇوت ڇات جو مرض گهڻو وڌيل هئو. عام هندن کي للڪار ڪيائين ته مندرن ۽ گهرن مان ڇوت ڇات جي پاپ ور تي هٽايو. وڌيڪ چيائين ته هزارن ورهين جي انيتيءَ جو پشچاتاپ ڪرڻ لاءِ هاڻ سوَرڻ هندن کي نڪري اچي هريجنن جي سيوا ڪرڻ گهرجي ۽ هريجنن جي اُنتيءَ جا اُپاءَ سوچڻ گهرجن ۽ ان لاءِ ڪين ناڻي جي سهائتا ڏيڻ گهرجي. ان ڪري انهيءَ دوري ۾ گانڌيجيءَ وٽ جيڪو آيو تي تنهن جي اڳيان پاڻ مهاتما گانڌي هٿ ٽنگي ٿي بيٺو ته هريجن ڪاريه لاءِ دان ڏيو، جيڪا شردا ٿئي سا ڏيو. ڪو هڪ ڏوڪڙ يا ڪوڏي ڏيندو سا به قبول پوندي. لڳا تار نو مهينا گانڌيجيءَ ريل ۾، گاڏين ۾ ۽ پيدل هيءَ ياترا ڪئي ۽ سڀ سارا سايا ۲۵ هزار ميل! پڇاڙي وقت گانڌيجي گهڻو نبل ٿي پيو ۽ جولاءِ مهيني جي پهرين ڏينهن ۾ دورو بند تي ڪيائين پر آخر ايهو فيصلو ٿيو ته رهيل پرانتن ۾ ۽ هڪ هڪ شهر ۾ ضرور وڃي. ان ڪري مهاتما گانڌي سنڌ ۾ ڪراچيءَ ۾ ۾ ۷ جولاءِ ۱۹۳۴ پهتو. جنهن تي ريل گاڏي سنڌ جي حد اندر گدڙي ۾ پهتي تنهن هر ڪنهن اسٽيشن تي هشام ماڻهن جا مهاتما گانڌيءَ جو درشن ڪرڻ تي آيا ۽ مهاتما به هٿ ڊگهيڙي هر هڪ کان هريجن فند لاءِ پئسا گهرڻ تي لڳو.

	رقم اڳڙيل
گدڙو	۷۷-۸-۰
ڇوڙ	۳۴-۱۳-۰
پوروناڙو	۶۴-۷-۳

اصول اهو آهي جنهن لاءِ انسان پنهنجو سڀ ڪجهه، پراڻن تائين قربان ڪرڻ لاءِ تيار ٿي وڃي. — بابو

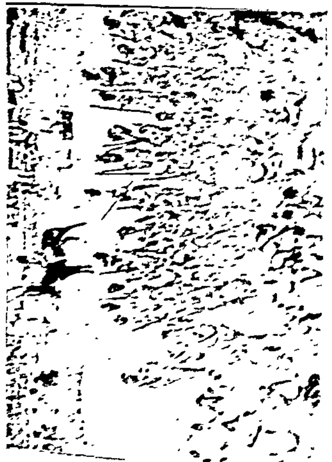

ڪراچي ڪانگريس جي موقع تي

(باپوءَ جي ساڄي ڪان شري نارائڻداس انند جي بيچر آهي ۽ کاٻي ڪان سروڄني ...)

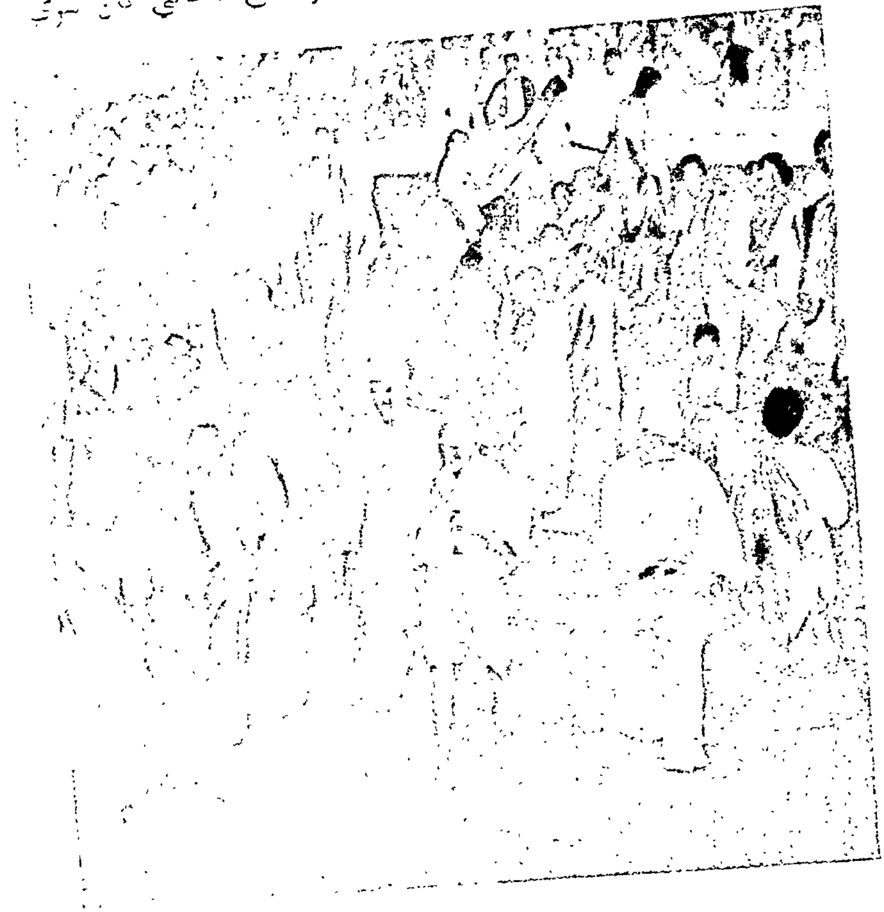

آچاريه جيوترام ڪرپالاڻيءَ سان ڳالهين ۾

هو ڪو اهڙو هو وسيلو ڪهن وڃڻو آهي.
اهڙو ئي سهلي ڪي نتائج وارو آهي.
منهنجو جوانن کي چوڻ آهي ته اوهين
موڙ وٺو اڳتي ۽ موڙ کي سمجهڻ جي
ڪوشش ڪريو. منهنجو اصول ته ڪنهن کي
رنجائڻ جو نه آهي لوڙي هولي هئي
يا جور يا لٺ، پر پيا پڪرو سنگهه جي
برخلاف مان ڪجهه لکندس؟

مون وائسراءِ سان ڳالهين ڪندي
جنهن منهنجي وس پرهئو ان موجب
تمام سليءِ طريقي هن تي زور آندو ته
ڀڳتسنگهه ۽ سندس سالين جي جان بچائي
وڃي. وري ٢٣ تاريخ وائسراءِ کي خط لکيم
جنهن پر منهنجي دل سموري اوتي ڇڏي پر
ان جو به اثر ڪين ٿيو. مون اميد رکي
هئي ته وائسراءِ آدار ليندو پر اها اميد
اجائي رهي. ته رڳو مون پر اوجنب
پنڊت مدن موهن مالويءَ ۽ ڊاڪٽر ساپرو
ٻنهي ڏاڍو ٻاڪ پتوڙيو.

پر اسان کي هن پر ڪاميابي نه ملي
ان ڪري گهبرائڻ نه گهرجي. موت ته
انهن ... هٿ پر ئي هوندي آهي.
... اهي ٻارڙا سان سچو رهڻ گهرجي.
... ڪانگريس لڪو کي ٽن هٿن پر جوڙي.
... سنڌي جوان هٿاڪٺي ڪئي
... پارسه پر جي لولا لنگڙا ۽
... غريب آهن ان کي
... روزگار ملي ۽
...
... لاء پابند ... :

ڪراچي ڪانگريس اجلاس لاءِ تورڪي ٿي
وقت پر جنهن ويلي سان لڳو بٺايو ويو سا
سنڌ ين جي هوشياري، دماغ ۽ قابليت جي
جي حد ڇٽي سگهجي ٿي. ساڳي ٻالهه ڪاڏ
تماءِ سان به لڳي ٿي. اهڙيءَ ڪري هر روز
ڏهه هزار ماڻهون ڪاڏي لماءَ ڏسڻ ٿي آيا.

پارسه وروش جي جڳهن ڪان مشهور اولي
۽ سولي ڪپڙي جي سڪين ٽائي واري ٻاوت
اڪس سان الي ڏيکاري ٿي وئي. ڪشمير
سان اونسي لويسون، پٽا، لمدا ۽ مليما
تاهڻ وارا به الي ڪم ڪري رهيا هئا.
پشميما شال جا الي تاهي ٿي ويئي لبهن
ملاقين کي حيران ٿي ڪري ڇڏيو.

الي هئي هڪ نوار جي پرهٺي استري
جا ١٢٠ ڪالوٽ جو سٽ نڪليءَ تي
پيئي ڪئي ۽ جنهن مان وري ڪوري مشهور
ڊاڪا جي مسلن ڪپڙو تاهي رهيو هئو.

گڏڙي ترپارڪر سنڌ جو ڪٿو به الي
تاهيو ٿي ويو. اهڙيءَ طرح ڪپڙي جي چاپي
جي ڪاريگري به واهه جي هئي.

ڪراچي ڪانگريس اجلاس پر مکيه پر
مکيه لهراو جو پاس ڪيو ويو سو هئو انگلنڊ
پر لنڊن ۾ ٿيندڙ گول ميز ڪانفرنس پر شريڪ
ٿيڻ جي لاءِ ۽ ان لاءِ ڪانگريس طرفان رڳو
مهاتما گانڌي کي اڪيلو عيوضي مقرر ڪيو
ويو. لهراو تي وشيه ڪاميٽيءَ پر ڪجهو بحث
مباحثو هلبو هئو ۽ ڪي دوستيون آيون
هيون ته ملاٽا ڪي فلاٽا به گانڌيجيءَ سان
گڏ وڃن مگر اهي مڙئي دوستيون نابحال
ٿيون.

ان لهراو تي آلوچنا ڪندي گانڌيجيءَ

نوٽ: ... ١٨٩٢ ... ڪري سگهي انکي حياتي ونسڻ جو ڪهڙو ادڪار آهي؟
— بابو

ڇهون دورو

مهاتما گانڌيءَ جو ڇهون دورو سنڌ ۾ انڊين نئشنل ڪانگريس جي مارچ ١٩٣١ع واري اجلاس جي موقعي تي ٿيو. مهاتما گانڌيءَ جو سنڌ جي ڪانگريس ڪارڪنن ۽ ڪراچي جي شهرواسين هن ڪارڪ ۾ اُتساهه سان مدد ڪئي هئي، خاص ڪري ڪراچي ڪارپوريشن جو ميئر جمشيد مهتا، ان کي وڏو داد ڏنو جو رڳو ٢٥ ڏينهن جي اطلاع تي هڪ شاندار پربنڌ ڪري ڏيکاريو جو ڪانگريس نگر ۾ ويهه هزار ڊيليگيٽ ۽ ملاقاتين جي رهائش جو پربنڌ ٿي ويو ۽ ڪانگريس جي اجلاس لاءِ عاليشان ويوستا ڪئي ويئي، جنهن ڪري کليل آڪاس جي هيٺ اجلاس هلايو ويو. ڪانگريس منڊپ سان گڏوگڏ کادي پردرشني ۾ لاثاني مقدار تي اسٽالن ڪئي ويئي جنهن جي رونق توڙي وڪرو ٻئي تحسين جوڳا هئا.

مهاتما گانڌيءَ، سرحد جي گانڌي خان عبدالغفار خان ۽ ڪانگريس پريزيڊنٽ سردار پٽيل ۽ ٻين سيني ديس جي اڳوان جي رهڻ جو پربنڌ ڪانگريس نگر ۾ ڪاهيل ڪٽيائن ۾ ٿي ڪيو ويو هئو ۽ کادي پيتي جو بار ڪراچي جي ڪڇي واپارين جي منڊل پاڻ تي کنيو هئو جنهن ڪري سڀني ۽ سستي رسوئي سڀ لاءِ موجود ٿي سگهي.

٢٦ مارچ تي مهاتما گانڌيءَ ڇنجي تي، ڪانگريس اجلاس جو اڌگهاٽن ڪيو ۽ چيائين:

”مرحبا ڪاميٽي جي مهرباني سان اسين اڄ ڇنجي تہ سنڌو ايشور جي ڇپر هيٺ گڏ ٿيا آهيون ۽ اچو تہ ايشور جي اوٽ وٺي پنهنجو ڪاريہ شروع ڪريون. اسان پنهنجي آزادي حاصل ڪرڻ لاءِ سناتن ستيہ ۽ اهنسا جو مارگ ورتو آهي. اچو تہ ايشور جو ڏنل قول ياد ڪريون تہ جيڪو ستيہ جو سڌو ۽ سوڙهو مارگ وٺي ٿو سو ڪڏهن هارائي نٿو ۽ اهڙيءَ طرح پنهنجو اتساهه ۽ شردا وڌايون.

سردار ڀڳت سنگهه کي ڦاسيءَ چاڙهي سرڪار ملڪ سان وڏي چيڙ چاڙهي آهي. مولکي ٻہ ڏايو ڏڪو آيو آهي جو مون اميد ٿي ڪئي تہ ڀڳت سنگهه راڄ گرو ۽ سکديو جي جان بچي پوندي. ڦاسين اڳ جو ٻڌي نوجوان مون تي ڏمريا آهن ۽ مولکي هنن ڪارا گل ڏيکاريا. ٻر منهنجي دل انهن جوانن لاءِ ڪاوڙيل نہ آهي. جيڪو سيوا ڪرڻ گهري تو ان کي ڪاوڙ ڪرڻي نہ آهي. انهن جوانن کي ڪاوڙ ڪرڻ جو سبب آهي ۽ نہ مولکي. ٻر انهن جوانن کي مان ٻڌائڻ چاهيان ٿو تہ اوهين جاوا هوا تنهن کان اڳ مان ڪڙمين مزورن جي سيوا ڪرڻ لڳو آهيان. مان ڪڙمين ۽ مزورن سان گڏ رهيو آهيان ۽ پنهنجي جند انهن سان جوڙي اٿم. منهنجو سر جنتا جي ملڪ آهي ڪيئن نہ، بلڪ ۾ منهنجو سر ڪوڙي ولو. منهنجو سر ولڻ لاءِ اوهان کي ڪا تياري ڪانہ ڪرڻي پوندي. مون ايشور کان سواءِ

ٻڌيمان جو توڙين مورک جو، سنت جو توڙين پاپيءَ جو ايشور هڪ ئي آهي.

— بابو

۽ هرچند لڇمڻراء يادگار فنڊ ۾ پيسا ڏنا هئا، ونڊي سنڌ جي آخرين اسٽيشن جوڙ تائين. سنڌ ۾ رڳو ٿاٿو ڏنو پر هڪ پرکي ڪار ۾ ڪرڻا ۽ لالاجمتراء جي لوڪ سيوا منڊل کي ڏنو. سري سيوڪرام ڪرمچند هو ڏڏهن ڪان منڊل جو ميمبر ٿي ديس جي سيوا ڪري رهيو آهي ۽ گهڻن سالن کان منڊل جو منتري ٿي رهيو آهي.

حيدرآباد ۾ پهچڻ سان اول مهاتما گانڌي عام ميڙ ۾ ويو ۽ ميونسپالٽيءَ جو مانپتر ورتائين. گانڌيجيءَ کين چيو ته اوهانکي شهر منجهان شراب پيئڻ جي عادت کي هٽائڻ گهرجي. گانڌيجي پوءِ حيدرآباد ضلع ڪانگريس ڪاميٽيءَ جي جڳهه تي قومي جهنڊي چاڙهڻ جي رسم ادا ڪئي. چيائين ته قومي جهنڊو ديس جي سومان جي نشاني آهي جنهنجي شان بچائڻ لاءِ ثابت قدم بيٺو آهي توڙي اڪيلو هڪ جڻو وڃي بچي. جهنڊي جي عزت بچائڻ لاءِ جان ڏيڻي پوي ته اها به ڏيڻ واري آهي. ان بعد ڪانگريس استان ۾ گانڌيجيءَ لالالجپتراء جو فوٽو استاپت ڪيو. تقرير ۾ چيائين ته لالالجپتراء پنهنجي جوت پر ديش جي آزاديءَ لاءِ لڙيو ۽ ان لاءِ ٿي جان ڏنائين. ۽ سنڌس تصوير رکڻ سان اوهان لالاجيءَ جي آدرش لاءِ آدر ڏيکاريو آهي. پر جي فوٽو اوهانکي مورتي پوڄا مثل ڪري رکيو ته آهي پر سچي معنيٰ ۾ پران پرتشٺا ڪري ڇڏڻ گهرجي.

زالن جي ميٽنگ ۾ پيرون پهچڻ مندرون، جوڙيون ۽ ٻيا سونا ملڪيا خوشيءَ سان ڏنا آهي لالالجپتراء يادگار فنڊ لاءِ ڏنا.

پنڪس جي ميٽنگ برهمو سماج مندر ۾ ٿي جمع گانڌيجيءَ کين چيو ته پنهنجي اڌار لاءِ خراب عادتون ڇڏڻ جوتا ڪرڻ، شراب پيئڻ ترڪ ڪري صفائي سان رهڻ سکو. گانڌيجي پوءِ جنين ۽ ڪلالن (ڪلن جا ڪم ڪندڙ) جي ميڙ ۾ ويو.

ميرپور خاص ۾ ميونسپل مانپتر ۽ پبلڪ ميٽنگ ٿي.

دوري جا تفصيل: ۳ کان ۵ فيبروري
ڪراچي، ميونسپل مانپتر وغيره - اوڳڙ ۵۱ هزار
۷ فيبروري
حيدرآباد ميونسپل مانپتر وغيره
۱۰ فيبروري
سکر ميونسپل مانپتر، عام ميڙ
۱۱ فيبروري
روهڙي عام ميڙ - ڪل اوڳڙ ۷ هزار
۱۲ فيبروري
پريا، ناروشاهه، نوشهرو، پڊعيدن عام ميڙ، زالن جا ميڙ وغيره
۱۴ فيبروري
حيدرآباد، بدين، ڪوٽري عام ميڙ - زالن جو ميڙ
۱۵ فيبروري
ميرپورخاص عام ميڙ - زالن جو ميڙ
ڪل اوڳڙ ٿي ۷۲۹۹۶ رپيا ۱۲ آنا ۳ پايون.

مهاتما گانڌيءَ هن دوري بعد اهڙي طرح پنهنجا اڌگار ظاهر ڪيا:

”مولڪي پارسي ۾ سڀ ڪجهه ڪشش ڪري رهيو آهي. پارسي ۾ اهو سڀ آهي جو اوچ آشائون رکندڙ منش چاهي سگهي ٿو. پر جڏهن مان پهريون دفعو سنڌ ۾ ويس تڏهن ڪان سنڌين ۾ منهنجي وچ هڪ سمبنڌ پيدا جي ويو جنهن کي توڙي نه ٿو سگهجي.“

^[1] .... رشوت تباهه وٺن سي پاڻ سان ۽ پنهنجي ديش سان دروهه ڪن.
— بابو

باهران ڊرين ڪان اندر گانڌيجيءَ ڏي نهاري رهيا هوا. اوچتو ڪرپالاڻي کين ڪڙوپ ڪيدي. چي:

"هت ڪا ٽيٽي ويني آهي جا جوڏس ٻهي ويا آهيو؟ ٻچو هتان!"

آچاريه ڪرپالاڻي مهاتما گانڌيءَ سان اهڙي هڪ چيڏائي سان ٿي هليو!

انهيءَ ڏينهن مهاتما گانڌي ڪا گهڙي لنبـ ڪئي. اٿڻ بعد ڏٺائين تہ سندس عينڪ صندليءَ تي آهي ئي ڪين. ڪجهہ ڳولها ڪرڻ بعد عينڪ دريءَ تان لڌي ويئي. ٻر مهاتما گانڌيءَ پڇيو تہ جا عينڪ جتي رکڻ جي عادت اٿم ان جي بدران ٻي هند رکي ويئس جا؟ جا مون کان وسري ويو هو تہ عينڪ ڪٿي رکي اٿم؟ جيڪڏهن روزاني دستور موجب عينڪ صندلي تي ئي رکيل هئي تہ اتان ڪيئن ڪٿي ويئي؟ ان جاچ ۾ اسين لڳي وياسون. ڪلاڪ پس بعد خبر پيئي تہ هڪ ٻالڪ جو مهاتما جي لنبـ وقت ڪمري ۾ درشن ڪرڻ لاءِ گهڙي آيو هئو تنهن صندليءَ تان عينڪ کڻي دريءَ تي رکي هئي. جڏهن ٻالڪ اها ڳالهہ مهاتما گانڌيءَ کي ٻڌائي تڏهن کيس سنتوش آيو تہ هن نيم ۾ ڪابہ ڦيرڦار ڪانہ ڪئي هئي ۽ نہ ويسر ئي ٿي هئس. مهاتما گانڌي جي سنير رکڻ لاءِ پاڻ تي پرڻ ڪرڙي نظر هئي.

سکر ميونسپالٽيءَ پنهنجي مانپتر ۾ لکيو هئو تہ ميونسپالٽيون سوراج حاصل ڪرڻ جو ساڌن آهن. گانڌيجيءَ چيو اهو تڏهن جڏهن ميونسپالٽيون سرڪار کان آزاد هجن ۽ ميونسپل ۾ ميمبر شيوا ڪرڻ جي ڀاونا سان گهرن ۽ نہ پنهنجي غرض ساڌڻ لاءِ. ميونسپل ميمبر ٿيڻ جي لائق اهي آهن جي ڀنگي ٿي شهر جي صفائي ڪري ڄاڻن ۽ سڄي ۽ ڪو ئي ڪير ۽ گيهہ جي ڇاڻ ڪري سگهن.

زالن جي ميڙ ۾ چيائين تہ سوراج جي لڙائي ۾ توهين پڻ قدم بہ قدم هلندڙيون هلو. ۽ ان لاءِ اوهان کي سيتا ماتا جهڙو پوتر رهڻ گهرجي پوءِ ئي اوهين وير سنتان جون ماتائون ٿينديون. اوهين پاڻ ۽ پنهنجن ڪنيائن کي ظلمي پنگتي رواجن کان آجو ڪريو.

ساهتيءَ جي دوري ۾ هرهنڌ ميٽنگ ۾ جهجها ماڻهو پئي آيا ۽ ميڙ انتظام سان هلايا پئي ويا. هرهنڌ لالا لاجپتراءِ فنڊ ۾ ڪجهہ نہ ڪجهہ ڏاولي ويو. ٻرين ۾ ٻن سو شاگردن ڏيڍ سو رپيا ڏنا ۽ ڪنڊياري جي ٦٢ شاگردن ٦٦-٤-٠ رپيا ڏنا. گانڌيجي دک جو اظهار ڪيو تہ مغربي شوق گولن ۾ بہ گهري رهيا هئا خاص ڪري شراب جو پيئڻ. مهاتما گانڌيءَ پڻ عيدن ۾ زالن جي ميڙ ۾ چيو تہ ياد ڪريو تہ ڪرشن ڀڳوان جي يادون جو ونش شراب ڪري ناس ٿي ويو. رومن سلطنت جو حال بہ شراب ئي بگڙو ڪيو. زالن کي وڏيڪ چيائين تہ اوهين ستي مثل گهرجون راڻيون بڻجو ۽ ستياگرهہ ڪري مردن کي شراب جي عادت کان ڇڏايو.

سند جي هرهڪ اسٽيشن تي هزار ماڻهن جا مهاتما گانڌيءَ جي درشن لاءِ ايندا رهيا

مشينن جو پرچار ڪرڻ هنسا جي جڙ آهي، اُنکي ڪيڻ مشڪل آهي، شايد هنسا کي ڪيڻ کان بہ وڌيڪ مشڪل.

— باپو

شري پرسرام ٽيلراماڻي جوان وقت سنڌ پراونشل ڪانگريس ڪاميٽيءَ جو جنرل سيڪريٽري هو سو مزيدار ڳالهه ٿو ٻڌائي ته مهاتما گانڌيءَ کي سنڌ جي دوري لاءِ ٻه ڏينهن وڌيڪ ڏيو هئڻ سنڌ جي ڪجهه شهرن جا لوڪن کي درشن ڏئي سگهيو ته مهاتما گانڌيءَ شرط وڌو ته هرهڪ ڏينهن لاءِ يادگار فنڊ ۾ پنجهه هزار رپيا وجهايو جو شرط خوشيءَ سان قبول ڪيو ويو. سنڌ مان ١٣ ڏينهن ۾ ٧٣ هزار رپيا مڙيا. انهيءَ دوري لي مهاتما گانڌي نه رڳو ڪراچي، لاڙڪاڻو، جيڪب آباد شڪارپور، سکر ۽ ميرپورخاص ويو پر نوابشاه ضلع جي ساهتي جي شهرن پڏعيدن، ٽنڊو نوشهري ۽ نوشهري ۾ پڻ ويو ۽ جڏهن ته ١٩٢١ع ۾ جو پڏعيدن ريلوي اسٽيشن تي ڪيس ٻاڪاپيو ته ويو هو ۽ لوڪ مايوس ٿي موٽيا هوا تن کي ڏٺل انعام ته هي دفعي اوچاڻ وٽ اڏسن تنهن جي ڀالنا ڪرڻ لاءِ ايشور کيس حيالي ڏني.

ڪراچيءَ ۾ عام مڙ ۾ ٤٣ هزار رپين جي گولڊي لچهتراءِ يادگار فنڊ لاءِ مهاتما کي ڀيٽا ڪئي ويئي جنهن تي مهاتما چيو:

”لالا لچهتراءِ هو سچو يادگار آهي سوراج حاصل ڪرڻ جنهن لاءِ لالاجي ديش ليڪالي سڀ ڪجهه ڪمايا ۽ پوليس جون لٺيون سٺائين ۽ شهيد ٿيو.“

ميونسپالٽي پاران ڏنل مانپتر هندستان جو پرسڊ ليڪ پرش، ڪراچيءَ جي اڏيندڙ، پارسي واپاريءَ ۽ جن سيوڪ، ميونسپل جي پريزيڊنٽ شري جمشيد مهتا پڙهيو. مهاتما جواب ۾ چيو:

”اوهان ۾ ٻيا ٻل پريندڙ کي ميونسپل چونڊن ۾ ووٽ جو حق ڏنو آهي سو سٺو، پر هاڻ هرهڪ بالغ، لي ناريءَ کي ووٽ جو حق ملڻ گهرجي. ڪراچيءَ جهڙي ميونسپالٽيءَ کي جلد پربند ڪرڻ گهرجي جنهن سڀني ڪسي صفائي سان پسائڻ ۾ بند ٿيل نه ڪيو واجبي اگهه لي گهر پهچايو وڃي.“

ڪراچيءَ جي پريم منڊليءَ جي رالري شالا ۾ ٻه وڏو جمع غريب ماڻهو جي ڏينهن جو پيٽ قوت ڪمائڻ لاءِ پورهيو ڪندا هوا تن کي واسطو جو لعلمر ڏنڻ ۾ ٿي آئي. انسي مهاتما چيو:

”غريبن جي ڀلائي شيوا ڪرڻ جهڙي پوتر ايشور ڀڳتي ٻي آهي ئي ڪانه. شاهوڪار پنهنجي عقل جي وڏائي ۽ آڪڙ ۾ ايشور کي وساري ٿا ڇڏين ۽ ايشور جي هستي کان به انڪاري ٿا ٿين. پر ايشور ته غريبن جي گهٽ ۾ وڻايڪ آهي ۽ غريب ته ايشور کي ئي پنهنجو آسرو ۽ وشرام ٿا سمجهن، ايشور سان ڳنڍيا پيا آهن. غريبن جي شيوا آهي ايشور جي شيوا.“

مهاتما گانڌي سان آچاريه ڪرپالاڻي به هن دوري تي آيو هئو ۽ جڪي اٺاهه ماڻهو مهاتما جي درشن لاءِ ڪاهي ٿي آيا لتڪي انتظام ۾ رکڻ ۽ مهاتما کي آرام سان پنهنجو ڪم ڪرڻ ڏيڻ جو بار هن جڻ پاڻ تي کنيو هئو. سکر ۾ مهاتما گانڌي شري دولترام وليچا جي گهر ۾ رهيو هئو. ڪي ماڻهو

بوتو نه اخلاقي ٻل آهي ۽ اخلاقي ٻل جسماني ٻل کان هزار دفعو وڌيڪ آهي.

— ٻاپو

مهاتما کي ڏاڍو ارمان ٿيو ۽ جئرامداس کي چيائين ته مان ته ڄاڻيس ٿي ۽ حيران هوس ته گانڌي ٽيئي ڇو آهي. تو مونکي ڇو ڪين ٻڌايو. مهاتما انجام ڪيو ته وري سنڌ ۾ ايندس ته ساهتيءَ ۾ اچي هن ڳالهه جي پورتي ڪندس ۽ هو واقعي ۱۹۲۹ جي دوري ۾ ساهتيءَ ۾ آيو ۽ انجام پورو ڪيائين.

مهاتما گانڌيءَ تي لوڪن جي امنگ جو نهايت اونڪو اثر ٿيو ۽ وديارٿين جو ڪاريه پڻ ڪيس تحسين جوڳو لڳو. ديوان مولچند گانڌيجيءَ کي چيو ته اوهان سنڌ لاءِ رڳو هفتو ڏنو جنهن ۾ ڪم ته اڌورو ئي ٿيو. مهاتما گانڌيءَ ٽهڪ ڏيئي وراڻيو باقي اڌ هنن نوجوانن لاءِ تو ڇڏيان. مهاتما جي واڻي يتارت ئي ٿيڻي هئي! اهي جوان ايندڙ ۲۵ ورهيه ئي سوتنترتا سنگرام جا بانڪا بهادر پورا ثابت ٿيا.

لوڪن جي شرڌا ۽ امنگ جو مهاتما گانڌيءَ جي دل تي اهڙو گهاٽو پرڀاءُ پيو جو ان دوري جي باري ۾ مهاتما پاڻ لکيو:

The bubbling and almost embarassing enthusiasm of the people was a soul-stirring sight.

”لوڪن جو ڇولين جيان اٿلندڙ ۽ ذري گهٽ منجهائيندڙ اُتساهه هڪ دل اُٿاريندڙ درشيه هو.“

هن وڌيڪ لکيو:

”سنڌ ۾ گهڻو ڪجهه ڏٺم جو آشا جنڪ آهي. سنڌ ۾ اهو سڀ ڪجهه موجود آهي جو ٻين پرانتن ۾ آهي. ڪاريه ڪرتا آهن، ناڻو آهي ۽ قابليت آهي. سنڌ چاهي ته ملڪ جي اڳواڻي ڪري سگهي ٿي.“

پنجون دورو

ڀارت جي آزاديءَ جي شروعاتي اتهاس ۾ بال - لعل - پال جي هڪ ٽرمورتي اچي ٿي. لوڪ مانيه بال گنگاڌر تلڪ، پنجاب جو ڪيسري لالا لاجپتراءِ ۽ بنگال جو بهادر لڙاڪو بپن چندر پال. لالا لاجپتراءِ هڪ لاثاني وڪتي هو، ديس جي محبت سان ڀريل ويرتا جو مجسم روپ ۽ تياڳ ۽ قربانيءَ جو پتلو. هن جو مرتيو عاليشان نموني ٿيو جو هو لاهور ۾ سائمن ڪميشن بائڪاٽ جي تحرڪ جي سلسلي ۾ ڪڍيل سرگس جو مهاندار هو ۽ هن پنهنجي شرير تي پوليس جون لاٺيون کاڌيون ۽ انهن ڪري رسيل ضرب وگهي سندس سرڳواس ٿيو.

مهاتما گانڌيءَ سندس مرتيوءَ تي لکيو:

"Lala Lajpatrai is dead. Long live Lalaji. Men like Lalaji can not die. Lala Lajpatrai was not an individual, he was an institution."

”لالا لاجپتراءِ جو مرتيو ٿيو آهي. لالا امر آهي. لالا لاجپتراءِ جهڙيون وڪتيون سرڳواس ڪونه ٿينديون آهن. لالا لاجپتراءِ محض هڪ وڪتي نه هو. هو ته هڪ سنستا هو.“

لالاجي پنهنجي جيون ۾ پنجاب ۾ هڪ سارو جنڪ ڪاريه لاءِ سنستا 'لوڪ سيوڪ منڊل'

Servants of the Peoples Society

نالي ستاپن ڪئي هئي. لالا لاجپتراءِ جو شروع ڪيل ڪاريه سندن مرتيوءَ بعد بند نه ٿئي ۽ هلندو هلي، ان لاءِ مهاتما گانڌيءَ "لاجپتراءِ فنڊ" گڏ ڪرڻ جي مقصد سان هندستان جي گشت تي نڪتو ۽ ان گشت جي دوران ۾ هو سنڌ ۾ به آيو.

ناپاڪ ۾ ناپاڪ مندرن ۾ به پاڪ دل رکندڙ شرڌالن کي ايشور جو درشن ٿيندو آهي.

— بابو

مولکي ورڌي ۾ ٻکلي ۾ وڪالت جي ڪهڙي ضرورت آهي. مان ته هولڊ هڪ ٻيڪيءَ جي جهوپڙيءَ ۾ رهڻ ۾ وڌيڪ خوش ٿيندس. ۽ پوءِ مهاتما اعلان ڪيو ته شري مولچند موهن سان ڳالهيون ڪيون آهن ۽ هن ٻڌايو آهي ته سندس پتا ڏيش ۾ رهي ٿو ۽ هر سال ڪانگريس ۾ شريڪ ٿيندو ٿو ۽ هن ۾ وڪالت ڇڏڻ جو فيصلو ڪيو آهي. پوءِ هو ۽ ديوان هرچنداس وڪالت ڇڏي آيا ۽ قومي ڪورٽ جا جج ٿي رهيا.

شڪارپور ۾ مهاتما کي پرسڌ بجاج ڪنٽب جي هڪ بزرگ سيٺ چيلاسنگهه سترامسنگهه جي بنگلي ۾ لاٿو ويو. هتي ته مهاتما گانڌيءَ جي اچڻ کان اڳ ۾ ئي ٻاهه ٻري چڪي هئي. ۱۰ فيبروريءَ تي برطانيه سرڪار سڄي هندستان ۾ جنگ جي جيت جي خوشيءَ ۾ امن جو ڏينهن ڪري ملهائڻ جو فيصلو ڪيو هئو ۽ جتي ڪٿي سڪولن ۾ ان ڏينهن جلسا ڪري شاگردن ۾ ٻل ۾ ورهايا ويا هن تي لکيل هو "آزادي ۽ عزت." شڪارپور جي سرڪاري هاءِ سڪول ۾ جڏهن اهو جلسو ٿي رهيو هو ته جلسي جي هلندي سڪول جي فرسٽ اسسٽنٽ سرڳواسي پروفيسر تاراچند ڳاجرا اُٿي اعلان ڪيو ته هن سرڪار جي هٿ هيٺ نه عزت سلامت آهي ۽ نه آزادي اٿڪري ان سرڪار جي اوڪري ڪرڻ گناهه آهي. اٿين چئي هو سڪول مان نڪري آيو ۽ سائنس گسٽ ڊرائنگ ماستر سرڳواسي ٺاڪرداس گلوملي ۽ ڪيترا شاگرد قطع تعلقات ڪري نڪري آيا.

نتيجي ۾ شڪارپور ۾ نه شاهي قومي ود ياليه هلي رهيا هئا جڏهن مهاتما گانڌي اتي آيو. شڪارپور ڪانگريس جي هڪ هيٺ ۽ پيو سرڳواسي ڊاڪٽر ليلارام ٺوسنگهداس قمرواڻيءَ جهڙي شڪ هيٺ، جو خود ڊاڪٽري ڪاليج ڇڏي هليو آيو هو.

روهڙيءَ ۾ وري سرڳواسي هاسارام پمناڻي جو پرسڌ تعليم دان به هو ته وري سنت ۽ نرم گرو به هو، سو ڏوٽي دڪاني ويٺو هو.

هن دوري ۾ مهاتما گانڌي ساٿيءَ ۾ رهي ته سکهر ۽ ساٿي لواسي ڏاڍو لراس ليا. ته ليل پروگرام موجب پد عيدن سٽيشن تي هزارن ساٿي لواسي اچي ڪٺا ٿيا هوا جو فيصلو ليل هو ته مهاتما پليٽفارم تي ئي اهي تقرير ڪندو جنهن لاءِ شري مالسنگهه چوهڙمل سکر وچي اڳي ئي بندوبست ڪري آيو هو. پسڻ ملبل هدايتن موجب ماڻهو بلڪل انتظام ۾ رهيا ۽ ڪو نعرو ڪونه هنيائون ۽ مهاتما جي هٿ ڪونه پڪارايائون.

هاڻ چا ٿيو جو مهاتما گانڌيءَ جي دل تي اثر ويٺل هو ته روهڙي کان پوءِ گاڏي لواب شاهه ۾ سهندي اڪري سمهي پيو. پد عيدن سٽيشن تي گاڏي بيٺي ته مهاتما ڪجهه سڄاڳ ٿيو هو ۽ واٽڙو تي ويو ته گاڏي هتي چو بيٺي. هوڏانهن شري جيرامداس اهين سمجهيو ته مهاتما ننڊ ۾ آهي سو هن ڪيس اُٿارڻ ليڪ نه سمجهيو ۽ اڪري ڪٺا ٿيل ماڻهو تمام لراس ٿي ويا. نوابشاهه جي سٽيشن تي مهاتما جاڳيو ۽ پڇيو ته ميٽنگ جو ڇا ٿيو. شري جيرامداس کيس ٻڌايو ته ماڻهو ته پد عيدن تي اچڻا هئا ۽ آيا هئا پر اوهانکي ننڊ هئي ۽ مون اوهانکي نه اٿاريو.

جيئن ميري برتن ۾ صاف پاڻي به ميرو ٿي ويندو آهي تيئن اشد من ۾ شڀ ويچار به اشڀ ٿي ويندا.

ڏٺو ۽ ڏسي نهايت خوش ٿيو.

خلافت تحرڪ ۾ سنڌ جي مسلمان بلڪل تڪو ڀهرو ورتو. بمبئي ڪاني جي سينٽي جيلن ۾ سنڌي راڄنيتي قيدي، هندو توڙين مسلمان، موجود هئا.

مهاتما گانڌيءَ جڏهن اهو ١٩٢١ وارو سنڌ جو دورو شروع ڪيو تڏهن سڄي ديش ۾ اسهڪار جي هلچل بلڪل زورشور سان چالو ٿي وئي هئي ۽ سنڌ ۾ به انجو چڱو اثر ٿيو هئو. ڪيترا ڪاليجي نوجوان ۽ سڪولي شاگرد پنهنجا ڪاليج ڇڏي آيا هوا ۽ سنڌ ۾ ڳوٺڙجي ويا هوا ۽ جتي ڪٿي آزاديءَ جو آندولن هلائڻ لڳا يا قومي اسڪول برپا ڪري انهن ۾ پڙهائڻ لڳا، يا ڳوٺن ۾ وڃي جوڙجڪي ڪاريه ڪي لڳا هئا. ڪراچي ۾ ته هڪ سچو اسڪول، "نيو هاءِ سڪول" جنهنجو پرنسيپال شري تاراچند شهاڻي هئو، سرڪار سان ناتو ٽوڙي، "سوراج مها وديالیه" جي نالي هيٺ هلڻ لڳو.

ڪراچيءَ ۾ سنڌ اسٽوڊنٽس جي هڪ ڪنوينشن به ٿي هئي شري ولڀ ڀائي پٽيل جي صدارت هيٺ. هن ۾ قطع تعلقات جو ٺهراءُ ڪري ڪاليجي جوانن کي سرڪاري ڪاليج ڇڏي اچڻ جي للڪار ڪئي هئي جنهن ڪري ڪاليجن ۽ اسڪولن مان ڪيترا سارا وديارٿي قطع تعلقات ڪري آيا ۽ جئن جو هو جدا جدا ضلعن جا رهواسي هئا تنهن ڪري سنڌ ۾ سڀني وڏن شهرن ۾ هڪڙا اُنساهي تعليم يافته قومي سپاهي ملي ويا جن هرهنڌ ڪانگريس ڪاميٽيون برپا ڪيون ۽ اسهيوگ هلچل جو سنديش ڳهٽيءَ ڳهٽيءَ ۽ ڳوٺ ڳوٺ ۾ پهچائي ڇڏيو. انڪري مهاتما گانڌي پنهنجي دوري ۾ جن به شهرن ۾ آيو انهن جي پسگردائي وارن ڳوٺن جي ماڻهن جا حشام ٻڻ اچي گڏ ٿيندا هوا.

ڪراچيءَ جي عام ميڙ ۾ مهاتما گانڌيءَ کي ٢٥ هزار روپين جي ڳوٿري تلڪ سوراج فنڊ لاءِ پيش ڪئي وئي. ساڳيءَ طرح ٻين شهرن ۾ به ڪيس ڳوٿريون پيش ڪيون ويون. مهاتما لکيو آهي ته استرين بلڪل اُدارتا سان ڪيس پيش ڏني.

مهاتما گانڌيءَ کي سنڌ مان تلڪ سوراج فنڊ لاءِ جي رقمون مليون انهن جو ذڪر ينگ انڊيا ۾ هيٺين دستور ڏنو ويو آهي:

ڪراچي	٣٠ هزار
شڪارپور	سوا ١٧ هزار
حيدرآباد	ساڍا ٧ هزار
سکر	٥ هزار

ڪل سوا چوهٺ هزار روپيه سنڌ مان انهيءَ دوري ۾ مهاتما کي مليا. هن دوري ۾ ڊاڪٽر چوئٿرام گدواڻي ۽ شري جيرامداس دولترام مهاتما گانڌيءَ سان گڏ هئا.

ان دوري ۾ سکر ۾ هڪ مزيدار واقعو ٿيو جو مهاتما گانڌيءَ کي هڪ ٻرسڌ وڪيل شري مولچند پيسومل جي بنگلي ۾ رهائڻ جو بندوبست ڪيو ويو هئو. ڪانگريس ڪر ڪندڙن جي ميڙ ۾ مهاتما گانڌيءَ ٻڌايو ته مونکي ڪن ڪر ڪندڙن هڪ شڪايت جو خط لکي موڪليو آهي ته اوهانکي مخص بنگلي ۾ لاهڻ لاءِ هڪ وڪيل ورت رهايو اٿانون جو اڃا سرڪار جي ڪورٽن اڳيان وڪالت ٿو ڪري. مهاتما گانڌيءَ چيو ته

ظالم ٿيڻ ۽ ذرم جي پالنا ڪرڻ ٻئي ڳالهيون گڏ رهي نه ٿيون سگهن.
— نانو

१९३० जे युधि जा निज़ारा

☆

लूण सत्याग्रह जे सिलसिले में महात्मा गांधीअ जे गिरफ़्तारीअ ते अइतराज़ु डेखारिण लाइ जलूसु।

لوڻ ستياگرهه جي سلسلي ۾ مهاتما
گانڌيءَ جي گرفتاريءَ تي اعتراض
ڏيکارڻ لاءِ ڪاڍيل جلوس

✝

[illegible]

راشٽريه استري منڊل جون ميمبرون
شراب جي دڪانن اڳيان پڪيٽنگ
ڪري رهيون آهن.

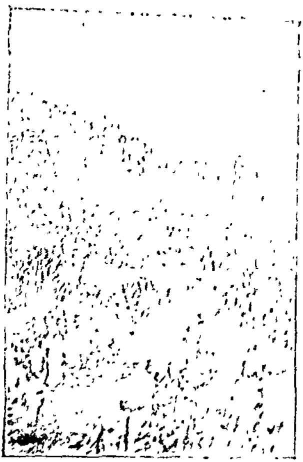

[illegible]

ودیشي ڪپڙي جي دڪان تان ڪپڙو اٿارڻ
وارن خلاف ستياگره ڪري رهيا آهن.

ڪراچي ڪانگريس اجلاس جو هڪ درشيہ — ١٩٣١

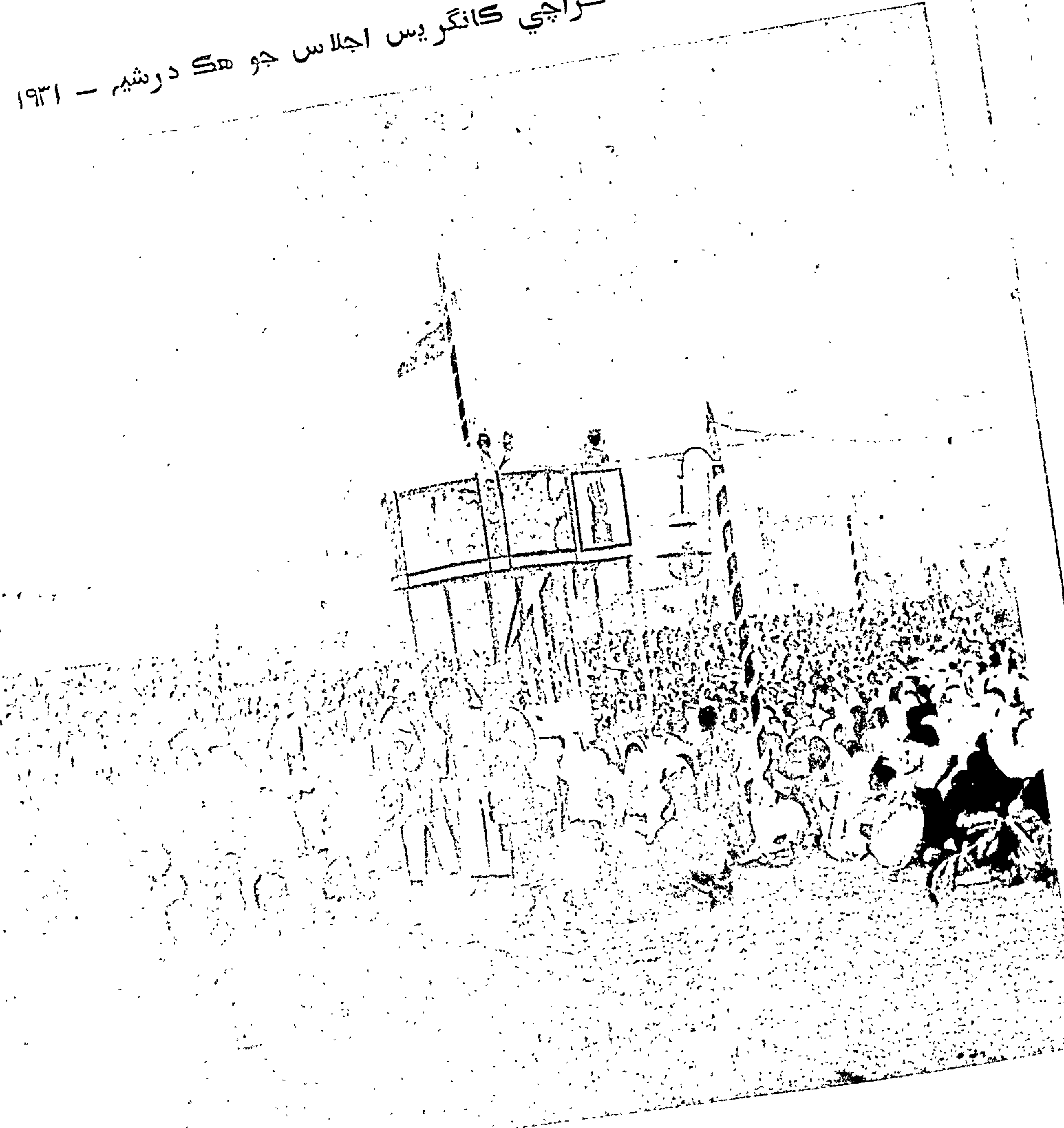

مهاتما گانڌي مڃان منچ تان تقرير ڪري رهيو آهي.

هن کي ٻيو گدوان ڪوليهي تن کي اٽڻ مان روزگار ملندو؟"

سوديشيءَ جو سنديش مهاتما گانڌي شڪارپور واسين ڏانهن ۲۵ جولاءِ تي سنڌابل عام سنڌ ۾ وري دهرايو:

"سوديشي هلچل کي زور ولائڻ ڪري اوهان کي خلافت جهڙي معاملي ۾ به مدد ملندي. ولائتي ڪپڙي جي بهشڪار ڪري لنڪيشائر انگلنڊ جي ملن ۾ اهي الو ٻولندو ۽ پوءِ انگلنڊ جي ملن جا مالڪ انگريز سرڪار تي زور آڻيندا ته اوهان جي خلافت واري طلب قبول ڪن."

مهاتما گانڌيءَ وڌيڪ انهن کي چيو:

"هو هندستاني ملن جهڙي ڪپڙي بدران آڏاڻن جو ڪپڙو پائڻ گهرجي. جن ملن ڳوٺن ۾ اڳي هيڪو سٽ ڪتڻ جو رواج هئو تن جي مٿان ناس ڪري ڇڏيو آهي. جنهن طرح ڳوٺن جو پاڻ لئي اٽو ڪر جهڙوڪ سٽ ڪتڻ ۽ ٻيا گهرو ڪم وغيره تن کي هٿائڻ گهرجي. هر ڪنهن ڳوٺ کي پنهنجي گهر اندر ويهي سٽ ڪتڻ سان چار ڏوڪڙ ڪمائڻ گهرجن ٻاهرين ملين ۾ وڃي نوڪري ڪرڻ ڳالهين لاءِ ليڪ نه آهي جو اهي والا ورڻ خراب آهي. شهرن ۾ رهندڙن جو فرض آهي ته جيڪي به ڳوٺن ۾ ٺاهيو وڃي تو اهو خريد ڪري ڳوٺ واسين کي روزگار جو وسيلو ڏين ۽ ڳوٺاڻن هنرن کي هٿائين.

هن دوري تي پنجاب جي سرلاديوي چوڌراڻي مهاتما گانڌيءَ سان ساڻ هئي.

چوٿون دورو

مهاتما گانڌيءَ جو سنڌ ۾ چوٿون دورو ۽ پهرون دورو اهڙيءَ ڪري شمار ڪيا ويا آهن. ۱۹۲۱ع ۾ مهاتما گانڌيءَ انگريز سرڪار کي هندستان مان هٽائڻ لاءِ جو ديس ڀر ۾ پهريون تحريڪ جاري ڪيو هئو ان سلسلي ۾ سنڌ کي به آديش ڏيڻ لاءِ هو آيو. پهريون دفعو هو ۱۹۳۱ع ۾ ڪراچيءَ ۾ الله بن تمثيل ڪانگريس جي اجلاس جي موقع تي آيو جڏهن انگريز سرڪار ڀارت جي جنتا جي آزاديءَ جي طلب اڳيان سر جهڪايو ۽ مهاتما گانڌيءَ سان ناهه ڪيو جو گانڌي - ارون ناهه جي نالي سان مشهور آهي.

۱۹۲۱ واري سنڌ جي چوٿين دوري ۾ مهاتما گانڌي ۲۴ مئيءَ کان ۳۰ مئيءَ تائين سڄي ڏيهن سنڌ جو گشت ڪيو ۽ حيدرآباد، ڪوٽڙي، ڪراچي، لاڙڪاڻو، شڪارپور، سکر، روهڙيءَ ۽ ميرپور خاص ۾ ويو. ان دوري ۾ مهاتما گانڌي قطع تعلقات يعني اهنسڪ اسهوگ جو لوڪن کي سنديش ڏنو.

۱۹۲۱ جي آزاديءَ جي پڄاڻا ۾ سنڌ تمام اڳرو ڀاڱو ورتو. هندستان جي ڪنهن به پرانت کان سنڌ پوئتي نه هئي، بمبئي پرانت ۾، آدمشماريءَ جي لحاظ کان، سنڌ گهر ڪندڙن جي تعداد ۽ جيل ياترا تي ويندڙن سوتنترتا سنگرامين جي انداز ۾، لوڪين تلڪ سوراج فنڊ ۾ چندو ڏيڻ ۾ شايد پهريون نمبر هئي.

سنڌ لاءِ مقرر ڪيل نشانا بخوبي پورا ڪيا ويا، ڪن اسمن ۾ ته سنڌ نشانن کان به اڳتي هلي وئي. مهاتما گانڌيءَ اهو سڀ ڪجهه

سچي عقا هردي ۾ آهي ۽ اتي ئي شمشان به آهي. انهيءَ عقا ۾ رهي وڪارن کي ساڙي انجي رک ناهڻ سچو سنياس آهي. — باپو

انياءَ جي مقابلي ڪرڻ جو هڪ ئي
رستو آهي، سرڪار سان اسهڪار ڪرڻ.
آگسٽ پهرين کان اسهڪار جي هلچل
آرنڀ ٿيندي ان ڏينهن دڪان بند
ڪري اپواس رکي مندرن ۽ مسجدن ۾
پرارٿنا ڪجو ۽ شاهي ميڙ ڪري ٺهراءُ ڪجو."

٢٣ جولاءِ ١٩٢٠ع مهاتما گانڌي حيدرآباد
سنڌ ۾ خلافت ڪانفرنس ۾ انگريز سرڪار
طرفان خلافت بابت واعدہ شڪني ڪرڻ
ڪري قطع تعلقات جي ٺهراءَ جي فائدي ۾
تقرير ڪندي چيو:

"قرباني ڪندا تہ پوءِ ڀي توبن ۽
هوائي جهازن واري طاقتور سرڪار بہ
اوهانجي اڳيان بي-وس ٿي پوندي.
پنجاب جي ڪلورن بابت سرڪاري
روش ۽ خلافت بابت واعدہ شڪنيءَ
مونکي اهڙو تنگ ڪيو آهي جو مان
پاڻ کي آزاد تہ تو سمجهان ۾ چوڌاري
قيدخانہ تو پسان. مان اوهان مسلمان
ڀائرن جي دل جي دک لاهڻ لاءِ مرڻ
تائين تيار آهيان. مونکي ان لاءِ جيسي
ڦاسيءَ تي چاڙهيو وڃي تہ مبارڪ
تنهن ڪري هيءُ ٺهراءُ بحال ڪري
١ آگسٽ کان شروع ٿيڻ واري قطع
تعلقات تحريڪ ۾ شريڪ ٿجو. ۽ جيڪي
قطع تعلقات ۾ شامل ٿيڻ کان ڏيرا ۽
اسمرٿ آهن سي ڀل هجرت ڪن."

خلافت ڪانفرنس ۾ قطع تعلقات ڪرڻ
جي فائدي ۾ ٺهراءُ بحال ڪيو ويو.

٢٤ جولاءِ تي مهاتما گانڌي حيدرآباد جي
سنڌ نئشنل ڪاليج ۾ ويو ۽ اتي ٻن ڳالهين
بابت پنهنجي پسندگي ظاهر ڪيائين. هڪ
تہ ڪاليج ۾ هندي پڙهائڻ جو پربند هئو.
مهاتما گانڌي چيو تہ هندي ڀارت ورش
جي قومي بولي ٿيڻي آهي. وڌيڪ چيائين
تہ هينئر شاگردن کي انگريزي بولي معرفت
علم ڏنو وڃي ٿو جو غلط آهي. ودوانن جي
قبوليت آهي تہ هندستاني وديارٿين تي
انگريزي بولي سکڻ جو ايترو بوجھ آهي
جو ان هيٺ سندن مول وچار شڪتي
ناس ٿي وڃي ٿي تنهن ڪري سنڌين کي
اها صلاح ڏنائين تہ اوهان کي اول سنڌي
ڀاشا ۽ پوءِ هنديءَ جو ابياس ڪرڻ گهرجي.

ٻي ڳالهہ جنهن مهاتما کي سرهائي ڏني
سا هئي تہ ڪاليج ۾ غاليچا ناهڻ بہ سيکاريو
ٿي ويو. کين صلاح ڏنائين:

"ٻي دفعي اچان تہ ڏسان تہ اوهين
شاگردن کي ڪپڙو اُڻڻ بہ سيکاريو ٿا.
اڳ زمانو هيو جو ڀارت ۾ جڙيل ڪپڙو
نہ رڳو هندستانين کي ڍڪيندو هئو
پر ملڪان ملڪ ڀارت جي ڪپڙي جي
هاڪ هئي. انهيءَ اُڻڻ جي ڪمائيءَ
ڪري ڀارتواسي آسودا هوا پر هينئر اُڻڻ
۽ ٻيا گهوٽن جها هنر هيٺ پهچي ويا
آهن. نوجوانن جو فرض آهي تہ اُڻڻ جي
ڪم کي وري زور وٺائين. هن ۾ بہ
ديش لاءِ ڀربر آهي تہ جيڪي ولائتي
چيزون ڪپڙيون ۽ سٽيون هجن سي
ڇڏي سوديشي ڪپڙا پهرڻ گهرجن.
انهيءَ رستي ئي هزارن ديشواسي زالن ۽
مردن کي روزگار ملندو.
جن کي گاڏي لاءِ ۽ ويلا ۾ نتا ملن،

ڌرم انسان جي من جو معاملو آهي، انسان ڄاڻي ۽ انجو ايشور.

— بابو

ٿي سگهي آهي ۽ هيئنر مليل وجهه ۾ وچالو
کپي ۽ اهڙي طرح پارسي ماڻا ڏانهن فرض
ادائي ڪرڻ گهرجي. واپارين کي به ڏنڌي
جو اهالو ڏيڻ جي موقع وچالو نه گهرجي.
پنهنجي ملڪ جي اپاءَ ڪرڻ سان اوهين
پنهنجن ڌنڌن جو سٺيءَ طرح سان بچاءُ
ڪري سگهندا.

٣ مارچ تي گانڌيجي ڪراچيءَ ۾ هوم
رول ليگ جي آفيس ۾ به ويو ۽ حاضرين
مان ڪيترا شاگرد هوا تنکي *Possive Resistance*
۽ لياڳ جي ڳالهه ۾ سمجهاڻي ڏنائين.

شري جيٺمل پرسرام ڪانگرس ستياگره
بابت سوال پڇيا جن جا گانڌيجيءَ آفريڪا
جي تجربي جي بنياد تي جواب ڏنا.

سنڌين ۾ جيڪا ڏيکاوداڙ ڪرڻ پالڻ
جي عادت آهي تنهنجي خلاف هدايت ڪيائين.
ڪيترن پڇس نه لون پرين اگهاڙو چوڻو
گهمڻ نه جواب ڏنائين نه مان لباڳ اعتبار نه
ڪندس نه جيترا مهنجي سچائيءَ ۾ وشواس
ڪين رکندي. پارسي ديش غريب آهي.
ڪپڙن تي اجايو خرچ ڪرڻ بدران غريبن
جي مدد ۾ ناڻو ڏيڻ گهرجي.

گانڌيجي هردواري ڳالهه ڪئي ۽ ڏيکاريو
۾ به ويو. گانڌيجيءَ لکيو آهي نه بمبئي،
ڪراچي لوڙي ڪلڪتي ۾ بيحد الله يريا
مڙ لپا جي عليحال شروع ڪرڻ وقت جي
امید کان گهٽو سرس هئا. تنهجو اهو لکيو
جو سرڪار مٿرو لساريخ کان اڳ تي شرطو
مزورن کي هندستان کان ٻاهر موڪلڻ تي
بندش وڌي. اهڙيءَ طرح گانڌيجيءَ جي
٣٣ ورهين کان جاري ڪوشش ڪامياب ٿي.

ٽيون دورو

ٽيون دفعو مهاتما گانڌي حيدرآباد ۾
خلافت ڪانفرنس ۾ شامل ٿيڻ لاءِ آيو.
٢٢ جولاءِ ١٩٢٠ع تي ڪراچيءَ پهتو. هنسراج
بلڊنگ گاڏي کاتي ۾ مهاتما لٿو هئو ۽ پرسان
ڏني هئي. سنڌ ڪاليج جي هاسٽل ۾ ٻڙ
شاگردن سان گڏيو. سانجهيءَ جو عيدگاهه
ميدان تي شاهي ميٽنگ ٿي جنهنجو پريزيڊنٽ
پروفيسر ٽانوڙداس ايل. واسواڻي (ساڌو
واسواڻي) ٿيو. ميٽنگ ۾ مهاتما گانڌي،
ڊاڪٽر ڪچلو، مولانا شوڪت علي ۽ سيٺ
لوڪامل چيلارام ڳالهايو.

مهاتما گانڌيءَ چيو:

”ڏسو نه ڪي لک انگريز ٽيهه ڪروڙ
هندستانين تي راڄ ڪن ٿا! پر جيڪڏهن
توهان ۾ شڪتي آهي نه اوهين ساڳر
پوميءَ کي آزاد ڪري سگهو ٿا. اوهان
کي خون ڏيڻو پوندو، نه انگريزن جو
خون، پر اوهانکي پنهنجو خون پيتا
ڏيڻو پوندو. ان لاءِ مڙد ڪين، مڙد اهي
جنکي روحاني قوت هجي، آتم شڪتي
هجي. اوهانکي ودوان پروفيسر واسواڻي
نه ٻڌو آهي ته ڪتري يعني آتم شڪتي
وارو سپاهي. سپاهي جي ثابت قدم رهڻ،
پڇي ڪين وڃن. اوهين اهڙا مضبوط
ارادي وارا سپاهي هجو جنکي ڪو
هٽائي نه سگهي. پين جو خون ڪرڻ
يا سرڪاري جانيون جلائڻ بهادري نه
آهي. سرڪاري جانيون نه قوم جي
ملڪيت آهن. پنهنجي خون جي بيتا
ڏيڻ ۾ ئي سچي بهادري آهي. سرڪاري

جيڪي ڪرين سو مهنجي نمت ڪري مونکي ارپڻ ڪر، اهو گيتا جو
واڪيه مان هر گهڙيءَ ۾ گهوٽي پيئندو آهيان. — بابو

انياء جي مقابلي ڪرڻ جو هڪ ئي رستو آهي، سرڪار سان اسهڪار ڪرڻ. آگسٽ ۾ ڀرين ڪان اسهڪار جي هلچل آرنب ٿيندي ان ڏينهن دڪان بند ڪري اپواس رکي مندرن ۽ مسجدن ۾ پرارٿنا ڪجو ۽ شاهي ميڙ ڪري نهراءِ ڪجو."

۲۳ جولاءِ ۱۹۲۰ع مهاتما گانڌي حيدرآباد سنڌ ۾ خلافت ڪانفرنس ۾ انگريز سرڪار طرفان خلافت بابت واعده شڪني ڪرڻ ڪري قطع تعلقات جي نهراءِ جي فاعدي ۾ تقرير ڪندي چيو:

"قرباني ڪندا ته پوءِ هي توبن ۽ هوائي جهازن واري طاقتور سرڪار به اوهانجي اڳيان بي-وس ٿي پوندي. پنجاب جي ڪلورن بابت سرڪاري روش ۽ خلافت بابت واعده شڪنيءَ مونکي اهڙو تنگ ڪيو آهي جو مان پاڻ کي آزاد نه ٿو سمجهان ۾ چوڏاري قيد خانه ٿو پسان. مان اوهان مسلمان ڀائرن جي دل جي دک لاهڻ لاءِ مرڻ تائين تيار آهيان. مونکي ان لاءِ جي قاسيءَ تي چاڙهيو وڃي ته مبارڪ لنهن ڪري هيءَ نهراءِ بحال ڪري ۱ آگسٽ کان شروع ٿيڻ واري قطع تعلقات تحريڪ ۾ شريڪ ٿجو. ۾ جيڪي قطع تعلقات ۾ شامل ٿيڻ کان ڏيرا ۽ اسمرٿ آهن سي پڻ هجرت ڪن."

خلافت ڪانفرنس ۾ قطع تعلقات ڪرڻ جي فائدي ۾ نهراءِ بحال ڪيو ويو.

۲۴ جولاءِ تي مهاتما گانڌي حيدرآباد جي سنڌ نشنل ڪاليج ۾ ويو ۽ اتي ان ڳالهين بابت پنهنجي پسندگي ظاهر ڪيائين. هڪ ته ڪاليج ۾ هندي پڙهائڻ جو پربند هئو. مهاتما گانڌي چيو ته هندي ڀارت ورش جي قومي ٻولي ٿيڻي آهي. وڌيڪ چيائين ته هينئر شاگردن کي انگريزي ٻولي معرفت علم ڏنو وڃي ٿو جو غلط آهي. ودوانن جي قبوليت آهي ته هندستاني وديارٿين لاءِ انگريزي ٻولي سکڻ جو ايترو بوجهه آهي جو ان عيب سندن مول وچار شڪتي ناس ٿي وڃي ٿي لنهن ڪري سندن کي اها صلاح ڏنائين ته اوهان کي اول سنڌي ڀاشا ۽ پوءِ هنديءَ جو اڀياس ڪرڻ گهرجي.

ٻي ڳالهه جنهن مهاتما کي سرهائي ڏني سا هئي ته ڪاليج ۾ غاليچا ناهڻ به سيکاريو ٿي ويو. کين صلاح ڏنائين:

"بي دفع اچان ته ڏسان ته اوهين شاگردن کي ڪپڙو اڻڻ به سيکاريو ٿا. اڄ زمانو هيو جو ڀارت ۾ جڙيل ڪپڙو نه رڳو هندستانين کي پيڪيندو هئو پر ملڪان ملڪ ڀارت جي ڪپڙي جي هاڪ هئي. انهيءَ اڻڻ جي ڪمائيءَ ڪري ڀارتواسي آسودا هوا پر هينئر اڻڻ ۽ پيا ڳوٺن جا هنر هيٺ پئجي ويا آهن. نوجوانن جو فرض آهي ته اڻڻ جي ڪم کي ورري زور وٺائين. جن ۾ ته ديش لاءِ پريم آهي تن کي ولائتي چيزون ڪپڙيون ۽ سٽيون هجن سي ڇڏي سوديشي ڪپڙا پهرڻ گهرجن. انهيءَ رستي ئي هزارن ديشواسي زالن ۽ مردن کي روزگار ملندو.

جن کي کاڌي لاءِ ۽ ويلا به لتا ملن،

ڌرم انسان جي من جو معاملو آهي، انسان ڄاڻي ۽ انجو ايشور.

— بابو

ڪاليه پنهنجي لٽر ۾ پارس جي غرلسيءَ جسو ذڪر ڪيو ۽ ته هن پنڊال ۾ والسراءِ جڏهن پنهنجي وجهڻ جو ڪار نه ڪيو تڏهن ڇا ٿي ڏٺو؟ جوڙاري هيرن ۽ جواهرن جي چمڪاٽ هتي جي ڏسي پهرين ڪا جواهري نه حيران ٿي ويو. هاڻ انهن مولهن جڙيل راجائن ۽ اميرن جي ڪنگال پارلي جيتا سان پيٽ ڪريو: مان اٿو راجائن ۽ نوابن کي چوان ته اهي مٽيا لاهي پنهنجي ديش پارن ڏسي ڪلياڻ لاءِ ڪم آڻڻ لاءِ نرست ۾ رکو (واهه واهه تاڙين جو ٺهڪو)، مان نٿو سمجهان ته بادشاهه جارج ڪو اوهان کي حڪم ڪيو آهي ته انهن مٽي کان پهرين ٿالهن پاڻ کي جواهرات سان جڙيل پوءِ هت اچو. مان جڏهن شهرن ۾ محلات ايندو ڏسندو آهيان تڏهن سمجهندو آهيان ته اهو ناڻو غريب ڪڙمين مان اچي ٿو هيڪي هڪ ان جي ڪمائي مان ۾ ڪانا پيدا نا ڪن. ڪڙمي جيڪي پورهيئي مان پيدا ڪن سو سڀ سمورو ٿا کپڻو ٿو ڪٽي وڃن ان کي ٿوهين لبڪ حڪومت چوندا؟ اسان جي آڌار جو وسيلو اهي ڪسان آهن، ڪي وڪيل، ڪي ڊاڪٽر ڪي ڏنوان زميندار ديش جو ڀلو ڪري سگهندا.

والسراءِ بنارس جي رستن تان لنگهيو تڏهن چوڙاري گهڻن هنڌن تي جاسوس پوليس بيٺي رهي. هيءَ بي وشواسي ڇا لاءِ؟ لارڊ هارڊنگ والسراءِ اهڙي گهڙي، گهڙيءَ جي زنده موت کان بهتر آهي ته هڪ وقت مري. پر ڪيس اهڙي جيئڻ کان مرڻ وڌيڪ پسند اچي يا نه سا سندس مرضي پر ان ڪري اسان لئي چو جاسوس پوليس مڙهي وڃي؟ اسانجي ملڪ ۾ انقلابي آهن. مان پاڻ ٻه انقلابي آهيان، پر بي قسم جو. مان انقلابي جوانن کي چوان ٿو ته جيڪڏهن راج ڪسبندڙن Conquerors کي تابع ۾ آڻڻو آهي ته اراجڪتا جي ضرورت نه آهي. اها ڏر جي نشاني آهي. اسين جي ايشور جو پڪو ڊاريون ٿا ته پوءِ بي ڪنهن جو خوف ڪين ڪرڻو آهي، ڪي مهاراجائن جو، ڪي جاسوس پوليس جو، نه بادشاهه جارج جو. انقلابي جوانن کي ديس سان جيڪو پيار آهي ان جو آءٌ قدر ٿو ڪريان، هو ديس جي صدقي جسان ڏيڻ لاءِ تيار آهن تنهن لاءِ مان ڪين عزت ڏيان ٿو. پر مان ڪائين پڇان ٿو ته هتيا جو ضرور ٿي ڪهڙو آهي؟ ڇا خون ڪرڻ لائقيءَ جو ڪم آهي؟ ڇا شاندار موت حاصل ڪرڻ لاءِ هتيا جو رستو وٺڻ ضروري آهي؟ ڪنهن به شاستر ۾ اهڙي ڪار ڪرڻ روا نه آهي.... جيڪڏهن مولڪي ڏسڻ ۾ اچي ته پارس جي آڌار لاءِ انگريزن کي هن ملڪ مان لڪري وڃڻ گهرجي ته آءٌ اهو ڪلبو ڪلابو جتي ڏيندس ۽ انهن جون ڪارڻ مرڻ لاءِ به تيار ٿيندس. پر مر اڇلائڻ وارا لڪي مصوبا ٿيا بڌن ۽ ٻاهر لڪري ذره ڀاسڻ کان جرڪن ٿا. ڪي چون ٿا ته بم اڇلائڻ وارا جوان نه هجن ها ته

دک ۽ سک بئي ايشور وٽان ٿا اچن ان ڪري ٻنهي کي هڪڙي ٿي ڀاو ۾ سويڪار ڪرڻ گهرجي.
— بابو

بنگال جو ورهاڱو رد نہ ٿئي ها (انني
شريمتي انني بيسنت چوڻ لڳي تہ
مسٽر گانڌي تقرير بند ڪريو پر ماڻهو
پڪارڻ لڳا تقرير چالو رکو چالو رکو).
گانڌيجيءَ وڌيڪ چيو تہ جيڪي اسان
کي من ۾ هجي سو اسان کي سرڪار کي
چٽي ڏيڻ گهرجي ......
انگريز پاڻ آزاديءَ جا پياسڪ آهن پر
هو انهن کي آزادي ڏيڻ لاءِ ڪڏهن بہ
تيار ڪين ٿيندا جن کي آزادي پاڻ وٺڻ
جي سگهہ نہ آهي. بوئر لڙائيءَ مان سبق
سکو. ٿورا ورهيہ اڳ بوئر انگريزي
سلطنت جا دشمن هوا پر اڄ متر بڻيا آهن...“
اتي اسٽيج جي راجائن جي ميڙ مان
لڪري وڃڻ جي چرپر ٿي ۽ اڪري
گانڌيجيءَ پنهنجي تقرير اڌ ۾ ختم ڪئي.
مهاتما گانڌيءَ جي ان تقرير جو ورنن
ٻڌي ونوبا ڀاوي جنهن سنسار کي تياڳ
ڪري وڃي جهنگل وسايو هو سو گانڌيجيءَ
وٽ آيو ۽ اچي پاڻ کي سنڌس ڪارڻ لاءِ
ارپڻ ڪيائين.

ٻيو دؤر

مهاتما گانڌيءَ اکين سان آفريڪا ۾ ڏٺو
...ٺو تہ جيڪي هندستاني مزور انگريزي
...لطنت جي ٻين ملڪن ۾ انگريزن جي
...ندن لاءِ شرطن ۾ ٻڌجي موڪليا ٿي ويا
... الهن سان ڀانهن واري ڪار ڪئي ٿي
...ي جنهن مان هنن سان ڏاڍو انياچار
...رهيو هو تہ ڀارت ورش جي ۾ بي عزتي
...هي هئي. شرط هيٺ ٻڌي هندستاني
...ور ٻاهر موڪلڻ تي بندش وجهائڻ لاءِ

گانڌيجيءَ ۱۸۹۴ع ۾ جو تحرڪ چالو ڪيو هو ان
لاءِ ۱۹۱۲ ۾ گوپال ڪرشن گوکلي هند اسيمبليءَ
۾ رٿ پيش ڪئي هئي جا سرڪاري جتي
رد ڪري ڇڏي هئي. ۱۹۱٦ع ۾ لکنو ۾
انڊين نيشنل ڪانگريس جي اجلاس ۾ انهيءَ
شرطو مزوري Indentured labour کي بند
ڪرڻ لاءِ ٺهراءُ ڪيو ويو جو مهاتما گانڌيءَ پيش
ڪيو. ان ٺهراءَ کي عملي جامو پهرائڻ لاءِ
امپيريل سٽيزنشپ انسوسيئيشن ڪان گانڌيجيءَ
ٺهراءُ ڪرايو تہ ۳۱ مئي اندر سرڪار
ان دستور تي بندش وجهي. انهيءَ ٺهراءَ جي
پٺڀرائيءَ لاءِ گانڌيجي بمبئي، سورت، احمدآباد
ڪراچيءَ ۽ ڪلڪتي وغيره ۾ عام ميڙن
ڪرائڻ لاءِ لکيو.

سنڌ ۾ گانڌيجيءَ جو هي ٻيو
دورو هو. ڪراچيءَ ۾ گانڌيجي شري
درگاداس آڏواڻي وٽ اچي لٿو. ۲ مارچ
۱۹۱۷ع تي ڪراچي شهرواسين جي سڀا جي
سهاري هيٺ خالقڏنہ هال ۾ ميٽنگ ٿي جنهن
آنربل هرچندراءِ وشنداس سڀاپتي هئو. تقرير
۾ گانڌيجيءَ مزورن سان اتياچار جو وستار
ڪيو ۽ چيائين تہ ۳۱ مئي اندر ڪين ۾
ڪري بندش پوڻ گهرجي ۽ سرڪار نہ ڪري
تہ اسانکي پاڻ عمل ڪري مزورن کي ٻاهر
وڃڻ کان روڪڻ جا اپاءَ وٺڻ گهرجن.
گانڌيجيءَ سان گڏجڻ لاءِ ڪراچيءَ جي
ڪڇين ۽ گجراتين پارسي ٿيئيٽر ۾ ميڙ
رکيو جت پنهنجي تقرير ۾ گانڌيجيءَ چيو تہ
هن وقت هندستانين کي انڊين ڊفينس
فورس ۾ چڱي انداز ۾ داخل ٿيڻ گهرجي، جو
اسان وقت بوقت لشڪر ۾ ڪجڻ لاءِ طلب

...ن انسان جي هٿن ۾ رهڻ جي ڀيٽ ۾ ايشور جي هٿن ۾ رهڻ ۾
مان پاڻ کي وڌيڪ سلامت ٿو سمجهان.
— باپو

ڪناهه پهچي ٿو ۽ هارس جي عرضي؛
جيسر ڏکتو ڪئي او ٿئي ٿيو بنگال ۾
والسراءِ ٻاڌن لهاد وچڙ جو ڪنار ۾
ڪئو ٿاڏهن جا ٽي ڏلو؟ چوڪاري شروع
۽ جوالاون جي جهڪائي جي ڏسي
هارس جا جوائوڪ ۽ مسران لئي ڏس،
هالا انهن مولهن هڙتال واجالي ۽ امرو
جي هڪنال ٿاوي جنتا سان بهتر ڪڻيو.
مان او واجالي ۽ اوائن ڪي جوان ڏ اهي
مثلا الاهي پهچي ديش ٻالر جي
ڪنلهاڙ لاءِ ڪر آلل لاءِ ترسيو ۾ رکو
(واهي، واهه ٿاڙن جو ڏهڪو)، مان ٿو
سمجهان ڏ بادشاهه ٻاهر ڪئو او مان ڪي
ڪتم ڪئو آهي ڏ الهن ڪئي ڪان پيو ن
ٿالهن ٻالا ڪي جوائوامه سان جڙي پوءِ
هم اهو. مان جاڻهن شئون ۾ مصالحه
لهدو ڏسندو آهيان ٿاڏهن سمجهندو
آهيان ڏ اهو ٿاڪر غريب ڪڙهن مان
اهي او جهڪي هڪ ان جي ڪنالي مان
۾ ڪالا پيدا ٿا ڪن. ڪڙهي جهڪي
ٻورهي مان پيدا ڪن سو ٻيا سوورو ٿا
گهٽو ٿاو ڪٿي ويهن ان ڪي ٿرهن ليڪ
ڪومس ٿيو ٿدا؟ اسان جي آڏار جو
وسيلو اهي ڪسان آهن؛ انهي ڪري،
انهي ڪاڪي، انهي ڏ لوان زميندار ديش
جو پار ڪري سگهندا.

والسراءِ هارس جي وستي لان لنگهو
ٿاڏهن چوڪاري گهٽي ڪڏن ٿي جاسوس
پوليس پهاري ويٺي. ڇوءِ ان وشواسي
جا لاءِ؟ لارڊ هارڊنج والسراءِ انهي
ڪجهڙي ڪجهڙيءَ جي زاسد ۾ موسم شان

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ضرورت ڏ آهي. ... آهي. اسين جي انهيءَ جو ... لا ... پوءِ ... ڪئي جو ...
ڪرڻو آهي؛ انهي ميڙاڪ جي ڪئي
جاسوس پوليس جي ڏ ...
جو. انقلابي جوانن ڪي ڏيهي مان ڪڍڻ
پيار آهي ان جو آءُ قدر ٿو ڪريان، جو
ديس جي صدقي ڪسان ڏيڻ لاءِ تيار
آهن ٿيهن لاءِ مان ڪين عزت ڏيان ٿو. پر
مان ڪالهن پڇان ٿو ڏ ڪسا جو ضرورتي
ڪجهڙو آهي؟ ڇا خون ڪرڻ لائق جو
ڪم آهي؟ ڇا شاندار موت حاصل ڪرڻ لاءِ
ڪسا جو رستو وٺڻ ضروري آهي؟ ڪنهن ڏ
شاستر ۾ انهيءَ ڪار ڪرڻ روا ڏ آهي...
مهڪڏهن مولڪي ڏسڻ ۾ اچي ڏ پارس
جي آڏار لاءِ انگريزن ڪي هن ملڪ مان
لڪري وڃڻ گهرجي ڏ آءُ اهو ڪلير ڪلايو
جي ڏ پهدس ۽ انهن جو ڪارڻ مرڻ
لاءِ ۾ تيار ليندس. پر جو اڃائڻ وارا
انهي منصوبا لسا بڌن ۽ ٻاهر لڪري
ڏوش باسڻ ڪان جو ڪن ٿا. ڪي جون ٿا
ڏ جو اڃائڻ وارا عوان لا ڪڙهن ها ڏ

ڪ ۽ سک ٻئي ايشور وڻاڻ ڏا اڄهن ان ڪوڪ پنهي ڪي ڪڙهي ٿي
[illegible]

پيو نہ توهان کي ايشور کانسواءِ ٻي ڪنهن
جو ڊپ نہ ڪرڻ گهرجي ڀلي پوءِ توڙي
بادشاهہ هجي يا ڌرم گرو يا مولوي.
مون ڏٺو آهي تہ ماڻهن کي سرڪار جو
ڊر آهي ۽ ان سان گڏ جاتيءَ جي مکين
چوڌرين جو ۽ ٻاون ٻاهرڻ جو پڻ آهي
۽ جيڪي من ۾ اٿن سو چوڻ کان ڇرڪن
ٿا. جيسين اهو حال آهي تيسين سچي
ترقي ٿي ڪين سگهندي."

سکر ۾ مهاتما ٻڌايو تہ ڪي متر ڪيس
گڏجڻ آيا تہ هيڏانهن هيڏانهن پيا نهارن تہ
سي. آءِ. ڊي. پوليس تہ ڪانهي. لوڪن کي
للڪار ڪيائين تہ حاڪمن کان خوف ڇاجو
ٿا ڪريو؟ پرهلاد وانگر ٻي ڌڙڪ سچ چئي
ڏيو، راڪشس راجا کي ۽ خود پنهنجي پتا
کي بہ. ٽين ڳالهہ تہ ديش ۾ جيڪي پونتي
پيل آهن يا دبايل پيا آهن تن کي پاڻ جهڙو
هڪ سريکو انسان ڪري ڄاڻيو. آخر ۾ چيائين
تہ وڏي ڳالهہ هيءَ آهي تہ پنهنجن اڳواڻن
جي چوڻ جي پيروي ڪري سچي معنيٰ ۾
سنڌ ستڪار ڪريو.

٣ مارچ ١٩١٦ع مهاتما گانڌي بدين ۾
سر سعيد احمد جا لفظ دهرايا ۽ لوڪن کي
چيائين تہ ديس جون ٻہ اکيون آهن هندو ۽
مسلمان. ٻنهي اکين سان ئي ليڪ ڏسي
سگهبو آهي. هڪ اک سان ڏسبو تہ ڪهن
ڪم هلندو؟

مهاتما گانڌي سنڌ جي پهرئين دوري ۾
پنهنجي ڪاريہ جو سنديش ۽ عمل جو طريقو
ٻڌائي ويو: سوراج لاءِ سوديشي، پونتي پيل
۽ ستايل اڇوت جاتين سان پاڻ سريکو ورتاءُ
ڪرڻ ۽ هندو مسلم ايڪتا جو پيغام. ٻہ انهن
سڀني جو مول منتر ٽہ سڀائين ٻڌايا. سوراج
وٺڻ، ملڪ ۾ ڇوت اڇوت، هندو مسلم سڀني
ديشواسين ۾ سلوڪ ۽ ايڪتا ۽ ديش جي
آسودگي ٿيو سنديس اُديش.

مهاتما گانڌي سنڌ جي دوري کان پرس
ٿي موٽيو ۽ بمبئي جي هڪ اخبار جي عيوضيءَ
کي چيائين تہ سنڌ ۾ زبردست راشٽر ڀاونا
ڏسڻ ۾ آئيءَ خود بمبئي کان بہ سرس!

ٿورائي ڏينهن اڳ مهاتما گانڌي ڪاشيءَ
۾ بنارس هندو وشو وديالي جي بنياد وجهڻ
جي سلسلي ۾ هڪ اُتسو ۾ برٽش حاڪمن
۽ ڏيهي راجائن جي روبرو اهڙي صاف گوئي جا
لفظ چيا جن نہ رڳو ڪين ڌڌڪو ڏنو چڏيو
۾ ساري ملڪ کي لوڏو اچي ويو تہ ڪو
سچ چوڻ وارو اچي لڪتو آهي.

اهي گفتا مهاتما گانڌي ٦ فيبروري ١٩١٦ع
تي مٿين اُتسو ۾ تقرير ڪندي چيا. هڪ
ڏينهن اڳ وائسراءِ لارڊ هارڊنج بنياد جي
پٿر وڌو هو.

پهرين مهاتما ڊک ڏيکاريو تہ تقريرون
انگريزي ۾ ٿي رهيون آهن جڏهن ڪاشي
جي لوڪن جي مادري ڀاشا هندي آهي.
اميد ڏيکاريائين تہ ڪاشي وشو وديالي ۾
هندي ڀاشا جي ماڌيم ۾ وديا ڏني ويندي.
پوني جي پروفيسرن جي راءِ آهي تہ انگريزي
ماڌيم رکڻ ڪري هرهڪ شاگرد کي ڇهہ سال
جمار جا برباد ٿا ڪرڻا پون. ماتر ڀاشا ۾ وديا
وٺڻ ڪري وديا عام جنتا ۾ بہ ڦهلجي ٿي. پوءِ
چيائين:

هن جلسي جي سڀاپتي مهاراجا دربنگا

جنم ڏينهن ملهائڻ جو بهترين طريقو آهي اُپواس رکڻ، چرخو ڪتڻ ۽ ايشور جو ڀڄن ڪرڻ.

— باپو

ڪرڻ جي لائق نہ آهيان. پر جي اوهين گوکلي جي ڪلن گرهڻ ڪرڻ جي لاءِ ڪندا تہ هند اچڻ جي لوهان پر بوکبتا ڪالهي."

ڪراچي ۾ گوکلي جي فوٽي جو اُدگهاٽن ڪندي چيائين:

"جيڪڏهن گوکلي جي پيروي نہ ڪنداسون تہ هي اُدگهاٽن اجايو ٿيندو. جيئن ٻه ٽي لکن سان گوکلي پارس ماتا جي سيوا ڪئي ۽ راس ڏينهن ٻاڻ پتوڙيندو رهيو، سو اسين ڪالش سکي سگهون ٿا. هن حال ڪان ٻاهر لکرڻ ويل اوهين گوکلي جي پيروي ڪرڻ جو ويچار ڪندا وڃو ۽ اهڙي طرح سندس يادگيري قائم ڪيو."

مهاتما گانڌي سان حيدرآباد ۾ گجراتي ۽ دکشڻي سڀا جا متر ٻہ گڏيا ۽ ڪراچي ۾ گجراتي واپارين ٻڻ مهاتما گانڌي جو آدرستڪار ڪيو. مهاتما ڪسي چيو:

"ڪراچي ۾ وڏا واپاري رهن ٿا لن ڪي ٻہ چار لفظ چوان ٿو. واپار ۾ مالز پومي ۽ جي شوا ڪرڻ جو وجه. ڪرلهي اهو چوڻ غلط آهي. سچ جي پاورلا وارا واپاري ديش الہ زادا ڪارائتا ٿيا. اسالهي ديش جو آڌار ڦرحيال ماڻهن ڪان وڏيڪ واپارين جي هٿان لمدي. سوديشي ۽ جي پاونا ڪاڄ سواءِ خود حڪومت ڪجهہ ملندي (واهہ! واهہ! ۽ تاڙيون). سوديشي جي قبولہ لاءِ واپاري گهڻو ڪجهہ ڪري سگهن ٿا. واپار ۾ واپاري هنڌ آهي تہ تي ٽي حقي ۽ مسلمان آهن تہ ايمان بي پيتو رهي تہ پوءِ هندستان اوس ترقي ڪندو. پڙهيل طبقي جو فرض آهي تہ واپارين سان ۽ غريب طبقي سان سنئو سنبنڌ جوڙي پوءِ ئي پنهنجي مقصد حاصل ڪرڻ جي وات سڃاڻي لهندي."

مهاتما گانڌي حيدرآباد، ڪراچي، سکر ۽ ٻيا شڪارپور ۾ تقريرون ڪنديءَ ۾ ڪيون جيترو ڪ سڀ هنڌ ڪسي ماليتر انگريزيءَ ۾ ڏنا ويا. چيائين تہ آفريڪا مان موٽي اچي ڀارت ۾ رهڻ سان ديش جي اڳوان گوکلي مهاراج آڳيا ڪئي تہ ٻارنهن مهينا ديش جو پيرڻ ڪري حالتون جاچي پوءِ ئي ڇپ چورج ۽ ڪم ۾ هٿ وجهج. هاڻ اهو مدو پورو ٿيو آهي. وڌيڪ چيائين:

"ديش جي ڏوري ۾ مون ڏٺو تہ ملڪ ۾ جهڙي جاڳرتا اچي وئي آهي. ماڻهن ڪي گهڻي آشا جاڳي آهي تہ اسان جو ديش وڏي ڪنهن اوچ تي رسندو. الدين نشنل ڪانگريس پنهنجي اجلاس ۾ خود حڪومت حاصل ڪرڻ جو ٺهراءُ ڪيو آهي. پر خود حڪومت ڏيڻ ۽ وٺڻ جي چيز نہ آهي. اسانکي اوترو سوراج ملندو جيتري جي لائق پاڻکي اسين بڻائي سگهنداسون. خود حڪومت حاصل ڪرڻ لاءِ لوهان کي ۽ مولکي ڪم ڪرڻ گهرجي، پورهيو ڪرڻ گهرجي. جيترو ڪري ڏيکاريندا ان تي ئي مدار آهي تہ ڇا ملندو؟

ڪي شرط آهن جي اسانکي پورا ڪرڻا پوندا. هڪڙو آهي تہ اسين سڀ پاونا سان پوري طرح سوديشي اختيار ڪريون. سوديشي ۽ سوراج ٻئي گڏيل آهن.

وقت جي ڪڏهن وڃائڻ نہ گهرجي. هڪ هڪ منٽ ايشور لاءِ، ايشور ڪاريہ لاءِ ۽ ايشور جي سيوا لاءِ هجي.

— بابو

بيو ته لوڪن کي ايشور کانسواءِ ٻي ڪنهن جو ڊپ نه ڪرڻ گهرجي ڀلي پوءِ توڙي بادشاهه هجي يا ڌرم گرو يا مولوي. مون ڏٺو آهي ته ماڻهن کي سرڪار جو ڊر آهي ۽ ان سان گڏ جاتيءَ جي مکين چوڌرين جو ۽ پاون پانچن جو پڻ آهي ۽ جيڪي من ۾ اٿن سو چوڻ کان ڇرڪن ٿا. جيسين اهو حال آهي تيسين سچي ترقي ٿي ڪين سگهندي."

سکر ۾ مهاتما ٻڌايو ته ڪي متر ڪيس گڏجڻ آيا ته هيڏانهن هوڏانهن پيا نهارن ته سي. آءِ. ڊي. پوليس ته ڪانهي. لوڪن کي للڪار ڪيائين ته حاڪمن کان خوف ڇاجو ٿا ڪريو؟ پرهلاد وانگر بي ڌڙڪ سچ چئي ڏيو، راڪشس راجا کي ۽ خود پنهنجي پتا کي به. ٽين ڳالهه ته ديش ۾ جيڪي پوتتي پيل آهن يا ڊاپل پاتر آهن ان کي پاڻ جهڙو هڪ سريکو انسان ڪري ڏٺو. آخر ۾ چيائين ته وڏي ڳالهه هيءَ آهي ته پنهنجن اڳواڻن جي چوڻ جي پيروي ڪري سچي معنيٰ ۾ سندن ستڪار ڪريو.

٣ مارچ ١٩١٦ع مهاتما گانڌي بدين ۾ سر سعيد احمد جا لفظ دهرايا ۽ لوڪن کي چيائين ته ديس جون ٻه اکيون آهن هندو ۽ مسلمان. ٻنهي اکين سان ٺيڪ ڏسي سگهبو آهي. هڪ اک سان ڏسبو ته ڪهڙو ڪم هلندو؟

مهاتما گانڌي سنڌ جي پهرئين دوري ۾ پنهنجي ڪاريه جو سنديش ۽ عمل جو طريقو ٻڌائي ويو: سوراج لاءِ سوديشي، پوتتي پيل ۽ ستايل اڇوت جاتين سان پاڻ سريکو ورتاءُ ڪرڻ ۽ هندو مسلم ايڪتا جو پيغام. ۾ انهن سڀني جو مول منتر ڏسيائين نرڀيتا. سوراج وٺڻ، ملڪ ۾ ڇوت اڇوت، هندو مسلم سڀني ديشواسين ۾ سلوڪ ۽ ايڪتا ۽ ديش جي آسودگي ٿيو سنديس اُديش.

مهاتما گانڌي سنڌ جي دوري کان پوءِ سن ٿي موٽيو ۽ بمبئي جي هڪ اخبار جي عيوضيءَ کي چيائين ته سنڌ ۾ زبردست راشٽر ڀاونا ڏسڻ ۾ آئي؛ خود بمبئي کان به سرس!

ٿورائي ڏينهن اڳ مهاتما گانڌي ڪاشيءَ ۾ بنارس هندو وشو ودياليه جي بنياد وجهڻ جي سلسلي ۾ هڪ اُتسو ۾ برٽش حاڪمن ۽ ڏيهي راجائن جي روبرو اهڙي صافگوئي جا لفظ چيا جن نه رڳو ڪين ڌڪو ڏئي ڇڏيو ۾ ساري ملڪ کي اونڌو اڃي ويو ته ڪو سچ چوڻ وارو اڃي لڪتو آهي.

اهي گفتا مهاتما گانڌي ٦ فيبروري ١٩١٦ع تي متين اُتسو ۾ تقرير ڪندي چيا. هڪ ڏينهن اڳ وائسراءِ لارڊ هارڊنج بنيادي پٿر وڌو هو.

پهرين مهاتما ڊ. ڏيکاريو ته تقريرون انگريزي ۾ ٿي رهيون آهن جڏهن ڪاشي جي لوڪن جي ماتري ڀاشا هندي آهي. اميد ڏيکاريائين ته ڪاشي وشو ودياليه ۾ هندي ڀاشا جي ماڌيم ۾ وديا ڏني ويندي. پوني جي پروفيسرن جي راءِ آهي ته انگريزي ماڌيم رکڻ ڪري هرهڪ شاگرد کي ڇهه سال ڄمار جا برباد ٿا ڪرڻا پون. مالر ڀاشا ۾ وديا وٺڻ ڪري وديا عام جنتا ۾ به ڦهلي ٿي. پوءِ چيائين:

هن جلسي جي سڀاپتي مهاراجا دربنگا

جنم ڏينهن ملهائڻ جو بهترين طريقو آهي اُپواس رکڻ، چرخو ڪتڻ ۽ ايشور جو پوڄن ڪرڻ.

— باپو

ڪرڻ جي لائق نه آهيان. پر جي لوڪين گوکلي جي ڪلهن ڪرڻ ڪرڻ جي لــ ڪندا نه ته اڄڻ جي لوڪن ۾ پوڪيتا ڪالهي."

ڪراچي ۾ گوکلي جي موتي جو اُڌڪياڻ ڪندي چيائين:

"جيڪڏهن گوکلي جي پيروي نه ڪنداسون ته هي اُڌڪياڻ اجايو ٿيندو. جيتوڻيڪ لکين سان گوکلي پارسه ماڻا جي سيوا ڪئي ۽ راهه ڏيکارڻ باڻ پتوڙيندو رهيو، سو اسين ڪانئس سکي سگهون ٿا. هن حال کان ٻاهر نڪرڻ وبل اوهين گوکلي جي پيروي ڪرڻ جو ويچار ڪندا وڃو ۽ اهڙي طرح سنڌس يادگيري قائم ڪريو."

مهاتما گانڌي سان حيدرآباد ۾ گجراتي ۽ دکشڻي سڀا جا ميمبر به ڪڏيا ۽ ڪراچي ۾ گجراتي واپارين پڻ مهاتما گانڌي جو آدرستڪار ڪيو. مهاتما ڪين چيو:

"ڪراچي ۾ وڏا واپاري رهن ٿا. ٽن کي ٻه چار لفظ چوان ٿو. واپار ۾ ماڻهو پوڻي ۽ جي شيوا ڪرڻ جو وجهه ڪوڙيچي اهو چوڻ غلط آهي. سچ جي پاوندا دارا واپاري ديش لاءِ ڏاڍا ڪارائتا ٿيا. اساڪي ديش جو آڌار پڙهيل ماڻهن کان وڌيڪ واپارين جي هٿان ٿيندو. سوديشيءَ جي پاوتا [illegible] سواءِ سوراج ڪين [illegible] (واه! واه! ۽ تاڙيون!!). سوديشي [illegible] واپاري گهٽو ڪجهه ڪري [illegible]. واپار ۾ واپاري هندو آهي يا [illegible] مسلمان آهي يا ايمان لي

پختو رهي نه پوءِ هندستان اوس کڻي ڪندو. پڙهيل طبقي جو فرض آهي ته واپارين سان ۽ غريب طبقي سان سنو سٻنڌ جوڙي پوءِ ٿي پنهنجي مقصد حاصل ڪرڻ جي واٽ سڌائي ڪندي."

مهاتما گانڌي حيدرآباد، ڪراچي، سکر ۽ پڻ شڪارپور ۾ تقريرون ڪنديءَ ۾ ڪيترن جيتوڻيڪ سڀ هند کيس ماڻهن الڳ پيريءَ ۾ ڏنا ويا. چيائين ته آفريڪا مان موٽي اچي ڀارت ۾ رهڻ سان ديش جي اڳوان گوکلي مهاراج آڳيا ڪئي ته بابهن مهينا ديش جو پرمڻ ڪري حالتون جاچي پوءِ ٿي چپ چوڙ ۽ ڪم ۾ شمع وجهج. هاڻ اهو مدو پورو ٿيو آهي. وڌيڪ چيائين:

"ديش جي دوري ۾ مون ڏٺو ته ملڪ ۾ جيتوڻي جاڳرتا اچي وئي آهي. ماڻهن کي گهڻي آشا جاڳي آهي ته اسان جو ديش وڏي ڪنهن اوج تي وسندو. اڄ ان ڪانگريس پنهنجي اجلاس ۾ خود حڪومت حاصل ڪرڻ جو فيصلو ڪيو آهي. پر خود حڪومت ڏيڻ ۽ وٺڻ جي چيز نه آهي. اسانکي اوترو سوراج ملندو جيتري جي لائق پاڻکي اسين بڻائي سگهنداسون. خود حڪومت حاصل ڪرڻ لاءِ لوڪن کي ۽ موٽکي ڪم ڪرڻ گهرجي، پورهيو ڪرڻ گهرجي. جيترو ڪري ڏيکاربندا ان تي ئي مدار آهي ته ڇا ملندو؟

ڪي شرط آهن جي اسانکي پورا ڪرڻا پوندا. هڪڙو آهي ته اسين سچي پاوتا سان پوري طرح سوديشي اختيار ڪريون. سوديشي ۽ سوراج ٻئي ڳنڍيل آهن.

هڪ هڪ منٽ ايشور لاءِ، ايشور [illegible] لڳ گهرجي. [illegible] ايشور جي سوا لاءِ هجي.
— بابو

سنڌ جا ست دورا

مهاتما گانڌي پنهنجن ديش جي دورن ۾ سنڌ کي ڪين وساريو. هو سنڌ ۾ ست دفع آيو. ١٩١٦، ١٩١٧، ١٩٢٠، ١٩٢١، ١٩٢٩، ١٩٣١ ۽ ١٩٣٤ ۾. انهن ستن ئي دورن جا پورا سند وارا ۽ تفصيلوار ورتانت ته ملڻ مشڪل آهن، مگر جيڪي ڪجهه حقيقتون جدا جدا پستڪن ۽ ذريعن مان هٿ ٿي سگهيون آهن سي هيٺ درج ڪجن ٿيون.

پهريون دورو

مهاتما گانڌي ٢٦ فيبروري ١٩١٦ع تي سنڌ ۾ پهريون دفعو پڌاريو. حيدرآباد، ڪراچي، سکر ۽ شڪارپور ۾ سندس شاندار سواگت ٿيو. حيدرآباد ۾ بمبئي ڪائونسل جي ميمبرن آنربل غلام محمد ڀرڳڙي ۽ سر غلام حسين جي اڳواڻي هيٺ شهر جا مکيه ماڻهو پنجاهه کن گهوڙي گاڏين ۾ سرگس ڪري کيس اسٽيشن تان شهر ۾ وٺي آيا. چندن جي پيتيءَ ۾ کيس شهر واسين پاران مانپتر ڏنو ويو. ڪراچيءَ ۾ مهاتما گانڌي جي مرحبا سيٺ هرچندراءِ وشنداس ۽ سيٺ غلام علي چاگلا ۽ شهر جي مکيه مکيه واپارين ڪئي ۽ شاهي سرگس ۾ کيس شهر ۾ گهمايو ويو ۽ نگرواسين کيس مانپتر ڏنو. اهڙيءَ طرح سکر ۾ شريمان ويرومل بيگراج جي اڳواڻي هيٺ شهر جا بزرگ مهاتما کي اسٽيشن تي وٺڻ آيا ۽ سرگس ڪري سڌار سڀا جي جاءِ تي کيس وٺي آيا ۽ ديوان پوجسنگهه پهلاجاڻي جي صدارت هيٺ مانپتر ڏنو ويو. شڪارپور ۾ ڊاڪٽر موهنلعل سونپار سندس آجيان جو بندوبست ڪيو. گانڌيجي ڪراچي ۾ درگاداس آڏواڻيءَ وٽ لٿو ۽ حيدرآباد ۾ برهمچريه آشرم ۾.

سنڌ ۾ مهاتما گانڌي جو ايترو ئي ڀرپور ۽ شرڌا سان سواگت ڪيو ويو جيترو گجرات ۾ پا ڪٺي پهچي ته ان کان ۾ سرس. مهاتما چيو ته هي جيڪو پريم، هندو مسلمان سڀني ذات پات جي ڀيد کان سواءِ مونکي ڏيئي رهيا آهن سو نه منهنجي ڪري آهي پر انهن پيسائرن ۽ ڀينرن جي صدقي جن ڏکڻ آفريڪا ۾ ڀارت ماتا جي سومان قائم ڪرڻ لاءِ سختيون سٺيون ۽ قيد ڪاٽيا. هيءَ مرحبا ڏيئي توهان انهن جي قربانيءَ جي عزت ڪئي آهي.

ڀارت جو مهان ديش ڀڳت گوپال ڪرشن گوکلي ١٩١٥ع ۾ گذاري ويو هو. حيدرآباد ۾ هوم سٽيڊ هال ۾ ۽ ڪراچي ۾ خالق ڏنه هال ۾ گوپال ڪرشن گوکلي جي تصوير جي اڏگهاٽن جي ڪريا مهاتما گانڌيءَ کان ڪرائي وئي. مهاتما گانڌيءَ جيڪي انهيءَ موقعي تي چيو تنهن ۾ سندس اهڙي هستي ۽ هڪ نرالي وياکيان پرڻاليءَ جو اشارو سمايل هو. حيدرآباد ۾ چيائين:

”مان جيڪڏهن سرڳواسي گوکلي جي گڻ گرهڻ ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪريان ته مان هن فوٽي جي اڏگهاٽن

سچو ڪوي يا رشي ته اهو آهي جو مرتيوءَ ۾ جيون ۽ جيون ۾ مرتيو ڏسي.
— ٽاگور

بغاوت جو اتهاسڪ ڪيس

مٿس لڳمع ذري ۽ هو الزس جي ديوانن

مهاتما گانڌيءَ تي حڪومت برطانوي سرڪار جي بوجا ۽ لو ڪري ۽ ليو ۽ هو پنهنجي مارچ ۱۹۲۲ع بغاوت جي ڏوهه لاءِ ڪيس ڪيو لڌهن مهاتما گانڌيءَ هيڪو ڪورٽ اڳيان بيان ڏنو اهو انسان ذات جي اتهاس ۾ هڪ خاص اهميت رکي ٿو. شريمتي اينيءَ بيسنٽ سپريم ڪورٽ جي جج ان ڪيس جي باري ۾ هڪ لمبو مضمون لکيو آهي. ان ۾ هو چوي ٿو:

”مقدمه حاليءَ جي اتهاس ۾ سقراط جي پرسد مقدمي کانسواءِ ٻيو ڪو به مقدمو ڪونه ليو آهي جنهن جي گانڌيءَ جي مقدمي سان مشابهت ڪري سگهجي، جنهن اهڙي دلچسپي حاصل ڪئي ۽ جنهن انسان جي هون تي اهڙي گهرو اثر ڪيو هجي. ۽ انسان ذات جي اڳيان برطانيه سرڪار تي ميلٽس، سقراط لاءِ ڪس هلائيندي ڪيس هلي رهيو هو.

عجيب سڪبائن سان الزس جي لوڪن کي بگاڙي ٿو. سقراط ۽ گانڌي جيءَ، ٻنهي الهن مقدمن ۾ هو رخ ورتو ٽنهن ۾ هڪ هڙائي صاف ڏسڻ ۾ اچي ٿي، جو ته ٻنهي چيو ته سچ قانون کان مٿي آهي ۽ ٻنهي پنهن جي ڏوهه لاءِ سزا گهري ورتي.

مهاتما گانڌيءَ جو ڪيس راڄنيتي ۽ قانوني ڪيتر ۾ گهريءَ معنيٰ سان نرالو آهي جو ته سقراط واري مقدمي جيان ان ۾ راڄ سان وفاداري ۽ وريڪ سان وفاداريءَ جي ڇڪري ڇتل آهي. سچ ته گانڌيجيءَ تي ڪيس نه هلي رهيو هو مگر ايشور

> ### مهاتما جو ڪورٽ اڳيان بيان
>
> بغاوت جي ۱۲۴ قلم هيٺ جي ڪيس سرڪار ڪيا آهن تن مان مون گهٽن جو اپاس ڪيو آهي. مونکي معلوم آهي ته هندستان جا ڪترا محب وطن ان قلم هيٺ سزاياب ڪيا ويا آهن. انڪري مان پنهنجو سوڀاڳيه ٿو سمجهان جو ان قلم هيٺ مون تي ڪيس ڪيو ويو آهي ...
>
> جيترو هن سرڪار هندستان کي چيهو رسايو آهي اوترو ٻيءَ ڪنهن به سرڪاري سرشتي هن کان اڳ ڪونه رسايو آهي، ۽ انڪري ان سرڪار خلاف ناراضپو ڦهلائڻ مان هڪ لڪ ڪاربه ٿو سمجهان. هندستان انگريز سرڪار جي هٿ هيٺ جيترو ڪانئر ڪيو ويو آهي اوترو اڳ ڪڏهن ڪونه ٿيو هو. انڪري اهڙي سرشتي لاءِ قرب ڌارڻ مان پاپ ٿو سمجهان.
>
> ...... غراديءَ سان اسهڪار ڪرڻ اتروئي فرض آهي جيترو نيڪيءَ سان سهڪار ڪرڻ.
>
> انڪري مان اها طلب ٿو ڪريان جنهن شيءِ کي قانون هيٺ ڏوهه ٿو سمجهيو وڃي ۽ جو ڪجهه آءُ ڪنهن به لڪرواسيءَ جو اعليٰ ۾ اعليٰ فرض ٿو سمجهان، ان ڪرڻ لاءِ جيڪا وڏ ۾ وڏ سزا مونکي ملي سگهي اها مونکي ڏني وڃي ۽ آءُ خوشيءَ سان اها برداشت ڪندس. انڪري مسٽر جج، اوهان لاءِ ٻه رستا کليل آهن، يا ته جيڪڏهن اوهين محسوس ڪريو ته جنهن قانون هيٺ اوهين ڪاروبار هلايو ٿا سو بڇڙو آهي ۽ آءُ بي گناه آهيان ته استيفا ڏيئي ان سان پنهنجو ناتو ٽوڙي ڇڏيو؛ يا جيڪڏهن اوهين سمجهو ته جنهن سرشتي ۽ قانون هيٺ اوهين ڪاروبار هلايو ٿا اهو هن ديش جي ماڻهن لاءِ لڪ آهي ۽ انڪري منهنجون سرگرميون ضرر ناڪ آهن ته مونکي وڏ ۾ وڏ سزا ڏيو.

ايشور سڀ کان وڏو ڪيمياگر آهي. هو جتي هوندو اتي ڪچرو ۾ سون ٿي ويندو.

— بابو

سماجواد

سماجواد هڪ بلڪل سندر شبد آهي ۽ منهنجي ويچار موجب سماجواد هيٺ سماج جا سڀئي فرد هڪ جهڙا آهن، ڪو نيچ نہ آهي، ڪو اوچ نہ آهي. ان ۾ راجا ۽ ڪڙمي، شاهوڪار ۽ غريب، مالڪ ۽ مزدور سڀئي هڪڙي سطح تي آهن.

سماجواد هيٺ هر ڪنهن نگرواسيءَ کي هڪ جيترو پگهار ملڻ گهرجي — وڪيل، ڊاڪٽر، اڌياپڪ، مزور هجي يا ڀنگي. ان آدرش تي شايد پارتواسي سماج پهچي نہ سگهي مگر هر ڪنهن پارتواسيءَ جو ڪرتويہ آهي تہ انهيءَ لڪش تي پهچڻ لاءِ چت لڳائي.

آزاد هندستان ۾ نئين دهليءَ جي محلاتن ۽ غريب مزدورن جي رهڻ وارين مصيبت ڀريل بستين جي وچ ۾ جو شاهي ويڇو آهي سو هڪڙو ڏينهن رهي نہ سگهندو. جيڪڏهن دولت ۽ دولت سان حاصل ڪيل طاقت راضيءَ خوشيءَ تياڳ ڪري عام سان ورهائي نہ ويا تہ هڪ ڏينهن هنسڪ خوني انقلاب اوس اچڻو آهي.

ورگ جنگ جو ويچار مولکي ڪڏهن ڪين آنديو آهي. ڀارت ۾ ورگ يڌ نہ ٿيڻ اڻ ٽڙ ڪينهي ۽ اها ٽاري سگهجي ٿي.

آرٿڪ هڪ جهڙائيءَ جي معنيٰ اها نہ آهي تہ هر هڪ وٽ هڪ جيترو ناڻو هجي. واستوڪ معنيٰ اها آهي تہ هر هڪ کي پنهنجن گهرجن پوري ڪرڻ لاءِ ضروري وسيلا ميسر هجن.

سماجواد سٿاپن ڪرڻ لاءِ ڌاڙ ۽ خونريزيءَ جو طريقو اختيار ڪرڻ ضروري نہ آهي. اهنسا ۽ ستياگرهہ جي وسيلي اهو مقصد حاصل ڪري سگهجي ٿو.

لوڪ سيوڪ سنگهہ

مهاتما گانڌيءَ شهادت جي ڏينهن ڪانگريسين لاءِ جا وصيت ڇڏي اها هئي سندس من ۾ رٿيل لوڪ سيوڪ سنگهہ جي جوڙجڪ جو خاڪو. سندس ويچار هئو تہ آزادي حاصل ڪرڻ بعد ڪانگريس راڄنيتي ڪاريہ کي ڇڏي هڪ جوڙجڪي سنستا بڻجي پوي، جيئن ڪانگريسي ڪاريہ ڪرتا عهدن ۽ ناڻي جي لالچ ۾ نہ ڦاسي پون. ان رٿيل لوڪ سيوڪ سنگهہ جي جوڙجڪ ۾ لوڪ سيوڪ لاءِ گانڌيجيءَ هيٺيون خاڪو رٿيو هو:

(۱) الدين نشنل ڪانگريس جو نالو بدلائي "لوڪ سيوڪ سنگهہ" رکيو ويندو.

(۲) ان سنگهہ جو هرهڪ ڪاريہ ڪرتا:

(الف) هٿ جي ڪتيل سٽ ۽ هٿ جي آڻاٽي تي اٽيل سرٽيفائيڊ کادي پهريندو.

(ب) هو هر ڪنهن قسم جي اڇوتپڻي جو ترڪ ڪندو. انتر جاتي ايڪتا، سڀني ڌرمن لاءِ سمان عزت ڌارڻ، ۽ سڀني جاتين جي لوڪن لاءِ ذات، جاتي ۽ رنگ ڀيد بنا هڪ جهڙي ويوستا پيدا ڪرڻ ۽ هڪ جهڙن وجهن ميسر ڪرڻ جي حق ۾ رهندو.

(ب) پنهنجي مرڪز جي هر وارن ڳوٺن سان شخصي لاڳاپا رکندو.

(پ) ڳاوٺن ۾ ڪم ڪندڙ تيار ڪندو.

(ت) روزانہ ڪاريہ جو رڪارڊ رکندو.

(ٿ) ڳاوٺن کي سوالمبي بنائڻ جي ڪوشش ڪندو.

(ٽ) ڳوٺن جي رهواسين کي صحت صفائيءَ جا سڌانت سيکاريندو ۽ بيمارين کي روڪڻ جا اپاءَ ڏيکاريندو.

لوڪ راڄ

لوڪ راڄ، انتظام وارو ۽ روشن، دنيا ۾ بهترين وسنو آهي.

منهنجي لوڪ راڄ سرشتي جي تصوير اها آهي ته ان هيٺ ڪمزور ۾ ڪمزور شخص کي به اهڙائي موقعا ميسر هوندا جيترا طاقتور ۾ طاقتور کي.

لوڪ راڄ يا جنتا جو سوراڄ ڪڏهن ڪوڙ ۽ هنسا سان اچي ڪونه سگهندو.

اهو سوراڄ جنهن جي حاصل ڪرڻ لاءِ ۽ جنهن کي قائم رکڻ لاءِ لڳاتار جدوجهد جو ضرور نتو لئي سو "سوراڄ" شبد جي پوک ڪولهي.

منهنجي لاءِ راڄنيتي ستا بذات خود ڪو ساڌن (آدرش) نه آهي مگر عام جنتا جي هر ڪنهن ۾ وڪاس حاصل ڪرڻ جو وسيلو آهي. راڄنيتي ستا جي معنيٰ آهي قومي زندگيءَ کي چونڊيل عيوضين ذريعي انتظام ۾ رکڻ. جيڪڏهن قومي جيون ايترو مڪمل ٿي وڃي جو اهو خود بخود انتظام ۾ هلندو هلي ته پوءِ عيوضين جي چونڊڻ جي ڪا ضرورت نه رهندي. اها ٿيندي اعليٰ درجي جي قاعدي قانون جي غير موجودگي. اهڙي راڄ ۾ هر ڪو پنهنجو حاڪم پاڻ هوندو. هر ڪو پاڻ کي اهڙي دستور هلائيندو جو پاڙيسريءَ لاءِ رڪاوٽ نه ٿئي. آدرشي راڄ ۾ انهڪري راڄنيتي ستا هوندي ئي ڪونه جو نه ان ۾ سرڪار ٿي ڪونه هوندي.

ستياگرهه

سول نافرماني يا ستياگرهه هر ڪنهن ناگرڪ جو حق ۽ ادڪار آهي. اهو ادڪار ڇڏي ڏيڻ نه جو انسان ٿي نه رهندو. سول نافرمانيءَ مان ڪڏهن به انڌاڌنڌ پيدا ٿي نٿو سگهي. ڪناهه ۽ ڏوهه مجبان ٿي انڌ پيدا ٿئي ٿو. هرڪا سرڪار ڏوهه کي زور سان اٿي ختم ٿي ڪري. جيڪڏهن سرڪار ائين نه ڪري، ته سرڪار خود ٿي ختم ٿي وڃي. پر جيڪڏهن سول نافرمانيءَ کي ختم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي ته اهو ووڙيڪ کي قيد ڪرڻ برابر ليکبو.

ستياگرهه جي هٿيار جي اپيوگ ۾، مخالف خلاف هنسا نه ڪم آڻڻي آهي. مخالف کي ڌيرج ۽ همدرديءَ سان قبولو آهي. ڌيرج معنيٰ ڪشٽ سهڻ.

ستياگرهه جو مطلب آهي ڪشٽ سهڻ ذريعي سچ حاصل ڪرڻ. هٿيارن سان مقابلي جي جي طرح ابتڙ آهي. جا ڳالهه صحيح نه آهي ان ڪرڻ کان انڪار ڪرڻ معنيٰ ٿي آهي آتمڪ شڪتيءَ جو اپيوگ ڪرڻ.

اهڙا اها شڪتي آهي جنهن جو اپيوگ هر ڪو ڪري سگهي ٿو — ٻار، نوجوان، استريون، بشرطيڪ انهن جو ايشور ۾ زنده وشواس هجي.

خود قرباني ڪڏهن ڪاوڙ ۽ ويس نه آهي، ڪڏهن ان جي آڌر ڪمزور ۾ ڪمزور دل به بکيري ٿي ۽ اونهي ۾ اونهي جبالمه به ڪاوڙ ٿي وڃي ٿي.

ڊاڪٽرن ۽ اسپتالن ۾ اضافو سچيءَ سڀيتا جي نشاني ڪين آهي.

— باپو

اُديش ۽ طريقا — Means & Ends

اُديش ۽ طريقا منهنجي جيون جي فيلسوفيءَ ۾ هڪ جهڙا ئي شبد آهن.

ستيه ۽ اهنسا ايترو ته هڪ ٻئي سان ڳنڍيل آهن جو انهن کي هڪ ٻئي کان الڳ نه ٿو ڪري سگهجي. اهي ڄڻ هڪڙي سڪي جا ٻه پاسا آهن. چئي نٿو سگهجي ته انهن پاسن ۾ سڌو پاسو ڪهڙو آهي، اُلٽو ڪهڙو آهي. ان هوندي به چئبو ته اهنسا آهي ساڌن ۽ ستيه آهي اُديش يا ساڌيه. ساڌن سدائين اسانجي پهچ اندر هئڻ گهرجن ۽ انڪري ئي اهنسا اسانجو پرم ڌرم آهي. اسين جيڪڏهن ساڌنن جي باري ۾ خبردار رهنداسون ته پوءِ اُديش اڄ نه سڀان ضرور حاصل ٿيندو. اسان جڏهن اهو نڪتو بخوبي سمجهو ته پوءِ آخرين جيت لاشڪ ئي اچڻي آهي. ڪهڙيون به ڪٺن مشڪلاتون اچن، ڪيتريون به ڪٺن ظاهري طور شڪستون ملن، پر اسانکي ستيه جي کوج ڪڏهن نه تياڳڻ گهرجي ڇو ته ستيه خود ايشور آهي.

اٿين سمجهڻ ته ساڌن ۽ ساڌيه جي وچ يعني اُديش ۽ طريقن جي وچ ڪو فرق نه آهي، هڪ پل آهي. انهيءَ پل ڪري ئي جن کي ڌرماتما ڪري شمار ٿو ڪيو وڃي اهڙن شخصن کان به گناهه ٿي ويا آهن. ساڌن آهن ٻج مثل ۽ ساڌيه يا اُديش آهي وڻ. اُديش ۽ طريقن جي وچ اهڙو سنبنڌ آهي جهڙو وڻ ۽ ٻج جي وچ.

مان ڪاميابيءَ حاصل ڪرڻ لاءِ ڪنهن ڇوٽي مارگ جي هجڻ ۾ وشواس نه ٿو رکان.

راشٽرواد ۽ انٽر راشٽرواد

راشٽريه واسي ٿيڻ کانسواءِ انٽر راشٽري ٿيڻ ناممڪن آهي. انٽر راشٽريه پڻو تڏهن ممڪن ٿي سگهي ٿو جڏهن راشٽرپڻو هڪ حقيقت ٿو ٿئي، يعني جڏهن هڪ هڪ ديس جا ناگرڪ پاڻکي منتظر ڪن ۽ هڪڙي شخص جيان گڏجي قدم کڻن.

قوميت پڻي ۾ خرابي ڪينهي؛ پر اڄ جي قومن اندر جا تنگدلي آهي، جا خود غرضي آهي، جو علحده پڻو آهي سا ئي خرابي آهي. هرڪو ديس ٻئي کسي ڪشٽ ۾ وجهي ڪمائڻ ٿو چاهي، ۽ ٻئي جي وناش ۾ پنهنجو ڪلياڻ ٿو ڳولهي.

منهنجو اُديش آهي سڄي سنسار سان مترتا. مان هڪ ئي وقت گهٽي ۾ گهٽو پيار رکي ڄاڻان ۽ ساڳئي وقت ظلم جو گهٽي ۾ گهٽو مقابلو به ڪري ڄاڻان.

منهنجي حب الوطني منهنجي ڌرم جي ماتحت آهي؛ مان ڀارت کي ائين چنبڙيل آهيان جيئن ٻار ماتا جي ڇاتيءَ کي چنبڙيل هوندو آهي ڇو ته اهو منهنجو وشواس آهي ته هوءَ ئي مونکي گهربل روحاني قوت بخشي ٿي. ڀارت ورش اندر اهو واڀو معتدل موجود آهي جو منهنجن اوچ ۾ اوچ ابلاشائن سان لڳي ٿو اچي، اهو جي واڀو تہ پوءِ آءٌ يتيم ٿيندي پولدس ۽ ڪڏهن بہ مونکي سنڀاليندڙ ڪونہ ملندو.

مان ڀارت جو هڪ ننڍڙو سيوڪ آهيان ۽ ڀارت جي سيوا ڪندي مان انسان ذات جي سيوا ڪري رهيو آهيان.

ارٿ شاستر

ارٿ شاستر ۽ نيتي شاستر جي وچ ۾ ڪا علحدگي جي لڪير ڪڍي ڪانه ٿي سگھجي. اھي آرٿڪ پدڌتيون جي انسان يا قوم جي اخلاق کي ڇيھو ٿيون رسائن سي ڪنيتيءَ وارئون آھن ۽ ان ڪري اھي گناھ سان ڀريل آھن. انڪري جا آرٿڪ وچار ھڪ ديش کي ٻئي تي شڪار ڪرڻ جي اجازت ٿا ڏين اھا اخلاق رھت آھي.

ٻولين ٻڌائڻ خود خراب ڪينھي، ان جو دراپيوگ ڪرڻ خراب آھي. ڪنھن نه ڪنھن روپ ۾ ٻولينءَ جو ڪم ته ٿيندو ئي رھندو. پنھنجي ملڪيت جو سمپورڻ تياڳ نه رواجي ماڻھن مان ڪي ٿورا عمل ۾ آڻي سگھندا. ٻولين ٻين کان جيڪي ڪجھه حق طور طلب سگھجي ٿو سو ھيءُ ته ھو ٻوليءَ ۽ ملڪيت ھڪ امانت ڪري سمجھن ۽ انھن جو سماج جي سيوا لاءِ اپيوگ ڪن. وڌيڪ ھد ڪرڻ جا سولي ڪڍڻ ٻڌائي ڏيئي انڪي ٿي قتل ڪرڻ برابر آھي.

منھنجي وچار موجب ڀارت جو آرٿڪ ڍانچو اھڙو ھئڻ گھرجي، ڀارت جو ھر ساري سنسار جو لئي اھڙو ھئڻ گھرجي جنھن ۾ ڪوبه کاڌي ۽ ڪپڙي کان وانجھيل نه ھجي. ھر ڪنھن کي اھڙو ٻوڙھو ملڻ گھرجي جو ھو پنھنجو گذر ڪري سگھي.

جنن جو سچو ڪرشمو فرض پالنا ۾ آھي. اسين مڙئي جي پنھنجا پنھنجا فرض پاليون ته حق پنھنجو پاڻ حاصل ٿي ويندا.

آرٿڪ سمانتا

منھنجو آدرش ته آھي ھڪ جھڙي ورھاست، پر مونکي ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته اھو ٿي ڪونه سگھندو انڪري انصاف روءِ ورھاست لاءِ پاڻ پتوڙيندو رھندو آھيان.

مان ھولڊ انين جوان ته ھڪ ڪري اسين مڙيئي چور آھيون. مان جيڪڏھن ڪا شيءِ ڪان ٿو جنھنجو مونکي ڪرت ڪم ڪونھي ۽ اھا پاڻ وٽ رکي ٿو ڇڏيان ته جنھو ته مان ٻئي وٽان اھا شيءِ چورايان ٿو. مان انس چوڻ جي ھمت ٿو ساريان ته قدرت جو ھڪ بنيادي سڌانت آھي، يا ڪنھن ھڪڙيءَ ۾ نياريءَ حالت جي، ته قدرت انسان جي روز بروز جي گھرجن لاءِ ڪافي اپائيندي آھي ۽ انڪري ھرڪو جيڪڏھن پنھنجي گھرج موجب جيز کڻي ۽ ان کان وڌيڪ نه کڻي ته پوءِ دنيا ۾ نه ڪو غريب رھي ۽ نه ڪو بک مري.

پاڻ وٽ ملڪيت نه سانڍڻ، چوري نه ڪرڻ مثل آھي. ضرورت کان وڌيڪ پاڻ وٽ رکڻ چوريءَ برابر آھي.

جيسين ديس اندر ھڪڙو به سچي لڳي ماڻھو يا استري روزگار يا کاڌي بنا آھي تيسين اسانکي سکيو ويلو ڪاٽڻ لڄ اچڻ گھرجي.

منھنجي وس ۾ ھجي ته مان ھولڊ مڙيئي سداورت بند ڪري ڇڏيان. انھن سداورتن اسانجي قوم ۾ سستي، بيڪاري، دونگ ۽ گناھ کي وڌايو آھي.

بک ۽ بيڪاريءَ ۾ وڪوڙيل ماڻھن لاءِ ايشور جو اھو روپ ئي قبول پوڻو آھي جنھن ۾ انھن لاءِ کاڌي ۽ روزگار جي آشا سمايل ھجي.

”چيني لوڪ راجيه سرشتي لاءِ يوجن موافق آھي، پر اھا نڪته جيني جوڙجڪي ۽ سمجھداريءَ سان ڀريل ھئڻ گھرجي.“ — باپو

ڳوٺ ۽ ڳوٺاڻا

مان ٻڌائي چڪو آهيان ته جيڪڏهن اسانجا ڳوٺ ناس ٿيا ته ڀارت به ناس ٿي ويندو. ڀارت پوءِ ڀارت نه رهندو. هندستان کي جو سنسار کي سنديش ڏيڻو آهي اهو ختم ٿي ويندو. ڳوٺن کي وري جياري تڏهن سگهبو جڏهن انجو ڏهڻ بند ٿئي. شاهي ڀمائي ۽ ڪارخانن ۽ جهڙڻ جو نتيجو اوس ٿي لڳندو ڳوٺاڻن جو ڏيهڻ، ڪليو ڪلايو يا اڻ لکو، ڇو ته مشينريءَ کان بعد ڇاپيتي ۽ نهيل مال لاءِ مارڪيٽ پيدا ڪرڻ جا مسئلا پيدا ٿين ٿا. انڪري اسانکي اها ڪوشش وٺڻي آهي ته هرڪو ڳوٺ خود پورتيءَ وارو ٿئي ۽ اهي شيون تيار ڪري جي ان ڳوٺ ۾ ٿي ڪم اچڻ جهڙيون هجن. ڳوٺاڻن هنرن جو اهو روپ قائم رکندي، جيڪڏهن ڳوٺاڻا جديد مشينري ڪم آڻين ته مونکي ڪو اعتراض ڪونهي يا اهي اوزار ڪم آڻين جي هو ٺاهي ٿي ٺاهين. اهي اوزار رڳو ٻين کي ڏهڻ لاءِ ڪم آڻڻ نه گهرجن.

مان ڳوٺاڻين مشينين ۾ هرڪو سڌارو آڻڻ پسند ڪندس، پر مان چاهيان ٿو ته انساني پورهئي جي جاءِ تي بجليءَ جي شڪتيءَ تي هلندڙ ٽڪون (Spindles) آڻڻ گناهه آهي سواءِ ان حالت جي جڏهن لکن ڳوٺاڻن کي سندن ڳوٺ ۾ ٻيو ڪو روزگار جو وسيلو ميسر ڪري ڏئي سگهجي.

شهرن ۾ رهندڙن کي خبر ٿي ڪا ڄاڻ آهي ته ڪيئن اسانجا ڪروڙها اڌ بکايل ڳوٺاڻا ڌيري ڌيري مرده ٿيندا پيا وڃن. منهنجي دل ۾ ذرا به شڪ نه آهي ته شهرن ۾ رهندڙ جنتا کي ايشور وٽ ان گناهه جو هڪ ڏينهن جواب ڏيڻو پوندو.

مشينري

مان مشينريءَ ٻنهي پاڻ پاليڻي جي خلاف محض انڪري نه آهيان چاهيان ته اهي مشينون آهن. ٿئي چاهيو جو انسان وجي ٿو انساني پورهئي کي بيڪار بڻائيندو ۽ ان جو هزارين بيروزگار بڻجي گهٽيون پيا ڦاڪارين. آءٌ وقت اوڙين محنت بچائڻ چاهيان ٿو پر سموري انسان ذات لاءِ ۽ نه منش ڄاليءَ جي ڪنهن هڪڙي حصي لاءِ. آءٌ چاهيان ٿو ته دولت ڪن ٿورن جي هٿ ۾ بند نه رهي ۾ سڀني جي هٿن ۾ رهي.

مشينري کي به ڪو ستان آهي؛ مشينري اڄ جي ڳگ ۾ پيهي وٺي آهي. ۾ ضروري انساني پورهئي جي جڳهه مشينريءَ کي وٺڻ نه گهرجي. هڪ سڌاريل هر سٺي وستو آهي. ۾ جيڪڏهن ڪنهن مشينريءَ جهي ايجاد ذريعي هڪڙو شخص سڄي ڀارت جي زمين کيڙي وجي ۽ زرعي پيدائش تي قبضو ڪري وجي، ۽ لکن کي ڪو روزگار نه ملي، ته اهي اوس بک مرندا ۽ بيڪار هئڻ ڪري هو بت بڻجي پوندا جيئن ڪ ڪيترا ٿي ٻيا آهن.

سڀ کان مکيه وستو آهي انسان. مشينري انساني هڏن کي بيڪار نه بڻائي. مان مڃان ٿو ته ڪن حالتن ۾ مشينري ڪارائتي ٿي سگهي ٿي. سڀڻ جي مشين ڏاڍيون لڳاريون. ٿوريون جي ڪارائتيون وستون ايجاد ڪيون ويون آهن تن مان سڀڻ جي مشين هڪ آهي. اها مسٽر سنگر ترت ۽ جان پنهنجي استريءَ کي ڏيڻ کان بچائڻ لاءِ ايجاد ڪئي هئي.

هي شرير ڪن پنڪر آهي، اڄ آهي سياڻي ڪونهي، هيئنر آهي ته پل ڪانپوءِ ختم، پوءِ ان جو ڪيڙو ڀانور! —ٻابو

پرارٿنا

پرارٿنا ئي منهنجي جيون جي بچاءُ آهي. ان کانسواءِ مان هن کان گهڻو اڳ پاڳل ٿي پوان ها.

خانگي توڙي سارو جنڪ جيون ۾ مون کي ڪيترا ڪڙا آزمودا مليا آهن. اهي مونکي عارضي طور نراسائيءَ ۾ اڇلائي ڇڏيندا هئا. مان پرارٿنا ذريعي ئي ان نراسائيءَ جي پرستيءَ مان ٻاهر نڪري سگهندو هوس. مونکي احساس ٿيو ته جهڙي دستور شرير لاءِ خوراڪ ضروري آهي، اهڙي دستور ئي آتما لاءِ پرارٿنا لازمي آهي. درحقيقت شرير لاءِ خوراڪ ايترو ضروري نه آهي جيترو آتما لاءِ پرارٿنا، جو نه شرير کي تندرست رکڻ لاءِ بعضي اپواس جي ضرورت ٿئي ٿي، پر پرارٿنا جو اپواس ٿئي ٿي ڪو نه، نڪي ورت ڪندي. پرارٿنا جي کا گهڻو ٿي سگهي ٿي.

جيون جي جدا جدا ڪترن ۾ پيهنجي آهو تي ڏاڻ سگهڻ لاءِ پرارٿنا اهڙيون ۽ آڪرهن سڀ آهي. پرارٿنا ڪنهن بدي‌ءَ رال جي ولدر نه آهي. ليڪ طرح جيڪڏهن ان کي سمجهيو وڃي ۽ ان جو اپيوگ ڪيو وڃي ته پرارٿنا عمل جو سڀ کان وڌيڪ طاقتور وسيلو آهي.

پرارٿنا لاءِ لازمي آهي ته ايشور ۾ زنده وشواس هجي. ان وشواس بنا ڪامياب ستياگره ويچار ۾ آڻي ئي نٿو سگهجي.

پرارٿنا ذريعي ئي ڪاوڙ، ڌڪار ۽ بين ڪمزوريءَ پاورالن اي فتح پائي سگهجي ٿي.

ستيه ۽ اهنسا

انسان جي هٿ ۾ جي شڪتيون آهن تن ۾ اهنسا مهان ۾ مهان شڪتي آهي. منش جي قابليت جي سڀ ڪمار ۾ موتمار وناشي استر ايجاد ڪيا آهن تن کان اهنسا وڌيڪ شڪتيءَ واري آهي.

ڪن مترن جو چوڻ آهي ته ستيه ۽ اهنسا لاءِ دنيا جي وهنوار اندر ڪا جڳهه ڪانهي. مان انهن سان شامل نه آهيان. ستيه ۽ اهنسا مونکي وِيڪتي گت مڪتيءَ لاءِ نه گهرجن. آءٌ سدائين اهي تجربا پئي ڪندو آيو آهيان ته انهن اصولن جو روزاني جيون ۾ اپيوگ ڪيو وڃي.

اهنسا هڪ اهڙي شڪتي آهي جنهن جو هرڪو اپيوگ ڪري سگهي ٿو- ٻار، جوان، استري ۽ پير مرد، بشرطيڪ سندن پرپرم ايشور ۾ زنده وشواس آهي.

اهنسا رڳو هڪ ماڻهوءَ جو دستور نه آهي- اهنسا جيئن مون سمجهيو آهي، تمام هڪ سرگرم شڪتي آهي.

اهنسا ۽ ڪائرتا گڏوگڏ رهي نه ٿا سگهن. هڪ مڪمل هٿيار بند شخص اندر ۾ ڪائر ٿي سگهي ٿو. هٿيارن جو رکڻ ئي ڪائرتا نه ته ڀؤ جو نه چنهه آهي. پر سچي اهنسا پورن نرڀيتا کانسواءِ هرگز ناممڪن آهي.

اهنسا جي معنيٰ اها نه آهي ته پنهنجن عزيزن کي ڇڏي خطري کان پري وڃجي. اهنسا ۽ ڪائرتا سان پري وڃڻ جي وچ ۾ مان اهنسا کي ئي وڌيڪ پسند ڪندس. اهنسا ويرتا جي چوٽي آهي.

اسين جيڪي نه آهيون اهو پاڻکي ڏيکارڻ جو ڍونگ نه ڪريون.
جيڪي نه ٿي سگهي ان ڪرڻ جي اڃا نه ڪريون. — باپو

مھاتما گانڌيءَ جا ويچار

(سنڌس ٽي شبدن ۾)

مونکي دنيا کي ڪا به نئين چيز سيکارڻي ڪانه آهي،
ستيہ ۽ اهنسا ايترو ئي پراچين آهن جيترو پهاڙ — باپو

ڌرم

ڌرم هڪڙو برڪش آهي جنهنجون گهڻيئي شاخائون آهن.

ستيہ ۽ حق کان وڏيڪ ڪو ڌرم نہ آهي.

”ڌرم“ شبد مان منهنجي مراد رواجي يا دستوري ’ڌرم‘ جي نہ آهي، پر اُهو ڌرم جو سڀني ڌرمن ۾ وياپڪ آهي، جو اسان کي پنهنجي اُپائيندڙ سان سنمک آڻي ٿو.

ڌرم شبد جو جڏهن مان اچارڻ ڪريان ٿو تڏهن مان صرف هندو ڌرم ڏانهن اشارو نہ ٿو ڪريان. مان هندو ڌرم جو لاشڪ ٻين مڙني ڌرمن کان وڏيڪ ملھہ ٿو ڪريان، پر مان اُن ڌرم جو ذڪر ٿو ڪريان جو هندوپڻي کان گهڻو اوچ آهي، جو انسان جي مالڪ بناوت ۾ ئي تبديل ٿو آڻي ڇڏي، جو ڪيس سنڌس انتر-ستيہ سان اڻ ٽٽندڙ ڳنڍ ذريعي جوڙي ٿو ڇڏي ۽ ڪيس پوتر ٿو بڻائي.

جدا جدا ڌرم جدا جدا رستا آهن جي هڪڙيءَ ئي منزل ڏانهن وڃي ٿا هلن. جي اسان اُن منزل تي پهچون ٿا ته پوءِ ان ڳالھہ جي ڪهڙي اهميت آهي تہ اسان رستو ڪهڙو ورتو. حقيقت تہ هيءَ آهي تہ جيترا ٻون ويڪتون آهن، ڌرم بہ اوترائي آهن.

جو شخص پنهنجي ڌرم جي مول سڌالت کي پهچي ٿو اُهو سڀني ڌرمن جي مرڪز کي پهتو آهي.

ايشور

مان اُپائيندڙ کي نہ ڏٺو آهي ۽ نہ ڄاتو آهي. سنسار ڀر جي ايشور ۾ وشواس کي مون پنهنجو ڪيو آهي، ۽ منهنجو اهو وشواس اڻ مٽجندڙ آهي انڪري آءٌ انکي انڀو جو درجو ڏيان ٿو. پر شايد انڀو چئو وڃي تہ وشواس کي انڀو ڪري سڏڻ ستيہ سان کيلڻ آهي، انڪري آءٌ ائين ٿي چوندس تہ منهنجو جو ايشور ۾ وشواس آهي ان جي بيان ڪرڻ لاءِ مون وٽ ڪي شبد ڪونہ آهن.

ايشور جي شڪتي قاهر نہ آهي مگر ڪرپالو آهي. مرليوءَ جي وچ ۾ جيون قائم آهي، ڪوڙ ڪپٽ جي وچ ۾ ستيہ زندھہ رهي ٿو، ۽ اونده اندوڪار جي وچ ۾ روشني هلندي هلي ٿي.

مون لاءِ ايشور ستيہ آهي، پريم آهي، ايشور نريشتا آهي، ايشور زندگيءَ ۽ روشنيءَ جو سرچشمو آهي ۽ ساڳئي وقت هو انهن سڀني وستن کان مٿي ۽ پري آهي. اوشواسين (atheists) جو اوشواس بہ هو ئي آهي، هو واٽيءَ ۽ دليل کان مٿي آهي.

مان ايشور کي انسان ذات جي سيوا ۾ پراپت ڪرڻ جو يتن ٿو ڪريان، ڇو نہ مون کي خبر آهي تہ ايشور نہ مٿي آڪاش ۾ آهي ۽ نہ هيٺ پاتال ۾، پر هو هر ڪنهن پرانيءَ اندر وياپڪ آهي.

شرير جي بگڙڻ جو هڪڙو ڪارڻ اڏيرتا آهي. من اڏير تہ شرير بہ اڏير.
— باپو

۱۹۴۲ جي ڪئٽ انڊيا هلچل وقت ڪراچي جيل ۾ اساڻي سنڌي اڳواڻن جو درشن

(ساڄي کان) سرڳواسي ڊاڪٽر چوئٿرام گدواڻي، سوامي ڪرشنانند، علي محمد (مڪراڻي)، سردار روپ ڏمن سنگهه، سرڳواسي شري گوردن وزيراڻي، سرڳواسي پرڀداس اڌو پالو، شري ڀيسومل.

دستخط - شري چوئٿرام ولڇا (جيل ۾ لکيل)

مهاتما گانڌيءَ جا ويچار

(سنڌس ئي شبدن ۾)

مونکي دنيا کي ڪا به نئين چيز سيکارڻي ڪانه آهي،
ستيه ۽ اهنسا ايترو ئي پراچين آهن جيترو پهاڙ — باپو

ڌرم

ڌرم هڪڙو ٻرڪش آهي جنهنجون گهڻيئي شاخائون آهن.

ستيه ۽ حق کان وڌيڪ ڪو ڌرم نه آهي.

”ڌرم“ شبد مان منهنجي مراد رواجي يا دستوري ’ڌرم‘ جي نه آهي، پر اهو ڌرم جو سڀني ڌرمن ۾ وياپڪ آهي، جو اسان کي پهنجي اُپائيندڙ سان سنمک آڻي ٿو.

ڌرم شبد جو جڏهن مان اچارڻ ڪريان ٿو تڏهن مان صرف هندو ڌرم ڏانهن اشارو نه ٿو ڪريان. مان هندو ڌرم جو لاشڪ ٻين مڙني ڌرمن کان وڌيڪ ملهه ٿو ڪريان، پر مان اُن ڌرم جو ذڪر ٿو ڪريان جو هندوپڻي کان گهڻو اوچ آهي، جو انسان جي مالڪ بناوت ۾ ئي تبديل ٿو آڻي ڇڏي، جو کيس سنڌس انتر-ستيه سان اڻ ٽٽندڙ گنڍ ذريعي جوڙي ٿو ڇڏي ۽ کيس پوتر ٿو بڻائي.

جدا جدا ڌرم جدا جدا رستا آهن جي هڪڙيءَ ئي منزل ڏانهن وڃي ٿا ملن. جي اسان اُن منزل تي پهتاسون ته پوءِ ان ڳالهه جي ڪهڙي اهميت آهي ته اسان رستو ڪهڙو ورتو. حقيقت نه هيءَ آهي ته جيترا ئي ويڪتيون آهن، ڌرم به اوترائي آهن.

جو شخص پنهنجي ڌرم جي مول سڌانت کي پهچي ٿو اهو سڀني ڌرمن جي مرڪز کي پهتو آهي.

ايشور

مان اُپائيندڙ کي نه ڏٺو آهي ۽ نه ڄاتو آهي. سنسار ڀر جي ايشور ۾ وشواس کي مون پنهنجو ڪيو آهي، ۽ منهنجو اهو وشواس اڻ مٽجندڙ آهي انڪري آءٌ انکي انڀو جو درجو ڏيان ٿو. پر شايد ائين چئبو وڃي ته وشواس کي انڀو ڪري سڏڻ ستيه سان کيلڻ آهي، انڪري آءٌ ائين ٿي چوندس ته منهنجو جو ايشور ۾ وشواس آهي ان جي بيان ڪرڻ لاءِ مون وٽ ڪي شبد ڪونه آهن.

ايشور جي شڪتي قاهر آهي مگر ڪرپالو آهي. مرليوءَ جي وچ ۾ جيون قائم آهي، ڪوڙ ڪپٽ جي وچ ۾ ستيه زنده رهي ٿو، ۽ اونده انڌڪار جي وچ ۾ روشني هلندي هلي ٿي.

مون لاءِ ايشور ستيه آهي، پريم آهي، ايشور ٿريتا آهي، ايشور زندگيءَ ۽ روشنيءَ جو سرچشمو آهي ۽ ساڳئي وقت هو انهن سڀني وستن کان مٿي ۽ پري آهي. اوشواسي (atheists) جو اوشواس به هو ئي آهي، هو واڻيءَ ۽ دليل کان مٿي آهي.

مان ايشور کي انسان ذات جي سيوا ۾ پراپت ڪرڻ جو يتن ٿو ڪريان، ڇو ته مون کي خبر آهي ته ايشور نه مٿي آڪاش ۾ آهي ۽ نه هيٺ پاتال ۾، پر هو هر ڪنهن پراڻيءَ اندر وياپڪ آهي.

شرير جي بگڙڻ جو هڪڙو ڪارڻ اڌيرتا آهي. من اڌير ته شرير به اڌير.
— باپو

۱۹۴۲ جي ڪئٽ انڊيا هلچل وقت ڪراچي جيل ۾ اسانجي سنڌي اڳواڻن جو درشن

(ساڄي کان) سرڳواسي ڊاڪٽر چوئٿرام گدواڻي، سوامي ڪرشنانند، علي محمد (مڪراڻي)، سردار رپ دمن سنگهه، سرڳواسي پنڊت ادي پالو، شري پرسومل.
سرڳواسي شري گوردن ورياڻي، سرڳواسي شري چوئٿرام ولڇا (جيل ۾ ڪٽل)
دسمه چتر- شري

مهاتما گانڌيءَ جا ويچار

(سنڌس ئي شبدن ۾)

موکي دنيا کي ڪا به نئين چيز سيکارڻي ڪانه آهي،
ستيه ۽ اهنسا ايترو ئي پراچين آهن جيترو پهاڙ — باپو

ڌرم

ڌرم هڪڙو برکش آهي جنهنجون گهڻيون شاخائون آهن.

ستيه ۽ حق کان وڌيڪ ڪو ڌرم نه آهي.

”ڌرم“ شبد مان منهنجي مراد رواجي يا دستوري ’ڌرم‘ جي نه آهي، پر اهو ڌرم جو سڀني ڌرمن ۾ وياپڪ آهي، جو اسان کي پنهنجي اُپائيندڙ سان سنمک آڻي ٿو.

ڌرم شبد جو جڏهن مان اچارڻ ڪريان ٿو تڏهن مان صرف هندو ڌرم ڏانهن اشارو نه ٿو ڪريان. مان هندو ڌرم جو لاشڪ ٻين مڙني ڌرمن کان وڌيڪ ملهه ٿو ڪريان، پر مان اُن ڌرم جو ذڪر ٿو ڪريان جو هندوپڻي کان گهڻو اوچ آهي، جو انسان جي مانڪ بناوٽ ۾ ئي تبديل ٿو آڻي ڇڏي، جو کيس سنڌس انتر-ستيه سان اڻ ٽٽندڙ ڳنڍ ذريعي جوڙي ٿو ڇڏي ۽ کيس پوتر ٿو بڻائي.

جدا جدا ڌرم جدا جدا رستا آهن جي هڪڙيءَ ئي منزل ڏانهن وڃي ٿا هلن. جي اسان اُن منزل تي پهتاسون نه پوءِ اُن ڳالهه جي ڪهڙي اهميت آهي ته اسان رستو ڪهڙو ورتو. حقيقت ته هيءَ آهي ته جيترا ئي ويڪتون آهن، ڌرم به اوترائي آهن.

جو شخص پنهنجي ڌرم جي مول سڌانت کي پهچي ٿو اهو سڀني ڌرمن جي مرڪز کي پهتو آهي.

ايشور

مان اُپائيندڙ کي نه ڏٺو آهي ۽ نه ڄاتو آهي. سنسار ڀر جي ايشور ۾ وشواس کي مون پنهنجو ڪيو آهي، ۽ منهنجو اهو وشواس اڻ مٽجندڙ آهي انڪري آءٌ انکي اهو جو درجو ڏيان ٿو. پر شايد ائين چيو وڃي ته وشواس کي اهو ڪري سڏڻ ستيه سان کيلڻ آهي، انڪري آءٌ ائين ٿي چوندس ته منهنجو جو ايشور ۾ وشواس آهي ان جي بيان ڪرڻ لاءِ مون وٽ ڪي شبد ڪونه آهن.

ايشور جي شڪتي قاهر ته آهي مگر ڪرپالو آهي. مرتيوءَ جي وچ ۾ جيون قائم آهي، ڪوڙ ڪپٽ جي وچ ۾ ستيه زنده رهي ٿو، ۽ اونده انڌوڪار جي وچ ۾ روشني هلندي هلي ٿي.

مون لاءِ ايشور ستيه آهي، پريم آهي، ايشور نيتا آهي، ايشور زندگيءَ ۽ روشنيءَ جو سرچشمو آهي ۽ ساڳئي وقت هو انهن سڀني وستن کان مٿي ۽ پري آهي. اوشواسين (athelsts) جو اوشواس به هو ئي آهي، هو واڻيءَ ۽ دليل کان مٿي آهي.

مان ايشور کي انسان ذات جي سيوا ۾ پراپت ڪرڻ جو يتن ٿو ڪريان، ڇو ته مون کي خبر آهي ته ايشور نه مٿي آڪاش ۾ آهي ۽ نه هيٺ پاتال ۾، پر هو هر ڪنهن پرانيءَ اندر وياپڪ آهي.

شرير جي بگڙڻ جو هڪڙو ڪارڻ اڏيرتا آهي. من اڏير ته شرير به اڏير.
— باپو

۱۹۴۲ جي ڪئٽ انڊيا هلچل وقت ڪراچي جيل ۾ اسانجي سنڌي اڳواڻن جو درشن

(ساڄي کان) سرڳواسي ڊاڪٽر چوئٿرام گدواڻي، سوامي ڪرشنانند، علي محمد (مڪراني)، سردار وريه دمن سنگهه، سرڳواسي شري گوردڻ وزيراڻي، سرڳواسي پنڊت اديه ڀانو، شري ڀيسومل.
دستي چتر - شري چوئٿرام ولڇا (جيل ۾ لکيل)

وڇوڙي واري گهڙي تائين ٻنهي ڌرين ۽ ٻنهي ساٿي اچي ويا. اهي آيل هوا دور دور ديشن جا مدبر ۽ ايلچي پڻ.

اڄ ڏينهن دهليءَ ۾ ڪنهن گهر ۾ چلهه نه ٻري. ساري دهلي گهرن مان نڪري اچي جلوس ۾ شريڪ ٿي ۽ راڄگهاٽ ڏانهن هلڻ لڳي. جڏهن کان ڀرتي تي منش پيدا ٿيو آهي تڏهن کان اڄ تائين ڪو حاڪم، ڪو بادشاهه، ڪو چڪرورتي راجا، ڪو شهنشاهه، ڪو ڌرم گرو، ڪو پيغمبر يا اوتار ٿيو آهي جنهن کي پنهنجي جيون ۾ ايتري مانيتا ملي هجي ۽ جنهنجي ديهانت تي ڪروڙين شمشان ڀوميءَ ۾ ايترا لوڪ شريڪ ٿيا هجن.

ويهه منٽن جي ڏليءَ جي وچ ۾، رامداس گانڌيءَ چتا ۾ اگني لڳائي ۽ جنتا جو اٿاهه ساگر ڳوڙها ڳاڙيندو، پڙس ۽ دکي دل سان مهاتما گانڌيءَ جي جئه ۽ باپو امر رهي پڪاريندو رهيو.

دنيا جي ديشن جي ڪائونسل سڀا، متحد جماعت United Nations جي سڀا شوڪ جي اظهار ڪرڻ لاءِ مهمل ڪئي وئي، شوڪ پرگهٽ ڪرڻ لاءِ جهنڊا لاٿا ويا. دنيا جي سڀني ملڪن، آمريڪا، ڪئناڊا، انگلينڊ ۽ ڏکڻ آفريڪا جا ملڪ، يوروپ ۽ ايشيا جا سڀئي ملڪ، هر ڪنهن پنهنجا پنهنجا جهنڊا لاٿا.

پنڊت جواهرلال نهرو ان وقت دکي ۽ ڪنبندڙ آواز سان آل انڊيا ريڊيو تان هي شبد چيا:

”اسانجي جيون مان روشني هلي وئي آهي ۽ چوڌاري اونداهه انڌوڪار آهي. مونکي سمجهه ۾ ڪونه ٿو اچي ته مان ڇا چوان ۽ ڪيئن چوان. اسانجو پيارو نيتا، جنهنکي اسين باپو ڪري پڪاريندا هئاسون، اسان جو ديش پتا، هيئنر اسان وٽ نه آهي. اسان ڪيس وري ڏسي نه سگهنداسون جيئن اسان سالن جا سال ڪيس ڏسندا پئي رهيا آهيون. اسين وٽس سندس صلاح لاءِ ڪين ويندا سون ۽ نڪي وري اسان وٽس من جي ڌيرج جي ڳولا ڪنداسون.

روشني هلي وئي آهي - مون چيو ۽ ساڳي وقت آءٌ ان ۾ غلط هوس ڇو ته اها روشني جا اسانجي ديس مٿان چمڪي رهي هئي سا ڪا رواجي روشني نه هئي. اها روشني جنهن اسانجي ديش کي هيترا سال روشن پئي ڪيو آهي، اها اسانجي ديش کي اڃا ٻه ڪيترا سال روشن ڪندي ايندي، ۽ هزار ورهيه اڄ کانپوءِ ٻه اها روشني اسان جي ديش ۾ ڏسڻ ۾ ايندي ۽ دنيا ان کي ڏسندي رهندي ڇو ته اها روشني زندهه سچ جو سوروپ هئي، ۽ اناديءَ پرش اسان وٽ هئو پنهنجي اناديءَ سچ سان، جو اسان کي صحيح پٿ ڏيکاريندو رهيو، اسان کي غلط راهه کان هٽائيندو رهيو ۽ هن پراچين ديس کي آزاديءَ ڏانهن وٺي هليو.“

دنيا ڀر جي راڄنيتي مدبرن، حاڪمن، فيلسوفن، راڄ ڪرمچارين ۽ مها پرشن جي شرڌا جا ڦول مهاتما گانڌيءَ کي پيش ڪيا، جن جو سنسار جي اتهاس ۾ ثاني ملڻ مشڪل آهي.

جي غريبن کي کائڻ لاءِ لوڻ ٻه نه ملي انکي اسين رام راڄيه ڪيئن چونداسون.

— باپو

دنيا کي ٻڌائيندي ته گانڌي جيڪي ڪي چوندو هو سو هو ايشور پيغمبر نه هو، پلي نه ماڻهو ٽولي ڏمر ڪن. انهن چوندين ته منهنجي آتما کي شانتي ملندي ۽ هي ٻ لکي ڇڏ ته جيڪڏهن ڪو گولي هڻي منهنجي جيوت ڪي ختم ڪرڻ گهري جنهن تنهن ڏينهن ٻر گولي سان مونکي مارڻ جي ڪٽي وڃي ۽ مان اها گولي بنا ڪنجهڻ جي هموار ڪري وڃان ۽ ايشور جو نالو ڪڻندي پران ڏيان ته پوءِ ئي سمجهو ته مان ايشور پيغمبر ثابت ٿيس."

جن ديس جي مدبرن تي ديس جي راڄ ڪاروبار جو بوجهه هئو- پنڊت جواهرلعل نهرو، سردار ولڀ ڀائي پٽيل ۽ مولانا ابوالڪلام آزاد سي ان ڏينهن مهاتما گانڌيءَ وٽ آيا جن پيا وقت بوقت وٽس صلاح مصلحت لاءِ ايندا ويندا هئا. هنن کي ڇڏي ٥ بجي شام جو مهاتما گانڌي پنهنجي پوڻين ڏوهٽين جي ڪلهي تي هٿ رکي پرارٿنا سڀا ڏي وڃي رهيو هئو. انهي مهل هڪ جوان سندس اڳيان نمڻ لاءِ نوڙيو ۽ ايا پيرڻ کي دور هٽائي سامهون هڪ ٻئي پٺيان ٣ گوليون مهاتما تي چوڙيائين.

مهاتما گانڌي

"هي رام"

چئي هيٺ ڌرتيءَ تي سنئون اچي ڪريو.

انهن هن يگ جي مهان ٻر مهان وِيڪتيءَ جي اُتم ۽ اعليٰ جيون ليلا جو شهادت ٻر انت ٿيو.

عين ان ويل اسانجو هڪ پرسڌ سنڌي مسٽر شري پيسو مل چانڊواڻي ٽيليفون طرف ڊوڙيو ته ڪنهن ڊاڪٽر کي سڏي وٺي. تنهن وچ ماڻهن خونيءَ کي جهلي ورتو.

مهاتما گانڌيءَ کي سندس نواس استان تي برلا هائوس ٻر ڪٽائي آيا. ترت ئي اتي سردار ولڀ ڀائي پٽيل، پنڊت جواهرلعل نهرو، مولانا ابوالڪلام آزاد ۽ ٻيا نيتائون ڊوڙندا آيا ۽ خبر ٻڌي هزارين ماڻهو برلا هائوس جي ٻاهران اچي بيٺا ۽ انتظار جي نيڻن سان نهاري رهيا هئا.

ڊاڪٽر آيا ٻر جوت اُجهامي چڪي هئي. گهڙيل ۽ دردي آواز سان سردار پٽيل لوڪن کي ٻڌايو ٻاپو هليو ويو. پنڊت جواهرلعل نهرو ٻارن وانگيان زار زار رئڻ لڳو، ساري سنسار جي خلقت ليڪن مان اڄول لڙڪ هارڻ لڳي.

مهاتما گانڌيءَ جي شو يانرا ۽ اگنر ڪريا جي ويوستا فوجي ڪاٽي کي سونپي وئي. سندس شرير فوجي گاڏيءَ تي رکيو ويو جنهنجي هڪڙي طرف ويٺل هو گانڌي جيءَ جو سپترشري رامداس گانڌي ۽ ٻئي طرف هو سردار ولڀ ڀائي پٽيل ۽ سامهون ويٺل هو شري ديوداس گانڌي.

ٻ سو فوجي جوان گاڏيءَ کي ڇڪي رهيا هئا، چار هزار لشڪري، هڪ هزار هوائي باز ۽ هڪ هزار پوليس گاڏيءَ جي اڳيان ۽ پٺيان هلي رهي هئي. گهوڙ سوار لشڪر جي ٽولي، وائيسراءِ جا باڊي گارڊ، سرڪس جي منهن ٻر هئا. ٽي هوائي جهاز آڪاش مان گاڏيءَ تي ڦولن جي ورکا ڪري رهيا هئا. راڄگيات تي شام جو ساڍي ڇهين بجي ماتمي جلوس پهتو.

مان هڪڙي ئي لڙائي ڄاڻندو آهيان ۽ اُها ستيہ جي لڙائي آهي.

— ٻاپو

وت آهي."
سنڌين جي سٿارس کي ٻوءِ چيائين:
"هماليہ ۽ وچٿ سان ڏ مان پتو مهاتما لي ٻولدس ۽ وڏڪ ماڻهو منهنجي درشن لاءِ ايندا. ٻهر مولڪي ڏ مهاتما کري، ڏ شانتي يا آرام. هن الڏوالڏڪار ۽ دک ڪليش جي والا ورڻ ۾ لي جيڪا شڪتي ۽ ڏيڌ حاصل ڪري سگهان اهي لي مان پراپت ڪرڻ جي ڪوشش ڪندس."

ڪ آشرم واسيءَ کي چيائين:
"هن وروڌ ۽ ونجوڳ ۾ شانتي، هن انڌاري ۾ جيوت ۽ مايوسي ۾ آشا ٻولهي لهڻي الر."

असतो मा सद्गमय ।
तमसो मा ज्योतिर्गमय ।
मृत्योर्मा ऽमृतं गमय ॥

مهاتما گانڌي موت کي ڪيڏي درشٽي سان لي ڏٺو لنهن جو اندازو هن جيڪي ٢٠ جنوريءَ ١٩٤٧ لي پهنجي پرارٿنا واري جڳهہ ۾ فساٿ جي واقعي بنسبت چيو ان مان لڳائي سگهجي ٿو.

مهاتما گانڌي ۾ فائڻ لي ۾ بلڪل ڏيرج ۾ رهيو ۽ لوڪن کي چيائين: "ڇا آهي؟ ڪتهہ ڏ آهي. سٽسنگ ڏ ڦٿايو!!"

۾ فائڻ جي ٽالهہ سڄيءَ دنيا ۾ ڦهلجي ويئي ۽ مهاتما جو واروڳو ڏ ليوان ڪري دنيا جي دس ماڻ واڌاون اچڻ لڳيون.

٢١ جنوريءَ لي پرارٿنا ۾ مهاتما چيو:
"۾ ڇٽڻ لي ۾ آهہ اچل رهيس لنهن لاءِ مولڪي واڌايون جون تاروں آيون آهن. ۾ مان الهي واڪاڻ ڀوڳيہ ڏ آهيان. واڪاڻ لايق مان ڏڌهن ٿيندس جڏهن ۾ لڳڻ ڪري ڪري پوان ڏ ۾ مک لي مرڪ رهي ۽ ۾ اچلا ٿيندڙ لاءِ دل ۾ دويش (غصو) ڏ رهي."

جولي ۽ جي حملي کان بچاءَ لاءِ پرارٿنا ويل سرڪار پوليس ٻهري رکڻ جو انتظام رکيو ۾ مهاتما اعتراض ورتو ڏ ائين ڪندا ڏ آهہ پرارٿنا ڪرڻ لي بند ڪندس.

٢٨ جنوريءَ لي راجڪماري امرت ڪور مهاتما گانڌي کان شوڪ پرتي دل سان پڇيو:
"باپو، اڄ پرارٿنا سڀا ۾ گوڙ ٿيو هو ڇا؟"
مهاتما گانڌيءَ چيو:
"ڏ. ۾ لون منهنجي ناس ڳلتي لي ڪرين ڇا؟ جي مولڪي ڪنهن پاڳل جي گوليءَ سان مرڻو آهي ڏ مولڪي مرڪندي مرڻ گهرجي، اندر ۾ ڪو غصو ڏ هئڻ گهرجي. ايشور جو نالو مهنجي اندر ۾ ۽ جيڀ لي هئڻ گهرجي. هساڻ مولڪي وچن ڏي ڏ مولڪي گولي لڳي ڏ اکين مان ڳوڙهو ڪين ڳاريندين!"
سوري جنئي سيج مرڻ لن مشاهدو شاهہ.

مرليءَ کان رکو هڪڙو ڏينهن اڳ هن پهنجي هڪ ساٿيءَ کي هي شبد چيا:
"جي منهنجو موت چولدي ڇيڪيندي لثي، ڏ ڏ، ڪٿي ڦسوڙي يا موهيڙي ڪري ۽ موت لئي ڏ لون اعلان ڪري

جو شخص قانون پنهنجي هٿ ۾ ٿو کڻي سو گنهگار آهي.
— باپو

جو اڏگهائن ڪندا، تڏهن مهاتما گانڌيءَ کيس لکيو:

”تون مٺت کان ڪيترو ڪمر وٺندين!“

٣٠ جنوريءَ مهاتما گانڌيءَ جي هن سنسار ۾ سفر جو آخرين ڏينهن هو. جيڪي رشين ۽ منين کي اڳي ئي پنهنجي انت ڪال جون ڄاڻون پونديون آهن تيئن شايد گانڌيءَ کي به ڄاڻون پئجي ويا.

ان ڏينهن ساڍس ڏجڻ لاءِ ڪاٺياوار جا ٻه متر آيا جن کي چوائي موڪليائين ته مان اوهان سان پرارٿنا کان پوءِ ڏيس جيڪڏهن حيات هوندس.

ان ڏينهن ئي شري ڪشوريلعل مشروالا کي لکيائين ته سيوا گرام وڃڻ جي رٿا اڄا پڪي ڪانه ٿي آهي. مون جيڪو ”ڪرينگي يا مرينگي“ جو وچن ڪيو آهي ان موجب هتي دهليءَ ۾ ڪافي ڪاريه ڪيو آهي ۽ هاڻ هتي منهنجي رهڻ جو ضرور ڪونه ٿيندو ان جو فيصلو سڀاڻي ٿيندو، اُف ’سيان‘ جا آئي ئي ڪانه.

پنهنجي جيون جي انتم ڏينهن ئي مهاتما گانڌيءَ انڊين نيشنل ڪانگريس لاءِ نئين جوڙجڪ جو مسودو تيار ڪيو جنهن ڪانگريس لاءِ اها وصيعت چئڻ ٿي چاهيائين.

مهاتما گانڌي ١٩٠١ع ۾ پهريون دفع انڊين نيشنل ڪانگريس جي سنپرڪ ۾ آيو جڏهن ڪلڪتي اجلاس ۾ سيواداري ئي ٿيپال ورانڊ جو ڪم هموار ڪيائين. ١٩٢٠ع کان وٺي ته مهاتما گانڌيءَ جي جيون کي ڪانگريس کان الڳ ڪري نه ٿو سگهجي. مهاتما گانڌي انگريزي ڪانگريس ۽ ڪانگريسين کي ئي پنهنجي سنتانن مجهيو ۽ هن نه ٿي چاهيو ته ڪاريه ڪرتا عيدن هٿ ڪرڻ ۽ ناڻي ڪمائڻ جي ڌنڌن ڪيلجي وڃن. انڪري هن ڪانگريس کي ”لوڪ سيوا دل“ جي صورت ۾ تبديل ٿي ڪرڻ گهريو جنهنجو جوڙجڪ به هن تيار ڪيو. ان موجب سيا سد ٿيڻ جو شرط هئو ڳوٺن ۾ رهندڙن جي سيوا ڪرڻ. ڀارت جو اسي سيڪڙو آدم ڳوٺن ۾ رهي ٿو تنهن ڪري ڪانگريسي اهو ٿي چاهيو جو ڳوٺن سان سنپرڪ رکي ۽ ڳوٺن جي آسودگي لاءِ اپاءَ وٺي وغيره.

انهي اتفاق ڏينهن ئي سنڌين جي هڪ سفارت مهاتما گانڌي سان گڏي ۽ سنڌين جي دکن جي ڪهاڻي کيس ٻڌايائون. مهاتما کين چيو ته هڪ ڏينهن اڳ ٻنو سا ستايل شرناٿي هندو ونس آيا هئا ۽ کيس ٽونڪ مان چيائون ته توهين اسانجي ٻڌر چڏي وڃي هماليه ۾ رهو.

مهاتما گانڌي سفارت کي ٻڌايو ته ٻنوءَ جي شرناٿين کي مون چيو هو:

”مون انسان ذات جي سيوا ڪرڻ جو وچن ڪنهن ٿي شخص جي چوڻ تي ڪونه ڪيو هو ۽ نه ڪي ورڪي ٿي ڪنهن جي چوڻ تي اهو ڪاريه ڪرڻ بند ڪندس. مونکي ته جيڪي ايشور ٻڌايو آهي اهو ٿيندس ۽ جيڪو ڪاريه مون کان ايشور ڪرائي ٿو اهو ڪريان ٿو. جيڪي ايشور کي وڻي سو هو مون لئه ڪري. هو مونکي مارڻ سگهي ٿو. مونکي هماليه جي شانتي نه گهرجي. منهنجو هماليه ته دکي ۽ ڏونڪي دلين

مونائي سنڌن گهرن ۾ آڻيندا سون. مسجدون جن ۾ شرناٿي اچي رهيا آهن تن کي خالي ڪرائي مسلمانن کي ڏيندا سون. مسلمان اينڊ قطب الدين جو ميلو لڳائي سگهندا. اهي سڀ ڳالهيون اسين پنهنجي خوشيءَ سان ڪندا سون ۽ نه پوليس يا لشڪر جي مدد سان..."

پوءِ مهاتما گانڌيءَ پنهنجو اپواس ٽوڙيو. سيني جا لسورا مڃائين نه ڪلڪتي وانگر دهلي ۾ ٻه مولتي ٻر ٻر جي وڪا ڪئي آهي. آخر ۾ ڪين چيائين:

"توهين دهلي جا چونڊ ٻرڳ هتي گڏ ٿيا آهيو. ساري هندستان ڪسي اوهين محسوس ڪرائي سگهو ٿا ته هندومسلمان سڪ سيني ڀائر آهيون. جي ائين نه ٿيو ته پاڪستان هندستان جو ڪهڙو حال ٿيندو؟ جي وڙهندا ئي رهندا ته هن ٻوميءَ جو ڇا ٿيندو؟"

مهاتما گانڌي وڏيڪ چيو ته مولکي دهلي مان آخر ڪريو ته مان پاڪستان وڃان.

هندستان پاڪستان جي ورهاڱي ڪري سرڪاري ناڻي ۽ لشڪري اسباب جي ورهاست ٻڌ ڪرڻي هئي ۽ ان ڪم لاءِ ڪاميٽيون مقرر ڪيل هيون. هڪڙي ڪاميٽي ۾ ٿيو ذرين ناڻي جي ليکي ۾ ٥٥ ڪروڙ رپيا پاڪستان جو حصو ٺهرايو. مهاتما گانڌي تنهن ڪري پارسي سرڪار کي صلاح ڏني ته والده شڪني ڪرڻ نه گهرجي؛ پاڪستان کي سندس حصي ۾ آيل رقم پهچائي ڏيڻ گهرجي. هند سرڪار البت ڪيو.

شهادت

ايش اپسند ۾ واکيه آهي:

कुर्वन्नेवेह कर्माणि जिजीविषेच्छतं समाः।
एवन्त्वयि नान्यथेतोऽस्ति न कर्म लिप्यते नरे॥

يعني شبوا ڪار ڪندي منشيه سوا سؤ ورهيه جيئي.

اهوني طريقو آهي ۽ ته ڪو ٻيو جنهن سان منشه کي ڪرمن جو ٻڌن نه ٿاسائيندو.

انڪري مهاتما گانڌي چوندو هئو ته مان ١٢٥ ورهيه جيئرو رهي ستياگرهه جا پريوگ ڪندو رهندس. ۾ آڪٽوبر ١٩٤٧ ۾ الهترين جنم ڏين جي آيل مارڪن جي جواب ۾ لکيائين:

"گهڻن مترن آسيس ڪئي آهي ته سوا سو ورهيه آيو ٿيم پر گهڻي جيئڻ جي چاهنا منهنجي دل مان غائب ٿي وئي آهي. حقارت ۽ خونريزي ٻيئي هلندي ته مان ڪيئن جيئرو رهي سگهندس... درويش ڪيئي دل کي پورو ڪريو."

مرا پيڙ عرف مس سليڊ جا هڪ ساموندي هوائي الڊمرل مسٽر سليڊ جي ڌيءَ هئي (جو بمبئيءَ ۾ ساموندي الڊمرل هو) ۽ جا مهاتما گانڌيءَ جي ٻڪتياڻي ٿي ٻيئي هئي ۽ هن سان ٿي آشرم ۾ رهندي هئي تنهن مهاتما جي فرموڏي موجب پهاڙي ايراضيءَ ۾ وچي هڪ ڳوٺ ۾ شبوا جو مرڪز کوليو هئو.

ان، مهاتما گانڌيءَ کي جڏهن ڊسمبر ١٩٤٧ ڌاري لکيو ته مارچ ١٩٤٨ ۾ منهنجو اهو مرڪز لهي تيار ٿيندو ۽ اوهين اچي ان

اسين هن دنيا ۾ مڙيئي قرضدار ٿي آيا آهيون ۽ جڏهن اهو قرض پورو ٿو ٿئي تڏهن هليا ٿا وڃون.
— باپو

جي هاٿوڪي تصوير جيڪا دهلي جي اتهاسڪ تصوير آهي ان سان نتي نوڪي ... ڪامورن راس ڪسان ڪشمير تائين، ڪراچيءَ کان ڊبروڳڙهه آسام تائين سيئي هندو، مسلمان، سک، پارسي، ڪرستان ۽ يهودي جيڪي هن وشال ديش ۾ رهن ٿا ۽ ديش کي ماترڀومي ڪري سمجهن ٿا تن سيني کي هن ديش تي هڪ جهڙو اڌڪار آهي. ڪنهن کي بـ الين چوڻ جو حق نه آهي ته هي ديس رڳو گهڻائي واري جاتي جو آهي ۽ ٿوراڻي واري جاتي کي هيٺيون ستان ونلو آهي. جيڪو سڀ ۾ پوتر ڀڳتي ڀاءُ سان ديس جي شيوا ڪندو سوئي سڀ کان مٿي ٿيندو....

”تڏهن اسان کي ڇا ڪرڻ گهرجي؟ جيڪڏهن اسان کي پنچايت راڄ جو سپنو سڦلو ڪرڻو آهي يعني سچي لوڪشاهي آڻڻي آهي ته ديش جي راڄ ڪاڄ ۾ اسانکي گهرجي ته نيچ ۾ نيچ پارتواسي کي به وڏي ۾ وڏي ماڻهون جي سمان ڪري ڄاڻيون.... ڪنهن کي به ذات پات جو فرق نه ڪرڻ گهرجي ۽ ڇڪي سڀاتي ۽ وڃاتي جو اڌارس. هرڪو هرڪنهن کي پاڻ سريکو ڄاڻي ۽ سيني کي پريم جي پٽ جي ڌاڳي ۾ ٻڌي رکي. ڪو به ٻئي کي اڇوت نه ڄاڻي. هرڪنهن کي پنهنجي پگهر جي پورهئي سان گذران ڪرڻ جي وات سکڻ گهرجي ۽ دماغي پورهئي ۽ بدني پورهئي جو ڀيد نه رکڻ گهرجي. اهڙي اسٿتي جلدئي اچي ان لاءِ پاڻ مرادو ڀنگي ٿيڻ جي. عقل واري ماڻهون کي آفيم، شراب، يا ڪابه نشيدار چيز نه ورتائڻ گهرجي. هرڪو ديشي شيون ورتائڻ پنهنجي زندگي جو نيم ڪري ڇڏي ۽ هر استريءَ کي ماتا يا ڌيءَ ڀيڻ ڪري سمجهڻ گهرجي ۽ هنن ڏانهن دل ۾ به ڪو وڪار نه ڌارڻ گهرجي. وقت آئي ضرورت وبل پنهنجي جان به قربان ڪرڻ لاءِ تيار ٿيڻ جي ۽ ٻئي جي جان ڪڏهن به نه وٺي. اهڙي پارس پتر کي هن وقت ڇا ڪرڻ گهرجي سو چوڻ جي ضرورت نه آهي.“

۱۵ جنوري ۱۹۴۷ع جواهر لعل سرد آه ڪڍي چيو:

”گانڌي وڃايوسون ته ديش جو روح (آتما) ويو.“

Loss of Mahatma's life will mean loss of India's soul

۱۸ جنوري ۱۹۴۷ع مجيند جو مياڪا گانڌيءَ جي روبرو سياسي سنسٿائن جا اڳوان ڌرمي ۽ مذهبي فرقن جا رهبر ۽ شهر جا پير مڙد جن ۾ هندو مها سڀا، جميعت العلما، راشٽر سيوڪ سنگهه وغيره جا نيتائون حاضر هئا تن لکي ڏنو ته:

”هندو مسلمان سک ۽ دهليءَ ۾ ٻيون قومون سيئي ڀائرن سمان ٿي رهنداسون ۽ هڪ ٻئي جي ملڪيت، جان ۽ دين ڌرم جو بچاءُ ڪنداسين. ٻڌارين ۽ ڀاڻ ۾ سيئي ٻي ڏڪ اچي وڃي سگهندا. جيڪي دهليءَ جا ڪهڙ ڇڏي ويا ڪنهن ۾ يا بستين ۾ وينا آهن تن کي

سچو راجا نه پرجا آهي. جو راجا پرجا جو سيوڪ نه آهي اهو راجا ڪينهي.
— ناني

منهنجي جيون جو انگ آهي. هرهڪ
ستيہ جي جڳياسوءِ لورو ڪيترو اپواس
جو ورت رکيو پئي آهي. مان نہ اهنسا
جو پريوگ اڳئي وڏي پيماني تي ڪري
رهيو آهيان جو اپواس ۾ ڪڏهن نہ ليو آهي....
ستياگرهہ ۾ اپواس جون ڪي سمالون
آهن ... اپواس پرتم جي آڏولي ڪري
سگهجي ٿو، سندس من ۾ ڦيرو آڻڻ
لاءِ ۽ نہ حق حاصل ڪرڻ لاءِ. مثال طور
پٽ جو پيءُ جي شراب پيئڻ برخلاف
اپواس... اپواس ستياگرهي جو آخرين
هٿيار آهي.... مون جيڪي اپواس پئي
رکيا آهن سي سڀئي ستياگرهہ جي
سدائين اصول رکيا انسر.... منهنجو
اهو نشچو آهي تہ مرڻ گهڙي تائين
اپواس رکڻ ستياگرهہ پروگرام جو مول
انگ آهي ۽ اصول حالتن هيٺ
ستياگرهہ ساڌن ۾ سڀ کان سرشٽ ۽
وڏي ڪارگر ساڌن آهي. پر پوري
پروڙ حاصل ڪرڻ کان سواءِ هر ڪنهن
منش ۾ اپواس رکڻ جي يوگيتا نہ ٿي
اچي... پورو اپواس معنيٰ آهي جودي
کي بلڪل ترڪ ڪرڻ، اهو پاڻ ۽ آبو
رهاڻ. اپواس آهي سچي پرارٿنا. ايشور
وٽ منهنجي جان، شل سدائين انهنجي
اوٽ ۾ هجي هيءَ جان."
سيٺ راماداس گانڌي کي مهاتما گانڌي
ڪيو نہ اپواس نہ ڪرڻ لاءِ لون مولڪي موهہ
ڪري صلاح ڏئي رهيو آهن. مون ائين نہ
ڪئي آهي. لکيائين:
"هڪڙن مان پنهنجي ياران سڀئي ڪوشش
ڪري پيلس، سڀئي هيلا حالتي چڪس
۽ ڏئر تہ پيو ڪو بہ وس نہ رهيو آهي
تڏهن ئي مان ايشور جي گود ۾ ڪنڌ
لوايو. منهنجي اپواس جو ارٿ اهو ئي.
منهنجي اپواس جو مرم اهو ئي."
سيٺ ديوداس کي چيائين تہ "گهڻو
موڪش" ڪاوڙ پڙهيو جو پڳتيءَ جو پيدا
آهي.
جب لگ ڪچھ بل اپنو ہر ليو ليڪ سرو نهين ڪام
نربل هوي بل رام پڪاريو آئي آڌي نام
مهاتما گانڌيءَ جو اپواس اجايو نہ ويو.
حاڪمن ڪي، وزيرن، شهر جي بزرگن ۽
پينلڪار ماڻهن ڪي اندر ۾ جهنبڙي پئي ۽
شهر مان ناسازي ٽري ڪڍڻ لاءِ سوچڻ لڳا.
١٤ جنوريءَ مهاتما گانڌي پنهنجي دل جا
اڌگار ڪولي لکيا تہ مان ديش جي صورت
ڪهڙي بڻائڻ ٿو گهران:
"مان اپواس کي رواجي اپواس نہ ٿو
سمجهان. مان گهڻي ويچار بعد هي اپواس
شروع ڪيو آهي ۽ آءٌ چوان ٿو
تہ هي اپواس عقل جي ڪيڏ جي پيدائش
نہ آهي پر ايشور جي آگيا آهي جامنش جي
بڌيءَ ٿي پرڌان آهي. هن اپواس
۾ ڪنهن مالو غصو نہ آهي ۽ ڌرب بہ ابهڙ
ڪانهي... تنهن ڪري هيئنر هرهڪ
پارلواسيءَ کي سوچڻ گهرجي تہ هن ويل
سندس ڪرلو بہ ڇا آهي ....
دهلي پارت ورش جو سنگهاسن استان
آهي. اسان جڏهن ٻن قومن جو سڏاسٽ
يعني هندو ۽ مسلمان بہ الڳ الڳ قومون
آهن اهو ٿا قبول ڪريون تہ پوءِ دهليءَ

ايشور جو ڪو بہ ڪارج بنا مطلب جي نہ ٿيندو آهي.

باپو

مهاتما گانڌي
اسان لاءِ وڏو مونجهارو آهي.
وڏي سوچ ۾ پئجي ويو. چيائين:
”دهلي، آزاد ڀارت جي راڄڌاني ٿيا
رڳو پوليس ۽ لشڪر جي بچاءَ جي آسري
تي بيٺي آهي ۽ مان هن شهر جي وچ ۾
ويٺو ڏسان. آءٌ اهنساوادي ۽ وري آسرو
لشڪر جو! هٿيارن جو!! هيءَ ڪيڏي
ڀريکيا، ڪيڏي نه ويدنا!!!
مان نه ڪوري ۾ آهيان. جت چوڌاري
باهه ڀڙڪا ڏيئي پئي ٻري. منش جاتِ
کي اسين پيرن هيٺ لتاڙي رهيا آهيون.“
ساڳي ٿي مهني دهليءَ جا ڪجهه قومي
مسلمان وٽس آيا ۽ اچي چيائونس ته اسين
دهليءَ ۾ پاڻ کي سلامت نٿا سمجهون.
پاڪستان جي برخلاف هلايون ـــو اني
اسان لاءِ جاءِ ڪانهي. انگريز اسان کي
انگلنڊ موڪلڻ جو ڪو بندوبست ڪريو.
ان ڏينهن سانجهيءَ واريءَ پرارٿنا ۾ بلڪل
سوز ڀريل دل سان سڄي دنيا کي ائين چئي
مهاتما ڏڏکو ڏنو ته سياڻي کان وٺي مان
پران ليا ڳهه اُپواس شروع ڪندس جيئن دهليءَ
۾ امن امان برپا ٿئي.
ائين مهاتما گانڌيءَ اُپواس شروع ڪيو ۽
هڪ دفع وري سڄي دنيا انتظار ۾ پئجي وئي.
انهن ڏينهن ۾ ئي هند سرڪار ٻوليءَ
جي آڌار تي پرڳڻن جون حدون مقرر ڪرڻ
جو فيصلو ڪيو. مهاتما گانڌيءَ ان ڪري
ديش واسين کي چيو ته انهيءَ طرح پرانتڪ
پاشائن ۽ آرٿڪ سٿتيءَ جي الٽي ڪرڻ جو
يتن ڪندا رهجو ۽ ٻوليوار جهڳڙي بازي
۽ ڇڪتاڻيءَ ۾ نه ڦاسجو.

اُپواس جي ميمانسا ـ ايشور جي شرن

نوکالي ۽ ڪلڪتي ۾ سلوڪ ۽ سازيءَ
جو واتا ورڻ ستاپن ڪرڻ کان پوءِ مهاتما
گانڌيءَ کي پنجاب ۽ سنڌ ۾ شانتيءَ جي
وايو منڊل آڻڻ لاءِ اوڏانهن وڃڻ جي چڪ
لڳي پئي هئي ۽ انهيءَ جي ڪارڻ ئي
دهليءَ جي فضا اڪڙ تڪڙ و سڌارڻ جي
اڻ تڻ هيس. سندس دهليءَ ۾ اپواس انهيءَ
ڏس ۾ مهاتما گانڌيءَ جو پهريون قدم هو.
اپواس جي خبر ٻڌڻ سان دهليءَ ۾ ڏاڍي
آلڌ ماند اچي وئي. مهاتما گانڌي جو سيڪريٽري
ديو داس گانڌي پتا شريءَ کي وڃي ڪني
نه اپواس ڪرڻ جي اپيل ڪري دهليءَ
۾ ٿاپر تيندي وڃي ٿي، ان لاءِ ڏ پوچ
جي ضرورت آهي. مهاتما گانڌيءَ وراڻيو ته
مان ڪلڪتي مان موٽي دهليءَ آيس ته
دهلي لاش جو شهر ٿي لڳو.... لعين ڪري
دهليءَ ۾ ئي رهڻو پيو، ڪرو يا مرو وچن
جي پالنا لاءِ. ١٩٤٢ واري ديش جي سوتنترتا
وڙهڻ جي واعدي واري ”ڪريانگي يا مرينگي“
جي پرتگيا مهاتما گانڌي لاءِ اڄان پوري نه
ٿي هئي. مهاتما گانڌي اڳ لکيو هئو:
”اپواس رکڻ اهڙي جهوني پرٿا آهي
جهڙي منش جي آد. گوتم ٻڌ، يسوع
مسيح، حضرت محمد ۽ سنهڪ ساڪياب
ايشور جو درشن ڪرڻ لاءِ اپواس رکيا
هئا. رام چندر اپواس رکيو ته سمنڊ
سندس بالدر ستنا کي پار وڃڻ جو دڳ
ڏني. پاروتي اپواس رکيو ته مهاديو
پاڻ سندس پتي ديو ٿيو. مان به انهن
جي پيروي ڪري رهيو آهيان... اپواس

جو ڪنهن سان دوکو نه ٿو ڪري اُهو ڪنهن جو ڪجهه بگاڙي نه ٿو.
هو پنهنجو ئي نقصان ٿو ڪري.

[illegible]

[illegible]

I fancy I know the art of living and dying non-violently. But I have yet to demonstrate it by one perfect act

[illegible]

پارٿواسي

دهليءَ ۾ مهاتما گانڌي آيو ۽ اهو دهليءَ
جو سندس آخرين دورو ثابت ٿيو، ۽ هو
دهلي کان ٻاهر نڪري نه سگهيو. جيڪو
عرصو هو دهليءَ ۾ رهيو اهو سندس مَنَ
جي اتينت پيڙا جو عرصو هو ۽ ان پيڙا جو
هو ڏڻ ڏڻ پراٿنا جي ميڙن ۾ اظهار
ڪندو رهيو.

هندستان جا هندو هڪ قوم آهن ۽
مسلمان ٻي الڳ قوم آهن اها ڳالهه مهاتما
گانڌيءَ ڪين به قبول ڪين ڪئي. تنهن
ڪري پاڪستان جو الڳ راڄ ڪرڻو پيو ته
مهاتما گانڌيءَ صلاح ڏني ته پاڪستان ۾
جيڪي هندو ۽ سک رهن ٿا سي اتي رهندا
اچن. پر ورهاڱي بعد پاڪستان جي حاڪمن
سنڌ مان هندن کي هڪالي ڪڍڻ جي
نيتي اختيار ڪئي. ١٤ آگسٽ ١٩٤٧ع يعني
پاڪستان جي برپا ٿيڻ جي ڏينهن ڪوئيٽا
۾ هندن جي خونريزي ٿي. ان بعد اندرسنڌ
۾ هلندڙ ريل گاڏين مان هندن کي اڇلائي
مارڻ جا واقع ٿيڻ لڳا. پاڪستان جڏهن
ڪشمير تي حملو ڪيو تڏهن پاڪستاني
ريڊيو جو پرچار سنڌ ۾ رهندڙ هندن ۽ سکن
لاءِ پرانتو هئو. ان ڪري هندو ۽ سک سنڌ
ڇڏي نڪرڻ لڳا. مسلم عملدارن جي روش
اهڙي هئي جو سنڌ ۾ هندن لاءِ سوَمان
سان رهڻ مشڪل هئو ۽ پنهنجي جان بچائڻ
۽ استرين جي عزت بچائڻ ٻيو ڏکيو ڀاسجي
پيو هو.

سنڌين جي ٻاري ۾ مهاتما گانڌي جا
وچار بلڪل صاف هئا. هن صاف چيو
ته جيڪڏهن سنڌ ۾ هندو پنهنجو بچاءُ
نه ٿا ڪري سگهن ته ڪين ڪاهن ۽ ٻزدلن
وانگر جيئڻ کان هندستان ۾ هلي اچڻ گهرجي
۽ ڇپائين سرڪار کي بالا سطح تي سنڌين
لاءِ جو بندوبست ڪرڻ گهرجي.

آچاريه ڪرپالاڻي سنڌ ۾ آيو هئو ۽ مکيه
شهرن ۾ دورو ڪري ڪراچيءَ ۾ پاڪستان
جي نرماتا ۽ گورنر جنرل محمد علي جناح
سان گڏيو ۽ هندن ڏانهن پاڪستاني عملدارن
جي رخ کان کيس واقف ڪيائين. پر محمدعلي
جناح ماڳهين هندستان ۾ مسلمانن سان ورتاءَ
جي شڪايت ڪئي؛ پر سندس راڄ هيٺ
رهندڙ هندن جي جان، مال ۽ عزت جي
رکشا جو تسلي بخش رخ نه ڏيکاريو. انگريز
سنڌين جا اڳوان ڊاڪٽر چوئٿرام گدواڻي،
شري پرسرام ٽيلواماڻي، شري چوئٿرام ولڀدا ۽
ڊاڪٽر چمنداس جڳتياڻي مهاتما گانڌيءَ سان
دهليءَ ۾ گڏيا ۽ کيس سموري ڳالهه
جي روشني وڌائون. تڏهن مهاتما گانڌيءَ
هند سرڪار کي صلاح ڏني ته ٻي عزتيءَ سان
زندگي گذارڻ کان بهتر آهي ته جيڪي هندو
۽ سک سنڌ مان نڪري اچڻ گهرن ته تن کي
هند سرڪار بااهتمام هندستان ۾ آڻي، هتي
جي رهائش ۽ ڪاڏي ڀتي ۽ زندگي ڏاڙي
جو پربند ڪري. انهيءَ صلاح تي هلي هند
سرڪار سنڌين کي حيدرآباد سنڌ کان
ريلوي رستي گهراڻي راجستان ۽ دهلي ڏانهن
روانو ڪيو ۽ ڪراچيءَ مان جهاز رستي گهراڻي
ڪڇ ڪاٺياواڙ ۽ بمبئيءَ جي بندرن تي
پهچايو. مهاراشٽر، گجرات ۽ ٻين پرانتن ۾ ڪن
رهائش لاءِ اڳيون ملٽري ڪئمپون ڪم آنديون
ويون جو انهن ۾ ٻيهڻ جي ڀاڱيءَ جي وارث

اهنسا جي ويرتا اسان کي رڳو مرڻ ٿي سيکاريندي، نه مارڻ.

ايڏو سنڌس دل اندر درد هئو. ٻي ڏينهن دهلي پهچڻ وقت سياس چندر بوس جي وڏي ڀاءُ شري سرت چندر بوس مهاتما گانڌيءَ کي بنگال ۾ شانتي آڻڻ لاءِ ڪيون ڏنيون لڌي سندس من کي ڪجهه ڏڍ آيو. مهاتما گانڌي پوءِ امالڪ پنجاب وڃڻ جو فيصلو ڪيو.

گانڌيجي ڪلڪتو ڇڏي پنجاب وڃڻ لاءِ راهي ٿيو جو نہ هيءَ دل ۾ اسٿاري هئي تہ پنجاب ۾ جا خونخوار مرقيوار جنگ چڙي آهي ان کي وڃي ٺاريان.

جيئن ئي پڌرائي ٿي تہ پنجاب جا ۾ پاڳا لا ڪيا وڃن ليئن ئي ورهين کان مسلم ليگ، هندوسڀا ۽ راشٽريہ سويم سيوڪ سنگهہ جي زهريلي پرچار جو ڦل لڪرڻ لڳو. پنجاب سرڪار جي انگريزي فوجن ۽ عملدارن کي ڇيڪ ڇڏي ڏنو تہ ڀاڻ ٻه ڪيس وهائين ۽ ٻين کي ۾ نہ روڪين. اولهہ پنجاب ۾ هندن فوج ۽ عملدارن جي ظلم هيٺ ستو ۽ اولهہ پنجاب ۾ مسلم ڪيٽالي جي ظلم هيٺ. پوءِ لہ بدلي جي باهہ ڀڙڪي آئي. السائيمہ موڪالي ولي ۽ وحشانيت ۽ راڪشپڻو سڀني تي سوار ٿيو. ڌاڙا هڻڻ، باهيون ڏيڻ، حيثري ماڻهن کي جلائڻ لڳا، ڇيرڻ، ٻلاتڪار، زوريءَ زالون ڀڄائڻ، ڪو اڻاچار لہ رهيو جو هندن مسلمانن سان ۽ مسلمانن هندن سان نہ ڪيو. پنجاب جا ڳالو ۽ شهر گهور لوڪ ٺهي ويا هئا. نتيجي روپہ اولهہ پنجاب مان هندو ڀڄڻ لڳا ۽ اوڀر پنجاب مان مسلمان. ڀڄندي واٽ تي بہ ڪيترا ڦريا ۽ ماريا ويا.

اهڙي ئي وقت وري سنڌ، بلوچستان ۽ سرحدي پرڳڻي ۾ سکن ۽ هندن سان ٿي. سندن زمينون ۽ ملڪيتون زوريءَ ڦاٽجڻ لڳيون.

٤٠ لک هندو اولهہ پاڪستان مان هندستان ڏانهن آيا ۽ ايترا ئي مسلمان هندستان مان پاڪستان ڏانهن هليا ويا. اهڙا شاهي پيماني تي فساد ۽ ايتري ئي لڏپلاڻ شايد ئي دنيا ۾ اڳ ڪڏهن ٿي. الهيءَ ڪري ئي مهاتما گانڌي پنجاب ڏانهن وڃڻ لاءِ آتو هو. مهاتما گانڌي جڏهن دهلي اسٽيشن تي پهتو تڏهن پنڊت جواهرلعل نهرو ۽ سردار پٽيل جو چهرو لٿل ۽ گنڀير ڏٺائين. دهليءَ جي اسٽني سنتوش جنڪ نہ هئي. جيڪي شرڻارٿي ايندا ئي ويا لکي رهڻ جي جاءِ ڪٿان ملي؟ رهلوي پلئٽفارمن تي، رستن جي ڪنڌ سان ۽ وڏيڏي مسجدن ۾ جتي بہ ڪين ۾ هٿ جاءِ لڪرئي مليو الي وڃي ئي رهيا، ۽ هزارها اجا بي اجهي ۽ بي گهر هئا ۽ دهليءَ ۾ رهندڙن مسلمانن کي هڪالي الي ئي ويا. الهيءَ ڪري هڪ طرف هندو شرڻارٿين جون ڪهمرون هيون تہ ٻين هندن تي اڪيلا مسلمانن جا ڪٽنب هزارن جي انداز ۾ ستيا پيا هئا.

مهاتما گانڌيءَ جو دهليءَ ۾ هجڻ هڪ طرف ستايلن جو آسرو هئو تہ ٻي طرف بدلي جي غصي ۽ فسادن جي جوش کي ٻرو ڪرڻ جو بهترين وسيلو هئو.

مهاتما ٽڙيل رهيو هو تہ دهليءَ ۾ ڪاهر پوي تہ مان اولهہ پاڪستان وڃان پر سندس اها لوڇ پوري ٿي نہ سگهي.

پريم ڪڏهن ڪنهن شيءِ جي طلب نہ ڪندو آهي، رڳو ڏيندو آهي.
— باپو

فيصلو ڏيڻو هئو ته ڪلڪتو پاڪستان ۾ ويندو ڪين پارت ورش سان رهندو. مهاتما گانڌي اولهه بنگال جي ڪانگريس پرڌان ڊاڪٽر پرفل چندر گهوش ۽ بين ڪاريه ڪرتائن سان گڏجي فسادي ايراضين ۾ ويو. غصي پرېل هندو جوانن منهان منهن ڪيس پڇيو ته اڳئين سال جڏهن مسلمان ڪلور وهائي رهيا هئا تڏهن ڪٿي هئا؟ هاڻ هندن کي روڪڻ لاءِ هتي آيا آهيو. پر مهاتما گانڌيءَ پنهنجي پريم ڀري شخصيت سان سلوڪ جو وايو منڊل پيدا ڪندو ويو. اهائي سکيا ڏنائين تي:

”هندو توڙي مسلمان جوانن کي پنهنجي بچاءَ لاءِ لٺ يا ڇري تي ڀاڙڻ نه گهرجي. سچي سلامتي آهي، بدلي جي اڀيا ترڪ ڪري سڀ سهڻ جي ڀال ڪم آڻڻ ۾.“

مهاتما گانڌي ١٠ آگسٽ ١٩٤٧ع تي ڪلڪتي ۾ وڏي ميٽنگ ۾ لوڪن کي صلح ۽ شانتي ۾ رهڻ لاءِ اپيل ڪئي ۽ چيائين:

”پساد ڪجو پنهنجو فرض، جڏهن ساري ملڪ کي جاني دشمني بازيءَ جي باهه لڳي ويئي آهي تڏهن اسان جو ڪرتويه آهي ته پيٽ ۾ ٿيي پئون ۽ پنهنجي پورن نرمل بليدان سان فسادن جي آگ کي وسائي ڇڏيون.“

مهاتما گانڌيءَ جي ليکين پري گفتار ماڻهن جي دلين ۾ گهري ويئي ۽ چوڌاري شانتي ڏسجڻ ۾ آئي ۽ ڪٿان ڪٿان هندو مسلمان ايڪتا جا نعرا ٻڌڻ لڳا. ٻاڙن ۾ هندو گڏجي وڃي مسلمانن سان ميلاپ جو ورتاءُ ڪرڻ لڳا. جلدئي قومي جهنڊا کڻي هندو مسلمان جون ٽوليون گهٽين ۾ وطن جي حب ۽ ملڪ جي آزاديءَ جا گيت ڳائيندا لنگهڻ لڳيون. ١٥ آگسٽ ١٩٤٧ع ديش جي آزاديءَ جو ڏينهن مهاتما گانڌيءَ اپواس ۽ پرارٿنا جو ڏينهن ڪري ملهايو. ان ڏينهن هزارين ڪلڪتا نواسي هندو مسلمان قومي جهنڊا کڻي قومي گيت ڳائيندا، هندو مسلم جئه ملهائيندا آزاديءَ جون خوشيون ملهائڻ لڳا. مهاتما گانڌي جنهن رهيل هئو اهو استان سڀني لاءِ تيرٿ ياترا جو آستان ٿي پيو. هندن ۽ مسلمانن گلو گلي ۾ ملائي آزاد وطن جا ترانا ڳائيندي ڪلڪتي ۾ اهڙي رونق مچائي جا ڪڏهن ڏٺڻ جي نه آهي ۽ نه ڏسبي. ڪيترن ئي هندن توڙي مسلمانن قسمين قسمين هٿيار آڻي سندس چرڻن ۾ رکيا.

ڪلڪتي ۾ اهڙا ڪرامت ڏسي دنيا اچرج ۾ پئجي ويئي. وائيسراءِ لارڊ مائونٽبيٽن مهاتما گانڌيءَ کي لکيو: ”مان فوجي ڪمانڊر آهيان. پنجاب ۾ پنجاهه هزار لشڪر موڪليو اٿم تڏهن به اتي فساد لڳا پيا آهن ۽ بنگال ۾ اڪيلي گانڌي جي حاضري ڪري امن امان برپا ٿي ويو آهي!“

پر آزادي ڏينهن مهاتما گانڌي جي من ۾ خوشي ڪانه هئي. ديش ونڊجڻ جي ڪارڻ پيدا ٿيل چنتا روپي ريکا سندس منهن تي نمايان هئي. اخبار وارن ديش لاءِ سنيهو گهريس. جواب ڏنائين: ”ڪو ڪونهي.“ لنڊن جي برٽش براڊڪاسٽ وارن دنيا لاءِ پيغام گهريو ته ورايائين:

”منهنجا ڏينهن پورا ٿي ويا آهن. ڪوبه سنديشو ڪونهي.“

جيڪي ڪجهه پڙهون ان تي ويچار ڪريون، اهو هضم ڪريون ۽ ان کي پنهنجي جيون جو انگ بڻايون.
— باپو

”مون محمد علي جناح کي صاف چيو آهي ته منهنجي طرفان پاڪستان لاءِ جي برخلافي اڳي وانگر اڳيان به چالو آهي.“ مهاتما گانڌي صاف صاف چوندو رهيو ته هندو مسلمان ٻه جدا قومون آهن، انهيءَ ڳالهه ته جاليوار بنياد تي ديش جو ورهاڱو ڪرڻ جي مان بلڪل برخلاف آهيان.

”جيڪڏهن ڪانگريس ورهاڱي جي ليکي (Logic) قبولبندي ته ان مان آخر ملڪ ۾ ڏکير پيدا ٿيندو ۽ پارس ورش ٽاڪون ٽاڪون ٿي ويندو جنهن لاءِ آئينده جون پيڙهيون پيئون لوڙينديون ۽ انهيءَ ڪري وڏي مصيبت سهنديون.

پر پنڊت جواهرلعل نهرو ۽ سردار پٽيل ورهاڱي جي رٿ تي مجبورن قبوليت ڏني، جو هن سمجهيو ته ان کانسواءِ ٻي ڪا واهه ڪانه آهي.

٣ جون ١٩٤٧ تي لارڊ مائونٽبيٽن وائسراءِ ورهاڱي جي رٿ جي پڌرائي ڪئي ۽ چيو ته انگريز سرڪار ١٥ آگسٽ ١٩٤٧ تائين ملڪ مان هٽي ويندي. ان تي پنڊت جواهرلعل نهرو ظاهر ڪيو ته پارس جو ٻه اڌ ٿيڻ برابر ڪنهن کي ڪين وڻندو پر هندستان جو خون غلاميءَ هيٺ هميشه لاءِ پيو چوسجي سو ڪنهن سهي سگهيو. اهڙي حالت ۾ لاچاري جي جراح ڪٽمر واري وڍ ڪٽ قبول ڪرڻي پوي ٿي.

پوءِ آل انڊيا ڪانگريس ڪاميٽيءَ پڻ ورهاڱي جو مسودو قبول ڪيو. تنهن تي مهاتما گانڌيءَ چيو ته هينئر منهنجي جاءِ بهار ۽ نوڪاليءَ ۾ آهي ۽ نه دهليءَ ۾.

ڪلڪتي ۾ ڪرامت

جن ورهاڱي جي رٿ سيڪار ڪئي تن سوچيو ته ائين سمجهون ته انگريزن جي غلاميءَ مان ڪجهه حصو پارس جو آزاد ٿي وڃي ۽ باقي سنڌ پنجاب، بنگال پوءِ به اچي آزاد هند سان ڪلهو ڪلهي ۾ لڳائي سگهن ٿا. گڏوچن تواريخ به ڏيکاري ٿي ته ملڪ آزادي وٺڻ ۾ ٿورو ٿورو پاڪو چلائي اڳتي وڌندا آهن. جيڪي ورهاڱي جي ويچار جي برخلاف هئا تن مهاتما گانڌي کي چيو ته اسين اوهان جي پٺ وٺنداسين پر مهاتما گانڌيءَ ڪين چيو ته ديس جي آزادي حاصل ڪرڻ جي لڙت ۾ لوهان مولڪي ساٿ نه ڏنو. جيڪي ساري زندگي سوتنترتا جي صدقي مون سان ساٿي ٿيچي جان نڇاور ڪندا رهيا تنکي چئيڏي ٿي ڪنهن جي اڳوائي ڪندس؟ مهاتما گانڌيءَ پارس جي هندو مسلمانن کي ٻه قومون تسليم ڪرڻ کان انڪار ڪيو تنهن ڪري هندستان ۾ لوڙي پاڪستان ۾ رهندڙ هندو مسلمانن ٻنهي کي هڪ ٻي سان امن ۽ ايڪتا ۾ رهڻ جو رستو ڏيکارڻ هن پنهنجي لاءِ پرم ڪارج ڪري شمار ڪيو.

مهاتما گانڌي وري پيو دفعو جڏهن نوڪاليءَ وڃڻ لاءِ ڪلڪتي پهتو ته ڏٺائين ته اُتي اڳيئي باهه ٻري وئي هئي ۽ هندو مسلم جهيڙا پاڙي پاڙي ۾ چڙي پيا هئا. جنن تي سرڪاري پڌرائي ٿي هئي ته اولهه ۽ اوڀر بنگال الڳ الڳ ٿيندا ۽ اولهه بنگال مسلم گهڻائيءَ وارو راڄ ته رهندو تن ڪلڪتي ۾ تڪرار چالو ٿيا. حد بندي ڪميشن ڪي

سڀ سنگ هڪ پارس جو ٽڪرو آهي، ائين سمجهي ان جي سگند وٺڻ گهرجي.
— ٻاٻو

مسلم گهڻائيءَ وارن پرڳڻن ۾ هندن جي سلامتيءَ جو ايهو تمثال ڏيو ٿيا؟ اهڙي پرڪار ٿو رائيءَ وارن جو وشواس هٿ ڪندا؟ ٻي طرف عارضي سرڪار ۾ پنڊت جواهرلعل نهرو ۽ سردار پٽيل به محسوس ڪيو ته راڄ اڃان انگريزن جو ئي چالو آهي. لشڪر وائسراءِ جي هٿ هيٺ آهي؛ ملڪ جو سڄو عملو آءِ سي ايس آفيسر وائسراءِ جي هٿ ۾ ۽ پنج سو راڄائون ۽ نواب پڻ برٽش وائسراءِ جي هٿ آهن. انهن جي هوندي ملڪ ۾ امن امان نه رهندو، نه شايد ملڪ جي ايڪتا رهندي؟ ڪير ڄاڻي جڏهن مڍ ۾ هندستان ۾ انگريز آيا تڏهن پنج سو راڄ هئا، وڃڻ ويل وري ملڪ کي ٽڪرا ٽڪرا ڪري پنج سو ٽڪر ڪري ويندا! اهي به انديشا اٿڻ لڳا ته انگريز ويندا اڳ ئي ڇوڙاڙي خونا خونيءَ جي ڀاهي ملڪ کي غلاميءَ ۾ ئي جڪڙي رکندا. جڏهن مسلم ليگ پاڪستان تي وڏيڪ زور ڏيڻ لڳي تڏهن مسلم گهڻائي وارن صوبن جا هندو ۽ سک چوڻ لڳا ته اسين ڪڏهن ليگين جي ظلمي راڄ هيٺ رهي سگهنداسين. انهيءَ ڪري پنجاب کي ورهائي ٻه حصا اوڀر ۽ اولهه پنجاب ڪرڻ جي طلب جاڳي جو اوڀر پنجاب ۾ هندن ۽ سکن جي گهڻائي هئي ۽ اولهه پنجاب ۾ مسلمانن جي گهڻائي هئي. بنگال ۾ وري اوڀر بنگال ۾ مسلمانن جي گهڻائي هئي ۽ اولهه بنگال ۾ هندن جي گهڻائي هئي. هڪ طرف اهي آواز اٿيا ته ٻئي طرف بنگال جو ورهاڱو نه ڪرڻ لاءِ به ڪيترا پڪارڻ لڳا جو ته ١٩٠٦ع ۾ انگريزن جڏهن بنگال جو ورهاڱو ڪيو هئو تڏهن ساري ملڪ ۾ ورڻن جا وره تاڻ رهندو آيو جيئين برٽش سرڪار ورهاڱو رد ڪيو.

مهاتما گانڌي انهيءَ ٽين ڪوشش ۾ لڳو رهيو ته هو ٻنهي ڌرين ۾ ڪي جڏهن سيڱي جاليون ٻاڻ ۾ اڪٺي ۾ رهي سگهن. وائسراءِ، محمدعلي جناح ۽ مهاتما گانڌي ۽ ٻين اڳوانن جي صحبين سان اپيل ڪئي ته هندو مسلم سيڱي ڀائيون صلح ۽ شانتيءَ ۾ رهن. جڏهن مهاتما گانڌي اڏول ستياگرهيءَ جي ملڪ ۾ امن ۽ ايڪتا آڻڻ لاءِ سر جو داءُ لڳائي رهيو هئو تڏهن ٻئي طرف پنڊت جواهرلعل نهرو ۽ سردار پٽيل، عارضي سرڪار ۽ سرڪاري عملدارن ۽ برٽش سرڪار ۽ سنڌن ساٿي راڄائن ۽ نوابن مان بلڪل نااميد ٿي ڀيا هئا ۽ ڪئرو ڏانئون ته برٽش سرڪار پارس کي غلاميءَ ۾ ئي رکڻ ٽيري ٿي. مهاتما گانڌي محمدعلي جناح سان ڪيترا دفعا گڏيو ۽ کيس ور ور سمجهايائين ته توهان ڏيکار ته پاڪستان جي ٽوڙا ڪري ملڪ کي ڪمزور ٿا ڪندا؟ هندو توڙي مسلمان هتي هندستان ۾ ڄاوا آهن؛ ۽ سڀيئي ڪان هتي جا رهاڪو آهن سي به الڳ قومون ڪيئن ٿيون؟ مهاتما گانڌيءَ بلڪل چٽائيءَ سان محمدعلي جناح کي چيو:

"مان ڪڏهن به ڀارت ورش کي ٽڪرا ٽڪرا ڪرڻ ۾ شامل ڪين ٿيندس ۽ مان ورهاڱي جي رٿ لئي صحيح ڪرڻ لاءِ هرگز تيار نه آهيان."

٨ مئي ١٩٤٧ع تي مهاتما گانڌي وائسراءِ کي به لکي موڪليو ته:

بهادر ماڻهوءَ کي ڪنهن جي مدد جي ضرورت ڪانهي، ڪيس رکو ايشور جي سهاينا گهرجي.
— باپو

ٻروڙيو آهي ۽ لوهان جو وڏي ۾ وڏو
دشمن آهي ”ڦوهرو“ ۽ ڊبل ماڻهن جي
وجود کي خوف کائي ٿو وڃي ۽ ڊڄندڙ
ماڻهون ۽ ڊيڄاريندڙ ٻئي خوف جا
شڪار آهن. جنهن دل مان ’ٻڪ‘ کي
ڀڄائي ڇڏيو آهي تنهن کي ڊپ ڇا لاءِ وارو
نه جائو آهي، نه جمندو.“
۽ استرين کي آواز ڪيائين:
”ٻدمڙي ٻچو! ٻدمڙي!!“
مهاتما گانڌيءَ اهڙيءَ طرح ديش جي
آزادي لاءِ ڪيل ”ڪرينگي يا مرينگي“
وچن جي پالنا لاءِ جهنگ جهڙ جهاڳيندو
رهيو، پيچرا لتاڙيندو رهيو. ڪٿ ڊپا هئا،
ڪٿ ڪنڊن جا ڄار هئا. ٧٧ ورهين جو
جهوڙ پير مرد اڪيلو پسن ۽ سارن وچان
امن ۽ ايڪتا جو آواز اچاريندو ٿي لنگهيو.
گرديو رويندرناٿ ٺاڪر جو گيت
ايڪلا چلو! ايڪلا چلو!!
چوڌاري آڪاس ۾ گونجي رهيو هو. ”اڪيلو
هلندو هل، ڪو ٻڌي نه ٻڌي تون آديش
ڏيندو هل اڪيلو هلندو هل.“ نوکالي جي
٥٥ ڏينهن جي ياترا ۾ ٤٧ ڳوٺ گهميو ۽
١١٦ ميل پنڌل پنڌ ڪيائين. باپوءَ جي
ٻارهن ورهن جي جيون ۾ سيوا ڪاريه ۾
نوکالي ياترا هڪ سونهري ورق آهي.
’نوکالي ياترا‘ حرڪوين ڳايو آهي ۽ چترڪارن
ان کي چٽيو آهي. مهاتما گانڌيءَ جو اعليٰ
۾ اعليٰ نونو آهي نوکالي ۾ واهي ٿان اڪيلو
سو لتاڙيندي لڪتل ۽ بيترين اليڪ آهي
چترڪار نندلعل بوس جو ”اڪيلو ۾ اڪيلو
گانڌي.“

ورهاڱي جي ويدنا

٢٠ فبروري ١٩٤٧ع تي برٽش سرڪار
اعلان ڪيو ته جون ١٩٤٨ع ۾ هندستان جو
راڄ ڇڏي هو روانا ٿي ويندا. پر هندي
يونين جو وڏان سنڌ، پنجاب ۽ بنگال جي
مسلم ڪثرتائيءَ وارن پرانتن سان لاڳو نه ٿيندو.
برٽش سرڪار چيو ته هندي يونين ۾ شامل
ٿيڻ لاءِ ڪنهن به پرڳڻي يا رياست تي زور
ڪونه ڪندا سون. يعني راجائن ۽ نوابن سان
به ڇيڙ ڇاڙ ڪئي ويئي ۽ ڏکڻ ۾ ٽراونڪور
جو راجا، اتر ۾ ڪشمير جو راجا ۽ وچولي ۾
حيدرآباد جو نظام الڳ راڄ جون ڳالهيون
ڪرڻ لڳا. مهاتما گانڌي وياڪل ٿيڻ لڳو
ته ملڪ ۾ هي ڇا ٿي رهيو آهي. هڪ هڪ
طرف برٽش ليتيءَ کي دنيا اڳيان اگهاڙو
ڪيو ۽ ٻئي طرف راجائن کي ديش ڀڳتيءَ
جي صدق للڪاريو ته ڀڪو ۽ آزاد ڀارت
ورش ٺاهڻ ۾ ساٿ ڏيو. هوڏانهن مسلم
ليگ وارا سنڌ ۽ پنجاب ۾ پڻ فساد ڪرا ڪرڻ
۾ لڳي ويا جو هنن جي مرضي هئي ته
مسلم ڪثرتائي وارن پرڳڻن ۾ مسلم ليگ وزارتون
ڪڙيون ٿين. انهيءَ ڪري سنڌ پنجاب ۽ سرحد
۾ وڳوڙ جاري ڪري ڇڏيائون ۽ لاهور،
امرتسر ۽ راولپنڊيءَ ۾ هندن جي ملڪيتن
جلائڻ ۽ جاليون وڌڻ جو ظلم مچائي ڇڏيائون.
مهاتما گانڌي ور ور ڪري محمد علي جناح
کي اپيل ڪئي ته هي خون خرابي ڏاڍ ۽
زبردستي ڪرڻ، زوريءَ ڌرم بدلائڻ،
زالون ڀڄائڻ ۽ ٻاهيون ڏيڻ سان پاڪستان
۾ راڄ جو اڳوات نشو دنيا کي ڏيکاري رهيا
آهيو ڇا؟ جناح کي للڪار ڪري پڇيائين:

هڪ اڪيلو شخص به جيڪڏهن سڄيءَ دنيا جو مقابلو ڪرڻ چاهي ته
هو اهنسا سان ئي ڪري سگهي ٿو.
— باپو

سي

ستايل جي فسادن رهندڙ ۾ گانون باپو
ڪڏي مان مـــن ڏر ۽ خوف ڪي ن
سان لـوڪن ۽ رهيو ڏيندو پيغام جو ڻ
رهيو. ڪندو هلڪو دک سندن جي
چيائين: ڪندڙن ڪي ڪم ۾ ڳوٺ مهاڻي
يعني اپاءُ سچو جو سلامتيءَ ڪي ”ماڻهن
اوهان لاءِ سيکارڻ رکڻ ڀروسو تي پاڻ
سگهو مـرڻ سان بهادريءَ پاڻ اول ڪي
آهي.“
ٽوليءَ پنهنجي گانڌي مهاتما هلي اڳتي
اسڪول مندر، اتي پهتو. ۾ لکمپور سميت
هئا. ويـــا جلايا گهر سو ڪيترا ۽ اسپتال
ٽولي سندس ته ڪيو فيصلو گانڌيءَ مهاتما
هڪ ڪرتا ڪاريه هڪ هڪ ۽ ٿئي ورڇ ڇر
ويهي ڪري دابو وڃي ۾ ڳوٺ الڳ هڪ
جي باپائيءَ بي سان مثال زنده پنهنجي ۽
ڳوٺ هڪ پاڻ گانڌي مهاتما ڦوڪي. پاونا
نايرِ سشيلا رهيو. هلندو ڏانهن ڳوٺ بي مان
پيارِيلعل شري ته رهي وڃي ۾ ڳوٺ هڪ
ڪم هڪ هڪ طرح اهڙيءَ ۾. ڳوٺ ٻئي
سو ساڻ ڏڪو نه لٿ نه وٽ جنهن ڪندڙ
گهٽاڻيءَ مسلم آسري جي ايشور اڪيلو سو
ڳانو پـــور دت پيو. رهجي ۾ ڳوٺن وارن
متر ڪنهن ۾ چٺيءَ هڪ گانڌيءَ مهاتما مان
آهيان رهيو ڪري جيڪي لکيو: ڏانهن
پريون شايـــد جـو جيوت منهنجي سو ”مان هتي
جيترو لڳين ستين هتان جي ڪاريه هجي.
سمجهندو. جنم لئون منهنجو ته موٽيس
پريکشيا پوري هت جي اهنسا منهنجي
تي رهي آهي.“

جـــا ليڻ وبوءِ گهر گهر گانڌي مهاتما
لاءِ ٺارڻ ڪي هينئن لتل لاءِ اگهڻ ڳوڙها
To wipe every tear from every eye
بور برام سر گانڌي مهاتما تاريخ ۲۴ نومبر
لکيو: خط دردناڪ هڪ منجهان
آهي؟ نه سولـــو ڪاريه منهنجو ”هت
ڏکيو آهي.
Night is dark
And I am far from home
Lead thou me on
انڌاري آهه رات
ٻري آهي گهر ۽
سائين تون دک لڳاءِ.
انڌڪار اهڙو ڪڏهن ۾ حياتيءَ پنهنجي
اچان جو آهي شڪر ۾ وري اٿم. ڏٺو نه
گهبرايان لڳي ۽ آهيان ٿيو ڪين نا اميد
آهيان. تيار لاءِ لڏهن اٿي جيڪي تو.
ڪسوٽي جي تنهن مرينگي، يا ”ڪرينگي
۾ پــاڻ مسلمان هندو آهي. رهي تي
رهن گڏجي سان پــاءُ ڀرائپ ۽ شانتي
ڪاريه تي انهيءَ نه ته ”ڪرڻو“ آهي اهو
ڪم ”مرڻو.“ آهي ڪندي ڪندي
جيڪي ڪي ايشور ڏکيو- بـــرابر آهي
تيندو.“ سونپ وٺندو
للڪاري ڪي هندن ۾ ڳوٺ ڪيل قاضي
واو وسري ڌرم هندو ڪان توهان ”ڇا چيائين:
جانورن بلو، اچرس ڪـــرڙ رڳو آهي؟
ڪيتا، پاپ اٿو. ياد ڇاڙهڻ بليون جون
ورسارِي سونر ٻوڪ پتنجلي ۽ اپنيند ايش
آهيو؟ ويٺا
ٿي انهن مان ڦرندي ڦرندي ۾ ڳوٺن

ڪان گيتا تيئن ڏئي، تي نه شوڀا استري جاڻندڙ نه ڪرڻ پوڄن جيئن
ڏيندي. نه شوڀا ۾ استري جاڻ اڻ
— باپو

ڪيرن ۾ رهن ۽ ڏاڍن ڪي لڳن ۽ سندن
وار به ونگو نه ليندو. سندن جان
مالڪيت ۽ عزت جي پوري سلامتي رهندي
۽ اهڙيءَ طرح ستايل ڀاڙيسرن کي ورڻ
وسالڻ جو ڪاروهه چالو ٿي ويو.
پوءِ مهاتما گانڌي اوڀر بنگال جي
خطرناڪ ۽ خطرناڪ ظلمن واري ا-راضي
نوڪالي ڏاڍهن وڃڻ جي ڪئي.
آل انڊيا نيشنل ڪانگريس جي پريزيڊنٽ
آچاريه جيوترام ڪرپالاڻي ڪي چيائين ته
سچيتا ڪرپالاڻي (جا پاڻ بينگالڻ آهي) سان
گڏ نوکين نوڪالي وڃو ۽ پي ڪي مارڻ ته پر پاڻ
مري ماڻهه ڪين لٽي سو سبڪار يو.

نوڪاليءَ جو پانڌيڙو

مهاتما گانڌي ٦ نومبر ١٩٤٦ تي نوڪالي
جي چاندپور ڳوٺ ۾ پهتو. اتي سندس
ستياگرهي سالي به اچي مڙيا. کين چيائين:
"اهنسا ديش ڪي هيتري شڪتي
ڏني. جيڪڏهن اهنسا رکيو انگريزي
سلطنت آڏو ڪر آڻڻ لاءِ آهي ۽ پنهنجي
ديهواسين سان هنسا هلٽي آهي ته اهو
ڪهڙو ستياگره چئبو؟..."
اهڙيءَ طرح ڪر ڪندڙن کي ڌولڌاڙي
۽ لهڪر ڏيئي سڌو سوال سندن اڳيان
رکيائين ته:
"ڪنهن به استريءَ جو ڌرم زوريءَ
ڪئن بدلائي ٿو سگهجي؟ هڪڙي به
ڙال کي جبرن ڪئن ڇيالي سگهبو؟
ستي استريءَ جو سڌ ڪير ٽوڙي
سگهندو؟ ويرالڪيءَ جو ڪيئن ايمان
لي سگهبيتو؟ منهنجي ته رڳ رڳ ۾
پڪاري ته ڪنهن ڪي مجال ناهي جو
اهڙو بلاتڪار ڪري سگهي؟......
پر جيڪڏهن اسين پاڻ کي اهڙا نبل
سمجهنداسون ۽ پاڻ هي مڃي وهنداسون
ته اهڙي ويڌن اسان سان ٿي سگهي
ٿي ته پوءِ اسين دبل ئي رهنداسون.
جيڪي ڪاٿر آهن تن کي ڪو بچائي
نه سگهندو، نه پوليس، نه ملٽري."
اهي هڪڙي سوال ڪبو ته هزارين مڙاڪو
ڪري اچي ٽورن مٿ پر ماڻهن کي سنائين
ته پوءِ ٽورا ڇا ڪن؟ مهاتما گانڌيءَ ڪيس
سمجهايو:
"ڏانو ڪبن اٿو له ٽورا هٿا لي گهٽن
کي دبايو وينا هوندا آهن جيڪڏهن
اهي گهٽا پاڻ کي هيٺو ۽ بي وس سمجهن
نا. انهيءَ هيٺائيءَ ۽ بي وسيءَ کان ڇاهر
نڪرڻ ضروري آهي، چو ته اوهان کي
عادت پئجي ويئي آهي پاڻ کي نبل
سمجهي ٻين جي واهر لاءِ واجهائڻ جي.
علاج اوهان جي هٿ ۾ آهي."
"پر گندا ڪاهي اچن تن سان ڪيئن
پڄو؟ گندا ڪنهن جي پاڻ وارا ڪين آهن"
مهاتما جواب ڏنو:
"پر گندا جو د بهادريءَ اڳيان نمن ٿا."
اهڙيءَ طرح سالين کي نوڪاليءَ ۾ لوڪن
لاءِ سنديش جي سمڪ ڏيئي مهاتما گانڌي
ڳوٺن ۾ وڃڻ لڳو. لڪسر جي ڳوٺ ۾ ڪر
ڪندڙن کي چيائين ته:
"وڏي ۾ وڏي مدد جيڪا توهان
مولکي ڏيئي سگهو ٿا سا هيءَ آهي ته
دل مان خوف ڪڍي ڇڏيو."

ڪرتويه جي پالنا ۾ حق پيدا ٿيندا آهن. اسين پنهنجو فرض پورو
ڪنداسون ته حق پاڻهي حاصل ٿيندو.
— باپو

آهن ته جيڪو مسلمان مسلم ليگي نه آهي سو مسلمان ئي نه آهي پر ڪافر آهي. هندو به ڪافر آهن ۽ انهن جو ڪافرن جهڙو حال ڪرڻ گهرجي."
عارضي چلائو سرڪار ۾ ڪانگريس طرفان ڪي سرڪار ۾ ميمبر ڪيو ويو. هن تي ...... پهرين ڏينهن ڇريءَ جو وار ڪيو ويو.
جڏهن ته سرگسن ۾ به پالا ڇرا، لوڙهيون ڪڍي نڪتا هئا تنهن ڪري ڪلڪتي ۾ انهيءَ ڏينهن نوي ماڻهون مارايائون ۽ هڪ هزار کان وڌيڪ ڦٽي وڌائون.
لنڊن گولن ۾ جتي هندن جا تورا لورا گهر هئا اتي جيڪي تيو سو ورلن ڪرڻ کان ٻاهر آهي. اهي احوال جڏهن ٻين شهرن ۾ پڌڻ ۾ آيا تڏهن غصي ۽ حقارت جي باهه ڀڙڪڻ لڳي. ٻه واري پرانت بهار ۾ ڪيترن بنگالي هندن وڃي شرن ورتي ۽ تورن ٿي ڏينهن ۾ اتي به آگ جا اُلا پنيت ڪري نڪرڻ لڳا ۽ ڪيترن ئي مسلمانن سان اهڙيون ئي عقوبتون هندن ڪيون جهڙيون اوير بنگال ۾ پڌيون ويئون. ساري ملڪ جي فضا جاني حقارت ۽ جهيڙي جي ٻڌي. لرت ئي مسلم ليگ عارضي چلاتو سرڪار ۾ پنهنجا عيوضي موڪليا پر هو ديش جي سرڪار هلائڻ لاءِ ڪين گهڙيا پر هند سرڪار جي حڪومت کي ڊانوا ڊول ڪري پاڪستان حاصل ڪرڻ لاءِ آيا جڏهن غضنفر علي خان پنهنجي پڌرائي ۾ چيو. انگريزي عملدار جيڪي ضلع ضلع جا حاڪم بڻيا وينا هئا سي جو پنهنجي لوابي غائب ليندي ڏسندي ڪانگريس تي سڙيا وينا هئا سواهي ۾ هنن

...... سر شفاعت احمد خان

جاني وار خونريزيءَ جي ڪمن ۾ پنهنجا هٿ گهٽ ڪو نه رڱي رهيا هئا. انهن تي ڏنو ته انگلنڊ جي مردار ڏر جي وڏي وزير چرچل جا گفتا سچا ڪرڻ کي لڳا پيا هئا ته هندستاني هڪ ٻئي جو ڇڪين ماس کائيندا ۽ انگريز سرڪار ئي ته ملڪ ۾ امن امان رکي ويٺي آهي. جڏهن مهاتما گانڌيءَ ڏنو ته وزير، عملدار ۽ گندا لوڪن لي دين ۽ ڌرم جي نالي ۾ اتياچار ڪري رهيا آهن تڏهن اهو ڪانٽس سٺو نه ويو ۽ سمجهائين ته هن ويل منهنجي جاءِ انهن پيڙت ۽ ستايلن جي پير ۾ آهي.
مهاتما گانڌي پهرين بهار ۾ ويو جو اتي ئي سندس ستياگره جو پهراون ۾ لوڪ چمپارن جي ليل کيتن جي ڪڙمين لاءِ ڪيو ويو هئو. مهاتما گانڌيءَ لاءِ لوڪن ۾ اٿاه شرڌا هئي. الڪري ڪين چيائين ته اوهان جهڙي شرڌا ڪيڙي ڪم جي جيڪڏهن تو هين غصي ۾ اچي هڪڙن جو بدلو ٻين بي گناهه پاڙيسرين تي اتياچار ڪرڻ سان ولو. ٻئين ورهن کان سيڪاريل اهنسا جو سبق توهان ڪئن وساري وينا؟ ڌرم، ڀاسا، ورڻ جي ڀيد ڀنا ڀارت ماتا جي سپوري سنتان جي شيوا ڪرڻ، انهن جي پيڙا مٽائڻ ۽ انهن کي سک ۽ سوتنترتا حاصل ڪرائڻ جي پرتگيا توهان جي ڪيڏانهن وئي آهي؟
مهاتما گانڌيءَ جي اهڙي اتجا هلي هئي. ڪيو. شهر شهر ۾ ڳوٺ ڳوٺ ۾ لاءِ رکو ڪانگريس ڪم ڪندڙ ۽ اتي جا ٻيا ماڻهو ۽ بزرگ لڪري لرزار ليا جن مهاتما گانڌيءَ کي لسلي ڏني ته مسلمان موٽي اچي پنهنجي

جيون جو ڌيئه سچائي گهرجيئون. سيني جي اندر وسڻ واري ايشور کي ڄاڻڻ ضروري آهي.
— ٻابو

ڏيس جي ڪهاڻي جولد ۾ آئي. سراه، پنجاب ۽ بنگال جي. انگلينڊ سرڪار کيو ته هندستاني جولڊ بل ميمبر هڪ؛ جوڙجڪي اسيمبليءَ Constituent Assem ۾ گڏ ٿي ديس جي راڄ جو وڌان ٺن ۽ ليسن نئشل ڪانگريس ۽ مسلم ليگ ا عيوضي گڏجي عارضي سرڪار ٺاهي ڪن. انهيءَ پڌرائي ۾ وچون وارو لگ ۾ هئو جو لکيل هئو ته مسلم گهڻائي را پرانس گڏ بل ديس ۾ شامل ٿين. تا يا سو انهن لي جدا بل آهي، ۾ هڪڙهن نئشل ڪانگريس ۽ مسلم ليگ ديس لاءِ هڪ هڪي حڪومت ارپا ڪرڻ چاهين ته انهن ڪري سگهن ٿا.

انهيءَ پڌرائي ذريعي مسلم ليگ کي ولبڪ وجهڻ جو وڏو وجهه ڏنو ويو ۽ ڪيترا اڳوان ويچارڻ لڳا ته برٽش سرڪار وڏو شڌ ينتر رچيو آهي ڀساڻ ۾ ورهائي ملڪ کي اڃا ۾ غلاميءَ ۾ جڪڙي رکڻ جو. مهاتما گانڌي سمجهيو ته هيءَ قوم لاءِ للڪار آهي نه پنهنجو گهر پڌرو. گانڌيجيءَ ان ڪري مسلم ليگ جي اڳوان محمدعلي جناح کي وري وري التجا ڪئي، ساٿس گڏ ٻو ۽ ڳالهيون ڪيون پر ڪو ڦل ڪونه نڪتو.

اپريل کان جون ١٩٤٦ برٽش وزارت ڀاران سر پيٿڪ لارينس، سيڪريٽري آف اسٽيٽ فار انڊيا، مسٽر اسٽفورڊ ڪرپس ۽ مسٽر اليگزينڊر جي سٿارت هندستان ۾ آئي ۽ جدا جدا اڳوان سان ڳالهيون ڪرڻ لڳي. مسٽر جناح اعتزي انڪل سان هلڻ لڳو جنهن ڪمس رائي ڪرڻ لاءِ جيڪي قبول ڪيو وجي لڏڻ کان ڪڏهن ٻهاني تڙڪي وري وڏ ڪ کوري. ٻڌو ٻن لارڊ ويول هڪڙن سماي ۾ مکيه ماڻهن کي ڪوٺ ڏني گهرايو هو ته پنجاب جي مکيه وزير سر خضر حيات خان کي ۽ ڪوٺ ڏنل هئي. ان وقت ٻهاتو ڏنائين ته مسلم ليگ ئي مسلمانن جي واحد نمائنده آهي لوڙي پنجاب جهڙي وڏي صوبي ۾ ووهين کان يونينسٽ پارٽي جي گهڻائي ۾ جولڊجڻ ڪري راڄ ڪندي هئي. هيئر جڏهن عارضي جلاتو سرڪار مقرر ٿي ڪئي وئي ته قڏو وزائين ته نئشل ڪانگريس جا عيوضي ٿي ۾ ڪو مسلمان ۽ نہ کپڻ کپي. انهيءَ ڪري مسلم ليگ ١٦ آگسٽ ١٩٤٦ جو ڏينهن سڌي مقابلي Direct Action جو ڏينهن ڪري ملهائڻ لاءِ مسلمانن کي آماده ڪيو. جن پرڳڻن ۾ مسلم ليگي وزارتون هيون جهڙوڪ بنگال اتي مسلم ليگي سرڪار بن اهو ڏينهن هڙتال يعني موڪل جو ڏينهن ڪيو. مسلم ليگ جو پرچار هئو ڪان ئي رکو هندن جي برخلاف هو لڊو هئو. تنهن ڪري سڌي مقابلي جي ڏينهن هندن سان ڏاڍائي ڪرڻ، ڪين مارڻ، سندن ملڪيتون جلائڻ، ڦرڻ، زالن جي بي عزتي ڪرڻ، ڇالون پٽائڻ ۽ زوريءَ مسلمان ڪرڻ ۽ جيڪا ۽ وحشاني ڪار چئجي تنهن جي ڪرڻ کان نہ ڪيا. مسلم گهڻائي وارن پرانتن ۾ هاهاڪار مچي ويو خاص ڪري اوڀر بنگال ۾ ۽ ٻين هنڌ پڻ. مهاتما گانڌيءَ لکيو:

"اخبارن ۾ احوال آيا آهن ته سنڌ ۾ جوابدار وزير ۽ جوابدار ليگي اڳوان کليو کلايو مارا ماري جي-وات جو پرچار ڪري رهيا

جو ملشيه ڏرم جي پالنا تو ڪري اللاءِ ڏرم ۾ سنڌس ڪرتويه جو [14]

— بابو

پارٽواسي

ڪاري ۾ سڦلتا حاصل ڪيائين. پوءِ ڪلڪتي ۾ هن جيڪي ڪري ڏيکاريو سو سندس جيون جو پيو معجزو ڪري شمار ڪيو ويندو.

مهاتما گانڌيءَ جي ڪرامت پر پل ڪاميابيءَ جو ان وقت جي گوري وائيسراءِ لارڊ مائونٽبيٽن گانڌيجيءَ ڏانهن هڪ لکيل خط ۾ هيٺين ورنن ڪيو آهي:

”پنجاب ۾ اسان جا ۵۵ هزار سولجر حاضر آهن ته به اتي وڏي پيماني تي فساد جاري آهن ۽ بنگال ۾ اسانجي سرحدي فوج رڳو هڪ سپاهيءَ جي آهي (مهاتما گانڌي) ۽ اتي امن امان آهي.

۱۵ آگسٽ ۱۹۴۷ تي پارليامينٽ ۾ آزاديءَ جي جشن جي موقع تي جڏهن اوهانجو نالو کنيو ويو تڏهن ميمبرن جنهن اتساهه مان تاڙين سان خوشيءَ جو اظهار ڪيو سو ڏسڻ جوڳيو هو.“

ڀارت جي آزاديءَ جي لڙائي ۾ سڀئي شامل ڪونه ٿيا پر آزادي جو ڦل ماڻڻ ۾ سڀني جو حق آهي ۽ تنهن ڪري ديس جي راج جو وڏن ڪٽڙ ونٽي تنهن ۾ سڀني جي راءِ ونٽي هئي. اهو لوڪشاهيءَ جو بنياد آهي. ۱۹۴۲ ۾ ”انگريز سرڪار هند ڇڏي وڃو“ جي هلچل جاري ٿي ته مسلم ليگ اڳوان محمد علي جناح پڌرائي ڪئي ته اها هلچل مسلمانن جي فائدن جي خلاف آهي. ۱۹۴۳ع ۾ مهاتما قيد اندر ۲۱ ڏينهن اپواس رکيو هئو ان کان پوءِ جلدي هن هڪ خط مسٽر محمد علي جناح کي لکي سرڪار کي موڪلڻ لاءِ ڏنو پر سرڪار موڪلڻ کان انڪار ڪيو ۽ جناح اخبارن ۾ پڌرائي ڪئي ته گانڌي مونکي انگريز سرڪار سان اڪائڻ ٿو گهري. مهاتما گانڌي جنهن ٿي مئي ۱۹۴۴ع ۾ قيد مان رها ڪيو ويو، تنهن محمدعلي جناح سان ملڻ چاهيائين، جنهن ديش جي آزاديءَ لاءِ ڪانگريس ۽ ليگ طرفان گڏيل آواز اٿاريو وڃي. مسلم ليگ پاران ۲۹ جولاءِ ۱۹۴۴ ۾ جناح پڌرائي ڪئي ته پاڪستان جي طلب اول قبول ڪريو ته پوءِ آزاديءَ جي طلب ڪرڻ ۾ مسلم ليگ ۾ شامل ٿيندي. سيپٽمبر ۱۹۴۴ ۾ مهاتما گانڌي لکيو ويو جناح جي گهر ۾ پاڻ ۾ ڳالهيون ڪيائون.

سر سٽيفورڊ ڪرپس جو هندستان سان همدرد ڏٺيو ويندو هئو تنهن آميرڪن اخبارن کي چيو: ”ڪانگريس ۽ ليگ جڏهن پاڻ ۾ ٺهي هڪ ڳالهه تي ايندا ته پوءِ پيون جيڪي ٿوراٽي وارين قومون آهن، ان کي مهاٺو پورلدن ۽ انهن کي تسلي ڏيڻي پوندي ته ٿنين وڏان هيٺ لوهان جا حق سلامت رهندا.“ اهو ڏيکاري ٿو ته ڪيئن بهترين انگريز به هندستان کي سولو طاقت ڏيڻ لاءِ خواهان ڪونه هئا.

يورپي جنگ جلدي ته برٽش سرڪار جو رخ هيو دنيا کي ڏيکارڻ ته هندستاني پاڻ ۾ ٺهي الڳ الڳ ٽڪرا ٿي آهن جن جو ليڊ ستروند آهي. پر مئي ۱۹۴۵ع ۾ جرمنيءَ هار قبولي ۽ آگسٽ ۱۹۴۵ع ۾ جپان هار قبولي. ان بعد انگلنڊ ۾ عام چونڊون ڪيون ويون. انگلنڊ ۾ چرچل جي سردار ڌر ڪينٽائي حاصل ڪين ڪري سگهي ۽ پورهيت ڌر جي وزارت ٿي. هندستان ۽ ٻيون

جنهن ڳالهه کي اڳوان نيڪ سمجهي ان کي هو ماڻهن جي چونڊ تي ڇڏي ڏي ته هو نيتا جي پدويءَ لايق ڪينهي.

انتم بليدان

नयेच शौरये वसन्ति समवदय:

شوروبرتا ۽ ليترتوجي سمبرڪ سان ني سمپتي پراپت ٿئي ٿي.

سورهيائي جي ڪهاڻي پڙهي چڪا. آزاديءَ جو پروانو ملي ويو. صحيح اگواڻي ڪرڻ جو هاڻ موقع آيو.

مهاتما گانڌيءَ جي جيون جو هي آخرين باب سندس ڪاميابيءَ جي چوٽ تي رسڻ جو به آهي ته سندس دل جي اڻيت پيڙا جو به آهي؛ هن جي ورهين جي ڪشٽن ۽ ڪشالن جي سڦلتا جو به آهي ته هن جي هردي جي گهري نراشا ۽ لواسائيءَ جو به آهي.

هن چاهيو ٿي اکنڊ ڀارت ۾ رام راڄيه جي ستاپنا ۽ مليو ٽُٽل ديش ۽ ان سان گڏ فرقيوار ولچوڪ. مهاتما جي هردي کي اهڙي گهري چوٽ لڳي جو هن ١٢٥ ورهين جيئڻ جي چاهنا ٿي ڇڏي ڏني ۽ سندس مرتيو سندس ئي خواهش مطابق ٿيو.

هن مرتيوءَ کان ٿورو اڳ چيو: جيڪڏهن ڪو مولکي گولي هڻي ۽ مان بنا رنج ۽ حقارت جي سيني ۾ گولي خوشيءَ سان سهن ڪريان، لڏهن ٿي چئجو ته مان ايشور جو ماڻهو آهيان؛ ۽ هن سچ پچ انهن لي ”هي رام“ چوندي شهادت جو پد پراپت ڪيو.

برطانيه سلطنت جنهن تان ڪڏهن سورج اسٽ نه ٿيندو هو تنهنجي لبضي مان ڀارت ديش کي بنا هٿيارن، بنا بم ۽ بارود جي آزاد ڪرائڻ مهاتما گانڌيءَ جي جيون جو هڪڙو سڀ کان وڏو ڪارنامو هو جنهن کي ايندڙ پيڙهين ۾ هڪ معجزو ڪري ڪوٺيندا.

۾ مهاتما گانڌيءَ جي جيون جو هڪ ٻيو مهان ڪارنامو به هو جنهن لاءِ هن پنهنجو آتم بليدان ڏنو. اهو ڪارنامو هو ديش اندر جاتيوار سازي ۽ سلوڪ ستاپن ڪرڻ، فرقيوار نفرت ۽ تڪرار جي وايومنڊل جي جڳهه تي پريم ۽ ميلاپ جو وايومنڊل ستاپن ڪرڻ.

انگريزن هندستان کي آزادي ته ڏني پر ان سان گڏوگڏ آگ لڳائي ويا. ديش کي ٻن ڀاڱن ۾ ورهايائون – هندستان ۽ پاڪستان. آزاديءَ جي پڌرائيءَ کان ترت پوءِ ۽ آزاديءَ جي جشن کان ترت اڳ پنجاب ۽ بنگال ۾ فرقيوار جنون جو قهري طوفان ڪُري ويو، سوين هزارين قتل ڪيا ويا، ڏاڍن سان اڻ پڙل، اڻ پڙائڻ جهڙيون عثوبتون ٿيون، لکين هندو ۽ مسلمان پنهنجا گهر ۽ وٿاڻ ڇڏي هڪڙي ديس مان ٻئي ديش ڏانهن ڊوڙڻ لڳا، هندستان مان مسلمان پاڪستان ڏانهن وڃڻ لڳا ۽ پاڪستان مان هندو هندستان ڏانهن اچڻ لڳا. جڻ آدم جي هڪ شاهي الٽ پلٽ اچي وئي.

ان پاڳلپڻ جو علاج ڪرڻ لاءِ، ان فرقيوار آگ کي اجهائڻ لاءِ، سابرمتيءَ جو سنت اڪيلي سر، ڪي ٿورڙا پنهنجا ٻالڪل ويجها ۽ پروسي جوڳا ساٿي وٺي اڪري پيو، اوڀر بنگال ۾ نوکاليءَ ڏانهن ۽ اولهه بنگال ۾ ڪلڪتي ڏانهن. هن جيو مان هر ڪنهنجي ليڻن حا لڙڪ ڪائڻ تو گهران.

جڏهن دهلي ۾ ١٥ آگسٽ تي آزادي جا جشن ٿي رهيا هئا تڏهن باپو ڪلڪتي ۾ هو. نوکاليءَ ۾ صلح جي استاپنا جي

اسانجي اگيان ۽ آلس ڪري روزانو هزارن ڊورن جو ناس ٿئي ٿو.

— باپو

ڪيو ۽ ١٠ فيبروري ١٩٤٣ مهاتما اپواس چالو ڪيو. ان ڪري ساري ملڪ ۾ آندولن شروع ٿيو ته مهاتما گانڌيءَ کي آزاد ڪيو وڃي ۽ سرڪار جي نيتيءَ جي خلاف هند سرڪار جي ڪائونسل جي ميمبرن سروشري اڻي، مودي ۽ اين. آر. سرڪار پنهنجن عهدن جون ١٧ فيبروري تي استيفائون ڏنيون. ملڪ جي سڀ سو بزرگ هستين سرڪار کي اپيل ڪئي ته مهاتما گانڌيءَ کي يڪدم ڇڏيو وڃي. ٣ مارچ تي مهاتما گانڌيءَ جو اپواس پورو ٿيو. ٢٢ ڊسمبر ١٩٤٣ ڪستوربا کي قيد اندر وڌيڪ ٻه دفعا دل جي سور جي تڪليف ٿي. اڳئين سال انهيءَ ئي آغا خان پئليس قيد ۾ مهاتما گانڌي جو پٽ سمان ساٿي مهاديو ڊيسائي جنهن پاڻ کي ٢٥ ورهين کان لڳاتار مهاتما گانڌيءَ جي جيوت سان جڙي ڇڏيو هئو تنهن جو ديهانت ٿيو هئو. هاڻ ٢٢ فيبروري ١٩٤٤ع تي مهاتما گانڌيءَ جي ڌرمپتني ڪستوربا هن سنسار مان هميشه لاءِ موڪلائي وئي ۽ ٦١ ورهين جو سنبند شوراڪريءَ جي ڏينهن سانجهيءَ جو ساڍي ٧ بجي ٽوڙي وئي. سک ڏک ۾ سدائين ساٿڻ ساکيات ستي موڪلائي وئي! مهاتما جي نيڻن مان لڙڪ ٽپڪي وهيا!! ڪستوربا جو اڳني سنسڪار انهيءَ بنديخاني ۾ ٿي ڪيو ويو ۽ پنڊت مدن موهن مالويءَ جي آديش تي ساري ملڪ ۾ ماتم جي هڙتال ڪئي وئي. اپريل ١٩٤٤ع مهاتما پاڻ به بيمار ٿي پيو حالت نازڪ ٿي پئي. برٽش راڄ جي قهر جي ڪاري رات ديس تي ڇانئجي وئي.

نيٺ ارٿڏاهي اندڪار کي هٽائڻ لاءِ سورج ڪني ڪيئي. ٦ مئي ١٩٤٤ع تي سرڪار مهاتما گانڌيءَ کي سندس نازڪ طبيعت جي سبب بنا شرط جي آزاد ڪيو جو ته ساري ملڪ ۾ زبردست طلب ٿي ٿي هئي. ٥ جون ١٩٤٥ع ڪانگريس ورڪنگ ڪاميٽي جي ميمبرن کي سرڪار آزاد ڪيو. مئيءَ ۾ جرمنيءَ جنگ ۾ هار قبولي، ١٩٤٦ع تي برٽش سرڪار اعلان ڪيو ته هو هندستان کي آزاد ڪري پاڻ لڪري ويندا ۽ پوءِ هندستاني پاڻ پنهنجي ديس جي راڄ جو وڌان پاڻ ٺاهين. اهين "هند ڇڏيو" هلچل جي سڦلتا ٿي.

١٩٤٢ جي "ڀارت ڇڏي ويو" جي تحريڪ جو اتهاس سمپورن نه شمار ٿيندو جي جهور ۽ اشٽيءَ کي وساريو سون. هن اسن لنڊڙن ڳوٺن ۾ جي پوليس ۽ فوج آزاديءَ جي سپاهين سان عقوبتون ڪيون ۽ جن پيرن سان ناحق ڪيا سي بيان ڪرڻ کان ٻاهر آهن.

هڪ ١٨ سالن جي جوان شنڪر الهن جو ورود ڪيو ته ڪيس ڦاسيءَ تي لٽڪايو ويو.

مهاتما گانڌيءَ جي هڪ شش پروفيسر ڀنسالي ان لاءِ ورور جاچ ڪرڻ لاءِ طلب ڪئي. هن جيو ته جيڪا قوم پنهنجي استرين تي ڀلاتڪار ڪندڙ سرڪار کي ڇڏي ٿي ڏئي سا قوم مرده جهڙي نه زنده ۽ هن پراڻ تياڳ ورت رکيو.

سرڪارڪن جوانن کي ڦاسيءَ جي سزا ڏني جنهن جي خلاف سڄي ديش ۾ تحريڪ هلي. باپوءَ جي ڪوشش سان ڦاسيون رد ٿيون.

ڪرتويه جي پالنا ۾ حق پيدا ٿيندا آهن. اسين پنهنجو فرض پورو ڪنداسون ته حق پاڻهي حاصل ٿيندو.
— باپو

اچي بيٺا. ان تي هڪ ڇوڪرو ڊوڙي اچي
اڳيان بيٺو نعرا هڻڻ لڳو. سولجرن گولي
هلائي، پر ان ڪسي وٺي. تڏهن ٻه نوجوان
ڇاتي کولي بيهي رهيا. وري سولجرن انهن
تي ڪي گوليون هڻي ماري ڇڏيو.

بهار ۾ ٽاٽا نگر ۽ ڊالميا نگر ۾ ويهه هزار
مزدور قومي جهنڊا کڻي نعرا هڻندا سرگس
ڪري نڪتا:

”بمبئيءَ سي آيا آواز
انقلاب زنده باد
جيل ڪي ٽوڙيا ڪري پڪار
انقلاب زنده باد.“

پٽنا ۾ شاگردن نشچيه ڪيو ته سرڪاري
سيڪريٽريٽ تي قومي جهنڊو جهلائينداسين.
ڊسٽرڪٽ مئجسٽريٽ گهوڙسوار پوليس
وٺي اچي سهڙيو. پر ودياري مور نه هٽيا.
ليڪ لشڪر جي ٽولي وٺي ودياري جي
سامهون آيو.

آرچر (گورو مئجسٽريٽ): توهان ڇا ٿا
ڪرڻ گهرو؟

هڪ ودياري: قومي جهنڊو چاڙهينداسين.

آرچر: ڪير چاڙهيندو؟ اهو لڪري ٻاهر
نڪري.

ان تي اُمالڪ ١١ ڄڻا اڳيان اچي بيٺا.
ڊسٽرڪٽ مئجسٽريٽ آرچر انهن ١١ ڄڻن
مان هڪ تي ننڍي ڪي سڏي چيو:

”ٽون ٿي!“

لينگر لڏو هئو پر هڪ وارو نـه هئو.
هن تي گولي هلائي وئي. تڏهن اهو جهنڊو
سو لينگر جهلي بيٺو. هن تي به گولي جوڙي
وئي. اهڙيءَ طرح ٻارڻن تي لينگر اڪسي

گوليءَ جا شڪار ٿيا. اسپتال ۾ انهن قتيلن
لينگون مان هڪڙو جيئن سرڪ ۾ آئـو تئن
ڊاڪٽر کان پڇيائين:

”مونکي گولــي ڪٿي لڳي آهي؟
ڇاتيءَ تي ڪين پٺيءَ تي؟“

ڊاڪٽر: ”ڇاتيءَ تي.“

لينگر مرڪي چيو: ”هاڻي ڪو ڏورايو نه
ڏيندو.“

انهن ڇتي سواس ڇڏيائين!

انگريزي راڄ جي دهشت جي حد تي
ڇڪي جڏهن هندوستان ڏڪار پيدا ڪري
بنگال جي ٣٥ لکن ماڻهن کي بي موت مارايو
ويو. سرڪار ماڻهن جي ٻڌت قسوت لاءِ
مڇي مارڻ جو وسيلو به بند ڪري ڇڏيو جو
جپانين جي خوف هئن کان ٻيڙيون سڀيئي
ماڻهن کان کسي وريون ۽ اناج ملٽريءَ جي
لاءِ گدامن ۾ ڀري رکي ڇڏيو.

مهاتما گانڌي خلاف دنيا ۾ پرچار ڪرڻ
لاءِ انگريز سرڪار ڪتاب ڪڍيو ته ڪانگريس
هنسا جو رستو اختيار ڪيو آهي جنهن تي
مهاتما گانڌيءَ سرڪار کي لکيو ته اوهان
چيتن وانگر چوري ڦاڙي ڏاب سان ملڪ کي
رلوريه ڪري ڇڏيو آهي وري ڏوهه ٿا
ڏيو ڪانگريس کي جڏهن ڪانگريس جا
سڀيئي ڪاريه ڪرتا توهان رالوواهه گرفتار
ڪري قيدن ۾ رکي ڇڏيا. سرڪار جي
ڪوڙي لهمه جي جاچ لاءِ نه طلر ۽ زبردستي
سرڪار ڪئي آهي ڪين ڪانگريس ڪئي
آهي دهلي اسيمبليءَ ۾ رلون پيش ڪيون پر
سرڪار نه مڃيو. تڏهن مهاتما گانڌي ٢١
ڏينهن جو سهنديءَ ٽالين اپواس جو اعلان

انسان جي شڪل ۾ پيدا ان لاءِ مليو آهي ته اسين حيوانيت کان ٻاهر نڪرون
— ٻاٻو

١٠ فيبروري ١٩٤٣ مهاتما اپواس ڪيو ۽ ان ڪري ساري ملڪ ۾ آندولن چالو ڪيو. شروع ٿيو تہ مهاتما گانڌيءَ کي آزاد ڪيو وڃي ۽ سرڪار جي نيتيءَ برخلاف هند سرڪار جي ڪائونسل جي ميمبرن سرو شري اڻي، مودي ۽ اين. آر. سرڪار پنهنجن عهدن جون ١٧ فيبروري تي استيفائون ڏنيون. ملڪ جي ٻه سو بزرگ هستين سرڪار کي اپيل ڪئي تہ مهاتما گانڌيءَ کي يڪدم ڇڏيو وڃي. ٣ مارچ تي مهاتما گانڌيءَ جو اپواس پورو ٿيو. ٤ ڊسمبر ١٩٤٣ ڪستوربا کي قيد اندر وڏيڪ ٻه دفعا دل جي سور جي تڪليف ٿي. اڳئين سال انهيءَ ئي آغا خان پئليس قيد ۾ مهاتما گانڌي جو پتر سمان ساٿي مهاديو ڊيسائي جنهن پاڻ کي ٢٥ ورهين کان لڳا تار مهاتما گانڌيءَ جي جيوت سان جڙي ڇڏيو هئو تنهن جو ديهانت ٿيو هئو. ھاڻ ٢٢ فبروري ١٩٤٤ع تي مهاتما گانڌيءَ جي ڌرم پتني ڪستوربا هن سنسار مان هميشھ لاءِ موڪلائي وئي ۽ ٦١ ورهين جو سنبند شوراليءَ جي ڏينهن سانجهيءَ جو ساڍي ٧ ٻجي ٽوڙي وئي. سکہ دکہ ۾ سدائين ساٿڻ ساڪيات ستي موڪلائي وئي! مهاتما جي نيڻن مان لڙڪ ٽمڪي وهيا!! ڪستوربا جو اگني سنسڪار انهيءَ بنديخانہ ۾ ئي ڪيو ويو ۽ پنڊت مدن موهن مالويءَ جي آديش تي ساري ملڪ ۾ ماتم جي هرتال ڪئي وئي. اپريل ١٩٤٤ع مهاتما پاڻ ۾ بيمار ٿي پيو حالت نازڪ اچي بڻي. برٽش راڄ جي قهر جي ڪاري رات ديس تي ڇانجي وئي.

نيت ارنداهي اندڪار کي هٽائڻ لاءِ سورج ڪني ڪڍي. ٦ مئي ١٩٤٤ع تي سرڪار مهاتما گانڌيءَ کي سندس نازڪ طبيعت جي سبب بنا شرط جي آزاد ڪيو ڇو تہ ساري ملڪ ۾ زبردست طلب ڪئي ٿي هئي. ٥ جون ١٩٤٥ع ڪانگريس ورڪنگ ڪاميٽي جي ميمبرن کي سرڪار آزاد ڪيو. مئي ۾ جرمنيءَ جنگ ۾ هار قبولي، ١٩٤٦ع تي برٽش سرڪار اعلان ڪيو تہ هو هندستان کي آزاد ڪري ڇڏي ڪري وينداڻ ۽ ٻل هندستاني پاڻ پنهنجي ديس جي راڄ جو وڏان پاڻ ناهين. انهن "هند ڇڏيو" هلچل جي سڦلتا ٿي.

١٩٤٢ جي "ڀارت ڇڏي وڃو" جي تحرڪ جو اتهاس سمپورن تہ شمار ٿيندو جي چهور ۽ اشٽيءَ کي وساري سون. هنن ٻن نديڙن ٻوٽن ۾ جي پوليس ۽ فوج آزاديءَ جي سپاهين سان عذوبتون ڪيون ۽ جي پيرن سان ناحق ڪيا سي بيان ڪرڻ کان ٻاهر آهن.

هڪ ١٨ سالن جي جوان شنڪر الهن جو ورونڌ ڪيو تہ ڪيس ڦاسيءَ تي لٽڪايو ويو. مهاتما گانڌيءَ جي هڪ شش پروفيسر ڀنسالي ان لاءِ ور ور جاچ ڪرڻ لاءِ طلب ڪئي. هن ڇيو تہ جيڪا قوم پنهنجي استرين تي بلاتڪار ڪندڙ سرڪار کي جلدي تي ڏئي سا قوم مرده آهي ۽ تہ زنده ۽ هن ٻراڻ تياڳ ورت رکيو.

سرڪار جوانن کي ڦاسيءَ جي سزا ڏني جنهن جي خلاف سڄي ديش ۾ تحرڪ هليو. باپوءَ جي ڪوشش سان ڦاسيون رد ٿيون.

ڪرتويہ جي پالنا ۾ حق پيدا ٿيندا آهن. اسين پنهنجو فرض پورو ڪنداسون تہ حق پاڻهي حاصل ٿيندو.
— باپو

پراڻي نزديڪ ريل جي پٽي کي ڪيڻ جي
ڪئن جوانن ڪوشش ڪئي. ان لاءِ ٢٠ ورهين
جي عمر جي ڳڀرو جوان هيمون ڪالاڻيءَ کي
گرفتار ڪيو ويو. فوجي ڪمانڊر نه هن جي
ننڍيءَ عمر کي ڌيان، نه هنجي ڏوهه کي؛ هن
بيرحمي ڪري ڪيس ڦاسيءَ جي سزا ڏيئي
ڇڏي. هيمون ڪالاڻي ”انقلاب زنده باد“
”هندستان آزاد“ جا نعرا هڻندي ۽
مرڪندي ڦاسيءَ تي چڙهي ويو.

”سوريءَ سڏ ڪيو - ڪير هلنديون جيڏيون
هلڻ تن پيو - نالو نينهن ڳنهن جي.“

سنڌ جي مکيه وزير خان بهادر الله بخش
سرڪار جي ظلمي نيتيءَ خلاف اعتراض وٺي
لقب ترڪ ڪيا ۽ اعلان ڪيو ته مرڪز ۾
گڏيل قومي وزارت قائم ڪرڻ گهرجي. ته
سنڌ جي گورنر کيس وڏي وزيريءَ تان
موقوف ڪري ڇڏيو.

آسام جي ماتري، بنگال جي اولهه وارن
پاڳن، مدناپور، بنڪارا ۽ سڄي بهار
پرانت، اتر پرديش جي اوڀاري حصي خاص
ڪري ڪوئلن جي کاڻين، اوڙيسا ۽ سمنڊر
تٽ جي شهرن بلوسار، پاري، اوپر گوداوري،
اندرا ۾ گنتور ۽ رام نڙ ۽ اولهه خانديش،
ستارا ضلع، ٻڙودو، اهي هلچل جا جبرا
مرڪز هئا ۽ هوائي جهازن مان پاٽنا، ڀاگلپور
ندياء منگهير، تلچيرا ۽ ٽمبوڪ شهرن تي بمگولا
وسايا ويا. سٺ کان وڌيڪ شهرن ۾
ملٽري گهرائي جنتا تي فوجي راڄ جو ظلم
وسايو ويو. جيئن ظلم وڌيڪ تئن ماڻهو
وڌيڪ اتساهه ۾ تي آيا. اتر پرديش ۾ پلا
شهر ۾ ١٥ هزار ماڻهون وڃي سرڪاري
ڪورٽ ۾ ويهي رهيا ۽ ڪورٽن جو هلڻ
بند ڪري ڇڏيائون؛ اتر پرديش ۾ ١١٤ دفع
پوليس گولي بازي ڪئي ۽ درڀنگا ۾ ڏهه
هزار ماڻهن گڏجي وڃي هرهڪ سرڪاري
ڪچهريءَ تي قومي جهنڊو چاڙهيو ۽ سيتامڙهي
جي قيد خاني تي ڏهه هزار ماڻهو گهيرو
ڪري ويا ۽ قيدين کي آزاد ڪري ڇڏيائون.
بهار جي اسي سيڪڙو ڳوٺن مان پوليس
ٿاڻا ڇڏي ڀڄي هلي ويئي. بهار ۾ قريب
٢٧ هزار ڪاريه ڪرتا گرفتار ڪيا ويا؛
١٧٦١ ڄڻا گولين هيٺ شهيد ٿيا ۽ ٢٦٨٣
ماڻهو گولين وکهي ٿيا.

”ڇڏيو هند Quit India“ هلچل پنجي
ته ’هڪ ٻلور‘ هئو جنهن جو اثر ساري
ملڪ تي ڇانئجي ويو. نوجوانن لشڪري اڳ
وچ تي ڌيان ڏنو ۽ ١٢ هزار جدا جدا هنڌن
تي ٽيليگراف جون تارون ڪپيون ويون.

مهاتما گانڌيءَ جو ديش کي آواهن ڪيو
هو ته هرڪو پاڻ کي آزاد ڀارتواسي سمجهي،
سوتنتر ماڻهن وانگر ورتاءُ ڪري، ان جا
درشيه ورلن ڪرڻ وٽان آهن. ڪرنالڪ ۾
پوليس لٺ بازيءَ ۾ هڪ ناراڻا ديسائي نالي
گهايل ٿي پيو. جڏهن کانس پڇيو ويو ته
جا ڪپڙي ته پاٽي ته گهرجن، دوا ته گهرجن
پر جواب ڏنائين:

”مونکي سوراج کپي.
ٻيو ڪجهه ڪين کپي.“

۽ انهيءَ چوٽ بعد ٿوريءَ وقت کان
پوءِ پران ڏنائين! خانديش ۾ نندربار ۾
چوڪريون ۽ چوڪرا قومي جهنڊا کڻي
آزاديءَ جا نعرا هڻي رهيا هئا ته سولجر

جنهن ڳالهه ۾ ڪنهن جو ڪلياڻ سمايل آهي اها ڳالهه دان
ڪڏهن ڪو نه وساريندو آهيان.
—بابو

الر پٽيل کـــي گرفتار ڪري ٦ سال سخت
پورهئي سان سزا ڏني وئي. ٻه ٽي پوليس
مان ٻڌي وڃي جوانن کـي الساعت ڪرڻ
لڳا. احمدآباد ۾ ڪيترن هنڌن تي لوڪن
جو راڄ ڪرو ٿي ويو جو پوليس ٻـــ سندن
تي چوڻ تي پئي هلي. مزدورن عام هڙتال
ڪئي. احمدآباد جون سٽ ۽ ڪپڙي جون
ملون ٽوي سيڪڙو هڙتال تي هيون. ساڳي
طرح مدراس، بمبئي، ٻڙودا، ناگپور ۽ دهلي
جون مليون سرڪاري ليتيءَ برخلاف هڙتال
تي رهيون. احمدآباد جو وديارٿي ولـــود
ڪنور ورن قومي جهنڊو کڻي ٽولي وٺي
نڪتو. پـوليس ڪيس لنيون هڻندي اٿترو
ٿنيو جو ڦٽڪي ڦٽڪي پران ڏنائين. ٻي
وديارٿين جي ٽوليءَ ۾ مني پٽيل کي پوليس
گوليءَ جو شڪار بڻايو. پنج‌سو وديارٿين گڏجي
پرنگيا ڪئي ته سوراڄ وٺڻ لسائين سپاهي
ٿيندي رهنداسون. ستارا ۾ ڪڙمي هزارن ۾
مورچا ڪاهي ڳوٺن ۾ قومي راڄ برپا ڪرڻ
لڳا. ڪراڙ ۽ پٽن ۾ سرڪاري نشان ته چڏيائون ۽
بنگلور ۾ سرڪاري گولي بازيءَ ۾ ڏيڍ سو
ماڻهو مئا ۽ ساڍا چار سو ماڻهو ڦٽيا.

سنڌ ۾ ٩ آگسٽ کـان اول لـــي سکـر
کان حيدرآباد تائين ايراضيءَ ۾ مارشل لا
فوجي راڄ ڪڙو هئو، جو پير پاڳاري انگريزن
سان اڳيئي ڇڪري لڳائي هئي. پير جـــا
سوين مريد جي ’حر‘ ڪري سڏيا وڃـن
تا سي قيد ڪيا ويا هئا. خود پير پاڳاري
تي بڻ فوجي ڪارروائي چالو هئي. وري
درياهه جي بـــنـد ٽٽڻ ڪري چئن ضلعن
۾ ٻوڙ ٻوڙا هئي لڏڻ ته بمبئيءَ مان جيڪي

هدايتون لـــي آيون لـن جـي پوئواري
ڪرڻ ۾ سنڌ پوئتي ڪين پئي. گرفتاريون،
لنبازي، گهوڙ پسوارن جـون ماڻهن تـــي
چڙهايون، هڙتالون، سرگسون، شهر شهر ۾ جاري
هيون. ٻه سـؤ اڳوان نظربند ڪري قيد جي
ديوارين اندر رکيا ويا ۽ ايائي هزار گرفتاريون
ڪيون ويون جيترئون اڳي ڪنهن هلچل ۾
نـــ ٿيون. ايهر پچن هڪ سـؤ نينـــگرن
کي ڦٽڪا هڻڻ جي سزا ڏني وئي. سرڪار
وحشاڻي طريقن وٺڻ ۾ ڪين گهٽايو. استرين
کي گرفتار ڪري آڌي رات جهنگلن ۾ اڪيلو
ڇڏي ٿي آيا . پوليس لڪي لڪي لنيون
کڻي اوچتو اچي بالدر سٽنائن تي پـوي ۽
لنين سان راوچاڻ ڪري ڇڏي. گانڌي جيئتي
ڏينهن ساري سنڌ ۾ پرڀات ڦيريون، سرگسون
۽ عام ميڙ ڪيا ويا جنهن ڪري ڪيترن
شهرن ۾ سؤن جي انداز ۾ گرفتاريون ٿيون ته
ڪن‌هنڌ لنبازي ڪئي وئي. بي‌قاعدي بليٽنون
هميشه نڪرندئـون رهيون ۽ شهر شهر ۾
قومي هلچل جي خبر چار ماڻهن کي ڏينديون
رهيون. ڪيترا دفعا اهــــي قومي بليٽنون
سرڪاري آفيس ۾ لبار ڪيون ويندڀـون
هيون. سرڪاري آفيس مان جڙلو حڪم تي
نڪتا ته فلاڻو قيدي آزاد ڪيو، فلاڻو عملدار
بدلي ٿيو. سرڪاري تارن جو سلسلو نڪمو
بڻائڻ لاءِ ڪراچي، حيدرآباد، نوابشاهه کان
سکر تائين ڪيترا دفعا هنڌ هنڌ تي تارون
ڪٽيون ٿي ويون. سکر اسٽيشن پرسان ملٽري
گدام کي جلايو ويو.

١٩٤٢ جي هڪ ملٽري بارود جي ريل
گـــاڏيءَ جي آمدرفت کي روڪڻ لاءِ سکر

دنيا ۾ ڪيتريون اهڙيون ڳالهيون هونديون آهن جي پنهنجي دل موجب
نه هونديون آهن پر ان هوندي به اهي درگذر ڪرڻيون پونديون آهن.

۽ آزاد پرشن جهڙو ورتاءُ ڪيو. هي ڌرتي ماتا ڀارت ماتا توهان جي آهي ان تي پاڻ ئي راڄ ڪريو ۽ انجي پالڻا ئي رکيا ڪريو؛ هر طرح جي ڪاهه کان - جرمن، جپان ۽ پڻ انگريزن جي حملي کان."

٩ آگسٽ تي رات جو ئي مهاتما گانڌيءَ کي گرفتار ڪيو ويو ۽ ساري هندستان ۾ سيني ڪانگريس اڳوانن ۽ ٨٠ ڪارڪن ڪرتائن کي قيد ۾ توسيو ويو. انگلنڊ جي وڏي وزير مسٽر چرچل لباڙ هٽي چيو تہ هن وقت هندستان ۾ جيترو اسانجو لشڪر پينو آهي اوترو ڪڏهن ۾ اڳي نہ هو.

فوجي مارشل، لارڊ ويول کي هندستان جو وائيسراءِ ڪري موڪليائين. دنيا کي دوکو ڏيڻ لاءِ آميريڪا ۽ انگلنڊ چوندا رهيا تہ اسين دنيا ۾ لوڪشاهي ۽ آزاديءَ جي بچاءَ لاءِ مهاڀاري جنگ لڙي رهيا آهيون مگر عمل ۾ سندن اهو لشڪر ۽ پوليس لوڪشاهيءَ ۽ آزاديءَ جي اپاسڪن ڀارتواسين کي ڪچڻ لاءِ ڪم تي آندو ويو.

گانڌيجيءَ جو Quit India "ڇڏيو هند" جو نعرو ديش جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ پچڻ لڳو. هماليہ جبلن مان پراڙ ۽ ڪنيا ڪماري راس تائين رسيو ۽ گوداوري ندي جي مک کان گنگا نديءَ جي ڇوڙ تائين "ڪرينگي يا مرينگي" جي ڌني لڳي رهي هئي. وديارٿين، ڇوڪرين، توڙي ڇوڪرن، آزاد هند جي نشاني قومي جهنڊو جهولائي پاڻ تي هموار ڪيو، اول اسڪولن ۽ ڪاليجن ۾، پوءِ سرڪاري ڪچهرين، پوليس ٿاڻن ۽

لشڪري اڏن تي پڻ!

ان تحرڪ ۾ جا اديت بهادري ڀارت ماتا جي سپوتن ڏيکاري، جي حيرت انگيز جرئت ۽ همت جا ڪارناما هنن ڪيا ۽ جي دل ڏاريندڙ ظلم هنن صبر سان سٺا انهن جون ڪهاڻيون اڄ ۾ ٻڌي هڪ طرف دل خوشيءَ ۽ فخر مان جهومڻ تي لڳي تہ ٻئي طرف نيڻ غم مان ڇلڪي ٿا پون.

ابيم ۽ معصوم ليکرن پنهنجي رت جي ڌارا سان شهر شهر کي تلڪ ڏئي شوڀائتو بڻايو. ڪراچيءَ ۾ ڊي. جي. سنڌ ڪاليج جي اوچي گنبذ جي چوٽيءَ تي چڙهي هڪ وديارٿي وڃي قومي جهنڊو چاڙهي پنو جتان ڪري مرڻ جو پلڪ پلڪ ۾ منظر هئو. بمبئي ۾ شيواجي پارڪ ۾ ڪستوربا ميمنگر ڏانهن ايندي وات تي گرفتار ٿي ۽ خلق سان ٻرتار ڏيو ميدان کي پوليس لنين سان گهيري ويئي. ليڪن اروڻا آصف علي ٽولين پنيان ٽوليون قومي جهنڊا جهڙڪائيندي ميدان ۾ موڪليندي رهي. پوليس ڏهہ دفعا گوليون هلايون، ٨ ماڻهون مري ويا ۽ ١٧٠ ماڻهو ڦٽجي پيا. ٻئي ڏينهن گرنٽ روڊ ۽ دادر ۾ پوليس لنيون هلايون ۽ پنج دفعا گوليون هلايون. بمبئي ۾ لڪل قومي ريڊيو اسٽيشن جاري ڪئي ويئي جتان ساري ڀارت کي قومي هلچل جون الٽهن ڏيندڙ خبرون ٻڌايون ٿي ويون. لڪل ريڊيو هلائڻ جي شڪ ۾ ٻن جوانن کي گرفتار ڪيو ويو تن کي چار ۽ پنج سال سخت پورهئي سان قيد جي سزا ڏني وئي. ڪانڊس ۾ امان نيجو ۾ شريمتي ليلا پٽيل ۽ سنڌس ٻين ڀاتين

پنهنجي حيثيت کان ڪڏهن وڌيڪ نہ رهو؛ بنگلي ۾ رهندي بہ جهوپڙيءَ ۾ رهڻ لاءِ هردم تيار رهو.

— بابو

(11) آزاديءَ جي آخرين يڌ - ڪرينگي يا مرينگي - ڀارت ڇڏي وڃو Quit India

شاعر جو ڪٿو آهي :

For freedom's battle once begun,
Bequeathed from bleeding sire to son,
Though vanquished oft is ever won.

آزاديءَ جي يڌ جڏهن
هڪ دفعو شروع ٿي ٿئي،
پوءِ خون وهائيندڙ پيئن کان
پٽ کي ورثي ۾ ملندي،
ڀل گهڻي ڀيري ورڻي هارائجي
پر آخر ۾ جيت اوس حاصل ٿيندي.

شاعر جي ان ڳالهه موجب ئي ڀارت جي ٣٣ ڪروڙ جنتا آزاديءَ لاءِ آخرين جدوجهد ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ۽ درڙهه سنڪلپ ڪيو تہ هن دفعي اهڙا فيصلو ڪن جنگ لڙيندي ۽ ديس کي آزاد ڪري ئي رهنداسون.

هڪ طرف جپان جي ڪاهه، جا سر تي اچي سهڙي، ٻئي طرف انگريزن جو ڀارت کي آزاد ڪرڻ کان انڪار ۽ ملڪ جي ماڻهن کي غلام طور ڪم آڻڻ ئي ضد ٻڌڻ، تنهن ڪانگريس لاءِ ڄيري قدم کڻڻ کان سواءِ ٻي واهہ ڪانہ ڇڏي. تنهن ڪري ٩ آگسٽ ١٩٤٢ تي بمبئيءَ ۾، گواليا ٽئنڪ ميدان تي آل انڊيا ڪانگريس ڪاميٽيءَ جو اجلاس ڪوٺايو ويو جنهن ۾ ديس جا ڌرندڙ آزاديءَ جا سپاهي ۽ سردار اچي گڏ ٿيا جن ٺهراءُ ڪري انگريز سرڪار کي "ڇڏيو هند" "Quit India" جو آواز ڪيو. مهاتما گانڌيءَ انگريزن کي وينتي ڪئي :

"مان هرهڪ انگريز جو هن ٺهراءُ سان ساٿ ٿو گهران. هن گهڙيءَ، هن وقت ايشيا ۾، آفريڪا ۾، گهٽ ۾ گهٽ هندستان ۾ انگريزي راڄ هٽائي وڃو."

۽ جوانن کي چيائين :

"انگريزي راڄ کي ٻنهہ ختم ڪرڻو آهي، جو زهر مثل سپ کي ناس ڪري رهيو آهي. انهيءَ لاءِ صرف ٻہ ڳالهيون گهرجن. هڪڙو اهو احساس تہ دار ۽ راڄ وڏي ذلت آهي؛ ٻيو غلاميءَ جي زنجيرن ٽوڙڻ جو پڪو نشچو.

"مان توهان کي هڪ منتر ٿو ڏيان، ۽ ڪو منتر. پنهنجي دلين تي ايهو منتر اڪري ڇڏيو؛ هرهڪ ساهہ کڻندي ايهو منتر اچاريو. منتر آهي اسين 'ڪنداسين يا مرنداسين.'

The Mantra is "We shall Do or Die."

اسين ڀارت کي آزاد ڪنداسين يا آزاديءَ لاءِ لڙندي مرنداسين. اهڙو جيئنداسون تي ڪين جو غلامي پڪي ٿيندي ئي سو ڏسڻو پوي. ڪٿو اهو وچن .... هرهڪ نر ناري هاڻ پلڪ پلڪ ۾ ائين ڄاڻي تہ منهنجو کاڌو پيئڻ رهڻ ڪرڻ سڀ سوراڄ سنگرام لاءِ ئي آهي... ايشور کي ساکي ڄاڻي پرتگيا ڪريو تہ جيسين آزادي ملي ٿيسين بس نہ ڪنداسين ۽ سوراڄ حاصل ڪرڻ لاءِ تن جي بلي قربان ڪنداسون. جيڪو جان ڏيندو سو ئي جيوت پرايت ڪندو ۽ جو جان بچائڻ جي ڪندو سو ئي جان ڪوهيندو. آزادي حاصل ڪرڻ ڪائرن جو ڪم نہ آهي ۽ نہ ڪي دربل هردي وارن جو. هاڻ سڀير سان ڪلهو ڪلهي ۾ لائي گڏجي هليا هلو. پاڻ کي آزاد سمجهو

نيڪ مقصدن لاءِ ساڌن بہ نيڪ ئي ورتائڻ گهرجن. ڏنگي رستي سان سڌو ڪم ٿي ڪونہ سگهندو.
— ٻاپو

شهرن تي جپانين گولا اڇلايا. تڏهن مهاتما
گانڌيءَ انگريز سرڪار کي ليکن ڏاوران
ڏاڍو سمجهايو ته خود انگريزن جو ان ۾ ڀلو
آهي. جي ڀارت کي آزادي ڏيئي هڪ طرف
پنهنجي اخلاقي حيثيت وڌايو ته تحقيق توهين
لوڪشاهيءَ لاءِ ۽ ملڪن جي آزاديءَ لاءِ
جرمن حڪومت سان لڙي رهيا آهيو ۽ ٻي
طرف آزاد هندستان جي خوشي مان ڏنل
همدردي ۽ مدد جو لاڀ وٺو. انگلنڊ جي
اها سچي بهادري ٿيندي ويندي جيڪڏهن
هندستان جي راڄ تان هٿ ڪنيائون. پوءِ
جرمني جو ظلمي فاسسٽپڻو به ختم ٿي ويندو.
ڀارت مٿان سلطنتشاهي قبضو ڇڏين ته هوند
جيڪو هن جنگ ۾ ڀاري جان ۽ مال جو
خرچ ڪري رهيا آهن تنهن کان به بچي پون.
جيڪڏهن انگريز هندستان کي هيئنر ئي
آزاد ڪن ته شايد جپان هندستان تي ڪاهه
ڪرڻ جو خيال ئي مٽائي ڇڏي. مهاتما
گانڌيءَ لکيو ته انگريز سرڪار انتظام سان
هندستان خالي ڪري وڃي، انهيءَ ۾ ئي
هندستان جو بچاءُ آهي. ڌارين ملڪن جو
لشڪر هندستان ۾ اچي گڏ ڪرڻ ڀارت لاءِ
خطري جي ڳالهه آهي. جنگ ۾ آمريڪا جي
مدد معنيٰ آمريڪا جي ملڪ مٿان ڌلندي
يعني هندستان مٿان انگريزن سان گڏ
آمريڪا جو راڄ. انگريزن ۽ آمريڪن
لشڪر جي هن طرح جي تياريءَ ۾ ڀارت
جي آزاديءَ جو ترورو به ڪونه ٿو ڏسجي.
صاف ظاهر آهي ته هزارها ۽ لکها لشڪر
انگريزي سلطنت جي بچاءَ لاءِ اچي هت
مڙيو آهي، سو اسان لاءِ ارمان ۽ خطري جي

ڳالهه آهي. مونکي پوسٽ ڪارڊ تي هڪ
پيسو، لفافي تي ٻه پيسا، تار تي ٻه آنا لڙائي
جي ٽئڪس ڏيڻي پوي ٿي ۽ منهنجي
ديس مٿان حڪم لنڊن جو ٿو هلي. ملڪ
تي ڌارين لشڪر جو قبضو آهي. هندي
لشڪر جي جنگ ۾ بهادري ڪنهن ڪم جي
نه آهي. ماڻهن کان گهر خالي ڪرائي لشڪر
کي ڏنا ٿا وڃن جنهن ڪري ماڻهو دربدر
آهن. جپان جي ڊر کان بنگال جي ماڻهن
کان سندن ٻيڙيون ڪبي سرڪار قبضي
ڪيون آهن ۽ هنن جو مڇي مارڻ جو گذران
بند ڪيو اٿن. انگريزن اسانکي اهڙو نستو
ڪري ڇڏيو آهي جو اسين پاڻکي سنڌن
پاڻهو ڀيا سمجهون. ۽ وڻش ڪالي وڃڻ
ٻڌيءَ جي مثال انگريزن هڪ نه ڏني.
انگريزن جي نيت اها ڪئي لـ هـو
پنهنجي سلطنتشاهي جنگ لاءِ هندستان جو
اڪيچار ڏن ۽ اسنکي جن شڪتي بنا ڪنهن
جي روڪ ٽوڪ جي ڪم آڻي سگهن ۽ ۽
خدانخواسته جي برما ۽ سينگاپور جيان
نڪري وڃڻو پوي ته هندستان ۽ هندستانين
کي سندن قسمت تي ڇڏي هليا وڃن
هندستاني ٻچن جا مرن ٻچا سندن ٿلا.
ير مهاتما گانڌي ۽ ڪانگريس جا اعليٰ
اڳوان، پنڊت جواهرلعل نهرو، سردار ولڀ ڀائي
پٽيل ۽ ٻيا سدا سچائي هئا ۽ هنن انگريزن جي
نيت پڌري سمجهي ٿي. هنن نهڪال اعليٰ
درجي جي مدبري ڏيکاري. هڪ طرف دشمن
کي ڌارين جي حملي کان بچائڻ ۽ ٻئي طرف
آزاديءَ لاءِ آخرين داءُ اجهائڻ جي مراد سان هڪ
جبرو تحريڪ جاري ڪرڻ جو هنن فيصلو ڪيو.

غلطي ڪرڻ نهايت برو ڪم آهي جنهن لاءِ شرمساري اچڻ گهرجي.
غلطيءَ لاءِ معافي طلبڻ ۾ ڪا شرمساري ڪانهي.

ستياگرهه آرنڀ ڪيو جنهن هيٺ چونڊ
ڀيترن ديشواسين کي ستياگرهه ڪرڻو هو.
پهرين نمبر ۾ ونوبا ڀاوي جيءَ کي ۽
ٻئي نمبر رکيائون پنڊت جواهرلعل نهرو.
پنڊتجيءَ کي چار سال قيد جي سزا ڏني
وئي ۽ ونوبا ڀوي جي کي ٽي مهينا.
۳۰ ڊسمبر ۱۹۴۰ع ڪانگريس پريزيڊنٽ
مولانا ابوالڪلام آزاد کي گرفتار ڪري ڏيڍ
سال قيد ڏنو ويو. پوءِ ته ساري ملڪ ۾
شخصي ستياگرهين جون يادداشتون تيار
ڪيون ويون ۽ ۲۵ هزار ڪانگريسي مکيه
ڪارڪرتا قيد ۾ بند ڪيا جن ۾ پرانتن جا
اڳيان وزير پڻ اچي ويا. ٻئي سال ۳ ڊسمبر
۱۹۴۱ع برٽش سرڪار سڀني ستياگرهين کي
آزاد ڪيو. ڪجهه وقت پوءِ جپان به جنگ
۾ ڪُڏي پيو ۽ انگريزن جي شهنشاهي لشڪري
اڏن تي ڪاهه ڪيائين جنهن ۾ سنگاپور ۽
خود رنگون تي به هن قبضو ڪري ورتو.
انگريز سنگاپور ۽ رنگون ڇڏي ڀڄي ڪا-
ڪاهيندڙ جپانين سان لڙائي ڪرڻ بنا ٽي
ڇڏي نڪري آيا. ليکن ڪري هرهڪ
هندستانيءَ کي صاف ڇتو ڏسڻ ۾ آيو ته
هيڪڙين حالتون گهٽيون وڌيڪ بگڙيون ۽
انگريزن ضروري سمجهيو ته پوءِ ڪنهن به
ميل دهليءَ مان پڻ هوائي جهازن تي چڙهي
آزمي هليا ويندا. پوءِ ڀارتواسين جو ڇا ٿيندو،
۽ جپانين جي ڪاهه جو ڪير مقابلو ڪندا،
ليکن جو ڌاري سرڪار کي ڪو اونو ڪونهي.
مهاتما گانڌي ان تي ملڪ کي آگاهه ڪيو:
”جپان ڪاهي ڪندڙ لٽي اچي پنو
آهي پر اسانجو ڪير هٿ مٽ نه آهي.
هٿ پئي ۾ وڌيڪ آهي. سرڪار هڪ
طرف رعيت ٻئي طرف... هرهڪ انسان
ستياگرهيءَ جو ڪرتويه آهي ته هرهڪ شهر
۾ خبردار ۽ هوشيار ٿي ڪري رهي ۽ جپاني
ڪاهه جو مقابلو ڪرڻ لاءِ هوشيار رهي
۽ ليکن جوڙجڪي ڪاريه ڪندو رهي.“
۱۱ مارچ تي برٽش سرڪار اعلان ڪيو
ته جپاني لشڪر جي چڙهائي ڪري جو
هندستان لاءِ مسئلو پيدا ٿيو آهي ليکن کي
منهن ڏيڻ لاءِ برٽش سرڪار جي مرضي آهي
ته هندستان جي سڀني شڪتين کي ڪٺو
ڪجي، جنهن حملي ڪندڙ کان ملڪ جي
رکيا ڪري سگهجي. ان لاءِ سر ڪرپس
جي ٽولي هندستان اچڻ سان ڳالهيون
ٻولهيون ڪرڻ لاءِ موڪلي وڃي ٿي. ۲۲
مارچ تي سر سٽئفرڊ ڪرپس ڪراچيءَ
پهتو. ۲۷ مارچ تي مهاتما گانڌي مسٽر ڪرپس
سان گڏيو ۽ ۲۹ مارچ تي ڪرپس اخبارن ۾
ظاهر ڪيو ته ملڪ جي بچاءَ جو ڪاٿو ٺوڙي
سيپٽي ڏريون بڪراءِ طلب ڪنديون لڏهن
۾ هندستانين جي هٿ ۾ ڪين ڏيڻ ۾
ايندو. وڌيڪ اهو پڻ ظاهر ڪيائين ته
جنگ هلندي حڪومت جي ڍانچي ۾ ڪابه
بنيادي ڦيرڦار ڪانه ڪئي ويندي. ڪرپس
ٽوليءَ جي آڇ ته هندستاني ڪوڪي عهدي
تي اچن جڏهن سموري ديش جي بچاو
جي اختياري والسراءِ جي هٿ ۾ هوندي،
سا ڪنهن به ڌر کي پسند ڪين پئي.
اپريل جي ۵ تاريخ جپانين ڪولمبو تي
هوائي جهازن جو حملو ڪيو. اپريل ۶ تي
ڀارت ڀوميءَ ۾ ڪوڪوناڊا ۽ وزيگاپٽم

قوميت جي ڀاونا ڌارڻ ڌاران انتر راشٽريتو نه ٿو اچي سگهي.
— باپو

حڪومتن جيڪي يورپ، آفريڪا ۽ ايشيا ۾ ڪلور ڪيا آهن تنهي خلاف آهي ۽ ڪانگريس جي سهانيوڪي انهن قومن سان آهي جي لوڪشاهي ۽ آزادي جي طرف آهن.
٣ سيپٽمبر ١٩٣٩ تي يورپ ۾ لڙائي ڇڙي. جرمنيءَ پولنڊ تي حملو ڪيو ۽ انگريز ۽ فرانس پولنڊ جو طرف ورتو. مهاتما گانڌي وائسراء سان ڳڏيو ۽ ظاهر ڪيائين ته منهنجي همدردي انگلنڊ سان آهي پر وائسراء وٽان ديش جي آزاديءَ لاءِ ڪجهه پلئه ڪين پيو. هائوس آف لارڊس جي بحث ۾ ڏٺو ويو تہ انگريز هندستان جي باري ۾ ساڳيو سلطنتشاهيءَ جو سر ٻولي رهيا هئا. وائسراء ١٧ آڪٽوبر تي پڌرائي ڪئي تہ جنگ پوري ٿيڻ کان پوءِ ئي برٽش سرڪار هندستان لاءِ خود حڪومت بابت مشورو ڪندي. ان ڪري مهاتما گانڌيءَ جي صلاح سان ڪانگريس فيصلو ڪيو تہ پرڳڻن جا ڪانگريس وزير استيفائون ڏين. هوئن بہ ڊفينس آف انڊيا قانون جي ڪري وزيرن جون اختياريون نہ ڇڙيون وڃي رهيون هيون ۽ وزارتن رهڻ سان ڪين برٽش سرڪار جي جنگي ڪوشش جو هٿيو بڻجي رهڻو پوي ها، جا جنگ هندستان جي اعتراض باوجود ديش تي مڙهي ويئي هئي. جنگ جي مراد ڇٽي تي ويئي لوڪشاهي ۽ آزادي برقرار رکڻ پر هندستان کي ٻنهي کان محروم رکيو ويو هو.
٥ فيبروري ١٩٤٠ع تي مهاتما گانڌي وري وائسراء سان ڳڏيو جيئن انگريز سرڪار کو عزت ڀريو سمجهوتو ڪري پر اهڙي اميد ڏسڻ ۾ ڪانہ آئي تنهن ڪري مارچ مهيني ۾ رام ڳڙهہ ۾ ڪانگريس اجلاس وقت گانڌيجيءَ صلاح ڏني تہ، جيڪي ماڻهون ڪانگريس جي اڳ هيٺ آهن تن کي هن لڙائي جي خاطر ماڻهون يا ناڻو يا اسباب نہ ڏيڻ گهرجي ۽ هر ڪ ڪانگريس ڪاميٽيءَ کي ستياگره ڪاميٽي بڻجي وڃڻ گهرجي. جون مهيني ۾ جرمنيءَ ساري فرانس تي قبضو ڪري ڇڏيو تنهن ڪري ڪانگريس ورڪنگ ڪاميٽيءَ انگريزن کان طلب ڪئي تہ يڪدم هندستان کي آزادي ڏيئي قومي سرڪار استاپن ڪريو جنهن هندستان جي اندروني صلح سانت قائم رکڻ ۽ ٻاهرين حملي جو مقابلي ڪرڻ جو وجهہ هندستانين کي ملي. مهاتما گانڌي اهنسا جي ورت تي ثابت قدم رهڻ ڪري ڪانگريس ورڪنگ ڪاميٽيءَ تان استيفا ڏني. وائسراء ڀارتواسين کي مڪمل آزادي ڏيڻ کان انڪار ڪيو باقي ڪجهه عيوضين کي پنهنجي ڪاروباري ڪائونسل جو ميمبر يعني ڳڏو ڪري رکڻ قبول ڪيو. ورڪنگ ڪاميٽي پڌرائي ڪئي تہ انگريز ڀارت کي تلوار جي زور تي غلام رکڻ ٿا گهرن. مهاتما چيو:

”مان نٿو چاهيان تہ انگريز جنگ ۾ هارائين.... ليڪن تہ انگريزن جو هند هيٺ ٿي... پر اسين ڪيترو صبر ڪريون؟ ڇا ديش ناس ٿي وڃي؟ ڇا قوميت جي پاونا ملڪ ۾ مري وڃي ليکين؟ ... جيڪڏهن ڪانگريس کي مري مٽڻ ليکڻو آهي تہ بهتر آهي قوميت جو نعرو هڻندي ماڻهو لڻي...“

مهاتما گانڌي تنهن ڪري شخصي

تندرست شرير ۾ ئي تندرست آتما نواس ڪندي آهي.
— ٻاپو

سنڌ ۾ ٻه ست ڪتا ۽ کاڌي جو ڪارڻ هالا ۾ ويا هئا. حيدرآباد ۾ ڊاڪٽر چمنداس، ساٿيءَ ۾ شري تاراچند، سکر ضلع ۾ مکي شيوارام ٽوپڻداس کاڌي ڪيندر هلايا. ڳوٺن ۾ سيوا جي لاءِ رليڊيري ۽ خانپور ۾ آشرم کليا هئا. هريجن اڌار لاءِ هريجن سيوڪ سنگهه ڪارڻ ڪري رهيا هئا ۽ پڻ هريجن ڪوآپريٽو بئنڪون کوليون ويون جو سمرو ڪارڻ پروفيسر ايڇ. آر. ملڪاڻيءَ ۽ سري شيوڪرام ڪرمچند جي زير نگراني هلندڙ هئو. ڊاڪٽر ڪشنچند جي ڪوشش سان شڪارپور ۾ هڪ عاليشان هريجن ڪالوني ٺهي.

گانڌيجيءَ سيواگرام ۾ جو ڳوٺن ۾ رهندڙن جي بيمارين چٽائڻ لاءِ قدرتي يا سستي دوائن رستي علاج، جنتا جي خوراڪ صحت ۽ پشتي ڏيندڙ بنائڻ لاءِ تجربا، ڳوٺن جي ٻارن کي بنيادي تعليم (Basic Education) ڏيڻ جي لاءِ پربرگ ڪيا تنجو اثر مول هيا سنڌس ورس:

अहिंसा सत्य अस्तेय ब्रह्मचर्य असंग्रह,
शरीरश्रम अस्वाद सर्वत्र भय वर्जन,
सर्व धर्म-समानत्व स्वदेशी स्पर्श भावना,
विनम्र व्रत-निष्ठा से ये एकादश सेव्य है ॥

يعني نمرتا ۽ نشتا سان ٻارنهن ورت پالڻا آهن: اهنسا، ستيه، استيه (چوري نه ڪرڻ)، برهمچريه، اسنگره (ڌن نه ميڙڻ)، شرير جو پورهيو ڪرڻ، اسواد، ڀؤ ٻنهي ڪڏهن ڇڏڻ، سڀني ڌرمن کي سمان ڄاڻڻ، سوديشي ۽ سپرش ڀاونا (يعني اڇوت ڪنهن کي نه ڄاڻڻ).

"سو سادو جاڻ جو ساڌي من شد ڪري،
دک سک لاڀ الاڀ ۾ رهي تبوليءَ ساڻ،
سامي چئي سڀ ڪنهنجو ڪيول گهري ڪلياڻ،
ڪڏي پنهنجو ڀاڻ ٻئي ٻناري رام رس."

(ج) پرانتڪ خود حڪومت

مهاتما گانڌيءَ جي ان جوڙجڪي ڪارڻ جو اوس ڦل نڪتو. ١٩٣٥ ۾ برطانيه سرڪار گورنمينٽ آف انڊيا آڪٽ پاس ڪري، هندستان کي جو پرانتڪ خود حڪومت ڏني تنهن لاءِ ١٩٣٧ ۾ چونڊون ٿيون. ڪانگريس برطانيه حڪومت کان اها خاطري طلبي ته وزيرن کي ڪلي اختياريون هونديون ۽ گورنر سندن ڪاروبار ۾ دخل نه ڏيندا. ان خاطري ملڻ بعد ڪانگريس انهن چونڊن ۾ ڀاڱو ورتو ۽ وڏي ڪاميابي حاصل ڪئي. ١١ پرڳڻن مان اٺن پرڳڻن ۾ ڪانگريس جون وزارتون ٿيون. لنڊن جي ٽائيمس اخبار لکيو ته ڳوٺن ۾ رهندڙ پارلواسين جي سيوا ڪارڻ ڪرڻ ڪري ئي لکها ووٽرن ڪانگريس کي ووٽ ڏنو آهي ۽ پڻ ٻيا ڪروڙها ماڻهو جنکي ووٽ جو حق نه آهي تنجو ڪانگريس کي ساٿ آهي.

ڪانگريس وزارتون عام جي ڀلي کي خيال ۾ رکي سرڪاري ڪاروبار هلائڻ لڳيون ۽ سرڪاري سرشتي ۾ وڏو ڦيرو اچي ويو. پر اهو دور، "چار ڏيهن کي چانڊني ڦر اڌيري رات" جي چوڻيءَ موافق ٿورو ٿي عرصو هليو.

١٩٣٨ع ۾ يورپ ۾ مهاڀاري لڙائي جڙڻ جا غرغاءَ پڌ حق لڳا ۽ ڪانگريس ڪارڻ ڪرڻي سيا ٩ آگسٽ ١٩٣٩ تي پڌرائي ڪئي ته جيڪڏهن لڙائي چالو ٿي ته هندستان کي انهيءَ لڙائيءَ ۾ انصاڻ جي ڪانگريس سخت برخلافي ڪندي. البت ان پڌرائيءَ ۾ ڌيڪاريو ويو ته ڪانگريس فاسست آپيشاهي

سيني جي گيٽي ۾ گيٽي ڀلائي ڪرڻ ئي هڪ سچو، گورو ۽ مانوتا سان پريل سڌانت آهي.
— باپو

ـي

جي پارت جي تڏهن ٿي ساٽس سانئي ٿيا هئا. سنڌس اکين حالت دکي جي نواسين جي ــو پستڪ سوراج هند ۾ ١٩٠٨ع ڦري. ٿي بيان ڪنگالپڻي جي پارت ته هئو لکيو گانڌيجيءَ اٽڻ ۽ چرخو جو ڪتڻ آهي علاج پاڻ رام ءَ گهرجن. ڪرڻ چالـو وري جي آڏاٽـو جو پرپا آشرم ستياگره ـي ٿ جڻ ۾ سابرمتيءَ جو اٽڻ ۽ چرخو جو ڪتڻ اني تڻن ڪيائين آندولن اسهڪار جي ١٩٢١ع آندائين. آڏاٽو چالو چرخــو ۾ گهر گهر هئو اسم مکيه جو مان ست ڪتيل جي هٿ ۾ ڳوٺن ۽ ڪرڻ ١٩٢٥ ورتائڻ. ۽ ناهڻ ڪپڙو اٽيل جو هٿ ۽ ريو ڪيو پرپا سنگهه چرخا پارليه اکل ۾ پرپا منڊل اديوگ گرام پارتيه اکل ۾ ١٩٣٤ ته هو اديش جـــو سنستائن انهن ڪيائين. ڳوٺن ۽ آڏجي وري ريت چگيءَ جي گانون تي ترقيءَ ۽ جيئارجي وري جي هنرن جي نيتڪ جي گانوواسين جي پارت جڻ آڻجي ڪين. جلوو ڳوٺ ۽ تثي التي شريرڪ ۽ ملي حڪومت خود پرانتڪ جڏهن ۾ ١٩٣٧ع تڏهن نهيون وزراتون جون ڪانگريس ۽ جيڪڏهن ته ڪيو تاڪيد ڪين گانڌيءَ مهاتما جي لوڪن لکن تيندڙ پاهه ۾ بڪه جي پارت ايمانداريءَ ۽ رکندا اولـو جو سيوا ۽ پلاڻـي اوهين ته ڪندا ڪاريه لي پهسوارتي ۽ سان جي اديش جي آزاديءَ پورن جي ڪانگريس ڪندا. پرايت سقلتا ۾ ڪرڻ حاصل

۾ ڳوٺــن اسان تــه چيو گانڌيءَ مهاتما جو الهيءَ ۽ آهن ڪيا ناحق سان رهندڙن گهرو وساميل سندن آهي رستو جو پشچاتاپ نبيل سندن ۽ جاڳايون وري ڪاريگري ۽ هنر ڏيون. ناهي مندان لاءِ وڪري جي چيزن چٽيل جا هٿ ڪپڙو، ڪاڏي نهيل جو هٿ نبيل جو هٿ اتــو، بينل جو هٿ ۽ چانور ٻيابي جي ڳوٺن لي چيزن جن وغيره، پنو ناس جي هنرن ڳوناڻن انهن آهي مـدار جو جيڪڏهن تيندا. ناس ـــ ٻ ڳوٺ سان تيڻ ته وچي پهچي شڪتي بجلي ۾ ڳوٺ ڳوٺ هلائي اوزار پنهنجا ڳوناڻا سان شڪتيءَ بجلي اول گانڌي مهاتما طرح جهڙيءَ تا. سگهن ۽ چڏيو ڪري نيم روزانـو ڪتڻ چرخو پاڻ ڪئي للڪار جي ڪتڻ ست جي لوڪن پوءِ ويهو وڃي ڪري گهر ۾ ڳوٺ پاڻ اول تڻن جا شهرن ـه ڏنائين نمترڻ جي ديش پوءِ موڪلن وديارٿي پڙهندڙ ڪاليج پڙ ۽ اسڪولي پڙهيل ڪن. سيوا جي ڳوٺن وچي ڏينهن جا ڪين آهي. چڏيو وساري جي ڳوٺــن ماڻهن لياقت پنهنجي ۽ رهن وڃي ۾ گانون ته چڪاڻي ۾ سيوا سندن ۽ ڏيــن جي ڳوناڻن لاپ جو لکيو: گانڌيجيءَ لهن. پرقلتا آتم پنهنجي

”اسان کي گهرجي ڳوناڻن سان هڪ ٿي وڃون. ڳوناڻو سخت لپت ۾ پورهيو ڪندي اس ۾ سڙي ٿو، ۽ پيٽ لاءِ ناڻـي ـــ انهيءَ ديي مان ٿو پري جنهن ۾ سنڌس پور سنان ڪن تا ۽ پاڻ ڪپڙا ٿو ڌوئي. جڏهن الهن سان اهڙي جيون ۾ گڏ رهبو تڏهن ئي اسين سندن عيوضـــي ٿي سگهنداسون. پوءِ پڪ آهي ته هو اسان جي ســـڏ لي هر وقت الي اچي حاضر تيندا ۽ سات ڏيندا.“

اهڙي پاوتا وچان ٿي مهاتما گانڌيءَ پنهنجو زندو ڪورت ۾ مندمي وبال ’ڪرمي‘ پڌايو.

انسان کي ايشور بڻايو ٿي اهڙي دستور آهي جو هو بڌڻ وقت ايشور کي ياد ڪندو آهي.

— ڀا:ــو

توهانجي هن آتمڪ تپسيا ڏانهن شردا ۽
قرب سان نهاريندا رهنداسون."
ستين ڏينهن تي مهاتما گانڌيءَ جي شرير
جي حالت نازڪ ٿيڻ لڳي. دنيا انتظاريءَ
سان نهاري رهي هئي، ساري سنسار جو
ساهه مٺ ۾ هو. سي. ايف. اينڊروز چيو:
"مهاتمائن جو مرتيو ڪٿ تي ڪين ٿيندو
آهي، يسوع مسيح جيان مهاتما گانڌي
به اوچ ڪاريه نمت ئي شهيد ٿيندو."
تنهن وچ ۾ پنڊت مدن موهن مالوي ۽
ڊاڪٽر امبيڊڪر، سڀاتي هندو اڳوان ۽
هريجن اڳوان پاڻ ۾ گڏيا. گانڌيجيءَ جي
پوتر پريم ۽ سنهن اعليٰ تپسيا سندن دل
کي پگهرائي ڇڏيو ۽ منجهن تاهه ٿيو جنهن
موجب سڀاتي اڳوانن اڇوتن سان نياءُ ڪرڻ
جي خاطري ڏني ۽ هريجن اڳوانن الڳ
چونڊڪن تان هٿ کنيو.
برطانوي سرڪار جي وڏي وزير اهو
ناهه قبول ڪيو ۽ ٢٠ سيپٽمبر ١٩٣٢ تي سانجهيءَ
جو سوائين پنجين بجي مهاتما گانڌيءَ پرارٿنا
ڪري اُپواس ٽوڙيو. هن پڌرائيءَ ۾ چيو:
"مان چاهيان ٿو ته اڇوت پڻو جڙ کان
ئي ڪاٽيو وڃي. انهيءَ خاطر ئي مان
جيئان ٿو ۽ انهيءَ صدقي مرڻ ۾ مونکي
آنند ايندو. هن ناهه بعد ساري ديش ۾
ڇوت اڇوت سڀئي گڏجي وڃو نه رهو
باهرينءَ طرح ۾ سڀي برادري ڀاءُ جي
پاڪر ۾...... مان پنهنجي حياتيءَ کي
تڏهن تو سمجهان، مون جيڪي اون سرجاليون
قربان ٿي وڃن ته به اسان جو پشچاتاپ
ڪافي نه ٿيندو."

(الف) هريجن اُڌار ڪاريه

مهاتما گانڌي ته ننڍي هوندي کان ئي
جڏهن ١٢ سالن جو هو، اڇوتپڻي کي پاپ
ڪري شمار ڪندو هو ۽ سندس عقيدو هو
ته اڇوتپڻي جو رواج هندو ڌرم تي وڏي ۾
وڏو ڪلنڪ آهي. هن چيو:
"ويد، اپنشد، گيتا پڙهندي مون ڏٺو
آهي ته اڇوتپڻو هندو ڌرم جو انگ
نه آهي... اڇوتپڻي جو رواج جاري ڪرڻ
سان هندن وڏو پاپ ڪيو آهي."
١٩١٦ ۾ گانڌيجيءَ جڏهن سابرمتي آشرم
کوليو هو تڏهن ئي هن هڪ دادويانيءَ
جي هريجن ڪٽنب کي آشرم ۾ ورتو هو
۽ سندس ڌيءَ لڪشميءَ کي پنهنجي ڌيءَ
ڪري سويڪار ڪيو. ١٩٢٥ ۾ جڏهن
ٽراونڪور رياست ۾ هريجن کي وائڪام ۾
رستن تان لنگهڻ نه ٿي ڏنو ويو تڏهن
ستياگره ڪري مهاتما گانڌيءَ سندن لاءِ رستن
تي اچ وڃ جاري ڪرائي.
مهاتما گانڌيءَ جي پريرنا سبب ڪانگريس
هريجن اُڌار ۽ اڇوتپڻو دور ڪرڻ جو ڪاريه
ڪانگريس جي ڪاريه ڪرم ۾ هڪ ضروري
امر ڪري درج ڪيو ۽ انگريزي ديش ۾
چيني ڪندن ۾ اهو ڪاريه ڪرڻ لاءِ ۽ گرو ناٿ
جي پرشارت جي يادگيري ڏيارڻ رهيو هو.
فيبروري ١٩٣٣ ع ۾ مهاتما گانڌيءَ جي
پريرنا سبب هريجن سيوڪ سنگهه قائم ٿيو
ويو. انهيءَ ڪاريه جي ورڌيءَ لاءِ ۽ آتم
شڌي لاءِ ٨ مئي تي گانڌيجيءَ ٢١ ڏينهن
جو اپواس رکيو، جنهن هريجن ڪاريه ۾ سڀني
وڏيڪ سچيتيءَ سان لڳي ويا.

اسين دشت منشيه کي ڪٽي ڇڏي ڏيون مگر دشٽتا کي ڌڪارڻ ۾
ذرو به رعايت ڪرڻ نه گهرجيئون.
— ٻاپو

[١٠] ١٩٣٢-١٩٤٢ جو ڄڄڪي ڪاريه - آخرين يڌ لاءِ تياري

گانڌي ارون ناهه کان پوءِ ١٩٣١ جي مارچ مهيني ۾ انڊين نئشنل ڪانگريس جو اجلاس ڪراچيءَ ۾ خوشيءَ ۽ غم جي گڏيل ڀاونائن جي احساس جي وچ ۾ ٿيو. هڪ طرف خوشي هئي جو ڀارت جي جنتا پنهنجو جلوو دنيا کي ڏيکاريو هو ۽ ڀارت جي آتم شڪتيءَ جو ڏولڪو سنسار ڀر ۾ وڄي ويو هو، ٻئي طرف غم هو جو مهاتما گانڌيءَ ۽ ڪانگريس جون ڪلي ڪوششون سردار ڀڳت سنگهه کي ڦاسيءَ کان ڇڏائڻ لاءِ نشڦل ويئون هيون. سردار ڀڳت سنگهه کي گوري پوليس سپرنٽينڊنٽ سانڊرس کي خون ڪرڻ جي ڏوهه ۾ ڦاسيءَ جي سزا ملي هئي ۽ جيتوڻيڪ سرڪار ٻين راڄنيتي قيدين کي آزاد ڪيو هئو، هنسا ڪندڙ راڄنيتي قيدين کي آزاد ڪرڻ کان هنن انڪار ڪيو. سردار ڀڳت سنگهه ڀارتي جنتا جو لاڏلو بڻجي چڪو هو ۽ انڪري سڄي ديس ۾ ۽ ڪانگريس اجلاس ۾ چوڌاري مايوسي ڦهليل هئي.

هن اجلاس جو پريزيڊنٽ هو سردار پٽيل ۽ آجيان ڪاميٽيءَ جو چيئرمن هو ڊاڪٽر چوئٿرام. خان عبدالغفار خان ۽ پنهنجي خدائي خدمتگارن جي فوج سان اچي شريڪ ٿيو هو. ڪانگريس اجلاس جي بندوبست ڪرڻ لاءِ ڪراچي جي شيوادارن کي بلڪل ٿورو وقت مليو هو ته ۾ بندوبست تحسين جوڳو ڪيو ويو ۽ سڀني داد ٿي ڏنو. ان ڪاميابيءَ جو سهرو شري جمشيد نسروانجي مهتا جي سر تي هو.

گانڌي - ارون ناهه جي شرطن موجب ڪانگريس ٻيءَ گول ميز ڪانفرنس ۾ شريڪ ٿيڻي هئي ۽ ڪانگريس پنهنجو واحد عيوضي مهاتما گانڌي چونڊيو ان لاءِ ته لنڊن ۾ گول ميز ڪانفرنس ۾ وڃي ڀارت لاءِ مڪمل آزادي طلبي.

۽ برطانيه سرڪار جي من ۾ ڪا مندي هئي. مهاتما جڏهين انگلنڊ جي شهنشاهه جارج سان سندس محلات ۾ سندس ئي نوتي تي گول ميز ڪانفرنس جي ٻين عيوضين سان گڏجي ملاقات ڪرڻ ويو تڏهن شهنشاهه کيس تمام جوش ۽ ڇرڙ مان چيو ته اون سرڪار خلاف بغاوت ڪرڻ ڇڏي ڏي ورنه ياد رکج ته اسانجي سلطنت دنيا ۾ وڏي ۾ وڏي سلطنت آهي ۽ اسان وٽ اڻکيچار فوج ۽ بارود موجود آهي.

مهاتما گانڌيءَ محسوس ڪيو ته برطانيه سرڪار کي سوراج ڏيڻ جو ڪو ارادو ڪونهي. هن ڪانفرنس جي ڪليل اجلاس ۾ شهنشاهه جي ڌالي ڪٽڻ بنا سندس ڌڙڪي جو جواب ڏيئي ڇڏيو. جي ڀارت جا ناٿ برطانيه سرڪار جي بمن ۽ بارود کي ٿاڪڙا ڪري سمجهندا آهن.

گول ميز ڪانفرنس ۾ برطانيه سرڪار پنهنجي پراڻي چالد ڪيڏي، جدا جدا ڌرين کي هڪ ٻئي خلاف کڙو ڪرڻ جي. اڇ مسلمانن لاءِ جدا چونڊ ڪري قوم کي ان ٽڪرن ۾ ورهائيو هئائون، هاڻ ورڻي دلتن ۽ پڇني پيل جاتين لاءِ الڳ چونڊ ڪرڻ جي سازش سٽي ويئي جيئن ٧ ڪروڙ اڇوت جاتيون هندن کان الڳ ٿي وڃن. مهاتما

پرجا تنتر جو ارٿ اهو آهي ته ان هيٺ اوچ ۾ اوچ انسان ۽ گهٽ ۾ گهٽ انسان کي هڪ جهڙا موقع ملندا.
— ڪاٻو

هزار ماڻهن لوڻ کڻي ويا!

ٻکوري ساڙهي پيرل استرين پڪيٽنگ ۾ ڪمال ڪري ڏيکاريو. اول هٿ جوڙي وينتي ڪن پوءِ ڏاڪڻ تي يا موٽر اڳيان ليٽي پون ته لتاڙي لنگهو. شراب جو ڪرو ستر سيڪڙو گهٽجي ويو. ولائتي ڪپڙي جي آمدني ٧٥ سيڪڙو گهٽجي وئي. رڳو بمبئيءَ ۾ ٽيهن ڪروڙن رپين جو ولائتي ڪپڙو ڪانگريس سيل بند ڪري ڇڏيو. سيپٽمبر ڌاري پنڊت موتيلعل نهروءَ ڪسي بيماري سبب قيد مان ڇڏيو ويو ۽ مسوريءَ ۾ هوا بدلائڻ لاءِ آيو. هن ڪراچي، بمبئي ۽ ڪلڪتي جي ڪانگريس اڳواڻن کي ڀاڻ وٽ گهرايو. ڪانگريس ۾ مڪ خالق الزمان، شري سين گپتا، شري لڪمان، شري جئرامداس دولترام وليڄا ۽ موهن لعل سڪسينا موتيلعل جي ڪٿ نزديڪ ويٺا. پنڊت موتيلعل ڪين چيو:

"هلچل ۾ ٻڍاليءَ جو ڪرڻ ڏني آلو؟ ڪلڪتي، بمبئي، ڪراچي وارا چالسا رهيا ڪريو؟ هن مهيني جي اندر ئي ولائتي ڪپڙي جو واپار بند ڪريو. هڪ روپيه جو ولائتي ڪپڙو نه هرڻ گهرجي......"

انهي پنڊت موتي لعل کي خون جو گرڙو اچي ويو. سيٺي سندس ڏلل هدايت جي پيروي ڪرڻ کي وڃي لڳا. ڪراچيءَ جي ستياگرهين فيصلو ڪيو ته جنهن ريل گاڏي ۾ ولائتي ڪپڙو چاڙهيو ويندو ان کي هلڻ نه ڏيو. ستياگرهي ريل جي پٽي تي اچي اڳيان سمهي پوندا. ڪراچيءَ جو ڪو واپاري ولائتي ڪپڙو پنجاب ڏي موڪلي نٿي سگهيو. چوريءَ موڪليندڙن تي ستياگرهين جو ڏرڻو تي وينو. ڪراچي جي گوري اخبار لکيو ته ڇا هت انگريزي راڄ آهي ڪين ڪانگريسي هشڪار ڪميٽي جي ٻرمڪ سيٺ سکدي جو راڄ آهي؟ انهن ڏينهن پنڊت جواهرلعل نهرو قيد مان آزاد ٿيو ۽ للڪار ڪيائين I am alive & kicking مان زنده آهيان ۽ لتون هڻي سگهان ٿو. انهيءَ هڪڙي ئي گفتي ملڪ ۾ باهه ٻاري ڇڏي.

ايتري ۾ گجرات ۾ ٻڍلن نه ڏيڻ جي هلچل زور ٻولدي وئي. سرڪاري گنڊاشاهيءَ جي آزار ڪسان اسي هزار گجراتي گهر گهاٽ ڇڏي پنهنجا ٻار ٻچا، ٻوڙ ٻڳا ۽ ڍور ڍڳا ۽ هر نار کٽي ٻڙودي رياست اندر ميدان تي وڃارا ٻڌجي وڃي ويٺا. انگريزي اخبار نويس ٻريلسفورڊ گانڌي پڇيو:

"هي سڀ ڇا لاءِ؟"

"مهاتما گانڌيءَ کي قيد ڪيو آهي تنهن لاءِ" هڪ زال وراڻيو.

هڪ ٻيءَ زال ڪيس چيو "سوراج لاءِ!"

گجرات کي ڏسي اتر پرديش ۾ به ٻڍلن نه ڏيڻ جو تحرڪ شروع ٿيو.

سرڪار ڍلجي وئي. آخري ٢٥ جنوري ١٩٣١ تي سرڪار مهاتما گانڌي ۽ ڪانگريس ڪارڪ ڪرٽي ڪاميٽيءَ کي بنا شرط جي آزاد ڪيو. والسراءِ لارڊ ارون گانڌيجيءَ کي ڳالهين لاءِ گهرايو. ۴ مارچ تي گانڌي ارون لاهه پتر تي صحيحون پيون ۽ راڄنتي قيدي آزاد ڪيا ويا. انهن هن ستياگره جي پڄاڻي سوڀ تي.

ستيہ امرت آهي، انڪري هرڪنهن کي حق آهي تہ پنهنجي لاءِ ستيہ جي ڪلپنا ڪري.

— ٻابو

ڪراڙي گالو ۾ مهاتما گانڌي جڏهن لنب ۾ ستل هئو تڏهن سورت جو ڊسٽرڪٽ ماجسٽريٽ پوليس وٺي ٽارچ جي شعاع سان مهاتما گانڌي جي ڪمري ۾ گهڙيو. ١٨٢٧ع جي رليگيوليشن ٢٥ هيٺ مهاتما گانڌيءَ کي پڪڙي سڌو يروودا جيل پوني ڏانهن وٺي ويا.

سرڪار پر هلچل وڌندي ئي رهي. ڪانگريس کي بي قاعدي جماعت ٺهرايو. ڪانگريس ڪاريه ڪرتا لک کان وڌيڪ ڪانگريس هزار کن مسلمان قيد ڪيا ويا جن ۾ ٻارنهن ٥٥ اخبارون ۽ ٦٧ قومي ڪم ڪندڙ به هئا. جن ۾ سنڌ جي هندو ڇاپخانه ضبط ڪيا ويا پشاور طرف پٺاڻن اخبار ۽ ڇاپخانه بند هئو. پٺاڻ عورتون پڙدو مظاهرن کي روڪڻ لاءِ سرڪار جي سالتيڪن پنج سو ٽن بم اڇلايا. پٺاڻ عورتون پڙدو ظلم ۽ ڪلور چڏي مردن سان قطار ۾ بيهي سروجني نائيڊو برداشت ڪيا. ٢١ مئي تي ڌارا سڻا جي گدام ٻه هزار والنٽيئر ساڻ وٺي ڌارا سڻا جي ڇهبدار تارن ڏانهن هليو. گدام کي چوڌاري ڇهبدار تارن جو گهيرو ڏنو ويو. چار سو پوليس وارا لوهي ٿوڪدار لٺين سان ۽ پاڻيءَ جي ڪاهين جو گهيرو ڏنو ويو. جن ستياگرهي ويجهو پهري تي بيٺل هئا. ستياگرهين سان لٺين سان سنڌن مٿا ڦوڙيا. آيا ته پوليس لٺين سان سنڌن ڪان بچاءَ جي ڪنهن ستياگرهيءَ ڌڪ کان بچاءَ جي ڪا ڪوشش ڪانه ڪئي. سنڌن رت ريلا ڪري وهڻ لڳو. ڪن جا مٿا ڦاٽا ۽ جون ٽنگون ڀڳيون، ڪن جا مٿا ڦاٽا ۽ هڪ بي پنيان ڌرتيءَ تي ڪرندا ويا ۽ جيڪي بچيا سي وري اڳتي وڌيا.

سر ڏي ته سرهو ٿئين.
سوري آهه سينگار اصل عاشقن جو.

عاشق زهر پياڪ وهه ڏسي وڃن ڪيڻو ڪري ۽ قاتل جا هميشه هيراڪ لڳي لنو لطيف چئي، فنا ڪيا فراق توڙي چڪڻ چاڪ نه آهه نه سلڻ عار ڪي!

آمريڪن اخبار نويس ملر جنهن جو اکين ڏٺو احوال دنيا جي هزارن اخبارن ۾ ظاهر ٿيو، لکيو آهي ته هڪڙيون ٽوليون اٿين لٺين لوڙهين جي مار ۾ ڦٽجي بيهوش ٿي ٿيون ته پيون ٽوليون اول ٿي تيار. اوچي ڳاٽ، چپ چاپ ۾ ايندا ٿي ويا ۽ پوليس هنن جا سر ڦوڙيندي رهي ۽ ڪنهن ۾ والنٽيئر ڪيڪڙات ۾ ڪين ٿي ڪئي. لڙدي پوليس وارن والنٽيئرن کي ڪک ۾ ٻوٽن سان لتون ٿي هڻون جو درد ۾ لڱ ٻيڪوڙ جي ٿي وڃن. اهڙي حال ۾ ڪين ڪيلي پري ڪري پيا اچن. ڌارا سڻا جو هتيا ڪانڊ سو لنترا سنگرام جو سدائين سونو ورق ٿي رهندو ۽ انگريزي راڄ تي ڪارو ڪلنڪ.

سنڌ مان ۾ شري هرپرام ماڙيوالا ۽ شيوڪ ستياگرهين جي مونواڻي سان هڪ ٽولي ستياگرهين جي ڌاراسڻا جي پڪي ڪئي ۾ پهنچي آهو لسي ڏيڻ وئي. ان کان اڳ شري آنند هنگوراڻي مهاتما گانڌيءَ سان ڊانڊي مارچ ۾ شريڪ ٿيو هو. ڀارت ورش جي ڪيترن ئي هنڌن تي لنڊي وڏي مقدار ۾ اهڙو هتيا ڪانڊ ٿي چالو ٿي هئو. بمبئيءَ ۾ وڊالا جي لوڻ ٻيڻ تي ستياگرد ڪندي ١٨ مئي تي چار سو ستر ڄڻا گرفتار ٿيا. ٢٥ مئي تي ٻه هزار ۽ ١٥ هزار والنٽيئر اچي ويا ۽ ١ جون تي ڪپوڙ پسواڙ پوليس جي لالي مار باوجود ڪرائڪ جي سٽيڪانتا لوڻ گدام تي ڌڪ.

روزانو پنهنجي اندر ۾ جهاتي پائي لوچڻ گهرجي ته ڪيترو صبر اچا طي ڪرڻو پيو آهي.

— باپو

ڪاڪر مرروسنگهه لاڙڪاڻي ۾ لڪري
ترار ٿيا.
ڪراچيءَ ۾ ٿه مرد ۽ زالون هزارن جي تعداد ۾ مٽڪا کڻي سمنڊ جو پاڻي آڻي لوڻ ناهڻ لاءِ اُلڻي پيا. شراب جي دڪانن جي پڪيٽنگ ۾ سنڌ جي سڀني شهرن ۾ چالو ٿي. شڪارپور ۾ گگادوري ڀائرن استري هئي ها گرفتار ڪئي ويئي. گالو گالو ۾ گيت ٿي ڳايا ويا. پروفيسر ڄامانند ڳايو:

ڪڏهن ڏيو ڪڏهن ڏيو
ڌرم هند جي لاءِ ڀيڙا ڪڏهن ڏيو

۽ سنڌ جي قومي ڪويءَ "دڪايل" ڳايو:

مرڻدا سين مگر ملڪ کي آزاد ڪنداسين
ڀارت کي نئين زندگي ارشاد ڪنداسين

حيدرآباد سنڌ جون ۾ ليڪچرون هزارن جي ميڙن ۾ لوڪن کي اتساهه ڪنديون رهيون:

اچو نوجوانو هنر آزمايون
هليون گرم گوليون جگر آزمايون
پري ڪان يون ٿا ترارن جا ڇيلا
ڪري سخت سينو، سپر آزمايون

مهاتما گانڌيءَ لکيو:
"جليانوالا باغ جي ڪوس بعد مان چولندو هوس ته هتي دفع هند ۾ جيڪڏهن سرڪار گولي هلائي ته آشا اٿر ته لوڪ پڇندا ڪين ۽ صبر سان ۽ نمرتا سان ۽ دل جي دليريءَ سان گوليون سيني ۾ سهڻ لاءِ تيار ٿي پوندا. هن هند جي پرڪيا مان ٻار لنگهيو آهي ته گهوڙي سوارن جي سامهون، لٺين ۽ لوڙهين جي سامهون صبر ڪري بيٺو بيٺو آهي ۽ پاڻي گهوڙن جي لتن هيٺ ۽ ڏنڊن هيٺ ڦٿڪيون."

مهاتما گانڌيءَ جي ايها آشا اٿو ڪي نمونو ٿي ۾ سرحد جي خدائي خدمتگارن پنهنجي پوري ڪري ڏيکاري. اپريل جي ١٨ تاريخ تي ٻه سو ڳاڙهن چولن وارن خدائي خدمتگارن پٺاڻ ۾ پهريون ميڙ ڪري ٢٣ تاريخ لوڻ ستياگرهه ڪرڻ جو فيصلو ڪيو. خان عبدالغفار خان پشاور پهچي ئي هُن کان اڳ. وات تي ئي ڪيس گرفتار ڪيو ويو ۽ ڪيس چارساڙا ولي ويا. هزارين پٺاڻ چارساڙا سرڪاري آفيس کي وڪوڙي ويا. پوءِ ته پوليس آئي، ملٽري پهتي، ماڻهن تي گهوڙا چاڙهيائون. بهادر پٺاڻن صبر سان سيني تي گوليون کاڌيون. ٢٥ اپريل تي دهلي اسيمبليءَ جي اسپيڪر وٺل ڀائي پٽيل وائيسراءِ کي پنهنجي پد جو تياڳپتر لکي موڪليو ته هيئر منهنجو هن ڪرسيءَ تي ويهڻ نه ٿو سونهي جڏهن هزارين جوان جان قربان ڪرڻ لاءِ تيار آهن ۽ لکين قيد ۾ وڃڻ لاءِ آتا ڪڙا آهن!

سارو ملڪ منصور بڻجي ويو ۽ اڳوانن جون گرفتاريون، عام جنتا تي پوليس جي لٺ بازي! رستن تي ستياگرهي ميڙا ڪو ڪيو ڪپ ڪوڙيب ويهو رهن، ڪنترو ٿي پوليس ڪٺي ڏڪامار ڪري. بمبئي ۽ ڪراچيءَ جا چولڪ اجان ان ڳالهه جي شاهدي ڏيندا.

١ مئيءَ تي مهاتما گانڌي وائسراءِ کي لکيو ته سرڪار ماڻهن کي دٻائڻ ۾ گنداگيري کان ڪم وٺي رهي آهي ۽ اطلاع ڏنائين ته ڌاراسڻا جي لوڻ گدامن تان لوڻ کڻڻ جو ستياگرهه آرنڀ ڪندس.

٤ مئيءَ تي پوٽين هڪ بجي رات جو

هتيه نه ڪجهه جڙهر ڪان سواءِ زندگي بي چسي ٿي پوندي.
— پاڻهو

لوڻ کسڻ لاءِ آگرين کي پوليس وارن مروڙيا ڏنا ۽ ڏوڙا پيا هئا. شام ماڻهو خاص ڪري زالون مهاتما گانڌيءَ جي درشن لاءِ آيون جو اتي به مهاتما لوڻ جو قاعدو ٽوڙيو. استرين کي آواهن ڪيائين:

”هن هلچل ۾ توهين مردن کان گهٽو وڌيڪ ڪري سگهو ٿيون. آتمڪ بل ۾ استريون مردن کان به سرس آهن ۽ پڻ قرباني، سهنشيلتا ۽ دليريءَ ۾. تنهن ڪري هون زالن لاءِ خاص ڪم لڌو آهي يعني نشيدارشين، شراب جي دڪانن ۽ ولائتي ڪپڙي جي دڪانن تي پڪيٽنگ ڪرڻ؛ جو تي زالن لاءِ ڪو پڇي نه سگهندو ته زبردستي ٿيون ڪن.“

۱۷ اپريل مهاتما گانڌيءَ جي ڌرم پتني ڪستوربا پينرن جي ٽولي وٺي احمدآباد ۾ شراب جي دڪانن تي پڪيٽنگ ڪرڻ چالو ڪيو. ڪانگريس پريزيڊنٽ پنڊت جواهرلعل نهروءَ کي سرڪار ڇهه مهينا قيد ڏنو. سنڌ ۾ لوڻ ستياگرهه چالو ڪرڻ لاءِ مکيه ڪانگريس ڪاريه ڪرتا اچي ڪراچيءَ ۾ ڪٺا ٿيا ۽ ۱۳ اپريل تي شري نارائڻداس آنند جي ڇهه سان پيرين ٽولي ڪاري ڊر ۾ پان نيٺو جيڏي ڏانهن لوڻيو پاڻي ڪٺڻ لاءِ هلي. هزارين مرد ۽ زالون ساڻ هئا. گيا گڏجي بون پري اچي رام باغ ميدان ۾ لکن ماڻهن جي سامهون لوڻ ٺاهي لوڻ قانون کي ٽوڙي ڏيکاريائون. ڊاڪٽر چوئٿرام، شري نارائڻداس آنند جي، سوامي ڪرشنانند ۽ ٻين اڳواڻن کي پڪڙي ۱۶ اپريل انهن تي ڪورٽ ۾ مقدمو هلايو ويو. ڪورٽ ٻاهران هزارين ماڻهون اچي گڏ ٿيا ۽ اڳواڻن کي آزاد ڪرڻ جي اجازت طلب ڪيائون. ڪورٽ طرف پٿربازي ٿي جنهن ڪري ماڻهن کي هٽائڻ لاءِ ڪانگريس والنٽيئر ڪورٽ جي لوڙهي ٻاهران صف ٻڌي بيٺا. ايتري ۾ پوليس اوچتو گولي هلائي جنهن ڪري ٻه نوجوان مينگهراج للا ۽ ڊنالرل شهيد ٿيا. ست ڄڻا ڦٽيا ۽ گولي شري جئرامداس دولترام جي ساڄيءَ ران کي ڇيڙي پار لنگهي وئي. اتي پروفيسر ملڪاڻي ۽ چوئٿرام وليرام کيس ايمبولنس ڏانهن وٺي ويا. گولين هلندي پڻ ڪانگريس والنٽيئرن پنهنجي قطار ڪين ٽوڙي! لوڻ ستياگرهه هلچل ۾ شهيدن جي ۽ جان جي پهرين ڀيٽا سنڌ ڏني. مهاتما گانڌيءَ جئرامداس کي وڌائيءَ جي تار موڪلي ۽ پنهنجيءَ اخبار ”ينگ انڊيا“ ۾ لکيو:

”جئرامداس کي گولي لڳي انهيءَ تي خوشي حاصل ٿي. جڏهن اڳواڻن کي زخم ٿيندا تڏهن ئي ڦل ملندو. سڀ کان وڌيڪ بهادر ۽ ڀولا آهن تن جي ڀيٽا گهرجي. تنهن ڪري ڪيس ٿار ڪين ته قيدڪان سٺو جي گولي بهتر آهي ۽ گوليءَ جو گهاءُ ان کان به سرس آهي.“

پوءِ ته سنڌ ۾ جتي ڪٿي لوڻ جو ستياگرهه چالو ٿي ويو. ڪراچيءَ ۾ ڪڪي پيڻ، گومي پيڻ، پاروتي پيڻ، ڪستوربائي، ڪاشي پيڻ، شريمتي منور ٿانور سرگرم ڀاڳ ورتو ۽ ٻيا مرد سيٺ سندرداس ولڀ داس، ڪراچيءَ ۾ ۽ ڊاڪٽر مرلي راج وليچا، ڊاڪٽر ٺاڪرداس، ڊاڪٽر هريداس شڪارپور ۾، ڊاڪٽر وسڻمل حيدرآباد ۾،

سچي مندر ايشور جو مڪان نه آهن. شيطان به ان ۾ رهي سگهن ٿا.

... ۾ اهي آهي جڏهن انهن ڪشڪ پڪتجن ٿيي. — ...

منجهي وييا. ڊاڪٽر چوئٿرام ۽ ٻين ٻي ڄڻا لسلڃ سان لڪتا ۽ سنڌ ۾ ڻ ستياگرهه ۾ شاندار ڀاڱو ورتندي.

بروچ ۾ ميڙ ۾ مهاتما گانڌيءَ چيو:
”ڏهن ورهين ڪان جيڪي ملڪ ۾ ٿي گهيو آهي سو هاڻ ٿي رهيو آهي. مون کي اندر جو آواز آيو... اچانڪ پرڪاش ڏٺم ۽ آتم وشواس ٿيو ته هي وقت آهي ته جو. وري اهڙو سمو اچڻو نه آهي. هاڻ سوراج جي ته چالو آهي منهنجو ته جنم ٿي ليو آهي ديس کي انگريزي راڄ جي غلاميءَ کان آزاد ڪرڻ لاءِ.“

سالجيءَ ڻاٽي مهاتما گانڌي ۽ ستياگرهي ڀرينا نديءَ جي ڪناري ٿي هليا. ٻنيان سارو شير موڪلاڻي ڪرڻ لاءِ اٿي اچي پلٽيو. گانڌيجي ۽ سنڌس ساٿي ٻيڙيءَ ۾ چڙهيا. ٻيڙي پار وڃڻ لاءِ چرندي رهي. لوڪ مهاتما گانڌيءَ جي جئه پڪار پيدا رهيا. انين ٿي ڏٺو ته ساڪيانه رامچندر ڀڳوان هيان سيتا ماتا جا بند ڇڙائڻ لاءِ پارسه ماتا جي غلاميءَ جا زنجير ٽوڙڻ لاءِ گانڌيجي درياهه پار ڪري رهيو آهي. ساري خلق رڳو پئه واڪيو راجا رام - پتت پاون سيتارام جي ڌني لڳائي رهي هئي.

۱ اپريل ٿي مهاتما گانڌيءَ لو ساري پهتو. لبسين گجرات جي پراڻن ڪانگريس ڪرتائن کي هڪ ٻئي پٺيان سرڪار گرفتار ڪندي وئي. مهاتما گانڌيءَ ملڪ کي آديش ڏنو ته ٦ اپريل کان ۱۳ اپريل قومي هفتي ۾ هر هنڌ ساري جنتا شاهي پنمالي ٿي لوڻ ستياگرهه Mass Civil disobedience ڪري.

هر ڪنهن کي چوٽ آهي ته اهنسا کي مڪمل ريت قائم رهي لوڻ قانون جي سول نافرماني ڪري. لٽر ۾ ڪندي چيائين:
”يا ته سوراج وٺي موٽندس يا منهنجو مڙهه سمنڊ ۾ لڙهندو ڏسندا.“

٦ اپريل پرڀات جو پرارٿنا ۾ مهاتما گانڌيءَ چپو ته سندس گرفتاريءَ بعد عباس طعبجي-واڳ ورتندو ۽ اُن کان پوءِ سروجني نائيڊو اڳواڻي ڪندي. وڏيڪ چيائين ته انگريزي راڄ اسانجي ديش جي نيتڪ آرٿڪ سياسي ۽ آتمڪ جيون جي بربادي آندي آهي. انگريزي راڄ ذلت آهي. اهڙي راڄ جي سرشتي کي ختم ٿي ڪرڻو آهي. ٦ ٿي سيٺي پاترڪي سمنڊ ۾ ٽبي ڏيڻ لڪتا ۽ هزارين لوڪن سندن پٺ ورتي. اشنان ڪرڻ بعد مهاتما گانڌيءَ ڪي وچ لڪ ڏنو ويو. ساڳي الين ٻچي مهاتما گانڌيءَ لوڻ ڪٺي قاعدو ٽوڙيو. سروجني نائيڊو ڪيس ”قانون ٽوڙ - مبنو (لوڻ) چور“ چئي پڪاريو! جنهن کي ساري خلق اوناپو. ”’مبلو چور موهن‘ ڪي جئه.“ ساري ڀارت ورش ۾ ڳوٺ ڳوٺ ۾ وڃڻ لڳو نئون واڪيو:
”مکڻ چور موهن، دواپر ۾ ڪرشن آيو
ملو چور موهن، ڪلجگ ۾ گانڌي آيو.“

شهر شهر ۾ ميٽنگن ۾ هزارها، نه نه لکها ماڻهو اچي ٿي گڏ ٿيا.

۷ اپريل مهاتما گانڌيءَ لنيدار شين ٿي بندش وجهڻ لاءِ تاڙيءَ جا وڻ ڪٽڻ جو ستياگرهه ڪيو. ۸ اپريل مهاتما گانڌي آسه ڳوٺ ۾ ويو جو ابي اڳين ڏينهن لوڻ ڪٽندڙن کي گرفتار ڪيو ويو هئو ۽ ڪاٽرن هٿن مان

آچاريه اهو آهي جو پنهنجي آچار سان انسان کي سداچاري بڻائي.
— باپو

ته اسين سردار پٽيل جي وات ونداسين،
سوراج وٺڻ کان سواءِ چپ نه کنداسين؟
هن سرڪار کي سڪ سمجهڻ ڏينداسون.

١١ مارچ پرارٿنا ميٽنگ ۾ ڏهاڪو هزار ماڻهو حاضر هوا. اتي مهاتما گانڌيءَ چيو:

”ڀارت ورش ۾ ست لک ڳوٺ آهن. هڪ هڪ ڳوٺ ۾ ڳوڙهه ڄڻا لوڻ ٺاهڻ ۽ لوڻ جو قاعدو ٽوڙڻ شروع ڪن ته سرڪار ڇا ڪري سگهندي؟ ڪو ڊڪٽيٽر به ايترن ماڻهن کي قتل ڪين ڪري سگهندو. سرڪار جلدئي ٽڪجي پوندي......

”توهان جي مدد گهرجي؛ نه ته پيسي جي؛ پر جوانن جي جان جي. هيءَ منهنجي آخرين تقرير آهي. شايد منهنجي جيون جي آخرين تقرير آهي......

”هيءَ منهنجي وصيعت اٿو ته منهنجي گرفتار ٿيڻ بعد هلچل بند اصل نه ڪجو؛ هڪ ٻئي پنيان ٽوليون نـاهي نڪري اڇجو سوراج وٺڻ لاءِ. ستيه ۽ اهنسا تي پيهڻ جو جيڪو وچن ڏنو اٿو ان تي قائم رهجو، لوڻ جو قاعدو ٽوڙڻ کان سواءِ پيا ٻه واجبي قدم کڻي سگهو ٿا: ڇڙوڪ ڏيلون نه ڏيڻ، ولائتي ڪپڙي جو بهشڪار، نشيدار شين وڪرائڻ تي بندش وغيره. مولڪي وشواس آهي ته جو ڪاريه مان هينئر شروع ڪري رهيو آهيان تنهن کي سرانجام ڪرڻ لاءِ گهڻائي ماڻهون ديش ۾ آهن. اسان جي طلب حقي آهي، اسان جا ساڌن نشپاپ آهن. جت صحيح وات ورتي وڃي ٿي

اتي ايشور آسيس ڪرڻ لاءِ ڀراڄمان ٿئي ٿو.“

١٢ مارچ پره ڦٽيءَ جو ساڍي ٦ بجي ياترا چالو ٿي. مهاتما گانڌي چيو ته بلڪي ان ۽ امرنات ياترا مثل هيءَ منهنجي ڌرم ياترا آهي. پنڊت موتيلعل نهرو چيو ته ڀارت ماتا جا بند آجا ڪرڻ لاءِ مهاتما جي هيءَ ياترا شري رامچندر ڀڳوان جي سيتا ماتا جي بندن ڇوڙڻ واري لنڪا ياترا مثل آهي. داندي ڏانهن هيءَ پنجويهن ڏينهن جي ياترا ورتن ڪرڻ ڪنهن ڏاڍ واري ڪويءَ جو ڪم آهي. جن ڏني تن کان وسرڻ جي نه آهي. ڀارت جي آزاديءَ جي اتهاس ۾ ان جو امر استان رهندو. جنهنجي ته سارو ديس هن ياترا جي ڏوليءَ سان گوليءَ رهيو هئو.

٢٦ مارچ تي ياتري ڀروچ شهر ۾ پهتا. سروجني نائيڊو پنهنجي سيوا پيش ڪرڻ لاءِ مهاتما گانڌيءَ وٽ آئي؛ ڊاڪٽر چوئٿرام گدواڻي به آيو عرض ڪرڻ لاءِ ته سنڌ ۾ هندو مسلم ڇڪتاڻ سبب فضا سٺي نه آهي تنهن ڪري سنڌي ديش ڀڳتن کي تجرات ۾ ستياگرهه ۾ شامل ڪيو وڃي. سڪر مان پنج ڀريمي شري چوئٿرام وليچا، سيتلداس ڪيشپ، ڀڳوانداس هزاري، ماستر گوبندرام ۽ ڀيرومل ڪڪواڻي اچي اتي سڏڻ ڀا ستياگرهه لاءِ. سنڌ بابت وڌيڪ ٻڌي مهاتما گانڌيءَ وراڻيو:

”ڊاڪٽر چوئٿرام جي، سنڌ لو ستياگرهه کي لئي تيار هئه آپ وهان جاڪي ستياگرهه ڪرو.“

ٻڌندي جادوءَ جهڙو اثر ٿيو. سب شڪ شبا

— ڀائيو

سڌانت انجو نالو آهي جنهن لاءِ انسان پنهنجو سرونس، پراڻن ناڻين نڇاور ڪرڻ لاءِ تيار ٿي وڃي.

[illegible]

ان ڪميشن جا سيئي ميمبر گورا هئا.

سڄي هندستان ۾ سئمن ڪميشن جو بهشڪار ڪرڻ جو آندولن شروع ٿي ويو، ٻه ڪارڻ وڳهي. هڪڙو ته ان ڪميشن ۾ هندستانين جي طلب کي لڪرائي هڪڙو ٻه پارٽي ڪونه کنيو ويو هو ۽ ٻيو ان ڪري جو ديش جي طلب هئي آزادي، ۽ ملڪ هاڻ وڌيڪ سڌارن سان سنتشٽ رهڻ وارو ڪونه هو.

ڪميشن برخلاف جتي ڪٿي مظاهرا ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ويو. بمبئيءَ ۾ ڪارن جهنڊن سان "سئمن موٽي وڃ" جا نعرا پڪاريندي لوڪن ڪميشن جو بهشڪار ڪيو. اهڙي طرح ڀارت جي سيني شهرن ۾ يوٿ ليگ جي جوانن ۽ اڳوانن ڪميشن جو مڪمل بهشڪار ڪيو. ماڻهن جي انبوهن تي پوليس لاٺي مار ڪئي جو لکنو ۾ پنڊت جواهرلعل نهرو کي ۽ لاهور ۾ لالا لجپتراءِ کي ڌڪ لڳا ۽ لالا لجپتراءِ جو انهن ڌڪن وگهي ديهانت ٿيو. سيپٽمبر ١٩٢٦ع ۾ قيدخانه اندر جتيندر ناٿ داس ٦٥ ڏينهن جي بک هڙتال ڪندي ديهه تياڳ ڪئي جو سرڪار راڄنيتي قيدين سان وحشاني ورتاءُ ڪري رهي هئي.

ڊسمبر ١٩٢٩ع ۾ لاهور ۾ ڪانگريس اجلاس پنڊت جواهرلعل نهرو جي پردانگي هيٺ ٿيو جتي مهاتما گانڌي پاڻ درستي ڏني ته ڪانگريس جو اديش 'سوراج' جي معنيٰ آهي مڪمل آزادي. اڌ رات جو پوري ١٢ بجي سيني اڳوان راوي نديءَ جي ڪناري پهي آزاديءَ جو جهنڊو وڏي اتساه سان جهلايو. جوانن جي سرير ۾ نئون خون وهڻ لڳو. جنوري ١٩٣٠ ۾ ڪائونسلن ۽ اسيمبلين جي ميمبرن کي استيفا ڏيڻ جي هدايت ڪئي ويئي ۽ ٢٦ جنوري ساري ديش ۾ هرهڪ شهر ۾ ملڪ لاءِ آزادي حاصل ڪرڻ جي پرتگيا ڪرڻ جو ڏينهن مقرر ڪيو ويو. ٩ جنوريءَ تي گانڌيجيءَ لکيو:

"آءٌ ٿورن ئي مهنن اندر عام جنتا جو سول نافرماني جو آندولن شروع ڪندس. جيڪڏهن ماڻهن اهنسا جو واتاورڻ قائم رکيو ۽ جوڙجڪي ڪاريه جي پيروي ڪئي ته آندولن ڪاميابي سان سرانجام ٿيندو."

٢٦ جنوري ١٩٣٠ع ڏينهن هرهڪ شهر ۽ ڳوٺ ۾ ڪانگريس جي سهاري هيٺ شاهي ميڙن ۾ هزارها ماڻهن پرتگيا پتر پڙهيو جنهن ۾ انگريزي راڄ جا ملڪ لئي ڪيل ڪلور ورنن ڪيل هئا ۽ لکيل هو:

"اسان جو پڪو نشچيه آهي ته ڀارت ورش کي آزادي ماڻڻ جو پورو حق آهي ۽ ڌارئي راڄ هيٺ رهڻ ايشور ۽ انسان ذات اڳيان مها پاپ آهي. اسين سرڪار سان سهيوگ لاهي سول نافرماني، وبندي ڀلون لئه ڏيڻ ناٿين ڪرڻ لاءِ تيار ٿينداسون ۽ پرتگيا ٿا ڪريون ته سوراج حاصل ڪرڻ لاءِ ڪانگريس جي ڏنل هدايتن جي پيروي ڪنداسون."

مهاتما گانڌي هن دفع اهو به اعلان ڪيو ته هنسا ٿيڙي پئي تڏهن به ستياگره بند ڪونه ڪيو ويندو.

"هنسا کي روڪڻ لاءِ درڪا شورش ونئي آهي. سول نافرماني هيڪر شروع

لو ملي سگهي. ڪليڪٽر ڪي استيشن تي وڃڻ لاءِ ڪاڏي نہ ٿي ملي جيسين ولڀ ڀائي منظور ڪري! اڻ پڙهيل ڳالهين، ٻار ۽ مرد لڪري ولڀ ڀائي جي جنهن جنهن ڪار جا نعرا لا هڻي، تلڪ لا ڏين ۽ ڏکيو ڪمايل روپيہ ٻ سا ٻ پيٽ لا رکن. سرڪار جي طرف ۽ ڏاڍ لي ماڻهو لليهون لا ڪن. پنهنجن ٻورن کي ضبطيءَ کان بچائڻ لاءِ ٽن مهينن کان اسي هزار آدمي گهرن ٻ بند گذاريو آهي. ڪيترا ماڻهون ٻوٽ ڇڏي ٻاڙا ٿي هليا ويا آهن. سرڪار جي دٻـار جي ڪنهن کي پرواهہ ڪاڻهي. شري منشيءَ اهڙو خط لکيا بعد پنهنجي ڪائونسل جي ميمبر پڻي جي استيفا ڏني. ان بعد سورت ضلع جي ڪائونسل ميمبرن استيفا ڏني. سنڌ مان چونڊيل سيٺ ناراڻداس آنندجي ۽ جئرامداس دولترام استيفا ڏني. آخر دهلي اسيمبليءَ اسپيڪر ولڀ ڀائي پٽيل والسراءِ کي لکيو تہ بردوليءَ سان انصاف ڪرڻ گهرجي. ساري هندستان مان بردوليءَ کي ساٿ ڏيڻ جا سنديشا آيا. لالا لجپتراءِ اچڻ لاءِ لکيو. سک مندان تي اچڻ لاءِ تيار ٿيا. بوٽ ليگ وارا جوان بمبئي وغيره مان ناڻو گڏ ڪري موڪلڻ لڳا. آخر بہ "پايونيئر" ۽ "انگلشمن" گورين اخبارن بہ بردوليءَ سان ساٿ ڏنو. آفريڪا مان ۽ دنيا جي ڪيترن ملڪن مان مدد ملي. تڏهن ٿي لاچار بمبئي سرڪار مڙي، ستياگرهين جي طلب قبولي ورتي. ستياگرهي آزاد ڪيا ويـا ۽ ضبط ڪيل چيزون ۽ زمينون واپس ڏنيون ويون. جاچ ڪاميٽي بـ گورن ججن جي وهي جن پڻ رپورٽ ڪئي تہ بردولي تي ٻڌل جو لرخ وڌائڻ غلط هو. سيئي اڳوان واڌاين جون ڳالهون موڪليون. پنڊت مدن موهن مالويءَ لکيو:

" ستياگرهہ جي پهرين سوڀ چمپارن ۾ ٿي. هيءَ ٻي اهڙي ٿي مڪمل سوڀ بردوليءَ ۾ ٿي آهي."

[٩] ١٩٣٠ جي آزاديءَ جي لڙائي – لوڻ جو ستياگره

بردوليءَ ۾ حاصل ڪيل ڪاميابيءَ سڄي ديس ۾ هڪ بجليءَ جي لهر ڦهلائي ڇڏي ۽ ديس وري ڪر موڙڻ لڳو.

آزاديءَ لاءِ پياس ۽ تڙپ ٿين سر ديش واسين کي بي چين ڪرڻ لڳي. ان سمي وري ٻيو اهڙو واقعو ٿيو جنهن سڄي ملڪ ۾ ٿين جاڳرتا ۽ نئين جوش پيدا ڪئي ۽ جنهن ڪري تہ هڪ نئين الل پٿل آڻي ڇڏي.

برطانيہ سرڪار پهريون مهاڀاري لڙائي ڪاميءَ هندستان کي جي سڌارا ڏنا ٿي جو مقصد هو پارليامينٽ ڏاڪي بہ ڏاڪي خود حڪومت جو سرشتو برپا ڪرڻ. انهن سڌارن ۾ هڪڙو نئون درج ڪيل هو تہ ڏهن سالن بعد هڪ رايل ڪميشن هندستان ۾ ايندي جا مليل سڌارن جي ٻاري ۾ اپياس ڪندي تہ اهي ڪيتري قدر ڪامياب ٿيا آهن ۽ ڪيتري قدر ديس وڌيڪ سڌارن حاصل ڪرڻ لاءِ تيار آهي. ان نئين مطابق برطانوي سرڪار هڪ سئمن ڪميشن مقرر ڪئي تہ هندستان ۾ وڃي اپياس ڪري.

ايشور جي لاءِ شرڌا سان گڏ لڳاتار يتن ڪرڻ سان ئي شرڌا وڌي ٿي.
— باپو

ي

ه ساڳي ڳالهه سمجهڻ گهرجي . جيڪي
زمينون سرڪار ضبط ڪيون انهن تي
اگرهي ڪاتيدار وري پاڻ پوک ڪرڻ کي
ي ويا . دربار گوپالداس جي درميتني
ت لڪشمي ديوي ۽ ڪماري منو پيڻ
ت پڻ اهڙين سرڪاري ضبط ڪيل زمينن
ي دخل ڇماڻي ويٺيون. ولڀ ڀائي سرڪار
ي چتاءُ ڏنو ته جيڪڏهن توهين ستياگرهين
ي زمينن تي قبضو ڪندا ته هيءَ ٻاهه
ساري گجرات تائين ڦهلجي ويندي ۽ ساري
گجرات مان ايندڙ سال توهان کي ڪوڏي
ه پڻ ڪانه ملندي .

بردولي ستياگره ۾ زالن وڏو ڀاڱو ورتو.
ميڙن ۾ توڙي سرگسن ۾ زالون سرس هيون.
هو سنتن جا ٻچن ۽ لڙائيءَ جا وير گانا
گهڻيءَ گهڻيءَ ۾ ڳائي ستياگرهين جو امنگ،
آشا ۽ اتساهه قائم رکنديون آيون . هنن کي
ئي جگري لهس تي آئي جڏهن سندن
مينهون ۽ سان ضبط ڪري پناڻن جي ڏلهن
هيٺ تي ماريا ويا ياڪاسائن هٿان تي قتل ٿيا.
هڪ ڪڙمي عورت سرڪاري عملدار سان
ٺڪر ڪائڻ ڪري پڪڙي ويئي . سندس
پتي ڏبرولي ڏنو سو ڪيس به پڪڙيائون
جڻ هو ڪمزوري ڪان معافي وٺي. جيتوڻيڪ
مرد حاضر به نه هئو، تڏهن به پوليس مرد
تي مقدمو هلايو. مائي گهوٽ سان ڪورٽ
تائين ويئي ۽ چيائينس :-

”مٽان ڪورٽ ۾ ماجسٽريٽ اڳيان ڪيدي بئير
آهين. ڇنجاس ته پل ڳري ۾ ڳري سزا
ڏئي. منهنجو ڪو خيال نه ڪج ۽ نه ٻارن
جوئي. منهن ۾ مرڪ رکي. جيڪي ماجسٽريٽ
پڇي انهنجو ٻي ڏڙڪ مڙساڻو جواب ڏنائون.“

پوءِ سردار ولڀ ڀائي ڏي نيارين جون
لڳي ته:

”ارمان جو مولتي ڪيس نه ڪيائون.
مان ڪين ڏيڪاريان ها ته زال ڇا نه ٿي
ڪري سگهي. مان اهڙا نه جواب ڏيڪاتي
ڏيان ها جو عمر ڀر نه وساريان ها.“

ٽائيمس آف انڊيا گوري اخبار جو
عيوضي بردولي تعلقه جو چڪر ڏيئي احوال
لکيو ته بردولي تعلقه ۾ انگريزي راڄ جو رولپو
ڪاٿو بند ٿي ويو آهي. اسي پٽيلن استيفا
ڏني آهي. اٺ تعداد ٽلاٽي نوڪري ڇڏي
ويا آهن. باقي جيڪي آهن سي سرڪار سان
وفادار نه آهن. ۾ ولڀ ڀائي پٽيل جا ايڪائي
سو والنٽيئر بلڪل انتظام رکيو ويٺا آهن.
پهنجي اڏران لاءِ سيٺي تعلقه جي رهواسين
کي الڳه شرڌا آهي خاص ڪري استرين ۾ جن
سندس پورڻ لي مهينن جا مهينا ميندون ۽
پور گهر الدر پاڻ سان گڏ رکي تالي الدر گذاريا،
توڙي شهر لي تمت ڦرڙيون ٿيون اٿن. شري
ڪنعيالعل منشي تعلقي جو دوروڪري گورلر
کي لکيو ته اسي هزار ماڻهون، مرد، زالون ۽
ٻار پنهنجي ارادي سان سرڪار جي مخالفت
ڪري رهيا آهن. توهانجي ضبطي آفيسرن
کي حجام لتو ملي سگهي. ڏاڙهي ڪوڙائڻ
لاءِ ڪين ديل پند ڪري ٻري وڃڻو ٿو پوي.
عملدار جي مڙ سرڪار کپ ۾ اڪي پئي،
انا لڏهن لکري سگهي جڏهن ولڀ ڀائي
اجازت ڏني. ڪاردا پارسي جنهن کي ڦلن
مٽ لي هزارن جي زمين وٺي ويئي آهي
لنڊن کي ڪانگريس ميڙ لاءِ ٺيڪي ڪونل

آلس ۽ اڳيان ٻه ڪيڏا آهن جي انسان کي کائي ٿا وڃن. ـــ بابو

تعلقا، ڪئين ضلعا يا ڇڇي ته سارو ڀارت
ورش اڇي ٿو وڃي... هي سوال تورن
لکن رپين جو نه آهي پر سؤمان جو
آهي... ڪاميابيءَ لاءِ اوهان کي ڌيرج،
سنيم ۽ هوشياري کپندي. سرڪار اوهان
جي گهٽڻ نمولن سان پرڪيا وٺندي.
لالچون ڏيندي، هڪ ٻي کي وڙهائي
ايڪتا کي ٽوڙيندي، تڏهن به توهين
اڏول ٻيهندا ته ڪاميابي ملندي."
مهاتما گانڌيءَ به آشيرواد ڏيندي چيو:
"هرهڪ منش جو حق آهي ۽ اهو سنلس
ڌرم آهي ته انياءَ جو مقابلو ڪري. هي
ستياگره اوهان تي انياءَ جي ڀل هٽائڻ
لاءِ آهي پر هن ستياگره جو اثر ساري
ديش تي پوڻو آهي. سوراج حاصل ڪرڻ
سان به واسطو اٿس. جڏهن انياءَ جو
احساس ٿئي ۽ ان انياءَ جو شانتي مي
لهولي انتظام سان مقابلو ڪجي ۽ ان ڪري
ڪشٽ سهڻ جي شڪتي ۽ گڻ جاڳي
تڏهن سوراج جي اوڏو اچجي ٿو."
سرڪار ستياگرهين تي ٻهريون وار ڪيو
ڏنڊ جا نوٽيس ڪڍڻ جو ته جن وڌايل لڳ
موجب ڀل نه ڀري آهي تني ڏهن ڏينهن
جي اندر ڀل ڀرين نه ته ٢٥ سيڪڙو ڏنڊ
ڀڻ وصول ڪيو ويندو. ولڀ ڀائي محسوس
ڪيو ته هيئنر سرڪار وصوليءَ جا وارنٽ
ڪڍندي ۽ لوڪن تي ڏاڍ ڪيندو. انڪري
خلق کي شانتي ۽ سنيم ۾ رکڻ لاءِ هر ڪنهن
مکيه شهر ۾ آشرم کوليائين جتي تمام
آزمودگار ۽ آزمايل ستياگرهي ڪاريه ڪرتا
جن اسهيوگ جي هلچل ۾ يا اڳ ۾ ديش
سيوا جو ڪاريه ڪيو هو تن کي رکيو ويو
ته ماڻهن کي همت ڏياريندا رهن ته ڀڄڻ
۽ غصو دور ڪري صبر ۽ شانتيءَ ۾ رهن.
تنهن کان سواءِ ساري تعلقي ۾ ايائني سو
آزمايل ستياگرهي ڪاريه ڪرتا پوٽ پوٽ
۾ رهايا ويا جيڪي سور و حال احوال روز
بروز مرڪز کي پهچائين ۽ مليل هدايتون
ڳالهو ڳالهو ۾ پهچائين. نتيجو اهو نڪتو جو
پندرهن ڏينهن ۾ باردولي تعلقو هڪ لوهي
قلعو مثل بڻجي پيو. ولڀ ڀائي پٽيل لوڪن
کي چيو ته جيڪڏهن هڪ سو جتا توهان
مان سچا ستياگرهي نڪري آيا جيڪي مرڻ
گهڙيءَ تائين لڙندا رهيا ته سو به ٻهين
آهي. پر بهتر آهي ته باردوليءَ جا ١٧ هزار
کاتيدار ئي هن ڌرم يڌ ۾ ڀاڱو وٺن.
بمبئي ڪائونسل ۾ سرڪاري ميمبر انڊرسن
چيو ته ماڻهون ڏنڊ جي پرواهه نه ٿا ڪن
۽ جڏهن سندن زمينون ليلام ڪيون وينديون
تڏهن ڏسو ته ڪيترا ٿا خريدار نڪري
اچن. تنهن کانپوءِ سرڪار ڪن شاهوڪار
کاتيدارن کي اطلاع ڏنو ته اوهان جون
زمينون ضبط ڪيون ويون آهن. ان تي
گانڌيجيءَ لکيو:
"سرڪار سينٽ وزير جند طرفان ١٦٠
رپيا ڀل نه ڀرڻ ڪري سٺس هزارن
روپين جي زمين ضبط ڪئي آهي، هي
ته راونڻ واري ڪار ٿي."
ولڀ ڀائي سرڪار کي جواب ڏنو ته
زمين ڪان وڏ ڪ پيارو آهي سو مان. سرڪار
جي ضبطي جي نوٽيس ۽ زمين کي سرڪاري
ملڪيت بڻائڻ جي نوٽيس ڪو اثر ڪونه

دیا اهنسا جي وپريت نه آهي ۽ جي اهنسا جي وروڌي ٿئي ته اها
دیا ڪانهي.
— باپو

"شانتي، اهنسا ۽ قرباني ۽ لي تيار رهجو."
ڪستوربا ۽ ماڻهن کي ولہ ڪئي تہ
صلح ۾ رهو ۽ رچنائڪ ڪاريہ ڪندا رهو.
بمبئي جي گورنر لارڊ جارج هڪ لکيا
چيو گانڌيجي پڪڙيو تہ ڪو ڪتو بہ نہ ڀونڪيو.
ان وقت ٻي يورپ جي هڪ آمروادي
رشي رومين رولنڊ دنيا کي ٻڌايو تہ گانڌيجي
جي روپ ۾ ڀارت ۾ هڪ اوتار پرگهٽ
ٿيو آهي.
آمريڪا ۾ پادري هومس اعلان ڪيو
تہ سنسار ۾ هن يگ جو سرشريشٽ ماڻهو آهي
مهاتما گانڌي جو ساکيات عيسيٰ مسيح جو
سوروپ آهي جنهن کي يهودين صليب تي
چاڙهيو هئو ۽ برٽش سرڪار ساڳيو ناحق اڄ
مهاتما گانڌيءَ سان ڪري رهي آهي.
سال پوءِ ١٩۴٢ جي ڪرو يا مرو تحريڪ
جي دوران ۾ جڏهن سڄي هندستان ۾ شاهي
الل پٽيل اچي ويئي ۽ ساڙ ٻار جون ڪارروايون
ڪيون ويئون، تڏهن پنڊت جواهرلعل
نهرو لارڊ جارج جي مٿين لفظن ڏانهن
ڌيان ڇڪائيندي گجگوڙ ڪئي:
"هاڻي انگريز سرڪار کي پتو هوندو تہ
ڀارتي ڪتا نہ رکيو ڀونڪي ڄاڻن ۽ ڪاٽي
بہ ڄاڻن."

[٨] بردولي ستياگره

ڀارت جي راجنيتي افق ۾ آيل موڪٽيءَ
کي ٽوڙڻ لاءِ وري گجرات جي بردولي
تعلقي ۾ هڪ طوفان آيو جنهن نہ فقط گجرات
کي هلائي ڇڏيو پر سڄي ديس ۾
نئين جان ۽ نئون آتم وشواس پيدا ڪيو.
بردولي ستياگره جي ڪهاڻي باپوءَ جي
جيون ماليا جو هڪ املهہ موتي آهي.
بردولي تعلقي گجرات ۾ زمين جي ڍل
جي نئين سنگي ڪئي ويئي ۽ بمبئي سرڪار
حڪم ڪيو تہ ٥ فيبروري ١٩٢٨ع کان
هوڪو ڪاليدار ڍل ڏيئي وجي جا ڍل اڳين
سنگيءَ کان واڌ ۾ پنجويهہ سيڪڙو وڌيڪ
هئي. ان ڪان سواءِ انهي ٽيهارو ٻوڙن جو
درجو ٿيرائي مٿي ڪيو هوالون جنهن ڪري
ڪن اڳين نرخ کان پنجاه سٺ سيڪڙو
وڌيڪ ڍل ڏيڻي پيئي. ڪاليدارن جو چوڻ
هو تہ هينئنس ۾ ڍل وڌڻ جي بدران گهٽ
ٿيڻ گهرجي جو زمينون ڏينهون ڏينهن
پيدائش گهٽ ٿيون ڏين. تعلقي ڪانگريس
ڪاميٽيءَ جاچ ڪري ڏٺو ۽ پروفيسر
نارائڻداس ملڪاڻي پڻ ٻولن مان ڊوڙ ڪري
آيو ۽ ڇنڊڇاڻ تہ ماڻهن جي ڳالهہ درست
آهي. بمبئي ڪائونسل ۾ هن سوال تي
بحث مباحثو ٿيو پر سرڪار هٺ تي ٿي
بيٺي. لاچار ٿي واهہ نہ ڏسي ڪاليدار ولڀ
ڀائي پٽيل ۽ مهاتما گانڌيءَ وٽ آيا. ولڀ
ڀائي پٽيل کين آگاهہ ڪيو تہ:
"اوهين پهنجي دل ۾ جهاتي پائي ڏسو
تہ هن جهڙي سرڪار سامهون اهنسڪ
ستياگره ڪندي ڪيترو وقت ٽڪي
سگهندا؟ سرڪار سڀئي وس هلائي
توهان کي ماري مات ڪرڻ جي ڪوشش
ڪندي. سرڪار لاءِ هي سوال هڪ تعلقي
جو ناهي پر الهيءَ سوال پٽيان ڪٽين

سنڌي مسلمان به هتا ۽ افغان سرڪار کين اچڻ نه ڏنو.

احمد آباد ڪانگريس ۾ اتساه جي حد نه رهي. گانڌيجيءَ کي سول نافرماني لاءِ سردار مقرر ڪيو ويسو. اوترو ئي وڏيڪ سرڪار ڏيڙ دونس ڪرڻ ۾ وک وڌائي. ڊسمبر ۽ جنوري ۾ ٽيهه هزار ڪانگريسي ڪارڪرتا قيد ۾ گهيڙيا ويا. ۱۲ جنوري تي گنٽور، انڌرا پرديش ۾، ڍلون نه ڏيڻ جو ستياگرهه عمل ۾ آڻڻ شروع ڪيو ويو.

پهرين فيبروري ۱۹۲۲ تي مهاتما گانڌيءَ وائسراءِ کي چتاءُ ڪيو ته آءٌ ٻردولي تعلقي ۾ سول نافرمانيءَ جو تحرڪ پنهنجي نظرداريءَ هيٺ شروع ڪرڻ وارو آهيان.

ٻردولي اٿري چونڊيو ويسو جو اتان جا ڪارڪرتا گانڌيجيءَ جا ستياگرهه جي باري ۾ شرطن ۽ جوڙجڪي ستاءَ جي پوريءَ ريت سرانجامي ڪري رهيا هئا. پر ۵ فيبروريءَ تي اوچتوئي اوڀر اُتر پرديش ۾ چوري چورا ڳوٺ ۾ ماڻهن جو انبوهه پوليس ٿاڻي تي ڪاهي ويو ۽ ۲۱ سپاهين ۽ هڪ سب انسپيڪٽر کي باهه ۾ جلائي ڇڏيائون. گانڌيءَ ڏٺو ته ماڻهو قبضي کان ٻاهر نڪري ويا آهن. اٿري ستياگرهه معطل ڪرڻ جو اعلان ڪيائين ۽ آل انڊيا ڪانگريس ڪاميٽيءَ به اهو فيصلو بحال ڪيو. رڳو شخصي ستياگرهه جي اجازت ڏنائون. انهيءَ فيصلي ملڪ ۾ سخت ناراضپو ۽ نراسائي پيدا ڪئي ۽ آزاديءَ جي تحرڪ کي وڏو ڌڪ لڳي ويو. جتي ڪٿي ماڻهن اچڻ لڳي ۽ پڻ چڙ ۽ رنج.

سرڪار به گانڌيجيءَ خلاف قدم کڻڻ لاءِ اهو موقع بلڪل موزون سمجهيو ۽ ۱۰ اپريل تي کيس گرفتار ڪري مٿس بغاوت جي ڏوهه هيٺ ڪيس هلايائون جيڪو اڳيان لوڪمانيه تلڪ تي هلايو هئائون.

گانڌيجيءَ کي اڳ ۾ ئي پنهنجي گرفتاريءَ جو شڪ هو سو ان لاءِ ماڻهن کي تيار ڪندو رهيو ۽ ور ور لکندو رهيو ته منهنجي گرفتاريءَ تي ڪوبه وڳوڙ نه ڪجو، هڙتال به نه ڪجو، جوڙجڪي پروگرام هلائيندا اچجو.

گانڌيجيءَ ڪورٽ کي چيو:

”مونکي ڏوهه قبول آهي. مان هن سرڪار خلاف ودروهه جو پرچار تڏهن کان وٺي ڪيو آهي جڏهن بمبئي، مدراس ۽ چوري چورا ۾ جهڙڪي هڪ واقعا ٿيا آهن جن لاءِ مان جوابدار آهيان. مان برابر باهه سان پئي کيليو آهيان ۽ ان جا نتيجا ڄاڻندس. توهان لاءِ رستو هڪڙو ئي آهي. يا اوهان خود پنهنجو استعيفا ڏيو يا مونکي وڏي ۾ وڏي سزا ڏيو.“

جج بروميلڊ مهاتما گانڌيءَ کي ڇهه سال سخت پورهئي سان قيد جي سزا ڏيندي چيو:

”مان اوهان کي لوڪمانيه تلڪ کان گهٽ درجو ڏيڻ نٿو چاهيان.“

گانڌيجيءَ چيو:

”مونکي لوڪمانيه تلڪ جي نالي سان ڳنڍيو اٿوَ اها مون لاءِ وڏي فخر جي ڳالهه آهي.“

گانڌيجيءَ پڻ قيد مان سنيهو موڪليو:

مشڪلاتن جي آڏو جهڪڻ ۾ نه پر انهن جو مقابلو ڪرڻ ۾ ئي سوراجيه سمايل آهي

— [illegible]

ڪرڻ لہ ڪانگريس آديش ڪيو. امرتي
سندس اپڻ واري ڏيہن هڙتال ٿي ۽
جو ۾ فساد بہ ٿي پيا. پوءِ ديش جي وڏن
اڳواڻن لالا لجپتراءِ، ديش بندو چترنجن داس،
پنڊت موتيلال نهرو ۽ جواهرلعل نهرو کي قيد
ڪيو ويو. ڪنهن ڪانهہ لاءِ والسراءِ لارڊ ريڊنگ ۽
گانڌيجيءَ جون ڳالهيون هليون. پنڊت
مدن موهن مالوي ۽ محمد علي جناح وچ ۾
ٿي ڳالهيون هلايون جو سرڪار جي مرضي
هئي تہ پرنس آف ويلس کي ڪلڪتي ۾
آدر ستڪار ملي. پر گانڌيجيءَ چيو تہ ڪاٿ
جي ڳالهين ۾ مولانا محمد علي ۽ ٻيا اڳواڻ بہ
شامل هجن ۽ سرڪار پڪيٽنگ ڪرڻ جو حق
تسليم ڪري. ڊسمبر ۱۹۲۱ع ۾ نيشنل
ڪانگريس جو اجلاس احمدآباد ۾ ٿيو.
ليڪن هندستان ڀر ۾ ويهہ هزار ڪارڪن
ڪرتا سرڪار قيد ۾ بند ڪيا هئا. سنڌ مان
قطع تعلقات جي هلچل ۾ چڱو چوکو ڀاڱو
ورتو. اڳيان اڳواڻ ۽ ڪيترا ڪاليجي جوان
ميدان ۾ اچي ويا. شهر شهر ۾ قومي
اسڪول کلي ويا. پرچار جا [illegible] نوان
اختيار ڪيا ويا. دوليءَ جا ونتا بدلجي
سوراج جا ونتا ٿي پيا:

حال وڻتا گانڌيءَ جي جنہ
سيٺي چراغو ٻاري ٿلڪ جي جنہ
حسن وٽي کي وڏو وڏايان
مهاتما گانڌيءَ جو قصو سڻايان
مهاتما گانڌي چڱالي باندي
سورهيہ آهہ ٿايو هارمہ ڪي
حال هولي گانڌيءَ جي جنہ
سيٺي چراغ ٻاري ٿلڪ جي جنہ

شاهہ جي رسالي جو ڪاپانتي سر سوراج
جي بولي ۾ لڳو:
ست ڪتيو ڙي حيڊيون
سوراج اچو آيو.
......
پارس آزاد ٿيندو
چرخي جي تار سان
......
سدرشن چڪر گانڌيءَ جو
ڪتيو چرخو ڪتيو چرخو

صوفين جا ڪلام، هندو ڏڻن جا گيت ۽
ساهتہ جا بيت سيڀئي سوراج جي هلچل جا
هٿيار بڻايا ويا. مٿرو ڪيل چرخا چالو ڪرڻ،
مٿرو الداز ڪانگريس جا ميمبر ڪرڻ ۽ تلڪ
سوراج فنڊ ۾ مٿرو ڪيل ناڻو الهن ڏنوي
اڳين ۾ سنڌ سڀس ٿئي. گرفتارين ۾ بہ
ڳالهہ ساڳي. سکر جيل اڳ ۾ ۽ رتناگري جيل
ڏکڻ ۾، بمبئي ڪاٺي جا سيئي قيدخانا ٿن ۾
سنڌ جا ڪانگريسي ڪارڪن ڪرتا باند ڪل ڏنا
ويا. سنڌ خلافت هلچل جو بہ وڏو مرڪز هئي
تنهن ڪري سنڌي مسلمان ڪم ڪندڙ بہ
ڪيتري الداز ۾ قيد ڪيا ويا.

سکر جا بہ ڪانگريسي سپاهي، شري
پوجراج اجواڻي ۽ شري وڌوهومل واپاري مل
خانديش جي بدنام ٿل ويساپور جيل ڏانهن
موڪليا ويا جتي ڪانگريسين سان اهڙيون
تہ ڏکوئيندڙ ڪيون ويندڙيون هيون جو هڏڻ
سان چرڊاري هاهاڪار مچي ويو ۽ ويساپور
جيل کي ٿالوئي ويساپور جهنم ٺهي ويو.

هندستان مان قريب ۱۸ هزار مسلمان
هجرت ڪري افغانستان وڃڻ لڳا ٿن ۾

گناهن سان اسان سيئي پريا پيا آهيون، پر گناهن کان آجو ٿيڻ
بہ اسان سيني جو ڌرم آهي.
— بابو

پاڙ کي ڀارت جي بنگال جنتا سان
جوڙيو ۽ اڇوتپڻي ۾ آزار پيل جاتين جي
آڌار جو ڪاريه انڊين نيشنل ڪانگريس
جو ڪاريه بڻيو ۽ ڪانگريس جو ڪاريه ڪرتا
گانڌيجي بڻيو.

سرڪاري اسڪول، ڪاليج ۽ ڪورٽون
بهشڪار ڪرڻ ڪري هزارين وديارٿي ٻاهر
نڪري آيا ۽ سوين قومي اسڪول کلي
ويا. ڪلڪتي ۾ چوٿين فيبروري تي نيشنل
ڪاليج برپا ٿيو. ترت ئي علي ڳڙهه ۾
نيشنل مسلم يونيورسٽي کلي؛ بهار وديا پيٺ،
تلڪ مهاراشٽر وديا پيٺ، ڪاشي وديا
پيٺ ۽ بينگال قومي وشو وديالي پڻ برپا ٿيا.
انهن مان هزارين سوراج جا جوان پرچارڪ بڻجي
پيا ۽ گانڌيجيءَ جو سنديش ڳوٺ ڳوٺ ۾
پهچائڻ کي لڳي ويا. مارچ ٣١ تاريخ ڪاريه
ڪارڻي سمتيءَ نيراءِ ڪيو ته تلڪ سوراج
جي يادگار ۾ فند جاري ڪجي جنهن ۾ جولاءِ
تائين ڪروڙ رپيا گڏ ڪيا وڃن، ويهه لک
ست ڪتڻ جا چرخا چلايا وڃن ۽ هڪ
ڪروڙ ڪانگريس ميمبر ڪيا وڃن جن سان
سوراج وٺڻ جي اهنسڪ جنگ جوٽي سگهجي.
گانڌيجيءَ ظاهر ڪيو ته لوڪمانيه تلڪ
جو سچو يادگار آهي سوراج استاپن ڪرڻ.
هڪ طرف اڳواڻن ۽ نوجوان ودياريٿين ڳاڻو
ڳاڻو ۾، گهٽيءَ گهٽيءَ ۾، اهنسڪ اسپيوڪ
۽ سوراج جو سنديش پهچايو، ته ٻئي چرخي
ڪتڻ جي ڪاريه سوراج جو نالو ڳوٺن ۽
جهوپڙين ۾ رهندڙ استرين جي ڪنن تائين
رسايو ۽ هنن ۾ نئين جان ڦوڪي ۽ ڳوٺاڻن
هنرن کي جيئدان ڏنو. سرڪار ان ڪري
اڳواڻن جي پڪڙن تي بندش وجهڻ لڳي.
ديش بندوداس تي ميمنسنگهه شهر ۾ وڃڻ
تي روڪ وڌائون. راجيندر پرساد تي آراه
وڃڻ تي بندش پيئي ۽ لالا لجپتراءِ کي پشاور
وڃڻ نه ڏنو ويو. مئي مهيني ۾ آسام پرانت
۾ گورن جي چانهه - باغيچن جي ١٢ هزار
ڪسانن هڙتال ڪئي ۽ بنگال جي ٽرنسپورٽ
ڪم ڪندڙن هڙتال ڪئي. ٨ جولاءِ ١٩٢١ع
تي ڪراچي ۾ خلافت ڪانفرنس ٿي جنهن جو
پريزيڊنٽ مولانا محمد علي هو. اتي نيراءِ
بحال ٿيو ته جيڪڏهن برٽش سرڪار خلافت
بابت پنهنجو رخ نه بدلائيندي ته ڪوبه
مسلمان لشڪر ۾ نوڪري ڪونه ڪندو ۽
سول نافرماني شروع ڪئي ويندي ۽ هندستان
۾ رعيتي راج ڪٽو ڪيو ويندو. ان ڪري
محمد علي، شوڪت علي، ڊاڪٽر سيف الدين
ڪچلو، شنڪر آچاريه سوامي ڪرشڪراني،
مولانا حسين احمد ديوبند وارو ۽ مولانا نثار
احمد تي ڪراچيءَ ۾ مقدمو ڪيو ويو ۽ ٻه
ٻه سال جيل جي سزا ڏني وئي. ان ڪري
گانڌي جي ۽ ٻين ڪانگريس اڳواڻن اعلان
ساڳيو نيراءِ پنهنجن سڀني سان پڙهو شهر
۽ شهر شهر ۾ مڙن ۾ اهو نيراءِ بحال ڪيو ويو.

چرخا چالو ڪرڻ، ڪانگريس ميمبر
ڪرڻ ۽ نالو گڏ ڪرڻ جو
پروگرام سڀ اندر وڌي انجام سان
سر انجام تي ويو. تڏهن ولائتي ڪپڙي جي
بهشڪار جي آگيا ڏني وئي ۽ هر هنڌ
ولائتي ڪپڙي جي هوليون ڪيون ويون.
شهنشاهه جو پٽ پرنس آف ويلس ١٧ نومبر
تي هندستان پهتو ۽ هن جي آمد جو بهشڪار

جيڪا سنسڪرتي پاڙ کي الڳ ۽ علحده ڪري رکڻ جي ڪوشش
ڪندي آهي زنده رهي نه سگهندي.
— [illegible]

پنجاب جي فوجي راڄ جي ڪڏن ڪرتوتن لي شڪ ٻين ورتا الٺين. اهڙي اثناء ۾ ڏاڍ جي راڄ سان سهيوگ ڪرڻ ناممڪن ڄاڻي گانڌيجي اسهيوگي ٿيو.

ساڳئي مئي مهيني جي ۱۴ تاريخ وائسراء ترڪي جي باري ۾ صلح جا شرط ظاهر ڪيا ۽ چيائين ته هندستاني مسلمانن کي نااميدي ٿيندي پر لاچاري ۾ سر ڪرڻ لاءِ ڪين چيو ويو. ۲۸ مئي تي خلافت ڪاميٽيءَ جي ميمبرن مولانا شوڪت علي ۽ ابوالڪلام آزاد ۽ گانڌيجيءَ گڏجي عمل جو مسودو لاهيو جو الهآباد ۾ مسلم ڪانفرنس ۾ ۳۰ جون تي بحال ڪيو ويو ته خلافت جي بي انصاف فيصلي برخلاف سرڪار سان نا امن ترڪ موالات يعني قطع تعلقات ڪئي وڃي. گانڌيجيءَ وائسراء کي خط لکيو ته مسلمان سرڪار سان تعلقات ٽوڙڻ جو فيصلو ڪيو آهي ۽ مون هندن کي صلاح ڏني آهي ته مسلمانن کي من وبل ۾ سات ڏين. وائسراء چيو ته ترڪ موالات حسد بيوقوفيءَ جي ڳالهه آهي.

انهيءَ ڪري گانڌيجيءَ اعلان ڪيو ته ۳۱ جولاء تي ابواس ڪري اهنسڪ اسهيوگ جو آرنڀ ڪيو ويندو. ۱ آگسٽ تي لوڪمانيه تلڪ جو ديهانت ٿيو ۽ جو ڀڳڙيءَ جو گانڌيجيءَ جي هلايل اسهيوگ آندولن کي آشيرواد ڏني ويو. گجرات راجڪيتي ڪانفرنس جي بيٺڪ ۾ گانڌيجيءَ اهنسڪ اسهيوگ جو ٺهراءُ پيش ڪيو جو شري ولڀ ڀائي پٽيل ۽ عباس طيبجيءَ جي سات ڏيڻ ڪري بحال ٿيو.

آل انڊيا ڪانگريس ڪاميٽي سيپٽمبر ۱۹۲۰ ۾ ڪلڪتي ۾ خاص ڪانگريس اجلاس سڏائڻ جو فيصلو ڪيو. ۾ ٻڌلت لالا لجپتراءِ ڪيو ويو. ملڪ جا اڳيرا مسٽر — پنڊت مدن موهن مالويه، ڊاڪٽر اني بيسنٽ، پنڊت موتيلال نهرو، شري وجيه رگهو آچاريه، ديش بندو چترنجن داس سميتي گانڌيجيءَ جي اسهيوگ ٺهراءَ جي برخلاف هئا. گانڌيجيءَ پنجاب جي ونلن بابت بي انصافي ۽ خلافت جي باري ۾ بي انصافي، ٻنهي سوالن ڪري اسهيوگ هلچل جو ضرور ڏيکاريو ۽ شري وجيه رگهو آچاريه ڪيس جيو ته وڏي ۾ وڏو انياءُ ته ملڪ سان اهو آهي جو سوراج نه مليو آهي. نتيجي ڪلڪتي ڪانگريس ۾ پنجاب جا ونل، خلافت جي بي انصافي ۽ سوراج جي طلب لاءِ اهنسڪ اسهيوگ ٺهراءُ پاس ڪيو ويو. ملڪ ۾ انهن جي اهڙي زبردست لهر اٿي ۽ ٻئي ڊسمبر مهيني ۾ ناگپور ۾ سالياني اجلاس تي لالا لجپتراءِ، پنڊت موتيلال نهرو ۽ ديش بندو چترنجن داس به پوري دم ۽ زور سان هلچل ۾ ٿي پيا. ناگپور جي ڪانگريس اجلاس ۾ اهو به ٺهراءُ بحال ڪيو ويو ته ڪانگريس جو اديش آهي سوراج حاصل ڪرڻ، جي سگهي ته برٽش سلطنت هيٺ يا ضرور پوي ته ٻاهر. سوراج حاصل ڪرڻ لاءِ شانتي مي ۽ سچي رستا اختيار ڪرڻ جو نيصلو ڪيو ويو. ڪانگريس ۾ هندو مسلم ايڪتا، هندن ۾ اڇوتپڻي کي دور ڪرڻ ۽ هٿ جو ڪتيل ۽ اڻيل کادي ڪپڙو پائڻ جا ٺهراءُ به ڪيا ويا. اهڙيءَ طرح ڪانگريس

...ن غلطيون ڏسڻ ۽ ان لاءِ ڪيس سزا ڏيڻ اسانجو ڪم نه آهي
— باپو

تواسي

ـي تڪڙو اثــر پوي. گانڌيجيءَ حاضرين
ئي چيو ته اوهين سڀئي ولائتي چيزن سان
ستيا پيا آهيو پوءِ اهڙا نيراو ڪيئن ٿا ڪريو
جي عمل ۾ آڻي نه سگهيو. بهتر آهي ته رڳو
ولائتي ڪپڙي جو بيشڪار ڪريو.
توهان کي تڪڙو اثــر ڪجهه سو وري
ڪئي تيندو. جڏهن انهيءَ سرڪار سان هرڪجهڙي
اوهين سات ڏيئي رهيا آهيو. جي سرڪار
آڏو سچي ريت ۾ Resistance مخالفت ڪرڻي
اٿو ته سرڪار سان سهيوگ ڇڏي ڏيو. گانڌيجيءَ
آخرين تقرير ۾ چيو:
”مسلمانــن هـي وزنــدار نيراڻ ڪيو
آهي تــه جيڪڏهن سرڪار جنگ جي
صلح جا شرط سندن مرضيءَ برخــلاف
ڪندي ته مسلمان سرڪار سان سڀئي
تعلقات ٽوڙي ڇڏيندا. سهيوگ ڏيڻ کان
انڪار ڪرڻ جو لوڪن کي هرڪو حق
آهي. سرڪاري لقب ۽ پلا رکڻ يا سرڪاري
نوڪريءَ ۾ رهڻ لاءِ اسين پابند نه آهيون.
جيڪڏهن سرڪار اسان سان دوکو ڪيو
ته اسان کي هن سان اسهڪار ڪرڻ جو
اڌڪار آهي.“
اهڙيءَ طرح اسهڪار يا قطع تعلقات جو
هٿيار ڀارت جي سياسي جدوجهد ۾ ظاهر ٿيو.
ڊسمبر ١٩١٩ع ۾ انڊين نيشنل ڪانگريس
جو اجلاس امرتسر ۾ ٿيو. جليانوالا باغ جي
شهيدن کي سنمان ڏيڻ لاءِ ساري ديش مان
٣٦ هزار ڊيليگيٽ اچي گڏ ٿيا جيترا اڳ
ڪڏهن ڪين ٿيا هئا. لوڪمانيه تلڪ، ديش
بندو چترنجن داس، بپن چندر پال، محمدعلي
جناح، سڀئي اچــوان آيا. پنڊت موتيلعل
نهرو پريزيڊنٽ هو. هرڪو جليانوالا باغ
جي ياترا ڪري رت ۾ پٽل رڄ کڻي ٽوڙ لي
تلڪ ڏيئي رهيو هو. پنجابي وري هر طرفي
۾ آيا هئا تن جو اتهاس ٿيو ڪانگريس جي
پهرين ئي راڳ ۾:

ڪڏي نهين هارنـــا
پاوين ساڙي جان جاوي
اسين نهين هارنـــا
پاوين ساڙي جان جاوي
توپ تلوار ڪرلون
ڪنڌي دي دار ڪرلون
گـولي دي مار ڪرلون
اسين نهين هارنـــا
پاوين ساڙي جان جاوي.

اهو راڳ ٻاٻو شرڌهتي سولا ديوي جوڌرائي
جنهن جي پٽي رام ڀڄ دت چوڌريءَ ڪي
فوجي راڄ جنم ٽيپ جي سزا ڏني قيد
ڪيو هئو.
سرڪار مائٽن جي تاڻ ڪي ٽاڙڻ لاءِ هڪ
طرف فوجي راڄ ۾ قيد ڪيل اڳواڻن ۽ ٻئي طرف
راڄنيتي قيدين کي آزاد ڪيو ۽ ٻي طرف
حڪومت جا سڌارا ڪرڻ جو اعلان ڪيو.
اجلاس وقت ئي لالا هرڪشن لعل، ڊاڪٽر
ستيہ پال، ڊاڪٽر ڪچلو، مولانا محمد علي
۽ مولانا شوڪت علي آزاد ٿي آيا ۽ ڪين
ڊيليگيٽن شاندار مرحبا ڏني. اهڙيءَ طرح
جنتا کي هيسائڻ جو سرڪاري قدم بيڪار ٿيو.
پنجاب جي ولن ٿي سرڪاري شخو ٻڌو
ڪاميٽيءَ جي رپورٽ مئي ١٩٢٠ع ۾ ظاهر
ٿي جنهن گانڌيجيءَ کي ڏڍ ڌڪو ڏنـو ۽
انگريزي راڄ انصاف تي ٻڌل نه آهي، جو

پنهنجي اڃا موجب غربت اختيار ڪرڻ جو آدرش نهايت ئي ڪشش
ڪندڙ آهي
— ۱۹۰

مان باهر ڪٿي ٿا وڃا جڏهن ڪري خوانيڪل اخبار هلڻ بند ٿي. سنڌ ۾ سر ڌ شري دوڳداس آڏواڻي، شري رام ماڙيوالا ۽ جيٺمل پرسرام تي راڄ دروھ جو مقدمو هلايو ويو ۽ دوڳداس ۽ ماڙيوالا کي اڍائي اڍائي سال قيد ۽ جيٺمل پرسرام کي ٻه سال قيد جي سزا ملي. گانڌيجي الوقت گجراتيءَ ۾ نوجيون ۽ انگريزيءَ ۾ ينگ انڊيا هفتيوار اخبارون ڪڍڻ لڳو جنهن جي وسيلي انگريزي ظلم جبر ستايلن کي ڏڍ ڏيڻ ۽ ماڻهن ۾ همت ڀرڻ لڳو.

پنجاب ۾ مارشل لا ۽ فوجي راڄ جو وقت ١١ جون ختم ٿيو. امرتسر ۾ جليانوالا باغ جي قتلعام جون وچور وار خبرون ڪانگريس دفتر ۾ جولاءِ مهيني ۾ مس پهتيون؛ خبرون باهر موڪلڻ تي اهڙي بندش هئي. پنجاب جا سيٺي مکيه اڳواڻ قيد ۾ هئا تنهن ڪري دهليءَ مان سوامي شرڌانند، لکنو مان پنڊت موتيلال ۽ ڪاشيءَ مان پنڊت مدن موهن مالوي، پنجاب ۾ اچي ڪم ڪرڻ ويا ۽ ماڻهن سان حال ڀائي ٿيا. گانڌيجيءَ جي پنجاب وڃڻ لاءِ ڪوشش هلي پر وري وري هند وائسراءِ کيس اجازت ڏيڻ کان انڪاري ڪئي. آخر هنڌهن فوجي راڄ جي ٻاري ۾ جاچ ڪرڻ لاءِ سرڪار هنٽر ڪميٽي مقرر ڪئي تڏهن ٿي گانڌيجيءَ کي لاهور اچڻ جي اجازت ملي. سرڪاري جاچ ڪميٽي اڳيءَ سي بدل هئي تنهن ڪري ان کي جدي غير سرڪاري جاچ ڪاميٽي مقرر ڪئي وئي جنهن ۾ پنڊت موتيلال نهرو، ديش بنڌو چترنجن داس، شري عباس طيبجي، ايم. آر. جيڪر ۽ گانڌيجي ممبر رکيا ويا. شاهديون لکڻ جو بار گانڌيجيءَ پاڻ تي کنيو. گانڌيجي گهر گهر ويو. پنجابين کيس اهڙو ئي ڀاڪر ڏنو جهڙو پياري ۾ پياري عزيز کي ڏجي خاص ڪري پنجابي ديوين کيس هر هنڌ جت ڪٿي سٽ پيٽ ڏنو. گانڌيجيءَ کي دل ڏاريندڙ حيثيتون پڌايون ويون. ڏاڍو حيران ٿيو ته جنهن پرانت مان انگريزن کي گهٽي ۾ گهٽا فوجي سپاهي مليا جن يورپ ۾ وڃي فرانس جي سرحد تي جرمن لشڪر کي روڪي بيهاريو ۽ انگلنڊ کي جرمن حملي کان بچايو تن سان اهڙا هيبتناڪ ظلم ڇو ڪيا ويا ۽ ڇو پنجابين اهي حرڪتون ڪري سٺا؟ ڪرتگهنتا جو هڪ ذليل مثال انگريزن پيش ڪيو هو.

٢٤ نومبر ١٩١٩ع تي حڪيم اجمل خان ۽ آصف علي جي صحبتن سان دهليءَ ۾ خلافت جي سوال تي ويچار ڪرڻ لاءِ ڪانفرنس ڪوٺائي وئي جنهن ۾ گانڌيجي کي پريزيڊنٽ ٿي ڪم هلائڻ لاءِ چيو ويو ۽ ۽ سوامي شرڌانند کي پڻ گهرايو ويو. مٿ ۾ ويچار ڪيو ويو ته جن انجام تي انگريز سرڪار هندستاني لشڪر مهاڀاري جنگ ۾ ڪم آندو ته مسلمانن جي خليفي جي شان ۾ ڪتر نه ڪئي ويندي انهن کان سرڪار جيڪڏهن منڪر ٿي وڃي ته ڇا ڪجي؟ انهيءَ ميڙ ۾ تجويز آيو ته سوديشي شين جي ورتائڻ جو هرڪو قسم کڻي ۽ ولائتي چيزن جو بائيڪاٽ ڪيو وڃي. مولانا حسرت موهاني انهي گانڌيجيءَ کي وينتي ڪئي ته اهڙو ڪو قدم پڌايو جنهن ڪري سرڪار

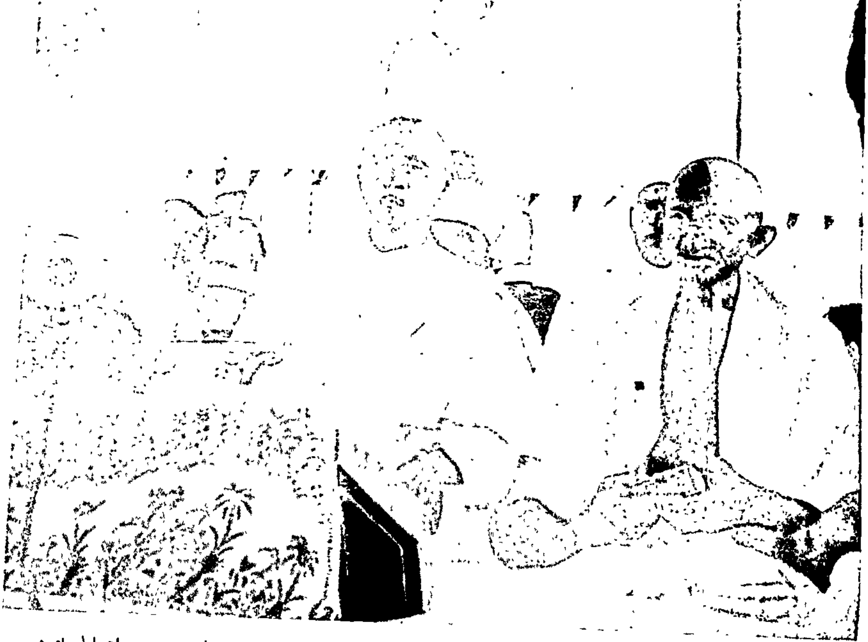

... جواهر لعل نهرو.

۳۰ مارچ ۱۹۱۹ ملڪ ۾ هڙتال ۽ اپواس جو ڏينهن ڪري ملهايو ويو. پر پوءِ تاريخ بدلائي ٦ اپريل مقرر ڪئي وئي. گانڌيجيءَ کي اميد هئي ته بمبئي، مدراس، بهار ۽ سنڌ ۾ ته سنڌس اپيل جي پيروي ڪئي ويندي پر ساري ديش ۾ هڪ ڪرامت ٿي چڪي. سڀني شهرن ۾ ”هڙتال“ ٿي ۽ لوڪن نديءَ ڪناري ديش جي ڪلياڻ لاءِ پرارٿنا ڪري اپواس ڇوڙيو. دهليءَ ۾ تاريخ بدليءَ جي تار وقت تي نه پهتي تنهنڪري ۳۰ مارچ تي هڙتال ڪرڻ لاءِ سوامي شرڌانند ۽ حڪيم اجمل خان جي صحبتن سان ونيه پتر نڪتا هئا. دهليءَ ۾ اڳ ڪڏهن به اهڙي ”هڙتال“ نه ڏٺي ۽ نه ڪڏهن اهڙي هندو مسلم جي ايڪ وجودي ٿي. جامع مسجد ۾ شاهي ميڙ ٿيو ۽ هندو مسلمان سڀ اچي ڪٺا ٿيا ۽ اتي سوامي شرڌانند کان پڻ تقرير ڪرائي وئي. سرڪار هيءَ روئداد ڏسي دهلجي وئي. چانڊني چونڪ وٽ هڙتالي سرگس لنگهي ته لشڪر بندوقون سامهون ڪيون. اُمالڪ سوامي شرڌانند ڇٽي ڏنو:

”هم سينا کول کڙي هئن گولي چلائو“. سوامي شرڌانند جي شير واري گجگوڙ ساري ڀارت ۾ گجڻ لڳي. انهيءَ خبر ملڻ تي سنڌ جي هڪ سرڪردي جيٺمل پرسرام پنهنجي روزاني اخبار ۾ للڪاريو:

”اڳيان آڏن وٽ پوين سر سنبا هيا ڪلالڪي هٽ، ڪسڻ جو ڪوپ وهي“. انهيءَ لکڻي ڪري جيٺمل پرسرام کي سرڪار برخلاف ودروه جي ڏوهه هيٺ ڏيڍسال سخت پورهئي سان قيد جي سزا ملي.

دهليءَ ۾ پوليس گوليون به هلايون. لاهور ۽ امرتسر ۾ پڻ اهڙي اُنساد سان هڙتال ٿي ۽ سرگسون نڪتيون ۽ پوليس گوليون هلائي.

گانڌيجي مدراس مان موٽي بمبئي آيو. ٦ اپريل صبوح چولوڪ چوپاٽيءَ تي اچي گڏ ٿيا. سمنڊ ۾ ٽٻي ڏيئي پوءِ سڀئي شاهي سرگس ۾ نماڪردوار ڏي هليا ۽ وات تي مسجد ۾ هندو مسلمانن اڳيان گانڌيجيءَ ۽ شريمتي سروجني نائيڊو تقريرون ڪيون. ڀارت ورش جي ڳوٺ ڳوٺ ۾ رولٽ قانون خلاف هڙتالون، اپواس ۽ سرگسون ٿيون. ساڳي ڇڻ کو ساگر اُيامي اُنيو هجي. ساڳي ڏينهن سانجهيءَ جو گانڌيجي، سروجني نائيڊو ۽ ڪيترا سير شيوڪ پٽاعدي ڇپايل ڪتاب ”هند سوراج“ ۽ ”سروديه“ ڪلي بزارن ۾ وڪڻڻ لڳا ۽ ماڻهن ۾ پڌاپائون ته پٽاعدي ڪتاب خريد ڪرڻ به ڏوهه آهي ۽ قيد ملي سگهي ٿو.

ماڻهون هٿون هٿ ڪتاب خريد ڪرڻ لڳا. ڇن آنن جي قيمت بدران ڪو ڏيڍ پيو ڏئي، ڪو پنج رپيا، ڪو ڏهه رپيا. ڪن پنجاهه رپيا چونڊيءَ لاءِ به ڏنا.

سنڌ ۾ به ضبط ٿيل راڄنيتي ڪتاب وڪڻڻ جو ستياگرهه ڪيو ويو ۽ شري جمشيد مهتا، ڊاڪٽر چوئٿرام گدواڻي، شري جيرامداس دولترام ۽ ٻين پٽاعدي ڪتاب وڪيا.

گانڌيجيءَ کي دهليءَ مان ۽ امرتسر مان اتي اچڻ لاءِ تارون آيون تنهن ڪري ۷ اپريل گانڌيجي بمبئيءَ مان ريل ۾ چڙهي دهليءَ روانو ٿيو. آچاريه آسود ومل گدواڻي

انسان پنهنجي پاپ ڪارڻ ئي بيدار پوي ٿو. جنهنجو من تي پورن قبضو آهي سو بيدار نه ٿو ٿي سگهي. — بابو

هي، گانڌي‌جي اهو ٻڌي حيران ٿي ويا!

گانڌي‌جيءَ انگريز – جرمن جنگ (پهرين مهاڀاري لڙائي) ۾ لنڊن ۾ ۽ هندستان ۾ لشڪر جي ڀرتيءَ ۾ ڀاڱو ورتو هو. چيو ويو هو ته انگريز لڙائي ۾ ننڍين قومن جي آزاديءَ ۽ خود ارادي جي حق خاطر جنگ ۾ گهڙيا هئا. هندستان مان لڳ ڀڳ ڏهه لک سپاهي جنگ جي ميدان تي ويا هئا ۽ اناج ۽ ٻيون ضروري شيون پهچايون هئائون. هندستانين سمجهيو هو ته جنگ بعد ديش کي خود حڪومت جو حق ملندو ۽ ان لاءِ [illegible] تلڪ ۽ شريمتي اني بيسنٽ هوم رول ليگ ٺاهي ڪري ديس ۾ زبردست [illegible] اٿاريو. جنگ بعد ليڪن انگريز سرڪار ته هندستان تي سياسي زنجير پختا [illegible] ڪٽي ملڪ ۾ گهڻو ناراضپو [illegible] ليجسليٽو ڪائونسل ۾ [illegible] خوف کان رولٽ بل جي [illegible]. گانڌي‌جي [illegible] [illegible] جنگ ڏسڻ وڌو [illegible] سرڪار کي چٽي [illegible] هارو قانون پاس نه [illegible]. ولڀ ڀائي [illegible] [illegible] [illegible] سگهجي؟ گانڌي‌جيءَ [illegible] ماڻهن تي [illegible] ستياگره [illegible] رولٽ [illegible] [illegible] جيئن

ڪري اهڙو قانون گهڙڻ جو سبب هجي. ڪابه سڄاڻ واري قوم رولٽ جون سفارشون برداشت نٿي ڪري سگهي.

ستياگره آشرم احمد آباد ۾ ٻروسي تي ولڀ ڀائي پٽيل، سروجني نائيڊو، بي. جي. هارنيمن، عمر سوڀاڻي، شنڪرلعل بئنڪر ۽ انسويا بين گڏ ٿيا. پرتگيا پتر پڙهيائون ۽ ستياگره سڀا ڪري ڪيائون جنهن جو گانڌي‌جي سڀاپتي ٿيو. گانڌي‌جي وائسراءِ سان گڏيو ۽ خط لکيائين. پر سرڪار کي ته اهو قانون ڪنهن به ڪري گهڙڻو هو ته انقلابي جوانن لاءِ ۾ جنگ ٿيان مونڊ هندستاني سپاهين کي ڏر ۾ رکڻ لاءِ. انگريز سرڪار کي خوف ورلو ته هندستاني لشڪر جنهن يورپ جي ميدان تي جرمن ۽ ترڪي لشڪر کي ٽوئيا ڇاپا سي انگريزن جو پڻ ڪين ڪندا. گانڌي‌جي مدراس پڻ ويو ۽ شري ڪستوري رنگا آئنگر ۽ وجيه رگهو آچاريه ۽ چڪرورتي راج گوپال آچاريه سان گڏيو. انهن صلاحون ڪيائون ته ستياگره ڪهڙيءَ طرح ڪجي.

مدراس ۾ ئي احوال آيو ته وائسراءِ رولٽ قانون تي آخرين بحالي ڏني ۽ عمل ۾ اچي ويو. سوچيندي سوچيندي گانڌيءَ کي ننڊ اچي ويئي. پرڀات جو انهي مترن کي هدايتون ته مون کي اها سوجهي آئي آهي ته اول ساري ديش ۾ هڙتال ڪجي. ان مان ماڻهن جي ڏک جو اظهار ٿيندو ۽ ان ڏينهن اپواس رکجي جنهن پورا ٽائي اچي. ستياگره سان ئي ڪاري قانون جي ذلت ٽالي سگهبي. گانڌي‌جيءَ ٢٣ مارچ تي اخبارن کي لکيو ته

آئر گيان جو ارت آهي هرديه جي سکيا

—ٻاٻو

سڌ ڪيو. کيڙا ضلع ۾ برسات نه پوڻ ڪري فصل نه لٿو. قانون موجب سرڪار کي ڍل جي معافي ڏيڻي آهي ۽ عملدار ائين ڇو نٿا ڪن؟ بمبئي ڪائونسل ۾ شري وٺل ڀائي پٽيل ۽ سر گوڪلداس ڪانداس سندن سوال ڪيو. سرڪار چوي ته فصل ڇهن آنن کان وڌيڪ لٿو آهي. ڪڙمي چون ته گهٽ لٿو آهي. گجرات سڀا جنهن جو پريزيڊنٽ گانڌيجي هو تنهن سرڪار کي چيو ته ان ڳالهه جو امين کان فيصلو ڪرائجي ته فصل ڪيترو لٿو آهي. پر سرڪار بهادر امين ڪيئن مڃي. ٻيا سڀ حيلا جڏهن بيڪار ويا تڏهن گانڌيجي پٽيدارن کي ستياگره ڪرڻ جي صلاح ڏني ڇو ته غريب پٽيدارن لاءِ ڍل ڏيڻ لاءِ پنهنجا ڍور ۽ ٻني وڪڻڻ جي نوبت اچي رسي هئي. گانڌيجيءَ جي چوڻ تي پٽيدارن پرتگيا ڪئي:

”جڏهن ته فصل ڇهن آنن کان گهٽ لٿو آهي تنهنڪري اسان پرتگيا ٿا ڪريون ته سرڪار کي هن سال لاءِ طلب ڪيل ڍل ڀاڳهي ڪين ڀريندا سون؛ ڀل ته اسان جون زمينون ضبط ڪري ڇڏين. پر جيڪڏهن سرڪار ساري ضلع ۾ ڍل جي وصولي مهمل ڪندي ته اسان مان جيڪي سهندي وارا آهن سي بقايا ڍل ڀري ڏيندا...“

هن آندولن ۾ ولڀ ڀائي پٽيل پنهنجي چڱي چوکي ڪمائي جو وڪالت جو ڌنڌو ڇڏي اچي نڙياد انات آشرم ۾ ڪپ ڪوڙي وينو ۽ انسويا ڀيڻ ۽ مهاديو ڊيسائي ٻئي ساٿي بڻيا. سرڪار پٽيدارن تي ضبطيءَ جا وارنٽ ڪڍيا. شري موهن لال پانڊيا جو ٻصرن جو کيت هو، تنهن تي به ضبطي لڳي وئي. گانڌيجيءَ جي چوڻ تي سري پانڊيه کيت مان ٻصر ڪٽائي ويو جنهن ڪري سرڪار کيس گرفتار ڪيو ۽ کيس ڏهن ڏينهن کان ساٺن ڏينهن جي قيد جي سزا ڏني. ان مان ٻين کي اتساهه آيو. آخري ۾ مامليدار گانڌيجيءَ کي نياپو ڪيو ته جيڪڏهن سهنديءَ وارا پٽيدار ڍل ڀريندا ته سرڪار غريبن کان وصولي مهمل ڪندي. گانڌيجيءَ ڪليڪٽر کان ان جي تصديق ڪرائي ۽ اهڙي طرح ستياگرهه جو ڪيل انجام پورو ٿيو.

شريمتي اني بيسنٽ ان وقت ڀارت ورش ۾ هوم رول (خود حڪومت) حاصل ڪرڻ لاءِ زبردست پرچار چالو ڪيو هو جو پٽيدارن جي ڪن تائين پهتو هو. کيڙا جي ستياگرهه گجرات جي ڪاشتڪارن ۾ راجنيتڪ ٻوجهه پيدا ڪئي، ڪم ڪندڙن جو جنتا سان سمپرڪ آندو. ڪڙمين کي پنهنجي شڪتيءَ جي پروڙ پئي ۽ لوڪن کي پتو پيو ته اسان پاڻ تي پنهنجو اڌار ڪري سگهون ٿا؛ مدار آهي سچي شڪتي ۽ قرباني تي. کيڙا جي رهواسين پنهنجي اهنجن دور ڪرڻ لاءِ اڳتي کان تيار پراپت ڪيو.

١٩١٩ع جي شروعات ۾ گانڌيجيءَ اخبارن ۾ رولٽ رپورٽ جي خبر پڙهي جنهن ۾ لکيل هو ته سرڪار انقلابي جوانن کي سندن ڪارروائين کان روڪڻ لاءِ قاعدو ڪڍڻ ٿي جنهن موجب ڪين بنا سبب ڏيڻ جي گرفتار ڪري قيد ۾ رکي سگهندي. کين نه وڪيل ڪرڻ جي اختياري رهندي ۽ نه اپيل وغيره

انسان کي ڪوشش ڪرڻ تي ئي راضي رهڻ گهرجي، بشرطيڪ ورتل ڪوشش صحيح به آهي ۽ شڪتيءَ مطابق به. — باپو

ٺي ٺٺر ڪرڻ جو هندستان جي راجنيتي
عدان ۾ هي پهرين ئي مثال هئو. ان ساري
اش ۾ ائجليءَ جي لرزش پيدا ڪئي.
وُلهباريءَ ۾ اڻ ڳڻي اڻ ٻڌل الساهه جا
ارا ڏسڻ ۾ آيا. ماڻهن جا حشام اچي مڙيا.
الڌيءَ لکي لو ته انهن ڪڙمين کي سامهون
سي مان انهن، اهنسا ۽ ستيہ کي سمجهـ
سي رهيو هوس.
گانڌيءَ تي ڪورٽ ۾ مقدمو ڪيو ويو.
ر گانڌيءَ بنا ڏاڏل جي ڏوهه قبول ڪيو.
ن ڪورٽ کي چيو:
”مان هت غريب ڪڙمين کي سهائتا
ڪرڻ لاءِ ۽ نير جا گورا زميندار جيڪا
هن سان هلت ڪن ٿا تنهن جي جاچ
ڪرڻ لاءِ آيو آهيان. ان مان ڪو وڳوڙ
ليٿو نه آهي. ڪڙمين سان سات ڏيئي
پيٺ سان مان هنن جي شيوا ڪري
سگهندس. تنهن ڪري مان ڪين ڇڏي
ڪرنه هليو ويندس: سو توهان جي
حڪم نه مڃڻ لاءِ جيڪا توهان کي سزا
وڻي سا ڏيو. مون نه هي ڪم ورڪ
هي آڳيا هيٺ ڪيو آهي.“
ڪورٽ ۾ کليو ڏوهه باسڻ ۽ گيري سزا وٺڻ
نين ڳالهه هئي جنهن مان ساري ملڪ جي
حوالن کي ٻوجهه پئي ته راجنيتيءَ جو نئون
دوُر ديش ۾ اچي رهيو آهي.
گانڌيءَ کي ماجسٽريٽ سزا نه ڏني.
ڻ سرڪار ظاهر ڪيو ته ڪڙمين جي
تڪليفن جي جاچ ڪرڻ لاءِ ڪاميٽي مقرر
ڪئي ويئي. جاچ ڪاميٽيءَ اڳيان ڪڙمي
... حال اوري سگهن سا ڪا

ستري ڳالهه نه هئي ته لهڪري گانڌيجي مکيہ
ڪم ڪندڙن کي ٻه ڀيائين ۾ ڪڙمين جي
وچ ۾ وڃي واسو ڪرڻ لاءِ چيو ۽ انهن ٻارن
جي پڙهائيءَ لاءِ اسڪول کوليا. ماڻهن کي
صفائيءَ جي عادت سيکارڻ ۽ رستن کي
صاف ڪرڻ، کوهن جي پاڻيءَ کي نرمل رکڻ،
بيمارن کي دوا ڏيڻ، اهڙا ڪار ۽ ڪرڻ لاءِ
مرد ۽ استريون سوم سيوڪ لڳائتا پيا. جاچ
ڪاميٽيءَ جي رپورٽ بعد سرڪار هڪ سو
ورهيہ کان هلو ”تين ڪاٺيا“ جو رواج
ختم ڪيو. اهڙي طرح ڪڙمي گورن زميندارن
جي پنجي کان آزاد ٿيا ۽ ڪين حوصلو آيو ته
لبر جو داغ مٽائي سگهجي ٿو.
چمپارن جي لڙن کٽڻ ۾ ٿي ڪنگال
ڪڙمي گڏيا جنهي ڏالن کي لنگهن تي هڪ
ساڙهيءَ ڪانسواءِ ٻيو گهر ۾ ڪجهه ڪين هئو.
اهي لوڪ گانڌيجيءَ کي پنهنجي حوڙين
۾ آڀل ڏسي ”مهاتما“ ڪري سڏڻ لڳا.
ڀارت جي ڪوي سري رويندرناٿ ٽاڪر نے
فيبروري ١٩١٥ع ۾ جڏهن گانڌيجي آفريڪا
ڇڏي ڀارت ۾ رهڻ آيو تڏهن ٿي خطن ۾
کيس مهاتما گانڌي ڪري سڏيو هئو ۽ شري
گوکلي جي ١٩١٣ ۾ ٿي چيو هئو ته گانڌي
جي ميان جتي آهي جو ساليانو پنج ڇهه
هزار پائونڊ ڪمائي هولڊي پنهنجي بلي
ٽيهه چاليهه پائونڊ مس ٿو خرچي باقي سڀ
ڪاره ۾ ٿو ڏني ڇڏي. هت ستياگرهہ
آشرم ۾ نه گانڌيجيءَ ورس ڏارڻ ڪيو ڪار
ملڪيت نه رکڻ جو!
گانڌي جي بهار ۾ چمپارن ڪڙمين جي
وچ ۾ ٿي هئو نه کيس گجرات جي ڪريڊاون

واسي

...جهن ڪري اهو آزار لٿو.

۱۹۱۷ع ۾ پنڊت مدن موهن مالويءَ ...دهلي اسيمبلي ۾ رٺ آندي ته هندستانين ...کي پنهن ملڪن ۾ گرمٽ بدل مزور ڪري ...موڪلڻ تي بندش وڌي وڃي. گانڌيجيءَ امپيريل سٽيزن شپ انسوسيئيشن کي چيو ته اوهين سرڪار کان طلب ڪريو ته ۳۱ جولاءِ ۱۹۱۷ع اندر مزورن جي باهر موڪلڻ تي بندش وڌي وڃي، ته ئي سرڪار جي گرتناتي ڪندي. گانڌيجي چرندي ته ته پڪي تاريخ وائسراءِ سان گڏيو پر هن پڪي تاريخ جي خاطري نه ڏني. گانڌيجي تنهنڪري انهيءَ طلب جي پنيرائيءَ لاءِ ڪراچي، ڪلڪته ۽ ٻين شهرن ڏي ويو جو جاتائين ته هي سوال ستياگرهه ڪرڻ جهڙو آهي. پر سرڪار ۳۱ جولاءِ کان اڳ ئي پڌرائي ڪئي ته گرمٽيا مزور ڪري هندستانين کي باهر موڪلڻ بند ڪيو ويو آهي.

جڏهن گانڌيجي ۱۹۱۶ع ۾ لکنؤ ڪانگريس اجلاس ۾ ويو تڏهن راجڪمار شڪل نالي هڪ بهاري گڏيس جنهن کيس ٻڌايو ته چمپارن ۾ يورپي گورا هندستاني ڪڙمين سان ظلم جو ورتاءُ ڪري رهيا آهن. گانڌيجيءَ ۱۹۱۷ جي اپريل ۾ شري جوترام ڪرپالانيءَ کي مظفرپور ۾ تار ڪئي. آچاريه ڪرپالانيءَ جو نالو گانڌيجيءَ سنڌ ۾ ڊاڪٽر چوئٿرام گدوانيءَ کان ٻڌو هئو. آچاريه ڪرپالاڻي اسٽيشن تي گانڌيجيءَ کي وٺڻ آيو ۽ کيس پروفيسر نارائڻداس ملڪاڻيءَ جي جاءِ تي رهايائين. گانڌيجي اتي جي وڪيلن بابو راجيندر پرساد ۽ بابو برج ڪشور سان صلاح

ڪري فيصلو ڪيو ته ”تين ڪاٺيا“ جو رواج مٿا بند ڪرڻ گهرجي ڇاڪاڻ ته گورن ۾ رلي ٻاڻي پڪا خرچ ڪرڻ سان نه تيندو. ڇاڪاڻ ته ڪارڪن مان ڪڏهن چڏڻ نه جي... اهي. گانڌيجيءَ وڪيل دوستن کي چيو ته مونکي توهانجي مدد گهرجي ۽ تن وڪالت جي ڪم لکپڙه ڪرڻ لاءِ، ۽ جيڪو ڪري سمجهائڻ لاءِ اوهان جي سياڻپ کپي ۽ جي ضرور پيو ته اوهان کي قيد ۾ به ڄاڻو پوندو. دوستن بي مدد ڏيڻ ته ليڪ سمجهيو ۽ قيد ۾ هلڻ نئين ڳالهه لڳن. گانڌيجي پوءِ گورن جي سيڪريٽريءَ سان گڏيو جنهن چٽو مان چيس ته تون ٻاهريون ماڻهو ڇا آيو جو آهين؟ اسين ڄاڻون اسانجا ڪڙمي ڄاڻن، ٻاهرين جو ڪو واسطو نه آهي. گانڌيجيءَ ورندي ڏنيس ته ڪڙمين جي تڪليفن جي جاچ ڪرڻ جو مونکي هرڪو حق آهي. گانڌيجي پوءِ ڪمشنر سان گڏيو جنهن پڻ کيس ڌمڪيون ڏنيون ۽ هڪم ڪيائينس ته يڪدم واپس هليو وڃ. گانڌي سمجهيو ويو ته عملدار مونکي گرفتار ڪندا تنهن ڪري ٿورو ٿورو مونکي ڄاڻي ڄاڻي وڃڻ جو بلو ڪيائين، جو اتان هڪ ڪڙمي تي گورن جي ڏاڍ ۽ آزار جي خبر آئي هئي. گانڌيجي اڃا وات تي ئي هئو ته پوليس نوٽيس ڏيئي ته سرڪاري نوٽيس ڏيو اچي سڄي ۽ کيس سرڪاري ...ڪري وڃ. ويو ته يڪدم چمپارن مان نڪري وڃ. گانڌيجيءَ نوٽيس وٺي لکي ڏنو ته مان جيسين جاچ پوري نه ڪندس، تيسين چمپارن مان باهر ڪونه ويندس. برٽش سرڪار جو ڪمشنر ته ڏڪڻ لڳو.

اسانکي گهرجي ته لٺ، تلوار، بندوق سڀ جڏي ايشور کي پاڻ سان ساڻ ڪٽي هلون.
— باپو

ڏسندس ۽ سرڪار جاڻي واڻي غلط ڪم
نه ڪري."
ڳانڌيجيءَ روالٽ ڏنس ته انھيءَ وشواس
تي آهي رهيو آهيان، ٻئي ڏينهن جڏهن
ڳانڌيجي راجڪوٽ ڏانھن ريل ۾ وڃي رهيو
هو ته وڌوان اسٽيشن تي موتيلعل درزي،
اچي جو هڪ لوڪ ڪارڪن ڪيس ڪڏهن ۽
ڪسٽمس ڪاٽي جي عملدارن جي ظلم جو
احوال ڏنائين. ڳانڌيجيءَ موتيلعل کان پڇيو
"تون جيل ۾ وڃڻ لاءِ تيار آهين؟"
موتيلعل جواب ڏنو:
"توهين اسانجا اڳواڻ ٿيو ته بيشڪ اسين
قيد ٿيڻ لاءِ تيار آهيون."
ڪاٺياواڙ ۾ ڳانڌيجيءَ ڳالھ ڳالھ ۾ لوڪن
کي ٻڌايو ته انهن کي دور ڪرڻ لاءِ ستياگرھ
لاءِ تيار هئڻ گھرجي، ان ڳالھ تي بمبئي سرڪار
جي سيڪريٽريءَ کي ناراضپو ٿيو، جي لوڻ
ٻلوان سرڪار کي دڙڪا ڏئي.
ڳانڌيجيءَ چيس:
"جڏهن ديش کي سڌريل
آهي تڏهن ڪي ٻين کي آزادي
حاصل ڪرڻ لاءِ هيڪڙي. اها طريقا تي
سگهن ٿا ته جي هاڻ هڪڙ گھرجي. آخر
۾ هسا جو رستو لاءِ ڪي ولن ٿا. پر
ستياگرھ ته بلڪل اهنسڪ مارگ آهي،
برابر برٽش سرڪار ڏاڍي سرڪار آهي
پر انجي آڏو به ستياگرھ الڪو ساڌن آهي."
گوري سيڪريٽري چيس، "چڱو ڏسندا سين."
انهن ڏينهن ۾ شري اينڊروز ڳانڌيجيءَ
کان پڇيو "هندستان ۾ ستياگرھ ڪرڻ جي
وڃل ايندي؟ ڪڏهن؟"

ڳانڌيجيءَ چيو:
"هيءَ سال ته مولڪي پارت جو پرمڻ
ڪرڻو آهي جو گوکلي جيءَ جي اهڙي
آڳيا آهي."
ڳانڌيجيءَ مي ١٩١٦ ۾ احمدآباد ۾ ستياگرھ
آشرم اسٿاپن ڪيو جنهن ۾ ڏکڻ آفريڪا
وارا سندس ويهارو ساٿي رهڻ لڳا. ستياگرھ
آشرم کولڻ ان لاءِ ڏٺو ويو جنھن هندواسين جو
ڏيان جنهن وستي سان ڳانڌيجي ڏکڻ آفريڪا ۾
ڪم ڪيو هئي، تنهن ڏانهن ڇڪجي، ۽ ڏسجي
ته ڪيتري قدر پارت ۾ اهو ساڌن ڪارگر
ٿئي ٿو. ڳانڌيجي پارت ورش جي جدا جدا
شهرن مان ڦرندو ائي جي ڪم ڪندڙن سان
سنبنڌ جوڙيندو، سنڌ ۾ جنوري ١٩١٦ع ۾
ڪراچي، حيدرآباد ۽ سکر ۾ آيو. ڳانڌيجيءَ
جو وڏي پريم ۽ شرڌا سان سنمان ڪيو ويو.
شهرن ۾ ڪيس سرڪس ۾ گھمايو ويو ۽ عام
ميڙ ڪري مانپتر ڏنا ويا. ڳانڌيءَ انهيءَ
ڳالھ تي زور ڏنو ته ڌرم ته گھرجي، جي:
"مسلمان ڪي گڏجي تا اچن جي
هيڏانهن هوڏانهن نهارين تا ته سي آءِ ڊي
پوليس ته پرسان ڪاٽي. پرهلاد راجا کان
ته ڊڄو نٿا توهان کي سچ چوڻ کان ته
ڇڪڻ گھرجي. پوءِ ڪير اها هٿي-
سرڪار، گرو يا ڪلي پتا هئي."
ڳانڌيجيءَ ڏٺو ته سنڌ ۾ ڪم ڪندڙ ٻين
هنڌن کان سرس آهن.
ڳانڌيجيءَ وڌوان، ويرمگام ۾ ڪسٽمس
ڪاٽي جي ظلم بابت حقيقتون هٿ ڪري
بمبئي سرڪار ۽ دهلي سرڪار سان لکپڙھ
ڪئي ۽ وائسراءِ سان ان بابت ملاقات ڪئي

شرڌا بنا سنسار هڪڙي ڪن ۾ ختم ٿي ويندو.

— باپو

ار لواسي

مري ويو پر هن تڏهن به ياترا ۾ هلڻ چالو رکيو.

٦ نومبر ١٩١٣ع ۾ ياتري جن ۾ ٢٠٣٧ مرد، ١٢٧ زالون ۽ ٥٧ ٻار هوا سي ٽرنسوال جي حد ۾ گهڙيا. هڪ ڏينهن اڳ ووڪرسٽ جا گورا گڏ ٿيا هئا. جي هندستاني ٽرنسوال ۾ گهرندا ته کين گولين سان ماري ڇڏيندا سون. پر هنن جي ميڙ ۾ گانڌيجي جو ساٿي جرمن ڪالن باچ به وڃي حاضر ٿيو ۽ کين سمجهايائين ته هندستاني ڪنهن به يورپي کي ايذاءُ ڏيڻ وارا نه آهن؛ نڪو توهانجي ملڪ تي قبضو ڪرڻ ٿا گهرن. هي هندستاني ته رڳو انصاف ٿا گهرن ۽ هيءَ ياترا هنن ظلمي ٽن پائونڊن جي ٽيڪس خلاف مظاهرا ڪرڻ لاءِ شروع ڪئي آهي. هي بهادر لوڪ آهن. هو ضرور ٽرانسوال اندر گهڙندا. توڙي توهين کين بندوق جو نشان بڻائيندا؛ توهانجي گولين جي پرواهه ڪانه پرنتي هئي. ۽ قرباني وڃڻ وارا نه آهن. ياتري پنهنجي دلين توهانجي هلت سان توهانجي دلين ڪشت سهڻ جي پڪهاري ڇڏيندا.

ڪي اوس ئي پڪهاري ڇڏيندا. پاڻ ياترين کي ڪيترا گورا نتيجو اهو نڪتو ته ڏيکاريو! کي ڏسڻ آيا. ڪنهن ڌٻيش نه ڏيکاريو! هرهڪ ياتري ڊبل روٽي ۽ کنڊ ڇٽي ساڻ ڪري پيرين ڳائيندو ٽرانسوال ۾ پنڌ پيو.

٧ تاريخ رات جو پوليس گانڌيجي کي گرفتار ڪيو. ياترا جو دلڪش ورتن اخبارن ۾ ظاهر ٿيو جنهن تي دنيا حيران ٿي ويئي! گانڌيجيءَ جا ٻيا ساٿي به پڪڙي آندائون: پي. ڪي. نائڊو، بهاريلعل، رام نارائڻ سينهن، راگهو نرسو ۽ رحيم خان. سرڪار ڏٺو ته

گانڌيجيءَ جي گرفتاري ڪري هندستاني ٽيڪس کين وڃڻ لڳي انتظام وساري مارامارتي بي ڪا چيڙ چاڙ ڪيانون. خود جنرل سمٽس چوڻ لڳو ته هنن سانتيڪن ياترين کي ڪيترو ستائي ڪيترو ستائبو؟ جن پاڻ کي پاڻيهي ماري ڇڏيو آهي تنکي ڪير ڪيئن ڪري سگهبو؟ اهنسا ۽ استقامت ڪري وڃڻ ته اوس ئي ياترين کي ملڻي آهي.

ياترين جي اڳواڻي هاڻ مسٽر هينري پولڪ ڪرڻ لڳو. تاريخ ١٠ نومبر ياتري بالفور شهر ۾ پهتا. اتي ٽي اسپيشل ريل گاڏيون سرڪار بهاري ڇڏيون. ياترين کي ريل ۾ چاڙهيو ويو. گانڌيجيءَ کي ١١ تاريخ ڪورٽ ۹ مهنا سخت پورهئي سان جيل جي سزا ڏني.

جرمن ڪالين باچ ۽ هينري پولڪ کي ٻئا گرفتار ڪيو ويو. ان وقت ٧٥ ورهين جو ٻڍو ستياگرهي هربتسنگهه به نيتال سرحد پار ڪري ٽرانسوال ۾ اچڻ جي ڏوهه هيٺ قيد ۾ آندو ويو. گانڌيءَ کانئس پڇيو:

”توهان ڇو قيد ۾ آيو آهيو؟ مون ته توهان جهڙن وڏي عمر وارن کي قيد ۾ اچڻ لاءِ ڪوٺ نه ڏني آهي.“

هربتسنگهه ورائي ڏني ته

”توهين پاڻ، استريءَ سميت ۽ توهان جو پٽ اسان جي صدقي قيد پون ته مان ڪين پوئتي پوان؟“

”پر توهان قيد جا ڪشٽ ڪين سهي سگهندئو. توهان پاهر وڃو.“

جواب ڏنائين:

”نه، نه، مان قيد ڪين ڇڏيندس. هڪ ڏينهن مرڻو ته آهي ئي، مان هتي

ستيه ۽ اهنسا مان ڪنهن کي ڪڏهن نقصان نٿو رسي سگهي.

— باپو

مارچ ١٩١٣ ۾ ڏکڻ آفريڪا جي ڪيپ سپريم ڪورٽ فيصلو ڏنو ته جيڪي شاديون ڪرستان ڌرم جي رِيتيءَ موجب ٿيل آهن ۽ شادي رجسٽرار وٽ داخل ٿيل آهي ڏکو اهي ئي بحال آهن. ان ڪري ڏکڻ آفريڪا ۾ هندن ۽ مسلمانن جون هندستان ۾ ڪيل شاديون رد سمجهيون ويون. زالن کي رکيتي ڪري سمجهيو ويندو، اولاد کي ناجائز ٻار ۽ پيءُ جي ملڪيت ۾ انهن جو ڪو حق نه سمجهيو ويندو! انڪري زالن کي به ستياگرهه ۾ شامل ٿيڻ لاءِ لوڏو ڏنو ويو. پهرين زالون ٻار ڪڇ ۾ کڻي ستياگرهه لاءِ نڪتيون. ڏهه ڄڻيون شامل هيون ۽ ٻيون اُن پارٽيءَ. اهي بنا پرمٽ ٽرانسوال ۾ گهڙيون. گانڌيءَ جي ڌرم پتني ڪستوربا به شامل ٿيڻ جي الڪنا ڏيکاري ۽ سا به نڪتي. انهن کي پوليس گرفتار ڪري ٢٣ سيپٽمبر ١٩١٣ع تي ٽن ٽن مهنا قيد جي سزا ڏياري. نوجوان جي فاطمه ميانه پيهنجي ٻه ٽي ماهه هيٺانهين ۽ ستن ورهين جي ننڍي پٽ کي وٺي ستياگرهه ڪيو. انکي به ٽي ٽي مهنا سزا ملي. ٻه جن ڀينرن کي گرفتار نه ڪيو ويو سي سڌو ڪانين ڏي ويون ۽ اتي ڪم ڪندڙ هندستاني مزورن کي ڀڙڪائڻ لڳيون ته ٣ پائونڊ ساليانو ٽيڪس جي برخلاف توهين ڪانين جي ڪم تان اسٽرائيڪ ڪري اچو. مزور ٻائڻ شامل هئا سو ڏينهن جي انتظار ۾ هڙتال اسٽرائيڪ ڪري ڪم تان لهي آيا. سرڪار لاچار ٿيندڙ ڀينرن کي گرفتار ڪري ڪين نه ٽي ٽي مهنا قيد جي سزا ڏيئي ڇڏي. قيد ۾ ڀينرن کي ته ڪشٽ سهڻا پيا. ڀيڻ

ولي اما سورهن سالن جي ننڍڙي هئي. ڪيس قيد ۾ ڪيائنڪ بخار ٿي پيو. گانڌيءَ پڇيس ته ٿون قيد وڃڻ ڪري ارمان ۾ آهين ڇا؟ جواب ڏنائين 'هرگز نه، ماترڀوميءَ جي سيوا ڪرڻ لاءِ هروڀرو ڇا ڀنڌ ڪرينديون؟' ۽ ٿورن ڏينهن بعد گذاري ويئي!

ڀينرن جي قيد ٿيڻ، اسٽرائيڪ ڪندڙ مزورن ۾ به عجيب قسم جي بهادري پيدا ڪئي. مالڪن ڪين سندن ڪوارٽرن مان ڪڍي ڇڏيو ۽ سامان ٻاهر ڦٽو ڪيو. تنهن پيسا سون مزور شامل ٿيا. اسٽرائيڪ ڪندڙ مزورن ڪئي ستياگرهه ڪري ٽرانسوال جي حد اندر گهڙڻو هئو. ان لاءِ ٢٨ آڪٽوبر ١٩١٣ مقرر ڪئي وئي جڏهن ٦ هزار مزور ٻارن ٻچن ستياگرهه لاءِ روانا ٿيا. ستياگرهين کي سمجهايو ويو ته واٽ تي ڪو به عملدار يا گورو اوهان کي ايذاءِ رساڻي يا گار گند ڪري يا ڌڪا هڻي ته صبر سان سهڻو آهي. ڪو گرفتار ڪري ته پليءَ. گانڌيءَ کي گرفتار ڪري رهيا ٿه جن جي ٻه ٽي پيرا جاري رکيا آهي جيستي ٽرانسوال ۾ گهڙيو. اتي به گرفتار ته ڪيا ۽ جن ته ٽالسٽاءِ فارم ڏانهن روانا ٿين. گانڌيءَ پسڻ ۽ سندس ويجها ساٿي انهيءَ ٽالهه جي ڏيان ۾ هئا ته ٻارن کي پيٽ جو پاڻي صاف ملي، ڪاڌو ٿرمل ملي ۽ ڪا گندگي نه ٿئي. گانڌي بيماري پاڻ ۽ ڪاڪوس ميزڻ لاءِ به تيار هوندو هئو. ٻه اسٽريون ٻار ڪڇن ۾ کڻي پانڌيا ۾ هلي رهيون هيون. هڪڙي ته ٻکڻ ڪري واٽ تي مري ويئي. ٻه زالن ته گهبرايو. ٻيءَ زال جو ٻار واٽ ٽپي نالي ۾ ڪري پيو ۽ ٻڏي

جو ڌرم ايشور جو نه آهي، اهو شيطان جو آهي. اهو ڪنهن به ڪم جو نه آهي.

— باپو

ٽالسٽاءِ جي ٻتايل وات يعني سادي ۽ پورهئي جي جيوت رهڻي هئي. ٽالسٽاءِ آشرم ۾ رهڻي قيدخاني اندر هيائيءَ کان ڀ. گهڻو ڪنن هئي! گجراتي، تاملي، آنڌرواسي، اتر هندستاني، هندو، مسلمان، پارسي، ڪرستان، زالون، مڙد اتي رهڻ لڳا. سڀ ڪم پاڻ ڪن - رسوئي پچائڻ کان ڪاڪوس جي جي صفائي تائين. گهر ڇاهڻ ۾ به ستياگرهين هٿ ڏنو. گانڌي ڄيءَ لکيو آهي:

"ٽالسٽاءِ فارم آتمڪ پوترتائي ۽ تپسيا جو ڪيندر بڻجي پيو جنهن ڪري ئي آخرين ستياگرهه ٿي سگهيو. ستياگرهه لاءِ گهربل ناڻو ملي سگهيو ۽ ايترا هزار بن سيتاگرهي نڪري آيا."

ستياگرهي ٽالسٽاءِ فارم ۾ وقت گذاري رهيا هئا. ڪي چون پيا ته هي موڙها پنهنجي چمار اجايو گذاري رهيا آهن. پر ستياگرهيءَ کي پنهنجي ڪشٽن ڪاڻ ۽ پڌ چوڻ ۾ ئي آنند اچي ٿو. سوپ يا هاڻ سک يا ڏک جو پاڻ ئي آڌار ٿو رکي. ستياگرهيءَ جي شبد ڪوش ۾ ڏک يا هار جو شبد ئي ڪونهي. گيتا جي چوڻ انوسار هن لاءِ سک ڏک (خوشي ۽ رنج)، جيت هار سڀ سرکا آهن. ستياگرهي تنهن ڪري ايشور ۾ ئي آسرو رکي ٿو.

هندستان جو اڳواڻ گوپال ڪرشن گوکلي ڏکڻ آفريڪا ۾ اچڻ قبول ڪيو. هن برٽش وزير سيڪريٽري آف اسٽيٽ فار انڊيا جو سات به حاصل ڪيو جنهن جي ڇوڻ ڪري ڏکڻ آفريڪا جي گوري سرڪار پڻ گوکلي جيءَ کي آدرستڪار ڏنو.

هندستانين ته گوکلي جيءَ کي سادي مرحبا ڏني. سرڪار خاص ريل گاڏي گوکلي جيءَ جي مسافريءَ لاءِ عطا ڪئي. مرحبا جي صورت ۾ شهر جا ميئر جي گورا هٿ سي صدر ٿي ٿيا ۽ هرڪنهن، گورن توڙي ڪارن گوکلي جيءَ جو اعليٰ ستڪار ڪيو. انهيءَ ڪري هندواسين جي دلين ۾ اتساهه پيدا ٿيو. گوکلي جي پريٽوريا ۾ جنرل بوٿا ۽ جنرل سمٽس سان گڏيو. گوکلي جيءَ اڳي گانڌي ڄي کي چيو ته هاڻ ٿورن ڏينهن ۾ مولي پارٽ وڙش ۾ اچ. هتي جا معاملا طي ٿيا. ايشيائڪ قانون رد ڪيو ويندو ۽ رنگ ذاتي ڀيد ختم ويندو ۽ هر هڪ هندستاني تي ٣ پائونڊ ساليانو ڍل ورتا بند ڪيو ويندو. گانڌي ڄيءَ کي اعتبار ڪين ٿي آيو پر گوکلي جيءَ چيو ته جنرل بوٿا پاڻ مون سان انجام ڪيو آهي ته ايشيائڪ قانون ۽ ٣ پائونڊ ڍل رد ڪيا ويندا.

گوکلي جي واپس هندستان ويو ۽ پنهنجي آفريڪا جي گوري سرڪار ڪيل انجام تان ڦرڻي ڪانسي ويئي ۽ لڳيندڙ وري ستياگرهه ڪرڻ جي ضرورت باٻت گوکلي جيءَ کي لکيو ويو. گوکلي جيءَ پڇيو ته ڪيترا ماڻهون ستياگرهه ۾ شامل ٿيندا؟ گانڌي ڄيءَ لکيو ته وڌ ۾ وڌ ٦٥ يا ٦٦ ماڻهون ستياگرهه ۾ شامل ٿيندا پر جي نه ته ڪيئن ۾ ٿيندا ته ستياگرهه اوس ٿي ڪندا. گوکلي کي انديشو ٿيو ته ايتري قادر سرڪار جي سامهون هي مٺ ڀر ماڻهون ڪيئن سٽ جهلي سگهندا؟ سيني آشرم واسي ستياگرهه ۾ گهرجن ٿا هئا تنهن ڪري ٽالسٽاءِ فارم کي بند ڪيو ويو.

اسانجي اندر ۾ جو ڪجهه اعليٰ ۾ اعليٰ آهي انکي ٻاهر آڻي ٿي سگهيا آهي. مانوتا کان وڌيڪ بيو ڪو آتم پستڪ ڪونهي. —

...ھر کين ۸ سيپٽيمبر ۱۹۰۸ع تي ۳ مھينا قيد ...ن سزا ڏني وئي. السا؁ جوڏاوي وڏندڙ ...ا-و. ٽرانسوال ۾ رھندڙ ھندستاني ڦيري ...ارن ستياگرھ جو ٽون روپ ڪڏيو- ليسن ...ـ ڏيکارڻ جو. جوسٺ روبين ٽولسٽر ۽ ...ڪيمبرج يونيورسٽيءَ جو گرئجوئيٽ پھنجا ...ڪتاب ھڏي ڀاڃين جي نوڪري مٿي تي ...ڪٽي ھان ليسن ٽرانسوال ۾ گھوري ستياگرھ ...ڪيو ۽ پوءِ ڌ ١٦ ورھين جا ننڍا ليگر ـ ستياگرھ ڪري جيل وڃڻ لڳا. ھندستاني ستياگرھين کي ٻئو ٽاڪڻ، پنگي طور صثالي ڪرڻ جو ڪر ڪرڻ، ٽلاءِ ڪولڻ ۽ ڪوڏو جو ڪم ڪرڻ لاءِ چيو ٿي ويو ۽ ھو سڀ ڪجھ زبان تي رام نام يا الله جو نالو ڪندي ڪندا رھيا ۽ گھبرائون مور ڪين.

ھندستانين کي ٽرانسوال مسان ڏڻالي ھندستان موڪلڻ جو ئي قانڊي قدم سرڪار کڻڻ لڳي. انھيءَ قدم ڪري واپاري ستياگرھين جو ڏنڊ و برباد ٿيڻ جو خطرو ٿيو ۽ غريب جيڪي ھندستان موڪليا ٿي ويا تنھي ڪَ مرڻ جو ڀو ڄاڳيو. ١٨ سالن جو ستياگرھي سوامي ناگر کي ولھ ۾ رستي تي ڪم ڪرڻ لاءِ موڪلڻ ڪري لڏ لڳي ۽ لولنا تي پنھي ۽ ھو قيد مان نڪرڻ بعد انھيءَ بيماريءَ ۾ مري ويو. ٻيو ستياگرھي ناراڻ سوامي لنھن کي ٽرانسوال پار ڪڍيو ويو.

ملڪ مان نيڪالي ڏني ھندستانين کي ھندستان موڪلڻ خاص ڪري اھڙن کي، جي جاوا ۽ آفريڪا ۾ ھنا ۽ ڪو مٿ مالت ھندستان ۾ ڪرڏ ھسرن، ان ڳالھ ساري پاري وڙھ ۾ ڏاھ ٻنا ڪيو ۽ ڌنيا ۾ لڪ غوغاءُ ٿيو. مشھور روسي ليکڪ سنت ليو ٽالسٽاءِ پڙھائي ڪيڏي ڏ گانڌيجي جو Civil Resistance اصول ڪاموش مقابلي جي جو اپيوگ عام جنتا جي گڏيل ڪارروائيءَ ۾ آزمائي رھيو آھي جسو اڳي ڪڏھن ڪين ڪيو آھي. اڳ شخصي طرح تي اھڙي اپيوگ جا مثال ٿيا آھن.

برطانوي پارليامينٽ جي ميمبر لارڊ امپٽيل گانڌيجيءَ کي چيو ڌ "اوھين حق جي لڙائي لڙي رھيا آھيو ۽ لڙائي جي طريقو پڻ لردوش ورتو آھو ۽ اصول جي پيرويءَ لاءِ ڪشٽن سھڻ لاءِ تيار آھيو، تنھن ڪري آءٌ توھان جو ساٿ ڌ ڇڏيندس." گانڌيجيءَ جا وچار ستياگرھ جي باري ۾ پڪا ٿيندا ويا ڌ ھر حالت ۾ ستياگرھ جو اپيوگ اثر ۾ اثر ھتيار آھي.

I had realized the universality of Satyagraha as well as its exellence.

اھي وچار "ھند سوراج" پستڪ ۾ لکيا اٿس.

گانڌيجيءَ ڏٺو ته ھي جدوجھد گھڻو وقت وٺندي. ھن آندولن ۾ قيد ۾ پوڻ يا ملڪ کان نيڪالي ڌ ملڻي ٿي ھئي. ستياگرھين جي ڪٽنبن جي گذران لاءِ ان ڪري آشرم کولڻ جو ضرور پيو. ان لاءِ مسٽر ڪالينباخ جرمن گوري پنھنجو ١١ سو ايڪڙ باغ ڪنيا سميت مئي ١٩١٠ع ۾ ٻنا ڪنھن مسواڙ جي گانڌيجيءَ کي ڏيڻ لاءِ تيار ٿيو. شري رتنجي جمشيد جي ٽاٽا ٢٥ ھزار رپيا ستياگرھين جي فنڊ ۾ موڪليا. آشرم تي نالو "ٽالسٽاءِ فارم" رکيو ويو جو ستياگرھي ڪٽنبن کي اٿي

موت کي ڪڏھن ٽاري نہ ٿو سگھجي. موت اسانجو ساٿي ۽ مترُ آھي. جو شخص بھادريءَ سان مري ٿو سو ڪجھ بہ نہ ٿو کوھي. — بابر

وارو قانون به رد ٿيندو. پر اهو فيصلو ڪن هندستانين کي پسند ڪين آيو. گانڌيجي ٻن چئن ڪر ڪندڙن سان گڏ جي پاڻيهي نالو داخل ڪرائڻ لاءِ سرڪاري آفيس ۾ وڃڻ لڳو ته اماڪ مير عالم پٺاڻ پٺيان اچي گانڌيجيءَ جي مٿي تي ڏنڊو وهائي ڪڍيو. چئي تون قوم سان دغا ڪئي آهي. گانڌيجي "هي رام" اُچاريندي بيهوش ٿي ڪري پيو. مير عالم جي ساٿين گانڌيجيءَ کي ڌڪ ۽ لتون هنيون ۽ يوسف ميان ۽ ٿمبي نائڊو گانڌيجيءَ کي بچائڻ جي ڪئي پر هنن کي به ڌڪ سهڻا پيا. آخر پوليس مير عالم ۽ سندس دوستن کي پڪڙي ورتي. هڪ يورپي پادري مسٽر ڊوڪ گانڌيجيءَ کي پنهنجي گهر وٺي ويو ۽ زال مڙس ٻئي گڏجي گانڌيجيءَ جي سنڀال ڪرڻ لڳا. گانڌيجيءَ پوءِ آفيسر کي گهرائي پاڻ پنهنجو نالو داخل ڪرايو ۽ سرڪار کي تار موڪليائين ته مير عالم ۽ سندس دوستن تي ڪو مقدمو نه ڪيو وڃي.

مسٽر ويسٽ، مسٽر ريچ، ڪماري آڊا (ڊيوي پيٽ)، مسٽر پولڪ، مسٽر ڪالنباچ جرمن، ڪماري سونجا سلیسین، ريورنڊ ڪماري ڊوڪ وغيره ڪيترن گورن ستياگره ۾ هندستانين جيان نه رڳو ورتو، اهان به ڇڏي نه ورتو. تنهنڪان سواءِ ٽرانسوال جا پينل ماڻهون جهڙوڪ مسٽر هاسڪن، چيمبر آف ڪامرس جو پريزيڊنٽ، مسٽر البرٽ ڪارٽرائيٽ ايڊيٽر، پادري ڊرو ايڊيٽر، مسٽر اسٽينٽ ايڊيٽر پڻ هندستانين جي فائدي ۾ پنهنجي اخبارن ۾ ليک لکيا هئا ۽ پڻ ٽرئيرون ڪيون. ٽي يورپي ڊيوون ته به پارتواسين جي مدد ڪئي. ڪٽڙي هئي لارڊ هارڊنگ هائوس جي ڌيءَ جنهن جنرل بوٿا تي هندستانين جي فائدي ۾ اثر هلايو. ٻي هئي ڪماري سرليٽمبو جا وڏي خاندان ۾ جاول هئي ۽ سندس پينل ماڻهن تي پرڀاءُ هئو.

ٽرانسوال ۾ رهندڙ هندستانين واعدي موجب پاڻ داخلا ڪرايو پر سرڪار واعدو نه پاڙيو. ايشياٽڪ قانون کي رد نه ڪيائون رڳو ان ۾ درستي آڻلي ڪيائون. انگريز اسيمبليءَ کي عريضو موڪليو ويو ته جيڪڏهن ايشياٽڪ قانون فلاڻي تاريخ تائين رد نه ڪيو ويو ته هندستاني پاڻمراد و داخل ڪرائي ورتل پرمٽون کلي ڪلائي جلائي ڇڏيندا. انهيءَ تار ولولو پيدا ڪيو. حميديا مسجد ۾ پرمٽون ساڙڻ لاءِ ميڙ سڏايو ويو هئو ۽ اٽي ٻه هزار سرٽيفڪيٽ جلايا ويا. ميان يوسف انهن کي تيلي لڳائي. اتي گورا اخبار وارا آيا هوا جن تي ڏاڍو ڀرپور اثر ٿيو. لنڊن جي ڊيلي ميل اخبار ته هن واقع کي آمريڪا ۾ باسٽن چانهه پارٽي واري واقع سان ڀيٽ ڏني. ٽرانسوال ۾ اچڻ جي بندش جي قانون برخلاف هڪ هندستاني يعني پارسي سهراب جي شاپرجي کي ٽرانسوال ۾ گهڙڻ لاءِ موڪليو ويو. ڪيس آخر هڪ مهينو سخت پورهئي جي جيل جي سزا ڏني وئي.

سيٺ دائود محمد، پارسي رستمجي ۽ وڏا واپاري ۽ سربندرواءِ پراڳجي، ڪنهن ديساني ۽ رتن سي. مولجي سوڍا ۽ هرلال گانڌي نيتال مان لنگهي ٽرانسوال گهڙي ويا.

ضرورت کان سواءِ گجرجون وڏائڻ موسنکي پاپ لڳندو آهي.
— بابو

ڪرڻ جي واري آئي. ٻين گرفتارين بعد
هڪ انگريز هندستاني رهنما ڪرائي
ڇڏيا هئا سي به ڇڏي ڏنا. سوين جوان
قيد وڃڻ لاءِ آتا ويٺا هئا. آخر سرڪار سوچيو
ته مکيه ماڻهن کي قيد ڪجهه سو ڪين لوٽيس
ڏنو ويو ته جو ڪين رجسٽريشن نه ڪرائڻ
ڪري ڪين ٽرانسوال پار ڪرڻ جو حڪم
ڏنو وڃي. گانڌي جيءَ ڪورٽ کي چيو ته
منهنجو ڏوهه ٻين کان وڏو آهي تنهنڪري
مونکي وڏي ۾ وڏي سزا ڏني وڃي. پر
مئجسٽريٽ گانڌي جي ۽ سندس ساٿين شهبو
نائڊو ۽ ٻين کي ٻه ٻه مهنا قيد جي سزا
ڏني. ڪورٽ ۾ هزار ماڻهو آيا هئا جي
ڪورٽ ٻاهران سرگس ڪري شهر ڏي
لڙيا. واٽ تي پوليس ڪن ماڻهن کي ڌڪا
هنيا. گانڌي جيءَ کي قيد ۾ نيگرو يعني
شيدين جي وارڊ ۾ رکيو ويو. گانڌي جيءَ
جي قيد ۾ وڃڻ بعد گهڻن ئي قانون ٽوڙي
قيد ۾ اچڻ لڳا. پوليس کي ليسن نه ڏيکارڻ
تي ئي ڪين گرفتار ڪري ڇڏيو. روز
هندستاني گهڻن ئي قيد ۾ آندا ٿي ويا. ڏيڍ
سو ستياگرهي قيد ۾ اچي ويا.

اتي ۾ "ٽرانسوال ليڊر" جو ڪورو
سهاڏڪ وزير جنرل سمٽس سان گڏيو ۽
هڪ ڪمرڪنڊ جيل کان ٻاهر هئا تن
سان به گڏيو ۽ آخر قيد ۾ گانڌي جيءَ سان به
گڏيو ۽ ٺاهه لاءِ مسودو ڏيکاريو ته سرڪار
اهو رجسٽريشن سرٽيفڪيٽ وارو قانون
رد ڪندي جيڪڏهن هندستاني پاڻهي
پنهنجا نالا داخل ڪرائيندا. ليڪن مسودي
جي معني اهڙي جڳهه ته هئي تنهن ڪري

گانڌي جيءَ ڪجهه اکر ڦير ڦار ڪري جنهن
صاف پڌرو ٿئي ته هندستاني پاڻمرادو نالا
داخل ڪرائيندا ته اهو قانون رد ڪيو ويندو.
مسودي تي گانڌي جي، شري ٿمبي نائڊو ۽ مسٽر
لنگ ڪن صحيح وڌي پئي ڏينهن تي پوليس
سپرنٽينڊنٽ گانڌي جيءَ کي جنرل سمٽس سان
گڏايو. ٻنهي پاڻ ۾ دل کولي ڳالهايو. جنرل
سمٽس هندستانين جي گرفتارين بعد به ثابت
قدم رهڻ لاءِ ڪيس واڌايون ڏنيون ۽ چيائين:

"مان توهان ماڻهن لاءِ ڪڏهن به ڌڪار
ڌاري ڪين ٿو سگهان. مان پاڻ بئرسٽر
آهيان ۽ منهنجا ڪيترا هندستاني
ودياٿي ڪي ڏينهن پڙهيا هئا. پر مان ڇا ٿو
ڪري سگهان؟ انگريز اهڙي قانون جي
طلب ڪن ٿا. مان جنرل بوٿا سان
صلاح ڪئي آهي ۽ مان خاطري ٿو ڏيان
ته جيڪڏهن هندستاني پاڻهي نالو داخل
ڪرائيندا ته اهو ايشياٽڪ قانون سرڪار
رد ڪري ڇڏيندي"

گانڌي جيءَ کي ان وقت آزاد ڪيو ويو ۽
ٻين ستياگرهي قيدين جي ڇوٽڪاري لاءِ
فون رستي هدايت ڪئي وئي.

پاڻهي نالو داخل ڪرائڻ سان سرڪار کي
ثابتي ملي ته ڪهڙا هندستاني ان تاريخ
اندر ٽرانسوال جا رهواسي ٿي چڪا آهن ۽
پوءِ نئون هندستاني جيڪو بنا اجازت جي
ٽرانسوال ۾ ايندو تنهنجي سرڪار کي خبر
پئجي سگهندي. اهڙيءَ طرح سرڪار جو
مطلب به سڌ ليندو ۽ هندستانين لاءِ به عزتيءَ

جنم ۽ مرتيو ته انسان جي ڀاڳ ۾ لکيل ئي آهي پوءِ ان لاءِ خوشي
ڇا جي ۽ غم ڇو؟
— ٻاپو

۽ ان موجب هندستانين کي ۳۱ جولاءِ کان اڳ ۾ پاڻ کي رجسٽر ڪرائڻو مقرر ٿيو.

رجسٽريشن واري قانون جي مخالفت ڪرڻ لاءِ نئين سيا ڪولي ويئي جنهنجو نالو رکيو ويو Passive Resistance Association ۽ ۳۱ جولاءِ تي پريٽوريا ۾ شاهي ميڙ ڪوٺايو ويو. ان ميڙ ۾ جيڪي تقريرون ٿيون تن ۾ هڪ هئي مسٽر وليم هاسڪن جي جو اتي جو ڪروڙپتي انگريز هو ۽ هندستانين سان همدردي رکندڙ هو. ڪيس سرڪار جي وزيرن يعني جنرل بوٿا ۽ جنرل سمٽس موڪليو هيو ته هندستانين کي سمجهائي. مسٽر هاسڪن تقرير ۾ چيو ته جنرل سمٽس توهانجي عريضي تي ويچار ڪري ٿوري گهڻي ڦير گهير ڪرڻ لاءِ تيار آهي باقي مول ڦقرا توهان کي مٺا پوندا. ان حالت ۾ توهان پنهنجي پاران ته حقي ڳالهيون حاصل ڪرڻ لاءِ سيڪجهه ڪيو آهي پر ٽرانسوال سرڪار وڏي طاقتور سرڪار آهي ان سان وڙهڻ آهي پٿ سان مٿو ڦاڙڻ مثل. تنهنڪري هاڻ جنرل سمٽس جي ڳالهه مڃيو. هن کان پوءِ اٿيو سورٺي ميمڻ واپاري احمد محمد ڪڇليا. هن چيو ته برابر ٽرانسوال سرڪار هڪ ڏاڍي سرڪار آهي پر هوءَ اسانکي ڇا ڪري سگهندي؟ قائد و پاس ڪندي، اسان کي قيد ۾ وجهندي، اسانجي ملڪيت ضبط ڪندي، ديش نيڪالي ڏيندي؛ وڌ ۾ وڌ ڪ ته ڦاسي ڏيندي. اسين سڀ ڪجهه سهنداسون پر هن قانون کي ڪين مڃينداسون. سندس خون ۾ عجيب لرزش هئي ۽ منهن ۾ جوش. ڳچيءَ تي آڱر رکي وڏي واڪي چيائين:

”خدا جو قسم آهي مان هي قانون ڪين مڃيندس، توڙي مونکي ڦاسي چاڙهي ڇڏين. اوهين سڀئي پڻ ائين ڪريو.“

آئينده ۾ ڏٺو ويو ته احمد محمد ڪڇليا جهڙا لفظ ڪڍيا اهڙوئي دلير ۽ قربانيءَ جو پتلو ثابت ٿيو. ميڙ ڪانپوءِ فيصلو ٿيو ته جيڪي هندستاني سرڪاري پرمٽ آفيس ۾ رجسٽر ڪرائڻ وڃن تنکي سمجهائڻ لاءِ آفيس ڏي ويندڙ رستن تي سوير سيوڪ بيهارجن جي کين رجسٽر نه ڪرائڻ لاءِ سمجهائين. والنٽيئرن کي هدايت ڪئي ويئي ته سڀني سان عروب سان خلت ڪن. نالو هن کان پڇن پر جي نه ڏئي ته کيس تنگ نه ڪن. والنٽيئرن جو ڪم هو ايندڙ هندستانين کي ڇاپيل پترو ڏيڻ ته رجسٽريشن مان ڪهڙو نقصان آهي. پوليس جيڪڏهن کين بدشد ڳالهائي يا مارڪٽ ڪري ته اهو والنٽيئر کي صبر سان سهڻو آهي؛ پر جي ظلم سهڻ کان وڌيڪ ڪن ته والنٽيئر پال دپوليءَ تان لهي وڃي. والنٽيئرن جي هرهڪ ٽوليءَ جو مهندار مقرر ڪيل هو. ائين ڏسڻ ۾ آيو ته پوليس جو رخ پسيٽنگ ڪندڙ والنٽيئرن ڏانهن سنو ٿي رهيو. ڪن والنٽيئرن تي پوليس رستي روڪ لاءِ مقدمو هلايو پر ڪورٽ کين ڇڏي ڏنو. پر ان هوندي به ڪن هندستانين لڪي ڇپي پاڻ رجسٽر ڪرايو جو کين مالي نقصان ۽ ٻين تڪليفن سهڻ جي شڪتي نه هئي. انهن کي هو پاڻ شرمسار ٿيندا هئا.

سرڪار جڏهن ڏٺو ته هندستاني رجسٽر نٿا ڪرائين تڏهن ڪم ڪندڙن تي ڪرفتار

جي مرڻ لاءِ تيار ٿي ويندا آهن سي وير آهن؛ انهن کان موت به هٽي ويندو آهي.

— ساٻر

ڏکڻ آفريڪا ۾ ستياگرهه يڌ جا نظارا

दखण आफ्रीका में सत्याग्रह युद्ध जा निज़ारा

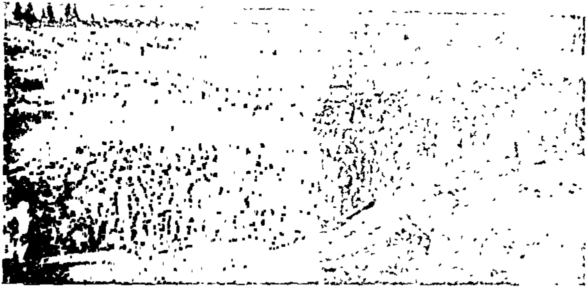

ٽرنسوال ۾ پرويش ياترا

ट्रांसवाल में प्रवेश यात्रा

ستياگرهي هربتسنگهه جو دربان قيد اندر شهيد ٿي ويو.

सत्याग्रही हरबतसिंहु जो दरबान कैद अंदर शहीदु थी वियो।

ستياگرهڻ مسمات شيخ مهتاب جا پهرين ڌيء ۽ ماء حسينا بيبيء سميت قيد ۾ ولي.

सत्याग्रहिण मुसम्मात शेख महताब जी पहिरीं धीउ ऐं माता हसीना बीबीअ समेत कैद में वेई।

ڪماري ولي امينامدلي جا قيد مان مرڻ اسي سرگواس ٿي ولي.

कुमारी वली अमीनानदली जा कैद मां मोटण ते स्वर्गवास थी वेई।

واسي

عبدالغني، پريزيڊنٽ ٽرانسوال انڊين ايسوسيئيشن،
جي صدارت هيٺ ٿي ۽ ٽرانسوال ديس جي
جدا جدا شهرن مان عيوضي آيل هئا
ويا. ميٽنگ ۾ سرڪاري قدم تي اعتراض
وٺڻ جا ٺهراء ڪيا ويا ۽ اهين پڻ ٺهرايو
ڪيو ويو ته جيڪڏهن سرڪار اعتراض
نه ڪندي ۽ قانون پاس ڪيو ته هندستاني
اهو قانون مڃڻ کان انڪار ڪندا پوء ڪيترو به
ڀوڳڻو پوي.

گانڌيجيء اعلان ڪيو ۽
"مان پنهنجي سر لاء ته اوهان کي
ٻڌايان ٿو ته آءٌ مرندس پر اهو قانون
مڃيندس. ڀلا سڀ مونکي اڪيلو
ڇڏي ويندا تڏهن به آءٌ هيء پرتگيا نه
ٽوڙيندس."

سيٺي الي ڀائي هٿ کڻي الله کي
شاهد ڪري قسم کنيون ته انهيء قانون کي
ڪڏهن قبول ڪين ڪندا سون. اهو امنگ
۽ اتساه جو نظارو ڏسڻ جهڙو آهي.
پوء ته ٽرانسوال جي شهر شهر ۾ هندستانين
جون ميٽنگون ٿيڻ لڳيون، جتي اعتراض جا
ٺهراء پاس ڪيا ٿي ويا ۽ قانون نه مڃڻ جي
پرتگيا ٿي ڪئي ويئي. سرڪار وٽ به
هندستانين جون تارون ويون. سرڪار
جي سيڪريٽريء کي سيٺ حاجي حبيب
وٺي ڏنو ته جيڪڏهن ڪو آفيسر
منهنجي زال جي آڱرين جا نشان وٺڻ ايندو
ته آءٌ ڪيس اتي جو اتي خون ڪندس ۽ پوء
پاڻ کي به ماريندس. سيڪريٽريء جواب
۾ چيو ته سرڪار اهو قانون زالن سان نه لاڳو
ڪرڻ جو خيال ڪري رهي آهي. انهيء

گاله هندستانين کي سرهائي ڏني ۽ سمجهائون
ته پاڻ ۾ همت هئڻ ڪري ئي اڪدم اثر
ٿيو ۽ سرڪار ڪجهه نه ڪجهه مڙڻ لڳي!

ٽرانسوال اسيمبليء ۾ قانون ٺاهڻ لاء
آيو ته زالن وارو ٽڪرو ڪڍي باقي
قانون جيئن جو تيئن بحال ڪيو ويو. قانون
عمل ۾ اچڻ لاء اول برٽش سرڪار جي
منظوري ضروري هئي. برٽش سرڪار بحالي
نه ڏني انهن لاء هندستانين پاران سفارت
لنڊن موڪلي وڃي جنهن ۾ گانڌيجي ۽
مسٽر علي عيوضي ٿي ويا. لنڊن ۾ دادا ڀائي
نوروجي، سر مينچرجي ڀاؤنگري ۽ ڪجهه
انگريزن سر گرون، سر هنٽر کان مدد ورتي وئي.
سر ويڊربرن سفارت کي پارليامينٽ جي
ميمبرن سان ملايو. آئرش پارٽيء جي اڳواڻ
مسٽر ايڊمانڊ ۽ هند سيڪريٽري وزير مارلي
۽ ڪالونيز جي وزير لارڊ ايلگن سان به
سفارت ملي.

سفارت لنڊن مان واپس موٽي. واٽ تي
جهاز ۾ خبر پيئي ته برٽش سرڪار ٽرانسوال
سرڪار جي قانون کي بحالي ڪين ڏني. اهو
ٻڌي ڪين ڏاڍي خوشي ٿي. لارڊ ايلگن جي
ٻڌڻيء ۾ چالاڪي هئي. جيئن ٽرانسوال
سرڪار کي ڇهه ٿوري وقت کانپوء ٽرانسوال
سرڪار کي خود حڪومت ملندي ۽ پوء
جيڪڏهن اهو قانون پاس ڪندا ته ان جي
آڏو برٽش سرڪار ڪونه ايندي. اهڙي
طرح واري خاطري ملڻ ڪري ٽرانسوال،
جوابدار حڪومت ملڻ کانپوء پهرين ڪم
اهوئي ڪيو جو ۲۱ مارچ ۱۹۰۷ع تي هڪ
ئي ڏينهن ۾ ساڳيو قانون بحال ڪري ڇڏيو

جو نشچيہ ڪيو ويو. اهڙي رهڻي مان ئي ستياگرهہ جي اُتپتي ٿي. ستياگرهہ اول ويچارڻ رڳا مان ڪرڻ گهُريو ويو. گانڌيجيءَ لکيو آهي تہ

”ستياگرهہ پاڻهي پرگهٽ ٿيو، جنهن قدم مان جيل ناهہ ڪٽي رهيو هوس تنهن مان ئي ستياگرهہ جي منزل رسي.“

---

[۵] ڏکڻ آفريڪا ۾ ستياگرهہ

١٩٠٦ع ۾ ٽرانسوال سرڪار جو ايشياواسين قانون سڌار آرڊيننس اُتي قانون ساز مجلس ۾ بحال ڪرڻ لاءِ سرڪاري گزيٽ ۾ پڌرو ٿيو. گانڌيجيءَ کي لڳو تہ هي قانون عمل ۾ آيو تہ هندستانين جي آفريڪا ۾ تباهي ٿي ويندي. اهڙي قانون کي برداشت ڪرڻ بدران مرڻ بهتر آهي. گانڌيجيءَ اُنهيءَ قانون جو گجراتيءَ ۾ ترجمو ”انڊين اوپينين“ اخبار ۾ ڇپڻ لاءِ تيار ڪيو. رٿيل قانون موجب اٺن سالن جي عمر کان وڏي هندستاني مرد، زال ٻوڙي ٻار کي رجسٽريشن سرٽيفڪيٽ وٺڻو هئو، جنهن ۾ هن جو نالو، عمر، سڃاڻپ جا نشان ۽ آڱرين جا ڇاپا ڏيڻا هئا. مقرر تاريخ جي اندر جيڪو هندستاني رجسٽريشن سرٽيفڪيٽ نہ وٺندو تنهن کي ٽرانسوال ۾ رهڻ جو حق ڪين رهندو ۽ جيڪو سرٽيفڪيٽ وٺڻ ۾ گسائيندو تنهن کي ڪورٽ ڏنڊ يا جيل جي سزا ڏئي سگهندي ۽ ملڪ مان ڪڍي ٻاهر ڪري سگهندي. ماڻهن، صغير ٻارن کي آڱرين جا ڇاپا ڏيڻ لاءِ رجسٽرار جي آفيس ۾ آڻڻ ۾ گسائيندا تہ ڪين پڻ ساڳي سزا ڏني ويندي. اهو سرٽيفڪيٽ هن کي هر وقت ۽ هرهنڌ پاڻ سان کڻي گهمڻو آهي ۽ ڪو بہ پوليس آفيسر ان لاءِ ڪاڻس گهُر ڪري سگهي ٿو. سرٽيفڪيٽ نہ ڏيکارڻ ڏوهہ ليکبو. عام رستي تي يا خانگي گهر ۾ ڪنهن بہ وقت پوليس آفيسر گهڙي ٿي سگهيو ۽ سرٽيفڪيٽ جي تپاسا ڪري ٿي سگهيو. ڪورٽ ۾ رهي، ٻوڙي ڪنهن آفيس ۾ ڏنڊي جي ليسن وٺڻ لاءِ وڃي تہ، اول اهو سرٽيفڪيٽ ڏيکارڻو پوندو. اهڙو قانون دنيا جي ڪنهن ملڪ ۾ نہ پڌرو ٿيو هو. خونيءَ ۽ ڌاڙيل قومن لاءِ اهڙا قاعدا ٿي سگهن ٿا. آڱرين جا ڇاپا تہ ڏوهين کان ئي ورتا ويندا آهن. لکن ڏهن جو ڏنڊو ڪنهن اُنهيءَ قانون هيٺ سرٽيفڪيٽ نہ وٺڻ ڪري حد پار ڪيو وڃي تہ سندس سمورو ڏنڊو ناس ٿي سگهي ٿو. گانڌيجيءَ کي ڏسڻ ۾ آيو تہ هندستانين کي ڏکڻ آفريڪا مان پٽڻ لاءِ اوڏي ڪاهڙ لاءِ ئي هي پهريون قدم کنيو ٿو وڃي.

اهو قانون نہ رڳو آفريڪا ۾ رهندڙ هندستانين جي بي عزتي ٿو ڪري پر هندستان ديش جو اپمان ٿو ڪري. انهيءَ گانڌيجيءَ ٻورن چوڌاري هندواسين جي ميٽنگ ۾ قانون جا نتيجا سمجهايا. اُتي فيصلو ڪيائون تہ هڪ وڏو ميڙ سڏايو وڃي. ميٽنگ ١١ سيپٽمبر ١٩٠٦ع تي سنيور وانبارتي ...

جو ايشور جو دشمن آهي، سو راڪشس آهي. منهنجي ان سان ڪانہ ٻڌي سگهندي.
— ...

کيس ڏيڍرا ڪناڻا ڪاڻي ٻڙتالي ڪمائڻ
هيڙو ٿابو هئو تنهن کي ٻ لکي موڪليائين
ته اڳتي آءُ اوهان ڏانهن پيسا موڪلي ڪين
سگهندس جو ته ڇڪي ٻچندو سو قوم جي
ڪم ايندو ويندو.

گانڌيجي زلو لوڪن جي لڙائي ۾ ڦٽيلن
جي شيوا لاءِ ٻچوڻين ڄڻن جي ٽولي ولي
ڪنئو هئو جو ته گورا ان جنگ ۾ ڦٽيل زلو
لوڪن کي ميدان جنگ مان کڻي اسپتال
پهچائڻ وغيره کان انڪار ڪري بيٺا هئا.
گانڌيجيءَ کي پلڪ پلڪ جان جي خطري
هيٺ جنگ جي ميدان ۾ هڪ طرف کان
ٻئي طرف ميلن جا ميل ڊوڙڻو پوندو هئو.
اتي کيس ويچار آيو ته جيڪڏهن هن طرح
هردم شيوا لاءِ تيار رهڻو آهي ۽ گهڙيءَ جي
اطلاع تي گهر کي تالو لڳائي سيوا جي ميدان
۾ ڪڏهن اچڻو آهي ته اهو ڪيئن ٿي سگهندو،
جيڪڏهن ماڻهو ڪٽنب جي سکن ۾ ڦاٿل
هوندو ۽ ٻارن ٻچن ۽ لپاڻ ۾ رڌل هوندو؟

"مان ساڳي وقت شرير جي سک ۽
آتما جي ڪلياڻ لاءِ رهي ڪين سگهندس.
"مرلکي ٻارن ۽ ڏن دولت جي
لالسا ڇڏي وانپرستيءَ جي جيون يعني
گهر ٻار ڇڏي وڃڻ واري منش جي
جيوت گذارڻي پوندي."

اهڙن ويچارن ڪندي گانڌيجيءَ
برهمچاريه جو ورت کنيو. برهمچريه جي پالنا
لاءِ واسنا جي ڇڪڻ کي ادل ڇڏڻو پوندو.
تنهن ڪري گانڌيجيءَ پهنجي کاڌي ۾
بلڪل ڦيرو آڻي ڇڏيو. کاڌو ٿورو کائڻو،
سادو کائڻو، ته جيئن ۾ مرچ يا مصالح، اهتر
ته اڻ رڌل.

گانڌيجي هڪ لکا ريل جي مسافري
ڪري رهيو هئو ته هڪ انگريز دوست
مسٽر پولڪ کيس مسافري ۾ پاڻ ولدرائڻ
لاءِ هڪ ڪتاب پڙهڻ لاءِ ڏنو جو هئو
رسڪن جو Unto This Last . گانڌيجيءَ
اهو ڪتاب لوڙ تائين پڙهيو، ساري رات ان
تي غور ڪيو، پسرپاس تندي ان جي
لکڻي تي عمل ڪرڻ جو فيصلو ڪيو.
گانڌيجيءَ انهيءَ پستڪ جو گجراتي ۾ ترجمو
ڪيو ۽ نالو رکيائين "سروديه"- سڀ جو
ڀلو. انهيءَ پستڪ جي سکيا آهي:

١. ماڻهوءَ جو شخصي ڀلو سڀني جي ڀلي ۾ سمايل آهي.
٢. وڪيل جي ڪار جو اوترو ئي ملهه آهي جيترو حجام جي ڪرت جو. ڇو ته سڀني کي پهنجي ڏنڌي مان گذران ڪرڻ جو حق آهي.
٣. منش لاءِ يوگيه جيوت آهي محنت ۽ پورهئي جي جيوت يعني زمين کيڙڻ ۽ هٿ جي هنر جو ڪاريه.

ڊربان شهر کان ١٤ ميل پري فيولڪس
اسٽيشن جي لسزديڪ هڪ واڙي خريد
ڪيائون جنهن ۾ جهرولي ڪئيا ۽ لهيل هئي.
پرسان اسي ايڪڙ زمين ۽ ورتائون. اتي
گانڌيجي ۽ سندس گورا مترشري ولسيٽ،
شري پولڪ، مگن لعل گانڌي ۽ ٻيا جهنگل
۾ آشرم ٺاهي ويٺا. زمين هرهڪ کي ٽي
ايڪڙ کيڙڻ لاءِ ڏنائون. آشرم ۾ سڀ ڪم
ڪار پاڻ ڪرڻو، پورهئي جي جيوت گذارڻي
۽ شيوا ۽ ستيه مڪ جيون جا آدرش نباهڻ

هندو ڌرم ۾ ڪنهن کي نيچ سمجهڻ يا ڪنهن کي ڌرم بدلائڻ لاءِ
چوڻ جو ذڪر آهي ئي ڪونه.
— بابو

ٽرانسوال جي سپريم ڪورٽ ۾ وڪيلن جي يادداشت ۾ پنهنجو نالو داخل ڪرايو ۽ جوهانسبرگ ۾ وڪالت ڪرڻ شروع ڪئي. پهريون ڪم ڪيائين انهن رشوتي عملدارن جو مقابلو.

جوهانسبرگ شهر ۾ هندستاني دور الڳ پاڙي ۾ رهندا هئا جت ميونسپالٽي صفائيءَ تي پورو ڌيان ڪين ٿي ڏنو ۽ ماڻهو پاڻ ۾ گندگي پيدا ڪندا ٿي رهيا. صفائيءَ تي زور ڏئي خرچ ڪرڻ بدران ميونسپالٽيءَ هندواسين جي وستي ئي اکوڙڻ جو فيصلو ڪيو. گهرن جو عيوضو ماڻهن کي ڏيڻو هو، ان ڪري گانڌيجيءَ کي ان طرف ڌيان ڏيڻو پيو، جنهن هندستانين کي حقي عيوضو ملي. پر ساڳي وقت گانڌيجيءَ جي من اندر ساگر وارو امرت منٿن به ٿي رهيو هو. مسٽر ريچ نالي ٿياسافسٽ سان سنڌس جاڻ ٿي جنهنڪري هي گڏجي ٿياسافسٽ پستڪ پڙهڻ لڳا. ٻيا مِتر به شامل ٿين، هنن سان گڏ جي سوامي وويڪانند جو گرنٿ راج يوگ پڙهيائون. پتنجليءَ جو يوگ سوتر ۽ پڻ ڀڳوت گيتا جو اڀياس ڪيائون. گانڌيجيءَ جو ڌيان ان طرف هو ته جيڪي لکيل آهي ان تي هلجي ۽ نه رڳو پڙهڻ تي راضي رهجي.

”گيتا منهنجي هلت چلت جو پت درشڪ بڻي. روز معنيٰ ڏسڻ لاءِ جئن انگريزي شبدڪوش کولبو آهي تئن پنهنجي تڪليف، مونجهارن ۽ پريکشا ويل هن مريادا جي شبدڪوش گيتا کي کولي پنهنجي الجهن لاهڻ لڳس. ’اپرگره‘ ڪجهه پاڻ وٽ نه رکڻ ۽ ’سم ڀاو‘ سڀني لاءِ هڪ جهڙي ڀاونا ڌارڻ، اهي شبد منهنجي رڳ رڳ ۾ گهري ويا. اهڙي ’سم ڀاو‘ ورتي ڪئن اچي سو سوچڻ لڳس؛ جيڪي رشوتي، آڪڙيل ۽ بي عزتي ڪندڙ آفيسر آهن يا جيڪي پراڻا ڪم ڪندڙ حسد مان هروبرو اٽڪون پيا وجهن ۽ جيڪي سدائين پاڻسان چڱو ورتاءُ ڪن ٿا، اهڙن ٽنهي قسمن جي ماڻهن لاءِ ’سم ڀاو‘ ورتي ڌارڻ ڪيئن اچي؟ پنهنجي سموري ملڪيت ڪئن ڇڏي ڏجي؟ هي شرير به نه جڻ ملڪيت آهي؟ زال ۽ ٻار به ان ۾ اچي ويا. ڇا هيترن ڪتابن جا ڪٻٽ سڀ ساڙي ڇڏيان؟ جواب نه سڌو سنئون اهوئي آيو ته جيسين سڀ ڪجهه ڇڏي نه ڪنديس، تيسين هن جي پيروي ڪري نه سگهنديس. انسي مورلکي وڪالت ۾ پڙهيل مسٽر سنيل جا قانوني واڪيه ڌيان ۾ آيا ۽ گيتا جي اڀياس بعد Trustee رکندڙ لفظ جي پوري معنيٰ سمجهيم. گيتا ۾ جو ”اپرگره“ شبد ڪم آندل آهي ان جي معنيٰ اها آهي ته جنهنکي موکش گهرجي تنهن کي ٽرسٽيءَ وانگر هلڻ گهرجي؛ يعني ڪيتري به وڏي ملڪيت سندس قبضي ۾ هجي ته اهو پاڻ کي سنڀاليندڙ سمجهي. هڪ پائي به پنهنجي نه سمجهي. انهن ٻنهي ڳالهين ڏسڻ ۾ آيو ته اپرگره ۽ سم ڀاونا رکڻ لاءِ دل جو ڦيرو گهرجي، ورتي ۾ تبديلي گهرجي.“

پوءِ ته گانڌيجي ان تي عمل ڪرڻ شروع ڪري ڇڏيو! پنهنجي مرڻ پڄاڻ جنهن لي

مون کي آدرش سچ پچ آهي سو تڏهن ڇڏي سگهبو جڏهن مان اتي پهچڻ جي ڪوشش ڪريان

— ٻاپو

[illegible]

۾ گانڌيجيءَ کي جيڪي آفريڪا ۾ سوغاتون پيش ٿيون هيون تن جو ٽرسٽ ناهي پارسي رستم جي ۽ ڪن ٻين کي ٽرسٽي مقرر ڪري آفريڪا ۾ رهندڙ دکي پارتواسين جي ڪارڻ لاءِ ڪتب آڻڻ جو بلو ڪيو ويو.

گانڌيجي هندستان پهتو. ان سال ڪانگريس اجلاس ڪلڪتي ۾ ٿيڻو هو. بمبئي مان انهيءَ ريل گاڏيءَ ۾ چڙهيو جنهن ۾ سر فيروزشاه مهتا چڙهيل هو. وات تي گانڌيجي سندس گاڏي ۾ آيو جت ڏنشاواڇا ۽ سر چمنلعل سيتلواد ٻه ويٺل هئا. گانڌيجيءَ کي چيائون ته تون جيڪو ٺهراءُ ڇوين ٿو سو ته ڪانگريس ۾ بحال ڪبو پر ورندو ڇا؟ اسان کي هت وري ڪهڙا حق آهن؟ جيسين پارت ورش ۾ اسان کي حق نه ملندا تيسين ٻين ملڪن ۾ اسان کي ڇا ملندو؟ ڪلڪتي ۾ گانڌيجي اتي رهيو جتي ڊيليگيٽ رهيل هئا. اتي لوڪمانيه تلڪ به اچي لٿو ۽ تلڪ مهاراج وٽ موتيلعل گهوش امرت بزار پترڪا جو ايڊيٽر ۽ ٻيا اڳوان سارو وقت آيا ويا ٿي. ڪانگريس اجلاس ۾ ڪم ڪرڻ لاءِ گانڌيجيءَ سيڪريٽرين وٽ ويو ۽ چيائين ته مان سيوا ڪرڻ لاءِ تيار آهيان. هنن ڪيس ٽپال ڏسڻ تي رکيو ته جيڪي خط آيا آهن تن جو جواب لکارائي. انڊين نيشنل ڪانگريس جي کليل اجلاس ۾ آفريڪا ۾ هندستانين جي حقن بابت ٺهراءُ گانڌيجيءَ پيش ڪيو جو يڪراءِ بحال ٿيو. جڻ ساري ديش جي ان تي ڇاپ لڳي ۽ آفريڪا ۾ رهندڙ هندستانين کي پارت ورش جو سات مليو. ان تي گانڌيجي پرسن ٿيو. اجلاس کان پوءِ گانڌيجيءَ مهينو کن ڪلڪتي ۾ رهيو. اهو وقت شري گوپال ڪرشن گوکلي جي سنگ ۾ گذاريائين. گوکلي الي گانڌيجيءَ کي وڳيان آچاريه پي. سي. ري سان واقفيت ڪرائي جنهن جي پگهار ۸ سو رپيا هئي پر پاڻ رکو چاليهه رپيا خرچ ڪندو هو، باقي دان! ڪلڪتي ۾ ڪرستان ڪانگريس اڳوان ڪالي چرڻ بنرجي سان گانڌيجي گڏيو ۽ عيسائين جي ڌرم بابت گفتگو ڪيائون. جسٽس مترا ۽ جسٽس گرودرس بنرجي ۽ راجا پياري موهن مکرجي سان گڏجي آفريڪا جي هندستانين بابت سندن همدردي هت ڪرڻ جي ڪوشش ڪيائين. ڪلڪتي ۾ برهمو سماج جي اڳوان سان مليو. سوامي وويڪانند جن وٽ پڻ ويو پر هو ٻاهر ويل هئا. دويندرنات ٺڪور ان وقت ڌيان سماڌ ۾ هئڻ ڪري ٻين سان گڏجاڻ بند ڪيو هو. ڪلڪتي ۾ هندستاني مهاراجائن جي درٻيءَ جو به پتو پيس. ڏٺائين ته ڪلب ۾ راجائون ڌوتي پائي ۽ ٻوڇڻ ڪلبي ٿي وڃي ڪيها قريا ٿي پر گورنرن جي درٻار ۾ هيرا جواهر هڻيا ۽ تلي وارو پٽڪو ٻڌي خانسامن جيئن تا اچيو حاضر ٿين. ڪن مهاراجائن گانڌيجيءَ کي ٻڌايو ته ڇا ڪريون؟ حڪم جا پابند آهيون. درٻار ۾ هيرا جواهر پائي اچي حاضر ٿيڻ جو حڪم آهي نه ته انگريز سرڪار ناراض ٿي ويندي. گانڌيجي ڪلڪتي مان ٽئين درجي جي گاڏي جي ٽڪيٽ وٺي ريل ۾ چڙهيو. دهلي ۾ ٻڙهون سانڍ ڪيائين. گوٺڙيءَ ۾ ڌوتي قميص ڪوٽ ۽ ٽوال ڪئي پارت جي ٻرمڻ تي لڳو. گوکلي کيس

جيون ۾ جيڪي ڪجهه پوتر ۽ ڌارمڪ آهي انجي رکيا ڪندڙ استريون آهن.

— باپو

هندستاني مزدور جيئن ڪي ڪوڙهه جو سو
الڏيجيءَ وٽ آيو. گانڌيجيءَ کيس روٽي
ارائي موڪلي ڪين ڇڏيو پر هن جا ڦٽ
صاف ڪيائين ۽ روز روز هنجي سنڀال
ڪندو رهيو جيسين کيس ڪوڙهه جي اسپتال
اسپتال ۾ داخلا ملي. ڊاڪٽر بوٿ جي خيراتي
مشن اسپتال ۾ ڏينهن ۾ روز ٻه ڪلاڪ بيمارن
کان حال احوال پڇڻ، ڪين ڊاڪٽر کي ڏيکارڻ
۽ ٻئي دوا بيمارن کي ڏيڻ جو ڪم ڪرڻ
لڳو. گانڌيجيءَ کي هن ڪم مان گهڻي خوشي
ٿي آئي جو اهڙي طرح ڏکن ڀاڙن مان ۽ ٻڍ
اٺ ٻارهن مان آيل مزدور ٿن سان ڄاڻ سڃاڻ
ٿيس ۽ غريبن جي شيوا جو وجهه ملندس.
شيوا ڪرڻ مان منجهس سادگي ۽ تياڳ جو
ڀاءُ ٻه پيدا ٿيڻ لڳو. ڪپڙا پنهنجا ڪپڙا ڌوئڻ
ڌوئڻ لڳو، ڪتاب مان پڙهي ڪاريگر ڌوٻي
ٿي پيو. وري پنهنجي حجامت ٻه پاڻ ڪرڻ
لڳو جيترو ڪري وارن ڪري ماٺيو ڪل
ٻه پيا ڪنس. گانڌيجيءَ کي ڏکڻ ۾ آيو ته
سيوا ڪرڻ ڪري جن جي سيوا ڪجي ٿي
ٿن ۾ ٻڌ تياڳ ۽ سيوا ڪرڻ جي اتشير پيدا
ٿئي ٿي. سال ١٨٩٧ع ۾ ۽ وري سال ١٨٩٩ع
۾ ٻارهن ورش ۾ ڏڪار پيو. غريب ڀارتواسين
جي مدد جو ٻڌي ڏکڻ آفريڪا ۾ رهندڙ
هندستانين کي وڏو جوش آيو. هرهڪ
هندستانيءَ شاهوڪار توڙي غريب، پنهنجي
آهر دان ڏنو ۽ خود ڪيترن انگريزن ٻڌ
سهائتا ڪئي ۽ ڏڪر ۾ ڪنگال ڀارتين کي
ڪافي موڪليو ويو. ان وقت کان وٺي جڏهن
جڏهن ٻارهن ورش ٿي ڪا آپدا پئي آئي
آهي ته ڏکڻ آفريڪا جا هندواسي دل کولي

ٿالهي جي سهائتا موڪليندا پئي رهيا آهن.
گانڌيجي لکي ٿو:

”ڏکڻ آفريڪا ۾ هندواسين جي سيوا
ڪندي مونکي ستيه جا نوان نوان پهلو
ڏسڻ ۾ اچڻ لڳا. سچ هڪ وڏي وڻ
جي مثل آهي جنهن جي جيتري ڪو جتنا
ڪبي اوترو گهڻو ميوو ملندو. جيترو
اونهو وڃو اوترو ان لب موتي ملندا
يعني سيوا لاءِ ايڪ پرڪار جا موقع ملندا.“

١٩٠١ع ۾ گانڌيجيءَ هندستان واپس وڃڻ
جو ويچار ڪيو. پر ماڻهون ڇڏيندس ڪين
ڪين. ليڪ انجام ڪيائين ته جي وري
ضرورت پيئي ۽ ڪوٺ ڪيو ته موٽي
آفريڪا ايندس. گانڌيجيءَ ۽ سندس ٻارن
کي وڏي قرب منجهان ڪيتي سوکڙيون
ڏنائون. چاندي ۽ سون جا مڙيا ٻه ڪن
ڏنا. مهانگا هيرن وارا ڪٽا جهڙوڪ ڳچيءَ
جو هار شريمتي گانڌيءَ کي پيش ڪيو ويو.
گانڌيجيءَ ويچار ڪيو ته اسين پنهنجي رهڻي
ڏينهون ڏينهن سادي ڪندا ٿا وڃون ۽
مان پالڪي ۽ استري توڙي ٻارن کي سيوا
جي جيون لاءِ تيار ڪري رهيو آهيان ۽ ڪين
ڪي ٻه زيور آهن ٿي ڪين. پوءِ ڪئن تو
ٿڀي جو اسين هي قيمتي مڙيا قبول ڪريون؟
ان ڪري نيتلو ڪيائين ته مليل قيمتي
سوکڙيون پبلڪ ٽرسٽ جي حوالي ڪجن.
شريمتي گانڌيءَ کي ڏاڍو ڏک ٿيو. ڇو ته
گهٽ ۾ گهٽ هار ته رکان جو اولهن ايندي ته
ان کي پائيندس. پر گانڌيجيءَ چيو ته لوڪ
سيوا ڪندي ٻه ٻه مان لوڪ جيڪي ڏين
ٿا ان تي اسانجو حق نه آهي. ١٨٩٦ع ۽ ١٩٠١ع

"مون ته اول ئي اهڙو فيصلو ڪري ڇڏيو آهي. منهنجو پڪو نشچيه آهي ته جن مون تي حملو ڪيو آهي تن تي آءٌ مقدمو نه ڪريان. اهو مان هينئر ئي توکي لکي ڏيڻ لاءِ تيار آهيان."

اهڙي چٺي پوليس سپرنٽينڊنٽ کي اتي جو اتي لکي ڏنائين.

گانڌيجيءَ جي اهڙي رخ وٺڻ ڪري گورن جي غلطفهمي لٿي ۽ اخبارن ۾ پڌرو ٿيو ته گانڌيجي نه ڪو نيٽال جي برخلاف ڪو وڏاءُ ڪيو هو ۽ نه هن هندستاني جٿو آندو هو، جو نه هو ته اصل آفريڪا ۾ رهندا هوا ۽ رڳو هندستان مان گهمي موٽي رهيا هوا.

گانڌيجيءَ کي ٽڪڙو واپس گهرائڻ جو ڪارڻ هي هو جو نيٽال جي قانون ساز مجلس ۾ ٻه قانون پيش ڪيا ويا هوا جن موجب هندستانين کي آفريڪا ۾ واپار ڪرڻ يا آفريڪا ۾ اچڻ ۾ وڏيڪ ڏقتون وڌيون ٿي ويون. هندستانين جي ووٽن جي حق کسي وٺڻ خلاف جيڪو نيٽال انڊين ڪانگريس ڪارڻ ڪيو هو تنهن ۾ قدرين سڦلتا ٿي هئي جو ايشياواسين لاءِ هڪ سرو قانون ٺهيو هو. تنهن ڪري نون ٻن قانون جي خلاف آواز ۾ انڊين ڪانگريس کي اٿارڻو پيو. ڪانگريس کي مضبوط ڪرڻ لاءِ وڏيڪ ناڻو ۽ وڏيڪ ميمبر ڪرڻ جو اپاءُ ورتو ويو. پنج هزار پائونڊ گڏ ڪري جائداد خريد ڪئي ويئي، جنهن جي آمدنيءَ مان ڪم هلي سگهي. جائداد ٽرسٽين جي حوالي ڪئي ويئي.

ڏکڻ آفريڪا ۾ انگريزن ۽ ڊچن جي وچ ۾ لڙائي ڇڙي پيئي. گانڌيجيءَ جاتو ته هندستاني انگريزي سلطنت ۾ رهن ٿا ان ڪري جنگ ڇڙڻ تي سرڪار کي مدد ڏيڻ هڪ فرض آهي. تنهن ڪري گانڌيجيءَ سرڪار کي ائمبولنس ڪور يعني ڊاڪٽري مدد جي ٽولي ٺاهڻ جي آڇ ڪئي. هندستاني ڪاتر آهن ائين سمجهي ٻڌرين ته سرڪار مڃيو نه ٿي، آخر گهڻي زور بعد گانڌيجيءَ کي اختياري ملي. قريب ۱۱۰۰ ڄڻا شامل ٿيا جن ۾ ۸۰۰ کن هئا گرمٽيا مزور ۽ ۳۰۰ کن هئا واپاري ۽ پڙهيل. جنگ جي ميدان تان ڦٽيلن سولجرن کي کڻي اسپتال پهچائڻ جو ڏکيو ڪم ڪندا رهيا. روز ويهه پنجويهه ميل پنڌ ڪرڻو ٿي پين. جنرل ووڊ ڦٽجي ڪريو هو ته هنکي اها هندي امبولنس ٽولي اسپتال کڻي آئي. برٽش وزير لارڊ رابرٽس جو پٽ ليفٽيننٽ رابرٽ جنگ ۾ گهايل ٿيو ته هنکي ٻه هندي ٽوليءَ اسپتال ۾ آندو. هن ڪارڻ جو عجيب اثر پيدا ٿيو. هڪ طرف هندستاني مزدور ۽ واپاري، هندو ۽ مسلمان، ڪرستان، تامل، گجراتي، سنڌي هڪ ٿي پاڻ کي ساڳي ڀارت ماتا جي سنتان سمجهڻ لڳا ته ٻي طرف انگريزن ۽ هندستانين جو رسوخ ۾ سڌريو. جنگ جي ميدان تي انگريز سولجر ۽ هندستاني امبولنس والنٽيئر پاڻ ۾ ورتاءُ ڪري رهيا هئا. اهو ڪم ڏاڍو جنهن بعد پورو ٿيو جو جنگ بند ٿي.

گانڌيجيءَ جو ڏاڍو ترقي ڪندو رهيو پر ان مان ڪيس سنتوش ڪونه آيو. هن ڏاڍي تي روز وڌندي تو ليڊر ٿي روز شيوا ڪيجي اهڙي ڀاونا جاڳيس. هڪ ڪرڻ

"اسان جو وڏي ۾ وڏو شترو آهي اسان جا من جا وڪار. ان سان سدائين يڌ ڪرڻ گهرجي."
— باپو

ميٽنگ ڪرڻ کان سواءِ گانڌيجي روانو
ٿي ويو. هو ڪلڪتي جي ”اسٽيٽسمين“ ۽
”انگلشمين“ گوري اخبارن آڏو ڪارهندستانين جي
سوال تي ڳالهيون ڪندا رهيا. جيڪي الهه آباد
جي گوري اخبار ”پائونيئر“ ۾ ظاهر ٿيو سو
لنڊن جي اخبارن ۾ مختصر ڪري ڏنو ويو ۽ ان
جو سار تار وسيلي آفريڪا ۾ نيٽال جي
اخبارن ۾ آيو ۽ گهڻو واڌ ڪيل لکيو ويو.
ان ڪري نيٽال جي گورن ڪاوڙ مچايو ته
گانڌي ڪين دنيا ۾ بدنام ڪيو آهي.

گانڌيجيءَ ٻارن سميت جڏهن نيٽال ۾
پهتو تڏهن انهيءَ ساڳي جهاز ۾ اٽڪل سو کن
ٻيا به هندستاني آيل هئا. تنهن ڪري
ڊربن شهر ۾ ڪلبلو مچي ويو ته گانڌيجي
رڳو جٿو هندستانين جو ڊربن ۾ رهائڻ لاءِ
وٺي آيو آهي. هڪڙن عملدارن گانڌيجيءَ
کي صلاح ڏني ته سج لهي ته پوءِ جهاز مان
لهي شهر ۾ اچ ۽ هو پڻ انگريز دوستن کي
چيس ته چورن وانگر ڇو گهڙجي؟ گانڌيجي
جهاز تي ئي هئو ته جهاز جي ڪپتان سائس
ڳالهيون ڪندي کانئس پڇيو ته:-

”توهين جو چئو ٿا ته پڇمي سڀتا
هنسا تي آڌار رکي ٿي ۽ پوربي سڀيتا
اهنسا تي ۽ سو هيڪلهن گورا جيڪي
ڏڪا ڏيئي رهيا آهن سي توهان کي
مارڻ اچن ته پوءِ توهان اهنسا جي
اصول تي بيهندا؟“

ان جو جواب گانڌيجي هن طرح ڏنو:

”اهڙو موقعي سمجهه ڏيندو ۽ همت
ڏيندو جيئن مان هنن کي ڪيما ڪري
ڇڏيان ۽ قانون ۾ گهسائڻ کان پري رهان.

مولڪي گورن تي ڪڙ ڪال آهي، مولڪي
ته هنن جي ٽنگدلي کي ارمان تي رهبو آهي.
هو سمجهي رهيا آهن ته سندن هلمت لڪ
۽ واجبي آهي تنهن ڪري آءٌ هنن تي ڪاوڙ
ڪريان تنهن لاءِ ڪهڙو سبب آهي؟

نيٽال جي گورن گانڌيجيءَ کي ۽
هندستاني مسافرن کي جواڻي موڪليو ته
واپس هندستان وڃو، توهانکي پاڻ و پري
ڏيو ته ته پنهنجي جان کي خطرو سمجهو.
هندستانين همت نه هاري. آخرڪ طرح
گانڌيجي پنهنجي هڪ دوست مسٽر لاٽن
سان گڏجي جهاز مان لهي پيرين پنڌ ڊربن
شهر ۾ وڃڻ لڳو. ٿوري وقت ۾ بعد ماڻهو
مڙندا ويا ۽ گانڌيءَ کي گهٽ وڌ ڳالهائڻ
لڳا ۽ مسٽر لاٽن کان کيس پري ڪري اچي
گانڌيجيءَ تي ڏڪ هڻڻ وسايائون. گانڌيجي
بيهوش ٿي ويو ۽ هڪ ڏاڪڻ کي پڪڙي
بيٺو. اتفاق ۾ اتي گوري پوليس
سپرنٽينڊنٽ جي استري اتان اچي لنگهي
جنهن گانڌيجيءَ کي پنهنجي ڇٽيءَ سان
۽ ڪي مارا ماري کان بچايو. اخبارن ۾ اهو
سماچار اچي ويو ۽ لنڊن مان سيڪريٽري
آف اسٽيٽ مسٽر چيمبرلين نيٽال سرڪار
کي تار ڪئي ته ڏوهين کي پڪڙي سزاياب
ڪريو. پوليس سپرنٽينڊنٽ گانڌيجيءَ وٽ
آيو ته موڪلي هدايت تي آهي ته جن توهان
تي حملو ڪيو ان تي مقدمو ڪيو وڃي. پر
گانڌيجيءَ وراڻي ڏني ته ”مان ڪنهن تي
مقدمو ڪرڻ نٿو گهران...“

سپرنٽينڊنٽ چيس ته ان باب ۾ صلاح
ڪري پوءِ جواب ڏج. گانڌيءَ چيس:

منشيه جو سوڀ آڪاش کان مٿي وڃي ٿو ۽ پاتال کان ٻس ديٺ-
ان ڪري ڪا حد اوس هئڻ گهرجي
— ٻاپو

”پائونيئر“ جو سمپادڪ انگريز هئو، سو به مردار ڊرجو. پر هن سمورو احوال ٻڌي ان تي غور ڪرڻ جو انجام ڪيو. گانڌيجي اتان راجڪوٽ ويو ۽ اتي آفريڪا ۾ هندستانين جي حالت تي هڪ چوپڙي لکي ڏهه هزار ڪاپيون ڇپائي هندستان جي اخبارن کي ۽ ملڪ جي اڳواڻن کي ڏياري موڪليائين. ”پائونيئر“ اخبار اهو پنهنجي اخبار ۾ پڌرو ڪيو.

گانڌيجي پوءِ بمبئيءَ ويو ۽ بمبئيءَ جي بزرگ هستين، جسٽس راناڊي ۽ جسٽس بدرالدين طيبجي کي آفريڪا جي حالتن کان واقف ڪيائين جن کيس بمبئيءَ جي گجگوڙ شير ۽ نامياري اڳواڻ سر فيروزشاه مهتا سان گڏجڻ لاءِ صلاح ڏني. سر فيروزشاه مهتا احوال ٻڌڻ بعد پبلڪ ميٽنگ سڏائڻ جو فيصلو ڪيو ۽ گانڌيجيءَ کي چيائين ته اتي لاءِ تقرير لکي ڇپائي کڻي اچ. ميٽنگ ڪاوسجي جهانگير هال ۾ ٿي جو سارو ڀريل هئو. گانڌيجيءَ کي الڪري خوشي ٿي. گانڌيجي پوءِ پوني ويو. پوني ۾ لوڪمانيه بال گنگادر تلڪ وٽ ويو جنهن کيس هر ڪا مدد ڏيڻ جي تسلي ڏني. پوءِ گانڌيجيءَ گوپال ڪرشن گوکلي کي احوال ڏنو. گانڌيجيءَ ڀارت جي مشهور اڳواڻ سر فيروزشاه مهتا، لوڪمانيه تلڪ ۽ گوکلي سان گڏجاڻيءَ بابت هيٺين لکيو آهي:

”فيروزشاه مهتا مونکي همالیه جيان پاسڻ لڳو، لوڪمانيه تلڪ جهڙا مهاساگر ۽ پر گوکلي لڳو گنگا مثل جنهن جي گود ۾ ٻيڙيءَ ۾ ٻيو ترجي.“

پولي ۾ پڻ ميٽنگ ٿي جنهن ۾ سڀئي ڌريون آيون ۽ ڊاڪٽر ڀنڊارڪر پريزيڊنٽ ٿيو. ڊاڪٽر ڀنڊارڪر گانڌيجيءَ کي پٽ سمان پيار ڏنو ۽ گانڌيجي پنهنجي ڪار جي سڦلتا ڏسي پرسن ٿيو. گانڌيجي پوءِ مدراس ويو جتي ”هندو“ اخبار جو سمپادڪ ڊاڪٽر سبرامنيم ميٽنگ جو پريزيڊنٽ ٿيو. مدراس جي روزاني اخبار ”مدراس اسٽينڊرڊ“ پنهنجا ڪالم آفريڪا ۾ هندستانين کي تڪليفن خلاف کليا رکي ڇڏيا. مدراس واسين جي دل ۾ بالسندرم گرمٽيا مزدور وارو واقعو جهٽي ويو. اتان گانڌيجي ڪلڪتي ويو. اتي کيس ميٽنگ ڪرائڻ ۾ وڏي تڪليف ڏسڻ ۾ آئي. گانڌيجي بنگال جي محبوب اڳواڻ سر سريندرناٿ بئنرجي وٽ ويو. هن کيس مهاراجا ٺاڪر ۽ راجا سر پياري موهن مکرجي ڏانهن موڪليو. گانڌيجي ”امرتا بزار پتريڪا“ جي ايڊيٽر، بنگواسي جي ايڊيٽرن وٽ به ويو. پر هنن اهڙو چاهه نه ڏيکاريو.

گانڌيجي جنهن هوٽل ۾ رهيل هئو اتي سنڌس انگريزي روزاني اخبار ”انگلشمن“ جي سمپادڪ سان واقفيت ٿي. مسٽر ساڊرس پنهنجي آفيس ۽ اخبار گانڌيجيءَ جي مدد ۾ حاضر رکيا ۽ هندستانين جي فائدي ۾ ليک پڻ لکيا. انگريز مسٽر ساڊرس سان سندس اهڙو ته سڪ جو رستو ٻڌجي ويو جو جيستائين ساڊرس جيئرو هئو تيستائين گانڌيجيءَ سان لکپڙهه جاري رکندو آيو.

ڪلڪتي ۾ هئو ته گانڌيجيءَ کي آفريڪا مان تار آئي ته جلدي موٽو. اتڪري ڪلڪتي

گيتا ۾ ٻڌايل سک، دک جو ويريت آزمودو نه آهي. ان جو درجو نهايت اوچو آهي.
— پاپو

۽ سيوا دوارا ئي ايشور پرائي سگهجي ٿو.
لطف روزگار لاءِ لکي ويس ايشور ۽ آتم
درشن جي کوج ۾. گانڌيجيءَ جي ممبئيءَ ۾ رايچند
ڀائي سان ملاقات ٿي هئي جنهن جي اوچ چرتر،
۽ اعليٰ وديوان ڀڄي ۽ ايشور درشن جي
ٻرٻل اڃا گانڌيجيءَ تي وڏو اثر ڪيو.
رايچند ڀائي جواهري هئو، هيرن ۽ موتين جو
پارکو هئو، ليڪن جو واپار ڪندو هئو، پر ساڪيا لعـ
ستيه جو ساڌڪ هئو. گانڌيجي ڪڏهن ۾
آتمڪ الجهن ۾ ٻولدو هئو ته رايچند ڀائي جو
سهارو وٺندو هئو. آفريڪا ۾ اچڻ کان پوءِ
۾ گانڌيجي رايچند ڀائيءَ کي لکندو رهندو
هئو. گهڻن جو چرچا چالو ٿي رهي. هيءُ
منصس ملر جو مشهور پستڪ "پارس
ورش اسان کي ڇا ٿو سيکاري"
پڙهيائين. ٿياسافيڪل سوسائٽيءَ جو ڇپايل
پستڪ "اپنشد" تنهن جو پڻ اڀياس ڪيائين،
زرتشت پارسين جو پيغمبر ان جي وچن جو
ڪتاب ۾ پڙهيائين. حضرت محمد ۽ سندس
خليفا بابت ارونگ ۽ ڪارلائل جا ڪتاب
پڙهيائين. گوام هنڌ ٽي آرنولڊ جي يورپ
جو ٽي ڪتاب جو وري اڀياس ڪيائين.

گانڌيجيءَ جي ڏوران ۾ ڏکڻ آفريڪا
جي جنرل مشن جي مربي مسٽر والٽن سان
ملاقات ٿيندي رهي جنهنڪري ڪرستان
مت ۽ رشٽيءَ تي چرچا ٿيندا رهندا هئا.
يورپ جوٽي ڪتاب پڙهندي گوام ٽه جي
ته رڳو مذهب لاءِ پر هر پراڻي مارڳ لاءِ دنيا ۽
منتري پاڻ جو گانڌيجيءَ جي دل تي وڏو
پرڀاءُ پيو. وري روسي رشي ٽالسٽاءِ جا
Gospel in brief! What to do? "سنکيپ
انجيل" ۽ "ڇا ڪريون" ۽ ٻيا سندس گرنٿ
پڙهڻ ڪري گانڌيجيءَ کي وشال سروٽر
پريم جي اکنڊ مهما جو پان ٿيڻ لڳو. اهڙيءَ
طرح گانڌيجيءَ کي ٽرالن ڌرمن جي ڇاڻ ٻڇي
۽ انهن لکڻين جو انتر ڏيان ڪرڻ ۽ جڪي
انهن ۾ ليڪ لڳي ٿي هنتي پيروي ڪرڻ جي
عادت پئجي. گانڌيجيءَ پوءِ اڀياس ٻـ
شروع ڪيو.

[۴] شيوا مان تياڳ - تياڳ مان تپسيا
تپسيا مان ٿيو ستياگرهه

گانڌيجي ١٢ مهينن لاءِ آفريڪا ۾ آيو پر
ڪوس ٽي سال لڳي ويا. تنهنڪري ١٨٩٦ع ۾
خيال ڪيائين ته زال ۽ ٻارن کي هندستان
مان وٺي اچان. جهاز ۾ مسافريءَ جو وقت
حضر آنڌا لاءِ تامل ڀاشا جو اڀياس ڪرڻ لڳو
جو آفريڪا ۾ گهڻا هندستاني تامل گرمتيا
مزدور هئا.

جهاز ڪلڪتي پهتو ۽ گانڌيجي ممبئيءَ
جي ٽڪيٽ وٺي ريل ۾ چڙهيو. اتفاق سان
الله آباد ۾ گاڏي گسي وئي تنهنڪري
ڏينهن الي رهڻو پيس. خيال آيس ته ڇو
ڪين الي جي روزاني انگريزي اخبار "پايونير"
جي سمپادڪ سان گڏجي ڪيس آفريڪا ۾
هندستانين جي تڪليفن کان واقف ڪريان.

ايشور جو لکن شرڻ وٺندڙن جي سهايتا تو ڪري، سو توکي ڇڏي ڏيندو؟
— باپو

راسي

ٽريز کي اپيل ڪئي ويئي ۽ هندستان،
انگلنڊ ۽ آفريڪا ۾ پرچار ڪيو ويو.

انڊين ڪانگريس جي سهاري هيٺ
انڊين تعليمي انسوسيئيشن پڻ کوليائين
ڏکڻ آفريڪا ۾ جاول هندستاني
جيئن ڏکڻ تعليم جي ترقي ڪرڻ لاءِ
پاڻ ۾ گڏجي
ڪوشش ونءِ ۽ هڪ ٻئي ۾ وقت بوقت
گڏجي عام پلي جي ڳالهين تي ويچار ڪن.
هو جوانن کي هندستاني واپارين وٽ نوڪري
وني ڏيڻ جو ڪاريه ڪرڻ لڳا. اينري
هولڊي ۾ هندستاني مزورن جو ورگه نيٽال
انڊين ڪانگريس ۾ اچان ڪين آيو هو. ان
واقع اها پورائي ڪئي.

بال سندرم جي واقع
بال سندرم گرمٽيو مزور هئو جنهن ڪري
ڪيس گوري مالڪ وٽ نوڪري ۵ سال
ڪرڻيهئي. هڪ ڏينهن گوري ڪيس ڏاڍي
مارڪٽ ڪئي ۽ سندس ٻه ڏند پيچي وڌائين.
هن جي رت وهي رهي هئي جڏهن ڊوڙي
گانڌيجيءَ وٽ آيو. گانڌيجيءَ ڪيس ڊاڪٽر
جي ڀاس لاءِ موڪلي سرٽيفڪيٽ هٿ
ڪيو ۽ ڪيس سڌو ماجسٽريٽ وٽ وني ويو.
ڪورٽ گوري مالڪ تي سمن ڪڍيو.
گانڌيجيءَ گوري مالڪ کي چيو ته مان توکي
ڪورٽ جي سزا ڏيارڻ نٿو گهران تون بال
سندرم جي پچر جڏ ته پل هو ٻئي ڪنهن
مالڪ وٽ وڃي نوڪري ڪري جو گرمٽيا
مزور پنج سال ڪنهن نه ڪنهن گوري
مالڪ وٽ نوڪري ڪرڻ لاءِ ٻڌل هئا،
ڇڏي وڃڻ فوجداري ڏوھ هو. گوري مالڪ کي
ماجسٽريٽ ڏوهي ٺهرائي بال سندرم جا
پلو آجا ڪرايا ۽ هنکي ٻئي گوري مالڪ
وٽ نوڪري ملي جو گانڌيجيءَ جو ابتدائي
هئو. بال سندرم جي ڪهاڻي ساري ملڪ ۾
هندستاني مزورن ۾ پهچي ويئي ۽ جتان
ڪتان دکي هندي مزور گانڌيجيءَ کي
همدرد جاڻي. هن وٽ اچڻ لڳا ۽ نيٽال
هندي ڪانگريس ۾ شامل ٿيا. پوءِ نه
هندستاني مزور هرهڪ گانڌيجيءَ کي پنهنجو
متر سمجهڻ لڳو ۽ سمجهڻ لڳو ته اساڻي ۾
ڪو ٻڌڻ وارو آهي. گانڌيجيءَ کي ان مان
آتي آنند مليو ۽ هن جي دل تي ڇاپ لڳي
جو پاڻ چيو اٿس.

"بال سندرم موکي پنهنجي اهم ڪرتوا
جي بوجهه ڏني."

"Balsundaram awakened me to the mission of my life."

۱۸۹۴ع ۾ نيٽال سرڪار ويچار ڪيو ته
گرمٽيا هندي مزور پنج سال نوڪري پوري
ڪرڻ بعد هندستان واپس نه وڃي ته نيٽال
۾ رهڻ لاءِ هرهڪ ۲۵ پائونڊ ٽيڪس ڀري.
نيٽال انڊين ڪانگريس ان جي مخالفت
شروع ڪئي ۽ هندستان جي وائسراءِ کي ۽
تارون ڪيائون. نتيجو اهو نڪتو جو هندستان
جي وائسراءِ ۲۵ پائونڊن بدران ٽي پائونڊ ٽيڪس
مقرر ڪئي. غريب هندستاني مزورن لاءِ
اهو به وڏي هئي تنهن ڪري نيٽال انڊين
ڪانگريس پنهنجي مخالفت جاري رکي.

گانڌيجيءَ لکيو آهي ته مان آفريڪا
گذاران ڪمائڻ لاءِ ويو هوس پر اتي پاڻ
جي سيوا ۾ لڳي ويس جو نه موکي آتم
درشن جي اڀلاشا هئي. سيوا ڌرم کي مون
پنهنجو ڌرم ڪري ورتو آهي جو مان سمجهان ٿو

قانونن تي برابر هلي ٿو انهي دن ۾ ٻدابي جو
ساس اچڻ ٿي نه گهرجي.
— بابو

جي ماڻلو اڳ ڪڏهن ڪا به ڪي هتي جيئن
۽ ماڻهوءَ جي هڪ سرڪي سنتان جاڳي
هندو مسلمان، پارسي ڪرستان، گجراتي مدراسي
سنڌي، سيلون ۽ لوڪو گڏهي ووٽ جو
حق قائم رکڻ لاءِ لئين قانون جي مخالفت
ڪرڻ لاءِ تيار ٿين. سڀني هن ڪار، لاءِ
والنٽيئر ٿيا. جنهن ته قانون جي پيرائي اُٿڻي
لي وئي هئي لنهنڪري ڪدم اسپيڪر
کي ۽ وڏي وزير کي تار ڪئي وئي تہ
وڏ بحث بند رکيو وڃي جيسين اسانجو
عرضو ڪين پيش ڪيو وڃي. اسپيڪر جواب
ڏنو تہ بہ ڏينهن ان تي ويچار ملتوي ڪيو
ٿو وڃي. پوءِ تہ راتو واڌ جاڳي عرضو تيار
ڪيو ويو ۽ ان جا پنج نقل ٺاهيا ويا جن تي
صحيحون وٺڻ لاءِ لڪري پيا. عرضو شهر
جي اخبارن ۾ بہ ڇپرو ليو ۽ اسيمبليءَ کي
بہ پهچي ويو. گورن جي اسيمبليءَ لہ
قانون پاس ڪري ڇڏيو، اعتراض ڪين
ڪاڻون ۽ پر هندستانين جي دلين ۾ امنگ
ايڙو تہ اسين سڀئي هڪ آهيون ۽ اساڪي
گڏهي پهنجي واپاري حق لوڙي سياسي
حق بہ حاصل ڪرڻ لاءِ جدوجهد ڪرڻ
کپي. فيصلو ڪيو ويو تہ سيڪريٽري آف
اسٽيٽ لارڊ رپن کي لنڊن ۾ اپيل موڪلجي.
اهي اپيل تي ڏهہ هزار هندستانين جون
هڪ ئي هفتي ۾ ئي صحيحون ورتيون ويون.
ان لاءِ نٽال اسٽيٽ جي ڪوند ڪوند ۾ سوير
سورهڪ صحيح وٺڻ لاءِ موڪليا ويا. اهيءَ
اپيل جون هزار ڪاپيون ڇپائي سڀني اخبارن
۾ مکي ماڻهن ڏانهن موڪليون ويون. "ٽائمس
آف انڊيا" اخبار هندواسين جي ووٽ جي
حق جي تائيد ۾ لکيو. لنڊن جي "ٽائمس"
اخبار بہ تائيد ۾ لکيو ان ڪري اُميد جاڳي
تہ شايد لنڊن سرڪار نيٽال جو بحال ڪيل
قانون رد ڪري.

اهيءَ وقت ۾ گانڌيجيءَ تي زور پوڻ
لڳو تہ هميشه لاءِ نيٽال ۾ ئي رهي پوي.
گانڌيجيءَ رهڻ قبول ڪيو. ويهارو ڪسن
واپارين ڪيس سال لاءِ وڪالت جو ڪم ڪرڻ
لاءِ رلينر في ڏني جنهن ڪري گانڌيجيءَ
جي گسدران جو رستو بہ لڳو. نيٽال جي
سپريم ڪورٽ کي بئريسٽر طور داخل ٿيڻ
لاءِ درخواست ڪيائين. گورن جي لا سوسائٽيءَ
ان تي اعتراض ورتو تہ سپريم ڪورٽ قانون
لاهڻ وقت ڪونہ سمجهو هو تہ ڪارا ماڻهو
بہ ڪو بئريسٽر ٿي وڪالت ڪرڻ جو حق
گهرندا. آخر سپريم ڪورٽ گورن جي لا
سوسائٽيءَ جي اعتراض رد ڪري گانڌيجيءَ
جو نالو داخل ڪيو. اخبارن بہ گانڌيجيءَ
جو طرف کنيو. اهيءَ مشهوريءَ ڪري
گانڌيجيءَ جو وڪالت جو ڌنڌو سولو هلڻ
لڳو. گانڌيجي لوڪن جو ڪاربہ ڪرڻ Public
work پنهنجو ڌرم ڪري سمجهو
جو تہ نيٽال ۾ رهڻ ئي انڪري ضروري
سمجهو ويو هو.

ووٽ جو حق قائم رکڻ جي هلچل هلائڻ
لاءِ گانڌيجيءَ ڪنهن سنستا جي ضرورت
محسوس ڪئي لنهنڪري نيٽال انڊين
ڪانگريس ٢٢ مئي سال ١٨٩٢ع ۾ برپا ٿي.
اهو نالو ان ڪري رکيو ويو جو انڊين نئشنل
ڪانگريس کي پارت ورش جسي جان ٿي
سمجهيو ويو. نيٽال ڪانگريس ياران هر هڪ

شراب کي مان چوري ۽ ويچار کان بہ بدتر ٿو سمجهان، جو تہ اهو
اٿي ٻئي وڪار پيدا ٿو ڪري.
— بايرن

هڪ حڪم موجب هندستاني فت پاٿ
پگڊنڊي تان هلي نٿي سگهيا. هڪ ڀيرو
گانڌيجي پريزيڊنٽ ڪروگر جي گهر وٽان
فوٽ پاٿ تان ٿي هليو ته پوليس واري
گانڌيجيءَ کي ٺيلهو ڏيئي ڪيرائي لتون هڻي
فوٽ پاٿ کان هٽائي ڪڍيو. هڪ لانگهائو
انگريز گانڌيجيءَ سان همدردي ڏيکاري چيو
ته مان شاهدي ڏيندس. پر گانڌيجيءَ وراڻيو
ته هن ويچاري پوليس واري کي ڪهڙي
خبر ته مان ڪير آهيان. هن لاءِ سيڏي
رنگ وارا ماڻهو شيدين مثل آهن ۽ انهن
سان ائين ٿا هلن. مان ته پنهنجي سر نشچيه
ڪري ڇڏيو آهي ته پنهنجي شخصي معاملي
لاءِ ڪنهن تي ڪورٽ جي ڪاروائي ڪين
ڪندس.

گانڌيجي جڏهن انهن حالتن کان واقف
ٿيندو ويو تڏهن سوچ ڪرڻ لڳو ته ڪهڙي
ريت هنن حالتن کي سڌارجي جنجي ڪري
سومان واري پارٽيءَ جو هت رهڻ ڏکيو ٿي پيو
آهي. ايتري ۾ دادا عبدالله جو مقدمو
خلاص ٿيو ۽ گانڌيجي ڊربان موٽي ويو ۽
هندستان واپس وڃڻ جي تياري ڪرڻ لڳو.
دادا عبدالله گانڌيجيءَ کي موڪلاڻيءَ جي
مجلس ڏني جتي مکيه مکيه هندستاني آيا
هوا. اتي اخبار پڙهندي گانڌيجيءَ جي نظر
هڪ خبر تي پيئي جنهن ۾ لکيل هئو ته نيٽال
اسيمبليءَ ۾ هندستانين جي ووٽ جو حق
رد ڪرڻ لاءِ قانون پيش ڪيو ويو آهي.
گانڌيجيءَ عبدالله سيٺ کي چيو ته هي
قانون هندستانين جو گهڻو ڏکيو ڪري
ڇڏيندو. اسانجي پٺ ۾ پهريون لڳي رهيو
آهي. اسانجو سومان ناس لڳي رهيو آهي.
حاضرين ۾ ڪنهن گانڌيجيءَ کي چيو ته توهان
هندستان موٽي نه وڃو. هت رهو ته جيئن اوهان
چوندا تيئن اسين انهيءَ قانون جي مخالفت
ڪرڻ لاءِ ڪمر ڪشينداسون. پوءِ ته سيڏهن
گانڌيجيءَ کي وراڻي ويا ته رهي پئو. عبدالله
سيٺ گانڌيجيءَ جي فيءَ جو ذڪر ڪيو ته
گانڌيجيءَ چيو ته لوڪن جو ڪم ڪرڻ لاءِ
آءٌ ڪا به في ڪانه وٺندس. پوءِ اتي ئي
جيڪي حاضر هوا تن وڪيلن جي يادداشت
ناهي، ٽائون وغيره ڪرڻ لاءِ چندو ڪڍيائون.
اهڙيءَ طرح ڊيش - سومان رکيا جي بنياد
پئجي پيو.

هڪ خاص ميڙ گهرايو ويو عبدالله سيٺ جي
گهر ۾ جتي نه رڳو واپاري پر آفريڪا ۾ ڄاول
هندستاني جوان به گهرايا ويا جي گهڻو ڪري
ڪرستان ليل هئا. هندستاني واپارين جي
دانهن هئي ته جيڪي هندستاني ڪرستان
ٿين ٿا سي ديس کي وساري ولائتي
پوشاڪ پائي، ولائتي پادرين جي اشاري
گورن جا پڇ لٽڪائو بڻيو ٿا پون. پر گانڌيجيءَ
انهن تعليم يافته نوجوانن کي جڳڻ ضروري
ٺهرايو. ڪرستان جوانن جا اڳوان سين ڳانڍري
جو مشن اسڪول جو هيڊ ماستر هئو، تنهن
گڏيل ڪرستان نوجوان مڙ ۾ آئا. واپارين
مان سيٺ دائود محمد، محمد قاسم، قمرالدين
آدمجي ميان خان ڪرسند ويلو پلائي ۽ سي.
لڇيرام، رنگسوامي پڙياچي، اموڙجيرا ۽ پارسي
رستمجي آيا هوا. ڪارڪ لوڪن مان
ماڻڪجي، جوشي، نرسنگرام وغيره آيا هئا.
آفريڪا ۾ اهڙي ڪڏهائي سا ۾ لوڪ شلبان

ذيريه ۽ شانتيءَ سان ڇا نه تو حاصل ڪري سگهجي

— باپو

ٻالهه. وهنوار الڳ رستو آهي ۽ ڌرم الڳ،
هو چون ٿا ته وهنوار ۾ سچ ڪين
هلندو. اها چوڻي ليڪ ته آهي. اوهان
واپارين کي پنهنجي جوابداري محسوس
ڪرڻ گهرجي ۽ خاص ڪري هن ڌارين
ديش ۾، ڇو ته هتي توهان هندستانين جي
هلت ڪروڙن هندستانين جي عزت کي
ڌڪ لڳائي.

"هو ته ارهالڪي صفائي جون عادتون
پرائڻ گهرجن جن توهان جا پاڙيسري انگريز
صفائي سان رهن ٿا.

"توهان ٽوهالڪي هڪ ٿي هلڻ گهرجي
۽ [illegible] ته ڪو هندو،
مسلمان، پارسي، ڪرستان، گجراتي،
مدراسي، پنجابي، سنڌي، ڪڇي يا
سورتي وغيره آهي.

"ارهالڪي گهرجي ته هڪ السوسيئيشن
قائم ڪري هتي جي پاران هتي رهندڙ
هندواسين جون تڪليفون دور ڪرائڻ
جي ڪوشش ڪئي وڃي. ان بارب ۾
مان پنهنجو وقت ۽ سيوا اوهان اڳيان
ڌريان ٿو..."

ميٽنگ جو ڏاڍو سٺو اثر ٿيو. پوءِ
وقت بوقت ميڙ ٿيندا رهيا جن ۾ ڪري
گانڌيجيءَ جي هرهڪ هندواسيءَ سان
[illegible] ٿي ويئي ۽ کيس انهن جي حالت
جي خبر پئي.

پرٽوريا ۾ رهندي گانڌيجيءَ کي ٽرانسوال
۽ آرينج فري اسٽيٽ ۾ رهندڙ هندواسين
جي سياسي، آرٿڪ ۽ سماجي اوسٿا جي
پوري ڄاڻ حاصل ٿي. هندستان مان جيڪي
مزدور پنجن سالن جي الگريمينٽ ڪري
ڏکڻ آفريڪا آندا ٿي ويا، سي جيڪڏهن
نوڪري وچ ۾ گوري مالڪ کي ڇڏي وڃن
ته فوجداري ڏوهاري ٿي ڳڻيا ويا. پنج سال
گورن جي نوڪري ڪرڻ بعد هو اتي پاڻمرادو
رهي ٿي سگهيا ۽ زمين وٺي ٿي سگهيا.
جيڪي هندستاني ڏکڻ آفريڪا ۾ آيا سي
ڪمند ته پوکي ٿي سگهيا پر هو ڀاڄيون پڻ
پوکڻ لڳا ۽ انب ۽ ٻيا ميوا به پيدا ڪيائون.
اهڙيءَ طرح ٿالو ڪمائي مزدور مان بدلجي
گهر ۽ زمين خريد ڪري دڪاندار ۽ واپاري
بڻجي پيا. هندستاني واپاري پڻ آيا جن وڏا
شاهي ڌندا پرپا ڪيا ۽ گورن سان پوري
پوري چٽاڀيٽي ڪرڻ لڳا. وري گورن جي
پيٽ ۾ هندستاني خرچ گهٽ ڪن ۽ گهرن
۽ پسگردائي جي صفائي ڏي به ڌيان ڪونه
ڏين ۽ انهن ڪري گورا هندستانين کي ڏکڻ
آفريڪا مان ڪڍڻ جي ڪرڻ لڳا. آرينج
فري اسٽيٽ ۾ ١٨٨٨ع کان اڳ قانون پاس
ڪري ڇڏيائون ته هندستاني مزدور الگريمينٽ
جا پنج سال پورا ڪري ته هندستان موٽي
وڃي يا ته آفريڪا ۾ ڪيس هوٽل جو نوڪر ٿي
يا ايڪو مشتي ڪم ڪرڻ جي موڪل رهندي،
باقي دڪان وغيره کولڻ يا واپار ڪرڻ بند.
ٽرانسوال ۾ ته ١٨٨٥ع ۾ قاعدو پاس ڪيائون
ته هندواسين کي ووٽ جو حق نه رهندو ۽
نه زمين يا گهر خريد ڪرڻ جو. ٽرانسوال
ڪيترائي لاءِ ٿي پالوتو ماڻهوءَ تي پول ٽيڪس
ڏيڻي پوندي. ئي قانون موجب ڪو به
ايشياواسي ۽ هندستاني رات جو ٩ بجي عام
رستن تي بنا پاس گهمي ٿي سگهيو. ئي

تنسي = عدل کي حق ٻنهي سان نڀائڻ سان ئي انسان سچو واڌارو ڪري سگهي ٿو.
— بابو

دڪان تي ويو جتي عبدالغني سيٺ ڪيس سموري ڳالهه ٻڌائي ته آفريڪا ۾ ڪيئن رنگ جو ڀوت گورن تي سوار آهي ۽ ڇيائين ته اسان ته پئسي ڪمائڻ جي لالچ ڪري سموري بي عزتي سهندا پئي رهيا آهيون. سومان پسند هندستانين جي لاءِ هي ملڪ رهڻ جو ناهي. هندستانين سان ڏکيائن جا احوال به ڪيس ٻڌايائين. ڏکڻ آفريڪا جا گورا سيني هندستانين ڏي گهرڻا سان نهاريندا هئا ۽ کين ”ڪولي“ ڪري سڏيندا هئا جهڙوڪ ’ڪولي دڪاندار‘، ’ڪولي واپاري‘ ’ڪولي بئريسٽر‘. ڪولي اکر رواج ۾ هن ڪري آيو جو ١٨٦٠ع ۾ هندستان مان مزدور يعني ”ڪولي“ گهرائي ڏکڻ آفريڪا ۾ انهن کان ڪمند جي پوک ڪرائي ويندي هئي جنهن مان گورا مالڪ شاهوڪار ٿيا. جيڪي هندستاني مدو پورو ڪري آفريڪا ۾ رهي ٿي پيا تن کي به ڪولي سڏيندا رهيا يا پيا جيڪي واپاري اچي آفريڪا ۾ دڪان کولڻ لڳا يا واپار ڪرڻ لڳا تن کي به ڪولي سڏيندا هوا. جن ۾ گهڻا مزور تامل ۽ تيلوگو هئا جن جي نالن ۾ ’سامي‘ ٻڌ جي تو تنهن ڪري هندستانين کي گهرڻا، وچان ’سامي‘ به سڏيندا هئا. ٻر سوال ۾ ته ريلوي ۾ هندستانين کي فرسٽ ۽ سيڪنڊ ڪلاس ٽڪيٽ ئي ڪين ڏيندا هئا. گانڌيجي کين چيو ته اوهان پنهنجو حق حاصل ڪرڻ لاءِ لڳاتار ڪوشش ڪاڏ ڪئي ٿي ڏسجي جو ته ريلوي رولن ۾ ته اهڙو فرق ٿي ڪونه آهي.

دادا عبدالله جو مقدمو ڀاري هئو ۽ گانڌيجي ان جي حيثيت ۽ قانوني نقطن جو تمام ٻوڙتو

اپياس ڪيو ۽ ان لاءِ اني جي مشهور وڪيلن جي صحبت ۾ آيو جنهن مان گانڌي جيءَ وڪالت جي خيال کان ٻيا ڳڻو ٿي پرايو. گانڌيجيءَ کي ڏسڻ ۾ آيو ته هي گورو مقدمو ٻنهي ڌرين کي ٻوڙي نيندو جي آهن به پاڻ ۾ عزيز. گانڌيجيءَ ڪوشش وٺي ٻنهي کي امين قبول ڪرڻ لاءِ مجبور ۽ اهڙيءَ طرح هنن جي خاند جنگ بند ڪئي. امين جي فيصلي موجب طعيب سيٺ کي ٣٧ هزار پائونڊ ۽ دعوا جو خرچ ڀري ڏيڻو هئو جو هڪدم ڀرڻ محال هئو. پوربندر جا ميمڻ واپاري ڏيوالي ڏيڻ کان مرڻ وڌيڪ پسند ڪن ٿا. گانڌيجي دادا عبدالله کان قبول ڪرايو ته پل رقم تمام سولين قسطين ۾ ڀري ڏني وڃي. گانڌيجيءَ کي ڏاڍي خوشي ٿي ۽ چيائين ته وڪيل جو سچو ڪر لوڙ آهي ڌرين کي ناحق ۽ نه ڦٽائڻ.

گانڌيجي پريٽوريا ۾ دادا عبدالله جي مقدمي لاءِ تياري ڪرڻ لاءِ آيو ته هن کان ئي چاهنا ڏيکاريائين ته پريٽوريا ۾ رهندڙ هر هڪ هندواسي سان مان گڏجان. سو سيٺ حاجي محمد حاجي يوسف جي گهر ۾ هندستانين جو ميڙ ٿيو جنهن ۾ گهڻا ميمڻ واپاري آيل هئا، جيڪو ته پريٽوريا ۾ هندو گهٽ رهندا هوا. انهيءَ موقعي تي جنهن ته گانڌيجيءَ پنهنجي ٻيرين تقرير ڪئي! چيائين:

”ڌنڌي ۾ سچائيءَ سان هلڻ ڪيترن واپاري چوندا آهن ته ڌنڌي ۾ سچ ڪين هلندو. هو چون ٿا ته ڌنڌو آهي وهنوار جي ڳالهه، سچ آهي ڌرم جي

مان هڪڙي ئي پرماتما کي سڃاڻان ٿو جو هر پراڻيءَ جي هردي ۾ وسي ٿو.
— باپو

...ان عرض. اخبارن ۾ ان وشيه
...واد هلي. ڪن اخبارن گانڌيجيءَ
...ورال ملاقي (Unwelcome Visitor)
...ندا هو. اهڙيءَ طرح گانڌيجيءَ کي
...۾ لوڪن ڏي پهچڻ ملي وڏي مشهوري
...ائي. گانڌيجي ڊربان ۾ رهندڙ
...الن سان واقفيت رکڻ شروع ڪئي
...ڪ سيٺ آدم جي ميان خان، پارسي
...جي ۽ ڪرستان هندستاني مسٽر پال،
...گاڊفري. لرهه
...سبحان گاڊفري ۽ جيمس
...گانڌيجيءَ کي پريٽوريا وڃڻو پيو ڄور ته
...ڻ ڪيس جي باري ۾ گانڌي آفريڪا
...ان ڪيس جي شوالي واجبي اهي
...س عنوان ڪيس جي ريل گاڏي
...ٻ. ڊربان مان فرسٽ ڪلاس ريل گاڏي
...ڍڙهي روانو ٿيو. گاڏي رات جو ٩ وڳي
...ماريٽزبرگ ۾ پهتي. اتي هڪ گورو مسافر
...آيو ۽ گانڌيجيءَ کي گورو نه ڏسي، لهي
...ٻاهران ۾ عملدار وٺي آيو. گانڌيجيءَ کي
...چوڻ لڳو ته ٽين گاڏي منجهان جو اوهان
...کي وان گاڏي ۾ وڃڻو پوندو. گانڌيجيءَ
...ڪيس بهو ته مون وٽ گاڏي جي ٽڪيٽ
...ڏني. ڊربان ۾ ٻڌڻ ڏنو ويو. پر عملدار
...جيس نه ٻڌو ته مون کي پوليس گهرائڻي
...پوندي. گانڌيجيءَ چيو ته مان گاڏي مان ڪڍڻ
...لهندس، ڀلي پوليس گهراءِ. پوءِ پوليس وارو
...آيو. گانڌيجيءَ کي ٻانهن کان پڪڙي گاڏي
...مان ٻاهر ڪڍيائون ۽ سندس سامان به گاڏي کان
...ٻاهر ڪڍي ڦٽو ڪيائون. گانڌيجيءَ ڄڻ ته ولي
...گاڏي ۾ چڙهڻ قبول ڪونه ڪيو، سو گاڏي
...۾ روانگي لي وئي. گانڌيجيءَ کي واسو ولڻ
...۾ تڪليف پئي. گانڌيجيءَ انهيءَ واقع جي

تار جنرل منيجر کي موڪلي ڏني جنهن
ڪري ٻي گاڏيءَ ۾ خاص ڪمري جو بندوبست
ٿيو. چارلس ٽائون کانپوءِ ريل گاڏي نه هئي
سو ڪوچ گهوڙي گاڏيءَ ۾ چڙهڻو هو جنهن
لاءِ گانڌيجيءَ کي ٽڪيٽ هئي. ڪوچ ۾
مسافر ڪمري اندر وهڻا هوا پر گانڌيجيءَ کي
”ڪولي“ ڏسي اندر وهڻ نه ڏنو ويو. اهو
ٻيو گورن جي ويهڻ لاءِ. گانڌيجيءَ کي سنس
جي ڀر ۾ ويهاريو ويو. ٣ بجي ڪوچ پرديڪوپ
پهتي. اتي گورو گانڌيجيءَ کي چوڻ
لڳو ته اٿ ته مان وهان. تون سنس جي
پيرن ۾ ويهه. گانڌيجيءَ چيس ته مون کي ته
اندر وهڻ جو حق هئو پر تو مون کي هت
ويهاريو، هاڻ ان ته تو اتاريندين. مان
اندر هلي وهڻ لاءِ تيار آهيان.
اهڙي طرح گانڌيجيءَ جي انڪار ڪرڻ تي
گورو يڪدم گانڌيءَ کي مُڪون لڳي ڪنن
وٽ لڳائون هڻڻ لڳو ۽ ڪيلي هيٺ لاهڻ
لڳو. ڪوچ جو نوڪر هنڪي پڪڙي وينو
۽ گورو ڪيٽ وڌ ٻاڦائيندو رهيو. ساڻن
ٽالي ڪوچ اسٽينڊرٽن ۾ پهتو جت سيٺ
عيسا حاجي سومر جا هندستاني نوڪر ڪيس
وٺڻ آيا هئا. انهن کي ڏسي گانڌيجيءَ کي
آٿت مليو. گانڌيجيءَ ڪوچ ڪمپني جي
ايجنٽ کي سمورو احوال لکي موڪليو
جنهن جواب ڏنو ته اڳتي ٻيو ڪوچ ويندو
جنهن ۾ اهو واقعو نه ٿيندو. اهڙي ڪوچ ۾
چڙهي جوهانسبرگ پهتي. گانڌيجي
گرانڊ نيشنل هوٽل ۾ رهڻ لاءِ ويو
پر ڪيس گورو نه ڏسي منيجر هوٽل ۾ اچڻ
نه ڏنو. آخر گانڌيجي محمد عمر ڏين جي

تنهن لاءِ نه سگهندو آهي. اهو منشير جي ڏونين تي چٽيل هوندو آهي.
— باب

سڀئي وچ. صاحب تي ڪيس ڪرڻ سان ڪجهه ٿيڻو نه آهي. تون انگلنڊ مان تازو آيو آهين؛ انگريزي آفيسرن جي خبر نه اٿئي. اهڙو حال ڳڻن ٿي وڪيلن ۽ بئريسٽرن جو ڪن تا. صاحب جي برخلاف ڪجهه ڪندين ته پاڻ کي برباد ڪندين. توکي زندگيءَ جي اڃان خبر ڪانهي.

ڪاٺياواڙ سارو ٿي راجائن ۽ پوليٽيڪل آفيسرن جي سازسازيءَ، چڙهتا چڙهتي ۽ منصوبن ۾ مبتلا هئو؛ سو گانڌيجيءَ لاءِ ديوان ٿيڻ مشڪل هو. هن انگري بمبئي هاءِڪورٽ ۾ وڪالت ڪرڻ لاءِ نالو داخل ڪرايو. ۾ اصيل ملن تنهنکان اڳ ڪيس هندستاني قانونن جي ڄاڻ حاصل ڪرڻي هئي. ڪيس ائين تي ڇيو ويو ته هاءِ ڪورٽ ۾ پرئڪٽس ڄمائڻ لاءِ پنج ڏه ورهيه ته لڳي ٿي ويندا. آخر ڇهه مهينا بريف ليس بئريسٽر طور گذاري گانڌيجي موٽي راجڪوٽ ويو. اتي سندس ڀاءُ وڪيل هئو. هن جي مدد سان ڪيس عريضا، درخواستون لکڻ وغيره جا ڪيس اچڻ لڳا جنهن ڪري ٽي سو ڪن رپيا درمهني ڪمائي ليڻ لڳس؛ پر هرڪنهن آفيس ۾ رشوت زور هئي. سرشتيدار جي ناجائز ڪمائي آفيسرن کان بيٺي تي بڌي. انصاف ملڻ جي آس توري! گانڌيجي ڪاٺياواڙ جي ڪورٽن مان نراس ٿي پيو. ايتري ۾ گانڌيجيءَ کي سندس ڀاءُ جي معرفت آفريڪا ۾ مقدمي ۾ مدد ڪرڻ جي آڇ ملي. پوربندر جي واپارين دادا عبدالله اينڊ ڪمپني جي فرم جي چاليهه هزار پائونڊن جي دعوا سندن ٿي عزيز سيٺ حاجي طيب خان مجيد تي چالو هئي، جنهن ۾ اتي جا مشهور وڪيل پڻ ڏرين ڪيا هئا. گانڌيجيءَ کي گجراتي ڄاڻ هئڻ ڪري مقرر ڪيو ويو هو ڏرين جو حساب ڪتاب گجراتيءَ ۾ رکيل هئو. گانڌيجيءَ کي پارٽين مهين لاءِ ڏيڍ سو پائونڊ روڪ ڏيڻا ڪيائون؛ تنهن کان سواءِ اوٽ موٽ جو فرسٽ ڪلاس جو ڀاڙو ۽ اتي رهڻ جي ڪاڌي پيتي سوڌو سمورو خرچ. گانڌيجيءَ جي ماتا ته اڳيئي گذاري ويئي هئي جڏهن گانڌي اڃان لنڊن ۾ هئو. باقي استريءَ جو وڇوڙو سٺڻو پيس. ڪيس ۾ ٻار ٻچي ٿيا هئا. استريءَ کي آٿت ڏنائين ته سال ڄاڻ گذريو. موٽي ورڻي ملنداسين. آفريڪا وڃڻ لاءِ بمبئيءَ پهتو پر جهاز تي فرسٽ ڪلاس جي ٽڪيٽ ٿي نه ملي. آخر گانڌيجي ڪئپٽن وٽ لنگهي ويو جنهن ڪيس پنهنجي ڪيبن ۾ وٺي هلڻ قبول ڪيو. جهاز جڏهن نيٽال جي بندر ڊربان تي پهتو ته اتي عبدالله سيٺ ڪيس وٺڻ آيو. ٻئي ڏينهن عبدالله سيٺ پنهنجن وڪيلن سان گڏائڻ لاءِ گانڌيجيءَ کي ڪورٽ ۾ وٺي ويو ۽ اتي هنن سان سندس واقفيت ڪرايائين. گانڌيجيءَ کي انگن تي يورپي ڍنگ جا ڪپڙا هئا ۽ مٿي تي پڳڙي ٻڌل هئس. ماجسٽريٽ گهور ڪري گانڌيجيءَ ڏي نهاري رهيو هو ۽ آخر ڪيس حڪم ڪيائين ته پڳ مٿي تان لاهه. گانڌيجيءَ پڳ لاهڻ کان انڪار ڪيو ۽ ڪورٽ مان نڪري هليو ويو. مطلب ته گانڌيجي ڪورٽ ۾ گهڙڻ سان جهيڙي ۾ پئجي ويو. گانڌيجيءَ اخبارن ۾ لکيو ته پڳ مٿي تي پائڻ هندستانين ۾ عزت ڏيڻ جي نشاني آهي ۽ نه هتڪ

سنڌ جي ڪوجنا ۾ ناڪاميابيءَ کي ڪا جڳهه ڪانهِ آهي
— بابو

سي

...ر ولو، ۽ جيڪو لوهان کي ساڃي ڳل
...ي ڇمات هٺي ان ڏي ڪاٻو ٻاسو ۽ ورائي
...ڏيو. جيڪڏهن لوهان جو ڪو ڪوٽ
...ڪٺي وڃي ته ڪيس الڳڪو ۽ ڪٺي وڃڻ
...ڏيو."

...گانڌيجي گيتا، ٻڌ جيوني، يورپ جو لي...
...نون عهدنامو جي سکيا جي هڪ جهڙائي...
... غور ڪندو رهيو ۽ ان ڌرم گرنٿ جي

گرنٿ پڙهڻ جو ۽ ڪيس چاهه وڌيو ۽ ڪارلائيل جو لکيل ڪتاب "وير-پيغمبر" پڙهيائين ۽ ان مان حضرت محمد جي دليري ۽ فقيرانه رهڻيءَ جي ڄاڻ پرايائين. ناستڪن جي مت کان به واقف ٿيو خاص ڪري پارسي ورش جي هٿيچڪ مسٽر برئڊلا جي سنگ ۾ هو ڪنهن به هندي ود يارٿيءَ جو اڻ ٻڌل نه هئو ۽ هن جو ناستڪ پڻو به اوترو ئي مشهور هئو.

۲- روزگار، لوڪ سيوا ۽ ڌرم جگياسا

گانڌي جي بئرسٽر ٿي موٽي راجڪوٽ
...ار ۾ ڪاٺياواڙ راڄائن وٽ ديوان ٿيڻ جو
...سندس سپنو لڙس لاءِ ميٺجي ويو.
...راجڪوٽ ۾ جيڪو انگريز پوليٽيڪل ايجنٽ
...هئو سو انگلنڊ ۾ گانڌي جيءَ سان واقف
...ٿيو هئو ۽ چڱيرو وهنجو ناتو ٿي ويو هون.
...گانڌي جيءَ جي ڀاءُ جو معاملو هن وٽ هئو.
...پالس ٿي ڏوهه اهو مڙهيل هئو ته پوربندر
...جي راڻي کي سيڪريٽري ٿي غلط صلاح
...ڏني هئائين. هن گانڌي جيءَ لاءِ زور
...آندو ته سندس ڀاري ۾ پوليٽيڪل آفيسر
...کي سفارش ڪري ۽ ڪيس سمجهائي.
...گانڌي جيءَ کي اهيا ڳالهه وڻي ڪين پر ڀاءُ
... [illegible] ضري لاچار ويو. ليڪن آفيسر
... [illegible] ورلو لنهن مان گانڌي جي
... [illegible] اهو انگريز آفيسر موڪل
... [illegible] ، هڪ طرح هني هليو ۽
... [illegible] ، عهدي لي
... [illegible] طرح لو وڙلي.
... [illegible] والشيد جو
... [illegible] ڏي جي اجل

ڳالهه سمجهائڻ جي ڪٺي ته صاحب اٿي هلڻ لڳو. گانڌي جي عرض ڪيس نه معاملو سمجهه ته سهين. لنهن ڀاڻ صاحب کي منبان لڳائي ۽ پٽيوالي کي سڏي ٻاهر ڪڍڻ لاءِ چيائينس. پٽيوالي گانڌيءَ کي ڪلهن لي هٿ رکي ڪمري مان ٻاهر ڪيو. گانڌي جيءَ کان اهو سنو ڪين ويو سو يڪدم ڪيس خط لکيائين ته اوهان منهنجو اپمان ڪيو آهي ۽ پٽيوالي کان هلان ڪرائي آهي. ان لاءِ پڇتاءُ ظاهر ڪريو نه ته اوهان لاءِ ڪارروائي ڪندس. آفيسر جواب لکيس ته جيڪي وڻيني سو وڃي ڪر، لون منهنجي چوڻ لاءِ ٻاهر نه ولين ته هنڪري پٽيوالي هٿان لوڪي ڪڍايو ويو. گانڌيجي ويچار ۾ پئجي ويو ته آفيسر سان ڇا ڪجي. ان ڏينهن بمبئيءَ جو ناليرو اڳوان ۽ مشهور وڪيل سر فيروز شاهه مهتا راجڪوٽ ۾ ڪنهن ڪيس هلائڻ لاءِ آيو هئو. هنکي سڄي ڳالهه لکي موڪليائين. سر فيروز شاهه جوابي موڪليس ته جي چار ڏوڪڙ ڪمائي گذران ڪرڻو اٿئي ته ٻي عرلي چپ ڪري

سائين ... ڪان هندي آهي، اها اسانجي اندر جي وستو آهي.
— ٻاپو

ايترو شونق پيدا ٿيس جو گانڌيجيءَ ڀاڄي
ڪلب برپا ڪئي ۽ ويجيٽيرئن نالي اخبار
۾ ان وشيه تي وقت بوقت ليک لکڻ لڳو.

گانڌيجي جنهن مطلب لاءِ انگلنڊ ۾ آيو
يعني بئريسٽر ٿيڻ لاءِ سو ١٠ جون ١٨٩١ع ۾
امتحان پاس ڪيائين ۽ ١١ تاريخ اتي هاءِ
ڪورٽ ۾ بئريسٽر طور رول تي سندس نالو
چڙهيو. پر انگلنڊ ۾ ٿي ڪيس ديش درشن
۽ قوم درشن جي پياس جي پرپرٽا ملي.
گجرات مان رواني ٿيڻ وقت ڪيس انگلنڊ ۾
مدد وٺڻ لاءِ ديش ڀڳت دادا ڀائي نوروجي
لاءِ سفارش جي چٺي ملي هئي. جڏهن جڏهن
دادا ڀائي نوروجي جي وياکياڻ جي خبر
پئجي ٿيندي هئي تڏهن گانڌيجي اتي حاضر
ٿيندو هو ۽ اکير سان سندن ڀاشڻ ٻڌندو
هو ۽ درشن ڪندو هو. دادا ڀائي جيڪا
هندي وديارٿين لاءِ سڀا ڪولي هئي انجي
ميٽن ۾ پڻ گانڌيجي ويندو هو. تنهن کان
سواءِ انگلنڊ جي ڪنزرويٽو ڌر جي سياسي
فريڊرڪ پنڪاٽ سان پڻ گانڌيجيءَ جو گڏجڻ
ٿيو جنهن ڪيس صلاح ڏني ته ڀارت جو اتهاس
پڙهي ۽ خاص ڪري ١٨٥٧ع واري بلوي
بابت مسٽر ڪائي ۽ مئڪليان جو ڪتاب
تنهن جو ابياس ڪري.

انگلنڊ ۾ گانڌيجي ٿياسافيڪل سوسائٽيءَ
جي پريزيڊنٽ مئڊم بلئويسٽڪي سان گڏيو
۽ شريمتي اني بيسنٽ سان به واقفيت ٿيس.
سندس ڪتاب ”ٿياسافي جي ڪنجي“ پڙهڻ
مان گانڌيجيءَ ڏٺو ته هندو ڌرم ۾ ڪريو
ڀرم ۽ سنسا ڀريل نه آهن جهڙي ڪرستان
چوندا هئا. ٻن ٿياسافسٽ دوستن سان گڏجي
ايڊون آرنولڊ جو ڪيل گيتا جو انگريزي ترجمو
Song Celesial پڙهڻ لڳو ۽ گانڌي انجو مول
سنسڪرت پڙهندو ويندو هو. گانڌيجيءَ ٻاڻ
لکيو آهي ته:

ध्यायतो विषयान्पुंसः संगस्तेषूपजायते ।
संगात्संजायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥
क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः ।
स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥

२-६२, ६३

”ماڻهون وشين ۾ ڌيان ڏيڻ ڪري انهن
جي سنگ ۾ اٽڪي ٿو، ان مان وري
ڪامنا پيدا ٿئي ٿي ۽ ڪام مان ڪروڌ
ٿو اڀري ۽ جوشيلن حواسن مان بي حوصلو
ٿيو ٿو پوي ۽ سمرتي به خلاص ٿيو
وڃي. پوءِ ٻڌي ناس ٿي ٿئي ۽ آخري
طرح من ۽ ٻڌي ۽ منش پاڻ به ناس ٿو ٿئي.
مٿيان سلوڪ منهنجي من تي گهرو اثر
ڪري ويا ۽ اڃان به پيا ڪنن ۾ وڄن.
اهو ڀڳوت گيتا هڪ بي بها پستڪ
آهي. منهنجي دل ۾ ويٺي ويو آهي ته
ستيه جي گيان لاءِ اهو اعليٰ ۾ اعليٰ
گرنٿ آهي. گيتا مايوسيءَ جي مهل ۾
مونکي امولهه سهائتا ڏني ٿي.“

انهن ٿياسافسٽ دوستن گانڌيجيءَ کي ايڊون
آرنولڊ جو ٻيو پستڪ ٻڌ ڀڳوان جي جيون
Light of Asia پڻ پڙهڻ جي صلاح ڏني.
گانڌيجي پڙهندي جڪڙجي ويو. هڪڙو
شروع ڪرڻ سان وچم ڪين ڇڏيائين. انهن
ئي ڏينهن ۾ گانڌيجيءَ کي هڪ ڪرستان
دوست بائيبل (انجيل) پڙهڻ لاءِ صلاح ڏني.
نئون عهد نامو New Testament گانڌيجيءَ
جي من ۾ گهڙي ويو خاص ڪري حضرت عيسيٰ جو
”مان اوهان کي چوان ٿو ته پاپ جو بدلو

پياد آهي ستيہ. ستيہ ئي منهنجي جيون
جو آڌار ٿي پيو...“

گانڌيجي ١٨٨٧ع ۾ مئٽرڪ پاس ڪئي ۽ ڀاونگر ڪاليج ۾ داخل ٿيو پر پڙهي نہ سگهيو سو گهر موٽي آيو. سندس مائٽن کي هڪ مترصلاح ڏني تہ لنڊن موڪليوس تہ ٽن سالن ۾ بئريسٽر ٿي ايندو ۽ ڪنهن نہ ڪنهن راجا وٽ ديوان مقرر ٿي ويندو. گانڌيجيءَ کي پاڻ ڊاڪٽري سکڻ جو شوق هئو پر انهيءَ ڊگريءَ ۾ ديوان نہ مقرر ٿي ڪين سگهندو سو ڀائرن بئريسٽر ٿيڻ لاءِ چيس. گانڌيجيءَ جو ننڍي ئي ڪستورباءِ سان وواه ٿي چڪو هئو. ٻئي لڌهن ليڙهن سالن جي عمر جا مس هئا. انگلنڊ ۾ پڙهائيءَ جي خرچ لاءِ ڪستورباءِ جا گهڻا وڪڻڻ جو ويچار ڪيائون پر ڀائرن چيس تہ ٻي طرح بلو ڪنداسون. سندس ماتا موڪل ڏيڻ جي نہ ڪري، ڇو جو انگلنڊ وڃي ڪيترا هندو ودهارٿي ڀرشٽ ٿي آيا آهن. ليڪن بيچرجي سواميءَ جي وچ پوڻ تي ماتا ميتا ڏني پر پٽ کان وچن ورتائين تہ ماس مدرا ۽ پر استريءَ جي ويجهو نہ ويندو. بمبئي جي مود بنيا پنچائت ڪيس ناتهون لاهي ڇڏيو ۽ اعلان ڪيو تہ جيڪو پنچ گانڌيجيءَ کي جهاز تي چڙهڻ ويندو تنهن تي سوا روپيو پنچائتي ڏنڊ وڌو ويندو! گانڌيجي ٤ سيپٽمبر ١٨٨٨ع بمبئيءَ مان جهاز ۾ چڙهي لنڊن لاءِ روانو ٿيو.

واٽ تي جهاز جڏهن مالٽا پهتو تڏهن هڪڙي سنڌي واپاري ان جهاز ۾ چڙهيو جو لنڊن مان آيل هئو. لنڊن ۾ گانڌيجيءَ کي رهڻ لاءِ جڳهہ انهيءَ سنڌيءَ ڳولهي ڏني جو هوٽل ۾ هڪ ڏينهن جو بل ٣ پائونڊ ڏسي گانڌيجي وائڙو ٿي ويو. خرچ ايڏو گهڻو ۽ پيٽ ۾ بک جو هوٽل جو کاڌو کيس مور ڪين وڻيو. جهاز ۾ ۽ پوءِ انگلنڊ ۾ کيس چيو ويو تہ اتي جي ٿڌ ۾ گوشت کائڻ کان سواءِ ٻيو ڪو چارو ڪونهي. پر گانڌيجي ماءُ کي ڏنل وچن جي پالنا ڪندو رهيو. هڪ ويشنو ريسٽارنٽ ڳولهي لڌائين جتي هو کائڻ لڳو. پورو انگريز ٿيڻ لاءِ انگريزي پوشاڪ، بوٽ سوٽ ۽ هئٽ ورتائين؛ ڊانس (ناچ) سکڻ جو سبق وٺڻ لڳو؛ وائولن ساز وڄائڻ لاءِ هڪ ڇوڪري اُستاد وٽ وڃڻ لڳو. لنڊن جي فئشنبل لوڪن جي ٻولي فرينچ سکڻ بہ شروع ڪيائين. هڪ ڏينهن دوست سان کيل ڏسڻ ويو. اول هڪ مشهور ريسٽارنٽ ۾ گهڙيا. سوپ رکي ويا تہ گانڌيجي پڇڻ لڳو تہ ان ۾ گوشت تہ ڪونهي. دوست چيس تہ هي جهنگلي پڻو هت نہ هلندو. پر گانڌيجيءَ ماءُ کي ڏنل وچن نہ وساريو ۽ ريسٽارنٽ مان ٻاهر اڪيلو هليو آيو ۽ پوءِ پورو فئشنبل انگريز ٿيڻ وارو دور بہ ڇڏي ڏنائين. ٽن مهينن جو چڪر ختم! گانڌيجيءَ کي هڪ اصلي عادت هئي خرچ جو پائي پائي ٿي حساب رکڻ. ان مدجهان ئي اوڻتو خرچ بند ڪرڻ ۽ ڪفايت ڪرڻ جو گڻ پرايائين جو ليڪ پنهنجي روٽي پاڻ رڌڻ لڳو. ڀاڄي خور ريسٽارنٽ تان ڪي ڪتاب خريد ڪيائين جن ۾ ڀاڄين ورتائڻ جا فائدا ڄاڻايل هئا ۽ پڻ انهن ڪتاب پڙهيائين جن ۾ سادي سرل جيون رهڻ جي مهما ٻڌايل هئي. ان ڪري سادي جيون مان گانڌيجيءَ کي آنند اچڻ لڳو. ڀاڄي ورتائڻ جو پرچار ڪرڻ جو

مهشير جي سچي پچار سندس نمرتا مان ٿيندي آهي.

— بابو

"هوئي ستيه آهي ٻيو سڀ مٿيا آهي."
(ब्रह्म सत्यं जगत मिथ्या)
انهيءَ ڪري مهاتما گانڌيءَ پنهنجي جيون کي ستيه جو پريوگ ڪري ڄاتو. انهيءَ ستيه مان ئي ڀارتواسين ۾ اتحاد لوڪ شڪتي اوليائين. مهاتما گانڌي چوندو هو ته:
"مان ايشور جي ڀڳتي سندس ٻارڻين جي سيوا ڪرڻ ۾ ڏسان ٿو."

---

[٢] ولايت ۾ وديارٿي جيون

موهن داس ڪرمچند گانڌيءَ جو جنم ٢ آڪٽوبر ١٨٦٩ع تي سدماپوري (پوربندر) شهر، ڪاٺياواڙ ۾ ٿيو. اسڪول جو علم راجڪوٽ ۾ پرايائين جتي سندس پتا راجستانڪ ڪورٽ ۾ ديوان مقرر هو. سندس ننڍپڻ جي يادگيرين ۾ ٻه واقع خاص جڳهه والارين ٿا — شروڻ ڪمار ڪيئن پيءُ ماءُ کي ڪلهي تي کڻي تيرٿ ڪرائڻ نڪتو ۽ راجا هريشچندر ڪيئن ڌرم جي صدقي پيڙائون برسر ڪيون.

"سچ تي هلندي سور سختيون سهڻ جي وارتا ور ور منهنجي اکين ۾ لڙڪ آڻيندي هئي؛ مان ائين ئي چوڻ لڳس ته ڇو ڪين ٿا سڀئي راجا هرشچندر جيان سچار ٿين. ستيه جي نالي ۾ ڪشٽ ڪاٽڻ جو آدرش مونکي اُمنگ ڏيارڻ لڳو..."

موهنداس جي ماتا سدائين ٻئي ورت رکندي هئي. سندس پتا، خاص ڪري پڇاڙيءَ جي ڏينهن ۾، هڪ ودوان برهمڻ کان گيتا جو پاٺ سکندو هو ۽ پاڻ به سلوڪ اُچاريندو هو. لهذا مهاراج پنهنجي سريلي آواز سان رامايڻ جا دوها ۽ چوپايون ڪرمچند جي پير ۾ ويهي ڳائيندو هو ۽ وڏي شردا سان اَرٿ سمجهائيندو هو. موهن جي دل تي اِن جو گهرو اَثر ويٺو. تڏهن کان گانڌيجيءَ تلسي ڪرت رامائڻ کي ڀڳتيءَ جو ڀنڊار ڪري ڄاتو.

انهن ڏينهن ۾ گانڌيجيءَ کي ڀارت جي آزاديءَ جو ويچار لڳي ٿيو. اُن ئي آيو هو ته انهيءَ ٻاني سان ئي سندس دوست کيس گوشت کائڻ لاءِ هرکايو. "جي انگريز گوشت کائو آهن تڏهن هندستان تي راڄ ٿا ڪن؛ اسين به گوشت کائينداسين ته ٻيا ٿينداسين ۽ انگريزي راڄ کان آزادي ملندي." جڏهن عيسائي، ڪرستان، هندو قوم ۽ هند ديش جي لاءِ گهٽ وڌ ڳالهائيندا هئا ۽ ڌرم بدلائڻ بعد ديسي ويس وڳا بدلائي يورپي وڳا پائي شراب ۽ وڏو گوشت کائڻ لڳا، تڏهن موهن انهن جو وري منهن ڏسڻ ڪين چاهيندو هو. سچ ڳالهائڻ لاءِ ٻه لڪي هئس. گوشت کائڻ جي ڳالهه انهيءَ ڪري پيءُ کي ڏنائين جو ماءُ سان ڪوڙ ڳالهائڻو ٿي پيس جو ٻاهران گوشت کائي اچي ڪري گهر ۾ روٽي نه وٺندو هئس ۽ ان لاءِ ماءُ کي ڪونه ڪو ڪوڙو بهانو ٿي ڏيڻو پيس.
گانڌيجيءَ پنهنجي ننڍپڻ لاءِ لکيو آهي:
"ڪڏهن ڳالهه منهنجي من ۾ اوٿي گهڙي ويهي نه ٿيڻي ۽ مونکان سڀ ڳالهه جي جڙ آهي ۽ ٿيڻي ۽ مونکان جو

جيئن پاڻيءَ جون بوندون ملي سمنڊ ناهين ٿيون تيئن اسين ۾ مترا چاري ڪري مترتا جو ساگر ٺاهي سگهون ٿا.

ٻارهه ورش جي چمتڪارڪ لوڪ شڪتي
پرڪيت ٿي مهاتما گانڌيءَ جي الوکي وات
اهنسا ۽ ستياگرهه منجهان. انگريزن جي
ڌاراسنا ۾ هتيا ڪانڊ ۽ الي پارلين جي
آٻزرو هليدان ساري جڳت کي وسمه (حيراني)
۾ وجهي ڇڏيو–هرشيءَ سان ڪلدي پنهنجا
متا ٿوڙايا ۽ ديش جي آزاديءَ خاطر سر ٻر
جي پيت ڏيئي ڇڏيا! ڪيڏو نه پوتر درشيه!

”اڀيان اُڏي وتي، ٻوڙن سر سنياسا
ڪال جي هٿ، ڪسڻ جو ڪرب وڃي.“
”سر ڏي نه سرهو ٿئين“.

نه رڳو گجرات ۾ سمنڊ ڪناري ڌاراسنا
ڪانڊ رچجي رهيو هئو پر ساري ملڪ ۾
ٿڪر ٿڪر تي ڌاراسنا جو درشيه هئو:

”ملڪ مڙيوئي منصور
ڪڙي ڪهندين ڪيترا؟“

مهاتما گانڌي جي پرشارٿ سان ديش کي
آگسٽ ١٩٤٧ ۾ سواڌينتا ۽ سوراڄ حاصل ٿيو.

هندستان مان غريب جي ڪرميا مزور ٺلجي
ڏکڻ آفريڪا ۾ يورپي گورن جا کيت آباد
ڪرڻ ويا هئا ٿن کي سنگهٽت ڪري
پار ٿواسين جي سومان ٻچائڻ لاءِ گانڌي جيءَ
١٩٠٨ع ۾ اتي جي گوري سرڪار سان
ٽڪراءُ ڪاڌيون. تڏهن ٻارهه جي مشهور
اڳوان گوپال ڪرشن گوکلي گانڌيجيءَ جي
ازحد پرشنسا ڪندي چيو:

”گانڌيجيءَ مٽيءَ مان مهاٻير بڻايا آهن.“

Gandhi has made heroes out of clay

اڻ پڙهيل غريب هندستاني مزورن
جيڪو ساهس ڏکڻ آفريڪا ۾ ڏيکاريو
تنهن مان دنيا ۾ هڪ پنجي ويئي نه
هڪ هوڻ هار هستي دنيا ۾ اُڀري آهي.

راجنيتي ڪاريه ڪرڻ جي شڪتي
گانڌيجيءَ ڪٿان ۽ ڪيئن پرائي تنهن لاءِ
پاڻ ئي لکيو اٿس:

”آتمڪ جيون جي ساڌنا سان ئي
مونکي سياسي ڪم ڪرڻ جو ٻل مليو
آهي......

جي ٽيهه ورهيه لڳاتار مان پورو پورو
يتن ڪندو رهيو آهيان ۽ تڙپندو رهيو
آهيان نه مونکي آتم درشن ٿئي، مان
ايشور منهان مهن ساڪيات ڏسان. موڪش
جي پراپتي ٿي گهران ٿو......

منهنجو رهڻ ڪرڻ، هلڻ چلڻ ۽ منهنجي
جيوت اُنهيءَ لي مطلب لاءِ آهي. مان جيڪي
ڪريان ٿو، ڳالهائڻ لوڙي لکڻ ۽ راجنيتي
کيتر ۾ منهنجون سيئي سرگرميون انهيءَ
موڪش جي پراپتيءَ لاءِ آهن...“

”ايشور جون وياکيائون ڪئين ڪيون
الن چو نه ايشور جو درشن الڪ پرڪار
ٿيندو رهي ٿو. ايشور جي مهما مونکي
اچنبي ۾ وجهيو ڇڏي. منهنجي پڪتيءَ
جو ايشور آهي ستيه. مون اڃان ايشور
لڌو نه آهي پر مان ايشور جي ئي کوجنا
۾ لڳو پيو آهيان ۽ انهيءَ مارگ ۾ مان
پنهنجو سڀ ڪجهه تياڳ ڪرڻ لاءِ تيار
آهيان. پنهنجي حياتي ڏيڻ جو ضرور پيو
نه اميد اٿم نه ان ڪان نه ڪين گسندس....
هي مارگ ڪٺن آهي: ٻاڪيءَ جي ڌار
وانگر تيز ۽ تنگ آهي .... پر انهيءَ
پٿ تي هلندي ڪئين وار ساڪيات ستيه،
ايشور جي حياتي پئي ملي اٿم ۽ مونکي
اٿين پيو ڀاسي ته:

ستياگرهيءَ جو هٿيار آهي پريم ۽ ان مان پيدا ٿيل وشواس
— ٻاپو

سنڪيپ جيون چرتر

[1] آزاديءَ جو اوتار

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत।

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम्॥ —गीता ४-७

گيتا ۾ شري ڪرشن ڀڳوان چيو آهي ته جڏهن جڏهن ڌرم جي هاڃي ٿئي ٿي ۽ اڌرم وڌي ٿو وڃي تڏهن مان پرگهٽ ٿيان ٿو. ڀارت ورش هزارن ميلن جي دوري تان آيل انگريزن جي غلاميءَ جي زنجيرن ۾ جڪڙجي ويو هو. ٽيهه ڪروڙ هندواسين تي ٻه لک انگريز ٻه سو ورهيه راڄ ڪندا رهيا ۽ جو ديش ڪنهن وقت جڳت ۾ ڏاهن، هنرمند، سکي ۽ بلوان طرح ڄاڻايو ويندو هو سو ٿورڙن، بي هنر، دکي ۽ بي علمي ۽ ٻين ۾ مبتلا ٿي ويو. اهڙي وقت مهاتما گانڌي جنم وٺي آيو ۽ سندس جيون چٽجي ٿو ته ڀارت ورش جي آزادي حاصل ڪرڻ لاءِ آندولن هلائيندي ٿي سگهي ٿي. ديش جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ پرچار ڪيائين. جوت جوت ۾ وڃي وطن جي عام جنتا کي جاڳرت ڪيائين. نه رڳو مردن کي، پر استرين کي به ميدان جنگ ۾ آندائين. جيون ڏنا ۽ ايئن ٻالڪ به آزاديءَ جا سپاهي بڻايائين. ڀارت جي ڪروڙها لوڪن ۾ سوراج پراپتي لاءِ اُڏ اتساهه پيدا ڪيائين، جيڪو اڳ ڪنهن نه ڏنو نه ٻڌو. ١٩٣٠ع ۾ جڏهن مهاتما گانڌي پنهنجي آشرم واسين کي وٺي سمنڊ تٽ لاءِ ڊانڊي مارچ تي روانو ٿيو ۽ لکيائين ته:

"آءٌ سوراج وٺي ورندس يا منهنجو مڙهه سمنڊ ۾ لڙهندو ڏسندا..."

تڏهن نه رڳو احمدآباد مان پر ڀارت ورش جي هر هڪ نگر ۽ ڳوٺ مان ڀارتواسي اُٿيا ۽ سوراج استاپنا ڪرڻ لاءِ تيار ٿي پيا. اپريل ١٩٣٠ع ۾ پروچ شهر ۾ نرمدا نديءَ جي ڪناري لکيا ديشواسين جي سنمک مهاتما گانڌيءَ جيئن ڏنو:

"منهنجو نه جنم ٿيو آهي ڀارت ورش کي انگريزن جي غلاميءَ کان آجو ڪرڻ لاءِ..."

سانجهيءَ ڌاري جڏهن مهاتما گانڌي ۽ سندس ستياگرهه آشرم جا ساٿي پرڀات ۾ نرمدا ندي پار ڪري رهيا هوا تڏهن هزارين لوڪ

"رگهوپت راگهو راجا رام
پتت پاون سيتا رام"

جي ڌون اچاريندا سانس وداع ڪرڻ آيا ۽ ائين ٿي ڏٺو ته ساڪيات رام چندر ڀڳوان سيتا ماتا جا بند خلاص ڪرڻ لاءِ لنڪا وڃي رهيو آهي.

گيتا جي هڪ ٽن اپياس جي ڀيٽ ۾ هڪ آئونس عمل وڌيڪ قيمتي آهي

— گانڌي

باپوجيءَ جي جيون جون مکيه منزلون

۱۱- ۲ آڪٽوبر- پوربندر ۾ جنم.
۱۱۱- راجڪوٽ ۾ سکيا جو آرنڀ- مڱڻو.
۱۱۱- ڪستوربا سان شادي.
۱۱۱- پتاجيءَ جو مرڻ.
۱۱۱- مئٽرڪ پاس ڪرڻ- ڪاليج ۾ داخلا.
۱۱۱- ۴ سيپٽمبر ولايت روانو.
۱۸۹۱- جولاءِ، ماتاجيءَ جو مرڻ.
۱۸۹۳- اپريل، وڪالت ڪرڻ لاءِ آفريڪا روانو.
۱۸۹۵- نيٽال ۾ ڪانگريس جي ستاپنا.
۱۸۹۶- ڀارت ۾ اچڻ- نيتائن سان ملاقات.
۱۸۹۹- بوئر لڙائي ۾ انگريزن جي سهايتا.
۱۹۰۱- ڪلڪتي ڪانگريس ۾ شرڪت.
۱۹۰۴- فينڪس آشرم جي ستاپنا.
۱۹۰۶- زلو بلوو- زخمين جي سيوا.
۱۹۰۸- عارضي صلح، پٺاڻن جو حملو، وري گرفتار.
۱۹۱۳- وري ستياگره، گرفتاري ۽ آزادي، سمه ڏينهن اپواس.
۱۹۱۴- ڏکڻ آفريڪا لاءِ.
۱۹۱۵- ڀارت ۾ واپس- قيصرِ-هند ميڊل
۱۹۱۷- ۱۷ اپريل، چمپارن ستياگره.
۱۹۱۸- احمدآباد مل مزدورن جي هڙتال.
۱۹۱۹- رولٽ قانون، ٦ اپريل اپواس، ۱۳ اپريل جليانوالا باغ، "ينگ انڊيا" ۽ "نوجيون" آرنڀ.
۱۹۲۰- ۱ آگسٽ تلڪ ورسي، اسهڪار لهر.
۱۹۲۱- پرنس آف ويلس جي آمدني- دنگا.
۱۹۲۲- ۵ فبروري چوراچوري فساد، ستياگره بند، ۱۰ مارچ گرفتار، ٦ سال جيل.
۱۹۲۴- هندو مسلم ايڪتا لاءِ ۲۱ ڏينهن اپواس.

۱۹۲۸- سائمن ڪميشن جي آمد، بردولي ستياگره، لالا لاجپتراءِ جي شهادت.
۱۹۲۹- لاهور ڪانگريس - مڪمل آزاديءَ جو ٺهراءُ پاس.
۱۹۳۰- ۱۲ مارچ ڊانڊي مارچ، لوڻ جو ستياگره.
۱۹۳۱- ڪراچي ڪانگريس، گانڌي ارون پيڪٽ (۴ مارچ)؛ ڀڳت سنگهه کي ڦاسي (۲۴ مارچ)؛ ٻي گول ميز ڪانفرنس.
۱۹۳۲- ستياگره آندولن وري جاري، ۴ جنوري گرفتار؛ پران تياڳ ورت (۲۰ سيپٽمبر)؛ پوونا پيڪٽ (۲۴ سيپٽمبر)؛ اپواس سماپت (۲٦ سيپٽمبر).
۱۹۳۳- ۲۱ ڏينهن جو اپواس (۸ مئيءَ کان)، آزادي، وري گرفتار، ۱۲ مهنا سزا، وري پران تياڳ ورت (۱٦ آگسٽ)، ۲۳ آگسٽ آزاد، هريجن ياترا.
۱۹۴۰- وِيڪتي گت ستياگره.
۱۹۴۲- ڪرپس مشن، ۸ آگسٽ "ڀارت ڇڏيو" جو ٺهراءُ، نيتائن جي گرفتاري.
۱۹۴۳- ۲۱ ڏينهن اپواس، آغا خان محل.
۱۹۴۴- ڪستوربا جو مرڻ. (۲۲ فبروري)، آزاد (٦ مئي).
۱۹۴۵- پهرين شملا ڪانفرنس.
۱۹۴٦- ڪيبنيٽ مشن.
۱۹۴۷- نواکالي جي ياترا - ۱۵ آگسٽ آزاد، ڪلڪتي ۾ ۷۳ ڪلاڪن جو اپواس.
۱۹۴۸- پران تياڳ ورت جو ۵ ڏينهن هلڻ، پرارٿنا جي ميڙ ۾ بم، ۳۰ جنوري شهادت.

شانتي تلوار جي زور سان نه مگر محبت جي زور سان
ستاپن ڪري سگهجي
— باپو

ڏنو تنهن هڪ نئون نعرو ڪرو تان يا مرو لڙندي
ٿئي آزاد ڀارت ماتا صدا اهڙي هٺ ۾ مرندي

ستاويهه سال سا ساندهه رهي هيءَ ڌرم يڌ جاري
مگر ڪا پل نه تنهن ڇوڙي همت هرگز ڪانهن هاري

گهمنڊي سلطنت جنهن تان نه سورج ٿي لٿو ڪنهن دم
ڪري ٻه پٽ اچي ٻيٺي گهڙو تنهنجو ڦٽو جنهن دم

ٿي جهه جهه ڪار گانڌيءَ جي، اهنسا جي ٿي سر ساري
ظلم، هنسا ۽ ناحق کي لڳي جڙ تي چوٽ ڪاپاري

ڪئي هن بند ماتا جا نئين هڪ راهه ٻتلائي
روحانيت جي وري ٻيهر انوکي شڪت ٻتلائي

سڄو جيون جو ٿيو پورو سڄال لئي زندگي اعليٰ
مليو ڀارت کي قومن ۾ انچو اوچ ٻيد بالا

پريکيا سنت تي پوري، پوش-واڻي جا هن بولي
عداوت، رنج، غم ڌاران، جهلي سيني ۾ تنهن گولي

چئي "هي رام" ويو مک مان امرتا جي کئي پاڻي
شهيدي تاج سر تي "گوڊسي" کان پاڻ پهرائي

زهر پي پاڻ، ويو امرت ڏئي سنسار کي گانڌي
سمائيءَ ٿي سندس زيارت دنيا جا پيا ڪندا پانڌي

جنهن کي شرڌا منجهان تو شيش اڄ هر پارٿي "گمنام"
تو گوڻجي هر گلي ڪوچي الادي ناد سو هي رام!

— گمنام

گوڊسي — مهاتما جو خوني.

عادت انسان کي ڪائي ويندي آهي انڪري اسانکي گهرجي ته
سوچون ۽ بريون عادتون نه پرايون

جڏهن مردانگيءَ منجهي هو ڪانئرتا ڪسي آپنايو
غلاميءَ جو ڪر پيو سايو
بلي احساس ويو ذلت

جڏهن سينو، ڪٽي ڇاتي، هلڻ مشڪل ٿيو ڀاري
جسم ملڪ لاءِ پرٽي، جڏهن لوهه لي پئي زاري

جڏهن سواد ٻنا سان گڏ ويا جسمت، خودي، سومان
براد تنا جي ڪارڻ موڪلائي ويو هليو ايمان

جڏهن ليو شبد "آزاديءَ" جو ٻولن لي ڪٺڻ مشڪل
همت ولي، حوصلو ويو، ويرتا ويئي هلي بلڪل

غلاميءَ جي جڏهن سوڪيو زهر بي سرت ٿيو عالم
جڏهن بي-درد، بي-دل، بي-رحم، بي-غم ٿيو ظالم

جڏهن لوهي زنجيرن کي غنيمت ابوري سمجهي
ر ڌ حمد د ٻشواسين اف هي ڌارئي راج جي پرجهي

جڏهن پيڙهه لي پارت ماتا ٻاڏائي ڪئي فرياد
۽ ڪيتا ٻر ٻتايل تول ڪرشن ڪسي ڏ ٻاڙ ٻو ٻساد

تڏهن آيو وري اوتار موهن جو ڪري ڌارڻ
آزادي حال ڪسان ٻرپوءِ ڏئل پنهنجي وچن ڪارڻ

سياڻي اوچ لئهن نياري، الوڪي ستيهءَ گرهين جي
اهنسڪ ويس، منتڪ، بسرڻ، ٻالڪ ۽ ٻا زالن جي

ٿالي مسرد منيءَ مان لئهي ٻر جان ڦوڪيائين
وهايو خون بل پنهنجو، وهائڻ ٻين جو روڪيائين

سدرشن چڪر جي عيوض هلائي چڪر چرخي جو
اهنسڪ سولو ڏيرن کان وتائين ڪارڻ گولن جو

لمڪ جپٽي منجهان پيدا ڪيائين ويس لاثاني
لڙيا جي جنگ آزادي ٿي سوراج حا بالي

اهنسا ۽ وشواس رکندڙ پل مٽ ٻر شخص هجي، تہ ٻر ڪو فڪر ڪون

جيون گاٿا

(ڪوتا ۾)

ڍهاڪب

جڏهن تي ڌرم جي ڌاڄي وڌي ويو ظلم ڀارت ۾
جڳ جي ديس ويو غربت ۾ ۽ بيڪاريءَ، جهالت ۾

جڏهن ٽيٽيهه ڪوٽي ڀارتي ٻيوس بڻي ٻاندي
گذارڻ پيا حياتي مفلسيءَ ۾ ڏسا ۽ هيڪاندي

جڏهن هو ڏهه ورهين ڏڪار تي ڪيو ديش کي ماندو
ڪٽل فرنگيءَ سنڌين چالين ترين ۾ ملڪ کي آندو

جڏهن هڪ ويلي ڪاڏي لئه تي تڙقيا ٻارڙا ابهم
نه هو ڪين ڪوئي جو لڳائي تن مٿان مرهم

جڏهن پيوهه يتيمن جون نه هو دانهون ٻڌڻ وارو
مثل هڪ قيدخاني جي ويو ٿي ملڪ هو سارو

جڏهن ٻن انگ ڍڪيا دربدر تي ننگ اُڀا، پنبنجا
مگر غيرت منجهان تي ڪين رونڪت تيا ڪڙا ڪنبنجا

جڏهن روٽيءَ جي ٽڪري تي ڪتا مائهون سان ٿي جهڳڙيا
جڏهن هڪ ليڙ لئه وطني تي اڪثر ٻانهون ۾ رڳڙيا

جڏهن لي ديس جي ڪاريگري نابود ڪل ساري
ڪيو محتاج ڌاڙين، ڪاسبي، ڪوري ۽ پڻ هاري

موج مزي ۾ زندگي وتيت ڪرڻ جو نالو جيون نه آهي. ايشور جي اُستتي ڪرڻ ۽ انسان ذات جي سچي سيوا جو نالو جيون آهي — [illegible]

Lead, kindly Light

amidst
Lead, kindly Light, among the encircling gloom
Lead Thou me on:
The night is dark and I am far from home,
Lead Thou me on.

Keep Thou my feet, I do not ask to see
The distant scene; one step enough for me.
I was never thus, nor prayed that Thou
Shouldst lead me on;
I loved to choose and see my path; but now
Lead Thou me on.

I loved the garish day, and spite of fears,
Pride ruled my will: remember not past years.
So long Thy power hath blest me, sure it still
Will lead me on,
O'er moor and fen, o'er crag and torrent, till
The night is gone;
And with the morn, those angel faces smile,
Which I have loved long since and lost awhile.

موت جو ڊر ڇا لاءِ؟ موت کانپوءِ ورڪي جنم آهي يا موڪش. جنم ته ملو
لڳندو ئي آهي، جيڪڏهن چاهيو ته يتن ڪريو ته موڪش به ملي سگهندو.

هري نو مارگ

هري نو مارگ ڇي شورانو، نهين ڪاير نؤ ڪام جوني،
پرٿم پهيلون مستڪ موڪي، وڙتي ليوون نام جوني*،
١. ست، وت، دارا، شيش سمرپي، تي پامي رس پيوا جوني،
سنڌو مڌيي موتي ليوا مانهين ڊڙيا مرجيوا جوني.
٢. مرڻ آنگمين تي پري موني، دل ني دگدا وامي جوني،
تيري آيا جوئي تماسو، تي ڪوڙي نو پامي جوني.†
٣. پريم پنت پاوڪ ني جوالا، پاڙي پاڇا ڀاڳي جوني،‡
مانهين ڊڙيا تي مها سک ماڻي، ديکنارا داجهي جوني.
٤. ماٿا ساٽي مولکهي وستو، سانپڙوي نهه سهيل جوني،
مها پد پاميا تي مرجيوا، موڪي من نو ميل جوني.
٥. رام-امل مان راتا ماتا، پورا پريمي پرکي جوني،
پريتم نا سوامي ني ليلا، لي رجينيندن نرکي جوني.

— پريتمداس

*سوريءَ سڏ ڪيو ڪير هلنديون جيڏيون،
هلڻ تن پيو نالو نينهن ڳنهن جي.
*اول ڪاٽي پاءُ پڇ پوءِ پريتو.
†ڪنڌيءَ آيون ڪيتريون ساهڙ ساڻ ڪن.
‡پڇ پتنگن کون سنديون ڪامڻ خبرون.

جت ڪت وسين په تون

تيرا مڪان اعليٰ جت ڪت وسين پيو تون.

هلو تو آسمان ويکون آغا هلي پسون،
آسمان مڙيوني تارا تارن جو چنڊ پيو تون.

هلو تو بازار ويکون آغا هلي پسون،
بازار مڙيوني آدم، آدم جو دم پيو تون.

هلو تو مندر ويکون آغا هلي پسون،
مندر مڙيوني مورت، مورت جي صورت پيو تون.

هلو تو درياه ويکون آغا هلي پسون،
درياه مڙيوني لهرون، لهرن جو لال پيو تون.

هلو تو ڪشتي ويکون آغا هلي پسون،
ڪشتيءَ پر رهيتو راحب، راحب جو صاحب پيو تون.

جو منشيه ڏکين جو سوچيندو آهي سو پنهنجو ڪو نه سوچيندو آهي

— باپو

وئشٹو جن

وئشٹو جن تہ تيني ڪهيني جي پيڙ پرائي جاڻي ري،
پر دکي اپکار ڪري تہ بہ، من ابھمان نہ آڻي ري.

١. سڪل لوڪ مان سڀني وندي، نندا نہ ڪري ڪيني ري؛
واچ ڪاڇ، من نشچل راکي، ڌن ڌن جنني تيني ري.

٢. سم درشٽي ني ترشنا تياڳي، پر استري جنني مات ري،
جهوا ٿڪي استيہ نہ بولي، پر ڌن نہ جهالي هات ري.

٣. موهہ مايا وياپي نہ جني، درڙ ويراڳيہ جينا من مان ري،
رام نام شون لاڳي لاڳي، سڪل تيرٿ تينا من مان ري.

٤. وڻ لوڀي نہ ڪپٽ رهت جي، ڪام ڪرود نوارياري،
ڀڻي نرسئيو تينون درشن ڪرتان، ڪل اڪوتر تاريا ري.

— نرسو ڀڳت

نربل ڪي بل رام

سني ري مئني نربل ڪي بل رام؛
پڇلي ساک ڀرون سنتن ڪي، آڙي سواري ڪام.

١. جب لگ گج بل اپنو برتيو، نيڪ سرو نهين ڪام،
نربل هوئي بل رام پڪاريو، آئي آڌي نام.

٢. دروپد-سنا نربل ڀئي تا دن، گهلا ٻي لج ڌام،
دشاسن ڪي ڀجا ٿڪت ڀئي، وسن روپ ڀئي شيام.

٣. آپ-بل، تپ-بل، اور باهو-بل، چوٿا هئي بل دام،
سور ڪشور ڪرپا سي سب بل هاري ڪو هري نام.

— سورداس

انسان کي ڪا ٻاهرئين شڪتي نہ ڪيرائيندي آهي. انسان خود ئي پاڻکي ڪيرائيندو آهي.

— ٻاپو

پرارٿنا جا ٻچن

(آشرم ڀڄناوليءَ مان چونڊ ڪيل)

ॐ

असतो मा सद्गमय ।
तमसो मा ज्योतिर्गमय ।
मृत्योर्मा ऽमृतं गमय ॥

اوم

استيہ مان ڪڍي مون کي ستيہ تي وٺي هل
اوندھ مان روشنيءَ جي شي پٽ تي وٺي هل
مرتيوءَ منجهان امرتا منزل اُتي وٺي هل

ईशावास्यमिदं सर्वं ।
यत्किञ्च जगत्यां जगत् ॥
तेन त्यक्तेन भुञ्जीथा ।
मा गृधः कस्यस्विद्धनम् ॥

جڳ ۾ جيڪي آهي سو ايشور سندو پسار
تنهنجو ڪر اُپيوگ پل، تياڳي من هيڪار
ڪريو ساگر پار، ٻئي جي ڌن ڪان دور ٿي

هرڪو پنهنجي ڌرم جو پالن ڪري ته ڪو به دکي نه رهندو.

گانڌي گرنٿ

رام جي مريادا ۽ ڪرشن جو ڪرم يوڳ
تو ڪيو ڀڳوان ٻڌ کان هو اهنسا جو پربوڌ
بس وڌاتا جي خزاني ۾ رهيو ڪجهه بيو نه يوڳ
سرس تنهن صورت ٻڌائڻ لئه ڪيو ٿيو سنجوڳ

— گمنام

گانڌي شتابدي ورش ۾ ڀارت جي جدا جدا ڀاشائن ۾ ۽ ٻاهرين ڪيترن ئي ٻولين ۾ پوڄيه مهاتما گانڌيءَ جي جيون ۽ سندس ڪارين ۽ سکيائن بابت ڪيترائي اعليٰ ۽ معياري پستڪ شايع ٿيا آهن. سنڌي ڀاشا ۾ پڻ اهڙو هڪ اوچي معيار وارو گرنٿ تيار ڪري اهڙي چاهنا رکڻ سياريڪ هئو ۽ ان چاهنا جي ڦل سوروپ هي "گانڌي گرنٿ" اڄ پاٺڪن جي هٿ ۾ آهي.

هي گرنٿ، مهاتما جي جيون يا سندس چرترن ۽ ڪارنامن بابت لکيل ٻين گرنٿن کان ڪي قدر نرالو آهي ۽ انڪري ڪجهه نيارو پڻ. هن گرنٿ جي رٿا رٿيندي من ۾ اها اِڇا هئي ته اِن ۾ مهاتما گانڌيءَ جي جيونيءَ جا محض واقعا ۽ حقيقتون درج نه ڪجن مگر انهن واقعن ۽ حقيقتن ۾ جا معنيٰ ڀريل آهي، انهن جي جا اهميت آهي، جو مهتو آهي، انڪي ٻ ڪولي ڊيڪارڊ جو يتن ڪجي، يعني ته گانڌيجيءَ جو جيون ڪيئن ٿي گهڙيو، سندس من گهڙي دستور ٿي جڙندو رهيو، ڪهڙيءَ طرح ٻاپوءِ ڀارتي پراچين اهنسا جي سڌانت کي، جنهنجو اسان جي ديش جي ڪن مهان پرشن يگن کان

ويڪتي گت روپ ۾ ظلم ۽ ناحق جي مقابلي ڪرڻ لاءِ اپيوگ ٿي ڪيو آهي، تنهنجو سموهي روپ ۾ ۽ شاهي پيمالي تي اپيوگ ڪرڻ لاءِ اهنسڪ اسٽڪار جي هٿيار جي ڪلپنا ڪئي، ڪيئن انکي ٿي لاهي انبا ڪامياب تجربا ڪيائين ۽ ڪيئن آخر ان هٿيار ذريعي ديش کي ان سلطنت جي غلاميءَ مان نجات حاصل ڪري ڏنائين جنهنجي لاءِ چوٽي هئي ته انس سج ڪڏهن لهي ئي نه ٿو - انهن مڙني ڳالهين جو اليک ڪجي. اهو اليک مهاتما گانڌيءَ جي پنهنجي زباني ۽ گڏ ۾ ٻين نرالن لکين ۾ درج ٿيل ملندو. انڪري ئي مهاتما جي جيون ڪهاڻيءَ جي دوران ۾ ڪيترن ئي هنڌن تي مهاتما جي اليک لکڻين ۽ تقريرن منجهان موزون حوالا ڏنا ويا آهن.

مهاتما گانڌيءَ جي جيون ڪهاڻيءَ کي ڀارت جي آزاديءَ جي سنگرام جي ڪهاڻيءَ کان الگ ڪري نٿو سگهجي. ديش جي آزاديءَ جي عمارت جو هو مرڪزي معمار هو، ۽ انڪري سياريڪ آزاديءَ جي اِن جي جدا جدا منزلن جو بيان جيان ليان وستار سان ڏنو ويو آهي.

جيئن جو هي گرنٿ مقاصد سنڌين جي

ڪروڌ جي سامهون شانتي، اوگڻ جي بدلي گڻ، ڪارين جي بدلي ٻرٻتر، برائيءَ جي عيوض ڀلائي، اهو ڌرم آهي.

— ٻاپو

41-11-64

قابل داد اضافو

اهــا حقيقت، آهي تــ سنڌي ساهتيه ۾ جيون چرتر يا جنم ساکيون توريون آهن ۽ سي به گهڻي ڀاڱي ڪچيون. پروفيسر ملڪاڻي ته پنهنجي ”سنڌي نثر جي تواريخ“ ۾ جيون چرترن کي جدا ڀاڱو ئي ڪونه ڏنو آهي بلڪ مضمونن ۽ ٻين لکڻين سان گڏي ويو آهي. ٻڌ جي ڪي ٿورا ڪتاب جيونين تي آهن سي به گهڻو ڪري اوتاري پرشن، سنتن ۽ ڀڳتن تي آهن. راڄنيتي مهاپرشن کي تــ جڻڪ نظرانداز ڪيو ويـــو آهي. تنهن ۾ به گوکلي يا جواهرلال جون جيونيون ڇپيل آهن پر مهاتما تي ڪو به جيون ورتانت يا گرنٿ پڙهڻ قابل نـــ آهي. هڪ سنڌي استريءَ ڪجهه ورهيه اڳي مهاتما جو مختصر جيون چرتر ڏنو هو ته هڪ ڊاڪٽر بـــ لڪ هندي ڪئي آهي ۽ مهاتما جي ”آتم ڪٿا“ ۽ ”گانڌي سوتر“ سنڌيءَ ۾ ترجمي هيٺ آيا آهن پر ڪو به خاطر خواهه پستڪ مهاتما تي سنڌي ٻوليءَ ۾ اڃا ڪونه نڪتو آهي.

شڪر آهي جو ڀارت پرڪاشن منڊل جي ٻن ڪارپردازن چوئٿرام وليچا ۽ ٻلديو گاجرا مهاتما جي شتابدي جي موقعو وٺي گانڌي گرنٿ تيار ڪيو آهي جنهن ۾ مهاتما جي جيونيءَ جو وچور سان بيان ڏنو ويو آهي ۽ سندس چونڊين ۽ لکڻين مان ٽڪرا ڏنل آهن. مهاتما جا ڪي سندر چتر به ڏنل آهن.

مون هن گرنٿ جا سوا سؤ کان مٿي صفحا نظر مان ڪڍيا آهن ۽ مونکي ڏسڻ ۾ آيو آهي تــ تحسين جوڳو ڪم ٿيل آهي. هن گرنٿ جي خصوصيت آهي ته مهاتما جا سنڌ ۾ دؤرا ۽ سنڌين سان لاڳاپا جٽيءَ طرح ورنـــن ڪيل آهــــن جنهن ڪري سنڌي پڙهندڙ هي گرنٿ ضرور سانڍي رکندا. هن گرنٿ تي ڪافي محنت ٿيل آهي ۽ انگريزي گرنٿن مان مصالحو ڪٺو ڪيو ويو آهي جنهن ڪري ننڍي پيماني تي ريسرچ جو پستڪ ڪوٺجيس ته به ٺهي.

البت ٻوليءَ، اصطلاحن ۽ صورتخطيءَ جي باري ۾ اڃا به وڌيڪ ڌيان ڏنو وڃي ها ته هوند بهتر ٿئي ها پر ان ۾ ذرا بـــ شڪ نه آهي ته ”گانڌي گرنٿ“ جي تيار ڪندڙن سنڌين تي احسان ڪيو آهـــي ۽ ســـنڌي ســـاهتيه ۾ قـــابل داد اضافـــو ڪيو آهي.

لالسنگهه اجواڻي

٣ ڊسمبر ١٩٦٩

جتي فرض جنسي اڃي سامهون بيهندو آهي اتي پرارٿنا ان ۾ سمائجي ويندي آهي

— بابو

اکري چٽر

"ڳالهڙي ڳرلت" سنڌي ساهت ۾ هڪ
رکي جڳهه والاري ٿو، ان ۾ مولڪي ڪرڻ
جو ڏ آهي. مولڪي ڏ اِها اُميد آهي ته
نوڙي ڪاراڻي پستڪ جو هن ڪان ۾ سنتو
جو جاڳو ابڊڙ سمي ۾ اڪرندو.

"ڳالهڙي ڳرلت" ڀي چڱي محنت ڪيل
آهي. سڀئي ۽ پروهتي جو لل آهي. انسان جي
مند ڪان ولي اڄ تالين انواس ۾ مهان ۾ مهان
ريشتيءَ جو لوري ۾ اکري چٽر چٽيو ويو
آهي. سندس جيون جي مکيه ڪارنامن تي
روشني وڌل آهي. سندس او چين سڌالتن
جي چڱي ڇهلڪ ڏنل آهي. ابڊڙ سنڌي
نٿيءَ جي من لله اڳر ڪاڄ موجود ڪيو ويو
آهي.

"ڳالهڙي ڳرلت" ليار ڪرڻ لاءِ جيڪو
پورهيو ڪيو ويو آهي سو شال ساڀ پوي
۽ سنڌي ماڻي جا جوان ان جو پورو لاڀ
وٺن اِها منهنجي اڀلاکا آهي.

دهلي — هيرامداس دولترام
۱۹۷۰-۱-۱۰

مبارڪون

'پارلواسي' اخبار جيڪو 'ڳالهڙي ڳرلت'
مهاتما جي شتابدي سماروه ملهائڻ لاءِ
ڪڍيو آهي تنهن لاءِ مبارڪون. هن سال
ڳالهڙي ساهب سڄي هندستان ۾ سڀني
ٻولين ۾ خوب ليار ٿيو آهي، ان جو گهڻو
ئي پتي آهي. ڳرلت جو وڏو ڀاڱو سندس
جيون تي ڏار ويو آهي- سنڪيپ ۾
سليس ٻوليءَ ۾، وڏيڊز لمولي ۾. ٻيو ڳرلت
جو ٻيو ڀاڱو سنڌين لاءِ خاص آهي. اهو آهي
سنڌ ۾ ڳالهڙيءَ جو ستن ڏورن ۽ پابت ۽
سنڌين سان سمبرڪ ٻابت. ڪن سنڌي
شاعرن ڪيس شعر ۾ شرڌانجلي ڏني آهي جا
بلڪل الرائتن ستن ۾ آهي. ڀچاڙڪيءَ ۾ ٻرڪ
سنڌين جي سمبرڪ جو بيان ڏنل آهي.
بهتر ٿئي ها ته زنده سنڌي پنهنجن لفظن
۾ ٻڌائين ها ته مهاتما سان ڏيٺ وينٺ
ڪيئن ۽ ڇو ٿيس؛ يا مهاتما جو مٿن ڪهڙو
اثر پيو. انسان مان ڪن وٽ ڳالهڙيءَ جا
هٿين خط آهن، جي ڇڏرا ڪرڻ جهڙا آهن.
ڳرلت جو ليار ڪرڻ ۽ عسار ۾ ڦهلائڻ
ڪو سولو ڪم نه آهي. ڳرلت جو پيو عمدو،
ڇاپو صاف، ٻولي سليس. اميد ته 'پارلواسي'
جي محنت ساڀ پرندي.

ڳالهڙنام — ناراندداس ملڪاڻي
۱۹۷۰-۱-۳۱

سماڙڪ؛ جي حالت ۾ پنهنجن ساڌنن موجب قدرتي علاج وٺرايو.
— باپو

سنڌين ۽ رابطا

آشيرواد

مهاتما گانڌي: ڀياري جي ٽالي ۾ آسيس آهي! سندس يادگيريءَ ۾ سگند آهي!

ڪا خبر ڪين آهي ته اسان مان گهڻا ڀياري کي ياد ڪريون ٿا. اڄ جو ته سنهري ۽ مهاپرشن، وڏن ۽ سورمن جي يادگيريءَ ۾ نئين سنڌي ڀنگت لاهيون، نئون ڀارت بڻايون!

سچي يادگيري آهه ته اکرن ۾ ڀر جيون ۾ - مهاتما گانڌيءَ جي يادگيري اُن کي آهه جو مهاتما جي آدرش جي ساکي ڀيٽي جيون، زندگيءَ ۾ ڍلي ٿو.

سو آدرش ڪهڙو؟ گروڪل ڪانگري ۾ هڪ وڏو ميڙ ٿيو. اُتي مهاتما گانڌي، ڀارت جا ليڊر ۽ ڀيارو دادا (واسواڻي) حاضر هئا. شروع ۾ ڀياري دادا کي وينتي ڪن ٿا ته ٿورا اکر چئو. هزارين ماڻهو اچي ڪٺا ٿيا هئا. تن ڏينهن ۾ لائوڊ اسپيڪر ڪين هئا. ڀياري دادا جو آواز سنهڙو، مرليءَ جيان مٺڙو، ايترن لوڪن کي ڪين ٻڌجي؟ ڀيارو دادا اُٿي سيني ڀاسن ٿياري ٿو، سڀن کي پرڻام ڪري ٿو، ساڻس ۾ ويهي رهي ٿو. پوءِ مهاتما گانڌيءَ کي وينتي ڪن ٿا ته ٻه چار اکر چوي. مهاتما اُٿي ٿو، چوي ٿو: ”ساڌو واسواڻي، امام سندر ۽ انوکي تقرير ڏني. مان ٻن جيڪر انهن ڪريان؛ ڀر ٿلهيٺي کان ڀري رهڻ لو چاهيان. انگريزي فقط ٻه چار اکر چوندس.“ اُهي ٻه چار اکر ڪهڙا؟ مهاتما چوي ٿو: ”ڀارت کا سپاهي بنو!“

اُهي چند اکر ۾ آهي مهاتما گانڌيءَ جي سکيا:- ”ڀارت کا سپاهي بنو!“ ۽ اِن سکيا جو ذڪر ڏنل آهه هن سندر گرنٿ ۾. ڪيڏي نه محنت ڪري منهنجي ڀياري ڀاڻ شري ڀلڊيو گاجرا هي گرنٿ تيار ڪيو آهه! ۽ ڪيڏي نه سولي منهنجي وڏي انالين! مان ته ڀيو اِن گرنٿ ڏي نهاريان، ور ور نهاريان، ٿڪجان ئي ڪين! ڀياري ڀلڊيو کي ته ليواد!

سال گذري ويندا، ڀر ڀياري ڀلڊيو جي شيوا ياد رهندي ۽ مولکي اميد آهه ته هي گرنٿ ڪيترن کي اُتساهت ڪندو ته مهاتما گانڌيءَ جي راهه ۾ هلي، ڀارت جا سپاهي ٿي، سنگت ٿي، شيوڪ ٿي، وڏائيءَ کان ڀري رهي، ويچار، ڀياري ۾ پنهنجي جند ڀان، اُهي پاڪ ڀران ڪندا مالڪ ڀومي جي ڪمل قدمن ۾! اُهڙا اِنسان اُهي سنڌي ڀنگت لاهيندا، نئون ڀارت بڻائيندا.

۱۰ ساڌو واسواڻي پٿ، پوُنا-۱، ۲۰-۱-۷۰

جشن واسواڻي

اُديش شپ هوندو ته آتما دکي نه ٿيندي.

— باڊ

ڏانڊي

(ب) سنڌ جي برک شخصيتن سان سمپرک

١. شري ڄيرامداس دولترام ١٦٩
٢. آچاريہ ڪرپالاڻي ١٧٢
٣. ڊاڪٽر چوئترام گدواڻي ١٧٤
٤. پروفيسر اين - آر - ملڪاڻي ١٧٥
٥. سوامي گووند آنند ١٧٧
٦. آچاريہ گدواڻي ١٧٨
٧. شري جيٺمل پرسرام ١٧٩
٨. شري درگداس آڏواڻي ١٨٠
٩. شري هوندرام ماڙيوالا ١٨٠
١٠. شري سچانند ٿيرومل ١٨١
١١. شري آنند هنگوراڻي ١٨٢
١٢. شري ميثارام ڪلناڻي ١٨٣
١٣. ڊاڪٽر گوبندرام دادلاڻي ١٨٣
١٤. شري ماڌوداس شوالومل ٤
١٥. پروفيسر لال سنگهہ اجواڻي ٥
١٦. ڊاڪٽر چندداس ٥
١٧. شري سيوڪرام ڪرمچند ١٦
١٨. شري جي. جي. ماکيجاڻي ١٦
١٩. پروفيسر رام پنجواڻي ١٧
٢٠. شري ڀيرومل چانڊواڻي ١٩
٢١. شري ديو ناڻي ١٩
٢٢. سوامي ڪرشنانند ١٩
٢٣. شري پرسرام ٽيڙاماڻي ١٩٠
٢٤. ڊاڪٽر ڪشنچند بولچنداڻي ١٩٢
٢٥. شري نيوندرام ۽ ٻيا ١٩٢

ڀاڱو اٺون - شرڌا جا قول

١. نرالي جوت - پنڊت جواهرلعل نهرو ١٩٣
٢. مهان شڪشڪ - سروپلي راڌاڪرشن ١٩٣
٣. ستيہ اڇي ڪرو ٿيو - گرو ديو ٽئگور ١٩٤
٤. شڪتيءَ جو راز - سروجني نئدو ١٩٤
٥. جڏهن تہ ساڙينڊو - لوڪمانيہ تلڪ ١٩٥
٦. ونون ۾ ويو - گوپال ڪرشن گوکلي ١٩٥
٧. وڏي ۾ وڏي ديني - خان عبدالغفارخان ١٩٥
٨. انسانن جي وچهہ سلطان - جنرل سمٽس ١٩٥
٩. پيو ڪرسمس - پرل بڪ ١٩٦
١٠. سماجڪ هتيار - مارٽن ليوٿر ڪنگ ١٩٦
١١. مائيو اعتبار نہ ڪندا - اينسٽن ١٩٦
١٢. ديا جو اوتار - ساڌو واسواڻي ١٩٦

ڀاڱو نائون - مهاتما گانڌيءَ جا وچن ۽ گفتا هرهڪ صفح جي هيٺان

ڀاڱو ڏهون - چتر پريچيہ

١. ڊانڊي مارچ ڪور جي اندر
٢. ”هي رام“ شروعات
٣. باپوءَ جي پونجي ٨
٤. جدا جدا روپ ٩
٥. بمبئيءَ ۾ اخبار نويسن سان ٤٠
٦. ڏکڻ آفريڪا جو ستياگرهہ ٤١
٧. اهنسا جا ٻہ اوتار ٥٦
٨. ڪراچي ڪانگريس جوهڪ درشيہ ٥٨
٩. شاردا مندر ڪراچي ۾ ١١٢
١٠. چترڪار جي ڪلپنا ١١٣
١١. ڪراچيءَ ۾ مهاتما ١٣٠
١٢. ١٩٣٠ جي ڀڄ جا نظارا ١٣١
١٣. ڪراچي ڪانگريس جو درشيہ ١٣١
١٤. ١٩٣٠ جي ڀڄ جا نظارا ١٢٩
١٥. ڪراچي ڪانگريس جا نظارا ١٣٦
١٦. ١٩٣٠ جي ڀڄ جا نظارا ١٣٠
١٧. ڪراچي ڪانگريس جو درشيہ ١٥٤
١٨. الهہ آباد ۾ اسٽي ١٥٥
١٩. هڪ چترڪار جي ڪلپنا ١٦٠
٢٠. گانڌي ڌام سماڌي ١٦٦

درڍ نشچيہ ڪرڻ ۽ ان تي محڪم رهڻ جي عادت پائڻ ضروري آهي.

باڱو چوٿون - مهاتما جا ويچار

١. ڌرم	١١٣	٩. اڌيش ۽ ڌرمتا	١١٧
٢. ايشور	١١٣	١٠. راشٽر واد ۽ انتر راشٽر واد	١١٧
٣. پراٿنا	١١٤	١١. لوڪ راڄ	١١٨
٤. ستيہ ۽ اهنسا	١١٤	١٢. ستياگرھ	١١٨
٥. ڳؤ ۽ ڳوپالنا	١١٥	١٣. سماجواد	١١٩
٦. مشنري	١١٥	١٤. لوڪ سيوڪ سنگھ	١١٩
٧. ارٿ شاستر	١١٦	١٥. ڀارت جو الواسڪ ڪيس	١٢٠
٨. آرٽ ۽ سماٿنا	١١٦	١٦. مهاتما جو ڪورٽ اڳيان بيان	١٢٠

باب پنجون - سنڌ جا ست دورا

١. پهرين دورو ١٩١٦	١٢١	٥. پنجون دورو ١٩٢٩	١٣١
٢. ٻيو دورو ١٩١٧	١٢٥	٦. ڇهون دورو ١٩٣١	١٣٥
٣. ٽيون دورو ١٩٢١	١٢٦	٧. ستون دورو ١٩٣٤	١٣٧
٤. چوٿون دورو ١٩٢١	١٢٨		

باڱو ڇهون - شردانجلي
(سنڌي شاعرن جي قلم مان)

١. لهجي الله جو آواز — هوندراج "دکايل"	١٤١	٦. هند جو هيرو — ڪيولداس بيگواڻي "فاني"	١٤٩
٢. مهاتما ۽ شودر — رام پنجواڻي	١٤٢	٧. ديش ڀڳتا جي جوت ڪمل ۾ — گوبند ايل. پاگب	١٥٠
٣. سابرمتيءَ جو سنت — ڪشنچند "بيوس"	١٤٤	٨. باپو — لکميچند "پريم"	١٥١
٤. لوڪن لي دل پڪاري — گورڌن محبوباڻي	١٤٦	٩. ڪري ياد لوڪي — پرسرام روچڙا "نالو"	١٥٢
٥. گانڌي پيارو — گورڌن محبوباڻي	١٤٧	١٠. گانڌي! — موتيلعل جوتواڻي	١٥٤

باب ستون - سنڌين سان سمپرڪ
(الف) سنڌين جا مسئلا

١. جهلڪ	١٥٥	٧. پاڪستان ڪاليوءِ	١٦٦
٢. ڀارت کان ٻاهر سمپرڪ	١٥٦	٨. متفرقہ	
٣. پوليس جي ظلم خلاف آواز	١٥٧	(الف) ستيارٿ پرڪاش	١٦٧
٤. بي سنڌيءَ جو دورو	١٦٠	(ب) فتنا	١٦٨
٥. سنڌ جا فساد	١٦٣	(ج) قصہ ديريءَ سان سختي	١٦٨
٦. عورتن جو مسئلو	١٦٥		

ستياگرھ جو بنياد اهو آهي تہ مشڪ پنهنجي مقصد لاءِ
مدان ڏين لاءِ تيار رهي. — باپو

فهرست

شروعاتي صفحا

١. گانڌيجيءَ جي ڪاهنا جو ڀارت ٢
٢. سنديش ۽ رايا
(١) شري جشن پي. واسواڻي ٣
(٢) شري جئرامداس دولترام ٤
(٣) پروفيسر اين. آر. ملڪاڻي ٤
(٤) پروفيسر لال سنگهه اجواڻي ٥
(٥) پروفيسر رام پنجواڻي ٦
(٦) شري ڪي. ايچ. ناگراڻي ٦
٣. مهاڳ ٧

ڀاڱو پهريون - پرارٿنا جا پڇن

١. اسٽو ماسد ڪميه وغيره ٩
٢. وئشڻو جن ١٠
٣. نرٻل کي ٻل رام ١٠
٤. ڌري او مارڪ ١١
٥. جمع ڪٽ وسين ۾ لون ١١
٦. Lead Kindly Light ١٢

ڀاڱو ٻيون - جيون گاٿا

١. جيون گاٿا (ڪوٺا ۾) مهاڳ ١٣
٢. ٻاپوءَ جي جيون جون مکيه منزلون ١٦

ڀاڱو ٽيون - سنکيپ جيون چرتر

١. آزاديءَ جو اوتار ١٧
٢. ولايت ۾ وديارٿي جيون ١٩
٣. روزگار، لوڪ سيوا ۽ ڌرم جکياسا ٢٢
٤. شيوا مان تياڳ وغيره ٣٠
٥. ڏکڻ آفريڪا ۾ ستياگرهه ٣٩
٦. ڀارت ڀوميءَ ۾ ٤٩
٧. اهنسڪ اسهيوگ آندولن ٥٧
٨. ٻاردولي ستياگرهه ٦٤
٩. لوڻ جو ستياگرهه ٦٨
١٠. جوڙجڪي ڪاريه ٧٧
١٠. (الف) هريجن اڌار ١٩
(ب) ڳوٺن جو اڌار ٨٠
(ج) پرانتڪ خود حڪومت ٨٣
١١. آزاديءَ جي آخري هلا ٨٦
١٢. اتم بليدان ٩٢
ٻو ڪاليءَ جو ٻانڌڻو ٩٦
ورهاڱي جي ويدنا ٩١
ڪلڪتي ۾ ڪرامت ١٠٠
اپواس جي مهما ١٠٥
شهادت ١٠٦

اسين سڀيئي سنسار ۾ قرضدار ٿي اچون ٿا ۽ جڏهن اهو قرض چڪتو ٿو ٿئي تڏهن واپس وڃون ٿا.

—

گانڌي گرنٿ

("ڀارتواسي" طرفان شتابدي -وڪڙي)

ڀارت پرڪاش منڊل
٣٦-٣٨ اکياري لين
فورٽ، بمبئي-١.

Socialism is a beautiful word.
In socialism
all the members of society are equal
none low none high.

— *Mahatma Gandhi*

Space Donated by

Kamla High School

Opposite Madav Park, Khar,
BOMBAY-52.
Phone: 533789

پارت جي انوکي

مهان آتما گانڌيجيءَ جي شتابدي اپلکش ۾

اسان جا کيس هڪ سو وار پرڻام

سنڌين لاءِ وطن

سنڌين سان خاص اُپڪار جو قدم پريائين، جو جيئن ۱۹۴۷ع ۾ پاڪستان بڻجڻ تي، سنڌ ڇڏڻ شروع ڪئيسين، تيئن ڪتڪال سيئي سنڌين کي هڪ ني هنڌ وسڻ لاءِ ڪنڊلا بندر تي ۱۵،۵۲۹ ايڪڙ زمين مفت (گرانٽ) ڪڇ جي مهاراڄ کان منظور ڪرائي ڏنائين. تڏهن ته پنهنجي وطن کي سنڌس ني پوتر نالي گانڌيڌام سان سينگاريو اٿون، جيئن سنڌس اُپڪار اسين توڙي اسان جا پويان ڪڏهن ڀُلجي نه سگهون ۽ لنهو وڏو سنڌي، اهو نالو دائما رٽيندو رهي.

سنڌس قولن سان رمٽيڪ سماڌي جيڪا ناهي اٿون، سا نه رڳو اسان سنڌين لاءِ پر سڄيءَ گجرات لاءِ تيرٿ آستان بڻجي پيئي آهي.

دنيا پر جا سيلاني سنڌي اچن ٿا هاڻي هن پنهنجي وطن کي دنيا پر ۾ سنڌر روپ ڏيئي، پنهنجي ڪلا ڪوشل جو ڪجهه چمتڪار ڏيکاريو ن، اهو اسانجي وس آهي ته جيئن وٺيئون تيئن الکي ناهيون.

برپٽ مان بوستان

ڪڇ جو بيٽ اچ ديش سان خشڪي، ريل توڙي هوا ذريعي ڳنڍجي چڪو آهي ريل جي نئين پٽي سان ۱۹۵۲ ۾ ڳنڍيو ويو ۽ وڏي پٽي سان ۳۰ ڊسمبر ۱۹۶۹ کان. اڄ بمبئيءَ کان گانڌيڌام سڌيون گاڏيون هلي رهيون آهن. ڪنڊلا کي مهابندر بڻايو ويو ۽ هڪ آڌونڪ (ماڊرن) بندر اڏجي چڪو آهي. ماڊرن دنيا جون سڀ نعمتون گانڌيڌام ۾ ميسر ٿي چڪيون آهن. وترائه سان نه گانڌيڌام سڄي ڀارت ۾ پنهنجو مٽ پاڻ آهي. ڪورو برپٽ اڄ بوستان جو روپ وٺي چڪو آهي. سرڳواسي ڀائي پرتاپ پنهنجي سپنن وارو وطن ساڪار بڻائي، اسانکي ڏيئي ويو آهي. هند سرڪار گانڌيڌام جون سڀ گهرجون پوريون ڪري، اڳتي قدم ڀري ڪنڊلا ۾ فري ٽريڊ زون (مڪت واپار کيتر) ٺاهيا ڪري گويا سون تي سهاڳو چاڙهي ڏنو آهي. هتان وري فرٽلائيزر (ڀاڻ) جو ڪارخانو، جو ۹۰ ڪروڙن جي رقم، ۽ ايشيا ۾ وڏي ۾ وڏو ڪارخانو ٿيندو، ۽ جنهنجو ورهين کان خواهش هو، اهو آر ايب ايندڙ مهني ۾ ٿي رهيو آهي. گانڌيڌام جا هاڻي باقي دک ۽ دور ٿيڻ وارا آهن. هند سرڪار پنهنجا پال پالاڻي رهي آهي هاڻي باقي اسانکي پنهنجو فرض پورو ڪرڻو آهي.

آسنداس خوشحالداس

هوتچند آڏواڻي
چيئرمين

نرملا گجواڻي
(ميمبر - گجرات اسيمبلي)

ڊائريڪٽر

پنهنجي ۽ ٻين سيني ڊائريڪٽرن پاران

ڊائريڪٽر

سنڌو ريسيٽلمينٽ ڪارپوريشن لميٽيڊ

Regd. Office:
ADIPUR (Kutch).

P. N. B. House,
Sir P. M. Road, BOMBAY-1.

FOR SMOOTH & TROUBLE FREE PERFORMANCE INSIST ON... GAJRA GEARS

Now approved by
ALL INDIA STATE TRANSPORTS
on rate Contract.

Gears for Leyland,
TMB, Perkins, Fiat, Jeep,
Ferguson, Fordson and
International Tractors.

GAJRA GEARS

Registered Trademark

Elve Chambers, Green Street, Bombay-1. Phone: 250074/75

Distributors for Western Zone

CONWEST PRIVATE LIMITED 448, Lamington Road, Bombay-4 BR.

Phone: Sales 355917 356018 office 357466 355060 GRAMS: CONWEST.